

L'ensenyament primari i la construcció de l'Estat liberal (1834-1931)

De la teoria legislativa a l'aplicació pràctica: El cas del partit judicial de Gandesa

David Tormo i Benavent

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

**DEPARTAMENT D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA
FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA
UNIVERSITAT DE BARCELONA**

**PROGRAMA DE DOCTORAT
MÓN CONTEMPORANI
BIENNI 2005-2007**

Tesi doctoral per optar al títol de doctor en Història amb el títol

**L'ENSENYAMENT PRIMARI I LA
CONSTRUCCIÓ DE L'ESTAT LIBERAL
(1834-1931)**

**DE LA TEORIA LEGISLATIVA A L'APLICACIÓ
PRÀCTICA: EL CAS DEL PARTIT JUDICIAL DE
GANDESA**

Presentada pel doctorand

David Tormo i Benavent

Sota la direcció del Doctor

Carles Santacana i Torres

A la Marga i en Jordi

En general, tot poder, sigui quina sigui la seva natura, siguin quines siguin les mans en que ha estat dipositat, o la manera en que ha estat conferit, és naturalment enemic de les lums.

Condorcet

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ GENERAL

Introducció	9
Pla de la Tesi	14
Metodologia i fonts	17

EL PARTIT JUDICIAL DE GANDESA

La divisió territorial de l'Estat: províncies i partits judicials	23
L'evolució demogràfica del partit	26
Les estructures productives	30
El sector primari	31
El sector secundari	37
Les comunicacions	40
Consideracions generals	42

ELS FONAMENTS DEL SISTEMA: DE LA INSTRUCCIÓ GENERAL A LA LLEI MOYANO (1834-1857)

Els antecedents: l'experiència gaditana i el Trienni Liberal	47
Les primeres passes vers el model estatal, 1834-1836	53
El Pla Rivas de 1836	60
La llei Someruelos de 1838	67
Escoles, mestres i alumnes al partit de Gandesa fins el 1857	77
La qüestió econòmica: les hisendes municipals i l'ensenyament primari	88
Els resultats pràctics: les dades estadístiques del 1855	104
L'expansió del sistema escolar primari	105
Dades sobre el finançament del sistema escolar	112

LA CONSOLIDACIÓ DEL SISTEMA: DE LA LLEI MOYANO A LA CREACIÓ DEL MINISTERI D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA I BELLES ARTS (1857-1900)

La llei Moyano de 1857	117
Escoles, mestres i alumnes. L'aplicació de la llei al partit de Gandesa fins el 1865	118
El finançament de la instrucció primària	135
Els mecanismes de control: les juntes d'instrucció pública i la inspecció escolar	153
La situació de l'ensenyament primari el 1865: un visió crítica	162
La llei Catalina de juny de 1868	170
El Sexenni Democràtic i l'ensenyament primari (1868-1874)	179
Els efectes de la Tercera guerra carlina al partit de Gandesa	185
La situació de les hisendes públiques durant el Sexenni	197
La qüestió del deute escolar	212
Els centres escolars	228
La instrucció primària durant la Restauració (1875-1900)	236
Les hisendes públiques al partit de Gandesa fins el 1900	240
El problema del deute escolar	251
Escoles, mestres i alumnes al partit de Gandesa	281

DEL MINISTERI D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA I BELLES ARTS A LA SEGONA REPÚBLICA (1900-1931)

L'acció legislativa del ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts fins el 1931	311
La solució del deute escolar	314
Les hisendes municipals i l'endeutament	318
Els centres escolars	328
Els mestres	342
Alumnes: alfabetització i absentisme	359

CONCLUSIONS

Conclusions	373
-------------	-----

ANNEXES

1. Relació de mestres en exercici al partit de Gandesa per municipis	385
2. Apunts biogràfics dels mestres del partit de Gandesa	409
3. Apunts biogràfics de les mestres del partit de Gandesa	455
Fonts documentals	497
Bibliografia	499

INTRODUCCIÓ GENERAL

INTRODUCCIÓ

L'ensenyament reglat, l'escolarització, encara conserva en la seva concepció teòrica, una part del contingut utòpic que li van conferir els pares del liberalisme a les darreries del segle XVIII. Les llums, terme poètic i carregat de simbolisme amb que els il·lustrats es referien a l'ensenyament, havien d'alliberar el poble, subjugat per l'immobilisme social de l'Antic Règim, per convertir els súbdits en ciutadans i assolir les promeses de llibertat, igualtat i fraternitat en que s'havia de fonamentar la nova societat.

La idea que l'educació, en el seu sentit més ampli, és una eina bàsica per la socialització de l'espècie humana és, encara avui dia, una creença molt estesa. Malauradament, però, exemples propers en el temps com els conflictes balcànics, que gaudien d'una elevada taxa d'escolarització i alfabetització, demostren que l'educació no garanteix la pau, ni social, ni política. No és d'estranyar, doncs, que actualment les nostres escoles hagin incorporat als seus currículums la transmissió dels valors socials que han de fer possible la convivència (la solidaritat, la tolerància, el diàleg i el respecte a la diversitat) com a eixos fonamentals per garantir la pau i sotmetre aquell llop que Hobbes descrivia al *Leviatan*.

Malauradament, però, entre la concepció teòrica de la missió que havien de tenir les llums i el nostre present escolar, l'ensenyament va recórrer un llarg camí ple d'obstacles i manipulacions polítiques.

Al nostre país, l'escolarització plena, traduïda en l'assoliment d'una alfabetització gairebé universal de la població, no es va produir fins la segona meitat del segle XX. Al darrera quedaven més de cent anys de projectes educatius impulsats pel liberalisme polític, assentat en el poder des de 1833.

Imbuïts per l'esperit teòric del pensament liberal, els polítics espanyols van impulsar la universalització de l'ensenyament, plasmant-ho en textos legals de gran transcendència com la Constitució de 1812. Escolaritzar la població

espanyola a través de l'ensenyament primari fou un dels objectius a assolir. Una voluntat que sorgia de la necessitat de trencar els lligams de la majoria de la població amb l'Antic Règim, per tal de guanyar-los a la nova causa política que, en teoria, havia de dur la llibertat i la prosperitat a totes les llars del país.

El primer escull a superar, però, fou el fracàs de la revolució liberal que inspirava el text constitucional de Cadis, que donà pas a la revolució burgesa. Aquest canvi de denominació no és pas una qüestió de semàntica, al seu darrera, com apunten molts historiadors, s'hi amaga una transformació dels objectius a assolir i dels mecanismes per fer-ho.

En el camp educatiu, va suposar la substitució d'un model educatiu nacional, on l'ensenyament estava al servei de la nació (entesa en la seva concepció liberal com el conjunt de tots els ciutadans) i que advocava per un sistema universal, per un model estatal, on l'ensenyament restava al servei dels interessos de l'Estat i dels seus representants, és a dir, les classes dominants.

A partir de 1836, amb els liberals moderats al poder, la idea universalitzadora recollida a la Constitució de 1812 va ser substituïda per un sistema educatiu marcadament classista, amb divisions estanques entre els diferents graus d'ensenyament.

A la base d'aquest sistema hi trobem l'ensenyament primari, l'únic que fou concebut amb un caràcter universal per estar destinat a aconseguir l'alfabetització de tota la població espanyola. No és estrany, doncs, que el seu anàlisi i estudi hagi centrat els treballs de nombrosos historiadors. Establir el seu funcionament, les seves mancances i les solucions proposades pels legisladors, ha donat lloc a una extensa bibliografia on es constata que el model estatal impulsat pels diferents governs liberals fins a la Segona República no va assolir els seus objectius en l'àmbit de l'ensenyament primari.

Aquest treball, doncs, es suma a la llarga llista d'obres que han provat de trobar respostes al perquè del fracàs d'aquell projecte, després d'un segle llarg de polítiques adreçades a la implementació i expansió d'un sistema públic d'ensenyament primari a Espanya. Fracàs que posen de manifest les taxes d'analfabetisme que patia el país el 1931, quan encara una quarta part de la població no sabia ni llegir ni escriure. Una circumstància que en alguns cercles, més populars que acadèmics, es considerada com un dels motius que ajudaria

a explicar l'acarnissament amb que es van exterminar els espanyols i els catalans durant la Guerra Civil.

Malgrat ser conscient que l'analfabetisme només és un element col·lateral entre els factors que expliquen l'esclat de violència d'aquells anys; i sabent que l'educació i l'escolarització no garanteixen en absolut la pau, entendre les causes del fracàs del sistema escolar públic espanyol es presenta com una via més per la comprensió de la realitat social de l'Espanya dels anys trenta.

Centrants, doncs, en l'anàlisi de l'ensenyament primari; a l'hora d'establir les causes que van motivar el greu retard de l'alfabetització de la major part de la població espanyola i catalana, la majoria dels autors coincideixen en assenyalar com a màxim responsable al fracàs del sistema educatiu públic impulsat pel liberalisme espanyol des del 1834.

Els diversos estudis existent apunten diferents causes com a factors determinants a l'hora d'explicar les raons que motivaren que l'ensenyament primari no assolís els seu principal objectiu. Tots ells, però, coincideixen, en major o menor grau, en assenyalar com un dels principals problemes la pròpia concepció del sistema, on l'Estat es va limitar a exercir de director, legislant i regulant els diversos aspectes que el conformaven, alhora que vetllava, amb més o menys encert, per assegurar el compliment de les seves ordres, sense fer-se càrrec, però, de la seva execució pràctica. Aquesta, fou traslladada a les administracions locals, als ajuntaments.

Aquests foren els responsables directes de proporcionar escoles (construint els edificis i mantenint-los), de fer-se càrrec dels salaris dels docents i de garantir l'assistència a les aules de tots els nens i nenes en edat escolar. Un seguit de responsabilitats, la majoria d'elles amb una important despesa econòmica, que no van anar acompanyades de nous mitjans de finançament que possibilitessin la seva aplicació de forma immediata ni efectiva. Més aviat succeí tot el contrari. Les lleis de desamortització, especialment la de Madoz de 1855, van desproveir als ajuntaments d'una part important de les seves fonts d'ingressos directes, fent encara més difícil que poguessin complir amb les obligacions imposades des de l'Estat en matèria educativa.

Aquest aspecte, el paper de les economies municipals en el desenvolupament pràctic de la legislació educativa dictada pels diferents governs liberals, és, possiblement el que ha estat menys analitzat en els nombrosos estudis

existents. La majoria d'ells centren els seus àmbits d'anàlisi en el marc estatal o autonòmic, on els aspectes locals és limiten a casos excepcionals o a les grans ciutats i capitals de província. El món rural, les petites poblacions amb escassos recursos, tot i ser majoritari fins ben entrat el segle XX, resta fora d'aquestes obres d'abast més general. Malgrat tot, però, aquest món, el rural, també fou víctima dels problemes generals que afectaren l'ensenyament primari recollits en aquestes obres. La precarietat econòmica dels docents, el lamentable estat de molts dels edificis escolars, la massificació de les aules o l'absentisme escolar són els principals problemes que afectaren a l'ensenyament primari al llarg de tot el període estudiat.

Tots ells tenen un comú denominador, la concepció teòrica sobre la que l'Estat va construir tot el sistema educatiu, que traslladava totes les responsabilitats executives a les administracions locals, sense dotar-les, però, dels mitjans per fer-ho possible. Fins i tot aspectes com la massificació de les aules tenen a veure amb qüestions estructurals, car responia tant a la manca d'escoles com a la necessitat d'un major nombre d'alumnes per als mestres, donat que en un marc d'endarreriment crònic en el pagament del seus sous, les aportacions dels alumnes es convertiren un mitjà de subsistència imprescindible.

Com també ho fou, en part, l'absentisme escolar, en el marc d'unes economies familiars de subsistència, sobretot al món rural, que necessitaven de la mà d'obra dels seus fills per conduir les explotacions familiars que no només els alimentaven i vestien, si no que també havien de proporcionar els ingressos necessaris per fer front a les obligacions fiscals que nodrien les arques dels ajuntaments i de la resta de les administracions.

Aquestes relacions, així com l'anàlisi dels altres problemes exposats a les obres generals, són més fàcils de detectar quan el marc territorial de l'estudi es redueix. Una localització, però, que només és possible quan es disposa d'un marc general que, afortunadament, s'ha anat bastint al llarg de les darreres dècades amb els treballs d'un bon nombre d'historiadors.

És des d'aquesta perspectiva que el present treball prova d'apropar-se a un marc territorial més reduït, on, a banda d'obtenir majors coneixements sobre l'evolució social d'aquest territori, havia de ser possible analitzar, a petita escala, com s'havien aplicat a la pràctica les mesures legislatives que, segons

el parer de la majoria d'autors, van fracassar en el seu objectiu de dur l'escolarització i l'alfabetització a tota la població del país.

A l'hora de triar l'espai en qüestió, dos van ser els factors que ho van determinar. D'una banda, un de caire personal, donat que la Terra Alta és la comarca on visc des de fa anys. De l'altre, un relacionat amb una idea apuntada una mica més amunt: els possibles vincles entre els índex d'alfabetització i la violència desfermada durant la Guerra Civil. En aquest sentit cal tenir en compte que la Terra Alta és la comarca de Catalunya amb el major índex percentual de violència durant els anys del conflicte, i també durant la repressió franquista.

En aquest treball, però, no s'ha cercat establir aquestes possibles relacions, que necessitarien d'un coneixement molt més profund de la realitat social, econòmica i política de la comarca als anys trenta. Un coneixement que, hores d'ara, és difícil d'assolir per la manca de treballs de recerca i obres històriques centrats en aquest territori. Sense conèixer la resta de factors que determinaven la vida dels terraltins i terraltines durant els anys de la República i la guerra, l'escolarització i l'alfabetització acabarien donant lloc a explicacions massa parcials, quan no simplistes, de les raons que van motivar tanta violència.

La voluntat d'aquest treball, doncs, es limita a l'anàlisi de les mesures legislatives aprovades al llarg d'un segle pels diferents governs liberals de l'Estat i els problemes que van sorgir a nivell local a l'hora de posar-les en pràctica. Un salt, el de la teoria a la praxi, que es va traduir en el fracàs del sistema d'ensenyament primari públic, el pal de paller sobre el que s'havia de construir la resta del sistema educatiu.

Abans d'entrar en aspectes més acadèmics, voldria tancar aquesta introducció agraint la seva col·laboració a tots aquells que m'han ajudat a fer possible aquest projecte. En primer lloc, per proximitat geogràfica i personal, el meu agraïment a Xavier Marzo i Joaquim Vidal, alcaldes de Vilalba dels Arcs, i Àngel Ferràs, alcalde d'Horta de Sant Joan, per haver-me facilitat l'accés i la consulta de la documentació municipal que es custodia als seus arxius (els únics de la Terra Alta que, per estar inventariats, són accessibles al públic). Un agraïment que cal fer extensiu a Josep Navarro, que ha tingut la paciència

d'atendre totes les meves visites a l'arxiu municipal d'Horta de Sant Joan, que no han estat poques.

En segon lloc, per la seva professionalitat, paciència i amabilitat, el meu agraïment a Manel Güell, de l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona, els fons del qual han nodrit bona part d'aquest treball. Unes qualitats que són extensives a Neus Jaumot i Elisabet Jiménez, així com a la resta de les membres del personal de l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, on, a través dels expedients personals, he pogut conèixer una mica més als veritables protagonistes d'aquest treball: els mestres.

Finalment, el meu sincer agraïment al meu director de tesi, el Dr. Carles Santacana, que durant una dècada ha suportat, amb paciència impagable, els meus cicles de curta activitat, seguits de llargues aturades, que han fet possible, a la fi, enllestir aquest treball.

PLA DE LA TESI

Abans d'abordar els aspectes estructurals d'aquest treball, cal que ens aturem en dues qüestions que els condicionen: el marc territorial i el marc cronològic.

Com ja he apuntat, l'àmbit territorial a analitzar havia de ser la Terra Alta. Aquesta elecció, però, venia determinada per la translació en el temps de la nostra realitat territorial, marcada pel restabliment el 1987 de la divisió comarcal aprovada per la Generalitat republicana el 1936. Abans d'aquesta divisió, la Terra Alta no existia, si més no com unitat administrativa. Els seus dotze municipis formaven part, juntament amb altres sis de l'actual comarca de la Ribera d'Ebre, del partit judicial de Gandesa, creat pels primers governs liberals el 1834.

Durant més d'un segle, doncs, el partit de Gandesa fou la referència administrativa dels habitants d'aquest territori per identificar-se i relacionar-se amb la resta dels territoris del país i amb les administracions de l'Estat. Donat que la instrucció pública estava aleshores, com ho està ara, directament

relacionada amb l'administració, el més lògic era aplicar el mateix marc administratiu en que es movien les escoles, els mestres i els alumnes durant el període estudiat.

Pel que fa a la qüestió cronològica, la seva delimitació es fonamenta en dos esdeveniments que van suposar un punt d'inflexió en la concepció i el desenvolupament de l'ensenyament públic a Espanya. El primer, el 1834, l'estableix la publicació de la *Instrucción para el régimen y gobierno de las escuelas de primeras letras del reino*, sobre la qual es pretenia edificar un nou sistema escolar que universalitzes l'ensenyament primari, trencant així amb la situació existent durant l'Antic Règim.

El segon punt d'inflexió ve donat per la proclamació de la Segona República l'abril de 1931. El nou règim, amb la voluntat de trencar amb el passat polític i social heretat de la Restauració, va impulsar una veritable reforma del sistema escolar que, malauradament, fou estroncada per l'esclat de la Guerra Civil.

Entre ambdues dates s'estén tot un segle, que s'ha dividit en tres grans etapes per facilitar-ne l'anàlisi. Aquesta periodificació, seguint la pauta establerta a l'hora de delimitar el marc cronològic del treball, també s'ha fonamentat en esdeveniments clau pel desenvolupament del sistema educatiu primari públic.

El primer període abasta des de la Instrucció de 1834 fins a l'aprovació de la Llei d'Instrucció Pública de 1857, coneguda com la Llei Moyano. Al llarg d'aquestes dues dècades es van anar dibuixant les línies bàsiques del model educatiu impulsat pel liberalisme espanyol, en el que s'acabarien imposant les concepcions dels sectors moderats basades en un sistema escolar estatal, és a dir, al servei de l'Estat i dels seus governs.

El segon període comença amb la Llei Moyano, una mena de text refós de tota les mesures legislatives aprovades durant les dues dècades anteriors. Aquesta norma va marcar el desenvolupament del sistema escolar fins després de la Guerra Civil. Al llarg dels seus gairebé cent anys de vigència la tasca legislativa dels governs liberals es va limitar a la reforma d'alguns dels seus aspectes, en la majoria dels casos per tal d'adaptar-los a les noves circumstàncies.

L'únic gran canvi durant la llarga vigència de la Llei Moyano fou la creació del ministeri d'Instrucció Pública el 1900. Després de dècades de polítiques adreçades a assolir la plena escolarització del país, la crisi de 1898 i les corrents regeneracionistes que va generar, van forçar la creació d'un ministeri

per tal de resoldre els problemes que afectaven l'ensenyament públic a tots els seus nivells.

Aquest canvi d'orientació, amb una revifalla de l'interès dels polítics espanyols per l'ensenyament públic, marca l'inici del tercer dels períodes en que es divideix aquest treball. Fins a la proclamació de la Segona República, durant tres dècades, des del nou ministeri es va trobar solució a alguns dels problemes més greus de l'ensenyament primari públic, i es van establir les pautes que, en teoria, n'havien de resoldre d'altres.

En cadascun d'aquests períodes s'ha desenvolupat l'anàlisi de la legislació en matèria d'instrucció primària, ja fos a través de projectes no reeixits o de normes amb vigència, combinant-lo amb els efectes de la seva aplicació pràctica als diferents municipis del partit de Gandesa.

Aquest anàlisi s'ha centrat en els tres aspectes que, en conjunt, fan possible l'ensenyament públic: les escoles, els mestres i els alumnes. En el primer cas, donat que l'escola és l'espai on es desenvolupa la major part de la tasca docent, ens hem centrat en dues qüestions fonamentals: el nombre de centres escolars existents al partit de Gandesa i les seves condicions.

En el cas dels mestres, la nostra atenció s'ha centrat en aspectes relacionats amb la seva formació i, en especial, en les seves condicions de treball. En aquest darrer àmbit, la precarietat salarial i les dificultats per cobrar els seus honoraris, que marcaren una vida de misèria per molts dels professionals de la docència, ha estat un dels principals eixos de l'anàlisi.

Finalment, en el cas dels alumnes, que en definitiva són els veritables protagonistes de l'ensenyament, tot i la manca de dades documentades, l'anàlisi s'ha centrat en tres aspectes: la massificació de les aules, l'absentisme escolar i les taxes d'alfabetització resultants del procés d'escolarització.

Per tal de facilitar la comprensió d'alguns dels conflictes i deficiències que van patir el municipis del partit de Gandesa a l'hora d'aplicar les mesures aprovades pels governs, també s'ha abordat la situació econòmica de les hisendes municipals durant tot el període. Tot i que només es tracta d'una aproximació parcial, centrada en els problemes de l'endeutament municipal, donat que fins el 1902 els ajuntaments van ser els responsables de sufragar totes les despeses de la instrucció pública, conèixer quina era la seva situació en cada moment es feia imprescindible.

METODOLOGIA I FONTS

El punt de sortida per establir les bases d'aquest treball ha estat la consulta de la bibliografia existent, on s'analitza la situació i evolució de l'ensenyament primari al llarg del període estudiat. En la majoria dels casos es tractava de visions generals que van fer possible, a banda de copsar l'estat general de l'ensenyament primari durant el segle analitzat, dibuixar les dues línies de treball que estructurarien el projecte: la rellevància de la legislació escolar i els problemes derivats de la seva aplicació pràctica.

Per aprofundir en el primer cas, a més de la consulta bibliogràfica d'obres que analitzaven les diferents mesures legislatives que marcaren l'evolució de l'ensenyament primari, s'ha procurat anar directament a les fonts, és a dir, a les lleis, reials decrets, reials ordres i circulars que anaren conformant la base legislativa sobre la que es construïa el sistema educatiu públic. En aquest cas, el camí per fer-ho ha estat la consulta del butlletí de l'Estat, *La Gaceta de Madrid*, a través del cercador existent a la pàgina web del BOE.

En aquesta cerca, a més del contingut formal de l'articulat de les normes legals, cal destacar la riquesa dels seus preàmbuls. Aquests permeten una aproximació més directa, més enllà de la fredor del redactat legal dels articles, a la concepció que els diferents legisladors tenien del sistema escolar, dels seus problemes i de les possibles solucions que els havien de resoldre. Una informació que, complementada amb les interpretacions d'altres historiadors, han permès establir el rerefons polític i ideològic que va motivar moltes de les normes aprovades durant el període analitzat.

A l'hora d'apropar-nos als problemes reals de l'aplicació de les mesures legislatives, la recerca s'ha centrat en els fons documentals que permetien un coneixement directe del que passava als municipis del partit de Gandesa.

En aquest sentit, l'eix central de la recerca han estat els fons dels arxius que custodien documentació vinculada amb la instrucció pública. Entre aquests arxius cal establir dues categories, sense cap voluntat jeràrquica, en relació als seus continguts.

En la primera d'elles hi trobaríem els arxius municipals, que proporcionen un coneixement més directe i concret dels esdeveniments i les circumstàncies locals que van marcar l'evolució de l'ensenyament primari en una població concreta, a través de les actes de les juntes locals d'instrucció pública, les actes municipals, el cens municipal i alguns expedients específics en matèria escolar. En el nostre cas, però, val a dir que la recerca en aquests arxius s'ha circumscrit als d'Horta de Sant Joan i Vilalba dels Arcs.

Els motius d'aquesta limitació els ha imposat la situació en que es troben la majoria dels arxius de les comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. En el primer cas, hores d'ara, encara no s'ha creat l'arxiu comarcal corresponent, i en el segon, a causa de la seva recent creació, els fons consultables eren escassos i, en cap cas, contenien documentació de la matèria objecte d'estudi.

Aquesta mancança es tradueix, en la majoria dels casos, en la inexistència d'arxius històrics, degudament inventariats, als municipis d'ambdues comarques. Una situació agreujada pels estralls que va provocar la febre revolucionària dels primers mesos de la Guerra Civil, que va suposar la crema de molts dels arxius municipals de la zona. Aquest són els casos, comprovats personalment, dels ajuntaments d'Arnes, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Flix, Móra d'Ebre i el Pinell de Brai. En d'altres casos, com els de Gandesa o Batea, la inexistència d'inventaris va fer impossible la consulta dels seus fons.

En la segona categoria es situarien els arxius d'abast territorial més ampli. A nivell provincial la recerca es va centrar en els fons de l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona i l'Arxiu de la Universitat Rovira i Virgili. En el primer, malgrat que no es conserva la documentació generada per la Junta provincial d'Instrucció Pública, es van consultar els diferents expedients escolars que s'hi conserven i les actes de la Diputació. Aquesta darrera font ha resultat molt rica, tant per les diferents referències a qüestions relacionades amb l'ensenyament primari, remeses per la Junta provincial o pels ajuntaments, com per la informació relacionada amb la situació de les hisendes dels municipis del partit de Gandesa.

A l'arxiu de la universitat es van consultar els expedients personals dels alumnes que van cursar els seus estudis de magisteri a l'Escola Normal de Tarragona. Aquestes dades, així com les extretes dels arxius personals dels mestres dipositats al Archivo General de la Administración i l'Arxiu Històric de la

Universitat de Barcelona, van permetre copsar la realitat personal de molts dels professionals que van exercir al partit de Gandesa. La rellevància d'aquesta informació s'ha provat de recollir en els apèndix d'aquest treball, amb la confecció de breus apunts biogràfics de cadascun dels mestres que van exercir al partit.

Per damunt de la província, l'administració escolar s'estructurava a través dels districtes universitaris que, en el cas català, tenia la seva capitalitat a Barcelona. Els seus fons estan dipositats a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona conservant, entre d'altres, resums de les actes de la Junta provincial de Tarragona i informes dels inspectors provincials. Aquestes dues fonts, tot i els buits cronològics existents a les sèries documentals, han complementat en gran mesura la informació obtinguda a l'arxiu de la Diputació.

Finalment, a nivell estatal, els fons de la Dirección General de Instrucción Pública i del ministeri del ram que la va substituir es conserven al Archivo General de la Administración. Entre ells, a banda dels expedients personals dels docents, es van consultar tots aquells que tenien relació directa amb el partit de Gandesa o els seus municipis, aportant informació, fonamentalment, sobre qüestions relacionades amb els centres escolars i les subvencions per la seva construcció i amb conflictes entre els mestres i les administracions locals. A partir de tota la informació recopilada, tant en l'anàlisi de la legislació com en la consulta de les fonts documentals, s'ha provat de construir un discurs, marcat per l'estructura exposada més amunt, on malgrat els buits documentals i cronològics, es reflectís l'evolució de l'aplicació pràctica del sistema educatiu públic d'ensenyament primari al partit de Gandesa.

EL PARTIT JUDICIAL DE GANDESA

LA DIVISIÓ TERRITORIAL DE L'ESTAT: PROVÍNCIES I PARTITS JUDICIALS

El regnat d'Isabel II, sota la regència de la reina Maria Cristina, va començar amb una aposta pel continuisme polític, allunyant-se així dels postulats més extremistes que defensaven carlins i liberals. Per aconseguir-ho, la regent va confirmar a Cea Bermúdez al capdavant del gabinet de govern. Aquest representava la via reformista de l'absolutisme, disposada a fer algunes concessions sense apartar-se, però, de l'esperit polític de la monarquia absolutista.

Aquesta experiència reformista va durar pocs mesos. La pressió dels partidaris del pretendent, don Carles, va forçar a la regent a cercar la col·laboració dels liberals moderats per assegurar que la seva filla conservés el tron. Malgrat la curta durada del govern de Cea Bermúdez, el seu gabinet va aprovar un seguit de reformes que van perdurar, entre elles la reforma de la divisió territorial de l'estat.

La primera mesura aprovada en aquest sentit, fou la divisió provincial dels antics regnes que formaven la corona espanyola. La nova divisió administrativa va ser obra del secretari d'Estat de Foment, Javier de Burgos, que es va inspirar en un projecte elaborat el 1822, durant el Trienni Liberal. Les quaranta-nou províncies resultants, van convertir-se en realitat amb el reial decret de 30 de novembre de 1833. El decret, tot i agrupar les províncies en regions, basades en els antics regnes de la corona, no contemplava que aquestes tinguessin cap competència administrativa o jurisdiccional. D'aquesta manera les províncies esdevenien la unitat administrativa més importat després del govern estatal.

En el cas de Catalunya, el país fou dividit en quatre províncies, que reberen el nom de les seves capitals: Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona. Val a dir que alguns autors apunten que l'elecció de Tarragona en lloc de Tortosa, que fins

aleshores també havia estat capital de corregiment, i també era seu d'una diòcesi, va tenir molt a veure amb la situació política del moment. Mentre que Tarragona, igual que Reus, eren capitals amb una clara fidelitat al govern, el cas de Tortosa era menys clar. El pes específic que els reialistes havien tingut durant la revolta dels Malcontents hauria col·locat aquesta ciutat i els territoris que l'envoltaven, en l'òrbita de la insurgència carlina, facilitant l'elecció de Tarragona com a capital de la província que aplegaria els territoris del sud del país¹.

Sobre la base de la nova divisió provincial, el govern va dissenyar una nova subdivisió, la dels partits judicials. Si bé aquesta subdivisió anava adreçada a la reorganització del poder judicial, separant als alcaldes de les potestats jurídiques que els conferia l'Antic Règim i establint la implantació dels jutjats de Primera Instància i Instrucció a les poblacions cap de partit², el seu marc territorial serviria, amb algunes variacions, per establir altres àrees administratives. Aquest seria el cas dels districtes electorals, el repartiment fiscal de les contribucions estatals i provincials o els districtes escolars.

Per a la província de Tarragona, el reial decret de 21 d'abril de 1834, que establia la creació dels partits judicials, en va preveure set, amb capital a Falset, Gandesa, Montblanc, Reus, Tarragona, Tortosa i el Vendrell. Segons aquest reial decret, el partit judicial de Gandesa comprenia un total de vint-i-quatre poblacions que aplegaven 23.068 habitants³.

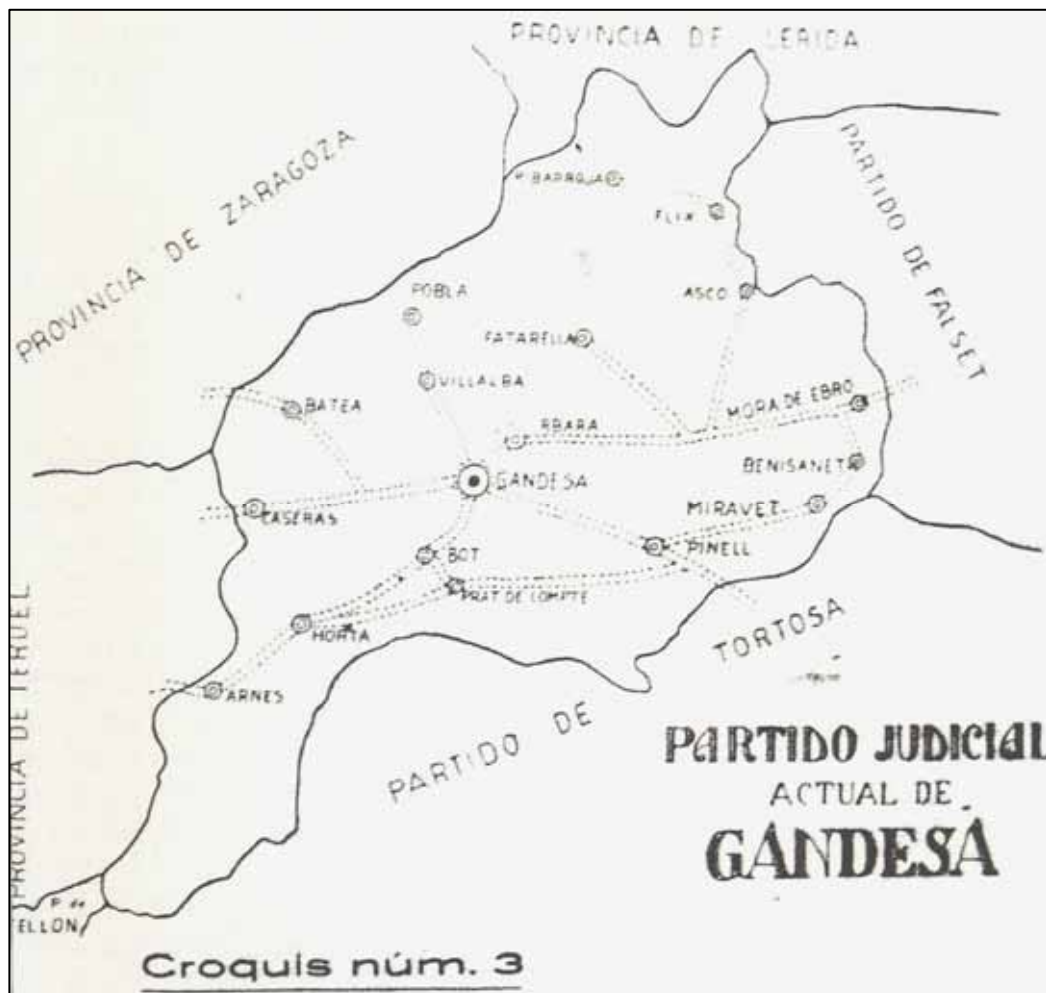
Poc després de la seva aprovació, una de les poblacions que li havia estat assignat, la de la Palma d'Ebre, fou segregada per ser adscrita al partit judicial de Falset. D'aquesta manera, les vint-i-tres poblacions restants es trobaven a la marge dreta del riu Ebre. D'aquestes poblacions, només divuit eren

¹ SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. "La vertebració territorial a les Terres de l'Ebre", a Plecs d'Història Local núm. 96. L'Avenç núm. 263. Barcelona, novembre 2001, 45.

² L'article 3r del RD de 21 d'abril de 1834 de Subdivisión en Partidos Judiciales de la nueva división territorial de la Península e Islas adyacentes, diu així: *Los alcaldes ordinarios de todos los pueblos cesarán desde luego en el ejercicio del poder judicial, que hasta el presente hubieren desempeñado, y remitirán los procesos y expedientes de Justicia que pendieren en sus juzgados, a los jueces letrados de las cabezas de partido para su continuación y fallo con arreglo a las leyes; exceptuándose únicamente el caso en que no tenga el partido Juez nombrado, pues entonces los Alcaldes ordinarios conocerán de los negocios contenciosos hasta que tome posesión el Juez letrado que Yo nombrare para aquel partido.*

³ Les poblacions relacionades al RD de 21 d'abril de 1834 eren: Algàs, Almudéfer, Arnés, Ascó, Batea, Benissanet, Berrús, Bot i el santuari de la Fontcalda, Camposines, Caseres, Corbera, Fatarella, Flix, Gandesa, Horta i el convent de Sant Salvador, Miravet, Móra, Palma, Pinell, Pinyeres, Pobla de Massaluca, Prat de Comte, Riba-roja i Vilalba.

considerades com a municipis. Les cinc restants depenien d'altres ajuntaments a nivell administratiu. Aquest era el cas d'Algàs (Batea), Almudefer (Caseres), Berrús (Riba-roja d'Ebre), Camposines (la Fatarella) i Pinyeres (Batea).

Respecte a la capitalitat del partit judicial, sembla ser que Gandesa, que ja havia exercit de centre administratiu i judicial dins del corregiment de Tortosa, va haver de superar la competència de la veïna població de Batea. Aquesta fou proposada per un dels diputats electes del districte, Joaquim Alcorisa, un advocat nascut a Batea, que havia representat al territori a les Corts de Cadis

durant la Guerra del Francès⁴ i que fou diputat a les Corts entre 1836 i 1843. Aquesta proposta, però, que no va arribar a prosperar.

D'altra banda, no em trobat cap referència a la possibilitat que la capitalitat del districte pogués recaure a Móra d'Ebre, població amb una economia més dinàmica i amb més habitants que Gandesa, més, si tenim en compte que, fins a l'any 1840 no es va produir la segregació dels Masos (l'actual Móra la Nova). Val a dir, que en aquells moments, el districte s'havia convertit en un dels escenaris de la primera guerra carlina. És a dir, que cal suposar que l'aplicació de la reforma administrativa aprovada a les Corts de l'Estat, no es va produir de forma immediata i va caler esperar a que finalitzés el conflicte.

Aleshores, el 1840, Gandesa ja s'havia convertit en un mite per als liberals, després d'haver suportat set setges carlins, fent difícil qualsevol intent de disputar-li la capitalitat jurídica, política i administrativa del districte.

Tot i la vigència dels partits judicials en la divisió jurisdiccional del territori, actualment la divisió administrativa immediata a la província són les comarques. En l'actual divisió comarcal, aprovada per la Generalitat de Catalunya el 1987, les poblacions del partit de Gandesa es reparteixen entre les comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Dels divuit municipis del partit, dotze conformen la totalitat de la Terra Alta⁵, mentre que els altres sis pertanyen a la Ribera d'Ebre⁶.

L'EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA DEL PARTIT

A nivell demogràfic, tal i com va passar a la resta de Catalunya, les poblacions del districte de Gandesa van experimentar un important creixement durant bona part del període estudiat (1834-1931). Un creixement que s'hauria iniciat al

⁴ VIDAL FONT, Joaquim. Reculls històrics de la ciutat de Gandesa. Tortosa. Ajuntament de Gandesa, 1989, 91.

⁵ Arnes, Batea, Bot, Caseres, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Gandesa, Horta de Sant Joan, Pinell de Brai, la Pobla de Massaluca i Vilalba dels Arcs.

⁶ Ascó, Benissanet, Flix, Miravet, Móra d'Ebre i Riba-roja d'Ebre.

segle XVIII i que continuaria fins a la segona dècada del segle XX, malgrat alguns breus períodes d'aturada, assolint aleshores el seu sostre demogràfic.

Les dades del cens de 1719 indiquen que les Terres de l'Ebre, a excepció el nucli urbà de Tortosa, es podien considerar, gairebé, com terres abandonades, amb una densitat de població que no superaria els 5 hab./km². Unes dades que situarien a les poblacions del corregiment de Tortosa dins de la mitjana demogràfica dels territoris de l'interior del país; en una franja que aniria des dels Pirineus occidentals fins al Montsià⁷.

Vuit dècades després, segons les dades del cens de Floridablanca (1787), la població del districte de Gandesa s'hauria arribat a triplicar, assolint una densitat de població al voltant dels 15 hab./km².

Les raons d'aquest creixement demogràfic cal cercar-les més enllà del propi creixement natural de les poblacions del territori, que estaria estancat. Només un saldo migratori positiu, amb l'arribada d'immigrants des d'altres parts de l'interior del país, el pot explicar.

Aquest flux migratori va arribar atret per l'increment de la producció agrària dels municipis del partit. Un creixement caracteritzat per la rompuda de noves terres de conreu guanyades al bosc, no pas per una intensificació de la producció agrària dels conreus ja existents. Es tractaria, doncs, d'un creixement extensiu, que facilitaria l'arribada de mà d'obra en forma de parcers o rabassaires.

A partir dels estudis disponibles, tot apunta a que aquest flux migratori, tot i no ser massiu, si que va ser constant i sostingut. Aquesta hipòtesi explicaria l'escassa repercussió dels buits generacionals que van patir altres zones del país fruit de la taxa de mortalitat originada pels conflictes que el van assolir: la guerra del Francès i les guerres carlines del segle XIX⁸. L'arribada d'homes joves, alguns amb família, hauria ocupat el buit provocat per aquests conflictes, donant lloc a un creixement, lent però sostingut, de la població del partit judicial. Així doncs, segons les dades del cens de Galobardes de 1830, tot i les insuficiències i els errors que presenta a nivell local, els municipis que acabarien integrant el partit judicial de Gandesa sumaven un total de 21.717

⁷ SORRIBES MONTSERRAT, Jesús, GRAU FOLCH, Josep Joan. La Ribera d'Ebre. Transformacions socio-econòmiques i perspectives de futur. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1989, 351.

⁸ *Ibidem.*, 353 i BELVIS COSTES, Francesc Xavier, GRAU FOLCH, Josep Joan. "Notes per a una història econòmica de la Terra Alta al segle XIX i XX (1787-1920)", a Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta. Calaceit. Patronat Pro-Batea, 1998, 247.

habitants. Una xifra que continuaria creixent fins assolir el seu sostre demogràfic el 1920, gairebé un segle després, quan el partit comptava amb una població de 39.121 habitants.

1. EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA ENTRE 1830-1930

	1830	1842	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910	1920	1930
Arnes	945	935	1.194	1.216	1.353	1.409	1.218	1.280	1.441	1.520	1.305
Ascó	1.308	2.063	2.419	2.345	2.332	2.397	2.427	2.499	2.248	2.540	2.422
Batea	1.860	2.444	2.822	2.907	2.448	2.820	3.049	3.233	3.166	3.331	2.922
Benissanet	1.118	1.498	1.716	1.666	1.772	1.832	1.946	1.901	1.923	1.923	1.860
Bot	813	653	1.285	1.193	1.131	1.273	1.472	1.412	1.391	1.474	1.510
Caseres	395	401	573	608	542	620	620	610	692	752	637
Corbera d'Ebre	970	1.675	1.914	1.993	1.910	1.954	2.099	2.256	2.157	2.143	1.954
la Fatarella	1.226	1.507	2.002	1.998	2.282	2.163	2.252	2.289	2.333	2.497	2.401
Flix	1.455	1.933	2.435	2.172	1.914	2.016	2.257	2.516	2.874	3.275	3.374
Gandesa	1.935	2.316	2.705	2.746	2.783	3.246	3.591	3.767	3.551	3.684	3.250
Horta de Sant Joan	1.425	1.747	2.263	2.316	2.239	2.375	2.532	2.498	2.473	2.447	2.244
Miravet	1.363	1.726	1.797	1.827	1.920	1.934	1.868	1.868	1.566	1.647	1.391
Móra d'Ebre	3.091	3.421	3.836	3.757	3.816	3.841	3.789	4.065	3.728	3.940	3.530
Pinell de Brai	771	827	1.293	1.363	1.523	1.646	1.900	1.891	2.007	1.931	1.861
la Pobla de Massaluca	271	581	867	881	893	1.010	1.015	1.028	1.067	1.048	933
Prat de Comte	312	372	527	559	613	742	872	896	849	814	754
Riba-roja d'Ebre	1.051	1.388	1.796	1.887	1.869	1.933	1.938	2.093	2.192	2.491	1.853
Vilalba dels Arcs	1.408	1.323	1.626	1.688	1.640	1.731	1.824	1.772	1.662	1.724	1.664
Total	21.717	26.810	33.070	33.122	32.980	34.942	36.669	37.874	37.320	39.181	35.865

Elaboració a partir dels quadres demogràfics de GRAU FOLCH, Josep Joan (Coord.), La Terra Alta. Estructures productives i evolució social. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1993, 27 i 225; i SORRIBES MONTSERRAT, Jesús, GRAU FOLCH, Josep Joan, La Ribera d'Ebre. Transformacions socioeconòmiques i perspectives de futur. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1989, 46 i 353.

Durant tot aquest període de creixement continuat, només es detecta una breu aturada entre 1860 i 1877. Els estudis existents indiquen que el 1860 les comarques ebrenques, dins del conjunt català, eren les que tenien un major percentatge de població jove. Moderat pel que fa a la franja d'edat que va fins als 10 anys, i molt més important entre els homes de 15 a 30 anys.

Descartada la possibilitat que l'aturada demogràfica estigui relacionada amb factors relacionats amb l'edat de la població, diversos autors apunten que la crisi de creixement demogràfic d'aquest període pot estar relacionada amb la crisi dels preus de l'oli, el principal producte agrari de la zona. Aquesta crisi va

provocar una caiguda dels preus que, el 1870, havia arribat fins al 20% al mercat de Reus, el més important del país⁹.

Superada aquesta situació conjuntural, el creixement demogràfic va continuar fins a 1900. Entre 1900 i 1920 hi ha un estancament del creixement, possiblement pels efectes de l'arribada de la fil·loxera a la zona¹⁰ i de la crisi dels preus agraris iniciada al final del segle XIX. Aquesta aturada demogràfica possiblement va viure un breu parèntesi durant els anys de la Primera Guerra Mundial, gràcies a l'alça de preus provocada per la demanda de productes dels països bel·ligerants¹¹. Finalitzat el conflicte, la caiguda dels preus agraris i els dèficits de la xarxa de comunicacions del territori, que dificultava la incorporació dels seus productes al mercat, va suposar l'inici d'un corrent migratori que ja no s'aturaria¹².

Un dels principals factors d'aquest corrent migratori va ser la intensa sequera que assolà el partit durant bona part dels anys vint. La pèrdua de les collites va deixar sense feina molta gent, que per sobreviure va haver de marxar del partit, molts d'ells cap a Barcelona, on projectes com el de l'Exposició Universal de 1929 reclamaven molta mà d'obra. El perill que suposava aquesta migració per la supervivència del territori va provocar la mobilització de les autoritats locals i de la premsa del territori. En plena Dictadura, els alcaldes del territori es van adreçar en més d'una ocasió al Directori Militar per sol·licitar l'execució d'obres públiques al partit que procuressin feina als seus habitants. El juliol de 1924 els ajuntaments d'Ascó, la Fatarella, Vilalba dels Arcs i Batea adreçaven un telegrama conjunt al ministeri de Foment exposant la seva crítica situació i demanant ajuda:

... manifestándole que ante imposibilidad vida, debido a pertinaz sequía y pavorosa emigración, de no acudir pronto con alguna obra pública, quedará la

⁹ BELVIS COSTES, Francesc Xavier, GRAU FOLCH, Josep Joan. Op. cit., 265.

¹⁰ La primera referència a aquesta plaga que hem documentat és del juny de 1899, quan la premsa del territori anunciava la reunió del Governador Civil amb la Junta provincial de plagues per tractar de l'aparició de la fil·loxera als partits de Tortosa i Gandesa. *El Nuevo Diario* de 18 de juny de 1899.

¹¹ En alguns casos, els productes demandats no foren precisament els agrícoles. L'octubre de 1915 la premsa tortosina denunciava la manca de cavalleries per treballar la terra a causa de la venda de molts d'aquests animals als comerciants francesos arribats, entre d'altres, al partit de Gandesa. *El Restaurador* de 12 d'octubre de 1915.

¹² BELVIS COSTES, Francesc Xavier, GRAU FOLCH, Josep Joan. Op. cit., 274.

*comarca convertida en un erial, mayormente cuando algunos de esos pueblos están en un completo abandono de vías de comunicación*¹³.

El creixement constant de la població dels municipis del partit de Gandesa durant tot el segle XIX, es va traduir en un increment del nombre d'alumnes de les escoles públiques d'ensenyament primari. A poc a poc, les aules de les escoles públiques van anar acollint un major nombre d'alumnes arribant, en molts casos, a la seva massificació. A partir de 1858, van ser moltes les escoles del partit que acollien, sota la direcció d'un únic mestre, més d'un centenar d'alumnes, arribant, en casos extrems com el de Móra d'Ebre, a superar els dos-cents matriculats¹⁴. Aquesta massificació, si bé va afectar negativament a la qualitat educativa de l'alumnat, en molts casos fou ben rebuda pels mestres. En el marc d'un sistema educatiu que no era gratuït, amb sous molt minsos per als docents, les retribucions dels alumnes eren bàsiques per a la supervivència econòmica dels mestres.

Fins ben entrat el segle XX, la majoria de municipis de partit de Gandesa, tot i veure com la població en edat escolar continuava creixent any rere any, van limitar el nombre d'escoles a dues, una per als nens i l'altre per les nenes. Les raons que expliquen aquesta política educativa, que conduïa directament a la massificació de les aules, formen part de la complexa relació entre la teoria legislativa aprovada per les Corts espanyoles i la realitat econòmica i social de cadascuna de les administracions locals que l'havia de dur a la pràctica.

LES ESTRUCTURES PRODUCTIVES

A l'hora d'analitzar les estructures productives del partit, cal apuntar l'existència de dues realitat agràries al territori. Val a dir, però, que aquesta dualitat no va

¹³ *Correo de Tortosa* de 31 de juliol de 1924.

¹⁴ Segons l'informe de l'inspector provincial enviat al Rector de la Universitat de Barcelona el febrer de 1858, l'escola de Móra d'Ebre, regentada pel mestre Ramon Suñé Piza, comptava amb una matrícula de 216 alumnes. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visita de inspección de todo el Distrito. Ordenación topogràfica 1858. LI. 19/3/1/7. AHUB.

suposar grans diferències en l'evolució econòmica d'ambdues zones: l'occidental del partit (que es correspon amb els municipis que integren la Terra Alta) i l'oriental, que limita amb la riba dreta de l'Ebre.

El tret diferencial entre ambdues no és altre que la presència de l'Ebre que, entre d'altres, incrementava les possibilitats de comercialització dels excedents agraris. En el cas dels municipis de la part oriental, la precarietat de les vies de comunicació existents al llarg de tot el període estudiat van dificultar, i molt, la seva integració a l'economia de mercat. No passava el mateix al municipis riberencs, on el riu Ebre va jugar un important paper en la comercialització dels seus excedents.

Malgrat tot, però, aquest avantatge natural, com ja hem apuntat, no es va traduir en un gran desequilibri econòmic entre una zona i l'altre, car, al llarg del segle XIX el comerç fluvial va anar perdent força davant el desenvolupament del ferrocarril.

Ambdues zones compartien, malgrat aquesta petita diferència, el fet de tenir en l'agricultura la seva principal força econòmica.

La diferència fonamental fou, doncs, la possibilitat dels municipis riberencs de desenvolupar d'una agricultura de regadiu, contraposada als conreus de secà propis de la resta del partit. Aquesta possibilitat, la del regadiu, es comptaria com un dels factors d'atracció demogràfica d'aquests municipis. Un exemple d'aquest reclam és Flix, que ja al llarg del segle XVIII va veure com creixien les concessions reials per la colonització dels aiguadeixos, les illes naturals que forma el riu en canviar de curs¹⁵, guanyant així noves terres de conreu molt més fèrtils que les de l'interior.

El sector primari

Com a la resta del país, l'agricultura del partit de Gandesa al segle XVIII es caracteritzava per ser de tipus extensiu, on la pràctica del guaret era habitual, donat que els únics fertilitzants disponibles eren els adobs d'origen animal. Una agricultura que, a més, per la seva escassa mecanització, necessitava de molta

¹⁵ SORRIBES MONTSERRAT, Jesús, GRAU FOLCH, Josep Joan. Op. cit., 354.

mà d'obra. Aquesta necessitat va propiciar el saldo migratori positiu que feu possible el creixement demogràfic del partit durant prop de cent anys.

Els principals conreus, com a la majoria del país, no eren altres que la trilogia típica mediterrània: els cereals, l'olivera i la vinya.

Al costat d'aquests conreus, dins del marc d'una economia agrària encarada a l'autoconsum, existia un sistema de policultiu adreçat a garantir la diversitat del consum domèstic. Aquest policultiu incloïa els grans menuts, les moreres (en aquest cas per la cria de cucs i l'obtenció de seda), les figueres, els garrofers, les llegums, les patates, el cànem i el lli, les hortalisses i l'explotació de les pastures i els boscos comunals.

Aquests conreus alternatius, sovint, ocupaven petites extensions, les més de les vegades en una mateixa finca, intercalades amb els tres cultius principals. Es tractava, doncs, de maximitzar els recursos disponibles i assegurar, mitjançant una producció diversificada, l'atenció de les necessitats del consum familiar¹⁶.

Aquesta diversitat de conreus, però, implicava l'explotació de certes espècies agrícoles en terrenys que no sempre els eren favorables, provocant un descens dels seus rendiments. Una situació que, a més d'impossibilitar que la destinació final d'aquest productes pogués ser el mercat, dificultava la necessària especialització agrària en aquells productes més òptims pel terreny i amb majors possibilitats de comercialització¹⁷.

Aquesta situació agrària, pròpia del segle XVIII a la majoria del país, es perllongarà durant tot el segle XIX a les poblacions del partit. Així doncs, cal entendre, a nivell agrari, el segle XIX com una llarga etapa de transició vers una agricultura moderna, amb la lenta implantació de les innovacions tècniques del moment.

Una prova de la lentitud dels canvis en els sistemes de conreu és el paper dels adobs químics i minerals. La disposició d'un considerable nombre de caps de bestiar, principalment d'ovelles, a la majoria de les poblacions del partit, possibilitava l'ús del fem com a principal adob de les terres de conreu.

¹⁶ GRAU FOLCH, Josep Joan (Coord.). La Terra Alta. Estructures productives i evolució social. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1993, 226.

¹⁷ BELVIS COSTES, Francesc Xavier, GRAU FOLCH, Josep Joan. Op. cit., 250.

Aquesta situació va començar a canviar, amb una davallada dels caps de bestiar després de les desamortitzacions dels béns municipals el 1855. La pèrdua dels prats dels comuns, on pasturaven la majoria dels petits però nombrosos ramats que existien al districte, sumada a la caiguda del preu de la llana davant la competència del cotó, en foren les causes principals.

Malgrat això, que va comportar la disminució de la producció de fems per l'adob de les terres, fins al 1920, els municipis de l'actual comarca de la Terra Alta, es destacaven per comptar-se entre els de menor demanda de fertilitzants minerals i químics, tot i que des de mitjans del segle XIX ja es coneixia el seu ús i aprofitament¹⁸.

Dins de la trilogia mediterrània, el principal conreu durant tot el període estudiat, són els cereals. Malgrat la manca de xifres per a tot el període, tant les descripcions que feu Pascual Madoz en el seu Diccionari, com les dades de l'any 1900, sis dècades després, confirmen la seva preeminència.

El sistema de conreu era el guaret bianual, tot i que en algunes zones, on la qualitat dels terrenys era inferior, aquest podria ser triennal. Un sistema que obligava a dedicar un gran nombre d'hectàrees a aquests conreus. Les dades de l'any 1900 indiquen que de les 15.702 hectàrees dedicades al conreu de les diverses varietats de cereals, 7.000 es trobaven en situació de guaret¹⁹. Una superfície improductiva que supera el nombre d'hectàrees dedicades a la vinya i duplica les del conreu de l'ametller.

Malgrat tractar-se del cultiu dedicat a una major superfície del terreny hàbil, no sembla ser que els cereals fossin un producte adreçat a la comercialització. Possiblement, l'escassa pluviometria de la zona limités la producció a l'autoconsum, tant de les persones com dels animals domèstics.

Una dada en aquest sentit són les afirmacions que feu Madoz en alguns dels articles del seu Diccionari, confeccionat amb dades de la dècada de 1840. En l'article dedicat a Ascó, indica que el municipi només produeix blat i ordi pel consum de tres mesos²⁰, fet que obligaria a la importació d'aquests productes per la resta de l'any. Un comentari similar el tornem a trobar en l'article dedicat

¹⁸ GRAU FOLCH, Josep Joan (Coord.). Op. cit., 227.

¹⁹ SORRIBES MONTSERRAT, Jesús, GRAU FOLCH, Josep Joan. Op. cit., 360 i GRAU FOLCH, Josep Joan (Coord.). Op. cit., 231.

²⁰ MADDOZ, Pascual. Catalunya al Diccionario Geográfico de Pascual Madoz (2 vol.). Barcelona. Curial, 1985, 89.

a Benissanet, on explica que malgrat que a la població s'hi produeix blat, aquest és insuficient per abastir-la durant tot l'any²¹.

2. SUPERFÍCIE CONREADA PER HECTÀREES EL 1900

	Cereals	Horta	Vinya	Olivera	Ametller	Altres fruiters	Total conreat	% conreat	Prats	Total municipal
Arnes	196	52	347	468	7	0	1.070	28	985	3.778
Ascó	986	2	494	545	304	15	2.346	30	0	7.905
Batea	2.300	44	600	1.700	60	6	4.710	36	0	13.008
Benissanet	492	71	226	392	239	32	1.452	27	739	5.455
Bot	149	19	208	269	6	1	652	32	266	2.046
Caseres	420	21	200	400	50	5	1.096	36	0	3.028
Corbera d'Ebre	1.829	13	700	300	300	104	3.246	61	137	5.323
la Fatarella	1.899	0	130	1.025	80	0	3.134	60	0	5.248
Flix	1.299	34	390	797	272	117	2.909	48	0	6.010
Gandesa	1.516	0	774	415	304	25	3.034	44	192	6.969
Horta de Sant Joan	1.174	61	618	1.008	10	2	2.873	18	1.426	15.740
Miravet	323	20	90	267	405	55	1.160	40	0	2.923
Móra d'Ebre	246	23	354	724	358	165	1.870	48	0	3.903
el Pinell de Brai	325	0	160	427	271	22	1.205	16	0	7.729
la Pobla de Massaluca	304	6	191	301	100	90	992	21	0	4.740
Prat de Comte	154	0	159	117	89	7	526	21	9	2.541
Riba-roja d'Ebre	1.046	20	93	631	246	118	2.154	33	0	6.605
Vilalba dels Arcs	1.044	0	400	481	10	0	1.935	31	267	6.246
Total	15.702	386	6.134	10.267	3.111	764	36.364		4.021	109.197

Elaboració a partir dels quadres de conreus de GRAU FOLCH, Josep Joan (Coord.), La Terra Alta. Estructures productives i evolució social. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1993, 231; i SORRIBES MONTSERRAT, Jesús, GRAU FOLCH, Josep Joan, La Ribera d'Ebre. Transformacions socio-econòmiques i perspectives de futur. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1989, 360.

El segon dels conreus en importància és el de l'olivera, tant per la superfície conreada com per la destinació del seu producte final, l'oli. Les dades que proporciona Madoz per la dècada de 1840 fan palès que la comercialització de l'oli vers els mercats de Reus i de Tortosa era la principal font d'exportacions de la majoria de les poblacions del partit de Gandesa.

La primera dada sobre la superfície dedicada al conreu de l'olivera és de 1888, un dècada després de la crisi de preus de 1870, amb un total de 9.347 ha. Una superfície que va continuar creixent a bon ritme, donat que dotze anys després, el 1900, era de 10.267 ha., gairebé un miler més.

²¹ Ibídem., 339.

Possiblement aquest fou el sostre de la superfície dedicada al conreu de l'olivera. La crisi internacional dels preus agraris de primers de segle va afectar al mercat de l'oli, reduint el nombre d'hectàrees dedicades a aquest conreu. Fet que explicaria que el 1920 la superfície d'oliveres al partit s'hagués situat per davall de la 1888, descendint fins a les 7.968 ha.

La venda dels excedents de l'oli, un cop cobertes les necessitats familiars (alimentació, enllumenat i altres usos domèstics) es dibuixa com una de les poques fonts d'ingressos en metàl·lic per les economies familiars de la zona. Uns ingressos imprescindibles per fer front als pagament dels impostos estatals, un cop abolida la pràctica del pagament en espècies.

La vinya ocuparia, doncs, el tercer lloc en importància pel que fa a la superfície conreada al partit. El seu conreu hauria anat guanyant espai a partir del segle XVIII, ocupant una part considerable de les terres de nova rompuda al llarg de tots aquest segle.

El moment àlgid d'aquest conreu s'hauria produït entre 1868 i 1891, mentre la fil·loxera afectava a les vinyes franceses i abans de la seva recuperació. Moment en que l'exportació dels excedents de vi i de la producció d'aiguarent, amb destil·leries d'aquest producte a la majoria de les poblacions del partit, cap el mercat de Reus, hauria significat una important font d'ingressos. Tanmateix, el conreu de la vinya va continuar sent un conreu secundari respecte al dels cereals i l'olivera. Si més no, això indicarien les xifres de la superfície conreada²². El 1888 la vinya ocupava un total de 6.440 ha. a tot el partit; dotze anys després, el 1900, la xifra es mantenia amb un lleuger retrocés, amb 6.134 ha.

Els efectes de la fil·loxera al partit es van començar a notar a partir de l'any 1900. Deu anys després, gairebé no quedava cap cep amb peu del país a tota la demarcació del partit. Malauradament, no disposem de dades que ens permetin analitzar quina fou l'evolució de la repoblació de la vinya amb peus americans, resistents a la fil·loxera²³. Les dades disponibles fan referència a 1973, quan la superfície destinada al conreu de la vinya havia duplicat, amb escreix, les hectàrees conreades el 1900.

²² BELVIS COSTES, Francesc Xavier, GRAU FOLCH, Josep Joan. Op. cit., 272.

²³ *Ibidem.*, 275.

Al costat dels tres grans conreus predominants a tot el partit, les diferències en els terrenys, les variants climàtiques i la presència de l'aigua, van permetre l'existència d'altres conreus adreçats a la comercialització en alguns dels municipis dels districtes.

Un d'aquests conreus fou el de les moreres, destinades a la cria de cucs de seda, que es teixia en petits telers o bé s'exportava al mercat de Reus o el de Tortosa. Segons el Diccionari de Madoz, a la dècada de 1840 el conreu d'aquests arbres tenia certa importància als pobles d'Arnes, Batea, Benissanet, Bot, Caseres, Gandesa i Móra d'Ebre. És possible, però, que després de l'epidèmia que el 1854 va devastar la producció de seda a València i Murcia, aquest conreu també quedés molt malmès al partit²⁴.

Un altre conreu alternatiu seria el de l'avellana, amb presència, a la dècada de 1840, a Bot, Corbera d'Ebre i Gandesa. Aquest seria un dels pocs productes adreçats a la seva comercialització al mercat de Reus. El seu conreu no va passar, però, de ser merament testimonial. Les dades de l'any 1900 incrementen el nombre de poblacions on es conreava l'avellana a Ascó, Batea i Riba-roja d'Ebre, tot i que les superfícies conreades no superen en cap cas les 10 ha., només destaquen les 25 ha. de Gandesa i, com a cas excepcional, les 104 ha. de Corbera d'Ebre²⁵.

Altres elements naturals que van donar lloc a petites àrees d'especialització serien el cànem a Arnes, l'espart a Benissanet, alimentant la producció artesanal de corders i espartenyers, i la mel a Arnes i Caseres, principalment.

Els tres conreus majoritaris, els cereals, l'olivera i la vinya, requerien, com ja hem apuntat, molta mà d'obra. En el marc d'un territori on predomina la presència de petits i mitjans propietaris, essent minoritària la figura dels jornalers – molts d'aquests, eren en realitat petits propietaris que milloraven la seva economia familiar treballant per a d'altres –, això significava l'aplicació d'un sistema d'explotació familiar.

Aquesta forma de treballar la terra, disposant bàsicament de la mà d'obra familiar, va suposar, pel que fa a l'escolarització, l'existència d'unes taxes de absentisme escolar força considerables. Durant els períodes de les collites, que

²⁴ *Ibidem.*, 260.

²⁵ SORRIBES MONTSERRAT, Jesús, GRAU FOLCH, Josep Joan. *Op. cit.*, 360 i GRAU FOLCH, Josep Joan (Coord.). *Op. cit.*, 231.

comencen cap al juny amb els cereals i continuen fins al gener, amb l'olivera, molts dels nois i noies amb edat escolar es veien obligats a col·laborar en el sosteniment de l'economia familiar treballant al costat dels seus pares.

El sistema agrari extensiu, amb una escassa mecanització i amb uns rendiments no gaire elevats, dins d'una economia d'autoconsum, va contribuir directament en la qualitat formativa de moltes generacions d'infants al partit de Gandesa.

El sector secundari

Per entendre la realitat del sector industrial al partit de Gandesa, només cal fer una ullada a la descripció que en fa Madoz al seu Diccionari:

*... industria, fuera de la que exige la agricultura, no existe, si se exceptúan las fábricas de aguardiente, las alfarerías de Miravet, la elaboración de capazos de palma y varios telares domésticos de lino, lana y cáñamo*²⁶.

Així doncs, el sector secundari es limitava a les infraestructures necessàries per la transformació de les matèries primeres que es produïen als camps de la zona. Per la seva importància cal destacar la presència de molins d'oli, dels quals Madoz n'arriba a comptar més de 50 a tot el districte, destacant, pel seu nombre, les poblacions de Riba-roja d'Ebre, amb deu molins, i Ascó, amb vuit.

Una dada que sembla corroborar la importància de l'olivera i de l'oli com a principal producte agrari destinat a la comercialització a través dels mercats de Reus i Tortosa.

Pel que fa al nombre d'instal·lacions, la segona indústria en importància al partit era la farinera. En total, per la dècada de 1840, Madoz comptabilitza fins a dinou molins fariners, vuit d'ells repartits per igual entre la Fatarella i el Pinell de Brai.

²⁶ MADOZ, Pascual. Op. cit., 538.

La tercera indústria, també relacionada amb la transformació d'un producte agrari, era la de les destil·leries d'aiguarent, amb un total de catorze instal·lacions repartides pels diferents municipis del partit.

Al costat d'aquestes activitats industrials, comuns a la majoria dels pobles de la zona, Madoz destaca les fàbriques de seda i d'espart – per la fabricació de cordes i espadenyas – a Benissanet; i el forns de terrissa existents a Miravet.

Val a dir, que les dades aportades per Madoz en l'anàlisi de les diferents poblacions no són sempre igual d'exhaustives. Així, en el cas de Flix, és limitada a indicar que existeixen diferents molins d'oli, sense concretar-ne el nombre; el mateix passa en el cas de Prat de Comte pel que fa a les destil·leries d'aiguarent, on només s'apunta que són la principal indústria del municipi.

Pel que fa a l'elaboració de vi, l'obra de Madoz no ofereix cap informació respecte a l'existència de cellers a cap municipi del partit. La raó d'aquesta omisió és, probablement, la destinació d'aquest producte a l'autoconsum, i el fet que la seva elaboració es dugués a terme de forma particular, a les cases, conservant-lo en els trulls o cups que encara existeixen a moltes de les llars de la zona.

No seria fins a la segona dècada del segle XX que es construïren els primers cellers cooperatius, destacant els de Gandesa i el Pinell de Brai, obra de l'arquitecte modernista Cèsar Martinell. Uns cellers sorgits de la política dels sindicats mixtes, impulsada per l'Església, que pretenia acabar amb els conflictes de classe.

No disposem de dades sobre l'evolució de totes aquestes indústries al llarg del període pel conjunt del partit. Si ens atenem a la informació extreta dels llibres de les matrícules industrials de Vilalba dels Arcs pel que fa al molins d'oli, trobem que el 1860 n'hi havia quatre a la població, tots ells mitjançant el sistema de premsa de biga. El 1873 el seu nombre havia augmentat fins a cinc, per tornar a reduir-se a quatre el 1927²⁷.

En aquesta darrera data, els quatre molins existents funcionaven pel sistema de torre. El darrer molí de premsa de biga va restar en funcionament, però, fins l'any 1914. El mateix any en que s'instal·lava la primera premsa hidràulica de

²⁷ Llibres de la matrícula industrial de 1847-1900 (Caixa 251) i de 1902-1939 (Caixa 252). AMV.

vapor en un molí de la població. La primera premsa mecànica no arribaria fins el 1931.

A la llum d'aquestes dades, tot i les reserves que implica fer extensible a tot un territori l'exemple d'una sola població, sembla possible pensar que, igual que en el cas de l'agricultura, la modernització de la indústria als municipis del partit també fou lenta i tardana. Més, si tenim en compte que la de l'oli era, segons hem vist fins al moment, la principal indústria del territori.

A banda de les indústries relacionades amb la transformació de les matèries primeres d'origen agrari, la primera indústria important instal·lada al partit fou la fàbrica que la Societat Electroquímica instal·là a Flix a partir de 1898.

Pocs anys abans, a les primeries de la dècada dels noranta, l'arribada del ferrocarril, amb estació a Móra la Nova, a la riba esquerra de l'Ebre, hauria esdevingut un element de dinamització de l'economia de la zona, ocupant a un bon nombre de treballadors.

Pel que fa al sector terciari, la seva presència durant tot el període és testimonial. El mal estat de les comunicacions amb els principals mercats de la província i la lenta evolució d'una economia d'autoconsum a la de mercat, limitaria l'activitat comercial al comerç local més bàsic. Només el transport de mercaderies, ja fos per arriars o pels llaguters que solcaven l'Ebre, podria destacar-se dins d'aquest sector econòmic, sempre en comparació amb la resta de les activitats terciàries del partit.

Una prova de la inactivitat comercial de la zona és l'apunt que Madoz fa en analitzar l'economia de Gandesa, la capital del partit. L'autor recull que població disposava d'una concessió reial, d'origen medieval, per celebrar mercat setmanal, però que aquest no es duia a terme des de feia anys per la manca d'assistents²⁸. El comerç més enllà de l'àmbit local, es reduïa, doncs, a dues fires anuals que es celebraven a Gandesa i Móra d'Ebre.

²⁸ MADOZ, Pascual. Op. cit., 540.

Les comunicacions

Un dels principals obstacles per al desenvolupament econòmic del partit judicial de Gandesa fou, sens dubte, el seu aïllament respecte als principals centres comercials de la província. Una mancança que no es va solucionar, tot i que de manera molt parcial, fins a finals del segle XIX.

Un cop més, la primera informació sobre l'estat de les comunicacions al territori ens la proporcionen els diferents articles del Diccionari de Madoz. La primera dada rellevant és que la principal via de comunicació entre els diferents pobles del partit, no era altra que els camins de ferradura. És a dir, camins estrets, només aptes per animals, per on els carros devien tenir força dificultats per circular. En alguns pobles, fins i tot, l'autor remarcava que aquests camins es trobaven en molt mal estat, com és el cas de Bot i Prat de Comte.

A més de les vies per la comunicació interna dels municipis, travessaven el partit diverses carreteres que enllaçaven l'Aragó, València i Catalunya. Tot i les diverses denominacions que utilitza Madoz a l'hora de denominar aquestes vies al seu pas per diferents municipis, les principals vies que travessaven el territori eren tres. Una procedent del Baix Aragó que, des d'Alcanyís arribava a fins a Gandesa, on enllaçava amb la que arribava des de Tortosa. Ambdues continuaven fins a Móra d'Ebre, en direcció a Falset, Reus i Tarragona. Abans d'arribar a Móra d'Ebre, però, s'encreuaven amb el camí procedent d'Ascó i Flix, població on convergien els camins procedents de Lleida i Mequinensa.

Segons la descripció de Madoz, cap d'aquestes vies es trobaria en un estat mínimament acceptable, arribat a assenyalar que el camí procedent de Tortosa, al seu pas pel Pinell de Brai, era del tot impracticable.

Pocs anys després que Madoz recopiles les dades referents al partit de Gandesa, es va iniciar la construcció de la carretera de segon ordre de Reus a Móra d'Ebre, passant per Falset. Una obra que havia estat decretada el 1834, però que a causa de la Guerra dels Set Anys, no es començaria a executar fins el 1845 i que s'allargaria fins a 1870.

Pocs anys després d'haver enllestit la que havia de ser la principal via de sortida pels productes dels partits de Gandesa i Falset vers els mercats de Reus i Tarragona, el govern va dissenyar un pla de carreteres per bastir la xarxa comarcal. Pla que seria completat un any després, amb el Pla provincial

de carreteres de 1878. Uns projectes que s'aniran executant fins a inicis del segle XX²⁹.

Malgrat l'execució d'aquests projectes, tot sembla apuntar que l'estat de les carreteres continuava sent molt precari. Un exemple del seu estat és la suspensió de la línia d'automòbils que havia d'enllarçar Tortosa i Móra d'Ebre, passant per Gandesa el 1909. Després d'anunciar la inauguració de la línia l'11 de maig d'aquell any, quinze dies després, el 26 de maig, el *Diario de Tortosa* informava de la suspensió d'aquest servei pel mal estat de les carreteres, indicant que no es reprendria fins que en milloressin les condicions³⁰.

No és d'estranyar, doncs, que el 1938, durant la batalla de l'Ebre, les unitats d'enginyers dels dos exèrcits enfrontats, es veiessin obligades a eixamplar i millorar tots els camins existents per facilitar el pas dels vehicles a motor que traslladaven tropes, municions i queviures.

La precarietat de les vies de comunicació terrestre es sumava al problema d'un riu cabalós com l'Ebre, exercint de frontera natural. Si bé el riu podia exercir, i així ho va fer durant força temps, de via de comunicació amb Tortosa i l'Aragó, també és cert que era un greu obstacle per arribar fins al mercat de Reus, un dels més importants de Catalunya en productes agraris.

Fins a la construcció del pont sobre l'Ebre a Móra d'Ebre, finalitzada el 1919, el transport de mercaderies i persones entre una i altra riba s'havia de fer a través dels passos de barca existents a totes les poblacions riberenques.

D'altra banda, el transport fluvial, molt important al llarg dels períodes medieval i modern, va anar perdent importància al llarg del segle XIX davant la competència del ferrocarril.

El 1861 es va enllaçar Saragossa amb Barcelona, via Lleida, donant sortida així a bona part dels grans aragonesos que, fins al moment, havien arribat al mercat de Tortosa a través de l'Ebre. El 1879, la capital del Segrià ja comptava amb un enllaç ferroviari amb el port de Tarragona, via Reus.

El transport fluvial perdia pes específic i quedava limitat al comerç entre les poblacions riberenques i a les exportacions que es feien fins al mercat de Tortosa. Prova d'aquesta reculada fou el fracàs empresarial del projecte per establir una línia de vapors entre el port de Sant Carles de la Ràpita i

²⁹ SORRIBES MONTSERRAT, Jesús, GRAU FOLCH, Josep Joan. Op. cit., 358.

³⁰ *Diario de Tortosa* d'11 i 26 de maig de 1909.

Saragossa. La iniciativa, impulsada per la Reial Companyia de Canalització de l'Ebre, va començar el 1852 amb la concessió dels drets d'explotació per part del govern³¹. Tres anys després els primers vapors arribaven a Tortosa, però no fou fins al març de 1857 que la línia arribava a Mequinensa.

Dues dècades després, l'empresa feia fallida en no haver superat els problemes que plantejava el fet d'haver de realitzar el darrer tram del trajecte, entre Escatrón i Saragossa, per vies terrestres.

El ferrocarril era doncs, l'única possibilitat de vertebrar el territori amb els principals mercats de la província. Malgrat els esforços realitzats pels representants polítics del partit, cap de les línies projectades durant aquest període van acabar travessant-lo. El projecte que va quedar més a prop fou el que va dur el tren fins a Móra la Nova, el 1891, en la línia directa de Barcelona a Madrid. El problema fou que el pont per travessar el riu, encara trigaria tres dècades a ser una realitat.

L'únic projecte ferroviari que va preveure el seu pas per l'interior del districte fou el de la Vall de Zafán, que havia de comunicar la Puebla de Híjar amb el port de Sant Carles de la Ràpita. Les obres des de l'estació aragonesa es van iniciar el 1891, tot i que el primers projectes daten de 1863, allargant-se, amb diverses aturades per manca de finançament, fins al 1942, quan, en arribar a la ciutat de Tortosa es va posar fi al seu recorregut. De fet, l'execució del tram que travessava el partit de Gandesa no es va endegar fins el 1929. Quatre dècades després, el 1973, l'esfondrament d'un túnel entre el Pinell de Brai i Prat de Comte, va provocar el seu tancament.

CONSIDERACIONS GENERALS

D'aquesta breu síntesi de l'evolució socioeconòmica del partit de Gandesa, en podem extraure algunes consideracions que caldrà tenir en compte a l'hora

³¹ Decret de concessió dels drets d'explotació d'una línia de vapors entre Sant Carles de la Ràpita i Saragossa per l'Ebre. *Gaceta de Madrid* núm. 6766, de 31 de desembre de 1852.

d'analitzar l'execució de les polítiques educatives estatals als diferents municipis.

Com ja hem apuntat, el creixement demogràfic sostingut de tot el període va desembocar en una massificació de les aules escolars del partit. Les ràtios de més de cent alumnes per mestre van ser una realitat constant al llarg de tot el període estudiat. Una situació que no devia afavorir la tasca docent dels mestres, tot i que fos una font d'ingressos que complementava el seu migrat salari oficial, i que, de segur, repercutiria negativament en el nivell formatiu assolit pels seus alumnes.

D'altra banda, cal tenir en compte la lentitud amb que es va produir el pas d'una economia d'autoconsum, quan no de subsistència, a una economia de mercat. El fet de trobar-nos amb un territori on el sistema extensiu serà la base del creixement agrari, implica la necessitat, durant la major part del període, d'una nombrosa massa de mà d'obra dedicada exclusivament als treballs agraris. Una realitat que es traduirà en uns índex d'absentisme escolar força elevats com a conseqüència directa de l'ús de mà d'obra infantil en les tasques agràries, principalment durant el període de les collites. Absentisme que, sumat a la massificació endèmica de les escoles del partit judicial, apunta a un deficient nivell formatiu de la població amb edat escolar.

A més d'aquestes dues consideracions, directament relacionades amb l'escolarització, cal tenir en compte altres aspectes que també hi incidiren.

El fet que el creixement de la producció agrària fos extensiu, ocupant terres poc aptes que reduïen els rendiments agraris, va suposar, en alguns períodes, l'aparició de crisis de producció que afectaven directament a la subsistència de les famílies pageses.

Al llarg dels cents anys estudiats, aquestes crisis van sovintejar, ja fos en forma de males collites, propiciades per inclemències meteorològiques, o per les crisis dels preus agraris que van afectar de forma general a tota l'agricultura europea.

Tot plegat, tant la pèrdua de les collites com la caiguda de preus, van afectar al poder adquisitiu de les economies familiars de bona part del partit judicial. En el marc d'una economia d'autoconsum, la desaparició dels pocs ingressos que es derivaven de la venda dels excedents agraris es traduïa en la impossibilitat de fer front, entre d'altres, al pagament dels impostos municipals i estatals.

La elevada morositat fiscal que es documenta al llarg de tot el període esdevindrà un factor important en el desenvolupament de les polítiques educatives impulsades pel l'estat liberal. La base d'aquestes polítiques, adreçades a l'expansió de l'educació primària pública arreu de l'estat, serà el trasllat de les obligacions econòmiques que se'n deriven als ajuntaments i les diputacions provincials.

La morositat, doncs, es va traduir en una reducció dels recursos econòmics municipals i provincials que, entre d'altres, havien de cobrir les despeses de les obligacions educatives. En el cas dels ajuntaments, a més, la desamortització dels seus béns, els propis i els comuns, va reduir la única font d'ingressos independent de que disposaven, agreujant així els seus problemes financers.

La descapitalització dels ajuntaments serà, al llarg de tot el període, una greu càrrega per al desenvolupament de les polítiques educatives estatals. La manca de recursos de les hisendes municipals es traduirà en uns centres escolars precaris, que en moltes ocasions no reuniran les mínimes condicions higièniques per als alumnes, i en el problema endèmic del pagament dels mestres. Aquests, que fins el 1902 rebien els seus sous directament dels ajuntaments, van haver de patir endarreriments constants en el seu abonament, quan no es van veure abocats a sobreviure de la caritat dels veïns davant consistoris que es negaven a abonar-los els seus salaris adduint tota mena de raons.

Una situació poc encoratjadora per al desenvolupament de l'ensenyament primari públic que, si bé es pot fer extensiva a d'altres zones rurals del país, en el cas del partit de Gandesa es va veure agreujada, en diferents moments, pels estralls causats per les tres guerres carlines.

**ELS FONAMENTS DEL SISTEMA: DE
LA INSTRUCCIÓ GENERAL A LA LLEI
MOYANO (1834-1857)**

ELS ANTECEDENTS: L'EXPERIÈNCIA GADITANA I EL TRIENNI LIBERAL

La invasió napoleònica de 1808 va atorgar als partidaris d'enderrocar les estructures de l'Antic Règim la primera oportunitat per fer-ho. La marxa de la família reial, desencadenant de la revolta popular que va desembocar en una situació de guerra, va provocar un buit de poder que calia omplir per garantir la coordinació de la resistència a l'invasor. El maig de 1809, la Junta Central Suprema, creada després de la victòria de Bailén, va convocar Corts extraordinàries per fer-ho possible.

Els diferents territoris de la monarquia, incloent els colonials, van enviar el seus representants a les Corts, que finalment es va reunir a Cadis. L'objectiu dels diputats era la creació d'un nou cos legislatiu capaç de transformar la realitat social i política espanyola a partir de les premisses del liberalisme polític.

Aquesta tendència política, tot i ser majoritària, no era l'única que comptava amb representants a les Corts. Entre els seus diputats també hi havia partidaris de l'absolutisme vigent i defensors del reformisme il·lustrat. Un conjunt heterogeni que va obligar als diputats liberals a fer concessions en alguns aspectes del text constitucional. Tot i això, el resultat final va ser una Constitució profundament democràtica, impregnada de l'esperit universalista de la revolució liberal.

Alguns autors assenyalen que les raons d'aquest caràcter universalista i democràtic rauen en la composició i origen social de la majoria dels representants liberals a les Corts. Lluny de pertànyer al comerç, la indústria o el món de les finances, la majoria dels liberals gaditans provenien de la petita i la mitjana noblesa. Es tractava de joves idealistes oberts a les noves idees procedents de la Revolució Francesa, defensors de la revolució liberal, més

que no pas d'una revolució burgesa caracteritzada per uns interessos de classe que ells no compartien¹.

Per aquests joves liberals l'ensenyament públic havia de jugar un important paper en la construcció de la nova societat. L'educació, les llums, utilitzant el terme il·lustrat de l'època, havien d'atorgar als ciutadans del nou estat les eines necessàries per destruir els conceptes que estructuraven la societat de l'Antic Règim. L'educació era l'únic camí per aconseguir la llibertat, per passar de ser súbdits a ser ciutadans de ple dret.

Amb aquesta concepció del paper que havia de jugar l'ensenyament públic, no exempta de cert grau utòpic, els diputats de Cadis van establir les bases del nou sistema educatiu. El sistema plasmat a la Constitució de 1812 defensava l'anomenat model nacional, que entenia l'ensenyament com un sistema independent del poder polític, és a dir, del poder executiu. Si l'educació havia de proporcionar a la societat les eines necessàries per transformar els súbdits en ciutadans, no podia dependre de governs circumstancials, subjectes a corrents ideològics o interessos partidistes. Era una qüestió nacional i, per tant, només podia dependre de l'autèntic dipositari de la sobirania nacional, que no era altre que el poder legislatiu, el Parlament².

La importància atorgada al paper que havia de jugar l'ensenyament en la construcció de la nova societat, queda palesa amb la seva inclusió dins del text constitucional. En el seu art. 366 s'establí la creació d'un sistema escolar universal, que garantís l'accés de tota la població als coneixements considerats imprescindibles per qualsevol ciutadà³.

La base del nou sistema no era altre que l'expansió de l'ensenyament primari arreu de l'estat, amb la creació d'escoles a tots els pobles de la monarquia. En aquests centres, els més joves rebrien la formació més bàsica (llegir, escriure i comptar), a més d'explicacions sobre les llibertats i obligacions dels ciutadans i formació religiosa.

¹ PUELLES BENÍTEZ, Manuel de. Estado y educación en la España liberal (1809-1857). Un sistema educativo nacional frustrado. Barcelona. Ed. Pomares, 2004, 85.

² *Ibidem.*, 100.

³ Art. 366. *En todos los pueblos de la Monarquía se establecerán escuelas de primeras letras, en las que se enseñará a los niños a leer, escribir y contar, y el catecismo de la religión católica, que comprenderá también una breve exposición de las obligaciones civiles.*

Aquest darrer punt, la incorporació del catecisme en l'ensenyament primari, fou una de les concessions necessàries per aconseguir l'aquiescència dels sectors absolutistes amb el text constitucional. L'Església catòlica es començava a perfilar com el baluard dels valors ideològics de l'Antic Règim. Si bé els partidaris de l'absolutisme estaven disposats a cedir en la transformació de les estructures socials i econòmiques que plantejava la Constitució, els valors ideològics i morals, fenòmens estructurals que garantien un cert control de l'ordre social, eren una altra cosa.

Les concessions en matèria de religió es van constatar en l'art. 12 de la Constitució⁴, que convertia al catolicisme en l'única religió de l'Estat, obligant al govern a la seva protecció, alhora que en prohibia l'exercici de qualsevol altre. No és d'estranyar, doncs, que l'ensenyament del catecisme i dels principis bàsics de la fe catòlica fossin considerats com un dels coneixements que calia fer arribar a tots els ciutadans de l'Estat.

El compromís d'estendre l'ensenyament primari arreu del país es va refermar en un altre dels articles del text constitucional. El punt sisè de l'art. 25⁵, on s'establien els motius pels quals un ciutadà podia veure suspesos els seus drets, convertia la instrucció en un requisit indispensable per poder accedir a la ciutadania.

Convençuts que l'educació era l'única via per assolir la llibertat, els diputats gaditans, amb aquest article, s'imposaven una data límit per aconseguir que l'ensenyament primari arribés a tota la població. El termini establert va ser de divuit anys, aquells que a partir de 1830 no sabessin ni llegir ni escriure, no gaudirien dels drets de la ciutadania.

En aquest període, suficient per què els infants d'aquell moment assolissin la majoria d'edat, l'Estat havia d'haver aconseguit dotar-se d'un sistema educatiu i escolar que facilités l'accés a l'educació a tota la població.

Val a dir que aquesta ambiciosa empresa, que necessitaria de recursos econòmics i humans, es va plantejar en el marc d'una Espanya que encara comptava amb els recursos colonials. Uns recursos que s'esvairien en els anys

⁴ Art. 12. *La religión de la Nación española es y será perpetuamente la católica, apostólica, romana, única y verdadera. La Nación la protege por las leyes sabias y justas y prohíbe el ejercicio de cualquier otra.*

⁵ Art. 25.6. *Desde el año de mil ochocientos treinta deberán saber leer y escribir los que de nuevo entren en el ejercicio de los derechos del ciudadano.*

subsegüents, amb el procés d'emancipació de la majoria de les colònies americanes, arruïnant la hisenda de l'Estat i condicionant el desenvolupament dels futurs programes liberals en matèria educativa.

Aprovada la Constitució, el següent pas va ser la confecció d'un pla que desenvolupés el seu contingut i donés forma al nou sistema educatiu. El projecte va ser redactat en forma de decret a partir de l'informe emès pel Director General d'Estudis de les Corts, Manuel José Quintana, i va ser presentat per a la seva discussió el març de 1814.

Abans de la seva aprovació, però, Ferran VII, retornat a Espanya després de la retirada de les tropes napoleòniques de bona part del territori estatal, va restaurar l'absolutisme, deixant sense efecte tota la legislació emanada de les Corts gaditanes.

La restauració de l'absolutisme no només va posar fi a la primera experiència liberal espanyola, també va donar pas a un període de persecució política, exili o empresonament, per a molts dels seus protagonistes. Un període de marginalitat política que va dur, a alguns sectors del liberalisme, a reflexionar sobre la viabilitat de la revolució liberal, maximalista, contraposant-la al desenvolupament de l'experiència francesa endegada el 1789.

El caos dels primers anys de la Revolució va dur una part del liberalisme francès a desenvolupar una interpretació més classista i lligada als interessos de la burgesia dels ideals revolucionaris. L'anomenada teoria doctrinària defensava una transformació de l'Antic Règim més pausada, aprofitant-ne bona part de les seves estructures de control social. Garantir l'ordre era imprescindible per assegurar el bon desenvolupament de l'economia capitalista.

L'estratificació social de la nova societat ja no es regiria per la divisió estamental, si no per una societat de classes, molt més permeable que l'anterior. El factor determinant per regular l'ascens dins de la nova estructura social seria el poder econòmic, accessible a tothom a partir de la concepció teòrica de la igualtat d'oportunitats que conferien les llibertats individuals del liberalisme polític a tots els ciutadans. Per tal que aquest sistema ideal pogués funcionar, calia assegurar-se que l'economia de mercat es desenvolupés en un marc de pau social.

De fet, una de les mesures defensades pels doctrinaris francesos era la substitució del sufragi universal pel censatari. El sistema electiu de la democràcia havia de restar en mans de les noves classes dominants, que sumaven al poder econòmic que ja ostentaven, el poder polític que els havia dut a impulsar la revolució liberal. La democràcia censatària, on l'accés al vot estava regulat per les rendes econòmiques, garantia a la burgesia la construcció d'un sistema polític fet a la seva mida.

Calia, doncs, garantir que els fills d'aquesta nova elit social adquirissin els coneixements necessaris per poder alimentar el nou règim. Per contra, els cridats a formar part de la base de la nova piràmide social, les classes treballadores, no necessitaven d'una excessiva formació. Els límits d'aquests coneixements es basaven en les pròpies necessitats del sistema: una massa d'operaris mínimament formats per fer front a les exigències tècniques de l'economia industrial, però disciplinats i fidels al nou ordre social, del qual formaven part, en tant que també n'eren ciutadans⁶.

El propi Napoleó va posar en pràctica aquesta concepció del que havia de ser el sistema educatiu públic. La divisió de l'ensenyament en diferents graus, amb un d'universal, el primari, accessible a tothom, i uns altres, els superiors, restringits als fills de la burgesia, cridats a dirigir la burocràcia i l'exèrcit del nou Imperi, van establir les bases del model estatal.

Aquest model era l'antítesi del nacional, plasmat a la Constitució de 1812. L'ensenyament perdia la seva independència per posar-se al servei del poder executiu i dels seus objectius polítics⁷. L'escola primària havia de ser el mecanisme per transmetre els valors de la nova societat de classes, convertint-se així en una eina al servei del poder polític i dels interessos de la burgesia. Aquest va ser el model defensat pels anomenats *doceañistas* durant el Trienni Liberal.

El triomf del pronunciament de Riego el gener de 1820 va atorgar als liberals la possibilitat de recuperar el govern. Després d'un primer període de caire revolucionari, els protagonistes de l'experiència gaditana, convençuts que la Constitució de 1812 havia de ser reformada per adaptar-la a la realitat social espanyola i, també, a les necessitats de les noves classes dominants, van

⁶ PUELLES BENÍTEZ, Manuel de. Op. cit., 18.

⁷ *Ibidem.*, 24.

aplicar els conceptes del liberalisme doctrinari francès en el disseny del nou règim.

En matèria educativa va significar l'adopció del model estatal, que es va començar a dibuixar en el Reglament General d'Instrucció Pública aprovat el 29 de juny de 1821. La nova norma es basava en el projecte de decret que s'havia presentat a les Corts de Cadis el març de 1814, amb algunes modificacions per adaptar-lo a la nova concepció de l'ensenyament públic.

La més important d'aquestes modificacions va ser la introducció d'un condicionant econòmic per l'accés a l'educació. El nou text eliminava la gratuïtat en tots els graus de l'ensenyament. Malgrat l'aferrissada defensa que alguns diputats van fer d'aquest principi, garant de la universalitat de l'educació, en deslliurar-la de la càrrega econòmica que podia suposar per les classes més populars, el text final va incloure quotes de matrícula per als alumnes i altres quotes per fer front a les despeses burocràtiques. Els defensors d'aquesta mesura van basar els seus arguments en la realitat econòmica de la Hisenda pública, amb un deute considerable i necessitada d'emprèstits per subsistir⁸. Una situació que es preveia de llarga durada, en ple procés d'emancipació de les colònies americanes.

L'entrada des de França dels Cent Mil Fills de Sant Lluís comandats pel duc d'Angulema l'abril de 1823, va posar fi a la segona experiència liberal i també a la seva tasca legislativa. La curta experiència del Trienni va servir, però, per acabar de polaritzar els liberals espanyols en dos grans blocs: els defensors dels principis gaditans, o progressistes, i els de les teories doctrinàries, o moderats.

Aquests darrers van ser els responsables de la construcció del sistema liberal a partir de 1834, imposant el model estatal en el disseny del sistema educatiu públic.

La insistència del liberalisme en la importància de l'ensenyament i, més concretament de l'educació primària, va provocar que Ferran VII, durant l'anomenada dècada ominosa, també hi dediqués atenció. El resultat va ser el Pla i Reglament de les escoles de primeres lletres del regne, aprovat el 16 de febrer de 1825. Convençut de l'eficàcia de l'escola com a mitjà d'adoctrinament,

⁸ *Ibidem.*, 130.

l'absolutisme va deixar en mans de les ordres religioses, principalment dels escolapis, l'educació primària. D'aquesta manera l'Església, com a garant dels principis tradicionals de l'Antic Règim, esdevenia la responsable de la instrucció de les noves generacions de súbdits.

LES PRIMERES PASSES VERS EL MODEL ESTATAL (1834-1836)

La mort de Ferran VII el setembre de 1833 va atorgar, per tercera vegada, el govern als liberals. Aquest cop, però, l'accés no fou mitjançant l'assalt revolucionari. Més aviat caldria parlar d'una aproximació de conveniència entre la Corona, en mans de la reina regent, Maria Cristina, i els sectors més moderats del liberalisme.

Una relació de conveniència fruit de les circumstàncies que marcaren l'inici del regnat d'Isabel II, amb una guerra civil que amenaçava amb dur fins al tron al pretendent carlí, reforçant les bases de l'absolutisme polític. La jove reina necessitava el recolzament de la burgesia per mantenir-se al tron, i els liberals necessitaven accedir al govern per posar en marxa els mecanismes que facilitessin la revolució burgesa.

En aquesta comunió d'interessos, també hi va participar un altre sector polític, el dels absolutistes més moderats. La reina regent necessitava aquest sector per tal de restar partidaris al seu cunyat, Carles V, i assegurar-se la proximitat política d'una força que pogués contrarestar, en cas de ser necessari, les aspiracions revolucionàries dels liberals.

Aquest joc d'aliances i equilibris polítics es va acabar materialitzant en l'Estatut Reial, aprovat el 10 d'abril de 1834. Sancionat per Maria Cristina, l'Estatut Reial es convertia en la nova norma jurídica sobre la que construir el nou sistema polític. El document no feia cap referència a la Constitució de 1812, ans el contrari, es presentava com una carta atorgada per la Corona, fonamentant-se

en el seu poder absolut, per delegar algunes funcions del govern en altres òrgans de l'Estat.

El criteri de la sobirania nacional en que s'havia inspirat el liberalisme espanyol fins al moment, era substituït pel de la sobirania estatal. Una sobirania que emanava de la Corona, erigida com a veritable dipositària del poder que era delegat en les Corts per voluntat règia. La monarquia era qui convocava, suspenia i dissolia les Corts (art. 24), qui sancionava els assumptes que s'hi havien de tractar (art. 31) i qui, finalment, donava el vist i plau a la legislació emanada del poder legislatiu (art. 33).

Així doncs, el poder legislatiu quedava supeditat al control de la Corona, igual que ho feia el poder executiu, car la seva designació també era potestat del monarca.

No és d'estranyar, que alguns autors considerin l'aprovació de l'Estatut Reial com el punt d'inflexió que va marcar la ruptura definitiva entre els liberals moderats i els progressistes. Els primers, partidaris de conciliar les conquestes polítiques de tall liberal amb l'ordre social, van fer costat a la reina. Per contra, els progressistes es van convertir en l'oposició política, disposada a recuperar el marc de llibertats plantejat a la Constitució de 1812.

El recolzament al nou marc legal, va permetre als moderats conservar el govern de l'Estat, en mans de Martínez de la Rosa des del gener de 1834. Des d'aquesta posició es van endegar les mesures polítiques per establir les bases de la revolució burgesa en els seus aspectes polítics i econòmics.

La majoria dels historiadors coincideixen en que entre 1834 i 1837 es van establir les bases del que havia de ser el nou estat liberal, amb la creació d'un mercat nacional, suspenent les duanes interiors i els règims territorials especials o privilegiats; el reconeixement jurídic de la propietat individual, que va abolir la propietat corporativa i la vinculada; la prohibició de les jurisdiccions senyorials i l'abolició de la venalitat i el caràcter hereditari dels oficis públics; ...

En aquesta cursa per construir el nou estat liberal, la instrucció pública no en va quedar al marge.

La primera mesura del govern de Martínez de la Rosa en matèria educativa, va ser la creació d'una comissió d'experts encarregats de confeccionar un pla general d'instrucció primària, que es pogués aplicar a tots els pobles de l'estat, atenent a les diferents circumstàncies de cadascun. La creació de la comissió

es feu a petició del ministre de l'Interior, José Maria Moscoso de Altamira, responsable de la instrucció pública, i va ser aprovada el 31 d'agost de 1834.

El reial decret que va aprovar la creació de la comissió, deixava entreveure alguns dels principis que acabaria recollint el pla que s'havia de dissenyar. D'una banda, s'apuntava una de les premisses del model estatal, la instrumentalització de l'escola primària, destinada a *la consolidación de las buenas instituciones políticas*, que no eren altres que les del propi règim.

Un altre aspecte que calia tenir en compte era la precària situació de la Hisenda pública, en franca bancarrota. El text, tot i declarar la voluntat regia de desenvolupar l'ensenyament primari i els beneficis que havia de reportar, apunta que caldria fer-ho de manera *que sin perjuicio de atender a la economía que exige el estado de los fondos públicos, se asegure la subsistencia de los profesores y el decoro que les es debido*. Es descartava així la gratuïtat de l'ensenyament primari, deixant en suspens com caldria finançar el gruix de la seva despesa, si aquesta no podia ser suportada per la Hisenda estatal.

Un tercer aspecte a tenir en compte en el disseny del pla d'instrucció primària havia de ser l'establiment de *la correspondiente vigilancia en su régimen moral y administrativo, a fin de que se eviten los abusos que han impedido hasta ahora los progresos de la enseñanza primaria*. Calia preveure, doncs, sistemes de control sobre els docents i, també, sobre els responsables del desenvolupament del sistema educatiu.

Finalment, cal destacar una de les demandes urgents recollides al reial decret: la creació d'un sistema d'escoles normals a nivell estatal. El primer esglaió havia de ser, sens dubte, la creació d'una Escola Normal central a Madrid, on es formarien els mestres que regirien les futures escoles normals provincials. Per tal que el sistema educatiu projectat pogués arribar a tenir èxit, calia formar mestres capaços i en nombre suficient per cobrir les seves necessitats.

Dos mesos després d'aprovar la creació de la comissió per confeccionar el pla d'instrucció pública, el govern va aprovar, el 21 d'octubre, la *Instrucción para el régimen y gobierno de las escuelas de primeras letras del reino*. Adreçada a facilitar la feina encomanda a la comissió, el seu articulat abordava dues qüestions. D'una banda, s'apuntava quina seria l'estructura dels mecanismes de control del sistema educatiu primari, que ja s'havien deixat entreveure en el reial decret del 31 d'agost. De l'altre, s'ampliaven les obligacions de la

comissió, encomanant-li la recopilació d'informació per poder copsar la realitat de la situació escolar del regne. Entre les dades a recopilar es demanava que s'informés sobre quins eren els fons amb que es sostenien les escoles, quantes n'hi havia i quin era el seu nombre d'alumnes i, a nivell més general, quin era l'índex d'alfabetització de la població espanyola en el seu conjunt.

Respecte als mecanismes de control exposats a la Instrucció, en teoria es creaven per assegurar-se que la comissió rebés tota la informació necessària per poder confeccionar l'estudi que li havia estat encomanat. Es tractava d'un sistema piramidal, que posava de manifest la voluntat centralitzadora que el liberalisme espanyol va imprimir a tota l'administració estatal.

Al vèrtex de la piràmide hi havia el govern, representat pel ministeri de l'Interior⁹, responsable de la instrucció pública; el següent esglaó, a nivell territorial, el formaven les comissions provincials, seguides de les de partit i, en la base del sistema, les comissions locals.

Al capdavant de les comissions provincials hi havia els governadors, nomenats pel govern. Ells eren els responsables del nomenament de la resta de membres de la comissió (art. 1), assegurant-se així la seva fidelitat política. També era el responsable de nomenar els membres de les comissions de partit a partir de les ternes presentades per l'ajuntament de la capital, a excepció del seu president, que havia de ser l'alcalde de la població (art. 7). Els membres de les comissions locals, a excepció del president, que era l'alcalde, eren escollits per les comissions de partit a partir de les ternes presentades per cada ajuntament (art. 12). Es tractava, doncs, d'un sistema piramidal clarament jerarquitzat, que assegurava el control del govern sobre totes les comissions.

Les comissions provincials i de partit tenien per objectiu vetllar pel compliment de les disposicions legals vigents, traslladar la informació requerida als estaments superiors i promoure la creació d'escoles a tots els municipis del seu

⁹ Fins a la creació d'un ministeri propi el 1900, la instrucció pública va anar passant per diferents carteres ministerials. Entre el novembre de 1832 i el maig de 1834 va dependre del ministeri de Foment, per passar, aleshores, al d'Interior. El desembre de 1835 aquest ministeri es va convertir en el de Governació, fent-se càrrec dels assumptes de la instrucció. El 1847 les competències en matèria educativa es van transferir a un nou ministeri, el de Comerç, Instrucció i Obres Públiques. Quatre anys després, el 1851, l'ensenyament va ser transferit al ministeri de Gràcia i Justícia, on havia estat adscrit abans del 1832. El 1855 va tornar a canviar de cartera ministerial, retornant al ministeri de Foment, on va romandre fins al 1900. GUAITA, Aurelio. El ministerio de Fomento 1832-1931. Madrid. Instituto de Estudios de la Administración Local, 1984.

territori. Les comissions locals, a la base del sistema, a més d'aquestes atribucions, tenien altres obligacions molt més concretes, establertes a l'art. 14 de la Instrucció:

... celarán la conducta de los maestros y maestras en el desempeño de sus deberes; visitarán con frecuencia las escuelas, procurando estimular la aplicación de los alumnos, y cuidando muy especialmente de que la concurrencia sea asidua, para lo que harán a los padres de familia, y con especialidad a los pobres, las oportunas observaciones sobre las ventajas de la buena educación; promoverán esta por todos los medios que les aconseje la prudencia, atendidas las circunstancias particulares de las respectivas poblaciones, dictando las medidas oportunas para corregir los abusos que adviertan, y dando parte a las comisiones de partido para la competente resolución, cuando su autoridad no baste para reprimirlos: últimamente, se ocuparán con eficacia en el establecimiento de escuelas en los pueblos en que no las haya, proponiendo, a falta de fondos municipales que aplicar a este importante objeto, los medios que consideren más expeditivos y menos gravosos al vecindario para asegurar la subsistencia de los profesores.

D'aquesta manera les comissions locals, com agents sobre el terreny, s'havien de fer càrrec de la inspecció de les escoles i dels mestres; de combatre l'absentisme escolar (un dels grans problemes del sistema educatiu durant tot el període) i de cercar les formules més adients per crear i mantenir les escoles necessàries. En aquest punt, paga la pena assenyalar com la Instrucció avança una qüestió que marcarà el futur desenvolupament de tot el sistema escolar: l'ús dels fons municipals per al seu finançament.

El principal defecte d'aquest sistema jeràrquic és, precisament, el trasllat de totes les responsabilitats executives a la darrera baula de la cadena. En un país on els índex d'alfabetització eren força baixos, confiar en que les comissions locals estarien sempre integrades per persones capacitades, amb una mínima formació i un veritable interès per difondre els avantatges de l'educació, era una aposta molt arriscada. Possiblement, aquestes circumstàncies es complien a la majoria de les ciutats, on es concentrava bona part de la burgesia

emergent, però era poc provable que succeís el mateix a les poblacions rurals petites i mitjanes.

En el món rural, amb una economia agrària destinada a l'autoconsum en la majoria dels casos, les bondats de l'educació encara no havien quallat amb la força necessària. La seva utilitat en un futur més o menys proper no podia competir amb les necessitats més immediates, on la mà d'obra infantil jugava un important paper. Deixar en mans de les comissions locals la lluita contra l'absentisme escolar en els municipis rurals havia de tenir, per força, resultats decebedors.

El mateix es podia esperar del control sobre els mestres i la seva tasca docent per part de persones que, en molts casos, no sabien ni llegir ni escriure¹⁰; o en la recerca de fons per mantenir les escoles, quan els únics recursos disponibles eren els del propi veïnat.

En aquest darrer punt, per tal d'assegurar la implicació econòmica dels ajuntaments en el sosteniment de l'ensenyament primari, el govern va haver de modificar la legislació vigent. La llei que regia les relacions entre els ajuntaments i l'Estat era l'aprovada el 3 de febrer de 1823, durant el darrer període del Trienni Liberal, quan els sectors progressistes o exaltats controlaven el govern. Es tractava, doncs, d'una llei que garantia la independència municipal, de manera que l'Estat no podia obligar als ajuntaments a assumir noves responsabilitats econòmiques. A l'espera de confeccionar una nova llei municipal, fonamentada en els principis centralitzadors del liberalisme moderat, el govern va aprovar, el 23 de juliol de 1835, un reial decret per l'arranjament provisional dels ajuntaments.

Entre els diferents aspectes legislats, el reial decret tractava dues qüestions que acabarien incidint en el desenvolupament del sistema educatiu: el control sobre les hisendes locals, i la imposició del sufragi censatari.

En el primer cas, la nova norma prohibia als ajuntaments aprovar qualsevol mesura adreçada a incrementar els ingressos municipals sense l'autorització

¹⁰ Mostra d'aquesta realitat, és l'acord del Ple de la Diputació de Tarragona en resposta a una consulta presentada per l'ajuntament d'Almoster (Baix Camp) el 1839: *Si bien para el cargo de Regidor no se ha considerado de absoluta necesidad el requisito de saber leer y escribir, sin embargo el que en el Ayuntamiento no hay un sólo individuo que reúna dicha circunstancia es un mal grave cuyas consecuencias deben evitarse y para ello ha acordado esta Diputación (...) que si en el expresado pueblo existen personas que sepan leer y escribir recaiga en una de ellas el cargo de Regidor.* Acta del Ple de la Diputació de 23 d'octubre de 1839. Actes de la Diputació. AHDT.

prèvia del Governador provincial. D'aquesta manera es posava fi a la independència econòmica dels municipis, supeditada al control de les diputacions provincials que tenien entre les seves atribucions la supervisió dels pressupostos municipals abans de la seva aprovació¹¹.

Pel que fa a la qüestió del sufragi censatari, els arguments utilitzats per justificar la seva imposició exposats al preàmbul del reial decret, posen de manifest el camí que havia de seguir el sistema educatiu en la seva organització:

La Ley supone independiente a todo el que posee alguna propiedad o industria que sustente su familia. Esta industria o propiedad suponen también más ilustración, mayor inteligencia de los negocios, cierto grado de instrucción y de cultura, más cuidado de la cosa pública, algún amor de la gloria, y en fin, la atención a los intereses generales, ligados necesariamente con los privados. Nada de esto puede suponerse en el proletario. Obligado a ganar el sustento de su familia con el sudor de su frente ¿qué tiempo le queda para pensar? La sociedad debe proteger esta clase laboriosa y necesaria: debe asistirlos en sus necesidades; más no debe darles parte ni influencia en el Gobierno, porque no son capaces de desempeñarla como es debido. (...)

La ley no ha podido conceder sufragio público a los que fácilmente pueden venderlo a la gratitud, a la pasión, o al soborno: tanto más, cuando ellos mismos no tienen el conocimiento necesario para saber dónde colocarían bien su voto.

Es tracta, doncs, d'una discriminació basada en principis classistes i carregada d'un cert paternalisme, que reflecteix fidelment la concepció que el liberalisme moderat tenia de la nova societat que s'estava construint. A poc a poc, la legislació dels governs moderats anirà perfilant el model de la societat burgesa, formada per unes classes mitges i altes, amb uns interessos econòmics concrets, que ostentaran la direcció de l'Estat en tots els seus nivells, i unes classes populars, treballadores, destinades a acatar les decisions de la superioritat i nodrir la base de la piràmide social.

¹¹ Així ho establí l'art. 26.1 del RD de 21 de setembre de 1835 que regulava l'organització provisional de les diputacions provincials.

El reial decret també contenia referències directes a l'ensenyament primari, concretament al seu finançament, que es traslladava, íntegrament, a càrrec dels fons municipals. Les reaccions que va despertar aquesta mesura van obligar al govern a promulgar la reial ordre de 4 de desembre de 1835, on s'aclarien algunes de les obligacions imposades en aquesta matèria.

Els ajuntaments, com a coneixedors directes de la seva pròpia realitat, eren els responsables de la creació de les escoles que es consideressin necessàries, i de nomenar els seus mestres, donat que els seus sous s'havien de proveir amb els fons municipals. Una responsabilitat que es considerava com un fet natural, un benefici atorgat pel govern, que a la reial ordre s'expressava en els següents termes:

S.M. desea que aprovechando las autoridades municipales esta feliz reforma, miren con predilección la instrucción primaria, votando generosamente los fondos necesarios para conservarla y propagarla; y que las diputaciones provinciales tengan presente este mismo principio en el examen de los presupuestos municipales que les encargó el Real decreto de 21 de septiembre. La instrucción primaria es una necesidad general, y por consiguiente deuda del Estado que deben pagar los pueblos, (...) por los particulares beneficios que de ella reportan.

S'establia així un principi que continuaria vigent al llarg de tot el segle XIX, pel qual l'Estat s'arrogava la potestat legislativa en matèria educativa, traslladant als ajuntaments totes les responsabilitats relacionades amb el seu finançament. Aquesta mesura, en part justificada per la precària situació de la Hisenda estatal, agreujada per la situació de guerra civil provocada per la primera guerra carlina, es va mantenir durant tot el segle. Ni tan sols quan les lleis desamortitzadores van sanejar una part del tresor públic, en part gràcies a la venda dels propis i comuns que nodrien els fons municipals, es van produir canvis en aquest aspecte.

El Pla Rivas de 1836

El 4 d'agost de 1836 el govern Istúriz aprovava el Pla General d'Instrucció Pública que havia d'organitzar tot el sistema educatiu del règim liberal. El pla va ser elaborat per Antonio Gil de Zarate, Cristobal Bordiu i Vicente Vázquez, però ha passat a la història amb el nom del ministre de la Governació que el va presentar davant la reina regent, Àngel de Saavedra, duc de Rivas.

La seva aprovació, doncs, va ser obra directa del govern, sense que fos discutit a les Corts. Les raons per saltar-se el tràmit parlamentari, tal i com s'indicava al preàmbul del Pla, no eren altres que la seva urgència davant la proximitat del nou curs escolar, afegint que les Corts tenien altres assumptes més importants per atendre. Unes Corts que, en aquells moments, estaven dissoltes per ordre del govern moderat, i que s'havien de reobrir aquell mateix mes d'agost, després de les eleccions celebrades al juliol, on el sector del govern espera assolir la majoria de la cambra.

La vigència del Pla, però, va ser de poques setmanes. El motí de la Granja de San Ildefonso, que va forçar la regent a restaurar la Constitució de 1812, va relegar als moderats del govern. Emparant-se en que el Pla no havia estat sotmès a la preceptiva discussió parlamentària, el govern del progressista Calatrava el va derogar mitjançant una reial ordre el 4 de setembre de 1836. El nou govern també va derogar el reial decret de 23 de juliol de 1835, restablint així la llei municipal de 1823. D'aquesta manera, tota la feina legislativa invertida en la construcció del model estatal d'instrucció pública va quedar liquidada.

Malgrat tot, el Pla va tenir una gran influència en la legislació posterior, que va adoptar bona part de les seves línies d'acció. Per aquesta raó la majoria d'historiadors coincideixen a l'hora de considerar-lo com el primer pas en la construcció del sistema educatiu del liberalisme espanyol. Hi ha, però, diferència d'opinions a l'hora de valorar-lo. Per alguns autors el Pla va ser un important avenç legislatiu, destacant el seu sentit pràctic o positivista, així com la seva utilitat social i la capacitat per adaptar-se a qualsevol de les múltiples realitats de la societat espanyola del moment¹². Per d'altres, va significar la

¹² CAPITÁN DÍAZ, Antonio. Historia de la educación en España. II Pedagogía contemporánea. Madrid. Editorial Dykinson, 1994, 60.

concreció de la visió que tenia de l'ensenyament el liberalisme moderat, influenciat pel doctrinarisme francès, que es va acabar perpetuant en la legislació posterior¹³.

D'entre les diferents disposicions adoptades en el Pla, cal destacar-ne algunes, que es van mantenir durant gairebé un segle. La primera d'elles és la concepció reglada de l'ensenyament en diferents graus formatius (primari, secundari i superior o universitari). Aquesta divisió, però, no es va fer a partir de criteris pedagògics vinculats a l'edat dels alumnes i la seva capacitat d'aprenentatge, si no en qüestions d'utilitat pública, condicionades per l'estament social al que pertanyien els alumnes. Uns criteris que al preàmbul del Pla es justificaven amb el següents termes:

Puesto que la instrucción debe principiarse por la que conviene a todos, y concluir en la que sólo es propia de un corto número, resultan naturalmente tres grados de enseñanza. La primaria, la secundaria y la superior o especial. La primera es aquella de la que ningún español debe carecer; la segunda comprende aquellos estudios que son necesarios para completar la educación general de las clases acomodadas, y emprender con fruto el que conduce al ejercicio de las diferentes profesiones; en fin, la tercera enseñanza abarca las facultades mayores y escuelas especiales, con todos los estudios que sirven para completar la suma de los conocimientos humanos.

Aquesta concepció no preveia un sistema educatiu lineal, pel qual els alumnes passessin d'una etapa a una altre. De fet, no establia forquilles d'edat per l'accés a cada grau, ni proves d'accés o titulacions preceptives per poder-ho fer. El sistema es plantejava com un seguit de compartiments estancs, sense relació directa. Així, l'ensenyament primari va ser concebut com el mecanisme que havia de permetre estendre els coneixements bàsics entre tot el gruix de la població escolar. Finalitzat aquest cicle educatiu, només una minoria, la pertanyent a les classes mitges i altes, estava cridada a continuar la seva formació en els cicles superiors.

¹³ PUELLES BENÍTEZ, Manuel de. Op. cit., 194.

El Pla també establia la divisió de l'ensenyament primari en dos graus, l'elemental, que podia ser complert o incomplert, i el superior (art. 3). Els criteris per diferenciar els diferents graus no eren altres que els seus continguts (art. 4 i 5). El nivell més bàsic s'impartiria a les escoles elementals incompletes, on els alumnes només rebrien els coneixements més indispensables: llegir, escriure i la doctrina cristiana (art. 8).

En aquest cas, tampoc es considerava l'ensenyament primari com un cicle lineal, és a dir, no es preveia que un alumne, després de passar per una escola elemental incompleta pogués accedir a una de completa i, des d'allí, passes a la superior.

Si tenim en compte que l'existència d'un tipus o altre d'escoles depenia exclusivament del nombre d'habitants de cada municipi (art. 10, 11 i 12), el que alguns autors consideren com un tret destacable, per la capacitat d'adaptació a les circumstàncies concretes de cada poble¹⁴, no és més que un nou greuge comparatiu. Així, a més de les diferències socials, l'accés a l'educació també es veia condicionada per qüestions demogràfiques. Quan més petita fos una població, menys formació rebrien els seus infants, si no era que l'ajuntament disposava de prous recursos per mantenir una escola d'un nivell superior al que establia la llei (art. 7).

Cal afegir, que aquesta organització només afectava a les escoles de nens. La presència de l'ensenyament femení al Pla es limitava a recomanar la seva creació en aquells municipis amb recursos suficients per fer-ho (art. 21), adaptant els seus continguts a les necessitats pròpies d'aquell sexe. L'article tancava la qüestió assenyalant que el règim d'aquestes escoles i del seu professorat es desenvoluparia en un decret posterior. Decret, però, que no va arribar a veure la llum.

Un cop organitzat el sistema escolar primari, el Pla definia, entre d'altres, els recursos mínims amb que els municipis havien de dotar les escoles (art. 17). Els ajuntaments havien d'aportar una casa o habitació per al mestre i la seva família, una sala amb el mobiliari necessari per fer d'escola i el sou mínim establert.

¹⁴ CAPITÁN DÍAZ, Antonio. Op. cit., 57 a 59.

Les raons per justificar el trasllat de les responsabilitats econòmiques vers l'educació primària de l'Estat als municipis s'exposava, de forma clara i senzilla, al preàmbul del Pla:

En lo relativo a fondos para el sostenimiento de los estudios, la regla establecida es muy sencilla y justa. Los pueblos pagarán las escuelas que sólo se hallen erigidas para ellos.

A més del salari pagat amb els fons municipals, els mestres havien de gaudir de les retribucions que pagarien els alumnes. D'aquesta manera es posava fi a la gratuïtat de l'ensenyament primari, un dels principis que havien de garantir la seva universalitat. A excepció dels alumnes considerats pobres, la resta haurien de pagar per assistir a l'escola (art. 19). La quantitat d'aquestes retribucions l'havien d'establir les diferents comissions locals, segons les possibilitats de cada municipi.

Contràriament al que es podria suposar, les arguments exposats per defensar aquesta mesura no es basaven en la crítica situació de la Hisenda de l'Estat, si no en qüestions relacionades amb la classe social. El preàmbul del Pla recull els perills que suposaria el lliure accés a l'ensenyament, utilitzant per fer-ho el principi liberal de la igualtat d'oportunitats. L'educació no podia ser l'única via d'accés a l'ascens social, calien altres aptituds que només podien adquirir els que gaudien d'una renda econòmica determinada:

Se muy bien la objeción que puede hacerse a lo que llevo dicho. Se alegrará que esto será circunscribir el saber a ciertas y determinadas clases, y creando un privilegio, hacer que la más humilde y menesterosa no salga nunca de su estado de abatimiento, ni pueda abrirse paso a más prósperos destinos. ¡No es mi ánimo establecer una valla insuperable entre los hombres, ni cerrar a nadie las puertas del templo de la fortuna y los honores, cuando hay para alcanzarlos talento y merecimientos. El interés de la sociedad reclama el libre uso de las facultades de todos sus individuos; pero también exige que nadie salga de su esfera sin presentar las garantías necesarias para estar bien colocado en la nueva esfera donde pretende integrarse. Es preciso distinguir en los hombres la instrucción de la educación: esta se empieza a adquirir desde que abrimos

los ojos a la luz del mundo, y cada paso en nuestros primeros años nos prepara en bien o en mal para nuestros futuros destinos. La aptitud para ciertas profesiones no consiste sólo en los estudios que requieren; aun siendo buenos, falta que la parte moral esté bien preparada; y; ¿podrá estarlo por ventura cuando se ha pasado en la mendiguez la época más llovida de la vida, aquella en que las impresiones son más vivas y quedan grabadas en el hombre con un sello indeleble? Pues esto es lo que sucede a los que abandonando la esteva¹⁵ o un honrado oficio, acuden sin medios de subsistencia a aprovecharse en las aulas del beneficio, funesto entonces, de la enseñanza gratuita.

El Pla també va establir les línies a seguir en dos aspectes directament relacionats amb l'ensenyament primari: la formació dels mestres i la inspecció. En el primer cas, es van recollir les recomanacions del reial decret de 31 d'agost de 1834, establint la creació d'una Escola Normal central a Madrid, i una xarxa de normals a les capitals de província. A la Normal central, a més dels mestres de la capital, també es formarien aquells que havien d'exercir com a docents de les normals provincials (art. 13). Seguint el model utilitzat en el finançament de les escoles de primària, on cada ajuntament havia de mantenir els seus centres, les escoles normals provincials es finançarien a partir dels fons de les diputacions (art. 14).

D'aquesta manera, el Pla Rivas havia aconseguit dissenyar una xarxa escolar que cobria tots els racons del regne, sense que això hagués de suposar cap despesa directa per la Hisenda de l'Estat.

Pel que fa a la inspecció, el Pla recull un primer esbós del que acabaria sent en el futur. En aquest cas es limita a recomanar el nomenament temporal d'una persona encarregada de visitar les escoles i inspeccionar el seu funcionament, avaluant el nivell dels alumnes i els mètodes dels professors (art. 116.3). En cap cas s'indica quina havia de ser la formació d'aquestes persones, deixant la seva elecció a criteri de les comissions provincials. Els sous d'aquests inspectors i les seves dietes també s'havien de pagar dels fons provincials.

El Pla mantenia l'estructura jerarquizada de les comissions d'instrucció pública dissenyades en la reial ordre de 21 d'octubre de 1834, amb lleugeres

¹⁵ La *esteva* és una peça de l'arada, concretament la seva part corba posterior, on es recolza la mà per dirigir l'arada i exercir la pressió necessària per llaurar la terra.

modificacions pel que respecta al nombre de membres que les havien d'integrar.

Un altre aspecte del Pla Rivas que es perpetuarà en la legislació posterior és la seva validesa tant per l'ensenyament públic com pel privat, recollida en el seu article 1, on s'afirma que la instrucció primària pot ser pública o privada.

Al llarg del preàmbul s'exposen els arguments que defensen la convivència d'ambdós sistemes, basats en els beneficis que reporta la lliure competència i les garanties que suposa l'existència d'una xarxa d'escoles privades:

Preciso es por consiguiente que se hermanen la instrucción pública y la instrucción privada. Ambas se necesitan una a otra; y cada cual, entregada a sí sola, sería perjudicial a los fines que se propone la sociedad. La educación privada impide que la pública se llegue a apoderar de la inteligencia y la esclavice, haciéndola sólo servir al triunfo de ciertas ideas o de intereses privilegiados. La educación pública impide a su vez que la privada haga perder a la ciencia su dignidad y elevado carácter, convirtiéndose en una mera especulación: la obliga a que sea mejor y más completa de lo que por sí sola sería, así como suele también aprovecharse de muchos métodos expeditivos y sencillos que esta inventa; finalmente, produce la emulación, que no sólo es útil a los estudiantes, sino también a los mismos establecimientos que pugnan entonces por superarse unos a otros.

L'esment que es fa a la possible instrumentalització partidista de l'ensenyament públic, és un clara demostració de la implantació del model estatal, que deixava en mans de l'executiu el control directe de l'ensenyament en tots els seus nivells.

Els beneficis que havia de reportar la lliure competència entre els centres públics i privats, argumentada al preàmbul, també va ser introduït dins de l'ensenyament públic. En aquest cas, la via per fer-ho possible va ser la llibertat atorgada als ajuntaments per incrementar els sous mínims establerts al Pla, per tal d'aconseguir millors mestres per a les seves escoles (art. 17.3)¹⁶.

¹⁶ Art. 17.3. *Un sueldo fijo que (pudiendo ser) no baje en ningún lugar de ochocientos reales anuales para una escuela primaria elemental, y dos mil quinientos reales para una escuela superior. Además de las retribuciones de los niños. Los pueblos podrán aumentar este sueldo*

Es tracta, doncs, d'una competència econòmica entre els ajuntaments, que converteix als mestres en un producte de mercat. Els millors professionals, els més formats o amb millors resultats entre els seus alumnes, podrien optar a millores salarials. El que es pot interpretar com una fórmula per esperonar la professionalitat dels docents, que podien ser remunerats segons la seva vàlua, esdevé un nou greuge per als municipis amb menys recursos.

D'aquesta manera, el Pla apunta vers una mercantilització de l'ensenyament primari públic, integrant el magisteri i als seus professionals dins del sistema capitalista. Aquelles poblacions amb majors recursos podrien optar a la contractació dels mestres més qualificats o amb major capacitat per la docència, mentre que els ajuntaments més pobres s'haurien de conformar amb docents menys preparats.

Amb tot, el Pla Rivas, malgrat perseguir la expansió de l'ensenyament primari a tots els pobles de l'estat, adaptant-lo a les circumstàncies de cadascun d'ells, el que va fer és imposar un seguit de greuges comparatius basats en l'estatus social dels alumnes, la capacitat demogràfica de cada municipi i la disponibilitat dels seus recursos econòmics. Una pauta que es repetirà, amb major o menor grau, en la legislació educativa aprovada al llarg de tot el segle XIX.

LA LLEI SOMERUELOS DE 1838

El triomf dels progressistes l'agost de 1836 va suposar l'aturada de les mesures legislatives endegades pels gabinets moderats. El mateix mes d'agost, el govern Calatrava va convocar Corts Generals per reformar la Constitució de 1812 o redactar-ne una de nova. El resultat va ser un nou text constitucional, aprovat el juny de 1837, de caràcter progressista.

Aprovada la nova Constitució el govern va convocar unes eleccions generals per l'octubre d'aquell any, que van atorgar la majoria parlamentària als moderats. El nou govern, presidit pel moderat comte d'Ofalia, va emprendre,

fijo, según sus recursos, para proporcionarse maestros más instruidos, en atención a que el mínimo sueldo indicado sólo debe tener lugar en las poblaciones más cortas y pobres.

de nou, la tasca legislativa abandonada després del motí de la Granja de San Ildefonso.

En matèria educativa, el nou ministre de la Governació, Joaquín José de Muro, marquès de Someruelos, va presentar a les Corts un projecte de Llei d'Instrucció Primària el febrer de 1838. El projecte recollia bona part de les disposicions del Pla Rivas, amb algunes novetats destacables: l'assistència obligatòria i la participació de l'Estat en el seu finançament. Ambdues mesures, però, van ser esmenades durant la tramitació parlamentària de la llei, desapareixent del projecte definitiu, aprovat el juliol de 1838.

L'assistència obligatòria es presentava com la solució més adient per combatre l'absentisme escolar i assegurar que l'educació primària arribés a tothom. Els arguments per defensar aquesta mesura s'exposaven en el preàmbul del projecte en els següents termes:

La instrucción primaria elemental ejerce una poderosa influencia en la suerte de los Estados; y así como es obligación de los Gobiernos el propagarla, lo es de los individuos adquirirla. Una experiencia tan funesta como constante ha hecho ver un gran descuido en este punto, descuido en el que siempre tiene una notable parte el mal entendido interés, o el abandono o incuria de los padres o tutores. Necesario es por tanto, que en justa retribución de la enseñanza, y demás bienes que el Estado les proporciona, sea en estos obligatorio el enviar a la escuela pública los niños que no acrediten educarse en escuela privada; obligación cuyo cumplimiento piensa el Gobierno requerir por medios delicados. Este sistema es conforme con el adoptado en los países donde la instrucción primaria se encuentra más floreciente.

L'assistència obligatòria quedava recollida en l'art. 22 del projecte, encomanant a les comissions locals el seu compliment¹⁷. Per tal de fer-ho possible, el projecte de llei facultava les comissions locals per amonestar els pares o tutors que no duguessin els seus fills a l'escola. En cas que les amonestacions fossin

¹⁷ Art. 22. *Los padres, tutores o personas que hagan sus veces respecto de los niños, tendrán la obligación de enviar a estos a la escuela pública desde la edad de seis años hasta la de diez cumplidos, o proporcionarles de otro modo la instrucción primaria elemental, siempre que algún motivo justo, a juicio de la comisión local, no lo estorbare.*

insuficients, les comissions havien de traslladar l'assumpte a les autoritats competents per tal que s'asseguessin del compliment de la llei (art. 27.2).

La mesura, però, va ser rebutjada pel la Comissió d'Instrucció Pública del Congrés dels Diputats en el seu dictamen. Els motius per justificar el seu rebuig s'escudaven en les dificultats que suposaria la seva aplicació en un país analfabet, on els pares preferien la força de treball dels seus fills a la seva escolarització¹⁸. D'aquesta manera, l'assistència obligatòria es va transformar en una recomanació, deixant en mans de les comissions locals cercar els mitjans necessàries per convèncer els pares i tutors per què enviessin els seus fills a l'escola, recollida en el text definitiu al seu art. 26¹⁹.

Pel que fa a la col·laboració de l'Estat en el finançament de l'ensenyament primari, el projecte el limitava, únicament, a aquells casos en que els ajuntaments no disposessin dels mitjans necessaris per fer-ho²⁰. Com en el cas anterior, el dictamen de la Comissió d'Instrucció Pública del Congrés també va ser negatiu.

Tal i com havia succeït en el Pla Rivas, els motius exposats per rebutjar aquesta mesura no feien cap referència a la difícil situació de la Hisenda pública. Les raons esbossades eren, com el 1836, de tipus ideològic, tal i com es recull al Diari de Sessions de les Corts durant la discussió d'aquest aspecte del projecte: *puesto que la instrucción primaria considerada bajo uno de sus más principales aspectos es de un interés local, y allí donde esté este interés, allí debe buscarse recursos para ocurrir a él*²¹.

Un cop més, es constata que la voluntat educativa dels governs moderats no anava més enllà de la seva planificació teòrica. Quan es tractava de la seva

¹⁸ PUELLES BENÍTEZ, Manuel de. Op. cit., 224.

¹⁹ Art. 26. *Siendo una obligación de los padres procurar a sus hijos, y lo mismo los tutores y curadores a las personas confiadas a su cuidado, aquel grado de instrucción que pueda hacerlos útiles a la sociedad y a sí mismos, las comisiones locales procurarán por cuantos medios les dicte su prudencia, estimular a los padres y tutores al cumplimiento de este deber importante, aplicando al propio tiempo toda su ilustración y su celo a la remoción de los obstáculos que lo impidan.*

En las actas de las comisiones constarán los medios empleados al efecto, y las amonestaciones prudenciales hechas a los padres y tutores, con los resultados que hayan tenido para los fines que puedan tener lugar en la aplicación de los premios y estímulos que se establezcan para el fomento de la enseñanza.

²⁰ Art. 15.2. *Cuando algún pueblo o distrito con el número designado de vecinos para la escuela elemental completa no pueda cubrir enteramente los gastos indispensables de la escuela y maestro, será auxiliado por los fondos provinciales, previa la aprobación del Gobierno; y en el caso de que estos fondos sean insuficientes o no puedan contribuir con cantidad alguna, se cubrirá el déficit por el ministerio de la Gobernación de la Península.*

²¹ PUELLES BENÍTEZ, Manuel de. Op. cit., 225.

aplicació pràctica, la qüestió educativa, considerada com un benefici necessari per tota la nació, passava a ser un assumpte local.

Finalment, el 21 de juliol de 1838 s'aprovava la primera llei d'ensenyament primària del sistema liberal, coneguda com la llei Someruelos. La nova llei era, en la majoria dels aspectes tractats, una còpia del Pla de 1836.

Es mantenia el sistema de la divisió en graus (elemental – completa o incompleta – i superior), atenent als continguts i condicionats pel nombre d'habitants de cada població. Una estructura que, per alguns autors, va facilitar la consolidació del caciquisme rural, erigit com únic garant i protector d'una massa camperola quasi analfabeta davant el govern i la seva burocràcia: *Al ciudadano pasivo – sin voto – le bastaba una enseñanza incompleta y con un maestro sin título. Sin duda, este ciudadano incompleto era el campesino del que desconfiaba el régimen liberal porque precisamente lo había desvinculado de la tierra lanzándolo a un implacable proceso de proletarización. El mismo campesino que, por su incultura y por su miseria, sería presa del caciquismo fraguado por los moderados y perfeccionado cuando el sufragio universal de la Restauración*²².

Possiblement, l'apreciació d'aquest autor es queda curta i caldria incloure dins del mateix conjunt a bona part de les poblacions rurals que van arribar a comptar amb escoles completes i mestres titulats. Més, en un moment on una part de la societat pagesa, davant l'amenaça de les reformes liberals per al seu sistema de vida tradicional, havia optat per defensar la causa carlina, nodrint, a molts territoris de l'estat, les seves partides per combatre a l'exèrcit isabelí.

La nova llei mantenia els greuges socials i geogràfics que es contemplaven al Pla Rivas. Els primers, es feien molt més patents en el Reglament provisional de les escoles d'ensenyament primari, aprovat el 26 de novembre de 1838, que determinava qui havien de ser els destinataris finals de cada tipus d'escoles. Així, les escoles elementals *se establecen para la masa general del pueblo, y tienen por objeto desarrollar las facultades mentales del hombre, suministrando los conocimientos necesarios a todas las clases sin distinción*. Mentre que les escoles superiors *no se establecen para todos; se destinan a una clase determinada aunque menos numerosa, cual es la clase media; y los*

²² PESET, José Luís (et al.). Ciencias y enseñanza en la revolución burguesa. Madrid. Editorial Siglo XXI, 1978, 15.

*conocimientos que en ella se comunican no son indispensables para las clases pobres*²³.

A més de consolidar el model educatiu estatal, la nova llei aportava algunes novetats destacables. Aquest és el cas de les escoles de pàrvuls i de les d'adults, que s'afegien a les escoles de nenes, en el grup de centres que es recomanava anar creant en aquells municipis que disposessin dels mitjans necessaris. D'aquesta manera, l'únic ensenyament que continuava tenint una presència, que no assistència, obligatòria a tots els pobles del regne, era el masculí.

La llei també va aportar algunes novetats en la concepció de la inspecció. Sense arribar a definir la seva professionalització, la nova norma recomanava, per primer cop, que les persones designades per fer les inspeccions disposessin del títol de mestre. Aquesta recomanació es repetia a l'ordre de 25 d'abril de 1841, que establia la forma en que calia fer les inspeccions i quins eren els aspectes que requerien de l'atenció de l'inspector.

No va ser fins al reial decret de 30 de març de 1849, que va crear el cos d'inspectors, que es va exigir als seus membres haver cursat estudis de magisteri a les escoles normals, a més de comptar amb un mínim de cinc anys d'experiència docent, per poder accedir al càrrec. El nou cos, es dividia en inspectors provincials i generals. Dels primers, se n'havia de nomenar un per cada província, amb el seu sou i les dietes de viatge a càrrec dels pressupostos provincials. Els segons, en nombre de sis, serien pagats directament pel govern, encarregant-se d'inspeccionar el funcionament de les escoles normals i la feina dels inspectors provincials.

El principal escull que la nova llei d'ensenyament primari havia de superar per la seva aplicació pràctica era la legislació municipal vigent. El govern Calatrava havia derogat el reial decret de 23 de juliol de 1835, restituint la llei municipal de 1823, d'esperit progressista. Calia, doncs, una nova llei municipal, que fes possible obligar als ajuntaments a incloure les dotacions imposades, pel manteniment de l'ensenyament primari, als seus pressupostos. Sense aquesta obligació, l'execució de la llei Someruelos quedava en mans de la voluntat municipal.

²³ *Ibíd.*, 15 i 16.

De fet, malgrat que la llei establia l'obligació dels ajuntaments a fer-se càrrec de les despeses de l'ensenyament primari (sou dels mestres, allotjament per ells i les seves famílies, un edifici o aula per a l'escola, i el mobiliari i materials necessaris per bastir-la), els ajuntaments no tenien cap obligació de consignar-les als seus pressupostos. Una mesura que els permetia, si així ho desitjaven, evitar fer-se càrrec d'aquelles obligacions al·legant que no existia partida pressupostària per cobrir-les.

No és d'estranyar que sis mesos després de la promulgació de la llei calgués la real ordre d'1 de gener de 1839, on, entre d'altres, es recordaven totes les obligacions que havien d'assumir els ajuntaments i els recursos que s'hi podien destinar (donacions, llegats i fundacions pietoses, a més dels recursos propis del municipi). En tots els casos s'apuntava la necessitat de consignar-los als pressupostos municipals, sense exigir-ne, però, la seva obligatorietat.

Preveient aquesta dificultat, els governs moderats van impulsar, el 23 de febrer de 1838, vint dies després de la presentació del projecte de llei d'instrucció primària a les Corts, un projecte de llei municipal. El caràcter centralitzador i restrictiu del poder local del text va impedir la seva aprovació.

Necessitat de dotar-se d'una nova llei municipal, el govern moderat de Pérez de Castro va presentar un nou projecte el 1840, que anava acompanyat d'un altre projecte per la reforma de les diputacions provincials. La situació política del moment, amb la majoria dels ajuntaments del país en mans dels progressistes després de les eleccions municipals de 1839, van dur a la reina regent a rebutjar el projecte de les diputacions provincials, acceptant només la tramitació de la nova llei municipal. La seva aprovació era molt més urgent per als moderats, ja que els permetria sotmetre al control del govern els actuals ajuntaments progressistes, garantint, alhora, la recuperació de molts d'aquests municipis gràcies a les restriccions electorals que establia el projecte.

Tot i ser una reproducció fidel al de 1838, en aquesta ocasió el projecte de llei va ser aprovat per les Corts, amb 114 vots a favor i 17 en contra, el 14 de juliol de 1840, sense tenir en compte, però, les esmenes presentades pels progressistes²⁴.

²⁴ ORDUÑA REBOLLO, Enrique. Historia del municipalismo español. Madrid. Iustel, 2005, 152.

La llei partia del principi moderat que entenia el poder municipal com un poder administratiu i no pas polític. D'aquesta manera, se'l considerava com una part més de l'administració pública i, trobant-se aquesta supeditada al control de l'executiu, també ho havia d'estar, per força, el poder municipal²⁵.

Des d'aquesta perspectiva, els moderats van aprovar una llei molt intervencionista, on el poder local i els seus representants restaven supeditats al govern, ja fos directament o a través dels governadors civils.

La seva aprovació va desfermar una onada de protestes arreu de l'estat. Els consistoris progressistes es van resistir a acceptar la nova legislació i els aixecaments armats, amb el suport de la Milícia Nacional, es van repetir a diverses capitals espanyoles al llarg de tot l'estiu.

La crisi política desfermada per les resistències municipals, va ser aprofitada pel general Espartero, molt popular després de la seva intervenció en la liquidació de la guerra dels Set Anys, per millorar la seva situació política. El seu enfrontament amb la regent, Maria Cristina, va acabar forçant-la a abdicar el 12 d'octubre de 1840. Al dia següent, després de fer-se càrrec de la regència, el general Espartero va decretar la derogació de la llei municipal aprovada el juliol, restablint la de 1823.

La victòria dels ajuntaments progressistes per aturar l'intervencionisme de l'Estat en els seus afers, va durar tant com la regència del general Espartero. La seva marxa a l'exili, el juliol de 1843, i l'entronització d'Isabel II, van retornar el poder als moderats, que el 30 de novembre d'aquell any restituïen, amb un reial decret, la llei municipal de 1840.

L'hegemonia moderada es va consolidar el maig de 1845 amb la promulgació d'una nova Constitució inspirada en els principis polítics del liberalisme doctrinari. Prèviament, basant-se en les premisses que havien de regir el nou text constitucional, es va aprovar una nova llei municipal.

Promulgada el 8 de gener de 1845, la nova llei no va ser sotmesa a la discussió parlamentària, si no que va emanar directament del govern, en virtut d'una simple autorització. El seu text recollia, i accentuava, el caràcter centralitzador i intervencionista de la de 1840.

²⁵ PÉREZ NÚÑEZ, Javier. "Los debates parlamentarios de la Ley municipal de 1840" a Revista de Estudios Políticos núm. 93, juliol-setembre 1996, 278.

Amb la nova legislació, s'imposava el sufragi censatari per l'elecció dels regidors municipals. L'alcalde, en les poblacions de més de 2.000 habitants, seria designat directament pel govern; a la resta de municipis aquesta designació restaria en mans del governador civil. En tots dos casos, la designació es faria entre la terna dels regidors escollits.

Els motius argumentats per defensar aquesta mesura intervencionista es sustentaven en la distinció, sancionada a la nova Constitució, entre l'ajuntament i l'alcaldia. El primer passava a ser un cos deliberatiu, sense capacitat per a reglamentar ni prendre acords. L'alcalde, en canvi, era considerat com un representant del govern que ostentava la representació política de l'Estat al municipi, d'aquí que fos aquest qui el designava.

El control del govern sobre els ajuntaments es va acabar de concretar amb una nova llei provincial, aprovada el gener de 1845. El nou text incrementava el control sobre els poders locals, supeditant-los als poders provincials, capacitant als governadors per a suspendre els acords municipals o les ordres de l'alcaldia si s'estimava convenient. Per a l'ensenyament primari, va suposar l'obligació d'incloure les seves dotacions als pressupostos municipals, que no podien ser aprovats sense la supervisió de les diputacions provincials, encarregades d'assegurar-ne la seva consignació.

Un cop assegurada la subordinació dels poders locals, els gabinets moderats van reprendre la construcció del sistema educatiu primari dissenyat amb la llei de 1838. El març de 1844 el govern ordenava endegar els treballs per la redacció d'un pla d'instrucció primària que desenvolupés la llei Someruelos. El primer projecte estava enllestit el 1845, però no va ser aprovat fins el 23 de setembre de 1847, després de diverses modificacions.

En el desenvolupament de les línies directrius establertes per la llei, el Pla de 1847 aportava dues novetats destacables en relació al nombre d'escoles per municipi i al seu finançament.

En principi la llei només establia l'obligació de dotar amb una escola elemental de nens a tots els municipis amb més de 100 veïns (art. 7), recomanant la creació d'escoles de nenes allí on fos possible (art. 35), i deixant en mans dels ajuntaments la creació de més centres, en funció dels seus recursos (art. 10). El Pla, en canvi, establia que tots aquells municipis de *crecido vecindario* havien de tenir una escola de nens i una de nenes per cada 500 veïns (art. 32).

Val a dir, que el mateix article només exigia que un terç d'aquests centres fossin de titularitat pública, la resta podien estar en mans privades.

Donat que l'art. 9 de la llei establia l'obligació de crear una escola primària superior a tots els municipis amb més de 1.200 veïns (uns 5.400 habitants, si apliquem un coeficient de 4'5 habitants per veí), considerarem aquesta xifra com la base per entendre que una població era de *crecido vecindario*. Això suposaria l'existència, com a mínim, de quatre escoles a partir del llindar dels 1.200 veïns; de les quals només una hauria de ser, per força, de titularitat pública.

D'aquesta manera el Pla establia les bases per al creixement de l'ensenyament privat als nuclis urbans, facilitant la consolidació del concepte del lliure mercat en l'àmbit de l'ensenyament primari. Donat que la mesura només afectava a les poblacions més grans, sembla plausible considerar que, des del punt de vista d'un sistema burgès, l'Estat facilités el desenvolupament de l'ensenyament privat, entès com una activitat econòmica més, en les poblacions amb una demanda potencial més elevada. Més, quan els centres públics patien d'una massificació endèmica.

Cal tenir en compte, a més, que amb aquesta mesura es facilitava als ajuntaments alleugerir les quantitats destinades a finançar l'ensenyament públic, limitant el nombre de centres que estaven obligats a mantenir. Un fet, aquest, que bé es podria interpretar com una petita concessió a les restriccions imposades amb la llei municipal de 1845.

Per contra, la necessitat imposada pel propi sistema de dotar a tota la població amb uns coneixements mínims, per tal de disposar d'una massa treballadora mitjanament formada, obligava a l'Estat a garantir l'arribada de l'ensenyament primari a les poblacions més petites. Des d'un plantejament purament capitalista, l'Estat assumia l'obligació de donar cobertura educativa a un sector del mercat poc atractiu a la iniciativa privada per la manca d'una clientela potencial prou nombrosa.

Aquesta interpretació explicaria els canvis introduïts en la qüestió del finançament escolar. Nou anys després de ser desestimades del projecte de llei durant la seva tramitació parlamentària, el Pla de 1847 recuperava les ajudes de l'Estat en el finançament de les obligacions escolars. Els motius per justificar aquest canvi de posicionament polític s'expressaven en el preàmbul:

Con error se ha sostenido entre nosotros que la instrucción primaria es una obligación puramente local. Seríalo si los beneficios de ella alcanzasen sólo a los individuos; pero no es así; tanto como a los individuos interesa a la nación entera que esta instrucción se generalice. La mayor aptitud que da para toda clase de trabajos; la disminución de crímenes que se observa donde quiera que se propaga; la moralidad que es su consecuencia natural; estos y otros bienes que se le deben refluyen en provecho del Estado.

Hay pues en la instrucción primaria, a más del interés individual, un interés social de que es representante el Gobierno, obligado por lo mismo a no desatenderlo.

Assumida aquesta responsabilitat, el govern es disposava a col·laborar en les obligacions de l'ensenyament públic a través de la concessió de subvencions pels ajuntaments amb recursos insuficients. Aquestes subvencions servirien tant pel pagament dels salaris dels mestres (art. 10), com per la construcció o arranjamant dels edificis escolars (art. 39). En tots dos casos els ajuntaments haurien de sol·licitar les ajudes al govern, que aprovaria la seva concessió bé a través dels pressupostos provincials o del pressupost general de l'Estat. D'aquesta manera, s'espera aconseguir l'expansió del sistema educatiu a tots els municipis del regne, per petits que fossin.

Aquesta voluntat d'aconseguir dotar tots els pobles de l'estat amb centres escolars d'ensenyament primari, atorgant ajudes als més petits i amb menys recursos, ha dut algun historiador a qualificar de ruralista el Pla de 1847²⁶. Segons aquesta interpretació, el Pla va deixar pendent el problema de la creació d'escoles a la poblacions més grans, on els centres ja existents estaven massificats, davant unes escoles de nova creació, a municipis petits, on les matrícules eren insuficients.

Aquesta afirmació només és certa si atenem als centres públics. Com hem vist, el Pla establia un increment en el nombre d'escoles obligatòries per als

²⁶ CAVALLÉ BUSQUETS, Joan. "L'impuls de l'ensenyament al Camp de Tarragona a mitjan s. XIX" a Quaderns d'Història Tarraconense IV. Tarragona. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1987, 93.

municipis més grans, tot i que ho feia atorgant una ampla majoria als centres privats.

D'altra banda, el suposat ruralisme, també es podria llegir en clau política. El món rural s'havia convertit en el principal focus de resistència contra el liberalisme, alimentant, amb homes i recursos, la causa absolutista defensada pel carlisme. Un carlisme que, en el moment de ser aprovat el nou Pla, tornava a combatre les institucions liberals amb la força de les armes, malgrat que aquesta segona guerra només es localitzes als territoris catalans.

És possible, doncs, entendre que el govern necessites, amb certa urgència, assegurar la implantació de les escoles, un dels mecanismes dissenyats per a propagar les bondats del liberalisme.

En aquest sentit, caldria considerar el Pla com una peça més en l'engranatge dissenyat per assegurar el control del govern sobre el món rural. Un complement a la llei municipal de 1845, que garantia el control polític dels ajuntaments, com també ho era la Guàrdia Civil, creada el març de 1844. Un cos que, a més de garantir l'ordre social i la protecció de la seguretat pública, desterrava definitivament el poder armat que els municipis havien exercit fins el moment a través de la Milícia Nacional.

Des d'aquesta perspectiva, no és que el pla abandonés les obligacions educatives de l'àmbit urbà, si no que les traslladava a la iniciativa privada, mentre es feia càrrec d'assegurar la seva expansió al món rural per pura necessitat política.

Amb l'aprovació del Pla d'Instrucció Primària de 1847 es tancava la primera etapa legislativa en la construcció dels sistema educatiu, que s'acabaria consolidant a partir de 1857, amb l'aprovació de la llei Moyano.

Escoles, mestres i alumnes al partit de Gandesa fins el 1857

Una de les primeres mesures impulsades pels governs liberals en matèria d'instrucció primària, va ser ordenar la recopilació d'informació per tal d'avaluar l'estat en que es trobava aquest ensenyament a nivell estatal. L'ordre formava part de la Instrucció emesa l'octubre de 1834. A la província de Tarragona, el

requeriment de les informacions sol·licitades es va fer mitjançant la publicació d'una circular al butlletí provincial el gener de 1835²⁷.

En aquells moments, les poblacions del partit judicial de Gandesa formaven part del teatre d'operacions de la primera guerra carlina, o guerra dels Set Anys. Aquesta circumstància podria explicar perquè no ha estat possible localitzar cap informació sobre les respostes dels ajuntaments del partit. Si, a més, tenim en compte que l'estiu d'aquell mateix any, les autoritats liberals van ordenar l'evacuació dels membres de la milícia i de les seves famílies de la majoria dels pobles de la zona, per refugiar-se a les poblacions que comptaven amb fortificacions suficients per a la seva defensa²⁸, és possible que aquestes respostes no s'arribessin a produir mai.

Sense comptar amb dades reals sobre aquest territori, només podem aventurar quina devia ser la situació de l'ensenyament primari a partir de les dades d'altres zones de la província. Gràcies al treball de Pere Anguera, coneixem quins foren els resultats de l'enquesta per la comarca del Baix Camp, que formava part del partit judicial de Reus²⁹.

Amb una població de 48.365 persones, distribuïdes entre 24 poblacions, les dades d'aquella enquesta indiquen que només un 14'84% de la població sabia llegir i escriure, i un altre 17'95% sabia únicament llegir. Unes xifres molt minses, que encara ho devien ser més a les poblacions rurals de la comarca, si tenim en compte que la ciutat de Reus, que concentrava més de la meitat de la població, ofereix uns percentatges del 19'24% per als que sabien llegir i escriure, i del 20'13% dels que només sabien llegir.

Si tenim en compte que, en aquells moments, les zones rurals del Baix Camp tenien una economia eminentment agrària, amb conreus de secà similars als existents al partit de Gandesa, sembla possible aplicar els mateixos percentatges d'alfabetització per aquest partit. Fins i tot, donat que en el cas de Gandesa es tracta de poblacions allunyades dels principals centres de poder polític i econòmic, com eren Tarragona i Reus, és possible que les xifres d'alfabetització fossin encara més minses.

²⁷ BOPT núm. 85, de 20 de gener de 1835.

²⁸ SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (Coord). El carlisme al territori de l'antiga Diòcesi de Tortosa (3 vol.). Tarragona. Arola Editors, 2004, 165.

²⁹ ANGUERA, Pere. A bodes em convides. Estudis d'història social. Reus. Centre de Lectura de Reus, 1987, 29.

Les primeres dades que aporten alguna informació sobre l'estat de l'ensenyament primari per al conjunt del partit, són les proporcionades per Pascual Madoz, que segons alguns autors, correspondrien a 1842³⁰. Abans d'aquesta data, en que disset dels divuit municipis que componen el partit judicial, ja comptaven amb una escola d'ensenyament primari, només hem pogut documentar la seva existència a cinc poblacions: Miravet³¹ (1829), Móra d'Ebre³² i Pinell de Brai³³ (1831), Benissanet³⁴ (1836) i Vilalba dels Arcs³⁵ (1839). Possiblement fossin molts més els que ja disposaven de centres d'ensenyament primari abans d'aquesta data, donat que el 1842 el nombre de municipis on existia una escola s'havia triplicat.

D'acord amb la legislació vigent en aquell moment, a excepció de Prat de Comte, la resta de les poblacions del districte s'ajustaven a la llei de 1838. Aquesta, obligava a dotar els municipis de més de 100 veïns amb una escola elemental completa de nens (art. 7), acceptant la creació d'escoles incompletes en aquelles poblacions que no arribessin a aquesta xifra (art. 8).

Malauradament, les dades aportades per Madoz, no indiquen si es tractava d'escoles completes o incompletes. Si prenem com a referència els sous dels mestres (Taula 3), tenint en compte que la llei Someruelos fixava un mínim de 1.100 rals per a les escoles elementals (art. 15), podem considerar, d'una banda, que Madoz, possiblement, va comptabilitzar conjuntament la dotació anual de l'ajuntament i les retribucions dels alumnes a l'hora de comptabilitzar-los. De l'altre, que, possiblement, l'única escola incompleta del partit, fos la de

³⁰ GRAU FOLCH, Josep Joan (Coord.). La Terra Alta. Estructures productives i evolució social. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1993, 227.

³¹ El desembre de 1829 el mestre Bienvenido Codorniu Abarcat ja hi estava exercint. Direcció General de Enseñanza Primaria. Personal. Expedientes personales y títulos (1850-1923). C. 31/17732. AGA.

³² Segons consta a l'expedient del mestre Ramon Suñé Piza, el novembre de 1831 Pedro Domingo Castelló, que havia estat el seu tutor, estava exercint com a mestre en aquesta població. Direcció General de Enseñanza Primaria. Personal. Expedientes personales y títulos (1850-1923). C. 32/6314. AGA.

³³ Segons consta a la fitxa confeccionada durant la inspecció de gener de 1858, el mestre Higinio Segura Vallès exercia en aquesta població des de l'abril de 1831. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visita de inspecció a todo el Distrito. Ordenación topográfica 1858. LI. 19/3/1/7. AHUB.

³⁴ Així és després de la reclamació presentada davant la Diputació de Tarragona pel mestre Manuel Pons, que havia exercit en aquesta població abans del maig de 1836. Acta del Ple de la Diputació de 22 de maig de 1836. Actes de la Diputació. AHDT.

³⁵ Segons l'expedient de Jaime Meix Domènech, el seu pare, Jaime Meix Álvarez, exercia en aquesta població l'octubre de 1839. Expedients de personal – alumnes. LI. A01/100. AURV.

la Poble de Massaluca, on el sou del mestre era gairebé la meitat del que establia la llei.

Les dades recollides per Madoz a la seva obra tampoc especifiquen, pel que fa al nombre d'alumnes, si es tracta dels matriculats a l'escola o d'aquells que hi assistien habitualment. Sense poder establir quin era l'índex d'absentisme escolar, si podem, però, constatar que a moltes de les escoles del partit es patia la massificació crònica que afectava a tot el sistema escolar. El cas més destacable és el de l'escola de Móra d'Ebre, on un sol mestre s'havia de fer càrrec de 200 alumnes.

Unes dades que posen de manifest que, malgrat complir amb els mínims establerts per la llei, la dotació d'escoles era insuficient per atendre tota la població escolar dels diferents municipis. Una situació que, des del punt de vista purament legal, no canviaria amb el Pla de 1847, car l'obligació de crear més centres recollida a l'art. 32 no afectava a cap dels municipis del partit.

3. ELS CENTRES ESCOLARS AL PARTIT DE GANDESA EL 1842

	Veïns	Habitants	Escoles		Alumnes		Sou dels mestres	
			Nens	Nenes	Nens	Nenes	De nens	De nenes
Arnes	244	935	1		20		2.200	
Ascó	452	2.063	1		70		3.642	
Batea	496	2.444	1	1	100	50	2.000	Retribucions
Benissanet	297	1.498	1		70		1.600	
Bot	126	653	1		40		2.000	
Caseres	70	381	1		28		1.600	
Corbera d'Ebre	338	1.675	1		60		3.680	
la Fatarella	339	1.495	1		100		3.000	
Flix	416	1.933	1		100		3.200	
Gandesa	523	2.316	1	1	130	s/d	3.650	Retribucions
Horta de Sant Joan	381	1.747	1	1	60	25	2.200	200
Miravet	356	1.726	1		80		2.160	
Móra d'Ebre	680	3.424	1		200		4.266	
Pinell de Brai	190	827	1	1	40	20	2.433	?
la Poble de Massaluca	130	584	1		38		640	
Prat de Comte	70	372						
Riba-roja d'Ebre	291	1.388	1		40		1.825	
Vilalba dels Arcs	267	1.323	1		90		?	
TOTAL	5.666	26.784	17	4	1.266	95		

Elaboració pròpia a partir de les dades aportades per Madoz, Pascual. Catalunya al Diccionario Geográfico de Pascual Madoz (2 vol.). Barcelona. Editorial Curial, 1985.

Així doncs, malgrat complir amb les disposicions legals vigents, el cert és que els municipis del partit, com Batea, Flix, Gandesa o Móra d'Ebre, patien un dèficit de centres escolars que no es solucionaria fins a l'aprovació de la llei Moyano.

Si les escoles de nens eren insuficients i patien els efectes de la massificació, la situació de les escoles de nenes era encara pitjor. El 1842 només existien al partit quatre escoles de nenes que aplegaven un centenar escàs d'alumnes. Una situació que reflectia la precarietat legislativa en l'educació femenina, donat que la llei només recomanava la creació d'aquests centres en les poblacions que disposessin dels recursos per fer-ho (art. 35). A nivell territorial, però, si tenim en compte la delicada situació de les hisendes municipals després dels estralls provocats per la guerra dels Set Anys, que s'analiza més endavant, podem considerar la implantació de l'ensenyament femení com un èxit.

Un cop més, les dades aportades per Madoz no ens permeten saber si es tractava d'escoles regentades per mestres amb titulació o bé es tractava de centres de *costura*, on les nenes aprenien a fer labors sota la tutela d'una costurera. És possible, donat que la majoria d'aquestes docents només rebien com a remuneració les retribucions dels alumnes, que aquestes escoles fossin regentades per les esposes o algun altre familiar dels mestres dels nens. Aquesta era una pràctica comú, que permetia als mestres millorar els ingressos familiars a canvi d'ensenyar a les nenes a llegir i escriure, a més de les preceptives labors de costura³⁶.

Aquest, possiblement, seria el cas de l'escola d'Horta de Sant Joan, on els 200 rals consignats per a la mestra eren una pensió concedida per l'ajuntament, però no un sou pròpiament dit. Més, si tenim en compte que l'abril de 1852 la Junta local d'Ensenyament Primari acordava la creació d'una escola de nenes i nomenava la seva primera mestra, Teresa Castañé, amb un sou de 800 rals anuals³⁷.

³⁶ CORTADA ANDREU, Esther. Ser mestra a la Catalunya del segle XIX. Lleida. Pagès Editors, 2006, 21.

³⁷ Expedient per al nomenament de la mestra de l'escola de nenes (1852). Documentació de la Junta Local d'Ensenyament Primari, C. 642. AMHSJ.

Aquesta no fou l'única escola de nenes creada al partit abans de l'aprovació de la llei de 1857. Durant el Bienni Progressista els ajuntaments de Móra d'Ebre³⁸, Bot³⁹ i Benissanet⁴⁰, van impulsar la creació d'aquests centres a les seves poblacions. Així doncs, en el moment de la promulgació de la llei Moyano, com a mínim, el nombre d'escoles de nenes al partit de Gandesa ja era de set.

Ni les dades proporcionades per Madoz, ni la documentació consultada, aporten cap informació sobre la possible existència d'escoles de pàrvuls ni d'adults al partit, tot i que la llei Someruelos en recomanava la seva creació (art. 36 i 37).

Pel que fa a l'estat dels centres escolars, la provisió dels quals era responsabilitat municipal (art. 15), disposem de molt poca informació per aquest període. Només hem documentat alguna informació relativa als centres escolars en cinc de les poblacions del partit: Arnes, Bot, Horta de Sant Joan, Gandesa i Vilalba dels Arcs. Els dos darrers corresponen a projectes per arranjar els edificis escolars en els anys posteriors a la fi de la guerra dels Set Anys, possiblement afectats per l'activitat bèl·lica. Els altres tres fan referència a la construcció de nous edificis per a les escoles durant el Bienni Progressista. La primera informació documentada és de maig de 1842, quan la Diputació va autoritzar a l'ajuntament de Vilalba dels Arcs a dur a terme les obres d'arranjament de les escoles de la població, sense aportar cap més detall que ens permeti establir les seves dimensions, ubicació o l'estat en que es trobava⁴¹.

El segon cas documentat és el de les escoles de Gandesa. El desembre de 1844 la Diputació acordava aconsellar al Governador que aprovés la rematada

³⁸ El febrer de 1855 la Diputació de Tarragona accedia a la petició de l'ajuntament de Móra d'Ebre per incloure als seus pressupostos la dotació per al sou d'una mestra. Acta del Ple de la Diputació d'1 de febrer de 1855. Actes de la Diputació. AHDT.

³⁹ El juliol de 1855 la Diputació de Tarragona accedia a la petició de l'ajuntament de Bot per incloure als seus pressupostos la dotació per al sou d'una mestra. Acta del Ple de la Diputació de 12 de juliol de 1855. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴⁰ L'agost de 1856 la Diputació de Tarragona, en resposta a la petició de la Junta d'associats de Benissanet per no haver d'abonar, entre d'altres, el sou de la mestra Rosa Pons pel dèficit existent al pressupost municipal, va acordar desestimar aquesta petició emparant-se en que la seva contractació havia estat ordenada per la Junta provincial d'Instrucció Pública. Acta del Ple de la Diputació de 29 d'agost de 1856. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴¹ Acta del Ple de la Diputació de 31 de maig de 1842. Actes de la Diputació. AHDT.

de les obres d'arranjament de les escoles de la població, que l'ajuntament havia adjudicat a Joan Suñé amb un pressupost de 1.240 rals⁴².

Possiblement les obres realitzades no fossin suficients per garantir la seguretat de l'edifici, que bé es podria trobar entre els molts immobles d'aquella població greument afectats per l'incendi patit el 1838 durant el darrer setge carlí, donat que tres anys després l'ajuntament es tornava a ocupar de l'assumpte. El juny de 1847 la Diputació accedia a la petició de l'ajuntament per subhastar uns solars de la seva propietat per tal de poder finançar les obres d'arranjament de les escoles i la casa del mestre⁴³.

Pocs mesos després, el gener de 1848, l'ajuntament de Gandesa tornava a sol·licitar autorització per invertir en l'arranjament de les escoles el producte de la venda d'una casa del comú, coneguda com cal Cortante. En aquest cas, el dictamen del conseller encarregat d'estudiar la petició, establí que, abans d'accedir a la petició de l'ajuntament, aquest havia de demostrar que no tenia deutes amb cap creditor, ni dèbits o obligacions amb l'administració⁴⁴. No coneixem quina va ser la resposta de l'ajuntament, ni si, finalment, fou autoritzat el que sol·licitava, però l'any següent, l'agost de 1849, el Ple de la Diputació donava compte d'una altra petició similar.

En aquest cas, l'ajuntament demanava permís per destinar a les obres d'arranjament de l'edifici de les escoles el producte de la venda d'uns solars de la seva propietat. El Ple va autoritzar la venda, apuntant, però, que tal i com establí la llei, els beneficis obtinguts s'havien de destinar, en primer lloc, a satisfer els possibles deutes del municipi⁴⁵.

Cal suposar que tot i la venda dels diferents béns municipals enumerats fins al moment, l'ajuntament de Gandesa no havia pogut ni cobrir les despeses de les obres d'arranjament de les escoles, ni els deutes que tenia amb els seus creditors. Així sembla demostrar-ho la instància presentada pel capellà de la població davant la Diputació l'octubre d'aquell mateix any. En el seu escrit, mossèn Piñón, sol·licitava que s'autoritzés a l'ajuntament a destinar 1.560 rals, procedents de la venda d'un solar del comú, a l'arranjament de les escoles, que amenaçaven ruïna després que algunes pedres s'haguessin després de la

⁴² Acta del Ple de la Diputació d'11 de desembre de 1844. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴³ Acta del Ple de la Diputació de 5 de juny de 1847. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴⁴ Acta del Ple de la Diputació de 5 de gener de 1848. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴⁵ Acta del Ple de la Diputació de 8 d'agost de 1849. Actes de la Diputació. AHDT.

façana. El Ple va autoritzar la inversió sol·licitada, sempre que l'ajuntament adquirís el compromís de restituir aquesta quantitat si es demostraven els deutes reclamats per Joaquim Fortuño i Ciril Franquet⁴⁶.

Un mes després, aquest últim, va presentar davant la Diputació una instància reclamant que li fos lliurat el producte de la venda dels solars, al que tenia dret com a únic creditor de l'ajuntament. Afegia, que no s'autoritzés cap altra venda de propietats del comú fins que no s'hagués satisfet el deute.

Es dona la circumstància que Ciril Franquet era un dels representants del progressisme al territori. Havia combatut contra els carlins durant la guerra dels Set Anys, defensant Gandesa al costat de la seva esposa, Lluïsa Dara, la baronessa de Purroy⁴⁷. També havia estat diputat a les Corts durant les legislatures de 1836 i 1846, a més de ser, durant la regència del general Espartero, governador civil de Tarragona. Malgrat la seva vinculació al partit progressista, aquest prohom, anteposava els seus interessos econòmics a les necessitats educatives de Gandesa.

Davant les seves reclamacions, la Diputació va acordar demanar a l'ajuntament de Gandesa l'informe sobre els seus debits. La reclamació es va fer per via d'urgència, sota l'amenaça d'una multa, donat que, sembla ser, ja feia molt de temps que s'havia sol·licitat aquest informe. De fet, la única constància del requeriment d'aquest informe és del gener de 1848, gairebé dos anys abans de la reclamació presentada per Franquet.

Respecte a la qüestió dels fons destinats a l'arranjament de les escoles, la Diputació considerava que no calia revocar l'autorització concedida el mes d'agost. L'escriptura de compromís que havia signat l'ajuntament per tal d'obtenir l'autorització que havia sol·licitat mossèn Piñón a l'agost, es considerava garantia suficient per assegurar el pagament dels deutes⁴⁸.

Cal suposar que, amb la darrera quantitat destinada a l'arranjament de les escoles, n'hi va haver prou, donat que l'assumpte no es va tornar a tractar a les sessions de la Diputació. De ser així, aquestes obres s'haurien trigat prop de cinc anys, a més de comportar la venda de diferents propietats del comú, en convertir-se en realitat. No sabem si durant aquest període les escoles van

⁴⁶ Acta del Ple de la Diputació de 24 d'octubre de 1849. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴⁷ BLADÉ DESUMVILA, Artur. Els setges de Gandesa i del castell de Móra d'Ebre (1834-1838). Barcelona. Rafael Dalmau Editor, 1992, 34.

⁴⁸ Acta del Ple de la Diputació de 30 de novembre de 1849. Actes de la Diputació. AHDT.

romandre tancades o si les classes van continuar. En aquest cas, o bé es van fer en un altre edifici, el que hauria suposat el pagament d'un lloguer, incrementant la càrrega econòmica de l'ajuntament, o bé van continuar al mateix edifici, malgrat els perills que això podia comportar per l'alumnat. Sigui com sigui, la insistència de l'ajuntament per recuperar les escoles posa de manifest l'interès dels consistoris gandesans vers l'ensenyament primari.

En el cas d'Arnes, sabem que el novembre de 1855 la Diputació, després d'examinar el pressupost presentat per la construcció d'unes noves escoles i de l'habitació per al mestre, va plantejar algunes modificacions per a la seva aprovació. Concretament va demanar la supressió de la partida destinada al transport dels materials, aconsellant que aquesta feina es fes mitjançant la prestació personal del veïnat. També es demanava a l'ajuntament que comunicés quina era la quantitat d'arbres que s'havien de tallar dels boscos del comú, abans d'atorgar l'autorització necessària. En aquest sentit, s'apunta que la tala d'aquests arbres havia de servir tant per a la construcció de les noves escoles, com per a la seva venda, el producte de la qual es destinaria a cobrir les despeses dels paletes, serrallers i fusters que havien de participar en l'obra⁴⁹.

A les actes de la Diputació no consta cap altre referència al projecte de les escoles d'Arnes. De tota manera, la petició d'aquest ajuntament demostra la importància que, en alguns municipis, tenien els béns del comú a l'hora de poder finançar les obligacions municipals. Unes propietats que amb la desamortització de Madoz, aprovada el maig de 1855, passarien a mans de particulars, deixant als municipis sense una de les seves principals fonts d'ingressos. Aquesta mesura, però, no va anar acompanyada d'una reducció de les obligacions econòmiques dels ajuntaments, que van continuar sent les mateixes.

El segon cas d'un projecte escolar de nova construcció documentat és el de Bot. La primera notícia és del novembre de 1854, quan la Diputació va prohibir a l'ajuntament la venda d'una part de l'hostal del comú, conservant la resta per instal·lar-hi les escoles de la població. Al mateix dictamen s'aconsellava utilitzar el producte d'altres arbitris municipals per finançar l'habilitació de l'escola⁵⁰.

⁴⁹ Acta del Ple de la Diputació de 17 de novembre de 1855. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵⁰ Acta del Ple de la Diputació de 9 de novembre de 1854. Actes de la Diputació. AHDT.

Cal suposar que, finalment, l'ajuntament va trobar la manera de d'habilitar les escoles en un edifici propietat del comú. Així es desprèn de l'informe elevat per la Diputació al Governador, el novembre de 1855, on es detallaven els béns del comú de Bot que estaven subjectes a la llei de desamortització, i els que no. Entre els primers es comptaven el forn de pa, l'hostal i la teuleria, mentre que en quedaven exclosos la casa de la vila, la casa del metge, les escoles, la casa de beneficència i dues finques rústiques anomenades Comuns i Devesa⁵¹.

Finalitzat ja el Bienni, l'abril de 1857, la Diputació va aprovar els expedients d'onze municipis de la província, entre els que hi havia el de Bot, que havien sol·licitat acollir-se a les ajudes atorgades pel govern en la reial ordre de 24 de juliol de 1856 per la construcció d'edificis escolars⁵².

Malgrat aquesta aprovació, la subvenció estatal per a la construcció de les escoles de Bot no va ser atorgada fins el març de 1859, amb un total de 10.000 rals. Com assenyala l'historiador local Antoni Cortés, no es té constància documental de la recepció d'aquest diners⁵³. De fet, la licitació de les obres de les escoles no es va fer fins el 1862.

La següent notícia sobre el projecte de les noves escoles de Bot és del febrer de 1869, quan l'alcalde de la població s'adreçà a la Diputació per sol·licitar li fossin lliurats els diners necessaris per executar l'obra. Del seu escrit s'extreu que els 10.000 rals concedits pel ministeri de Foment van ser insuficients per completar el finançament de l'obra, el que suposa que, d'una manera o altre, els diners van acabar arribant al municipi. Per aconseguir la quantitat necessària per completar el pressupost l'ajuntament va sol·licitar la concessió del 80% del producte obtingut en la desamortització dels béns municipals, que va ser autoritzada mitjançant una reial ordre el 30 de març de 1868. Un any després de la seva concessió l'ajuntament sol·licitava li fossin lliurats aquests fons. Vista la documentació, el Ple de la Diputació va acordar traslladar la petició al Governador recomanant que s'ordenés a la caixa provincial el lliurament d'aquests diners per tal de poder iniciar les obres projectades i donar feina al jornalers de la població⁵⁴. Malgrat tot, l'edifici no fou inaugurat fins el

⁵¹ Acta del Ple de la Diputació de 22 de novembre de 1855. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵² Acta del Ple de la Diputació de 21 d'abril de 1857. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵³ CORTÉS MANYÀ, Antonio. Notes sobre Bot. Calaceit. Coedició de l'autor i el Centre d'Estudis de la Terra Alta, 2006, 105.

⁵⁴ Acta del Ple de la Diputació d'11 de febrer de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

1887, trenta-un anys després que la Diputació donés el vist-i-plau al projecte presentat per l'ajuntament de Bot.

El d'Horta de Sant Joan és el darrer projecte de construcció d'unes escoles que hem documentat durant aquest període. D'aquest, només sabem que el juny de 1856 la Diputació va aprovar el plec de condicions que havia presentat l'ajuntament per licitar les obres que havien de convertir l'antic hostel en les noves escoles de la població⁵⁵.

La darrera peça de l'engranatge escolar la formen, sens dubte, els mestres. La llei de 1838 també es va ocupar dels aspectes relacionats amb la seva formació i contractació. Com hem vist, el primer àmbit es va solucionar amb la creació de les escoles normals. La primera en obrir les seves portes fou l'Escola Normal Central de Madrid, el març de 1839, destinada a formar tant els mestres d'aquella província, com els que havien de dirigir les futures escoles normals provincials. Un mes abans de l'inici del primer curs de l'Escola Normal Central, la Diputació de Tarragona va acordar pensionar als mestres Joaquim Benet i Antoni Fontova per que hi poguessin cursar els seus estudis⁵⁶.

Quatre anys després, el febrer de 1843, començava a funcionar l'Escola Normal de Tarragona, finançada amb fons provincials, sota la direcció de Joaquim Benet. L'altre mestre pensionat, Antoni Fontova, es va fer càrrec de l'escola de pràctiques adjunta a la Normal⁵⁷.

Aquest centre va funcionar durant sis anys, fins que el març de 1849, el govern va reorganitzar les escoles normals. El reial decret de 30 de març de 1849 establí la divisió de les escoles normals entre les superiors i les elementals. Les primeres s'establirien a les capitals dels districtes universitaris, que en el cas català era la ciutat de Barcelona, mentre que les segones s'establirien a vint capitals de província establertes al seu articulat. A Catalunya la ciutat triada per establir una Escola Normal Elemental va ser Lleida, el que va suposar el tancament de la de Tarragona. Aquesta no tornaria a reobrir les seves portes fins el setembre de 1859.

L'objectiu d'aquests centres era dotar als professionals del magisteri d'un programa d'assignatures comú, dividit en dues titulacions, la elemental i la

⁵⁵ Acta del Ple de la Diputació de 26 de juny de 1856. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵⁶ Acta del Ple de la Diputació de 19 de febrer de 1839. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵⁷ NOGUERA ARROM, J. L'Escola Normal de Tarragona (1843-1931). Barcelona. Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1984, 53.

superior. D'aquesta manera es posava fi a les comissions provincials que fins aquell moment havien estat les encarregades d'examinar als aspirants a mestres, que s'havien de formar pel seu compte o en centres privats. Val a dir, però, que aquestes disposicions només van afectar als mestres, donat que la llei no contemplava, en cap cas, la creació de Normals femenines. Les dones que volien accedir al magisteri, havien de continuar superant els exàmens de comissions especials, formant-se pel seu compte⁵⁸.

La llei també establí que la contractació del personal docent a l'ensenyament primari restava en mans dels ajuntaments, prèvia aprovació del Governador de la província (art. 23). El sistema per fer les contractacions i la forma de publicitar les vacants es va establir en la reial ordre de 28 de febrer de 1846, i va acabar de ser definida en el Pla de 1847.

Malauradament, a l'arxiu de la Diputació de Tarragona no es conserva la documentació relacionada amb els nomenaments dels mestres que havia de supervisar el Governador. Això, sumat, a la destrucció de la majoria dels arxius municipals de la zona durant la Guerra Civil de 1936-1939, ha fet que sigui impossible documentar si els mestres en actiu al partit durant aquest període, disposaven de titulació.

Tot plegat, en base a la legislació vigent durant aquest període, podem considerar que la majoria dels ajuntaments del partit de Gandesa van interessar-se en la propagació i millora de l'ensenyament primari als seus respectius pobles. Les crítiques que es feien des del govern, responsabilitzant als poder locals de les dificultats per aconseguir la consolidació del sistema educatiu, no es podrien aplicar als municipis del partit. És cert que, en la majoria de casos, aquests es van limitar a complir amb els mínims exigits per la llei, com també ho és que, donada la delicada situació de les hisendes locals de la zona, fer-ho implicava un esforç considerable.

⁵⁸ CORTADA ANDREU, Esther. Op. cit., 28.

La qüestió econòmica: les hisendes municipals i l'ensenyament primari

Mentre els diferents gabinets liberals anaven dissenyant les bases del que havia de ser el nou sistema polític, el partit de Gandesa, com d'altres zones del país, s'havia convertit en un dels escenaris de la guerra dels Set Anys.

Des del setembre de 1833 les primeres partides carlines van començar a formar-se a la zona de l'Ebre, que es va consolidar com un dels seus bastions a Catalunya. Fins el 1835 els combats es caracteritzen per l'ús de tàctiques guerrilleres per part de les forces carlines, inferiors en nombre i mal armades, a la que s'han d'adaptar les tropes de l'exèrcit isabelí, creant columnes mòbils i punts fortificats per la defensa de les poblacions.

A poc a poc, però, la força dels carlins s'anirà consolidant a la zona, fins que l'estiu de 1835 les autoritats governamentals acorden un canvi d'estratègia. Les dificultats per defensar totes les poblacions dels territoris ebrencs, que necessitaven d'un gran nombre d'efectius i de recursos amb els que no es comptaven, van aconsellar la concentració de les forces fidels en punts concrets, abandonant la resta de poblacions. Així, al partit de Gandesa, les ciutats triades per concentrar els defensors del liberalisme van ser la seva capital, Gandesa, i Móra d'Ebre, que comptava amb un castell i controlava una dels passos del riu Ebre.

L'ordre d'evacuació va afectar els pobles d'Arnes, Benissanet, Bot, Caseres, Corbera d'Ebre, Flix, Horta de Sant Joan, Pinell de Brai, la Pobla de Massaluca i Vilalba dels Arcs⁵⁹. Els membres de la milícia urbana, que fins aleshores havien defensat aquests pobles de les incursions carlistes, i les seves famílies van deixar els seus pobles i es van repartir entre Gandesa, Móra d'Ebre i Tortosa.

Amb aquesta decisió la major part del partit va passar a ser controlat pels carlins, deixant de pertànyer, de facto, a l'Espanya liberal i a les lleis que s'hi aprovaven. Un fet que constata aquesta situació, és la supressió dels districtes electorals de la zona durant les eleccions provincials de 1837. En el cas del districte electoral de Móra d'Ebre, es va acordar transferir alguns dels seus

⁵⁹ VINAIXA MIRÓ, Joan R. Set anys de guerra civil (Ribera d'Ebre, 1833-1840). Valls. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, 2006, 32.

municipis al districte de Tivissa; pel que fa al de Gandesa, el fet que cap municipi remetés les llistes dels electors, el va excloure dels comicis⁶⁰.

La consolidació d'una àmplia zona d'influència, des de Morella i el Port, fins a l'Ebre, va permetre als carlins la creació d'una mena de petit estat autònom, que es va fer càrrec del cobrament dels impostos i les contribucions que els ajuntaments recaptaven per l'Estat.

A més dels ingressos econòmics i materials, el control d'aquesta zona els atorgà una base d'operacions estable des d'on atacar els nuclis de resistència. Coneguts són els set setges que va partir la ciutat de Gandesa entre el març de 1836 i el febrer de 1838; com també ho són els que va patir el castell de Móra d'Ebre durant el mateix període. La pressió militar a que van ser sotmeses ambdues places fortes va acabar obligant a les autoritats liberals a desistir en la seva defensa.

Es tractava de dos punts isolats, al bell mig de la zona d'influència carlina, que requerien la presència constant de les columnes mòbils utilitzades per perseguir les partides carlines. Uns recursos que no es podien esmerçar, cada poques setmanes, en socórrer les guarnicions assetjades, formades, majoritàriament, per membres de la milícia nacional dels pobles de la zona.

El primer dels bastions liberals del partit en ser evacuat va ser el de Móra d'Ebre. El 2 de setembre de 1837, les tropes governamentals van abandonar el castell i la ciutat. Els milicians encarregats de la seva defensa van ser integrats en d'altres unitats militars, mentre que els civils marxaven cap a poblacions de l'altre riba de l'Ebre, com Falset, Tivissa o Reus⁶¹.

Cinc mesos després li va arribar el torn a Gandesa. Durant el darrer setge, el febrer de 1838, la població va ser durament castigada per l'artilleria carlina, fins al punt que els propis defensors van calar foc a una part del poble per evitar l'entrada dels atacants. L'arribada d'una columna liberal va obligar els assaltants a retirar-se per setena vegada. El lamentable estat en que es trobaven les defenses de la població va dur al general Santos de San Miguel, comandant de la columna de reforç arribada a Gandesa, a ordenar la seva

⁶⁰ Actes del Ple de la Diputació de 23 de setembre i 23 de novembre de 1837. Actes de la Diputació. AHDT.

⁶¹ VINAIXA MIRÓ, Joan R. Op. Cit., 48.

evacuació immediata. El 2 de març una columna de civils, protegits per milicians i soldats, abandonava la població en direcció a Mequinensa⁶².

Com en el cas de Móra d'Ebre, els refugiats van haver de marxar amb el més imprescindible, deixant hisendes i propietats en mans de l'enemic. Per alleujar la difícil situació dels refugiats de Mequinensa, es va arribar a obrir una subscripció popular⁶³. Mentre rebien les ajudes recollides arreu de Catalunya, els propis gandesans van endegar els tràmits per aconseguir una indemnització del govern per tot el que havien perdut davant els carlins. El novembre de 1838 la Diputació va donar compte de la petició de 509.992 rals, que era la quantitat en que s'havien valorat els béns perduts durant la guerra. Debatuda la proposta, els consellers, malgrat reconèixer la justícia de la petició, van haver de desestimar-la, donat que no es disposava d'aquesta quantitat, acordant traslladar-la al govern per tal que se'n fes càrrec, ja fent el pagament en diners o en propietats confiscades als rebels⁶⁴.

Les destrosses patides per Gandesa i Móra d'Ebre, amb la destrucció d'alguns edificis d'ambdues poblacions al llarg dels diferents setges a que van ser sotmeses abans de la seva evacuació, es van repetir a d'altres llocs del territori. La extensa bibliografia existent ens aporta, com a mínim, dos exemples més: el de Batea i el de Miravet. La primera d'aquestes poblacions va patir dos atacs dels carlins durant els primers mesos del conflicte, quan la conquesta de les poblacions de la zona era temporal; només el temps necessari per cobrar impostos, reclutar voluntaris i saquejar i destruir les propietats dels prohoms liberals. Batea va patir dues d'aquestes ocupacions, la primera l'abril de 1834, i la segona el setembre de 1835, que van provocar la destrucció d'alguns edificis de la població. En el cas de Miravet, els responsables del seu saqueig i posterior incendi van ser les tropes liberals comandades per Borso di Carminati, que van assaltar la població el 6 de setembre de 1836⁶⁵.

La signatura de la pau de Bergara, el 31 d'agost de 1839, que va posar fi a la guerra al front Basc, va significar l'inici de la fi del domini carlí sobre les terres

⁶² BLADÉ DESUMVILA, Artur. Op. cit., 53.

⁶³ SAUCH CRUZ, Núria, Guerrillers i bàndols civils entre l'Ebre i el Maestrat: la formació d'un país carlista (1808-1844). Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, 336.

⁶⁴ Acta del Ple de la Diputació de 27 de novembre de 1838. Actes de la Diputació. AHDT.

⁶⁵ VINAIXA MIRÓ, Joan R. Op. cit., 41.

de l'Ebre. Els exiliats de Móra d'Ebre van poder retornar a casa seva el maig de 1840, mentre que els de Gandesa ho feien el juny d'aquell any.

Acabada la guerra, les noves autoritats municipals van començar a avaluar les pèrdues que havien patit. El 1842 diversos ajuntaments van presentar els seus informes davant les autoritats governamentals. L'ajuntament de Gandesa va avaluar els danys de la guerra en 5.001.251 rals, que incloïen la pèrdua de béns mobles i immobles, així com els danys patits als conreus i ramats. Els comptes de Batea ascendien a 2.178.621 rals, els d'Horta de Sant Joan xifraven les pèrdues en 875.522 rals, mentre que Vilalba dels Arcs ho feia en 604.993 rals, i Arnes en 312.762 rals. Uns comptes, però, que només contemplaven els danys patits pels liberals, els carlins, perdedors d'aquesta guerra, no van tenir dret a presentar reclamacions, pel que cal considerar que les xifres devien ser molt més altes⁶⁶.

Per tal de copsar el grau de devastació i empobriment del territori que va suposar la guerra dels Set Anys per les poblacions del partit de Gandesa, només cal prendre com a referència el repartiment de les contribucions urbana i rústica de 1845. En ell, s'assignava al districte de Gandesa el pagament de 300.456,27 rals, sobre els 2.876.000 rals que li corresponien a la província de Tarragona⁶⁷. Només les pèrdues patides a la capital, eren disset vegades més elevades que la càrrega fiscal calculada, sobre la riquesa urbana i rústica, de tot el partit judicial.

Els estralls de la guerra, que va arruïnar les poblacions del territori i als seus habitants, no es va traduir en una reducció de la pressió fiscal. La fi del conflicte va suposar l'inici de les reclamacions de les diverses administracions existents al territori dels impostos i contribucions endarrerits. Unes càrregues fiscals que, en la majoria dels casos, havien estat recaptades i pagades a les autoritats carlines que van governar aquests territoris durant els anys de la guerra.

La primera reclamació que hem documentat data de l'abril de 1840, quan encara hi havia algunes partides carlines actives al territori⁶⁸, quan el

⁶⁶ SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (Coord). Op. cit., 167.

⁶⁷ Acta del Ple de la Diputació de 27 d'agost de 1845. Actes de la Diputació. AHDT.

⁶⁸ Segons Joan Ramon Vinaixa, el darrer enfrontament armat a la zona entre unitats liberals i carlines, es va produir a les proximitats de Corbera d'Ebre el 10 de maig de 1840. El 19 de juny d'aquell any, encara es va enregistrar una altre topada a les proximitats de Móra d'Ebre, entre una patrulla liberal i les restes d'una partida carlina, que va acabar amb la detenció i execució del cabdill carlí Josep Pujol, Bessó. VINAIXA MIRÓ, Joan R. Op. cit., 62 i 64.

Governador va sol·licitar al Ple de la Diputació informació sobre el compliment de la llei de lleves a la província. La resposta dels diputats tarragonins il·lustra quina era la situació del partit de Gandesa:

Atendidas las circunstancias en que se halla esta provincia ocupada en gran parte y dominada casi de continuo por las hordas rebeldes, de tal suerte que del distrito entero de Gandesa y de muchos pueblos del de Tortosa, no se ha recaudado hace ya más de cuatro años contribución alguna por cuya razón es del todo imposible el llenar la prevención del artículo 40 de la ley de reemplazos de 2 de noviembre de 1837⁶⁹.

Els arguments exposats no degueren tenir cap efecte, donat que el setembre d'aquell any, davant la denúncia de l'ajuntament de Benissanet del robatori dels fons municipals, la Diputació es va limitar a autoritzar, en cas que fos demostrat el robatori, a repartir el seu import entre els veïns de la població. La recaptació havia de servir per abonar l'impost creat per al manteniment de les esquadres de voluntaris, tant de l'any en curs com dels anteriors, que no s'havien pagat per trobar-se Benissanet en mans dels carlins⁷⁰.

La delicada situació de les hisendes municipals dels municipis ebrencs afectats per la guerra va dur a la comissió d'Hisenda de la Diputació, a proposta d'un dels diputats del partit de Tortosa, a emetre un dictamen que ajornés el pagament de tots els endarreriments acumulats el gener de 1841. Les autoritats provincials van acordar concedir una moratòria en el pagament, de manera que a partir de 1842 els ajuntaments haurien d'abonar l'equivalent a dos trimestres de la contribució ordinària a compte dels endarreriments, fins haver liquidat el deute⁷¹.

La moratòria, però, només afectava als deutes contrets amb l'administració provincial. La resta d'administracions del territori van continuar reclamant el pagament dels endarreriments. Així, el maig de 1841, el jutjat de Gandesa s'adreçava a la Diputació per reclamar el pagament de les consignacions municipals que servien per cobrir les seves despeses, que no s'havien abonat

⁶⁹ Acta del Ple de la Diputació de 29 d'abril de 1840. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷⁰ Acta del Ple de la Diputació de 6 de setembre de 1840. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷¹ Acta del Ple de la Diputació de 15 de gener de 1841. Actes de la Diputació. AHDT.

des de 1836⁷². Per assegurar-se el pagament d'aquestes quantitats, el jutjat de Gandesa va endegar la via del constrenyiment administratiu contra els ajuntaments morosos. La situació de penúria de molts municipis feu que, tot i aquesta amenaça, els fos impossible abonar el deute. Aquesta era el cas dels ajuntaments de Benissanet, Móra d'Ebre, Ascó i la Fatarella, segons la queixa presentada al mes de setembre pel jutjat de Gandesa davant la Diputació, requerint la seva intervenció per tal que es garantís el pagament⁷³.

Mentre s'esperava una resolució de les Corts que establís com s'havia de resoldre el problema dels endarreriments, la Diputació va crear una comissió per trobar una solució temporal. El dictamen d'aquesta comissió, integrada per representants del territori, coneixedors de la gravetat de la situació, va ser presentada davant el Ple el 15 de juny de 1841, en forma de tres propostes.

La primera feia referència als problemes que els ajuntaments tenien per formar els comptes corresponents als anys en que havien governant les autoritats carlines. En aquest sentit, entenent que els propis i arbitris que cobraven els ajuntaments, havien estat creats per atendre les despeses municipals, es recomanava limitar la documentació que havien de presentar a un resum de les despeses realitzades entre 1836 i 1839, fent especial esment a les que s'havien produït a conseqüència de les exigències de la guerra.

La segona mesura feia referència als impostos que els ajuntaments recaptaven en nom de l'Estat, és a dir, el 20% dels propis i el 3% dels arbitris. En aquest cas, tenint en compte que aquestes quantitats ja havien estat recaptades per les hosts de Cabrera, la comissió recomanava considerar que ja havien estat pagades. D'aquesta manera, el suposat deute desapareixia de forma automàtica.

La tercera proposta del dictamen era la suspensió dels tràmits endegats per al cobrament d'aquest dèbits, fins que les Corts es pronunciessin sobre les dues propostes anteriors⁷⁴.

Poques setmanes després, el 2 de juliol, el Ple donava compte de la reial ordre de 8 de juny per la qual el govern concedia una moratòria als municipis que havien restat sota el control dels carlins, en el pagament dels endarreriments

⁷² Acta del Ple de la Diputació de 18 de maig de 1841. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷³ Acta del Ple de la Diputació de 28 de setembre de 1841. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷⁴ Acta del Ple de la Diputació de 15 de juny de 1841. Actes de la Diputació. AHDT.

de les contribucions estatals⁷⁵. Aquesta mesura deixava sense efecte les propostes que havia emès la comissió d'Hisenda de la Diputació, que pretenien facilitar la recuperació del territori, oblidant el passat i començant de zero. La decisió del govern suposava tot el contrari, carregant les malmeses hisendes locals amb una hipoteca que haurien d'arrossegar durant dècades.

Per tal de rebaixar el to impopular d'aquest acord, i garantir la fidelitat dels liberals de la zona, la reial ordre incloïa l'exempció del pagament d'impostos a tots aquells que havien defensat amb les armes la causa del govern, així com a tots els que s'havien vist obligats a marxar de les seves poblacions per l'amenaça dels carlins. Donat que el sistema fiscal vigent es basava en el repartiment entre els veïns o caps de família d'una població de la quota fixada per l'estat, això significava un augment de la càrrega fiscal sobre totes aquelles famílies que havien combatut al costat del carlisme, o, senzillament, havien provat de quedar al marge del conflicte. Lluny de tancar les ferides obertes per una guerra caracteritzada per la crueltat entre ambdós bàndols, mesures com aquesta van mantenir encesos els odis creats durant els anys del conflicte. Uns odis que es van transmetre de generació en generació, per tornar a ressorgir amb cada nou conflicte bèl·lic o tensió social.

No és d'estranyar què, davant aquesta forma de repressió econòmica, alguns homes, molts d'ells antics membres de les partides carlines, acabessin optant pel bandolerisme com a forma de subsistència. Fins el 1848, el partit de Gandesa va patir l'activitat de diverses partides de bandolers, que assaltaven transports i viatgers pels seus camins, creant un clima d'inseguretat que va agreujar el malestar existent entre els pobles de la zona⁷⁶.

L'acord aprovat per les Corts va deixar sense efecte la suspensió dels cobraments aprovada per la Diputació. Amb la seva represa, els problemes dels ajuntaments de la zona es van multiplicar. La pobresa en que havien quedat sumits la majoria dels veïns va donar a lloc a noves reclamacions i intents de rebaixar part de l'import de les contribucions.

L'octubre de 1841 l'ajuntament de Batea s'adreçava a la Diputació per sol·licitar la seva intervenció davant el constrenyiment administratiu imposat a la població

⁷⁵ Acta del Ple de la Diputació de 2 de juliol de 1841. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷⁶ CLUA MICOLA, Pere, SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep, MARGALEF FANECA, Ma Cinta. Corbera d'Ebre. 200 anys d'història 1800-2007. Tarragona. Ajuntament de Corbera d'Ebre, 2007, 48.

pel Subdelegat de Rendes de Tortosa. El consistori sol·licitava més temps per enllestir la recaptació de les contribucions, tant l'ordinària com l'especial de guerra, aprovada el desembre de 1838. En la seva defensa al·legava que només faltaven per recaptar 5.174 rals i 20 maravedís de la contribució ordinària, i 4.807 rals i 3 maravedís de la extraordinària, afegint que les raons de l'endarreriment no eren altres que la crítica situació que patia la majoria del veïnat, agreujada pel constrenyiment administratiu imposat. Vist que la quantitat pendent de recaptació no era més que un 13% del total de les contribucions, que ascendien a 76.393 rals, la Diputació va acordar intercedir davant l'intendent provincial per donar més temps a l'ajuntament a recaptar el que faltava⁷⁷.

En el cas de Móra d'Ebre, l'ajuntament va optar per provar de rebaixar les quotes de contribucions que tenia assignades, adaptant-les a la realitat del moment. El juliol de 1842 la Diputació, vist l'informe de l'ajuntament que detallava els nombre d'edificis destruïts durant la guerra, va acordar elevar al govern la petició de rebaixar la quota de la contribució urbana en 1.228 rals, que era la quantitat amb que contribuïen els edificis desapareguts⁷⁸.

Aquell mateix mes, els ajuntaments d'Arnes, Horta de Sant Joan, Corbera d'Ebre, Flix, Pinell de Brai i Miravet van adreçar a la Diputació una petició per tal que la regent, Maria Cristina, els condonés els deutes corresponents als anys de la guerra. Entenent que la seva petició era justa, el Ple de la Diputació va acordar elevar la petició, acompanyada d'un escrit de recolzament⁷⁹.

Un any després, els municipis sol·licitants encara no havien obtingut cap resposta. El setembre de 1843 l'ajuntament de Pinell de Brai es va adreçar a la Diputació sol·licitant que l'exonerés del pagament de 4.559 rals que l'intendent provincial reclamava en base al 20% del deute acumulat entre 1835 i 1840. En la petició s'apuntava que les contribucions d'aquells anys havien estat recaptades, però que havien estat segrestades pels carlins durant la seva ocupació. El Ple va acordar ordenar a l'intendent que retirés la reclamació del deute, estenent aquesta mesura a la resta de poblacions que encara estaven pendents de la resposta del govern respecte a la condonació del deute. L'acord

⁷⁷ Acta del Ple de la Diputació de 2 de juliol de 1841. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷⁸ Acta del Ple de la Diputació de 13 de juliol de 1842. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷⁹ Acta del Ple de la Diputació de 6 de juliol de 1842. Actes de la Diputació. AHDT.

també va incloure adreçar una recordatori al govern per tal que es pronunciés, tan aviat com fos possible, sobre aquest assumpte⁸⁰.

La resposta del govern va arribar amb la reial ordre de 28 d'octubre de 1843, per la qual s'exonerava a totes les poblacions situades entre els rius Sénia i Ebre, que havien estat ocupades pels carlins, del pagament de les contribucions estatals corresponents als anys de guerra. Amb aquesta mesura es revocava l'acord del juliol de 1841, que s'havia limitat a establir una moratòria en el pagament d'aquest deute.

L'àmbit d'afectació d'aquesta disposició no va quedar molt clar, donat que l'octubre de 1850, set anys després de la seva aprovació, l'ajuntament de Bot s'adreçava a la Diputació per sol·licitar que li fossin condonats els deutes corresponents a les contribucions de l'Estat dels anys 1833 a 1839. Els membres del Consell provincial van acordar consultar al Governador si Bot, que havia patit igual que altres municipis el estralls de la guerra, estava inclòs en la gràcia concedida l'octubre de 1843⁸¹.

Fos quin fos l'abast territorial d'aquesta reial ordre, continuaven pendents, però, els deutes relacionats amb d'altres administracions, com les de justícia o la provincial, o les contribucions extraordinàries aprovades per poder finançar l'esforç bèl·lic.

Aquest va ser el cas de Bot, que el desembre de 1844 va sol·licitar a la Diputació que autoritzés el repartiment veïnal de 1.636 rals, corresponents a les contribucions estatals de l'any en curs, que els reclamava l'intendent i que no podien pagar. El cert, és que l'ajuntament havia destinat aquest diners a pagar la contribució extraordinària de guerra, de manera que no els podia tornar a recaptar en concepte de contribucions. Aquesta desviació de fons, destinant uns impostos al pagament d'uns altres, constituïa una falta greu, pel que la Diputació, a més d'exigir responsabilitats als responsables que ho havien autoritzat, va rebutjar la petició del repartiment i va ordenar que es recaptessin aquells diners com el que eren, una contribució extraordinària, gravant a qui pertoqués i no a tot el veïnat⁸².

⁸⁰ Acta del Ple de la Diputació de 22 de setembre de 1843. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸¹ Acta del Consell Provincial de la Diputació de 26 d'octubre de 1850 . Actes de la Diputació. AHDT.

⁸² Acta del Ple de la Diputació de 23 de desembre de 1844. Actes de la Diputació. AHDT.

La situació del territori es va veure agreujada en els anys següents per males collites i les inclemències del temps. El 1849 alguns municipis van ser castigats amb unes fortes pedregades que, en alguns casos, van suposar el pagament d'indemnitzacions pels danys soferts⁸³.

La primavera de 1850 les collites dels districtes de Gandesa i Tortosa es van veure afectades per la sequera. L'hivern de 1852 els aiguats i les pedregades van causar estralls a Ascó, Flix i la Fatarella. Una situació que es va tornar a repetir l'hivern de 1853, amb avingudes de l'Ebre que van afectar, entre d'altres als pobles d'Ascó, Riba-roja d'Ebre, Benissanet i Miravet⁸⁴. En tots els casos els municipis afectats van reclamar la rebaixa de les contribucions o la seva condonació, que va quedar subjecte a l'estudi de cada cas. El 1855, a les desgràcies climàtiques s'hi va sumar una epidèmia de colera que, com a mínim, va afectar als municipis de Batea, la Pobla de Massaluca i Vilalba dels Arcs⁸⁵.

No és d'estranyar que durant la resta del període, fins el setembre de 1857, les referències sobre els problemes per fer efectives les obligacions fiscals dels ajuntaments es vagin succeint en les actes de la Diputació. En alguns casos, la impossibilitat de complir amb les obligacions imposades, va provocar la imposició de sancions o la intervenció de la justícia.

El novembre de 1850 la Subdelegació de Rendes de Tortosa sol·licitava l'autorització de la Diputació per processar Joaquim Pujol Rel, Bernat Gil i Josep Mulet Alsina, tots ells regidors de l'ajuntament d'Horta de Sant Joan, per haver-se resistit al cobrament de les contribucions i a l'execució del constrenyiment administratiu imposat per la Intendència de la província. Vist l'expedient, el Consell provincial va autoritzar el que es sol·licitava⁸⁶.

L'abril de 1856 els afectats eren els membres de l'ajuntament de Caseres. Els endarreriments en el pagament de les contribucions, tot i la imposició del constrenyiment administratiu, van dur a la Diputació a autoritzar el seu

⁸³ Entre els municipis indemnitzats pels danys provocats per les pedregades es troba el de Bot, que va rebre 23.860 rals. Acta del Ple de la Diputació de 22 de desembre de 1849. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁴ Actes del Ple de la Diputació de 20 d'abril de 1850, 3 de novembre de 1852 i 15 de novembre de 1853. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁵ L'expansió de la malaltia va quedar reflectida a les actes del Ple de la Diputació de 27 d'agost, 17 de setembre i 4 d'octubre de 1855. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁶ Acta del Consell Provincial de la Diputació de 6 de novembre de 1850. Actes de la Diputació. AHDT.

comissionat a l'embarcament dels béns personals dels regidors i l'alcalde per cobrir el deute si no es feia efectiu en el termini de cinc dies⁸⁷.

Aquests problemes no eren exclusius del districte de Gandesa, si no que afectaven al conjunt de la província de Tarragona, de tal manera que, de retruc, també van acabar provocant problemes a la hisenda provincial. El juny de 1855, el Ple de la Diputació va aprovar castigar amb una multa de 500 rals tots els ajuntaments que abans del 19 d'aquell mes no haguessin ingressat les aportacions municipals que nodrien els pressupostos provincials⁸⁸.

Els problemes econòmics de la Diputació, afectada per la morositat dels ajuntaments, impedia que es fes càrrec d'algunes de les seves obligacions. En el terreny de l'ensenyament, el maig de 1853, la precària situació de la hisenda provincial, va provocar que es desestimés l'aplicació d'una reial ordre que establia premis econòmics per recompensar els millors mestres de la província, tot i reconèixer la importància i l'oportunitat d'aquesta mesura. Tres anys després, el setembre de 1856, s'havia de renunciar a l'aprovació de l'increment de sou establert per a l'inspector provincial, per què no es disposava dels diners suficients per fer-hi front⁸⁹.

Els que no van desatendre les obligacions en matèria d'ensenyament primari van ser els ajuntaments del partit de Gandesa, malgrat les dificultats que travessaven. Durant els primers anys després de la fi de la guerra, sobta la voluntat dels ajuntaments per donar compliment a les disposicions establertes per la llei Someruelos.

Entre 1840 i 1842 hem documentat quatre peticions d'ajuntaments del districte per tal que s'autoritzés la inclusió als seus pressupostos de quantitats destinades a pagar els sous dels mestres. La primera petició és de l'ajuntament de Gandesa, tramitada l'agost de 1840, només dos mesos després del retorn dels refugiats de Mequinensa a la població. En ella, a més de demanar permís per constituir la comissió local d'instrucció primària, també es sol·licita que s'autoritzi un repartiment extraordinari entre els veïns de la població per pagar el sou del mestre. El 1842, els ajuntaments de Riba-roja d'Ebre, Caseres i Flix

⁸⁷ Acta del Ple de la Diputació de 12 d'abril de 1856. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁸ Acta del Ple de la Diputació de 4 de juny 1855. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁹ Actes del Ple de la Diputació de 9 de maig de 1853 i 9 de setembre de 1856. Actes de la Diputació. AHDT.

van remetre peticions similars, demanant autorització per incloure els salaris dels mestres als seus pressupostos⁹⁰.

Durant tot aquest període, l'única reclamació sobre dèbits relacionats amb l'ensenyament primari és del juny de 1855. El 13 d'aquell mes el Ple de la Diputació va ordenar a l'ajuntament de Vilalba dels Arcs fer efectiu el pagament de 352 rals que es devien al mestre de la població. S'indicava que, en cas de no disposar de consignació pressupostària, es formés, immediatament, un pressupost addicional, incloent els mitjans per cobrir el dèficit.

Un mes després, el mateix Ple acordava autoritzar l'ajuntament de Vilalba dels Arcs per incloure els 1.250 rals, amb que s'havia incrementat el sou del mestre, en el repartiment veïnal que havia de cobrir el dèficit pressupostari⁹¹. És a dir, que no només es va donar curs immediat a l'ordre de la Diputació, si no que, a més, es va acordar augmentar el sou del mestre.

Tal i com apuntàvem en el final de l'apartat anterior, durant aquest període, tot i la difícil situació econòmica de tots els municipis del partit, tot fa pensar en un veritable interès de les autoritats municipals en la promoció i sosteniment de l'ensenyament primari.

Aquesta situació començaria a canviar, a poc a poc, amb l'aprovació de la llei de desamortització dels propis i comuns dels ajuntaments. La legislació que regulava aquesta desamortització, coneguda com la de Madoz, va ser aprovada l'1 de maig de 1855, i els seus efectes es van anar deixant notar a mesura que els ajuntaments es veien desposseïts d'aquests béns. No va ser un procés immediat, ni va afectar tots els ajuntaments per igual, però en pocs anys, la majoria dels municipis van veure com s'esvaïa una de les seves principals fonts d'ingressos directes.

La pèrdua d'aquests ingressos no va anar acompanyada de cap rebaixa en les obligacions dels ajuntaments vers l'ensenyament primari, ans al contrari. En un sistema encara amb expansió, amb dèficit d'escoles a molts municipis, el volum d'aquestes obligacions va continuar creixent, sense que es preveïés cap mecanisme destinat a substituir la pèrdua dels recursos desamortitzats.

⁹⁰ Actes del Ple de la Diputació de 28 d'agost de 1840, 19 de gener i 28 de maig de 1842. Actes de la Diputació. AHDT.

⁹¹ Actes del Ple de la Diputació de 13 de juny i 6 de juliol de 1855. Actes de la Diputació. AHDT.

Mentre els pressupostos municipals patien per la pèrdua d'una de les fonts que els nodrien, els del govern va començar una etapa de constant creixement, gràcies als ingressos derivats de la venda de les propietats desamortitzades. Un increment, però, que no es va reflectir en una millora de les dotacions destinades a l'ensenyament primari. Tal i com apunta Ramon Navarro, *las necesidades del país se midieron por quilómetros de ferrocarril, no por número de escuelas*⁹².

Els gabinets liberals havien aconseguit sanejar una part de la malmesa hisenda pública, però la solució triada va transmetre el seu mal a la darrera baula de la cadena. Sense els recursos que proporcionava l'arrendament dels propis i l'explotació dels comuns, l'única via que tenien els ajuntaments per mantenir els seus nivells pressupostaris era gravar als seus habitants amb recàrrecs sobre els impostos ja existents, o creant-ne de nous.

Quan les circumstàncies locals eren desfavorables, a causa de períodes de males collites o crisis en els mercats agraris o industrials, la capacitat de recaptació dels consistoris es veia greument afectada. Obligats com estaven a consignar als seus pressupostos tot un seguit de despeses, incloent les de l'ensenyament primari, per imposició de la legislació estatal, quan els ingressos eren insuficients, l'única solució era deixar de pagar.

En una societat marcadament agrària, amb unes taxes d'alfabetització encara molt baixes, on la percepció dels guanys que havia de proporcionar l'ensenyament era força relativa, sobretot entre les classes treballadores, no és d'estranyar que els mestres fossin un dels sectors destinats a patir aquest mal.

La morositat en el pagament de les obligacions de l'ensenyament primari ja era pràctica comú abans de la promulgació de la llei de desamortització de 1855. Així ho recollien la majoria de les mesures legislatives, en matèria d'instrucció pública, aprovades durant aquest període en els seus preàmbuls. Però no és fins el març de 1856 que el govern va començar a prendre mesures concretes per eradicar-la. Cal pensar, doncs, que possiblement existeixi una relació directa entre els efectes del procés desamortitzador i la proliferació de la morositat municipal en les seves obligacions educatives.

⁹² NAVARRO, Ramon. *La escuela y el maestro en la España contemporánea (1810-1939)*. Lleida. Textos Universitarios Sant Jordi, 1998, 53.

La reial ordre de 22 de març de 1856 exhortava als governadors provincials a utilitzar totes les facultats que els atorgava la llei per obligar als ajuntaments a complir amb les seves obligacions vers l'ensenyament primari. Per tal d'estimular el cel de les autoritats provincials, la reial ordre també establia l'obligació de publicar, trimestralment, la llista dels municipis deutors de cada província. Aquesta mesura ens proporciona les primeres dades sobre l'estat de l'endeutament municipal en l'àmbit de l'ensenyament primari.

Si prenem com a referència el total de les inversions en ensenyament primari de 1855⁹³, xifrat en 33.264.618 rals, el deute acumulat el juny de 1856 equivalia a un 4'97% del total. Les mesures coercitives aprovades pel govern, no van aconseguir posar fi a la situació. El deute en l'ensenyament primari va continuar creixent fins a la fi del segle XIX. El problema de fons era el propi sistema de finançament, que traslladava tota la responsabilitat econòmica a la baula més dèbil de la cadena, els ajuntaments.

4. DEUTE ACUMULAT EN ELS SOUS DELS MESTRES DE L'ENSENYAMENT PRIMARI PÚBLIC

	1856			1857		
	Deute acumulat el 30 de juny de 1856	% Estatal	% Catalunya	Deute acumulat el 30 de juny de 1857	% Estatal	% Catalunya
Espanya	1.655.770,60	100,00		2.438.535,00	100,00	
Catalunya	110.076,99	6,65	100,00	139.695,00	5,73	100,00
Barcelona	12.358,00	0,75	11,23	59.266,00	2,43	42,43
Girona	31.287,99	1,89	28,42	21.200,00	0,87	15,18
Lleida	21.697,00	1,31	19,71	33.128,00	1,36	23,71
Tarragona	44.734,00	2,70	40,64	26.101,00	1,07	18,68

Elaboració pròpia a partir de les dades publicades a la *Gaceta de Madrid*, núm. 1.443, de 16 de desembre de 1856; i núm. 1.792, d'1 de desembre de 1857.

Val a dir que en alguns casos, la morositat era fruit de la desídia de les autoritats municipals, però en la majoria, el veritable problema era la manca de fons per poder fer front a les despeses imposades. En un país on encara la majoria de la població residia en nuclis rurals, amb una economia eminentment agrària, els flux de les collites i les inclemències climàtiques determinava

⁹³ Dades proporcionades al *Quadro que manifiesta los gastos de las escuelas públicas, fondos de que se satisfacen, producto de las retribuciones de los niños e importe de los gastos para la habitación de escuela y adquisición de enseres*, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 21, de 21 de gener de 1859.

excessivament la capacitat econòmica dels ajuntaments. Les obligacions econòmiques que suposava el manteniment de l'ensenyament primari el van acabar convertint, a ulls de molts consistoris municipals, en una càrrega feixuga, i no pas en una font de coneixements i llibertat per als seus fills i veïns. El quadre del deute acumulat entre 1856 i 1857, a banda de reflectir que la morositat a Catalunya encara no era excessivament alta, posa de manifest la importància de les fluctuacions econòmiques en l'administració del deute. Els casos més clars ens els proporcionen les províncies de Barcelona i Tarragona, que entre un any i l'altre van intercanviar la seva posició al capdavant de la morositat catalana. Mancats de dades concretes sobre l'evolució econòmica del conjunt municipal d'ambdues províncies, només podem apuntar que, possiblement, tant la reducció del deute de Tarragona, com l'increment del de Barcelona, fossin fruit de la conjuntura econòmica de cada moment.

Amb l'arribada d'una bona collita o el creixement de les incipients indústries locals, la població millorava les seves rendes i la recaptació fiscal era molt més fluida. Això permetia als ajuntaments, no només recaptar les quantitats corresponents a l'any fiscal en curs, si no fer efectiva una part dels endarreriments, que, alhora, els permetia reduir la seva morositat. La manca d'una sèrie de dades més llarga per aquest període, així com d'estudis econòmics provincials sobre l'evolució de les economies locals, només ens permet apuntar aquesta hipòtesi, que estableix una relació directa entre les conjuntures econòmiques locals, la capacitat de recaptació dels municipis i la morositat en matèria d'ensenyament primari.

Pel que fa al partit de Gandesa, a banda del cas de Vilalba dels Arcs ja citat, l'única informació d'aquest període sobre la morositat municipal és del febrer de 1857. Seguint les indicacions de la reial ordre de 22 de març de 1856, la Diputació de Tarragona va començar a publicar les dades dels ajuntaments morosos. En el Butlletí del 4 de febrer, el Governador publicava una circular reclamant l'enviament immediat dels rebuts que acreditaven el pagament dels sous dels mestres del darrer trimestre⁹⁴. Entre els ajuntaments inclosos a la llista que acompanyava la circular hi trobem els d'Ascó, Caseres, Corbera d'Ebre, Flix, Gandesa, Miravet, la Pobla de Massaluca, Riba-roja d'Ebre i

⁹⁴ BOPT núm. 15, de 4 de febrer de 1857.

Vilalba dels Arcs. És a dir, la meitat dels municipis que integraven el partit de Gandesa.

La inclusió a la llista, però, només significava que, un mes després de prescriure el termini per remetre els rebuts que justificaven el pagament dels mestres, aquests encara no havien estat enviats. No serà fins després de 1857, que les llistes publicades i les reclamacions presentades pels mestres ens permetran conèixer quina era la veritable situació de la morositat en matèria d'ensenyament primari al partit de Gandesa.

ELS RESULTATS PRÀCTICS: LES DADES ESTADÍSTIQUES DE 1855

Com en qualsevol altre sistema de govern representatiu, el gabinets liberals també es van encarregar de donar publicitat als seus èxits. Un quart de segle després de l'aprovació de la Instrucció de 1834, el govern va avaluar els progressos aconseguits en l'ensenyament primari publicant el recull estadístic corresponent al quinquenni 1851-1855. Al llarg del gener de 1859, la *Gaceta de Madrid* va publicar fins a una quinzena de quadres, que reflectien els avenços obtinguts.

Abans de presentar els resultats de l'estudi el Director General d'Instrucció Pública analitzava les dades d'estudis anteriors en el preàmbul de la reial ordre de 31 de desembre de 1858, que establí la publicació de les estadístiques de 1855. Els primers estudis s'havien dut a terme el 1835 i el 1846. Ambdós eren considerats poc fiables, tant per la manca de recursos per poder comprovar la veracitat de les dades recollides, com per la poca fiabilitat de les persones encarregades de dur-los a terme. Apuntant, fins i tot, l'existència d'interessos particulars que haurien pogut falsejar i desfigurar la realitat escolar de cada moment.

Descartada la utilitat d'aquests primers estudis, el text del preàmbul continuava amb l'anàlisi del realitzat el 1850, els resultats del qual s'havien publicat el

1854. D'aquest estudi s'indica que les seves dades s'havien ressentit de la urgència amb que s'havia fet, i de la manca d'uniformitat entre les dades aportades per cada província. Unes diferències provocades per la diversitat de criteris, malgrat les normes establertes des del govern, a l'hora de considerar el veïnat de cada província, la seva població disseminada i, àdhuc, els propis establiments dedicats a l'ensenyament.

Vistos els precedents, el Director General considerava que l'estudi de 1855 era el més complert i acabat dels realitzats fins aquell moment. Malgrat tot, reconeixia que en la seva confecció va ser necessari superar diversos problemes, com l'epidèmia de còlera que va assolir algunes províncies o els esdeveniments polítics viscuts, en clara al·lusió al Bienni Progressista, que van endarrerir-lo, a més d'obligar, en alguns casos, a suspendre la recollida de dades o haver de tornar a fer-la.

De tota manera, els responsables de l'estudi de 1855 consideraven els seus resultats com una mostra de l'èxit de l'expansió de l'ensenyament primari des de l'aprovació de la Llei Someruelos de 1838.

Al llarg del quinquenni estudiat, s'havia aconseguit establir escoles a més de 2.500 municipis que no en tenien, incrementant el nombre d'alumnes en 223.247. D'aquests la majoria ho havien fet en escoles públiques, amb la incorporació de 133.803 nens i 79.763 nenes a l'ensenyament primari públic.

També s'havia aconseguit incrementar el nombre de mestres titulats a les Escoles Normals, el d'edificis escolars que reunissin el mínim de les condicions necessàries per la docència i, fins i tot, la quantitat de diners destinats a finançar l'ensenyament públic. En total, s'apunta que en aquests cinc anys el pressupost de les despeses de l'ensenyament públic s'havia incrementat en 5.900.758 rals, dels quals 694.451 rals provenien de les donacions de fundacions pietoses dedicades a promoure l'ensenyament.

L'expansió del sistema escolar primari

Un dels aspectes en que el govern sustentava els èxits del seu model educatiu era, sens dubte, el nombre d'escoles creades al llarg del quinquenni 1851-1855. En cinc anys s'havia aconseguit crear un total de 3.678 escoles,

entre centres públics i privats. És a dir, una mitja de 735 noves escoles cada any, quantitat, que tot i ser insuficient per cobrir tot el dèficit existent, posa de manifest la voluntat d'escolarització del govern. Voluntat, cal recordar-ho, que es limitava als aspectes legislatius, deixant en mans de les administracions locals la seva execució pràctica.

Els centres de nova creació

Una de les dades a destacar, tant a nivell estatal com català, és l'important ascens del nombre d'escoles de nenes. Tot i que en nombre absolut, continuen estant per sota de les escoles destinades als nens, cal destacar que gairebé les dupliquen pel que fa a escoles completes de nova creació. Caldria saber, però, si aquest creixement respon a l'aparició d'una major sensibilitat vers la formació femenina entre les autoritats municipals, possiblement fruit de la demanda social existent; o bé, si és conseqüència de l'aplicació de l'art. 32 del Pla de 1847, que obligava a les poblacions més grans a dotar-se, com a mínim, d'una escola de nens i una altra de nenes per cada 500 veïns.

Fos quina fos la raó de fons general, el cert és que durant aquest quinquenni gairebé es va duplicar el nombre d'escoles completes de nenes a tot l'estat. Una dada que, segons Clara Eugenia Núñez, va tenir molt a veure en l'expansió de l'escolarització en el període 1846-1870, incorporant a milers de nenes en el sistema educatiu públic⁹⁵.

Pel que fa a Catalunya, considerada una de les zones més destacades en l'expansió l'ensenyament primari, cal destacar que el país va concentrar un 15,11% del total de les escoles creades entre 1851 i 1855, a raó de 110 escoles anuals de mitjana.

En el conjunt de les noves escoles creades a Catalunya, cal destacar el predomini de les completes, tant per un sexe com per l'altre. En el cas dels nens, aquestes suposen un 32,11% del total estatal, amb 167 noves escoles. A nivell provincial, Girona va ser la zona on es va crear el major nombre d'escoles completes de nens, acumulant la meitat de les creades a tot el Principat.

⁹⁵ NÚÑEZ, Clara Eugènia. La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España contemporánea. Madrid. Alianza Editorial, 1992, 234.

Pel que fa a les escoles de nenes, aquests suposen un 15,63% del total estatal, molt per sota de les de nois. Una diferència que s'esvaeix si les comparem en nombres absoluts, on només 11 centres separen les escoles d'un sexe i de l'altre. A nivell provincial, cal destacar les dades de Barcelona i Tarragona, on les escoles completes de nenes dupliquen a les dels nens pel que fa a nova creació. Ambdues províncies, a més, són les úniques on l'ensenyament femení també va veure com creixien el nombre d'escoles incompletes adreçades al seu sexe, sumant així el 82,19% del total de les escoles de nenes creades a Catalunya durant aquest període.

5. ESCOLES D'ENSENYAMENT PRIMARI CREADES ENTRE 1851-1855

	Escoles superiors	Escoles de nens		Escoles de nenes		Pàrvuls	Adults	Total d'escoles
		Elementals completes	Elementals incompletes	Elementals completes	Elementals incompletes			
Espanya	42	520	1.287	998	545	48	238	3.678
Catalunya	6	167	49	156	63	22	93	556
Barcelona	2	27	7	53	20	20	10	137
Girona	2	84	2	29				115
Lleida	1	27	40	10		1	18	96
Tarragona	1	29		64	43	1	65	202

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes al *Quadro estadístico que manifiesta el resumen de los progresos de la instrucción primaria desde 1º Enero de 1851 hasta 31 de Diciembre de 1855*, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 24, de 24 de gener de 1859.

També cal destacar l'important creixement de les escoles de pàrvuls, sobretot a Catalunya, on es comptabilitzen gairebé la meitat de les creades a tot l'estat. Concretament, és la província de Barcelona la que destaca clarament en la creació d'aquestes escoles, sumant el 41,66% del total estatal i el 90,90% del català. Un creixement què, possiblement, està relacionat amb la progressiva industrialització de les principals poblacions d'aquella província, que hauria estimulat la creació d'aquests centres per acollir els fills més petits de les treballadores fabrils, mentre aquestes eren a la feina. Una circumstància que no es donaria, de forma tan accentuada, a la resta de províncies catalanes, on només s'haurien creat dues escoles de pàrvuls, una a Lleida i l'altre a Tarragona.

La distribució dels centres escolars el 1855

El creixement experimentat al llarg del quinquenni 1851-1855, va establir el nombre absolut d'escoles d'ensenyament primari a tot l'estat en 20.743. Una quantitat del tot insuficient si considerem que el nombre de poblacions, segons dades del govern, era de 30.009⁹⁶. És a dir, si entenem que, com a mínim, hi hauria d'haver dues escoles a cada població, una per cada sexe, estem parlant d'un dèficit de més de 40.000 escoles a nivell estatal, sense considerar tots aquells municipis i ciutats que pel seu nombre de veïns, i segons la llei, havien d'estar dotats amb més de dos centres escolars.

6. ESCOLES PÚBLIQUES D'ENSENYAMENT PRIMARI - 1855

	Escoles superiors	Escoles de nens		Escoles de nenes		Pàrvuls	Adults	Total d'escoles
		Elementals completes	Elementals incompletes	Elementals completes	Elementals incompletes			
Espanya	223	5.771	7.172	1.816	1.319	109	299	16.709
Catalunya	11	573	207	147	56	37	12	1.079
Barcelona	1	178	39	47	32	26	11	334
Girona	4	137	7	16	6	7		177
Lleida	3	136	103	26	11	2	1	282
Tarragona	3	122	58	58	7	2		250

ESCOLES PRIVADES D'ENSENYAMENT PRIMARI - 1855

	Escoles superiors	Escoles de nens		Escoles de nenes		Pàrvuls	Adults	Total d'escoles
		Elementals completes	Elementals incompletes	Elementals completes	Elementals incompletes			
Espanya	47	992	1.169	860	788	83	95	4.034
Catalunya	5	237	35	115	61	3	65	521
Barcelona	2	150	24	71	7	1		255
Girona		33	1	16	11			61
Lleida	1	8	6	7	13	1		36
Tarragona	2	46	4	21	30	1	65	169

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes al *Quadro estadístico que expresa la población y el número de escuelas con distinción de clases y grados*, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 15, de 15 de gener de 1859.

Malgrat tot, es tractaria d'una progressió considerable, tenint en compte que en un quinquenni s'havia incrementat el nombre d'escoles en més d'un 20%. Un

⁹⁶ *Quadro estadístico que expresa la población y el número de escuelas con distinción de clases y grados*, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 15, de 15 de gener de 1859.

esforç què, com veurem en l'anàlisi de les dades referents al finançament escolar, va recaure, majoritàriament en els ajuntaments.

L'ensenyament públic va continuar sent majoritari a tot l'estat, de manera que el sector privat només arriba a suposar un 19,44% del total dels centres escolars existents. Un percentatge que es redueix fins el 14,30% pel que fa a l'ensenyament elemental masculí, ascendint, però, fins al 34,45% en el cas del femení.

Sembla, doncs, que el sector privat es va concentrar, durant aquest període, en satisfer la demanda d'escolarització femenina, on el nombre de centres públics era insuficient. De fet, dels 9.681 nous alumnes que l'ensenyament privat va guanyar durant aquest període, 7.752 eren noies, és a dir, el 80,07% del total⁹⁷. A l'hora de valorar la presència de l'ensenyament privat, cal tenir en compte, però, que en aquells moments l'estat espanyol no es podia considerar, a nivell de desenvolupament urbà i econòmic, com un territori homogeni. La presència de la iniciativa privada a nivell estatal varia considerablement d'una província a l'altre. De fet, la de Barcelona és la que aplega més escoles completes privades, tant de nens com de nenes, amb un total de 221; seguida per Madrid, amb 181 centres privats, Sevilla, amb 138 i Cadis, amb 130.

Cal destacar també, la important presència d'escoles incompletes privades a la província de Lugo, amb 886 centres, dels quals 869 són de nens, fruit, possiblement, del gran nombre de poblacions petites i disperses incapaces de dotar-se d'una escola pública; i el cas de Huelva, amb 115 escoles incompletes, 104 de les quals estaven destinades a la formació de nenes.

Les xifres de la província de Barcelona, fan que a Catalunya, el percentatge de l'ensenyament primari privat es situï en el 43,29% del total, superant amb escreix la mitjana espanyola. També la província de Tarragona es situa en percentatges similars, tot i que cal matisar-los per la considerable presència d'escoles d'adults en el còmput total dels centres privats.

Barcelona, com a província capdavantera en el desenvolupament econòmic i industrial, amb una població que duplica la de la resta de les províncies catalanes, esdevé un mercat prou atractiu per la iniciativa privada. D'aquí que esdevingui la província amb una major presència de centres privats

⁹⁷ RO de 31 de desembre de 1858, publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 15, de 15 de gener de 1859.

d'ensenyament primari, entre els que cal destacar els adreçats a l'educació de les nenes, on pràcticament hi ha paritat, amb 78 centres privats i 79 de públics a tota la província.

Si prenem com a referència la suma dels centres públics i privats per tot Catalunya, amb 954 escoles de nens i 379 de nenes, podríem considerar que el país ja disposava, el 1855, d'una xarxa educativa bàsica. Una consideració que cal matisar, d'una banda, pel que fa a l'ensenyament femení, encara molt endarrerit respecte al masculí, en bona part, per la tebiesa amb que era contemplat a la legislació vigent. I, de l'altra, per què, mancats de dades respecte a la distribució per poblacions de les escoles, no podem afirmar que els grans nuclis de població disposessin d'una xarxa escolar suficient per atendre les seves necessitats.

És a dir, que tal com indicava Cavallé⁹⁸, en qualificar el Pla de 1847 de ruralista, possiblement ens trobem davant un país on la majoria de poblacions disposessin d'escoles, sobretot per als nens, però on moltes poblacions mitjanes i grans, patissin de la manca de centres on atendre tota la seva població infantil. Un problema, que tal i com assenyalava aquest autor, va derivar en una massificació crònica de les aules i, en molts casos, en l'exclusió d'una part de la població escolar dels aclamats beneficis de l'ensenyament, que propugnaven els governs liberals.

Les dades referents al nombre de poblacions catalanes on encara no hi havia escola⁹⁹, així ens ho fan pensar. Dels municipis amb més de 100 veïns, només tres encara no tenien escola, dos d'ells a la província de Barcelona i l'altre a la de Girona. És a dir, que allí on la llei establí l'obligació de comptar amb una escola elemental completa, s'havia aconseguit cobrir l'objectiu. Fet que no implica, com assenyalàvem, que tots els municipis de més de 100 veïns comptessin amb les escoles necessàries per atendre les seves necessitats.

No passa el mateix, però, amb les municipis de menys de 100 veïns, aquells que podien optar per la creació d'escoles incompletes. En aquest cas, el nombre de pobles sense escola s'eleva fins els 794, afectant per igual a les províncies de Barcelona, Girona i Lleida. La província de Tarragona és una

⁹⁸ CAVALLÉ BUSQUETS, Joan. Op. cit., 93.

⁹⁹ *Quadro estadístico que expresa la población y el número de escuelas con distinción de clases y grados*, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 15, de 15 de gener de 1859.

excepció destacable respecte a la resta del país. Segons les dades proporcionades pel govern, en tota la província només quedaven vuit poblacions de menys de 100 veïns sense escola, la resta dels municipis tarragonins disposaven d'algun tipus de centre, complet o incomplet, per atendre els serveis de l'ensenyament primari.

Com hem vist en els cas del partit de Gandesa, el 1842 disset dels divuit municipis que l'integraven ja comptaven amb escoles d'ensenyament primari, si més no per als nens. Una situació que, vistes les dades publicades pel govern, era comuna a la resta de partits judicials de la província.

Un altre element que ens fa pensar que aquesta xarxa bàsica del sistema escolar era més extensiva que intensiva, és la dada referent al nombre d'escoles superiors d'ensenyament primari. A tot Catalunya, entre centres públics i privats, el nombre d'aquestes escoles és de 16, una xifra molt baixa si ens basem en el que establí la llei. Sense comptar totes aquelles poblacions que tenien més de 1.200 veïns, només pel que fa a capitals de partit judicial, el país hauria de comptar amb 36 d'aquest centres. La realitat però, situa el seu nombre molt per davall d'aquest mínim a precari.

És possible, doncs, considerar que la pressió exercida des de les diputacions provincials, habilitades pel Pla de 1847 per procurar la inclusió de les despeses de l'ensenyament primari, es centrés principalment en assegurar l'existència d'escoles elementals. Les escoles superiors, reservades a una minoria de l'alumnat, haurien quedat, en aquest període, en segon terme, deixant en mans dels ajuntaments respectius el compliment dels preceptes establerts a la llei de 1838.

En una situació similar es trobaven els centres destinats a les escoles de pàrvuls. Les 40 escoles existents a Catalunya restarien molt lluny de les necessitats reals del país en aquest àmbit educatiu.

La seva relació directa amb el procés d'industrialització, deslliurant a les mares treballadores de la càrrega dels fills més petits, sembla confirmar-se amb el fet que la província de Barcelona en concentri la major part, amb un total de 27, davant les 8 de Girona, i les 3 de Lleida i Tarragona.

El caràcter extensiu de la xarxa escolar catalana queda palès quan ens fixem en les dades relatives al nombre d'escoles per habitant. Mentre que a nivell estatal la mitjana, sumant els centres públics i privats, és d'una escola per cada

786 habitants, a Catalunya la xifra s'eleva fins els 1.110. Una diferència que encara creix més si només prenem com a referència els centres públics.

Tot plegat, sembla apuntar, que el gran dèficit educatiu català es troba a les ciutats mitjanes i grans, amb més alumnes que escoles, mentre que els municipis més petits, d'entrada, disposarien dels centres necessaris per atendre la seva població escolar, com a mínim pel que fa als nens.

7. RELACIÓ D'ESCOLES PÚBLIQUES I PRIVADES PER HABITANT - 1855

	Població	Escoles públiques	Nombre d'habitants per escola pública	Escoles privades	Nombre d'habitants per escola privada	Total d'escoles d'ensenyament primari	Nombre d'habitants per escola d'ensenyament primari
Espanya	16.301.831	16.709	975,63	4.034	4.041,11	20.743	785,90
Catalunya	1.735.420	1.043	1.663,87	521	3.330,94	1.564	1.109,60
Barcelona	750.804	334	2.247,92	255	2.944,33	589	1.274,71
Girona	328.736	177	1.857,27	61	5.389,11	238	1.381,24
Lleida	316.868	282	1.123,65	36	8.801,89	318	996,44
Tarragona	339.012	250	1.356,05	169	2.005,99	419	809,10

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes al *Quadro estadístico que expresa la población y el número de escuelas con distinción de clases y grados*, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 15, de 15 de gener de 1859.

Dades sobre el finançament del sistema escolar

Les dades proporcionades pel recull estadístic de 1855 mostren, amb total claredat, com la construcció del model educatiu defensat pels gabinets moderats es va fer sobre els recursos de les arques municipals, i els de les famílies dels alumnes.

La possibilitat d'incorporar les donacions de fundacions pietoses al finançament de l'ensenyament primari, tal i com demostren les dades, no va suposar cap canvi considerable a nivell global. Així, tot i que el Director General d'Instrucció Pública es felicitava per haver augmentat la quantitat d'aquestes aportacions en 694.451 reals en el quinquenni analitzat¹⁰⁰, la xifra final resta molt lluny de ser significativa en el conjunt del finançament escolar.

¹⁰⁰ RO de 31 de desembre de 1858, publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 15, de 15 de gener de 1859.

En el cas català, aquesta font de recursos és encara menys significativa que en el conjunt espanyol, sense que coneguem els motius d'aquesta diferència. Excepte a la província de Lleida, on les aportacions de fundacions pietoses suposen un 7,87% del total de les despeses anuals, situant-se per damunt de la mitjana estatal, a la resta de províncies les quantitats procedents d'aquestes entitats es podrien qualificar de testimonials.

Possiblement, vistes les quantitats consignades en l'apartat destinat a les retribucions dels alumnes per la província de Lleida, els fons procedents de les fundacions pietoses es dediquessin a cobrir aquesta despesa. Això explicaria que, malgrat la seva importància relativa, en relació a la resta de les províncies catalanes, el percentatge aportat pels ajuntaments lleidatans sigui el més alt de tot Catalunya.

Aquestes retribucions que havien de pagar els alumnes, destinades a millorar el sou dels mestres, varien considerablement en raó de la província. El motiu d'aquestes diferències, cal buscar-lo en la llibertat que atorgava la llei de 1838 als ajuntaments per establir la quantitat d'aquestes retribucions (art. 18). En tot cas, donat que la seva destinació era exclusivament la millora dels sous dels mestres, el seu total no afecta a les obligacions que havien d'assumir els ajuntaments.

8. DISTRIBUCIÓ DEL FINANÇAMENT DE LES DESPESES DE L'ENSENYAMENT PRIMARI PÚBLIC - 1855

	Despeses anuals	Aportació de fundacions	%	Aportació de les retribucions	%	Aportació dels fons locals	%
Espanya	33.264.618	2.180.781	6,56	5.221.758	15,70	25.862.079	77,75
Catalunya	3.600.847	80.430	2,23	584.635	16,24	2.935.782	81,53
Barcelona	1.146.341	3.732	0,33	159.702	13,93	982.907	85,74
Girona	1.049.063	13.300	1,27	243.600	23,22	792.163	75,51
Lleida	719.533	56.598	7,87	43.969	6,11	618.966	86,02
Tarragona	685.910	6.800	0,99	137.364	20,03	541.746	78,98

Elaboració pròpia a partir de les dades del *Cuadro que manifiesta los gastos de las escuelas públicas, fondos de que se satisfacen, producto de las retribuciones de los niños e importe de los gastos para la habilitación de escuela y adquisición de enseres*, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 21, de 21 de gener de 1859.

Les dades proporcionades pel govern, pel que fa a les despeses en educació primària i els fons per finançar-les, no recullen, en cap dels quadres publicats, cap dada relativa a les subvencions a que feia esment el Pla de 1847 per

ajudar als municipis sense recursos en el manteniment dels centres escolars. Així doncs, cal considerar que les quantitats recollides a les estadístiques de 1855 procedien, íntegrament, dels fons municipals.

Tot plegat, apunta a que els veritables responsables de l'èxit que s'adjudicava el govern no eren altres que els ajuntaments. Malgrat la feblesa de la majoria de les hisendes municipals, exceptuant les de les grans poblacions, els municipis va assumir, amb més o menys interès, les obligacions imposades per la llei, que alguns textos del període qualifiquen de sacrificis. Van ser doncs, els seus sacrificis, els que van permetre l'establiment d'una xarxa escolar bàsica arreu de l'estat.

**LA CONSOLIDACIÓ DEL SISTEMA: DE
LA LLEI MOYANO A LA CREACIÓ DEL
MINISTERI D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA I
BELLES ARTS (1857-1900)**

LA LLEI MOYANO DE 1857

El juliol de 1856, liquidada l'experiència del Bienni Progressista, el partit moderat va recuperar les regnes del govern, restablint la legislació anterior a 1854.

En matèria educativa l'experiència del Bienni va posar de manifest la necessitat de comptar amb una nova llei d'instrucció pública, capaç de reunir, en una única norma, tots els decrets i ordres apareguts al llarg de les dues dècades transcorregudes des de l'aprovació de la Llei Someruelos. El responsable d'endegar aquesta actualització legislativa, fou el nou ministre de Foment, Claudio Moyano.

El primer pas per fer-ho possible va ser l'aprovació, el 17 de juliol de 1857, de la Llei de Bases que autoritzava al govern a formar i promulgar una nova llei d'instrucció pública. Aquesta llei va permetre establir els principis bàsics que havien de regir la nova normativa, consolidant els trets característics del model estatal del sistema educatiu. D'aquesta manera, s'evitava la discussió parlamentària d'alguns d'aquests principis, que podríem considerar delicats, per la visió contraposada que d'ells en tenien moderats i progressistes.

Principis que ja s'havien perfilat en la legislació precedent, com: la convivència de l'ensenyament públic i privat, aquest darrer restringit a l'educació primària i secundària (art. 1.1); l'obligació dels ajuntaments a cobrir les despeses de l'ensenyament primari (art. 1.5); la restricció de la gratuïtat als alumnes considerats pobres (art. 1.6) o la possibilitat de subvencions estatals per cobrir les obligacions en matèria educativa en aquells municipis sense recursos (art. 1.7). Com a novetat, cal destacar la inclusió en la Llei de Bases de l'obligatorietat de l'ensenyament per a tothom (art. 1.6), deixant en mans d'una norma posterior la manera en que s'hauria d'aplicar.

Dos mesos després de l'aprovació de la Llei de Bases, el 9 de setembre, s'aprovava la que havia de ser la nova llei d'instrucció pública, més coneguda

com a llei Moyano. A l'hora de valorar aquesta norma, que va estar vigent durant prop de cent anys, la majoria dels autors coincideixen en dues coses.

En primer lloc, hom està d'acord en que no es va tractar d'una llei innovadora, capaç de reformar el sistema educatiu espanyol. El seu gran mèrit va ser saber agrupar totes les normes anteriors, incloent alguns aspectes del projecte de llei de 1855, confeccionat durant el Bienni Progressista, en un únic text. És a dir, que l'equip de Claudio Moyano es va limitar a compilar i actualitzar totes les normes que s'havien anat emetent per adaptar els preceptes de la llei de 1838 a les necessitats de cada moment, o bé, per donar resposta a noves necessitats del sistema educatiu.

En segon lloc, hi ha un ampli consens a l'hora de valorar el seu paper històric. La vigència de molts dels seus articles i principis durant més d'un segle, la converteixen en la norma educativa més important de la història espanyola. Per alguns, es tracta d'una fita històrica, per d'altres, és la constatació del triomf de la concepció burgesa del liberalisme, defensada pels moderats des de 1834. El cert és que la llei Moyano va acabar de donar forma al que havia de ser el sistema educatiu espanyol en tots els seus àmbits.

Escoles, mestres i alumnes. L'aplicació de la llei al partit de Gandesa fins el 1865

Ple que fa a l'ensenyament primari, la nova norma va mantenir la seva divisió entre elemental i superior (art.1). Com fins aleshores, la diferència entre tots dos graus es basava en els continguts que s'havien d'ensenyar en cada cas (art. 99).

La gran novetat, respecte a la legislació anterior, la trobem en el camp de l'ensenyament femení. Si el Pla de 1847 només n'establia l'obligació per als municipis amb més de 1.200 veïns, la nova llei impulsava la seva expansió en rebaixar aquesta xifra fins als 500 habitants, és a dir, poc més de 100 veïns. Així, l'ensenyament femení deixava de ser una possibilitat, condicionada pels recursos disponibles i la voluntat de les autoritats municipals i provincials, per convertir-se en una obligació.

En tots dos casos, tant per l'ensenyament masculí com pel femení, la nova norma perpetuava el greuge demogràfic a l'hora d'establir els tipus i nombre d'escoles que havien d'existir a cada població. Així, tots els pobles de més de 500 habitants havien de comptar amb una escola elemental completa de nens i una de nenes, encara que aquesta última podia ser incompleta, deixant en mans de les autoritats municipals aquesta decisió. Les incompletes de nens es restringien als municipis amb menys de 500 habitants (art. 100).

A partir dels 2.000 habitants, els municipis havien de tenir quatre escoles completes, dues per cada sexe. Per les poblacions més grans, el nombre d'escoles s'havia d'anar incrementant a raó de dues, una per cada sexe, per cada 2.000 habitants de més. En tot cas, es mantenia la norma establerta el 1847, que només obligava a què un terç d'aquests centres fossin públics, deixant que la resta poguessin ser privats (art. 101).

Un altre tret destacable de la nova legislació, és la declaració expressa de la inexistència de cursos dins de l'ensenyament primari (art. 10). És a dir, els tres anys d'escolarització que preveia la llei es consideraven com un únic cicle continuat, sense graus que estructurassin la distribució dels continguts.

Els canvis en la distribució dels centres escolars de la nova llei havia de suposar, sobre el paper, un increment del nombre d'escoles a la majoria de les poblacions del regne. En el cas del partit de Gandesa, pel que fa a l'ensenyament masculí i en base al cens de 1857, set dels seus municipis havien de duplicar el nombre d'escoles, car superaven els 2.000 habitants¹. El cert, però, és que aquesta exigència, segons es desprèn de l'informe elaborat per l'inspector provincial per al rector de la Universitat de Barcelona el 6 de febrer de 1858, només es va aplicar a sis d'aquestes poblacions. La Fatarella, tot i tenir un cens de 2.002 habitants, que superava per molt poc el marc establert per la llei, va restar inclosa en el grup dels municipis que només necessitaven una única escola per atendre els nens en edat escolar².

Tal i com es recull a la Taula 9, el febrer de 1858, pocs mesos després de l'aprovació de la nova llei, cap dels municipis afectats per aquesta disposició

¹ Segons el cens de 1857, recollit a la Taula 1, els municipis del partit amb més de 2.000 habitants eren: Ascó (2.345), Batea (2.822), la Fatarella (2.002), Flix (2.435), Gandesa (2.705), Horta de Sant Joan (2.263) i Móra d'Ebre (3.836).

² Informe de l'inspector Manuel Marquesí al rector de la Universitat de Barcelona, 6 de febrer de 1858. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visita de inspecció a todo el Distrito. Ordenación topográfica 1858. LI. 19/3/1/7. AHUB.

l'havien acomplert. Un incompliment de la llei que es pot atribuir al curt període de temps que havia transcorregut des de l'aprovació de la nova mesura.

9. ESCOLES DE NENS AL PARTIT DE GANDESA. CENTRES I ALUMNES

	Escoles segons la llei de 1857	1858		1860		1864	
		Escoles	Alumnes matriculats	Escoles	Alumnes matriculats	Escoles	Alumnes matriculats
Arnes	1	1	29	1	40	S/D	S/D
Ascó	2	1	84	1	56	1	64
Batea	2	1	119	1	120	1	140
Benissanet	1	1	86	1	106	1	70
Bot	1	1	42	1	42	S/D	S/D
Caseres	1	1	26	1	25	1	39
Corbera d'Ebre	1	1	78	1	85	1	118
la Fatarella	1	1	104	1	119	1	133
Flix	2	1	60	1	95	1	94
Gandesa	2	1	131	1	135	2	173
Horta de Sant Joan	2	1	60	1	60	1	60
Miravet	1	1	70	1	94	1	102
Móra d'Ebre	2	1	216	2	191	1	250
Pinell de Brai	1	1	77	1	60	S/D	S/D
la Pobla de Massaluca	1	1	24	1	25	1	51
Prat de Comte	1	1	22	1	19	S/D	S/D
Riba-roja d'Ebre	1	1	70	1	66	1	69
Vilalba dels Arcs	1	1	80	1	102	1	121
TOTAL	24	18	1.378	19	1.440	15	1.484

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a les visites de l'inspecció d'ensenyament primari de gener de 1858, novembre de 1860 i juny de 1864. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Ll. 19/3/1/7, 20/5/4/10 i 19/6/5/3. AHUB.

Gairebé tres anys després, l'informe de la inspecció escolar elaborat el novembre de 1860, posa de manifest que únicament un dels sis municipis afectats per la mesura n'havia donat compliment. Es tracta de Móra d'Ebre, la població amb un major nombre de matrícules escolars, superant els dos-cents alumnes. La resta de municipis continuava conservant una única escola per a tots els nens de la població.

Tot i que no hem documentat cap motiu que expliqui l'incompliment de la nova llei, en alguns casos, el nombre d'alumnes matriculats ens permet especular sobre les raons que van dur els ajuntaments a obviar les obligacions imposades en aquest àmbit. En el cas d'Ascó, sembla raonable, donat el descens dels alumnes matriculats entre 1858 (84 alumnes) i 1860 (56 alumnes), pensar que l'ajuntament va considerar innecessària la creació d'una

nova escola i la contractació d'un nou mestre quan cada cop eren menys els nens que assistien a la que ja existia. Un raonament similar es podria aplicar a Horta de Sant Joan, que va veure com el nombre de matriculats es mantenia constant, amb 60 alumnes, fent innecessària la creació d'una nova escola.

No podem dir el mateix en els casos de Flix, que va experimentar un important increment dels matriculats, o els de Gandesa i Batea, que sense grans increments, mantenien unes ràtios d'alumnes per damunt del centenar. En tots tres casos l'existència d'una nova escola hauria significat una considerable millora de la qualitat educativa, eradicant la massificació que patien les seves aules.

Val a dir, que tampoc hem pogut documentar cap reclamació per part de les autoritats educatives, ja fossin les provincials o des del rectorat, exigint el compliment de la llei. Sembla, doncs, que tot i l'existència de la norma, aquesta fou interpretada, tant pels ajuntaments com per les autoritats superiors, més com una recomanació que no pas com una obligació.

De fet, el problema de la massificació a les aules no era exclusiu dels municipis amb més de 2.000 habitants. Al partit de Gandesa, el novembre de 1860, a banda de Batea, Gandesa i Móra d'Ebre, hi havia tres municipis més que tenien més de cent alumnes en una única escola. En tots tres casos, Benissanet, la Fatarella i Vilalba dels Arcs, la llei només exigia l'existència d'un únic centre escolar en base al seu cens de població.

Aquesta realitat ens duu a pensar què, malgrat la voluntat de la llei Moyano d'incrementar el nombre d'escoles en les poblacions més grans, el fet de fonamentar-la en el cens de població, enlloc d'en la matrícula d'escolar, va restar-li bona part de l'efectivitat que havia de tenir a l'hora de combatre el problema de la massificació escolar.

Si atenem a les dades de la darrera visita de la inspecció escolar al partit de Gandesa d'aquest primer període d'aplicació de la llei Moyano, realitzada el juliol de 1864, veiem que la situació no havia canviat gaire, tot i que ja feia set anys que la norma estava en vigor.

Com el 1860, només un dels sis municipis obligats a incrementar el nombre d'escoles de nens, ho havia fet. En aquest cas, però, es tracta de Gandesa, que amb 173 alumnes matriculats, comptava amb dos centres per a la seva instrucció. Sorpren que Móra d'Ebre, que el 1860 complia amb la llei, tot i haver

augmentat el nombre de matriculats fins als 250, quatre anys després hagués tornat a la situació inicial, amb una única escola en funcionament. Desconeixem les raons que van dur al tancament d'aquest segon centre, donat que no hem documentat cap sol·licitud de l'ajuntament per poder clausurar-lo, ni tampoc cap reclamació de les autoritats educatives exigint explicacions pel seu tancament. Cal pensar, doncs, que fou l'ajuntament, per pròpia iniciativa, qui decidí posar fi a l'existència de la segona escola de nens.

Aquesta llibertat d'acció municipal vers el nombre de centres a sostenir, reforçaria la sospita que, a ulls de les administracions implicades, aquesta part de la llei fou entesa més com una recomanació que com una obligació.

Els altres quatre municipis obligats a augmentar el nombre de les seves escoles van continuar sense fer-ho. Igual que el 1860, els casos d'Ascó i Horta de Sant Joan es podrien explicar per lent creixement del nombre d'alumnes matriculats, que es mantindria al voltant dels seixanta. En els casos de Batea, amb 140 alumnes matriculats, i el de Flix, amb 95, la resistència a crear un altre centre escolar només es pot entendre per la manca de voluntat municipal, que bé podria estar condicionada per qüestions relacionades amb la situació financera d'ambdós ajuntaments.

Una possibilitat que caldria estendre a la resta d'ajuntaments que comptaven amb unes aules força massificades. Segons les dades de 1864, Corbera d'Ebre i Miravet s'havien afegit a la llista de poblacions on la ràtio d'alumnes per escola superava el centenar.

Pel que fa a la situació de les escoles de nenes al districte, tot apunta a que l'aplicació de la llei, tot i que es va fer lentament, es va ajustar més a la norma establerta.

La situació el febrer de 1858, com passava en el cas dels nois, és poc afalagadora. Dels sis municipis obligats a sostenir dues escoles de nenes en base al seu cens, cap d'ells ho feia. Amb l'excepció d'Horta de Sant Joan, que comptava amb 111 alumnes matriculades, en la resta de casos l'incompliment de la llei bé podria respondre al escàs nombre de matrícules amb que comptava cada municipi.

L'aplicació de la llei tampoc s'havia fet efectiva a Caseres i Prat de Compte – ambdues poblacions tenien més de 500 habitants i els pertocava una escola de nenes, segons a llei –, que el febrer de 1858 encara no comptaven amb cap

centre femení. L'informe revela que, en el cas de la Pobla de Massaluca, tot i que el municipi comptava amb una escola, en el moment de fer la inspecció aquesta no disposava de cap mestra, assenyalant que l'escola estava vacant³. Així, en el moment de realitzar la visita d'inspecció, dels divuit municipis del partit, només quinze d'ells tenien escoles de nenes en funcionament.

10. ESCOLES DE NENES AL PARTIT DE GANDESA. CENTRES I ALUMNES

	Escoles segons la llei de 1857	1858		1860		1864	
		Escoles	Alumnes matriculats	Escoles	Alumnes matriculats	Escoles	Alumnes matriculats
Arnes	1	1	30	1	97	S/D	S/D
Ascó	2	1	12	1	S/D	1	52
Batea	2	1	50	1	173	2	243
Benissanet	1	1	40	1	98	1	70
Bot	1	1	68	1	87	S/D	S/D
Caseres	1	0	0	0	0	1	47
Corbera d'Ebre	1	1	24	1	46	1	72
la Fatarella	1	1	16	1	133	1	178
Flix	2	1	50	1	189	1	122
Gandesa	2	1	83	2	190	2	128
Horta de Sant Joan	2	1	111	1	98	1	78
Miravet	1	1	30	0	0	1	94
Móra d'Ebre	2	1	77	2	188	2	204
Pinell de Brai	1	1	14	1	32	S/D	S/D
la Pobla de Massaluca	1	1	S/D	1	30	0	0
Prat de Comte	1	0	0	0	0	S/D	S/D
Riba-roja d'Ebre	1	1	64	1	S/D	1	99
Vilalba dels Arcs	1	1	63	1	132	1	120
TOTAL	24	16	732	17	1.493	16	1.507

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a les visites de l'inspecció d'ensenyament primari de gener de 1858, novembre de 1860 i juny de 1864. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Ll. 19/3/1/7, 20/5/4/10 i 19/6/5/3. AHUB.

En la següent visita de la inspecció, el novembre de 1860, ja s'havia duplicat el nombre d'escoles a dos dels sis municipis on ho establí la llei, Gandesa i Móra d'Ebre. Els altres quatre continuaven amb un única escola per acollir totes les nenes en edat escolar, assolint, en els casos de Batea (173 alumnes) i Flix (189 alumnes) altes quotes de massificació a les seves aules. Com en el cas dels nois, no hem pogut documentar cap informació que justifiqui l'incompliment

³ Informe de l'inspector Manuel Marquesí al Rector de la Universitat de Barcelona, 6 de febrer de 1858. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visita de inspecció a todo el Distrito. Ordenación topogràfica 1858. Ll. 19/3/1/7. AHUB.

de la norma legal vigent, com tampoc cap reclamació de les autoritats educatives exigint-ho.

Tampoc s'havien adaptat a la llei els municipis de Caseres i Prat de Compte, que continuaven sense dotar-se d'escoles de nenes. A aquests dos municipis cal sumar-hi, en aquesta data, el de Miravet, que per raons que desconeixem havia tancat l'escola que el 1858 acollia una trentena d'alumnes.

Pel que fa a les poblacions on la llei només obligava a sostenir un únic centre, en trobem dues, Vilalba dels Arcs i la Fatarella, on les seves aules acollien més de cent trenta alumnes. Tot i la massificació que això suposava, ambdues poblacions, segons la llei vigent, estaven exemptes de crear nous centres. Una realitat que, com en els cas dels nois, posa de manifest que la distribució d'escoles en base al cens de població, sense tenir en compte el nombre d'alumnes matriculats, no va ser una fórmula encertada per combatre la massificació escolar.

La darrera visita d'inspecció d'aquest període, realitzada el juliol de 1864, indica que en aquells moments ja eren tres els municipis que complien amb la llei. A Gandesa i Móra d'Ebre s'hi havia afegit Batea. Val a dir, però, que aquesta darrera població presenta una matrícula de 243 alumnes, de manera que tot i la creació del nou centre, va continuar la massificació de les seves aules.

Dels altres tres municipis obligats a duplicar el nombre d'escoles de nenes, tant en el cas d'Ascó (52 alumnes) com en el d'Horta de Sant Joan (78 alumnes), podríem entendre que la resistència a complir amb la llei es basava en el reduït nombre de matrícules (sempre en relació amb les de la resta de municipis del partit). Una possibilitat que no podem aplicar, però, al cas de Flix, on la situació de massificació, tot i haver reduït el nombre d'alumnes respecte a 1860, continuava vigent.

Tot i que només la meitat dels municipis obligats per la llei a doblar el nombre d'escoles de nenes ho havien fet, si ho comparem amb les escoles de nens, ho podem considerar un èxit. Ens sobta, però, que, amb un nombre similar de matrícules, els municipis de Batea i Móra d'Ebre només acatessin la llei pel que fa a les escoles de nenes, més quan, en els cas de Móra d'Ebre, durant un breu període de temps, va funcionar una segona escola de nens. No disposem de cap resposta prou satisfactòria per explicar aquesta elecció, si no és el fet que les mestres cobraven dos terços del sou que li corresponia a un mestre per

la mateixa categoria d'escola. Tot i ser un estalvi molt poc rellevant, aquesta és, ara per ara, l'única hipòtesi que podem plantejar per explicar aquesta situació. Respecte a la resta de poblacions, que no estaven obligades a augmentar el nombre dels seus centres escolars dedicats a l'ensenyament femení, veiem que el 1864 tant Caseres com Miravet ja comptaven amb escola de nenes. De Prat de Compte no en tenim dades per aquest any. Així, en aquells moments, només restava sense escola la Poble de Massaluça, que hauria tancat la que existia, com a mínim, des de 1858.

Set anys després de l'aprovació de la Llei Moyano la situació escolar al partit de Gandesa no havia variat gaire. Com hem vist, el nombre d'escoles encara era insuficient a molts municipis, on la massificació de les seves aules era una constant. Cal destacar, però, que aquesta massificació fou fruit del creixent nombre d'alumnes matriculats.

Mancats de les dades referents a quatre municipis en la inspecció de 1864, és evident que el nombre de nens que assistien a les escoles del partit havia augmentat sensiblement, passant de 1.378 a 1.484 en aquests set anys. Possiblement, en aquest cas, l'increment de la matrícula estigui relacionat amb el creixement demogràfic de la població.

No passaria el mateix en els cas de les nenes, que en set anys van duplicar el nombre d'alumnes matriculades a tot el partit. En aquest cas, possiblement, les raons d'aquest creixement estiguin directament relacionades amb el canvi legislatiu. La Llei de 1857 convertia les escoles de nenes en obligatòries, incorporant-les, oficialment, al cos escolar. Cal entendre, doncs, que la mesura legislativa va facilitar l'accés de les noies a l'escola, conscienciant, a poc a poc, a les famílies de la importància que les seves filles també rebessin la mínima formació que aportava el sistema escolar públic. Val a dir, però, com veurem tot seguit, que l'índex d'absentisme escolar entre les noies era molt més elevat que entre els nois. Aquesta realitat, ens fa pensar que tot i l'avenç aconseguit amb la nova Llei, en molts casos la seva vinculació amb els treballs domèstics, substituint les seves mares quan aquestes havien de treballar en les tasques agrícoles, va continuar sent un llast a l'hora de valorar la importància de la seva escolarització.

Pel que fa a la resta d'escoles vinculades a l'ensenyament primari, la Llei Moyano establia que les escoles superiors només eren obligatòries a les

capitals de província i a les poblacions amb més de 10.000 habitants (art. 104). D'aquesta manera es reduïa considerablement el seu nombre, car fins al moment, l'obligació de mantenir una d'aquestes escoles s'estenia a totes les capitals de partit judicial. Aquest canvi, a banda de poder considerar-lo una adaptació a la realitat existent, limitava considerablement les possibilitats de la major part de la població d'anar més enllà dels mínims educatius proporcionats per l'escola elemental. De fet, al partit de Gandesa, aquest canvi legislatiu va suposar que no existís cap d'aquests centres, essent Tortosa i Reus les poblacions més properes on es podien trobar escoles superiors.

En el cas de les escoles de pàrvuls s'aplicava el mateix barem de població que amb les superiors. La diferència, en aquest cas, era que la seva creació deixava de ser obligatòria per passar a ser una possibilitat, deixant en mans del govern la promoció del seu establiment (art. 105)⁴.

Recollint l'establir a la Llei de Bases prèvia, la norma establia l'assistència obligatòria de tots els nens i nenes d'entre 6 i 9 anys a l'escola elemental pública, sempre i quan no assistissin a centres privats o bé rebessin la seva formació a casa (art. 7). Per assegurar el seu compliment, la llei establia la possibilitat d'imposar multes d'entre 2 i 20 reals als pares i tutors que no enviessin els seus fills a l'escola (art. 8).

Malgrat aquesta disposició legal, el cert és que l'absentisme escolar fou una realitat al llarg de tot el període. Possiblement, per tal d'evitar les sancions econòmiques que preveia la llei, la majoria de les famílies van optar per inscriure els seus fills i filles a les matrícules de les escoles. Això, però, no suposava que, en els moments en que es necessitava la seva col·laboració en les feines agrícoles, deixessin d'anar a l'escola per treballar al camp o a casa.

En el cas dels nois, les dades que ens proporciona la visita de la inspecció escolar de juny de 1864, estableix una taxa d'absentisme prou baixa per al conjunt del partit, amb un 17,26% de mitjana.

A nivell local, a excepció de Flix, on el mestre va declarar que habitualment assistien a l'escola tots els alumnes que hi estaven matriculats, la resta de municipis registren diferents graus d'absentisme. Entre els que declaren un menor percentatge trobem Batea, la Fatarella i Vilalba dels Arcs, que no

⁴ Art. 105. *El Gobierno cuidará de que, por lo menos en las capitales de provincia y pueblos que lleguen a 10.000 almas, se establezcan además Escuelas de párvulos.*

superarien el 10% del total de l'alumnat. En la franja propera a la mitjana del partit hi trobem les escoles d'Ascó, Benissanet i un dels centres de Gandesa. La resta de municipis es trobarien per damunt de la mitjana, amb una taxa d'absentisme al voltant del 20% de l'alumnat, amb l'excepció de Ribarroja d'Ebre i Horta de Sant Joan, que superen amb escreix a la resta.

11. L'ABSENTISME ESCOLAR A LES ESCOLES DE NENS EL 1864

	Alumnes matriculats	Menors de 6 anys	Entre 6 i 10 anys	Majors de 10 anys	Assistència regular	Taxa d'absentisme
Ascó	64	24	36	8	52	18,75
Batea	140	38	87	19	130	7,15
Benissanet	70	0	45	25	60	14,29
Caseres	39	1	26	12	30	23,08
Corbera d'Ebre	118	22	70	26	90	23,73
La Fatarella	133	23	95	15	120	9,78
Flix	94	16	68	10	94	0,00
Gandesa 1	95	10	73	12	80	15,79
Gandesa 2	78	18	33	27	61	21,80
Horta de Sant Joan	60	9	44	7	36	40,00
Miravet	102	1	73	28	80	21,57
Móra d'Ebre	250	90	120	40	200	20,00
Pobla de Massaluca	51	5	28	18	40	21,57
Ribarroja d'Ebre	69	9	48	12	45	34,79
Vilalba dels Arcs	121	25	84	12	110	9,10
Total	1.484	291	930	271	1.228	17,26

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a la visita de l'inspecció d'ensenyament primari de juny de 1864. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Informes de Inspección realizadas en la provincia de Tarragona (1863-1964) LI. 19/6/5/3. AHUB.

En el cas d'Horta de Sant Joan, cal assenyalar, tal i com consta a l'informe de la inspecció, que la xifra consignada a la taula es correspondria amb els períodes de collita. Durant la resta de l'any, assistirien a l'escola, com en el cas de Flix, el total dels alumnes matriculats.

Aquesta puntualització, que només apareix en l'informe corresponent a Horta de Sant Joan, ens planteja si les dades de la resta de les poblacions inspeccionades fan referència al conjunt de l'any o només a períodes estacionals. Donat que totes els informes van ser signats pel mateix inspector, Manuel Villegas, caldria pensar que a la resta de poblacions la taxa d'absentisme consignada no era pas estacional. De ser així, ens trobaríem davant un conjunt d'alumnes amb una assistència a l'escola purament

testimonial, la matriculació dels quals només respondria a la voluntat dels seus pares o tutors d'evitar les sancions econòmiques que preveia la llei.

Aquest fet, de confirmar-se, podria explicar el considerable nombre d'alumnes que, tot i haver superat l'edat reglamentària per assistir a l'escola, ho continuaven fent. En el conjunt del partit, el nombre d'aquests alumnes, que sumen el 18,26% del total, és molt similar a la taxa d'absentisme. Tot i que no disposem de dades per establir una relació directa entre aquests dos fenòmens, sembla plausible considerar que aquells que, al llarg de l'any, assistien menys dies a l'escola, allarguessin la seva estància en aquests centres per acabar d'adquirir els mínims coneixements que s'hi impartien.

A l'hora de comparar les dades a nivell local, sobta, però, el fet que quan més elevat és el nombre d'alumnes matriculats, menor és la taxa d'absentisme. Els tres municipis que superen el centenar d'alumnes matriculats (Batea, la Fatarella i Vilalba dels Arcs), són aquells que registren les taxes d'absentisme més baixes. S'estableix, així, una mena de relació contradictòria, per la qual a major grau de massificació de l'alumnat, major és el grau d'assistència. Mancats d'altres dades que confirmin aquesta relació, només podem apuntar-la.

A diferència dels nois, les dades relatives a l'absentisme escolar de les noies són molt més elevades. La mitjana del partit es situa en el 35,43%, duplicant la dels nois. Una xifra força alta, que fa pensar que malgrat matricular a les seves filles, moltes famílies van continuar considerant molt més important la seva feina a casa que l'assistència a l'escola. La percepció general de la importància de l'educació de les nenes seria molt menor que la dels nois. Una qüestió que, possiblement, caldria relacionar amb el rol social que, al llarg de tot el segle XIX i bona part del segle XX, es va atorgar al gènere femení, destinat a casar-se i tenir cura de la llar i els fills. Un destí social que no requeria, a priori, gaires coneixements acadèmics, a excepció dels mínims relacionats amb les anomenades *labores propias del sexo*, que formaven part dels continguts que s'impartien a l'escola⁵.

⁵ L'article 5 de la llei Moyano, on s'establien els continguts que s'havien d'impartir a les escoles de noies, especificava que, en el seu cas, calia substituir les nocions d'agricultura, comerç i indústria, que s'impartien als nois a l'ensenyament primari elemental, per les *labores propias de su sexo, elementos de dibujo aplicado a las mismas labores i ligeras nociones de higiene doméstica*.

12. ABSENTISME ESCOLAR A LES ESCOLES DE NENES EL 1864

	Alumnes matriculats	Menors de 6 anys	Entre 6 i 10 anys	Majors de 10 anys	Assistència regular	Taxa d'absentisme
Ascó	52	13	23	16	45	13,47
Batea 1	96	32	36	28	80	16,67
Batea 2	147	18	86	43	120	18,37
Benissanet	76	0	50	26	50	34,22
Caseres	47	14	17	16	34	27,66
Corbera d'Ebre	72	8	36	28	52	27,78
La Fatarella	178	7	64	107	64	64,05
Flix	122	40	49	37	70	42,63
Gandesa 1	31	0	18	13	26	16,13
Gandesa 2	97	54	30	13	82	15,47
Horta de Sant Joan	78	20	34	24	50	35,90
Miravet	94	8	41	45	50	46,81
Móra d'Ebre 1	64	30	27	7	44	31,25
Móra d'Ebre 2	140	30	50	60	70	50,00
Riba-roja d'Ebre	99	18	68	13	50	49,50
Vilalba dels Arcs	120	30	50	40	90	25,00
Total	1.513	322	679	516	977	35,43

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a la visita de l'inspecció d'ensenyament primari de juny de 1864. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Informes de Inspección realizadas en la provincia de Tarragona (1863-1964) LI. 19/6/5/3. AHUB.

A nivell local, només cinc escoles es distancien de forma destacada de la mitjana general, les d'Ascó, Gandesa i Batea, que en cap cas superen el 20%. Per damunt d'aquesta xifra, però encara per sota de la mitjana del partit, trobem cinc escoles més. Les altres sis, superen la mitjana, destacant les taxes d'absentisme de la Fatarella, que arriba al 64% del total de les alumnes matriculades.

Un percentatge que, si atenem a les anotacions que feu constar Manuel Villegas al seu informe, encara seria més gran. En una nota manuscrita al marge del formulari oficial, l'inspector hi feu constar: *A esta escuela asisten solamente unas 20 niñas porque los padres rehúsan mandarlas a consecuencia, según dicen, del poco prestigio y ascendiente de que goza la maestra por actos que una hermana suya ha cometido poco conformes estando en su compañía*⁶.

⁶ Informe de la visita d'inspecció cursada el 4 de juny de 1864 a l'escola de la Fatarella. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Informes de Inspección realizadas en la provincia de Tarragona (1863-1964) LI. 19/6/5/3. AHUB.

Així, tot i que a la corresponent casella del formulari l'inspector hi va consignar l'assistència regular de 64 alumnes, la realitat era molt diferent. En aquest cas, tal i com fa constar Villegas, les motivacions de la manca d'assistència a l'escola que regentava Josepa de Aguilar, no tenien res a veure amb qüestions econòmiques o docents, si no amb perjudicis, possiblement de caire moral.

Igual que succeïa amb l'escola de nois, les dades d'absentisme d'Horta de Sant Joan fan referència als períodes de les collites. Segons l'inspector, durant la resta de l'any totes les noies assistien de forma habitual a l'escola.

Un cop més, aquesta puntualització ens fa pensar que a la resta de municipis existia un nombre considerable d'alumnes que assistien poc o gens a l'escola. Com en el cas dels nois, la similitud entre el percentatge de noies que superen l'edat escolar, un 34,10% del total de les matriculades, i la taxa d'absentisme, ens fa pensar que aquelles que es trobaven en aquesta situació allargaven la seva assistència més enllà de l'edat establerta per la llei.

En tots dos casos, la inexistència d'una població dispersa o allunyada dels centres escolars, que segons alguns autors explicaria la escolarització tardana pròpia del sistema escolar espanyol⁷, reforça aquesta hipòtesi. Malgrat les possibles objeccions, relacionades amb l'anomenat cost d'oportunitat⁸, que s'incrementaria en allargar el període d'escolarització, entenem que, igual que havien fet durant els anys d'escolarització consignats per la llei, aquest grup d'alumnes continuaria assistint de forma esporàdica. D'aquesta manera el cost d'oportunitat continuaria sent el mateix per a les seves famílies, tot i la dilació en el temps del període d'escolarització, donat que, en els moments en que es requerís la seva força de treball, seguirien abandonant la seva instrucció.

Les dades de l'informe de la inspecció de 1864 posen de manifest una altra qüestió, aquesta relacionada amb els alumnes menors de 6 anys i les escoles de pàrvuls. Considerant que, en aquest tipus d'escoles, la legislació permetia l'assistència conjunta de nens i nenes, la creació d'aquests centres en alguns

⁷ NÚÑEZ, Clara Eugènia, La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España contemporánea. Madrid. Alianza Editorial, 1992, 232-234.

⁸ El cost d'oportunitat és un concepte econòmic que es fonamenta en els guanys que una família deixa de percebre mentre els seus fills van a l'escola en lloc d'estar desenvolupant una activitat econòmica. Aquest factor s'utilitza com a condicionant a l'hora d'analitzar la manca d'escolarització, sobre la hipòtesi que quan menors són els ingressos d'una família major és el cost d'oportunitat de la mà d'obra infantil, donat que la seva contribució a l'economia familiar és major. Aquest seria un dels factors que explicarien la resistència d'algunes famílies a l'hora d'enviar els seus fills i filles a l'escola. *Ibidem.*, 269.

dels municipis del partit hauria contribuït clarament en la desmassificació de les seves aules.

El cas més clar és el de Móra d'Ebre, que suma un total de 150 alumnes menors de 6 anys entre les seves tres escoles. La creació d'un escola de pàrvuls hauria suposat que, en el cas dels nois, l'únic centre existent passés de tenir 250 alumnes a tenir-ne 160; mentre que entre les noies, les 204 alumnes que sumaven les dues escoles existents, passessin a ser-ne 144.

Tot i mantenir unes ràtios d'alumnat encara força altes, aquestes no eren molt diferents de les d'altres poblacions obligades a sostenir un únic centre per cada sexe. Un cop més, la llei Moyano, en condicionar l'existència dels centres de pàrvuls al cens de població, va permetre que molts ajuntaments s'abstinguessin de crear uns serveis que, tot i ser onerosos per a la seva hisenda, haurien estat força beneficiosos per a l'educació dels seus infants.

Al partit de Gandesa, a banda de Móra d'Ebre, la creació d'escoles de pàrvuls hauria suposat una millora en el problema de la massificació a les escoles de Batea, Gandesa, Flix i Vilalba dels Arcs, totes elles amb més de cinquanta alumnes menors de 6 anys assistint a les escoles d'ensenyament primari. Malauradament, però, les escoles de pàrvuls encara trigarien més d'una dècada a fer acte de presència al partit i aleshores només ho farien en tres dels seus municipis: Batea, Gandesa i Móra d'Ebre.

L'articulat de la nova llei d'instrucció pública també va compilar i actualitzar la legislació relativa als mestres i la seva formació. Possiblement, aquest fou l'àmbit on es van introduir més canvis respecte a la legislació anterior.

La formació dels mestres es continuaria fent a les Escoles Normals, finançades amb els fons de les diputacions provincials (art. 111). La nova llei rectificava la restricció del nombre d'aquestes escoles establerta el 1849, establint la creació d'aquests centres a cada capital de província (art. 109). S'afegia, a més, l'obligació d'agregar-hi escoles de pràctiques per als seus alumnes. Aquests centres de pràctiques havien de ser escoles superiors, i el seu finançament restaria a càrrec dels respectius ajuntaments (art. 110 i 112). D'aquesta manera, s'assegurava que els alumnes de les Normals comptessin amb un mínim d'experiència docent abans d'accedir a les seves destinacions. Una mesura que havia de procurar la millora de la qualificació professional dels docents.

La segona gran novetat, pel que fa a la formació dels mestres, és la creació d'Escoles Normals femenines (art. 114). Fins al moment, les dones que triaven el camí del magisteri havien d'adquirir els coneixements necessaris de forma autodidacta o a través de centres privats. Amb l'obligació d'obrir escoles femenines a totes els municipis de més de 500 habitants, la llei creava la demanda necessària per tal que les diputacions consentissin en obrir aquests centres per formar les futures mestres⁹.

A la província de Tarragona, l'aplicació de les mesures establertes per la llei Moyano va suposar la reobertura de l'Escola Normal masculina el setembre de 1859. Pel que fa a la Normal femenina, aquesta va obrir les seves portes el 1862, un any després de que ho fes la de Barcelona. Quatre anys després començava a funcionar la Normal femenina de Lleida, mentre que la de la província de Girona no obriria les seves portes fins el 1914¹⁰.

Una altra de les novetats la trobem en la definició de l'autoritat contractant. Fins al moment, la legislació vigent deixava en mans dels ajuntaments la contractació dels mestres, condicionada a la exigència de la titulació pertinent i la notificació del contracte a les autoritats provincials. Aquest sistema atorgava tot el poder als ajuntaments i les juntes locals que, a més de la força que els conferia el control del pagament dels salaris, podien decidir sobre la continuïtat o acomiadament dels mestres. Una situació que, a més dels problemes que podia suposar per la subordinació dels mestres a les autoritats locals, s'escapava al model d'un estat centralitzat i jerarquitzat com era el que defensaven els liberals moderats.

La nova llei posava fi a aquesta situació, traslladant al govern la potestat per nomenar els mestres dels establiments públics (art. 169). Les autoritats responsables dels nomenaments variaven en funció del nivell salarial dels mestres (art. 182)¹¹. Per als municipis petits i mitjans, de menys de 3.000 habitants, els encarregats de nomenar els i les mestres serien els rectors del districte universitari.

⁹ CORTADA ANDREU, Esther. Ser mestra a la Catalunya del segle XIX. Lleida. Pagès Editors, 2006, 40.

¹⁰ *Ibidem.*, 51.

¹¹ Art. 182. *Serán nombrados por el Rector del distrito los Maestros de Escuelas públicas cuyo sueldo no llegue a 4.000 reales, y las Maestras dotadas con menos de 3.000 reales. Corresponde a la Dirección general de Instrucción pública proveer las plazas de Maestros cuyo haber ser menor de 6.000, y las de Maestras cuyo sueldo no llegue a 5.000. Serán de nombramiento Real los cargos de la primera enseñanza que tengan mayor remuneración.*

La nova normativa, si bé va rebaixar el nivell de subjecció i dependència que els mestres tenien dels poders locals, va crear un nou problema. La nova estructura dels nomenaments, totalment jerarquizada, no destacava per la seva agilitat. Entre la notificació d'una vacant i el nomenament d'un nou mestre, interí o propietari de la plaça, podien passar setmanes o mesos. Períodes durant els quals les escoles quedaven tancades o, en el millor dels casos, sota la tutela d'alguna persona designada per l'ajuntament, les més de les vegades, sense cap títol i amb escassa formació.

La mateixa situació es repetia quan els mestres s'havien d'absentar de l'escola per algun motiu, o bé quan emmalaltien; de manera que era habitual que al llarg de l'any escolar, la majoria d'escoles patissin algun període de tancament, més o menys prolongat.

Per posar remei a totes aquestes situacions, el Director General d'Instrucció Pública va trametre a tots els rectors de districte universitari una circular amb el reial decret de 23 d'abril de 1864. En ella s'establia que davant l'absència d'un mestre, fos quin fos el cas, calia deixar a l'escola un suplent per tal de garantir la continuïtat de les classes. En el pitjor dels casos, les aules no podien romandre tancades durant més de vuit dies (art. 1).

També es fixaven els terminis per prendre possessió dels càrrecs, la forma en que s'havien de sol·licitar les llicències especials (tant per ampliar estudis com per resoldre qüestions personals), i altres circumstàncies que poguessin motivar la suspensió temporal de les classes. En tots els casos, l'autoritat responsable de concedir les llicències sol·licitades era el rector del districte, els ajuntaments i les juntes provincials només estaven autoritzats a concedir llicències d'entre vuit i quinze dies en casos de màxima urgència (art. 7).

Qualsevol petició de llicència, havia d'anar acompanyada d'una proposta amb el nom i la titulació del substituït que es faria càrrec de les classes. La reial ordre, establia que el mestre seria el responsable de pagar, amb una part del seu sou, els serveis de la persona que el substituïa durant les seves absències. Tot un seguit de normes que si bé anaven configurant un sistema educatiu sense gaires esclatxes, on qualsevol circumstància comptés amb una norma que permetés la seva interpretació en termes legals, també el complicaven i burocratitzaven cada cop més. La voluntat centralitzadora i de control de tots els aspectes del sistema educatiu, igual que passaria en qualsevol altre àmbit

de l'administració pública, va anar creant una xarxa complexa i espessa de burocràcia, que limitava considerablement la seva capacitat de reacció.

La majoria de mestres van veure com, les noves mesures que es van anar aprovant a partir de 1857, augmentaven la part burocràtica de la seva feina, sense aportar, però, solucions reals als seus problemes, entre els quals destaca el salarial. Per contra, com veurem, les mesures de control sobre els mestres i els continguts de la docència, es van anar incrementant.

El problema de la precarietat salarial també va quedar reflectit a la nova llei. En ella es contemplava la possibilitat que els mestres, per tal de garantir la seva subsistència, poguessin exercir altres oficis, sempre i quan es tractés d'una *profesión honrosa que no perjudique al cumplimiento desempeño de la enseñanza, e incompatible con todo otro empleo o destino público* (art. 174). A més de les destinacions públiques, la llei també restringia la pluriocupació dels docents prohibint l'exercici en escoles privades i les classes particulars, sense llicència expressa del govern (art. 175).

En aquest sentit, al districte de Gandesa, només hem documentat un cas de pluriocupació. Segons l'informe de la inspecció de novembre de 1860, el mestre de la Pobla de Massaluca, Pedro Pastor Armengol, també ocupava la plaça de secretari municipal¹², tot i la prohibició explícita que feia la llei respecte a l'exercici d'una altre càrrec públic. No ens consta, però, que l'administració prengué cap mesura per corregir aquesta situació.

Cal tenir en compte que, possiblement, la coincidència d'ambdós càrrecs en la mateixa persona respongués a la crida feta per la Diputació de Tarragona el setembre de 1855, on es recomanava a les poblacions amb escoles incompletes que unifiquessin els càrrecs de mestre i secretari en la mateixa persona¹³. Una recomanació que perseguia dos objectius. D'una banda millorar la situació salarial d'aquells mestres, dotats amb els sous més baixos de tot el magisteri; i de l'altra, garantir que els secretaris municipals, peces clau del funcionament de l'administració local, sabessin llegir i escriure. Es tractaria doncs, d'una mesura recomanada per les autoritats del Bienni Progressista

¹² Informe de la visita d'inspecció cursada el 9 de novembre de 1860 a l'escola de la Pobla de Massaluca. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visita de inspectores a escuelas elementales de niños y niñas, provincias de Tarragona, Lerida y Gerona (1859-1963) LI. 20/5/4/10. AHUB.

¹³ Acta del Ple de la Diputació de 29 de setembre de 1855. Actes de la Diputació. AHDT.

que, possiblement, s'hauria mantingut vigent en alguns ajuntaments tot i la prohibició explícita de la legislació aprovada pels governs moderats.

El finançament de la instrucció pública

En aquest àmbit, tal i com establia la Llei de Bases, les despeses de l'ensenyament primari públic continuaven a càrrec dels ajuntaments, que havien de consignar-les als seus pressupostos (art. 97). Es mantenia, però, la possibilitat contemplada al Pla de 1847 de recórrer a subvencions de l'Estat per poder cobrir aquestes despeses en aquells municipis sense recursos suficients. Els arguments exposats durant la discussió d'aquesta llei al Congrés, per tal de mantenir aquest sistema de finançament, no diferien gaire dels utilitzats el 1838. Donat que l'educació primària *han de recibirla personas destinadas en su mayoría a residir constantemente allí donde la han recibido; claro es, pues, que la localidad misma que se la proporciona, y donde nacen y mueren, es la que principalmente se aprovecha del beneficio que les dispensa, y la que por consiguiente debe costearla*¹⁴.

Els ajuntaments, com fins al moment, s'havien de fer càrrec de subministrar als mestres una casa per a ells i les seves famílies, el sou establert per la llei¹⁵, i el local i els materials necessaris per poder exercir la docència. Val a dir, que en el cas de les mestres, el sou establert per escoles de la mateixa categoria, és a dir, en funció dels habitants del municipi, sempre seria un terç menys que el dels mestres (art. 194).

A més de les dotacions establertes per la llei, els mestres també havien de rebre les retribucions dels alumnes (art. 192). Es mantenia així el principi que restringia la gratuïtat de l'ensenyament primari als nens i nenes considerats pobres. Una condició que calia acreditar amb un aval del capellà i de l'alcalde.

¹⁴ Citat del Diari de Sessions de les Corts per PUELLES BENÍTEZ, Manuel de. Estado y educación en la España liberal (1809-1857). Un sistema educativo nacional frustrado. Barcelona. Ed. Pomares, 2004, 238.

¹⁵ Art. 191.2. *Un sueldo fijo de 2.500 reales anuales, por lo menos en los pueblos que tengan de 500 a 1.000 almas; de 3.300 reales en los pueblos de 1.000 a 3.000; de 4.400 reales en los de 3.000 a 10.000; de 5.500 reales en los de 10.000 a 20.000; de 6.600 reales en los de 20.000 a 40.000; de 8.000 reales de los de 40.000 en adelante; y de 9.000 reales en Madrid.*

Com a novetat, per tal de millorar la situació salarial dels mestres, la llei establia una gratificació o augment gradual del sou, amb càrrec als pressupostos provincials (art. 196). Per assignar aquesta gratificació s'havia de crear un escalafó de tots els mestres de la província, dividits per sexes, i organitzats en quatre classes segons la seva antiguitat, mèrits i serveis realitzats. La mateixa llei determinava el nombre de mestres que es podien incloure en cada classe, en relació als existents a la província, restringint el pagament de les gratificacions a les tres primeres¹⁶.

A la província de Tarragona, la primera informació documentada referent a la confecció de l'escalafó necessari per aplicar els augments dictats per la llei és de l'abril de 1863. En el llistat publicat per la Diputació, s'inclouïen, entre les classes amb dret a les gratificacions, vuit dels mestres que exercien al partit de Gandesa, cinc homes i tres dones¹⁷.

Per assegurar-se que els ajuntaments complien amb aquestes obligacions, a més de la seva consignació al pressupost municipal, la llei preveia la possibilitat de centralitzar-ne la seva recaptació a les capitals de província a través de les anomenades caixes d'instrucció pública (art. 198). La creació d'aquestes caixes, pensades per garantir el pagament puntual dels sous dels mestres, es contemplava com una possibilitat, no com una obligació.

La persistència del problema dels endarreriments en el pagament dels sous, va fer que el govern impulsés l'aplicació d'aquesta mesura a partir del novembre de 1858. La reial ordre de 29 de novembre, ordenava la creació immediata de caixes provincials d'instrucció pública a Avila, Badajoz, Còrdova, Lugo, Segovia i Tarragona, províncies triades per assajar aquesta mesura abans de la seva extensió a la resta de l'estat.

La mateixa reial ordre aprofundia en els mecanismes de control a aplicar per assegurar-se la consignació de les despeses de l'ensenyament primari als pressupostos municipals. Aquestes s'havien de fer constar en partides

¹⁶ Segons s'establia a l'art. 196 de la llei Moyano, a la primera classe només hi podien accedir el 4% dels mestres, a la segona un 6% del total, i a la tercera un 20%; la resta, és a dir el 70%, passava a formar part de la quarta classe. Els augments atorgats eren de 500 rals per als de primera classe, 300 per als de segona i 200 per als de tercera.

¹⁷ Els mestres inclosos en l'escalafó publicat eren, per la 2a classe, Miquel Blasco (Vilalba dels Arcs); i per la 3a classe, Higini Segura (Pinell de Brai), Llorenç Viñes (Corbera d'Ebre), Germà Gerona (Gandesa) i Faustí Carceller (la Fatarella). Les mestres, totes dins de la 2a classe, eren Narcisa Pérez (Batea), Francesca de Paula Boix (Gandesa) i Josepa de Aguilar (la Fatarella). BOPT núm. 44 de 10 d'abril de 1863.

separades: una per al sou dels mestres, una altra per les despeses de material (equivalents a una quarta part del sou dels mestres), una altra on es consignessin les retribucions dels alumnes i una quarta amb les dedicades al manteniment dels locals escolars o al seu lloguer, quan aquests no fossin de propietat municipal (art. 1).

Abans de la seva aprovació per part de les diputacions, el pressupost havia de ser informat per la junta provincial d'instrucció pública. Aquesta s'havia d'assegurar que les quantitats consignades es corresponien amb les que establí la llei, per tal d'evitar qualsevol intent de rebaixa o modificació dels ajuntaments (art. 3).

Com en d'altres ocasions, l'aplicació dels canvis legislatius impulsats pel govern van trigar algun temps en ser adoptats pels ajuntaments. Aquest seria, si més no, el cas de Vilalba dels Arcs. Els primers pressupostos en que s'ha documentat la consignació de les partides destinades al sosteniment de la instrucció pública són els de 1860. Val a dir, però, que ja des de 1859 la Diputació de Tarragona va començar a notificar als ajuntaments quines eren les quantitats que calia que consignessin als seus pressupostos, incloent els sous dels mestres, l'import del lloguer dels locals de les escoles allí on no eren de propietat municipal, el material per dotar les escoles i les retribucions que havien d'abonar els alumnes¹⁸.

L'assumpció d'aquestes despeses obligatòries, tal com mostra la Taula 13 pel cas de Vilalba dels Arcs, es va convertir, per als municipis més petits en un llast per als seus pressupostos. El manteniment de les dues escoles del municipi suposava més d'un terç del pressupost municipal. No és d'estranyar, com veurem més endavant, que aquests municipis no poguessin fer front a la construcció o millora dels seus centres escolars, que en moltes ocasions no oferien les mínimes condicions necessàries per la docència, quan no representaven un perill per a la seguretat dels alumnes.

Tal i com es desprèn de les dades pressupostàries de Vilalba dels Arcs, a excepció de la partida destinada als materials i reparacions de les escoles, la resta de les quantitats consignades eren fixes cada any. L'increment de l'exercici 1863-1864 és el resultat del canvi en la forma de dur la comptabilitat a

¹⁸ Les dades a consignar als pressupostos de 1859 de cadascuna de les poblacions de la província van ser publicades al BOPT núm. 99 de 9 d'agost de 1858.

les administracions. En aquest cas, el pressupost abasta divuit mesos enlloc dels dotze d'una anualitat, corresponent a la totalitat de 1863 i al primer semestre de 1864.

13. DESPESES D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA A VILALBA DELS ARCS 1860-1865

Exercici	Pressupost municipal	Despeses d'Instrucció Pública	%	Sous	Material i reparacions	Lloguer i manteniment dels centres	Retribucions
1860	20.247	7.940	39,22	5.840	1.460	240	400
1861	19.757	7.940	40,19	5.840	1.460	240	400
1862	19.193	7.280	37,93	5.840	800	240	400
1863-64	26.789	10.920	40,61	8.760	1.200	360	600
1864-65	20.482	7.280	35,54	5.840	800	240	400

Elaboració pròpia a partir de les dades consignades al pressupostos municipals. Documents del pressupost ordinari 1857-1869, C. 108. AMV.

Donat que la principal font d'ingressos dels ajuntaments, després de la desaparició dels propis i comuns desamortitzats el 1855, eren els repartiments veïnals, no és d'estranyar que en períodes de carestia, provocats per males collites o crisis dels preus agraris, l'única sortida dels municipis fos deixar de complir amb les seves obligacions, tot i tenir-les consignades als pressupostos. Si tenim en compte, prenent com a referència les dades de Vilalba dels Arcs, que la instrucció pública significava una part considerable del pressupost, es fa evident que aquesta patís els efectes immediats de la morositat municipal en períodes de crisi financera.

Un cop més, les mesures implantades des del govern, tot i els beneficis que semblaven aportar, continuaven sense resoldre el problema de fons. El trasllat de les obligacions econòmiques de la instrucció primària als municipis, tot i els sistemes de control creats i l'amenaça de sancions pel seu incompliment, no resolva la realitat d'unes hisendes municipals molt migrades, que havien d'atendre altres serveis i obligacions amb els seus ciutadans.

A més de l'obligació de consignar les despeses d'instrucció pública als pressupostos municipals, la reial ordre introduïa altres canvis. Entre aquests destaca la recomanació que les retribucions que havien de pagar els alumnes, passessin a dependre de l'ajuntament a través de convenis amb els mestres (art. 4). Convenis que havien de comptar amb el vist i plau de la junta provincial

corresponent. D'aquesta manera, l'ajuntament es convertia en el responsable de recaptar les retribucions entre els particulars, per abonar-les després al mestres, que així, s'evitaven haver de tractar directament amb els possibles pares morosos.

Amb aquestes mesures, a poc a poc, els sous i les retribucions dels mestres es van anar estabilitzant i equiparant entre els diferents municipis que comptaven amb escoles de la mateixa categoria. En el cas del partit de Gandesa, aquest equilibri no es va donar fins alguns anys després de l'aprovació de les mesures legals.

Segons l'article 191.2 de la llei de 1857, que establia els mínims salarials en relació al cens de població, al partit, tots els municipis, amb l'excepció de Móra d'Ebre, havien gratificar als mestres amb un sou de 3.300 rals i a les mestres amb 2.200 rals. En el cas de Móra d'Ebre, que comptava amb més de 3.000 habitants, els sous havien de ser de 4.400 rals i 2.933 rals respectivament.

Si atenem a les dades que proporciona l'informe de la inspecció de 1858, dels divuit municipis del partit només quatre d'ells (Batea, Corbera d'Ebre, Gandesa i Vilalba dels Arcs) pagaven als seus mestres una xifra superior a l'establerta per la llei. En la resta de poblacions, tot i que algunes s'apropaven al mínim legal establert, els mestres cobraven sous molt inferiors. El cas més extrem és el de Prat de Comte, on el mestre cobrava un terç del mínim legal.

En el cas de les mestres l'incompliment de la llei encara és més flagrant, donat que cap dels divuit municipis abonava els sous mínims. Només Batea, Benissanet i Gandesa s'apropaven als 2.200 reals estipulats, essent majoria els municipis on els sous eren gairebé la meitat.

Cal suposar que les mesures coercitives aprovades i la insistència de la Diputació provincial, que com hem vist va començar a publicar les quantitats que calia consignar als pressupostos municipals per cobrir les obligacions de la instrucció primària, van anar quallant, donat que en les dades de la inspecció de 1864 es constata que tots els ajuntaments ja complien amb els mínims legals exigits i, en molts casos, els superaven.

14. SOU I RETRIBUICIONS DELS MESTRES AL PARTIT DE GANDESA 1858-1864

		1858			1864		
		Sou	Retribucions	Total	Sou	Retribucions	Total
Arnes	Mestre	2.200		2.200			
	Mestra	1.340	200	1.540			
Ascó	Mestre	1.642		1.642	3.900	480	4.380
	Mestra	2.000		2.000	2.600	400	3.000
Batea	Mestre	4.000	300	4.300	4.200	800	5.000
	Mestra 1	2.000	500	2.500	2.800	400	3.200
	Mestra 2				2.800	400	3.200
Benissanet	Mestre				3.500	400	3.900
	Mestra	2.000	800	2.800	2.340	260	2.600
Bot	Mestre	2.000		2.000			
	Mestra	1.333		1.333			
Caseres	Mestre	2.000		2.000	2.500	600	3.100
	Mestra				1.660	320	1.980
Corbera d'Ebre	Mestre	3.680		3.680	3.600	240	3.840
	Mestra	1.333	216	1.549	2.400	160	2.560
La Fatarella	Mestre	3.200		3.200	3.700	1.233	4.933
	Mestra	1.340	700	2.040	2.410	820	3.230
Flix	Mestre	3.200		3.200	3.900	433	4.333
	Mestra	1.340	800	2.140	2.600	400	3.000
Gandesa	Mestre 1	3.650		3.650	4.200	700	4.900
	Mestre 2				4.200	700	4.900
	Mestra 1	2.000		2.000	2.800	100	2.900
	Mestra 2				2.800		2.800
Horta de Sant Joan	Mestre	2.100		2.100	4.000		4.000
	Mestra	1.344		1.344	2.610		2.610
Miravet	Mestre	2.040		2.040	3.600	600	4.200
	Mestra	1.340	700	2.040	2.400	500	2.900
Móra d'Ebre	Mestre	4.266		4.266	4.500		4.500
	Mestra 1	2.000	1.000	3.000	3.000		3.000
	Mestra 2				3.000		3.000
Pinell de Brai	Mestre	2.134		2.134			
	Mestra	1.340	600	1.940			
La Pobla de Massaluca	Mestre	2.000		2.000	3.000	800	3.800
Prat de Comte	Mestre	1.100		1.100			
	Mestra						
Riba-roja d'Ebre	Mestre	2.000	300	2.300	3.600	400	4.000
	Mestra				2.400		2.400
Vilalba dels Arcs	Mestre	3.600	300	3.900	3.500		3.500
	Mestra	1.340	800	2.140	2.340		2.340

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a les visites de l'inspecció d'ensenyament primari de gener de 1858 i juny de 1864. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. LI. 19/3/1/7 i 19/6/5/3. AHUB.

L'única explicació que sembla plausible per entendre què havia dut, a dotze dels divuit ajuntaments del partit, a incrementar els sous dels seus mestres per damunt del mínim legal, és la intervenció directa de la Diputació. Tot i que no hem documentat que ho va motivar, com a mínim des de l'exercici 1864-1865¹⁹, l'ens provincial va augmentar les quantitats destinades als sous dels mestres que publicava el Butlletí per a la seva consignació als pressupostos municipals. Aquesta decisió, que sembla unilateral, ens duu a considerar que la iniciativa endegada per la Diputació de Tarragona l'abril de 1862 no va reeixir. La iniciativa no era altra que la eliminació d'algunes de les obligacions en matèria d'ensenyament primari dels ajuntaments, que havien de ser assumides directament per l'administració provincial. L'acta del Ple del 9 d'abril recollia aquesta mesura amb el següent acord:

Deseosa la Diputación de remover por su parte todos los obstáculos que puedan presentarse al progreso y desarrollo de la Instrucción publica ha considerado de suma conveniencia a dicho objeto el que las dotaciones de los profesores y gastos de material de las escuelas se consigne en el presupuesto provincial como una carga permanente del mismo y se eliminen de los municipales sin que por este cambio se imponga ningún gravamen a los contribuyentes. En su consecuencia la Diputación ha acordado que se eleve a S.M. una reverente exposición de conformidad al proyecto presentado por la Comisión respectiva²⁰.

Malauradament, no hem pogut documentar quina fou la resposta del govern davant d'aquesta iniciativa²¹, que hauria posat fi a un dels problemes endèmics del sistema, alleugerint, a més, les hisendes municipals d'una part considerable de la càrrega que suposava el sosteniment del sistema educatiu primari. Possiblement, l'argument utilitzat per rebutjar aquesta proposta es fonamentés en les prescripcions legals vigents, que obligaven als ajuntaments a assumir les despeses de la instrucció pública basant-se en el criteri d'aprofitament que aquests havien d'obtenir de l'educació dels seus conciutadans.

¹⁹ BOPT núm. 15 de 3 de febrer de 1865.

²⁰ Acta del Ple de la Diputació de 9 d'abril de 1862. Llibres d'Actes de la Diputació. AHDT.

²¹ Entre els llibres d'Actes conservats a l'AHDT existeix un buit documental entre el desembre de 1862 i l'octubre de 1868.

Un altre dels canvis introduïts amb la reial ordre de 29 de novembre de 1858 va ser la forma de fer els pagaments. S'hi establí que aquests s'havien d'efectuar i en metàl·lic, fent desaparèixer així la possibilitat de pagar en espècies que es contemplava a la llei de 1838 (art. 5). Per assegurar-se de l'aplicació d'aquesta mesura, els pagaments es farien a través de rebuts emesos pel governador civil a favor de cada mestre. Aquest rebuts s'emetrien trimestralment, i al final de cada període havien de ser retornats amb la signatura del mestre, per tal de verificar el seu pagament (art. 6).

En cas de detectar qualsevol retard en el pagament dels sous o en la remissió dels rebuts degudament signats, s'havia d'informar immediatament a la Direcció General d'Instrucció Pública, per tal que cerqués la forma de posar-hi remei (art. 8).

Finalment, la reial ordre també establí els mecanismes per controlar l'ús que els mestres feien dels diners consignats a les partides de material escolar. Per assegurar-se del seu bon ús, els mestres haurien de confeccionar un pressupost anual de despeses de material. Els pressupostos, un cop informats per les juntes locals, serien traslladats a les provincials per a la seva aprovació definitiva (art. 13).

Pel que fa a les caixes provincials d'instrucció pública que s'ordenava crear en aquesta reial ordre, una de nova, amb data 30 de novembre, establí quin havia de ser el seu funcionament.

Els alcaldes haurien de lliurar les despeses programades per cada trimestre al dipositari dels fons provincials, igual que feien amb els diners de les contribucions generals que recaptaven en nom de l'Estat (art. 1). Aquesta mesura, a més de contribuir a assegurar el pagament dels mestres, també forçava que aquest es fes en metàl·lic, desterrant el costum de pagar en espècies.

Per fer efectius els pagaments, les juntes provincials havien de confeccionar les nòmines de cada mestre (art. 5), que un cop supervisades per l'inspector i l'oficial interventor de la diputació, havien de ser signades pel governador civil, com ordenador dels pagaments (art. 6).

Un cop trasllades al dipositari dels fons provincials, aquest havia de fer arribar als mestres les quantitats consignades a cada nòmina, utilitzant els diversos canals establerts per la llei (art. 7).

A canvi d'aquest servei, el dipositari, que solia ser un particular, rebria un 2% dels diners recaptats i distribuïts. Un altre 1% es destinaria a cobrir les despeses de la junta provincial i de la impressió de les nòmines. Aquest 3% que calia descomptar del total dels fons destinats a l'ensenyament primari, es descomptaria de les partides destinades al material de les escoles (art. 8).

La gestió privada dels diners públics, incloent la seva recaptació i distribució, no era una pas una innovació. La presència de dipositaris i recaptadors dels diferents tipus impositius era la norma comú, barreja de l'herència de les diferents jurisdiccions fiscals de l'Antic Règim, i de la concepció del lliure mercat que anava prenent força al país.

L'assaig d'aquest nou sistema, que no es va arribar a imposar com una obligació, no va acabar amb el problema del deute escolar. Malgrat les disposicions legals, van ser molts els ajuntaments que, mancats dels diners necessaris, no ingressaven les quantitats corresponents a les caixes provincials. En aquests casos, tot i l'emissió de les preceptives nòmines per l'autoritat provincial, els dipositaris no feien efectiu el pagament, donat que la llei només els obligava a pagar sobre les quantitats ingressades.

A la província de Tarragona, la primera informació sobre el funcionament de la caixa provincial d'instrucció pública és del novembre de 1860. Es tracta de la publicació al Butlletí provincial d'una circular de la secció de Foment de la Diputació on es reclama a diverses poblacions l'ingrés de les consignacions de personal i material de les escoles del 3r trimestre d'aquell any. Per tal d'assegurar el seu compliment, la circular amenaçava als ajuntaments amb una multa de 100 rals en cas de persistir en el retràs del l'ingrés. Entre els municipis relacionats en la circular en trobem set dels divuit del partit de Gandesa²². Cal pensar, doncs, que els mestres que exercien en aquestes poblacions van veure com el pagament dels seus sous s'endarreriria, a l'espera que els respectius ajuntaments fessin efectius els ingressos corresponents.

²² Els municipis del partit de Gandesa relacionats a la circular eren: Arnes, Batea, Benissanet, Caseres, Miravet, Prat de Comte i Riba-roja d'Ebre. BOPT núm. 132, de 2 de novembre de 1860.

El sistema d'ajudes a les construccions escolars

A més de la qüestió salarial i la massificació a les aules, un altre dels problemes endèmics de l'ensenyament públic al llarg de tot aquest període va ser el dels centres escolars.

Tal i com hem vist en l'anàlisi de les dades estadístiques corresponents al quinquenni 1851-1855, el nombre d'escoles havia augmentat fins a les 20.743. El 1860, cinc anys després, la xifra ja era de 24.359²³. Aquest creixement, tot i que encara era insuficient per cobrir les necessitats educatives de tot l'estat, va ser fruit de la voluntat dels governs liberals per estendre el sistema educatiu primari arreu del regne.

Malgrat tot, un cop més, la voluntat dels polítics liberals no va anar acompanyada dels mitjans necessaris per al seu correcte desenvolupament. Tal i com establia la llei de 1857, i abans ho havia fet la de 1838, els ajuntaments eren els responsables de bastir els edificis o sales destinades a acollir les escoles.

Malauradament, la crítica situació de moltes de les hisendes municipals, sumada a la pèrdua de moltes de les propietats urbanes desamortitzades, va provocar que, en molts casos, aquests edificis no comptessin amb les condicions mínimes per complir la seva missió.

Pel que respecta al partit de Gadesa, les dades proporcionades per les inspeccions de 1860 i 1864 ho fan palès.

L'informe de la inspecció de 1860 va avaluar l'estat de trenta-quatre escoles del partit, de les quals només vuit van ser considerades en bon estat, i d'aquestes, encara en trobem una, la de nenes de Vilalba dels Arcs, on s'indica que no compleix amb les condicions mínimes per a la docència i es recomana demanar a l'ajuntament que cerqui un nou local.

De la resta dels centres, quinze són considerats regulars o mitjans, tot i que en sis dels casos s'apunten diverses observacions indicant que no compleixen amb les condicions mínimes o bé recomanant la recerca de nous locals.

²³ Circular del Director General d'Instrucció Pública de 20 de desembre de 1865. *Gaceta de Madrid* núm. 355 de 21 de desembre de 1865.

15. ESTAT DELS EDIFICIS ESCOLARS AL PARTIT DE GANDESA EL 1860

	Escola	Estat de l'escola	Observacions
Arnes	Nens	Regular	El local és petit
	Nenes	Bo	
Ascó	Nens	Bo	
Batea	Nens	Mitjà	
	Nenes	Regular	
Benissanet	Nens	Mitjà	
	Nenes	Bo	
Bot	Nens	Mitjà	El local és incapaç per als alumnes i no reuneix cap de les condicions necessàries
	Nenes	Mitjà	El local és petit
Caseres	Nens	Dolent	El local amenaça ruïna
Corbera d'Ebre	Nens	Dolentíssim	El local no reuneix cap de les condicions necessàries, convé prevenir l'alcalde per tal que en busqui un de nou de forma urgent
	Nenes	Indecent	El local no reuneix cap de les condicions necessàries, convé prevenir l'alcalde per tal que en busqui un de nou de forma urgent
la Fatarella	Nens	Mitja	El local no reuneix les condicions necessàries
	Nenes	Dolent	Convé que es faciliti un altre local
Flix	Nens	Mitjà	
	Nenes	Mitjà	Convé prevenir l'alcalde per tal que faciliti un altre local
Gandesa	Nens	Ruïnós	El local és petit
	Nenes 1	Ruïnós	El local amenaça ruïna i no disposa de llum. Ni la Junta local ni l'ajuntament tenen interès per l'ensenyament
	Nenes 2	Bo	
Horta de Sant Joan	Nens	Bo	
	Nenes	Bo	
Miravet	Nens	Bo	
Móra d'Ebre	Nens 1	Regular	El local és petit
	Nens 2	Dolent	El local no reuneix cap de les condicions necessàries i està deteriorat. Convé prevenir l'alcalde que en disposi un de nou
	Nenes 1	Regular	El local és incapaç per als alumnes i sense condicions, convé prevenir l'alcalde que en disposi un de nou
	Nenes 2	Mitjà	
Pinell de Brai	Nens	Dolent	El local és petit i no compleix les condicions necessàries
	Nenes	Dolent	El local és petit i no compleix les condicions necessàries. La Junta local i l'ajuntament tenen poc cel per l'ensenyament
la Pobla de Massaluca	Nens	Mitjà	El local és dolentíssim i incapaç
	Nenes	Mitjà	El local és dolentíssim i incapaç
Prat de Comte	Nens	Ruïnós	A l'entrada de l'escola hi ha una ferreria
Riba-roja d'Ebre	Nens	Mitjà	
	Nenes		
Vilalba dels Arcs	Nens	Dolentíssim	Convé prevenir l'alcalde per tal que faciliti un altre local
	Nenes	Bo	El local no compleix les condicions necessàries, convé demanar l'alcalde que en cerqui un altre

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a les visites de l'inspecció d'ensenyament primari de novembre de 1860. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visita de inspectores a escuelas elementales de niños y niñas, provincias de Tarragona, Lerida y Gerona (1859-1963) LI. 20/5/4/10. AHUB.

16. ESTAT DELS EDIFICIS ESCOLARS AL PARTIT DE GANDESA EL 1864

	Escola	Estat de l'escola	Observacions
Ascó	Nens	Bo	Amenaça ruïna
	Nenes	Bo	No reuneix les condicions exigides pel reglament. La seva capacitat és de 50 alumnes
Batea	Nens	Dolent	És insalubre per la humitat i la manca de ventilació. Malgrat tenir-ne coneixement, no es detecta cap voluntat de l'ajuntament per solucionar-ho
	Nenes 1	Bo	Capacitat per 60 alumnes
	Nenes 2		És un edifici de lloguer. Té capacitat per 70 alumnes
Benissanet	Nens	Mitjà	Capacitat per 80 alumnes
	Nenes	Mitjà	No és adient per l'activitat docent, per la manca de ventilació. Té capacitat per 70 alumnes. Caldria demanar l'alcalde que busqui un nou local
Caseres	Nens	Bo	Capacitat per 26 alumnes
	Nenes	Dolent	El local és a l'esgorfa d'un edifici que amenaça ruïna. Caldria demanar a l'alcalde que busqui un nou local
Corbera d'Ebre	Nens		El local havia estat abans l'ermita de Sant Blai. No reuneix les condicions del reglament. Té capacitat per 104 alumnes
	Nenes	Dolent	El local no reuneix cap de les condicions necessàries i amenaça ruïna. Té capacitat per 60 alumnes. Caldria demanar l'alcalde que busqui un nou local
la Fatarella	Nens		El local no reuneix les condicions necessàries i una part de l'edifici amenaça ruïna
	Nenes		No reuneix cap de les condicions establertes al reglament
Flix	Nens	Mitjà	No compleix les condicions reglamentàries. Té una ventilació insuficient. Té un capacitat per 60 alumnes
	Nenes	Mitjà	No compleix les condicions reglamentàries. Part de l'edifici amenaça ruïna. Té capacitat per 40 alumnes. Caldria demanar l'alcalde que busqui un nou local
Gandesa	Nens 1	Mitjà	Té capacitat per 84 alumnes
	Nens 2	Dolent	No compleix les condicions reglamentàries. Té capacitat per 65 alumnes
	Nenes 1	Regular	L'edifici és de lloguer
	Nenes 2	Bo	
Horta de Sant Joan	Nens	Bo	Té capacitat per 70 alumnes
	Nenes	Bo	Té capacitat per 89 alumnes
Miravet	Nens	Bo	
	Nenes	Bo	
Móra d'Ebre	Nens	Dolent	Una de les parets és a punt de caure. Té capacitat per 150 alumnes. Caldria demanar l'alcalde que busqui un nou local
	Nenes 1	Mitjà	Li manca la llum necessària
	Nenes 2		No reuneix cap de les condicions reglamentàries
la Pobla de Massaluca	Nens	Mitjà	No reuneix cap de les condicions establertes al reglament. Amenaça ruïna. Caldria demanar a l'alcalde que busqui un nou local
Riba-roja d'Ebre	Nens	Mitjà	
	Nenes		Es troba a l'esgorfa de l'edifici, sense llum ni ventilació. Caldria demanar a l'alcalde que busqui un nou local
Vilalba dels Arcs	Nens	Regular	Una part de l'edifici amenaça ruïna. Es recomana intervenir immediatament per arranjar-ho i suspendre l'assistència dels alumnes a l'escola fins que es faci
	Nenes	Ruïnós	És un edifici de lloguer. La sala es troba al descobert, a la intempèrie. Cal instar l'ajuntament a que suspengui les classes i cerqui un nou local.

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a les visites de l'inspecció d'ensenyament primari de juny de 1864. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Ll. 19/6/5/3. AHUB.

Finalment, l'informe qualifica onze centres, gairebé un terç del total, com a dolents, dolentíssims, indecents o ruïnosa. D'aquests, el cas més extrem el trobem a les escoles de Corbera d'Ebre, els locals de les quals reben la qualificació de dolentíssim, en el cas dels nens, i indecent, en el de les nenes. En tots dos casos, es recomana que es demani a l'ajuntament la recerca urgent de nous locals on instal·lar-les.

A nivell local, també cal destacar el fet que l'escola de nens de Prat de Comte, població que encara no comptava amb un centre per acollir les nenes de la població, es trobés al darrere del local de la ferreria, o el comentari respecte al poc interès que demostraven les autoritats del Pinell de Brai per solucionar els problemes relacionats amb l'educació en aquesta població.

La documentació municipal només ens permet conèixer el punt de vista local de dos dels municipis del partit, Vilalba dels Arcs i Horta de Sant Joan. En el primer cas, el maig de 1860 la reunió de la Junta local d'Instrucció Primària celebrada amb motiu de la visita de l'inspector²⁴, deixa clar que malgrat les seves indicacions recomanant la cerca de nous locals per a les escoles, una d'elles qualificada com a bona i l'altre com a dolentíssima, era del tot impossible trobar una solució immediata. Els arguments exposats pels membres de la Junta local no eren altres que la manca de recursos del municipi per construir unes escoles i la inexistència de locals, públics o privats, que reunissin les condicions necessàries per la docència. Tot i això, al final de la sessió es va acordar, per recomanació de l'inspector, sol·licitar una subvenció per tal de poder construir unes escoles de nova planta i posar fi a la lamentable situació existent en aquells moments²⁵. Val a dir, però, que la sol·licitud d'aquesta subvenció no s'ha trobat reflectida ni a les actes de la Diputació de Tarragona ni a les dades publicades a la *Gaceta de Madrid* durant aquest període. Cal suposar que, possiblement, aquesta petició mai fos tramitada, tot i que en desconeixem la causa.

En el cas d'Horta de Sant Joan la informació documentada és del juliol de 1863, quan l'ajuntament va encarregar un informe per avaluar l'estat de les

²⁴ Tot i que l'informe remès al Rectorat de la Universitat de Barcelona és del mes de novembre, sembla ser que les dades que s'hi recullen són fruit de la visita realitzada al maig. Així doncs, entre la visita d'inspecció i l'enviament de l'informe van transcórrer sis mesos, que posen de relleu la lentitud de la burocràcia administrativa en l'ensenyament primari.

²⁵ Acta de la sessió ordinària de la Junta local d'Instrucció Pública de 28 de maig de 1860. Llibres d'Actes. C. 326. AMV.

dues escoles de la població, que el 1860 havien estat qualificades com a bones, sense cap observació de l'inspector.

L'informe va ser elaborat per dos dels mestres d'obres de la població, Josep Vallespí i Joaquim Vandellòs, que van actuar com a pèrits donat que el municipi no disposava d'arquitecte municipal. Del seu informe es dedueix que les dues escoles es trobaven al mateix edifici, on també hi havia la casa del mestre i, de fer les obres necessàries, també s'hi podria ubicar la de la mestra. L'estat de l'edifici es defineix com a sòlid, apuntant que a la sala destinada a l'escola de nenes hi ha vuit bigues en mal estat, tot i que ho havien de suposar un perill fins al cap de vuit o deu anys²⁶.

Cal pensar que tot i l'apunt final, tant l'ajuntament com l'inspector van considerar que l'estat de les escoles era prou bo, donat que el 1864 mantenien la seva qualificació en l'informe de la inspecció.

Tot plegat sembla apuntar que l'esforç realitzat des de 1857 per complir amb els requisits establerts per la llei va ser més quantitatiu que qualitatiu. Els ajuntaments, en la majoria de casos, van crear els centres que els exigia la llei, sense tenir en compte, però, les condicions dels locals on s'establien. Una realitat que, de fer-se extensiva a la resta de l'estat, deslluïria les dades estadístiques que el govern exhibia com a prova de l'èxit de la reforma educativa.

El cert és que quatre anys després, la situació era força similar. L'informe de 1864 avalua l'estat de 31 centres del partit. En aquest cas el nombre d'escoles que es consideren en bon estat s'eleva fins a deu, tot i que en dos casos, les dues escoles d'Ascó, l'inspector va apuntar que un dels centres no complia les condicions exigides pel reglament (escola de nenes), i que l'altre amenaçava ruïna (escola de nens).

Dels quinze centres que el 1860 havien estat qualificats com a regulars o mitjans, es passa a deu. D'aquests, però, en cinc casos s'apunten observacions relatives a l'incompliment de les condicions reglamentàries o l'amenaça de ruïna (és el cas de l'escola de nens de Vilalba dels Arcs). En aquest cas, els centres qualificats com a dolents o ruïnosa només són cinc.

²⁶ Expedient sobre l'estat de l'edifici de les escoles 1863. C. 462. AMHSJ.

Tot i aquestes qualificacions, les observacions de l'inspector indiquen que nou de les escoles del partit amenaçaven ruïna i, en el cas de l'escola de nens de Batea, que el local era insalubre, destacant que les autoritats municipals, tot i ser-ne conscients, no tenien cap intenció de trobar-hi una solució.

Dos dels centres que amenaçaven ruïna eren els de Vilalba dels Arcs. En el cas dels nens, com ja hem apuntat, tot i que l'estat de l'escola fou qualificat com a regular, l'inspector recomanava suspendre les classes fins que no es fessin les obres d'arranjament necessàries per garantir la seguretat dels alumnes. En el cas de les nenes, on l'estat del centre era qualificat com a ruïnós, indicant que la sala es trobava descoberta, deixant els alumnes i la mestra a la intempèrie, s'exigia el mateix. Cinc anys després, sembla ser que la situació no havia canviat gens. En la visita del juny de 1869 l'inspector Pere Joaquim Soler, tornava a fer constar el mal estat d'aquesta escola, que continuava sent ruïnós i constituïa un perill per les alumnes, recomanant que es cerqués un nou local. Un cop més, el membres de la Junta es van comprometre a trobar una solució, tot i els problemes que ja s'havien apuntat el 1860²⁷.

Val a dir, en favor de les autoritats de Vilalba dels Arcs, que a diferència d'altres casos, els inspectors no denunciaven una manca d'interès. Cal pensar, doncs, que realment la lamentable situació de les escoles del municipi responia a la impossibilitat material de trobar-hi solucions. Una realitat que, a excepció dels casos esmentats de Batea i el Pinell de Brai, caldria fer extensible a la resta de les poblacions del partit que comptaven amb escoles força deficientes.

En aquest sentit cal pensar, que tot i que el nombre d'escoles i alumnes va anar creixent a tots els municipis del partit, la qualitat dels edificis escolars no va evolucionar de forma paral·lela. L'ensenyament primari es va veure abocat a unes classes sense condicions i força massificades, si més no atenent a les matriculacions, que en molts casos suposaven un perill per a la salut i la integritat física dels alumnes. Cal considerar, doncs, que aquestes deficiències no van ajudar gaire a millorar la qualitat educativa d'aquells que assistien a l'escola. Un element, aquest, que no avaluaven les dades estadístiques del govern.

²⁷ Acta de la sessió extraordinària de la Junta local d'Instrucció Pública de 15 de juny de 1869. Llibres d'Actes. C. 326. AMV.

Com ja apuntàvem en la primera part d'aquest capítol, el juliol de 1856 el govern va aprovar la reserva d'una partida pressupostària per subvencionar la construcció de centres escolars o la compra del mobiliari de les escoles.

La reial ordre que endegava aquesta línia d'ajudes establí com a prioritat per a distribuir els fons l'atenció *a las necesidades más urgentes y dar preferencia a los pueblos que tengan menos recursos, y a los que imponiéndose mayores sacrificios den muestras señaladas de su celo y de su interés por la instrucción pública*²⁸.

De fet, el seu articulat deixava ben clar que les ajudes només s'adjudicarien a les poblacions que no disposessin dels recursos necessaris per cobrir les necessitats indispensables (art. 4). Així doncs, tots aquells municipis amb recursos suficients, tot i que això suposés, com hem vist en el cas de Vilalba dels Arcs, hipotecar bona part dels seus pressupostos, restaven exclosos d'aquestes ajudes.

Per avaluar quins eren els municipis mereixedors de les subvencions, tant en l'aspecte dels seus recursos econòmics com dels sacrificis que feien per impulsar la instrucció primària, s'establí el filtre administratiu de les autoritats provincials. Així, les sol·licituds dels ajuntaments havien d'eleva-se al governador, que les sotmetria al dictamen d'una comissió de la Diputació, previ informe de l'inspector provincial (art. 7).

Aquests criteris de selecció, sumats a la modesta quantia de la partida pressupostària destinada a aquestes ajudes, explicarien el reduït nombre de sol·licituds tramitades i aprovades durant els primers anys de vigència del reial decret. Entre 1857 i 1862, tot i l'increment gradual de les quantitats atorgades pel govern, el nombre de municipis beneficiats va ser força moderat si prenem com a referència l'estat de les escoles del partit de Gandesa, on menys d'un terç del total complia amb els requisits mínims per als seus locals.

En el cas català, sobta el reduït nombre de municipis que es van beneficiar, en aquest període, de les ajudes estatals. Sense estudis relatius a l'estat general de les escoles del país, només podem especular sobre les raons d'aquesta situació. D'entrada se'ns plantegen, com a mínim, dues explicacions possibles.

²⁸ RO de 24 de juliol de 1856.

17. SUBVENCIONS ESTATALS PER A LA CONSTRUCCIÓ I ARRANJAMENT D'ESCOLES 1857-1862

		1857	1858	1859	1860	1861	1862
Import de les subvencions atorgades	Total	611.767	826.777	956.984	971.295	1.022.407	1.449.924
	Barcelona		28.000		20.000		25.000
	Girona		10.000				
	Lleida		10.000	10.000	40.000	20.000	67.543
	Tarragona	16.000	25.000	10.000	20.000		50.000
	Total	160	132	127	115	113	173
Municipis Beneficiats	Barcelona ¹		4		2		3
	Girona ²		1				
	Lleida ³		1	1	4	2	7
	Tarragona ⁴	2	3	1	2		5
	Total						

(1) Els municipis beneficiats de la província de Barcelona van ser Cabrils, Sant Gervasi de Casetes, Sant Martí Sarroca i Teià (1858), Piera i Vic (1860) i Caldes de Montbui, Olivà i Santpedor (1862)

(2) L'únic municipi de Girona que va rebre aquestes ajudes va ser Cadaquès

(3) Els municipis beneficiats de la província de Lleida van ser Bosots (1858), Les (1859), Almenar, Castellldans, Esterrí d'Aneu i Vilanova de Bellpuig (1860), Alcarràs i Farrera (1861) i Almatret, Anglesola, Aspà, Bobera, Puigvert, Torrefarrera i Vilanova de la Barca (1862)

(4) Els municipis beneficiats de la província de Tarragona van ser el Catllar i Vandellòs (1857), Bot, els Guiamets i Puigpelat (1858), Porrera (1859), Miravet i el Molar (1860) i Benissanet, Cabra del Camp, Masdenverge, Santa Bàrbara i Xerta (1862).

Elaboració pròpia a partir de les dades publicades a la *Gaceta de Madrid* núm. 53 de 22 de febrer de 1858, núm. 110 de 20 d'abril de 1859, núm. 214 de 2 d'agost de 1859, núm. 96 de 5 d'abril de 1860, núm. 235 de 22 d'agost de 1860, núm. 75 de 16 de març de 1861, núm. 266 de 23 de setembre de 1861, núm. 11 d'11 de gener de 1862 i núm. 245 de 2 de setembre de 1863.

Una possibilitat seria que el cas del partit de Gandesa fos una excepció, i la major part de les demarcacions escolars del país gaudissin d'uns centres de qualitat que farien innecessàries les ajudes de l'Estat. De ser així, caldria considerar les poblacions relacionades a la Taula 17 com a excepcions a la norma.

Una segona explicació podria raure en una aplicació estricta dels criteris establerts a la reial ordre de 1856 per part de les autoritats provincials encarregades de seleccionar les sol·licituds presentades. En aquest cas, es consideraria que la majoria de les poblacions catalanes no complien amb els requisits exigits, és a dir, que, o bé disposaven dels recursos necessaris, o bé que no demostraven prou interès per la instrucció primària.

Les poques dades que hem pogut documentar respecte al partit de Gandesa, que suma tres de les tretze poblacions beneficiades de la província de

Tarragona, ens fa pensar que la segona de les explicacions podria ser la més plausible.

Ja hem fet esment, més amunt, del cas de Bot, que va aconseguir l'adjudicació d'una subvenció de 10.000 rals el 1858, tot i que les obres no es van licitar fins el 1862, i l'edifici no va ser inaugurat fins el 1877²⁹.

De les altres dues poblacions, sabem que Benissanet va sol·licitar les ajudes estatals per a la construcció d'unes noves escoles el 1861. El novembre d'aquell any el Ple de la Diputació estudiava el seu expedient, acordant retornar-lo al Governador per tal que aquest reclamés a l'ajuntament la informació relativa a la manca de recursos municipals que calia demostrar per acollir-se a les ajudes establertes a la reial ordre³⁰.

Cal suposar que finalment l'ajuntament va poder demostrar que no disposava dels recursos suficients per impulsar la construcció d'unes noves escoles sense l'ajuda de l'Estat, donat que el 1862 li fou concedida una subvenció de 10.000 rals per fer-ho.

Possiblement, com en el cas de Bot, la concessió administrativa no va anar seguida del seu pagament, donat que en l'informe de la inspecció de 1864 es feu constar que les obres encara no s'havien iniciat, recomanant que es demanés a l'ajuntament el seu inici de forma urgent³¹. Desconeixem, però, si aquestes escoles es van arribar a construir o si les ajudes concedides van arribar a ser ingressades a la hisenda municipal.

En aquella mateixa sessió, el Ple de la Diputació desestimava la sol·licitud presentada per l'ajuntament de Corbera d'Ebre, que segons la inspecció de 1860 comptava amb unes escoles qualificades com a dolentíssima, en el cas dels nens, i indecent, en el de les nenes. Les raons argumentades per denegar la petició instruïda per l'ajuntament es basaven en els recursos del municipi. Segons el dictamen del Ple de la Diputació, Corbera d'Ebre disposava de recursos suficients, donat que per cobrir els seus pressupostos municipals no s'havia vist obligada a crear arbitris extraordinaris³².

²⁹ CORTÉS MANYÀ, Antonio. Notes sobre Bot. Calaceit. Coedició de l'autor i el Centre d'Estudis de la Terra Alta, 2006, 105.

³⁰ Acta del Ple de la Diputació de 16 de novembre de 1861. Actes de la Diputació. AHDT.

³¹ Informe de la visita d'inspecció cursada el 23 de maig de 1864 a l'escola de Benissanet. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Informes de Inspección realizadas en la provincia de Tarragona (1863-1964) LI. 19/6/5/3. AHUB.

³² Acta del Ple de la Diputació de 16 de novembre de 1861. Actes de la Diputació. AHDT.

És aquesta denegació, tenint en compte la situació de les escoles del municipi i el fet que als informes de la inspecció no s'esmenta cap indisposició de les autoritats locals vers l'ensenyament públic, que ens fa pensar que les raons que molts municipis catalans, i d'altres províncies de l'estat, fossin exclosos de les ajudes del govern tindrien més a veure amb una interpretació estricta de la normativa per part de les autoritats provincials que a una idíl·lica situació dels centres escolars.

Així doncs, cal considerar que tot i el gest impulsat pels governs liberals a partir de 1856, les ajudes concedides per a la construcció d'edificis escolars van ser insuficients, tant per la quantia com per les aparents dificultats per fer-les efectives. La responsabilitat de les edificacions escolars va continuar en mans dels ajuntaments i dels seus recursos, perpetuant la situació de precarietat, quan no de perill real per als alumnes, de molts dels espais dedicats a la docència arreu del país.

Els mecanismes de control: les juntes d'instrucció pública i la inspecció escolar

La nova llei va suposar un pas endavant en la organització jeràrquica del sistema educatiu. Al capdamunt de tot hi havia el ministeri de Foment, de qui, en aquells moments, depenia la instrucció pública; seguit de la Direcció General del ram i del Real Consejo de Instrucción Pública. Un esglaó més avall trobem els districtes universitaris, creats amb la nova llei (art. 259), al capdavant dels quals hi havia el rector de districte³³.

Dels rectorats depenien les juntes provincials, presidides pel governador civil i integrades per diversos vocals escollits pel govern a partir d'una terna de candidats (art. 284). I, al final de la cadena, hi havia les juntes locals, presidides per l'alcalde i diversos vocals, la designació dels quals corresponia al governador civil (art. 288).

Les funcions de les juntes provincials i de les locals continuaven sent pràcticament les mateixes que els havien estat adjudicades fins al moment.

³³ Les quatre províncies catalanes va quedar incloses dins dels districte universitari de Barcelona, al que també pertanyien les Illes Balears.

Cal destacar que, seguint el model municipal establert amb la llei de 1845, els governadors civils i els alcaldes, com a delegats governatius, a més de les funcions que tenien com a presidents de les respectives juntes, eren els responsables d'assegurar el compliment de les lleis relatives a la instrucció pública (art. 293). Una tutela que s'havia d'exercir, però, sense intervenir en el règim intern de les escoles, és a dir, allò que feia referència a la docència o l'administració dels centres. La supervisió d'aquests aspectes restava en mans de la inspecció.

La principal novetat en els mecanismes de control i fiscalització del sistema escolar d'aquesta llei, és la presència de l'Església i els seus representants. D'aquesta manera la llei recollia l'esperit del Concordat de 1851³⁴.

La seva tasca era, bàsicament, el control sobre els continguts acadèmics i la moralitat dels mestres. La llei establí que els rectors de les parròquies dediquessin una visita setmanal a l'escola per repassar els coneixements dels alumnes sobre la doctrina i la moral cristianes (art. 11). Matèries que, en principi, havia d'impartir el mestre, tal i com recollia el programa escolar marcat per la llei (art. 2). La presència del rector, havia de servir, doncs, per assegurar-se que els coneixements transmesos fossin fidels al catolicisme, evitant qualsevol tipus de desviació ideològica per part del mestre.

Per tal d'assegurar-se que aquesta mesura es complia degudament, la llei feia responsables a les autoritats civils (governadors i alcaldes) i acadèmiques (rectors universitaris) de garantir la lliure entrada a les escoles als representants eclesiàstics (art. 295). Aquests, a més de vetllar per la correcta transmissió de la doctrina sagrada, havien de vigilar els continguts dels llibres de text i les explicacions dels mestres, per tal d'evitar *doctrinas perjudiciales a la buena educación religiosa de la juventud*. En cas de ser detectades, havien de denunciar-ho al govern, que s'encarregaria de prendre les mesures oportunes (art. 296).

El tercer engranatge del control escolar continuava sent la inspecció. La nova legislació eradicava la estacionalitat de les mesures anteriors. L'inspector

³⁴ art. 1. *La religión católica, apostólica y romana, que con exclusión de cualquier otro culto continúa siendo la única de la nación española, se conservará siempre en los dominios de S.M. Católica*

art. 2. *En consecuencia, la instrucción en las universidades, colegios, seminarios y escuelas públicas y privadas de cualquier clase será en todo conforme a la doctrina de la religión católica.*

esdevenia un càrrec permanent, dividit en dues categories: els inspectors generals i els provincials. Els primers, en nombre de tres, serien nomenats pel govern, dedicant-se al control del funcionament de les Escoles Normals i també de vigilar l'actuació dels inspectors provincials (art. 305). Aquests, en nombre d'un per cada província, havien de ser els encarregats de visitar les escoles, públiques i privades, d'ensenyament primari. La dotació d'aquests inspectors, tant el seu sou com les dietes de desplaçament, s'havien de consignar als pressupostos provincials.

L'adscripció dels inspectors a les diputacions, segons Ramon Navarro, posa de manifest, un cop més, la desídia del govern vers l'ensenyament. Enlloc de crear 47 nous funcionaris, que no haurien suposat cap trasbals per als pressupostos estatals, s'incrementava la càrrega sobre els pressupostos provincials, que amb aquesta reforma legislativa també s'havien de fer càrrec de les gratificacions especials i, si ho desitjaven, d'obrir i mantenir les Escoles Normals femenines³⁵.

La concreció de les funcions dels inspectors no va arribar fins a la promulgació del Reglament general per l'administració i règim de la instrucció pública, aprovat el 20 de juliol de 1859. En ell s'establia que els inspectors havien de dedicar, com a mínim, sis mesos a l'any en les visites a les escoles públiques i privades de la província, procurant cobrir, en aquest període de temps, el major nombre de centres possible (art. 138). Els itineraris de la inspecció serien establerts pel rector del districte universitari (art. 140) i es publicarien al butlletins provincials (art. 141), per tal d'advertir als municipis afectats.

En les seves visites, com hem pogut veure fins ara, l'inspector havia de supervisar l'estat dels edificis, el nombre d'alumnes i la seva assistència, els mètodes docents utilitzats i els sistemes disciplinaris aplicats, així com la validesa dels llibres de text utilitzats pels mestres (art. 143). La novetat, pel que fa a les matèries a inspeccionar, era el control sobre la moralitat i aptitud dels mestres, tant dins de l'escola com en la seva vida privada (art. 145).

La insistència en el control de la moralitat dels mestres esdevé, a partir de la promulgació de la llei Moyano, una obsessió per als responsables de la instrucció primària. A poc a poc, es va posant de manifest que l'escola primària,

³⁵ NAVARRO, Ramon. *La escuela y el maestro en la España contemporánea (1810-1939)*. Lleida. Textos universitaris Sant Jordi, 1998, 52.

més que transmetre els coneixements mínims que tot ciutadà necessita, ha de perpetuar una determinada concepció de la societat, la de les classes dirigents. Els valors tradicionals de la religió, la pàtria, la monarquia i l'obediència a les lleis i l'ordre establert, s'aniran convertint en elements prioritaris en els continguts escolars, a mesura que les ideologies democràtiques, republicanes o socialistes, vagin guanyant adeptes entre les classes més populars de la societat.

El mestre, com a corretja de transmissió dels valors del sistema, els ha de complir escrupolosament. No només cal que transmeti aquests valors dins de l'aula, també n'ha de ser exemple, tant per als seus alumnes com per la resta de la societat. Per assegurar-se del compliment d'aquest paper, els governs moderats acabaran per legislar sobre els seus drets i deures.

Un exemple clar és la reial ordre de 20 de juliol de 1866 que el Director General d'Instrucció Pública va adreçar als rectors dels districtes universitaris en forma de circular. En ella, es definia l'arrel del problema en els següents termes:

En la época actual, y por lo que respecta a España, no hay para que negar que el espíritu demagógico y enemigo de todo lo que en ella existe de grande y tradicional, ha pretendido penetrar en las regiones de la enseñanza, ya sutilmente difundiendo en los vaporosos conceptos de una filosofía y de una crítica extrañas al genio español; ya halagando a la incauta juventud con mentidas promesas para el provenir; ya por último, deslizándose en la modesta escuela de la aldea para inspirar falsas ideas de la riqueza y de la pobreza, de la autoridad, de la justicia y del destino de los hombres. (...)

La religión católica es la religión exclusiva del Estado; lo ha sido siempre en España; atacar al catolicismo es herir lo que hay de más profundo y delicado en nuestra organización social; es conspirar contra el decoro de la patria; quien tal haga, sobre caer desdichadamente en impío, se acredita de mal español. La Monarquía constitucional es otro de los principios fundamentales de nuestra sociedad; si a nadie es lícito alzar el brazo ni la voz contra objeto tan sagrado, menos podrá serlo al Catedrático que ejerce su alta visión en virtud de un juramento solemne de fidelidad, y llevando al pecho la medalla que ilustra el augusto nombre de la Reina Doña Isabel II. (...)

No es posible que el Gobierno vea con indiferencia que muchos Maestros de instrucción primaria, rebajando su carácter y convirtiendo su misión verdaderamente de sacrificio en misión política, descuiden el cumplimiento de sus deberes por agitarse en intrigas y figurar en reuniones perturbadoras, enseñando así a los niños a aborrecer y a rebelarse, en vez de enseñarles a obedecer y a amar, a discurrir y a creer.

Pocs dies després de la publicació d'aquesta reial ordre, el govern va materialitzar la retòrica exposada en un seguit de disposicions, que va recollir en una nova reial ordre, aquesta amb data d'1 d'agost. En el seu preàmbul, es fixava què era el que calia que aprenguessin els alumnes de primària i què era el que s'esperava dels mestres:

Aprendan, pues, los niños en las escuelas las puras doctrinas de la religión y la moral, los primeros rudimentos del saber indispensable al hombre y de aplicación útil en todas las circunstancias de la vida; infúndaseles espíritu de amor, de agradecimiento y de dignidad; respeto a las leyes, a las glorias y las tradiciones de la patria; condúzcaseles, en fin, por el camino de la virtud y del honor, cultivando a la vez su corazón y su inteligencia, formando sus costumbres y carácter y modelando sus maneras sin caer en extremos de ridícula afectación. (...)

Es indispensable que el Maestro, fuera de las horas destinadas a la clase; prosiga las enseñanzas con su lenguaje, con sus escritos y con su conducta en todos los actos de la vida, sirviendo de modelo a sus alumnos y dándoles así la más eficaz y provechosa de las lecciones.

Per tal d'assegurar-se que els docents s'adequaven a aquest model, s'establia l'organització d'una visita urgent i extraordinària dels inspectors a tots aquells municipis on, ja fos per l'estat de l'ensenyament o per la conducta del mestres, es considerés necessari prendre mesures especials de correcció (art. 1).

L'objecte de la visita, no només havia de ser l'estat de l'ensenyament, també el comportament i la conducta dels mestres (art. 2). Un cop examinades aquestes, prèvia consulta amb veïns i autoritats municipals, s'autoritzava a l'inspector a suspendre els mestres que presentessin *vicio habitual y notorio*

que rebaje y desautorice al maestro a los ojos de sus convecinos; deshonestidad en sus costumbres y vida privada, que produzca escándalo en la población; negligencia y abandono de sus deberes dentro y fuera de la escuela (art. 5). A més, calia que advertissin els mestres per tal que s'abstinguessin de *toda participación en contiendas políticas, en banderías de localidad y en reuniones tumultuosas*, sense perjudici, això sí, de l'exercici de les llibertats polítiques que els conferia la llei (art. 6).

Unes disposicions que, com veurem, es definien amb major duresa a la nova llei d'instrucció pública del juny de 1868.

Malauradament no disposem de dades sobre la inspecció al partit de Gandesa posteriors a les reials ordres de 1866 que ens permetin saber si algun dels seus mestres fou objecte d'una inspecció extraordinària per avaluar la seva conducta moral i política. Disposem, però, de les inspeccions realitzades en els anys anteriors, on ja es consignaven avaluacions sobre alguns aspectes del professorat.

Fins al 1864 els informes de la inspecció es limitaven a avaluar la conducta moral dels mestres i la seva aptitud per l'ensenyament. A partir d'aquesta data es van incorporar altres elements a considerar, com la seva capacitat per a la docència, el nivell de la seva formació i el cel que aplicaven a la seva feina.

Respecte a la conducta moral, les dades dels informes de les tres inspeccions que hem pogut consultar són idèntiques: tots els mestres avaluats van rebre la qualificació d'una conducta moral bona. Cal pensar, doncs, que en aquest període, tot i que encara no existien les prescripcions establertes el 1866, cap dels docents del partit estava gaire involucrat en qüestions polítiques locals o exhibia idees contràries al sistema vigent.

No passa el mateix a l'hora d'avaluar la seva aptitud per la docència. En aquest cas les qualificacions dels diferents inspectors que van visitar el partit posen de manifest una lenta progressió en l'aptitud dels docents al llarg del temps.

El 1858, dels disset mestres avaluats, l'inspector, Manuel S. Marquesí, va considerar-ne quinze amb una aptitud regular i dos amb molta aptitud³⁶. Pel que fa a les mestres, de les catorze docents del partit, quatre eren considerades regulars i de deu s'indicava que tenien poca aptitud. Tot i que en

³⁶ Els dos mestres considerats com a molt aptes per la docència eren Faustí Carceller Cardona, de la Fatarella, i Ramon Suñé Piza, de Móra d'Ebre.

conjunt la opinió de l'inspector sobre els mestres del partit és força pobre, són les mestres les que s'enduen la pitjor part, sense que es proporcioni cap informació que ens permeti conèixer les raons d'aquesta diferència.

Les avaluacions de 1860 són una mica millors. En els cas dels mestres, dels dinou docents avaluats vuit presentaven una bona aptitud, altres vuit la tenien mitjana, en un cas era regular i dos d'ells en tenien poca. Comparant-ho amb les qualificacions de 1858 podem considerar que, a criteri de l'inspector, la situació havia millorat força.

Tot i això, algunes de les observacions apuntades per l'inspector al marge de la qualificació ens fan pensar que la diferència entre una nota mitjana i una de regular era molt poca, fet que matisaria la millora. Així, pel mestre d'Arnes, Antoni Boix Bosque, amb una aptitud mitjana, s'indica que cal que treballi més amb els alumnes donat els pocs resultats que està obtenint a l'escola. Una anotació similar apareix a l'informe sobre el mestre de Flix, Ramon Cabré, de qui es diu que ha de treballar més i explicar amb més claredat els continguts de les assignatures si es vol que els nens aprenguin alguna cosa. En el cas de Vilalba dels Arcs el mestre Miquel Blasco Riera, que també havia estat qualificat amb una nota mitjana com els altres dos, rebia una observació sobre el seu caràcter definit com a *díscolo y caviloso*.

El comentari més negatiu fou pel mestre d'Horta de Sant Joan, Salvador Subirats, l'aptitud del qual havia estat qualificada com a poca, del que es deia que calia adoptar alguna mesura per evitar l'endarreriment amb que tenia l'ensenyament a la seva escola.

En el cas de les mestres la millora també era força considerable respecte de l'anterior inspecció. Així de les quinze mestres avaluades cinc tenien una aptitud bona, en sis casos era considerada mitjana, tres d'elles tenien una aptitud regular i només en un cas la qualificació era de poca aptitud. Aquesta darrera mestra era Teresa Castañé Mompell, que exercia a l'altre escola d'Horta de Sant Joan. En les observacions l'inspector feu constar que caldria prendre alguna mesura per redreçar el lamentable estat en que estava

l'ensenyament a la seva escola, apuntant la possibilitat d'un trasllat a un altre centre o a un altre dedicació³⁷.

Quatre anys després, els informes emesos per Manuel Villegas mostraven un cert retrocés respecte a l'aptitud dels mestres del partit. En el cas dels docents, dels quinze mestres avaluats en vuit casos es considerava la seva aptitud bona, dos d'ells la tenien mitjana i cinc regular. En el cas de les mestres, la situació era similar. De les catorze avaluacions, quatre van ser qualificades com a bones, vuit com a regulars i en dos casos es va considerar que tenien poca aptitud.

Respecte als altres aspectes avaluats en la inspecció de 1864, cal destacar-ne dos d'ells, el que fa referència als resultats de l'ensenyament i el de la instrucció dels mestres. En el primer, els docents masculins van rebre qualificacions molt més elevades que les seves companyes. En dotze dels quinze casos l'inspector va considerar que els resultats eren bons, els altres tres van ser considerats amb les notes "alguns" o "escassos". En canvi, de les catorze mestres avaluades només en quatre casos es va considerar que els resultats obtinguts eren bons i un de regular, la resta van ser considerats amb les notes inferiors, incloent un cas on es considerava que no s'havia obtingut cap resultat³⁸.

A ulls de l'inspector, doncs, els millors resultats s'obtenien a les escoles de nens, mentre que a la majoria de les escoles de nenes aquests eren inferiors al que calia esperar. Possiblement aquestes consideracions tenen una relació directa amb la formació o instrucció dels docents. Així, dels informes de 1864 es dedueix que els mestres disposaven d'una millor formació que les seves companyes. Aquesta diferència caldria buscar-la en la recent creació de les Escoles Normals femenines, que havien obligat a la majoria de dones que exercien el magisteri a formar-se fora dels centres reglats, ja fos de forma autodidacta o sota la tutela de mestres en exercici.

³⁷ Informes de la visita d'inspecció cursats el 9 de novembre de 1860. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visita de inspectores a escuelas elementales de niños y niñas, provincias de Tarragona, Lerida y Gerona (1859-1963) LI. 20/5/4/10. AHUB.

³⁸ Es tractava d'una de les escoles de nenes de Gandesa, regentada per la mestra Leonor Batiste. Informe de la visita d'inspecció cursada el 25 de maig de 1864 a l'escola de Gandesa. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Informes de Inspección realizadas en la provincia de Tarragona (1863-1964) LI. 19/6/5/3. AHUB.

Val a dir, però, que les qualificacions dels mestres del partit tampoc són excessivament bones. Dels quinze docents només en quatre casos es considera que tenen una bona formació, en un cas es considera mitjana, en nou regular i d'un d'ells es diu que la seva formació és escassa. En el cas de les mestres, la màxima qualificació és la de regular, atorgada a onze de les docents avaluades, en els altres quatre casos es considera que la seva formació és escassa.

A la llum de les dades recollides fins al moment, podem considerar que el creixement escolar al partit de Gandesa entre 1857 i 1865 va ser més una qüestió quantitativa que qualitativa. En vuit anys el partit havia acomplert, en la majoria dels casos, amb les prescripcions establertes a la llei Moyano, però els problemes derivats de la massificació, l'absentisme escolar, el mal estat dels centres docents i la qualitat dels mestres continuaven sense resoldre's. La reforma educativa liberal, doncs, no va suposar un canvi substancial en la qualitat de l'ensenyament primari al partit de Gandesa. No es pot negar que, en molts municipis, es va passar de no tenir escola a tenir-ne, sobretot en el cas de les nenes, però tret d'aquest guany considerable, la qualitat de la formació dels alumnes i les condicions de la vida escolar encara havien de millorar molt per tal que els sistema obtingués els resultats que s'havia marcat: estendre la educació a tota la població del país d'una forma efectiva.

Com veurem a continuació, els principals responsables de la instrucció pública eren conscients d'aquestes mancances i dels problemes que llastraven la instrucció pública primària. Tot i ser-ho, però, cap dels governs liberals que es van anar succeint fins el 1900 va emprendre mesures directes per solucionar-los. Com s'havia fet des de 1834 els governs estatals van continuar traslladant als municipis totes les responsabilitats en matèria educativa, perpetuant els problemes existents.

LA SITUACIÓ DE L'ENSENYAMENT PRIMARI EL 1865: UNA VISIÓ CRÍTICA

El 20 de desembre de 1865 el Director General d'Instrucció Pública, Manuel Silvela, adreçava als rectors de districte universitari una circular per endegar la recollida de dades per confeccionar l'estadística sobre la situació de l'ensenyament primari del quinquenni 1861-1865.

La circular, a més de repassar les dades d'estudis anteriors, també plantejava un seguit de qüestions relacionades amb la situació de l'ensenyament primari, sol·licitant el parer dels rectors, per tal de trobar solucions als problemes existents i millorar el funcionament del sistema.

Pel que fa a les dades, aquestes només fan referència al nombre d'escoles, el d'alumnes i al total de les despeses consignades per atendre les necessitats de l'ensenyament primari a nivell estatal. Tot i això, permeten apreciar el ràpid procés de creixement i expansió del sistema escolar, que en catorze anys va aconseguir duplicar el nombre d'alumnes i augmentar considerablement el nombre d'escoles. Un creixement que va anar acompanyat de l'augment de les despeses consignades per al seu manteniment, que es van quintuplicar entre 1846 i 1860.

Els resultats recollits a la Taula 18 indiquen, clarament, l'èxit dels governs liberals en l'expansió del sistema educatiu de l'ensenyament primari. Val a dir, però, com ja hem apuntat anteriorment, que les dades estadístiques, tot i reflectir un creixement quantitatiu, no tenen en compte aspectes com la qualitat dels centres escolars, la seva massificació, la taxa d'absentisme o els problemes del deute escolar. Uns problemes que existien i eren comuns a tot l'estat, tal i com posa de manifest el fet que Manuel Silvela demanés als rectors universitaris el seu parer per trobar-hi solucions.

D'altra banda, les xifres tampoc ens permeten saber si aquest èxit va ser fruit de la voluntat dels municipis, convençuts dels beneficis que l'ensenyament primari havien d'aportar als seus ciutadans, o bé, de la millora dels mecanismes de control i coerció dissenyats pels governs moderats al llarg d'aquest període. De fet, a l'hora de valorar aquest creixement, el propi Director

General afirma que aquesta progressió era fruit dels sacrificis que s'havien imposat els municipis per atendre aquest servei. Uns sacrificis, que més que assumits de forma voluntària, havien estat imposats a través de la legislació promulgada.

18. ESCOLES, ALUMNES I DESPESA EDUCATIVA ENTRE 1846 I 1860

	Nombre d'escoles	Nombre d'alumnes	Quantitats consignades per les despeses escolars
1846	15.640	662.611	13.073.740
1850	17.431	681.727	22.342.930
1855	20.734	1.004.934	40.209.740
1860	24.359	1.261.653	65.715.390

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a la Circular de 20 de desembre de 1865, publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 355, de 21 de desembre de 1865

Pel que fa a Catalunya, les dades corresponents a 1860, només ens aporten informació sobre les escoles elementals i superiors, sense incloure les de pàrvuls ni les d'adults.

El creixement experimentat a nivell estatal, també es va donar a Catalunya, passant de les 1.431 escoles de 1855 a les 2.243 de 1860; és a dir, un total de 812 nous centres d'ensenyament primari elemental o superior, incloent els públics i els privats.

En aquest creixement les escoles elementals de nenes juguen un paper molt important, donat que en aquests cinc anys gairebé van duplicar el seu nombre, passant de 468 a 867 centres. És a dir, pràcticament la meitat dels nous centres creats a Catalunya van ser escoles femenines. Un increment, però, que no va ser suficient per equiparar-les amb les escoles per a nens, que continuaven sent molt superiors en nombre, sumant un total de 1.347 centres.

Les quatre províncies catalanes van experimentar un creixement similar en el nombre de centres públics. Cal destacar el cas de Lleida, que va duplicar de llarg el nombre d'escoles existents a la província, dedicant la majoria dels nous centres a la formació de nenes. En aquest quinquenni la província va passar de les 26 escoles completes per a nenes existents el 1855 a tenir-ne 208, és a dir, que es va multiplicar per vuit el nombre d'aquest centres.

Un altre tret destacable, pel que fa a l'ensenyament femení, és la reducció del nombre d'escoles incompletes a totes les províncies, excepte la de Tarragona.

De les 56 existents el 1855, es va passar a només 40, la majoria d'elles concentrades a les comarques tarragonines. Cal pensar, que aquestes escoles, més que tancar les seves portes, es van acabar convertint en escoles completes. Aquest canvi suposava una millora en la formació de les alumnes, que podien accedir al temari complet de la mà d'una mestra titulada.

19. ESCOLES PÚBLIQUES D'ENSENYAMENT PRIMARI - 1860

	Escoles superiors	Escoles de nens		Escoles de nenes		Total d'escoles
		Elementals completes	Elementals incompletes	Elementals completes	Elementals incompletes	
Catalunya	23	783	280	557	40	1.683
Barcelona	8	243	39	163	7	460
Girona	8	185	1	63	1	258
Lleida	3	205	192	208	0	608
Tarragona	4	150	48	123	32	357

ESCOLES PRIVADES D'ENSENYAMENT PRIMARI - 1860

	Escoles superiors	Escoles de nens		Escoles de nenes		Total d'escoles
		Elementals completes	Elementals incompletes	Elementals completes	Elementals incompletes	
Catalunya	6	231	53	176	94	560
Barcelona	5	142	35	110	41	333
Girona	1	36	1	27	5	70
Lleida	0	8	11	17	15	51
Tarragona	0	45	6	22	33	106

Dades extretes de Peset, José Luís (et al). Ciencias y enseñanza en la revolución burguesa. Madrid. Editorial Siglo XXI, 1978, p. 144 i 145

Tot i no disposar de dades respecte a la distribució territorial de les escoles públiques, el seu creixement, i les disposicions establertes en la llei de 1857, fan pensar que en aquest quinquenni, moltes de les noves escoles es van crear a municipis on ja n'existien. És a dir, que la capacitat escolar dels grans municipis va anar creixent, facilitant la incorporació de nous alumnes i reduint els índex de massificació a les aules. Una situació que, com a mínim, caldria considerar pel que fa a les escoles de nens. El creixement de les escoles de nenes, possiblement, va seguir patrons extensius, arribant a poblacions on fins aleshores no existien aquest tipus de centres.

L'augment del nombre de centres públics a Catalunya va ser molt superior al dels privats, que van passar de representar el 30,54% del total, al 24,96%. De les quatre províncies catalanes, només Barcelona supera amb escreix la mitjana del país, arribant fins al 41,99% del total de les escoles elementals. Unes dades que confirmarien la consolidació de l'ensenyament privat en les zones urbanes, amb major demanda. En l'extrem contrari, trobem a la província de Lleida, on són majoritaris els petits nuclis de població, i on l'ensenyament privat només representa un 7,73% del total de les escoles elementals.

També es confirma una major presència de l'ensenyament privat en l'educació de les nenes que en la dels nens. Si a nivell català l'ensenyament privat masculí representava, el 1860, un 21,08% del total, el femení es situa deu punts per damunt, arribant al 31,14%.

Amb tot, podem considerar que el 1860 la xarxa escolar catalana, tant pública com privada, s'estenia per tot el país. Restava pendent, però, aconseguir que els municipis més grans aconseguissin dotar-se del nombre suficient d'escoles per poder atendre les seves necessitats. Unes necessitats, que en ple procés de creixement industrial, aniran augmentant a mesura que la seva població creixi amb l'arribada de la immigració procedent de les zones rurals de la Catalunya interior.

Respecte a l'ensenyament superior, també es constata un creixement considerable, malgrat que la nova legislació reduïa el nombre de poblacions que estaven obligades a mantenir aquest tipus d'escoles. En l'àmbit públic, el nombre d'escoles superiors es va doblar, passat de les 11 de 1855 a les 23 de 1860. El cas més destacable és el de Barcelona, que en aquests cinc anys passa de tenir una única escola superior pública, a tenir-ne vuit; seguit del de Girona, que va duplicar el nombre d'aquests centres en el mateix període.

En el cas dels centres privats, cal destacar la seva redistribució territorial. Així, els centres existents a les províncies de Lleida i Tarragona van tancar les seves portes, de manera que en aquestes dues províncies els estudiants del cicle superior de l'ensenyament primari només podien accedir a centre públics. En canvi, la província de Barcelona va veure com el nombre de centres privats d'ensenyament superior va passar de 2 a 5, entre els quals cal comptar l'única escola superior femenina de tot el país.

Unes dades que també confirmarien la vocació urbana d'aquest tipus de centres, adreçats a una classe social amb molt poca presència al món rural.

Com ja hem apuntat, la circular del Director General d'Instrucció Pública, després de comentar breument les dades estadístiques anteriors a 1865, reconeix què, malgrat els guanys aconseguits, Espanya encara estava molt lluny del grau d'il·lustració i cultura necessaris. Sota aquesta premissa, i amb l'objectiu de copsar l'opinió dels rectors dels districtes universitaris, al llarg del text va exposant tot un seguit de problemes, apuntant les possibles solucions que caldria aplicar.

La primera qüestió a la que fa referència és la de l'absentisme escolar. Al seu parer, els principals responsables del problema eren els pares, que preferien enviar els seus fills a treballar, ja fos al camp o a la fàbrica, abans que a l'escola. Una actitud on el benefici econòmic immediat s'estaria anteposant als que proporciona l'educació, visibles a mig i llarg termini.

Aquesta premissa, responsabilitzant als pares i al cost d'oportunitat que suposava la instrucció dels fills del problema de l'absentisme, marcarà el contingut de totes les propostes plantejades a la circular. D'aquesta manera el problema es traslladava a un factor extern al sistema, evitant entrar en qualsevol debat que pogués desvetllar els seus punts febles.

Per posar fi a aquesta situació, la primera proposta plantejada per Manuel Silvela, no és altra que la obligatorietat. Una mesura què, tot i estar contemplada a la llei de 1857, considera estèril per no haver-la acompanyat de les disposicions coercitives necessàries per a la seva aplicació.

En cas de desestimar la seva aplicació, una alternativa possible era declarar la gratuïtat de l'ensenyament primari. Aquesta alternativa, però, duia implícit un perill que calia tenir en compte: l'increment sobtat de les despeses municipals en matèria d'ensenyament. Es descarta, així, la possibilitat que fos el propi govern qui assumís, en els seus pressupostos, l'import total de les retribucions que estaven pagant els alumnes.

Per tal de reduir les possibles resistències dels ens locals, si la majoria dels rectors consideraven que la gratuïtat era la solució per eradicar l'absentisme escolar, la circular proposava que es deixés en mans dels ajuntaments la decisió final. Es tractaria doncs, de sumar el cost de les retribucions a les dotacions salarials existents, deixant que cada municipi decidís si es feia càrrec

de la nova despesa, o bé, mantenia el seu repartiment entre els veïns que duïen els seus fills a l'escola. De fet, aquesta proposta no era cap novetat donat que, si més no en el cas del partit de Gandesa, aquesta pràctica ja era habitual³⁹.

Una tercera via per procurar millorar l'assistència escolar, calia buscar-la en la feina dels inspectors, que amb les seves visites als centres tenien coneixement directe de cada situació particular. La seva opinió i les seves propostes, per cada cas, podien contribuir a solucionar el problema.

Una forma d'incrementar els beneficis que podia reportar la inspecció, era duplicar el nombre d'agents a cada província, és a dir, passar d'un a dos. Conscient que aquesta mesura suposaria incrementar les despeses de les diputacions provincials, la circular proposa que es nomeni, de forma automàtica, inspectors als secretaris de les juntes provincials d'instrucció primària. D'aquesta manera, l'increment de les despeses es limitaria al cost de les dietes derivades dels desplaçaments dels nous inspectors.

En cas que cap de les tres propostes exposades fos considerada com una solució viable, o suficient, per combatre el desinterès que la majoria dels pares mostraven per l'educació dels seus fills, es plantegen un seguit de recursos indirectes per tal que cada rector opini al respecte:

... ventajas a los que se hallen sujetos al penoso servicio de las armas, cuando sepan leer, escribir y contar correctamente; prohibición absoluta desde una fecha marcada, de conferir cargos retribuidos por el Estado, la provincia o el Municipio a todo el que no posea las nociones elementales de la instrucción primaria; socorros a los padres menesterosos que lleven a sus hijos a la Escuela; formación por el Párroco y el Alcalde de listas de todos los mayores de seis años y menores de doce que no concurran a la escuela, con expresión de los nombres de los padres, y lectura y publicidad de estas listas; obligación impuesta a los dueños de fábricas y talleres de abrir Escuelas o dar horas a los aprendices para asistir a una pública; exención de cargas o servicios concejiles a los padres que, teniendo cierto número de hijos, acrediten que les dan la

³⁹ Set dels catorze municipis inspeccionats el 1864 havien assumit el cost de les retribucions dels alumnes: Ascó, Batea, Gandesa, Horta de Sant Joan, Miravet, Móra d'Ebre i la Pobla de Massaluca. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Informes de Inspección realizadas en la provincia de Tarragona (1863-1964) LI. 19/6/5/3. AHUB.

instrucción necesaria; privación de derechos políticos desde una fecha dada a los que no son capaces de ejercerlos debidamente por ignorar los rudimentos del saber, y otras medidas análogas que no es necesario reseñar.

La diversitat de les propostes, amb una barreja de recompenses i càstigs, posa de relleu la urgència de trobar solució al problema de l'absentisme escolar. Espanya, després de tres dècades de governs liberals, continuava a la cua dels països europeus, tant en escolarització com en alfabetització, amb quotes inferiors al 40%.

Respecte a l'alfabetització, la circular apunta que un dels grans problemes en aquest àmbit és, que les classes més populars, que no necessiten dels coneixements adquirits a l'escola per poder subsistir, aviat obliden el poc que han après. Per evitar-ho, es proposa l'extensió de les escoles nocturnes per adults. Una fórmula que no havia de suposar un increment excessiu en les despeses d'ensenyament, aprofitant els locals escolars ja existents i també els mestres, que rebrien una petita gratificació per aquesta feina extra.

Un altra proposta era la creació de biblioteques públiques, adscrites a les de les escoles o instal·lades als locals dels ajuntaments. Aquestes biblioteques s'haurien de dotar amb llibres que poguessin interessar a les classes més populars, amb obres sobre viatges, història, novel·la i poesia, degudament supervisades per evitar continguts inadequats. Aquestes lectures complementarien les dels diaris i altres publicacions periòdiques, molt esteses al món urbà, però amb poca presència en l'àmbit rural. Facilitant l'accés a la lectura, es considerava que seria possible evitar la pèrdua d'aquests coneixements entre els membres de les classes més humils de la societat.

Els problemes del sistema educatiu, no només es circumscrivien a l'absentisme escolar i l'analfabetisme derivat de no utilitzar els coneixements adquirits. Un altre problema al que calia posar remei per assolir les quotes d'instrucció necessàries, era el que afectava a les condicions del professorat.

En aquest àmbit s'assenyalen dos qüestions que calia resoldre. La primera era l'endarreriment crònic en el pagament dels sous dels mestres. En aquest camp, l'única possibilitat que s'apunta és exigir un major cel a les autoritats provincials per tal que s'asseguessin que els ajuntaments complien amb les lleis vigents. En cap cas, doncs, es considera la possibilitat d'una major implicació del

govern per alleujar els ajuntaments de les càrregues imposades. L'única solució que es considera viable és aplicar, amb major duresa, els mecanismes legals existents per forçar als municipis a complir amb els seus deures vers l'ensenyament primari. Un ensenyament què, per definició, és considera responsabilitat exclusiva dels poders locals, si més no, pel que fa al seu finançament.

La segona qüestió que es considera cal resoldre, per tal de millorar els resultats del sistema educatiu, és la jubilació dels mestres. La inexistència d'un sistema de pensions per als professionals de la docència els obligava a continuar exercint fins edats molt avançades o, el que és el mateix, fins que la seva salut els ho permetia. La gravetat del problema queda exposada, amb total claredat, al text de la circular:

Las jubilaciones son, no sólo justa recompensa de las tareas del Maestro, si no que la falta de sistema en esta materia esta pesando fatalmente sobre el progreso de la educación popular, porque son muchos los pueblos donde se toleran Preceptores decrepitos que regentan Escuelas, digámoslo así, ilusorias, sin que los agentes de la Administración se atrevan a señalar su inutilidad, porque retroceden ante el espectáculo del abandono y miseria en que quedaría el desdichado Maestro.

Per suplir la manca d'un sistema de jubilacions estatal, havien anat sorgint diferents iniciatives, tant des de l'àmbit públic com des del privat, que coexistien arreu de l'estat. Des de l'àmbit públic, alguns ajuntaments i diputacions concedien als mestres en edat de jubilar-se ajudes i subvencions per garantir els mínims necessaris per a la seva subsistència. Des de l'àmbit privat, la organització entre els propis mestres de caixes d'estalvi o de previsió, complia la mateixa funció. Assumint que, en aquells moments, el govern no valorava la possibilitat de crear el sistema de jubilacions que es considerava necessari, la circular demanava als rectors el seu parer sobre les diferents iniciatives que ja estaven funcionant.

Una altre qüestió per la que calia trobar solucions, era la dels edificis escolars. La construcció d'escoles de nova planta i l'arranjament de les ja existents es planteja com una tasca que calia emprendre amb urgència i més mitjans. En

aquest sentit, es reconeix que els 100.000 escuts, és a dir 1.000.000 de rals, consignats als pressupostos de l'Estat per subvencionar aquestes obres, eren totalment insuficients. A tall d'exemple comparatiu, la circular cita el cas del regne de Bèlgica, que el 1863 havia destinat 2.834.326 francs per la construcció d'escoles. Una quantitat que equivalia a vuit vegades la destinada a Espanya, en un país que només comptava amb una quarta part de la població espanyola.

Com alternativa per provar de solucionar el problema, la circular demanava als rectors la seva opinió sobre la possibilitat de crear algun tipus de recompenses honorífiques, que convidessin als membres de les classes benestants a apadrinar la construcció de noves escoles.

Després de tres dècades d'haver començat a aplicar el model estatal de sistema educatiu, malgrat els avenços obtinguts, encara quedaven molts problemes per resoldre. Uns problemes que, en la seva major part, derivaven de la pròpia concepció política del sistema; imposat des de dalt, però executat a partir dels recursos de la base.

Les propostes plantejades en la circular de desembre de 1865, tot i posar de manifest que els responsables del sistema educatiu eren conscients de les seves mancances i necessitats, no van passar d'aquest estadi. El model estatal va continuar desenvolupant-se durant les dècades següents, sense solucionar cap d'aquestes qüestions de forma satisfactòria.

LA LLEI CATALINA DE JUNY DE 1868

El 4 juny de 1868 la legislació en matèria d'ensenyament primari avançava un nou pas vers la consolidació del sistema educatiu estatal. De la mà de l'aleshores ministre de Foment, Severo Catalina, va ser aprovada una nova Llei d'Instrucció Pública, acompanyada del reglament que l'havia de desenvolupar. La nova norma seguia les mateixes línies d'acció que ja havien inspirat la Llei Moyano, aprofundint, però, en alguns dels seus aspectes més restrictius.

Organització del sistema educatiu

Pel que fa a l'organització de l'ensenyament reglat, es proposava una transformació, si més no, nominal, del sistema existent. Les escoles deixaven de ser elementals i superiors per ser d'entrada, primer ascens, segon ascens i termini (art. 20). Les diferències entre un tipus d'escola i les altres, ja no s'establia a partir dels continguts, si no pel nombre d'habitants dels municipis on estaven establertes.

Així, les escoles d'entrada serien les dels municipis entre 500 i 2.000 habitants; aquells que tenien entre 2.000 i 10.000 habitants tindrien escoles de primer ascens. Les escoles de segon ascens corresponien a les poblacions d'entre 10.000 i 20.000 habitants, i les de termini quedaven circumscrites a les capitals de província i a les ciutats de més de 20.000 habitants.

Aparentment, doncs, la nova divisió del sistema educatiu primari només afectava als sous dels mestres, que variava segons el tipus d'escola on exercissin (art. 42), i a la forma en que s'hi hauria d'accedir (art. 49).

El nombre mínim d'escoles continuaria sent d'una per cada sexe en els pobles de més de 500 habitants (art. 1). S'incrementava, però, el nombre d'habitants necessari per crear més centres. Si el 1857 la llei establia que per cada 2.000 habitants calia crear una escola per cada sexe, la nova norma elevava aquesta xifra fins als 3.000 (art. 8). Així doncs, es reduïa considerablement el nombre d'escoles obligatòries a les ciutats i poblacions més grans.

Pel que fa a les escoles de pàrvuls, fins aleshores obligatòries a les poblacions de més de 10.000 habitants, s'establia que es creessin a tots els ajuntaments que disposaven dels mitjans suficients per fer-ho (art. 10).

El Reglament per desenvolupar la llei, aprovat el 10 de juny, aclaria les condicions per crear aquestes escoles. Així, per les poblacions de menys de 10.000 habitants, es permetia que una de les escoles de nens o de nenes, segons les circumstàncies locals, fos declarada escola de pàrvuls. Pels municipis amb més habitants la seva creació era obligatòria, sempre que no n'existís alguna creada amb fons privats o de fundacions pietoses (art. 114). En el primer cas, per alleujar els ajuntaments de les càrregues que suposava una nova escola, a més de permetre la transformació en escola de pàrvuls d'alguns dels centres ja existents, també es permetia que es fes càrrec de la mateixa

l'esposa del mestre o qualsevol altra persona que gaudís de la confiança del veïnat, sense necessitat de cap títol professional.

La llei no feia referència directa a les escoles masculines d'adults, tot i que en recomanava la seva creació als mestres, com a requisit indispensable per poder accedir als ascensos (art. 52). El Reglament, però, era més explícit, assenyalant l'obligació de crear escoles nocturnes d'adults a tots els pobles on existís una escola. Se n'havia de fer càrrec el mateix mestre, a canvi d'una mòdica retribució (art. 113).

Pel que fa a l'ensenyament de les dones adultes, la llei encarregava a les autoritats provincials que estimulessin la creació de juntes de senyores que impulsessin escoles dominicals on atendre la seva formació (art. 11). El Reglament, igual que feia amb les escoles nocturnes masculines, anava més enllà i declarava les escoles dominicals femenines obligatòries a tots els pobles, encarregant a les mestres la seva atenció (art. 113).

La nova norma delimitava, amb major claredat que la de 1857, l'edat escolar dels alumnes. L'ensenyament primari, en els municipis on existís escola de pàrvuls, abraçaria dels 6 als 10 anys, un més que fins aleshores. Allí on no es disposés d'escoles de pàrvuls, l'edat per ingressar a l'escola primària seria els 5 anys (art. 16).

El Reglament que desenvolupava la llei, però, aportava algunes modificacions a tenir en compte. L'edat d'admissió per les escoles de pàrvuls quedava fixada entre el 2 i els 5 anys, i per les de primària entre els 6 i els 13 anys (art. 147). Així, tot i que la llei recomanava que l'ensenyament primari finalitzés als 10 anys, el Reglament permetia l'admissió a l'escola dels nois i noies fins als 13 anys. Donat que no existia una organització dels continguts en cursos, com ja s'assenyalava a la llei de 1857, cal pensar que aquesta era una mesura per combatre l'absentisme escolar, que en la majoria dels casos era estacionari, responent a les necessitats laborals de les famílies dels alumnes. La possibilitat d'assistir a l'escola més anys, havia de contrarestar els efectes que produïa el no assistir a les classes durant alguns mesos cada any. Amb aquesta solució, la nova llei desestimava les propostes que el Director General d'Instrucció Pública havia plantejat als rectors universitaris el 1865 per combatre el problema de l'absentisme escolar.

La norma de 1868 també mantenia el principi de l'obligatorietat de l'ensenyament primari, encomanant a l'alcalde i al mossèn de la població la responsabilitat de procurar el seu compliment. En cas que les seves amonestacions no fossin suficients, calia informar al governador civil, per tal que prengué mesures, que incloïen la via penal per desobediència a l'autoritat (art. 16).

La llei també mantenia el principi de la gratuïtat restringida, incorporant, però, una novetat. En aquest cas, es permetia als ajuntaments que ho desitgessin eliminar les retribucions, incorporant aquesta quantitat als pressupostos municipals (art. 46). Una idea que ja s'apuntava a la circular de 1865 i que, com hem indicat, devia ser una pràctica habitual a molts municipis. En aquest cas, doncs, la llei de 1868 es va limitar a sancionar-la legalment. Més innovador fou, en aquest àmbit, la desaparició de les retribucions als municipis amb menys de 500 habitants, és a dir, per les escoles incompletes (art. 45).

Un altre aspecte destacable de la nova legislació, pel que fa a la organització del sistema educatiu primari, és la introducció de l'ensenyament religiós dins del sistema públic. Fins aleshores, les congregacions religioses dedicades a l'ensenyament, igual que la resta d'iniciatives privades, havien gaudit dels avantatges concedits per la llei, que els permetia suplir als centres públics, cobrint fins a dos terços del total dels centres a mantenir en cada municipi.

Amb la nova llei, aquests centres religiosos podien passar a ser considerats públics, deixant en mans dels ajuntaments la supressió de les escoles que havia de mantenir si, amb les religioses, s'arribava al nombre mínim establert per la llei (art. 13)⁴⁰.

Amb aquesta mesura es consolidava el caràcter doctrinari de l'ensenyament primari, dipositat en mans de les institucions religioses, dipositàries dels valors tradicionals del sistema: obediència a les lleis establertes, amor a Déu i la Pàtria i submissió a l'ordre social existent. Una característica que encara sembla més clara si atenem a la primera línia de l'art. 17 de la llei, on s'afirma que la doctrina cristiana és la base de la instrucció primària.

⁴⁰ Art. 13. *Las Escuelas abiertas en los pueblos a cargo de los Padres Escolapios o de cualquiera otra corporación de hombres aprobada, cuyo instituto sea la enseñanza de los niños, así como las de mujeres a que se refiere el artículo 12, podrán ser declaradas Escuelas públicas, quedando en tal caso a voluntad del Municipio conservar o suprimir su Escuela titular, previo expediente.*

La forma més efectiva de combatre les noves ideologies que s'estenien arreu de l'estat, a més de restringir la llibertat dels mestres, com veurem tot seguit, era dipositar l'ensenyament primari en mans d'una institució, l'Església, que era una dels eixos vertebradors del sistema social burgès.

Una mesura que, a més, podia arribar a complaure molts municipis, en deslliurar-los de les obligacions econòmiques que suposava el sistema públic fins al moment. Cedir les responsabilitats educatives a les ordres religioses, tot i significar un salt enrere, retornant a la situació de l'Antic Règim, també suposava un estalvi econòmic per molts municipis.

El personal docent

En aquest àmbit la nova llei presentava canvis substancials, decretant la desaparició de les Escoles Normals. A partir d'aleshores, els ensenyaments del magisteri, que havien de durar tres anys, s'impartirien als instituts de secundària (art. 35), afegint als continguts propis d'aquest ensenyament una assignatura de pedagogia distribuïda entre els tres cursos (art. 37).

També s'introduïen canvis en els aspectes a tenir en compte a l'hora de concedir ascensos en l'escalafó del magisteri. El nombre d'alumnes matriculats i les notes obtingudes als exàmens mensuals que havien de supervisar les juntes locals, esdevenien els principals elements de valoració per a la concessió dels ascensos (art. 53). Així doncs, es traslladava als mestres bona part de la responsabilitat per assolir que l'ensenyament obligatori fos una realitat.

Prova d'això, és l'apunt introduït al mateix article, segons el qual, en aquelles poblacions on els ajuntaments decidissin assumir al pressupost municipal la quantitat corresponent a les retribucions dels alumnes, els mestres podrien perdre aquesta remuneració si, en dos anys, la matrícula dels seus alumnes descendia un 20%.

Una mesura que acabaria perpetuant un altre dels greus problemes de l'ensenyament primari: la seva massificació. Si fins al moment, la majoria dels mestres acceptaven la massificació com un mal menor per la seva tasca, car a més alumnes més ingressos per retribucions, a partir d'aleshores, un descens

considerable de les matrícules, no només suposava una reducció de les retribucions, si no la seva completa desaparició.

La responsabilitat de procurar la major assistència possible d'alumnes a l'escola, també quedava recollida entre les obligacions dels mestres establertes al Reglament del 10 de juliol (art. 254.4). També s'inclouïa com obligació l'assistència a l'església amb els alumnes (art. 262), reforçant el paper de la religió dins de l'ensenyament primari, molt present a la nova legislació.

Finalment, seguint la línia iniciada amb les reials ordres de 1866, el Reglament prohibia, explícitament, que els mestres poguessin formar part d'entitats polítiques o de qualsevol altra que tingués relació, directa o indirecta, amb qüestions relacionades amb la direcció o administració dels municipis (art. 263). El mestre, s'havia de limitar a la transmissió dels coneixements establerts per la llei i dels valors del règim imperant, sense participar, de cap manera, en la vida política del municipi. Calia assegurar-se que el magisteri no fos utilitzat com un mecanisme per transformar la societat, ans al contrari, s'havia de convertir en una de les vies per perpetuar el sistema polític i social vigent.

En l'àmbit relacionat amb el personal docent, la darrera novetat respecte a la legislació anterior, és la que fa referència a les pensions de jubilació. El sistema per regular-les s'establia al capítol VIII del Reglament, que traslladava el seu pagament als fons existents a les caixes provincials d'instrucció pública (art. 289).

Tindrien dret a rebre pensions tots els mestres incapacitats per l'ensenyament a causa de problemes físics o morals, així com als majors de 60 anys que gaudissin de bona reputació. Les quantitats consignades serien vitalícies per als jubilats i temporals pels incapacitats, segons la seva gravetat (art. 290). La pensió es calcularia segons els anys de servei, amb una forquilla que anava des del 25% del sou per aquells amb menys de 20 anys de servei a la docència, fins al 75% per als que havien treballat més de 35 anys a l'ensenyament públic. També es contemplava la possibilitat d'atorgar pensions a les viudes dels mestres amb fills al seu càrrec (art. 293).

El cobrament d'aquestes pensions, però, quedava supeditat a l'existència de fons a les caixes provincials d'instrucció pública, tal i com s'indicava a l'art. 292:

Art. 292. Cuando atendidas las demás obligaciones anuales de la Caja quedaren fondos bastantes, se satisfarán los auxilios según los establecido en el artículo anterior; en otro caso se hará la distribución de la existencias entre los pensionados proporcionalmente a la que corresponda a cada uno.

Així doncs, el pagament efectiu de les pensions contemplades al Reglament, quedava supeditada a l'existència de fons a les caixes provincials. Unes caixes que s'havien de nodrir de les aportacions locals, per al pagament de les obligacions de l'ensenyament primari, i de les provincials, que sufragaven els instituts d'ensenyament secundari i les Escoles Normals existents fins al moment.

Si hi afegim que l'existència d'aquestes caixes no era una obligació, si no una recomanació a les províncies per provar de regular els endarreriments en els pagaments dels mestres, podem considerar que aquest sistema de jubilacions, recolzat plenament en els recursos locals i provincials, era molt precari i poc fiable.

El finançament

En aquest àmbit, la nova legislació no presentava cap novetat. El finançament de l'ensenyament primari continuava a càrrec dels ajuntaments, que havien de consignar les seves despeses als pressupostos municipals (art. 2).

El Reglament posterior establia quines havien de ser les partides que calia consignar als pressupostos: els sous dels mestres i dels seus auxiliars, si n'hi havia; el material de les escoles (equivalent, com a mínim, a una quarta part dels sous); les gratificacions que s'havien de pagar als mestres per les classes nocturnes i dominicals, així com el material d'ambdues escoles; i la quantitat destinada als lloguers de l'escola i la casa dels mestres, quan aquests no eren propietat de l'ajuntament (art. 118)

Lluny de reduir les despeses en ensenyament primari, a priori, la nova llei i el seu reglament les incrementaven una mica més, afegint l'obligació de mantenir les escoles d'adults d'ambdós sexes. D'aquí, que la mesura que permetia considerar les escoles religioses com centres públics, facilitant, alhora, el tancament d'aquells que depenien directament dels ajuntaments, es pugui

considerar com una invitació a desfer-se d'aquests centres i les seves despeses, substituint-los per escoles regentades per ordres religioses.

Per assegurar el pagament efectiu de totes aquestes despeses, la llei indicava que els fons consignats s'havien d'ingressar a les caixes provincials d'instrucció pública per a la seva posterior distribució (art. 3). El problema, però, és que l'establiment d'aquestes caixes encara no s'havia fet extensiu a totes les províncies, tal i com posa de manifest una real ordre de 23 de setembre de 1868, relativa a la forma en que s'havien d'organitzar⁴¹.

El tercer aspecte relatiu al finançament escolar, les subvencions concedides per l'Estat als municipis sense prou recursos propis, es mantenia. En aquest cas, però, es fixava un mínim de 200.000 escuts a consignar als pressupostos generals de l'Estat, per fer front a aquesta despesa (art. 4). Aquest increment significava duplicar les quantitats consignades anualment des de l'aprovació d'aquestes ajudes el 1856.

Els mecanismes de control

Aquest àmbit tampoc no va patir gaires canvis en els organismes preexistents. Així, es continuava derivant el control dels centres escolars en les juntes locals, supeditades a les juntes provincials, que, a l'hora, ho estaven dels rectors de districte universitari.

Pel que fa a la inspecció, la llei establí la creació d'un cos d'inspectors generals, responsable d'efectuar les visites extraordinàries que es consideressin necessàries (art. 78). El nombre d'inspectors d'aquest nou cos no havia d'excedir, però, dels 10 agents (art. 79).

Pel que fa a la inspecció provincial, aquesta quedava recollida al Reglament amb les mateixes característiques que en la legislació precedent. Els inspectors dependrien de les diputacions provincials i la seva tasca es circumscriuria a l'avaluació dels sistemes educatius (art. 103). En aquest cas, doncs, se'ls dispensava del control ideològic que els hi havien conferit les reials ordres de 1866. Un control que haurien d'exercir els inspectors generals quan gressin

⁴¹ Art. 4. *En las provincias donde no se hubieren establecido las Cajas de fondos de Instrucción primaria, y hasta tanto que se establezcan, los Maestros cobrarán sus haberes directamente de los Municipios.*

visita extraordinària o bé, tal i com s'establia a la nova llei, pels mossens i rectors locals. Aquests esdevenien una nova peça del mecanisme de control, en convertir-se en guardians de la puresa moral dels mestres:

Art. 17. Siendo la doctrina cristiana base de la instrucción primaria, el Párroco o Regente de la parroquia tendrá siempre expedida su facultad de asistir a la Escuela cuando le parezca, examinar a los niños y niñas, darles lección de catecismo en la Escuela o en la Iglesia, en los días y a la hora compatible que disponga, y vigilar sobre la pureza de las doctrinas que el Maestro difunda en sus discípulos.

En cas de detectar alguna falta, respecte als continguts exposats a l'aula o sobre la conducta personal del mestre, el rector havia de comunicar-ho a la junta local, que estava capacitada per la nova llei per suspendre al mestre (art. 54). Aquesta suspensió s'havia de remetre, degudament informada, a la junta provincial en el termini de tres dies, per tal que, un cop estudiada, fos confirmada o, en cas contrari, s'ordenés la reposició del docent.

Els mestres, doncs, restaven en mans dels representants de l'Església, que amb la nova llei s'erigia com a fiscal de la seva feina i del seu comportament.

La llei Catalina, no atorgava a l'ensenyament primari cap millora substancial, però consolidava el control absolut sobre els seus mestres i els continguts docents, definint clarament els seus objectius com a eina política de l'Estat. Més que la llei de 1857, la de 1868 esdevé el màxim exponent del que havia de ser l'ensenyament públic en el seu model estatal.

La seva vigència, però, va ser molt curta. L'èxit de la revolució de setembre va provocar que quatre mesos després de la seva aprovació la llei Catalina fos derogada i es restablís la llei de 1857.

EL SEXENNI DEMOCRÀTIC I L'ENSENYAMENT PRIMARI (1868-1874)

La crisi general que va afectar tot l'estat des de 1866 va propiciar l'esclat revolucionari de setembre de 1868, encapçalat pel brigadier Topete i el general Prim, amb la participació de totes les forces de l'ala esquerra del liberalisme, des dels progressistes fins als republicans. El triomf de la revolució va obligar la reina Isabel II a marxar a l'exili i va atorgar el poder als grups que, fins al moment, formaven part de l'heterogeni bloc de la oposició als governs moderats.

El nou Govern Provisional va emprendre ràpidament les reformes contemplades als programes de la majoria de forces que l'integraven, recollint-les en la proclama que la Junta Superior Revolucionària va emetre el 2 d'octubre, en els següents termes: *Sufragio universal, Libertad de cultos, Libertad de enseñanza, Libertad de imprenta sin depósito, sin editor y sin penalidad especial, Libertad de trabajo y de tráfico, Libertad de crédito, Libertad de reunión y de asociación pacíficas, Seguridad individual, Inviolabilidad del domicilio y de la correspondencia, Juicio por Jurados, Abolición de la pena de muerte y de todas las perpetuas.*

Pocs dies després, el 14 d'octubre, el nou ministre de Foment, Manuel Ruiz Zorrilla, recollia el principi de la llibertat d'ensenyament en un decret què, allora, servia per derogar la llei de juny de 1868 i el seu Reglament.

Els motius per derogar-la s'exposaven al preàmbul del text. El principal motiu no era altre que el paper destacat que la llei conferia a l'Església i als seus representants en l'ensenyament públic. S'hi afegien, a més, altres aspectes com la degradació dels mestres amb la imposició d'un control absolut sobre el seu comportament moral, la seva llibertat política i sobre els continguts de la docència; o bé el tancament de les Escoles Normals que, segons el preàmbul, eren considerades pels governs moderats com focus de corrupció que calia eradicar.

Derogada aquesta llei, davant la necessitat de comptar, urgentment, amb una norma que regulés el funcionament de l'ensenyament públic a tots els seus nivells, el nou govern es veia obligat a restablir la llei Moyano de 1857. La seva

vigència havia de ser temporal, fins que les noves Corts poguessin discutir una llei d'instrucció primària que reflectís els principis que inspiraven el nou govern revolucionari.

En tot cas, l'esperit revolucionari obligava a marcar algunes excepcions entre les obligacions establertes a la norma de 1857. Així, doncs, no es tindrien en compte les disposicions d'aquesta llei sobre la llibertat d'ensenyament, que el decret declarava lliure per a tothom, sense necessitat de cap títol per al seu exercici (art. 3); ni tampoc les que feien referència a la organització de les juntes provincials i locals d'instrucció pública. Els seus membres, seguint els principis de descentralització del nou règim, deixarien de ser nomenats per organismes superiors, per passar a ser designats pels seus homòlegs administratius, és a dir, les pròpies diputacions i ajuntaments.

A més d'assenyalar quina havia de ser la norma que regís la instrucció pública fins a la confecció d'una nova llei, el decret també derogava tots els privilegis de les ordres religioses en matèria educativa (art. 5), restablia el funcionament de les Escoles Normals (art. 9) i mantenia, en l'àmbit municipal, les obligacions per finançar l'ensenyament primari (art. 6, 7 i 8).

Una setmana després, el 21 d'octubre, es publicava un nou decret ratificant la llibertat d'ensenyament i la reposició, amb les degudes excepcions, de la llei Moyano. El text, amb un preàmbul molt més llarg, posa de manifest els objectius del nou règim en matèria educativa. Uns objectius idealitzats, quan no utòpics, on la fita era la supressió de l'ensenyament públic.

La llibertat d'ensenyament aplicada a tots els seus graus (art. 5), amb l'autorització per què qualsevol persona, sense necessitat de cap titulació, pogués obrir un centre educatiu (art. 6), era el millor mitjà per aconseguir-ho. L'expansió de l'educació, des de la primària fins a la universitària, havia d'arribar a ser considerada per la ciutadania com una necessitat. Quan s'assolís aquest estadi, l'Estat ja no hauria de fer-se càrrec de l'ensenyament, quedant totalment en mans privades, com qualsevol altre negoci o indústria.

La concepció, per part del nou règim, de l'educació com una eina d'alliberament social la convertia en una necessitat que ningú no defugiria, gràcies als avantatges i beneficis que aquesta proporcionava a les persones.

Malgrat aquesta concepció idealitzada de l'ensenyament, els membres del govern provisional consideraven que la societat espanyola encara no estava

preparada per copsar la seva importància, d'aquí que es continués mantenint un sistema educatiu públic. Fidel, però, a la seva percepció de la llibertat, el decret va restablir la llibertat d'assistència a les escoles (art. 7), deixant en mans de pares i tutors l'elecció de dur els seus fills als centres públics o proporcionar-los els coneixements necessaris per altres mitjans.

La visió idealitzada dels principis de llibertat i, potser també, de la realitat social espanyola, va traslladar aquesta llibertat d'elecció fins als ajuntaments i les diputacions.

La libertad no debe limitarse a los individuos; es preciso extenderla a las Diputaciones y a los Ayuntamientos. Representantes estas Corporaciones de la provincia y el Municipio, conocen sus necesidades intelectuales mejor que el Estado, y tienen por lo menos tanto derecho como él para fundar y sostener con sus fondos establecimientos públicos de enseñanza. Mientras continúe la instrucción oficial, no puede negarse a los Cuerpos populares en la esfera de su territorio el derecho de hacer los sacrificios que crean necesarios para aumentar la cultura de los pueblos.

Aquesta retòrica, plena de bones intencions, es va concretar en l'art. 12 del decret, que conferia a les diputacions i els ajuntaments llibertat per obrir i mantenir els centres escolars que consideressin necessaris.

La reacció de molts municipis no va ser precisament la que s'esperava. En poques setmanes es van tancar, arreu de l'estat, més de 6.000 escoles. Per Ramon Navarro, aquests tancaments no van ser fruit d'una depuració política dels mestres propers a l'ideari moderat, si no una reacció automàtica que posava de manifest el desinterès de moltes corporacions municipals per l'ensenyament primari i els seus possibles beneficis⁴².

Sense desestimar la interpretació de Ramon Navarro, considerem que, a l'hora de valorar les motivacions d'aquesta reacció, caldria afegir-hi el pes que les obligacions en matèria d'instrucció pública tenien sobre moltes de les hisendes municipals. Una càrrega que les autoritats governamentals qualificaven com a sacrifici i que, com hem vist en el cas de Vilalba dels Arcs, podia arribar a

⁴² NAVARRO, Ramon. Op. cit., 117.

suposar una part molt importat del pressupost municipal. No és estrany, doncs, que molts ajuntaments, davant l'anunci de la llibertat per mantenir els centres escolars, optessin per tancar-los i deslliurar-se de la càrrega econòmica que suposaven.

La revolució també va suposar canvis en la legislació municipal, amb la derogació, el 21 d'octubre, de la llei de 1845 i la restitució de la legislació vigent durant el Bienni Progressista. Així, els ajuntaments recuperaven la llibertat d'acció que havia restringit la centralització moderada. Una llibertat que ressuscitava el mateix conflicte que ja s'havia viscut amb la llei de 1838, contraposant les obligacions que establia la llei Moyano, en matèria de finançament escolar, amb les llibertats que conferia la legislació municipal.

En veure que les llibertats atorgades als ajuntaments, enlloc de traduir-se en un augment de l'interès pel desenvolupament de l'ensenyament primari, s'havia convertit en l'excusa per tancar escoles i acomiadar mestres, el nou govern va haver de reaccionar.

Les primeres disposicions per redreçar aquella situació són del 10 de novembre, quan el ministre de Foment va ordenar al Director General d'Instrucció Pública la reobertura de totes les escoles tancades per les juntes revolucionàries des del 18 de setembre, i la restitució dels mestres que hi estaven exercint.

Unes disposicions que, vuit dies després, el 18 de novembre, es convertien en un decret. Aquest deixava sense efecte els acords de les juntes revolucionàries relatius al tancament d'escoles i l'acomiadament de mestres. Per aquesta darrera qüestió, s'exigia la formació d'expedients justificant els motius de l'acomiadament, que havien de ser estudiats per la superioritat. Mentre no es resolguessin, els mestres havien de ser reposats en els seus càrrecs.

Cal entendre que ambdues disposicions van tenir un efecte més o menys immediat, i que la majoria d'ajuntaments en van fer cas. Les disposicions, però, només feien referència al tancament de les escoles i la restitució dels mestres, deixant altres aspectes sense resoldre. Així, el setembre de 1869 es van emetre dues disposicions, una el dia 12 i l'altre el 14, per posar fi als problemes derivats de la lliure interpretació que alguns ajuntaments havien fet de la llibertat d'ensenyament.

El 12 de setembre es demanava a tots els presidents de les juntes provincials d'instrucció pública que ordenessin als ajuntaments el pagament als mestres dels sous corresponents al període en que havien estat suspesos.

El 14 de setembre, una nova disposició, prohibia l'anul·lació unilateral dels convenis signats entre els ajuntaments i els mestres relatius al pagament de les retribucions dels alumnes. Se'ls obligava, doncs, a tornar a consignar als seus pressupostos les quantitats corresponents a les retribucions, que cal pensar, molts mestres havien deixat de cobrar.

Per tal de tancar aquest assumpte, el 23 de gener de 1870 el Director General d'Instrucció Pública ordenava la publicació de les dades referents a les escoles que romanien tancades i als mestres que encara no havien estat reposats en els seus càrrecs.

20. SITUACIÓ DE LES ESCOLES TANCADAS I ELS MESTRES DESTITUÏTS EL JULIOL DE 1869

	Escoles existents el 30 de setembre de 1868	Escoles que romanien tancades des del 30 de setembre de 1868	Escoles creades des del 30 de setembre de 1868	Mestres separats del seu càrrec fins el 30 de juliol de 1869	Mestres reposats en el seu càrrec fins el 30 de juliol de 1869	Mestres que encara no havien estat reposats al seu càrrec el 30 de juliol de 1869
Espanya	21.102	92	215	1.587	1.354	233
Catalunya	1.657	39	24	174	112	62
Barcelona	698		2	41	34	7
Girona	355		20	19	15	4
Lleida	208	39		93	51	42
Tarragona	396		2	21	12	9

Elaboració pròpia a partir de les dades del *Cuadro que expresa el número de Escuelas existentes en 30 de Septiembre de 1868, el de las suprimidas y creadas, y el de los Maestros separados y repuestos hasta 30 de Julio de 1869*, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 36, de 5 de febrer e 1870

A l'hora d'analitzar les dades proporcionades, destaca el fet que enlloc s'esmenti el nombre total d'escoles tancades el 1868, donant com única referència les que encara ho estaven el juliol de 1869. Una quantitat considerablement baixa, si prenem com a referència la xifra de 6.000 escoles recollida per Ramon Navarro.

A nivell català, l'única província on el problema semblava mantenir-se és la de Lleida, on encara hi havia 39 escoles que no havien reobert les seves portes d'ençà del setembre de 1868. Xifra que la converteix en la província de tot

l'estat on hi ha més escoles que romanen tancades a causa de la revolució. A la resta de les províncies catalanes, no només s'havien reobert totes les escoles, si no que se n'havien creat de noves.

Pel que fa als mestres, dels que si que es proporcionen dades totals, Catalunya va aplegar gairebé l'11% del total dels mestres acomiadats a tot l'estat. Lleida torna a ser la província que va enregistrar més acomiadaments, amb més de la meitat de tots els que es van produir al Principat. A nivell estatal, es situa en el quart lloc entre les províncies amb un major nombre de mestres acomiadats, al darrera de Zamora (140), València (114) i Osca (106).

Proporcionalment, Lleida també és la província catalana on menys mestres van ser reposats al seu càrrec, donat que el 45,16% dels acomiadats encara continuaven en aquella situació. Una xifra a la que també s'acosta la província de Tarragona, amb un 42,85%, tot i que en termes absoluts la quantitat sigui molt menor.

Val a dir, que en el cas del partit de Gandesa no hem documentat el tancament de cap dels seus centres escolars, tot i la precària situació econòmica de molts dels seus municipis, que analitzarem més endavant. Una situació que es va veure agreujada pels efectes de la Tercera guerra carlina que, com ja havia passat en els anteriors alçaments tradicionalistes, va convertir les comarques ebrenques en un dels seus escenaris bèl·lics.

Malgrat totes les iniciatives impulsades pels governs del Sexenni i tota la retòrica revolucionària, a nivell general el sistema educatiu espanyol va continuar patint els mateixos problemes que l'havien afligit fins al moment. Com veurem, cap de les disposicions dictaminades va acabar amb el problema del deute escolar, ni amb el de la qualitat dels seus edificis, com tampoc va solucionar la precària situació econòmica de molts mestres. En resum, l'etapa revolucionària no va suposar cap canvi substancial en la situació de l'ensenyament primari, que va continuar regit per les directrius establertes a la llei de 1857.

Els efectes de la Tercera guerra carlina al partit de Gandesa

Tot i que la Tercera guerra carlina no va esclatar fins a l'abril de 1872, des de 1868 el partit de Gandesa, igual que molts altres territoris del país, va viure un clima de mobilització militar, primer vinculat al moviment revolucionari i, després, per prevenir i aturar els intents insurreccionals de les forces contràries al nou règim.

Així es desprèn, si més no, de la documentació consultada per al partit de Gandesa. Durant l'estiu de 1868, en les setmanes prèvies al pronunciament militar, sembla ser que un escamot armat va recórrer el territori. Sota el nom de Batalló de Voluntaris de la dreta de l'Ebre, comandat per Francesc Vergés, aquest grup armat va visitar diverses poblacions on exigí diners per sufragar el manteniment de les seves tropes. Aquest fou el cas de Benissanet, on li foren lliurats 70 escuts dels fons municipals, i de Gandesa, on la quantitat lliurada ascendí als 400 escuts. Cinc mesos després del pas d'aquestes tropes, el gener de 1869, ambdós ajuntaments van reclamar a la Diputació de Tarragona el reintegrament de les quantitats lliurades a Vergés, presentant els rebuts que aquest havia deixat a canvi dels diners recaptats. Davant les reclamacions rebudes, la Diputació es va limitar a respondre que no entrava dins de les seves atribucions el fer-se càrrec d'aquestes despeses, adreçant les reclamacions municipals al govern estatal⁴³.

Aquesta mobilització militar degué mantenir-se després del triomf revolucionari, donat que el març de 1869 era l'alcalde de Móra d'Ebre qui reclamava la col·laboració de la Diputació per fer front als subministraments que facilitava a l'exèrcit davant la manca de fons municipals. En resposta a aquesta petició el Ple de la Diputació va acordar ordenar al recaptador de contribucions de la zona que lliurés a l'ajuntament l'import a que ascendien els subministraments facilitats des del novembre anterior⁴⁴.

És possible que la presència de forces militars al territori fos conseqüència de la forta vinculació que els territoris ebrencs havien tingut amb el carlisme des de 1833. L'ascens al poder dels sectors més radicals de liberalisme es va

⁴³ Actes del Ple de la Diputació de 8 de gener i 23 de gener de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴⁴ Acta del Ple de la Diputació de 5 de març de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

convertir, per alguns sectors de la societat, en una amenaça directa a la seva concepció del món, estretament lligada al paper que l'Església catòlica havia de jugar a la societat. La percepció del nou règim com una amenaça va fer que el partit carlí, convertit en el principal garant del paper de l'Església, experimentés un important creixement entre els seus efectius.

De fet, el carlisme aviat va optar per la via insurreccional per oposar-se a les reformes revolucionàries. A les comarques tarragonines el primer intent d'aixecament carlí va tenir lloc l'estiu de 1869 amb la mobilització d'algunes partides que van suposar la mobilització de les tropes governamentals. Al partit de Gandesa aquesta mobilització es va concretar amb la formació d'una partida de prop de quaranta homes, que fou detectada el 2 d'agost. Sembla ser que els seus membres van ser perseguits per efectius de la Guàrdia Civil de Tortosa, que van forçar la seva dissolució⁴⁵. Possiblement aquests efectius van comptar amb la col·laboració dels Voluntaris de la Llibertat de Gandesa, donat que pocs dies després l'ajuntament demanava a la Diputació que es fes càrrec de les despeses que havia suposat la mobilització d'aquesta força. La Diputació, però, va rebutjar la petició al·legant que no disposava de recursos per fer-ho i que tampoc podia desviar fons del seu pressupost per cobrir aquest tipus de despeses⁴⁶.

A més de les forces de Gandesa, també es degueren mobilitzar els efectius de les milícies locals d'altres poblacions. Així sembla indicar-ho la reclamació presentada per l'alcalde de Caseres l'octubre d'aquell any. En ella es demanava a la Diputació autorització per formar un pressupost addicional, que permetés afrontar les despeses provocades per la compra d'armes i municions per la milícia ciutadana, així com per abonar els jornals dels membres mobilitzats. La resposta de la Diputació va ser favorable, apuntant, però, que abans de procedir a la formació del nou pressupost calia que l'ajuntament ho aprovés en sessió plenària i que el municipi comptés amb els mitjans per proveir-lo⁴⁷.

Sembla ser, però, que les despeses generades per la milícia local van continuar gravant l'erari municipal fent impossible assumir-les. Així es desprèn

⁴⁵ VALLVERDÚ MARTÍ, Robert. El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya 1872-1876. Barcelona. PAM, 1997, 21.

⁴⁶ Acta del Ple de la Diputació d'11 d'agost de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴⁷ Acta del Ple de la Diputació de 21 d'octubre de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

de l'acord de la Diputació del 19 de maig de 1870, que obligava a l'ajuntament de Caseres a incorporar les despeses de la milícia ciutadana al pressupost del següent exercici. Els membres de la Diputació justificaven aquest acord en considerar que les despeses presentades per la milícia estaven justificades pel seu paper en la defensa de la revolució i el manteniment de l'ordre públic⁴⁸.

Una situació similar es va produir a la veïna població de Batea. El desembre de 1869 l'ajuntament també va sol·licitar autorització per formar un pressupost addicional que cobrís les despeses generades per la milícia local, proposant els mitjans amb que es nodriria. Sembla ser, però, que les previsions municipals foren errònies, donat que un més després el Ple de la Diputació va estudiar una instància de l'ajuntament i els majors contribucions d'aquella població on es demanava que fos l'administració provincial la que es fes càrrec de les despeses de la milícia per ser impossible sufragar-les amb fons propis. Com en d'altres ocasions, el Ple va rebutjar la petició al·legant la seva pròpia manca de recursos, afegint que l'únic que podia fer era autoritzar la creació d'un pressupost addicional per cobrir aquestes despeses⁴⁹.

Encara hi va haver un tercer municipi que va recórrer a la formació d'un pressupost addicional per fer front a les despeses de la seva milícia local. Aquest fou el de Vilalba dels Arcs que, sembla ser, si va poder obtenir el recursos necessaris per cobrir-les⁵⁰.

Tot i el fracàs de l'aixecament de l'estiu, sembla ser que l'amenaça del carlisme va convertir el partit en una zona de pas de forces militars. El proveïment d'aquestes tropes fou una de les causes que forçà als membres de l'ajuntament d'Horta de Sant Joan a presentar la seva dimissió davant la Diputació el setembre de 1869. Els diputats provincials van rebutjar la dimissió dels regidors alhora que acordaven ordenar al contractista dels bagatges de l'exèrcit que enviés un dels seus representants a la població per reintegrar a l'ajuntament totes les despeses que havia assumit en aquesta matèria fins al moment⁵¹.

Aquesta situació possiblement es devia a la força que el carlisme va anar adquirint a tota la província al llarg de 1870. Malgrat el fracàs insurreccional de

⁴⁸ Acta del Ple de la Diputació de 19 de maig de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴⁹ Actes del Ple de la Diputació de 16 de desembre de 1869 i 29 de gener de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵⁰ Acta del Ple de la Diputació de 24 de febrer de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵¹ Acta del Ple de la Diputació de 9 de setembre de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

l'estiu anterior, els carlins van continuar treballant en aquesta direcció, tant des de l'exili com des de l'interior del país. En el darrer cas el partidaris de la causa carlina van organitzar juntes catòlico-monàrquiques a diferents poblacions per tal d'aglutinar els efectius de la seva zona d'acció. Al partit de Gandesa es van crear dues d'aquestes juntes, una a la seva capital i l'altra a Móra d'Ebre, aquesta darrera presidida per l'advocat i propietari Francesc Pedret Domènech⁵². De fet, a les eleccions a Corts de març de 1871, al districte de Gandesa va guanyar el candidat carlí Maties de Vall, propietari de les Borges del Camp, dins la coalició republicano-carlina formada a Tarragona per fer front comú contra el govern⁵³.

A més d'aquesta mobilització política, els carlins van mantenir viva la seva organització militar. El març de 1870, a les rodalies de Flix, es va detectar una partida de prop de cent cinquanta efectius, comandada per Ramonet, que era fill d'un dels cabdills que participaren en la Guerra dels Matiners⁵⁴.

La por als carlins de les autoritats liberals del territori queda palesa l'octubre de 1871, quan l'ajuntament de Gandesa va ordenar la mobilització dels Voluntaris de la Llibertat de la població davant la visita que hi efectuà el diputat carlí del districte, Maties de Vall⁵⁵.

Cal entendre, a partir d'aquestes dades, que el partit va viure immers en una situació prebèl·lica durant els primers anys del Sexenni. Això explicaria la contínua presència de tropes governamentals a la zona, reforçant a les milícies locals, i els problemes econòmics que va suposar per als ajuntaments. Una nova mostra d'aquests problemes són les reclamacions presentades pels ajuntaments de Móra d'Ebre i Gandesa al llarg de 1870.

El gener d'aquell any l'ajuntament de Móra d'Ebre demanava consell a la Diputació per trobar la manera de cobrir les despeses derivades del proveïment de pa per a la tropa allotjada a la ciutat l'anterior mes de desembre, afegint que, en endavant, seria impossible seguir fent-se càrrec d'aquest servei si no se'ls abonaven les despeses des de la Intendència Militar o l'Administració Econòmica de la província. La solució proposada per la Diputació fou,

⁵² VALLVERDÚ MARTÍ, Robert. Op. cit., 25.

⁵³ *Ibidem.*, 34.

⁵⁴ *Ibidem.*, 26.

⁵⁵ *Ibidem.*, 38.

simplement, que es consignés la despesa al capítol d'imprevistos del pressupost municipal⁵⁶.

En el cas de Gandesa la seva reclamació, presentada al novembre, feia referència als subministraments facilitats a l'exèrcit i la Guàrdia Civil des de l'abril d'aquell any. Un cop més, la resposta de la Diputació fou que no tenia potestat per assumir aquelles despeses, traslladant la qüestió al Governador per tal que cerqués una solució. Val a dir, que els membres del Ple feren constar que aquesta situació era comuna a molts altres municipis de la província, que s'estaven fent càrrec de les despeses generades per les tropes acantonades a les seves poblacions⁵⁷. Cal entendre, doncs, que malgrat haver sufocat l'intent insurreccional de l'estiu de 1869, tota la província de Tarragona estava sumida en un estat d'alerta i mobilització militar per evitar qualsevol altre alçament contra el govern.

Aquest es produí finalment el 21 d'abril de 1872. Pocs dies després la revolta va arribar al partit de Gandesa, amb l'alçament d'una partida de vint-i-cinc homes dirigits pel, fins aleshores, diputat provincial per la Fatarella, Josep Compte. En poc temps la partida va augmentar fins als dos-cents cinquanta homes, que operaven a les comarques del Priorat, la Terra Alta i el Baix Ebre utilitzant la guerra de guerrilles per evitar enfrontaments directes amb l'exèrcit⁵⁸. Segons Robert Vallverdú, a les darreries de 1872 les partides carlines dominaven el camp i molts pobles de la província; només les ciutats més grans continuaven resistint la seva pressió⁵⁹. Aquesta situació es va veure agreujada amb la proclamació de la República, que va propiciar un augment dels suports populars a la causa tradicionalista.

La resistència oferta pels pobles es va convertir en una càrrega insuportable per les seves hisendes. L'octubre de 1872 l'ajuntament de Gandesa informava de la impossibilitat de continuar sufragant les despeses dels Voluntaris de la Llibertat que hi havia al municipi. Afegia que malgrat totes les gestions realitzades no havia rebut cap ajuda econòmica de les autoritats militars de València. Per acabar amb aquesta situació pregava a la Diputació que es dispensés als ajuntaments del sosteniment de la milícia, traslladant aquesta

⁵⁶ Acta del Ple de la Diputació de 12 de gener de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵⁷ Acta del Ple de la Diputació de 9 de novembre de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

⁵⁸ VALLVERDÚ MARTÍ, Robert. Op. cit., 51 i 52.

⁵⁹ *Ibidem.*, 74.

obligació als recaptadors de contribucions. La Comissió provincial es va limitar a traslladar aquesta petició al Governador per tal que la fes arribar al Govern⁶⁰. Una situació similar era la que travessava l'ajuntament de Vilalba dels Arcs, que el desembre d'aquell any va demanar a la Comissió consell sobre la forma d'obtenir recursos per sostenir la milícia local. La resposta de la Comissió es va limitar a recordar-li a l'ajuntament que la llei municipal li conferia competència exclusiva en aquella matèria, afegint que fes allò que considerés oportú per proveir-se dels fons que necessitava⁶¹.

Abandonats als seus propis recursos, que no eren gaire magres, no es d'estranyar que els municipis del partit patissin les incursions de les partides carlines que dominaven la zona. Així, el gener de 1873 una d'aquestes partides va entrar a Gandesa, on va cobrar contribucions, va cremar el registre civil i va reclutar fins a trenta-sis voluntaris entre la població⁶².

Tres mesos després una força de quatre-cents homes comandada per Vallès va parar un parany als Voluntaris de la Llibertat de Batea. Després de causar-los set morts, va capturar a la resta dels seus membres i va entrar a la població, on es cobraren contribucions⁶³.

A l'octubre d'aquell mateix any les partides de Vallès i d'altres caps carlins van assaltar el castell de Móra d'Ebre. Durant dos dies els defensors de la fortificació, integrats pels voluntaris locals i els de Gandesa, Flix i Vilalba dels Arcs, van resistir els assalts carlins. Tot i no aconseguir fer-se amb el castell, els assaltants va ocupar el nucli urbà on incendiaren l'ajuntament i cinc cases de particulars⁶⁴.

Dos mesos abans el capità dels voluntaris que defensaven el castell s'havia adreçat a la Comissió Permanent de la Diputació per demanar que li concedissin els fons necessaris per mantenir els seus homes i als soldats regulars que s'estaven a la població, donat que en aquells moments era impossible recórrer a les autoritats militars de València o Castelló. Tot i la crítica situació, la resposta de la Comissió fou la mateixa que s'havia repetit en

⁶⁰ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 10 d'octubre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

⁶¹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 31 de desembre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

⁶² VALLVERDÚ MARTÍ, Robert. Op. cit., 76.

⁶³ *Ibidem.*, 85.

⁶⁴ *Ibidem.*, 260.

d'altres ocasions, al·legant que no tenia facultats en aquella matèria ni fons disponibles⁶⁵.

El domini carlí sobre bona part del país era tan evident, que per facilitar la defensa d'aquelles poblacions que encara resistien el 28 de maig de 1873 el Capità General de Catalunya va ordenar la organització forçosa del sometent. El formarien tots els homes d'entre 14 i 60 anys, que s'havien d'armar per compte propi. Els subministraments d'aquesta força armada correrien a càrrec dels ajuntaments mentre durés la seva mobilització⁶⁶.

Tot i aquesta ordre la resistència de molts municipis va acabar fent-se fonedissa. Al partit de Gandesa, poblacions com la seva capital o Vilalba dels Arcs, que havien sostingut una milícia armada per fer front a les partides que recorrien el territori, van acabar cedint. Així ho indica el fet que Gandesa fou l'indret escollit, el desembre de 1873, per reunir una força de mil quatre-cents homes abans de marxar en direcció a Xerta, o que Vilalba dels Arcs fos triada, aquell mateix mes, per la partida comandada per Joan Agramunt, el capellà de Flix, per passar-hi els Nadals⁶⁷.

La impotència de la República per aturar el carlisme encara es feu més evident el juny de 1874, quan les autoritats militars van reconèixer que no disposaven dels mitjans necessaris per auxiliar totes les poblacions que eren atacades. A més del sometent, per facilitar l'autodefensa, s'exigia als pobles que tots els seus veïns treballessin de forma gratuïta en les tasques de defensa, ja fos amb serveis d'armes o en tasques de fortificació⁶⁸.

Per als municipis que continuaven resistint, com el de Móra d'Ebre, que l'octubre de 1874 encara va haver de suportar un nou setge al seu castell, les despeses de guerra van suposar una continua sangria per les seves hisendes. Una resistència que es feu tot i el lamentable estat en que havien de combatre les forces voluntàries. Així es desprèn de les diverses reclamacions presentades des de Móra d'Ebre entre el febrer i el maig de 1874. Des de l'ajuntament es va reclamar que es facilitessin fons per a poder pagar els voluntaris, que feia mesos que no cobraven, o que s'autoritzés a fer-ho a través

⁶⁵ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 16 d'agost de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

⁶⁶ VALLVERDÚ MARTÍ, Robert. Op. cit, 86.

⁶⁷ *Ibidem.*, 112.

⁶⁸ *Ibidem.*, 135.

de cartes de pagament contra l'administració militar de València o a càrrec del contingent provincial del municipi. Després de desestimar-ho al febrer, finalment al mes d'abril es va autoritzar utilitzar aquesta darrera fórmula per cobrir els sous endarrerits dels milicians.

Tot i això la solució no fou suficient, donat que al maig el comandant de la plaça va sol·licitar a la Comissió autorització per tal que els milicians poguessin cobrar, entre els pobles de la zona, les contribucions estatals i provincials que, donada la situació bèl·lica, no s'estaven recaptant. Aquesta mesura havia de permetre sostenir la força militar mentre s'intercedia davant el Ministeri de la Guerra per aconseguir els fons necessaris. Davant aquesta proposta, del tot inusual, la Comissió va optar per autoritzar el cobrament de la part de les contribucions provincials, sempre que es lliuressin a la caixa provincial les corresponents cartes de pagament contra l'administració militar. Pel que fa a les contribucions estatals, s'acordà demanar la pertinent autorització al Govern⁶⁹.

El domini carlí del partit de Gandesa va continuar fins a l'estiu de 1875, un cop ja s'havia restablert la monarquia borbònica. Els darrers bastions carlins al partit van caure al mes de juny. El dia 19 ho feia el castell de Flix, i el 24 el de Miravet, on es capturà un forneria per la producció de municions⁷⁰.

A més de tots els estralls causats per la guerra als diferents municipis del partit, el conflicte també va afectar directament a alguns dels mestres que hi exercien. Hi va haver docents que es van veure obligats a deixar les seves escoles i fugir dels municipis on residien davant les amenaces de mort dels carlins. Cal suposar que les amenaces van ser un fet generalitzat a tota la província, donat que el gener de 1873, davant la petició de la Junta provincial d'Instrucció Pública, la Direcció General del ram autoritzava a tots els mestres que temessin per la seva vida a abandonar els municipis on exercien sense que això afectés a la seva carrera professional ni als seus honoraris⁷¹.

La documentació conservada a l'Archivo General de la Administración indica que, fins el setembre de 1875, com a mínim quinze mestres de la província es

⁶⁹ Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 27 de febrer i 13 de maig de 1874. Acta del Ple de la Diputació de 30 d'abril de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷⁰ VALLVERDÚ MARTÍ, Robert. Op. cit., 169.

⁷¹ Ofici de la Direcció General d'Instrucció Pública a la Junta provincial d'Instrucció Pública de Tarragona de 18 de gener de 1873. Dirección General de Enseñanza Primaria. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

van acollir a aquesta mesura, que va acabar sent sancionada amb una ordre el 22 de setembre de 1873. D'aquest, dos exercien al partit de Gandesa.

El primer en acollir-se a aquesta mesura fou el mestre de l'escola de pàrvuls de Gandesa, Martí Cortiella, que va deixar la població el 8 d'abril de 1874⁷². El segon cas és el de la mestra de Vilalba dels Arcs, Josepa Piñol, que deixà la seva escola el 5 d'agost del mateix any⁷³. Es dona la circumstància que aquesta mestra ja havia estat amonestada per la inspecció alguns anys abans per la seva actitud. La primera amonestació és del juny de 1869, quan li fou recriminat l'estat en que es trobava la instrucció de les seves alumnes. A més, aprofitant la presència de l'inspector provincial, els membres de la junta local van denunciar el tracte que la mestra dispensava a alguns dels pares⁷⁴.

La segona amonestació, del maig de 1870, ens deixa entreveure que aquest tracte, que no devia ser gaire amable ni respectuós, bé podria estar relacionat amb la tendència política dels progenitors agreujats. Una hipòtesi que basem, d'una banda en el fet que es veié obligada a marxar de la població, i de l'altre en el contingut de l'acta que recull la visita de l'inspector:

El referido Inspector encargó muy especialmente a la Señora Piñol que respete y considere a todos y a cada uno de los individuos de la Junta local de la manera que se merecen, haciéndole entender que es la autoridad suya más inmediata, a quien debe prestar obediencia. Encargó asimismo a dicha Señora que en la escuela no se ocupe de otra cosa más que de la educación y enseñanza, sin descender nunca a cosas políticas que no son de su incumbencia⁷⁵.

⁷² Resolució de la Junta Provincial d'Instrucció Pública de Tarragona de 15 de juliol de 1875. Dirección General de Enseñanza Primaria. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

⁷³ Resolució de la Junta Provincial d'Instrucció Pública de Tarragona de 15 de setembre de 1875. Dirección General de Enseñanza Primaria. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

⁷⁴ Sessió Ordinària de la Junta Local d'Instrucció Pública de 15 de juny de 1869. Llibres d'Actes. C. 306. AMV.

⁷⁵ Sessió Extraordinària de la Junta Local d'Instrucció Pública de 10 de maig de 1870. Llibres d'Actes. C. 306. AMV.

D'altra banda, també hi ha el cas de docents que van ser suspesos o cessats del seu càrrec per les autoritats municipals. Concretament es tracta de les dues mestres que exercien a Móra d'Ebre, Francesca Rojals i Concepció Nadal.

La primera d'elles va ser suspesa per l'alcalde de Móra d'Ebre el maig de 1874, informant de la seva decisió a la Comissió Permanent de la Diputació, que va tractar l'assumpte el 6 de juny. En l'acta de la sessió no es recullen els motius que van provocar la suspensió, tot i que els diputats que la formaven va acordar acceptar la decisió de l'alcalde en virtut de les circumstàncies excepcionals que travessava el país. El seu acord, però, era interí, car calia esperar a l'aprovació definitiva del Ple de la Diputació⁷⁶.

Aquest organisme va tractar la qüestió en la sessió del 17 de juliol. Un cop llegit l'expedient instruït per la Comissió Permanent, l'acta recull que es va produir un intens debat sobre la legalitat de la mesura. Dos dels diputats, Soler i Escarrà, es van oposar a ratificar l'acord de la Comissió indicant que aquella era una decisió que li pertocava prendre a la Junta provincial d'Instrucció Pública i no pas al Ple de la Diputació. Per contra, el president va deixar clar que recolzava la decisió de l'alcalde de Móra d'Ebre alhora que justificava la intervenció de l'organisme provincial *porque las faltas imputadas a la profesora y los motivos aducidos por el Alcalde convierten la cuestión en esencialmente política y hasta de interés para el orden público*. Sotmesa la qüestió a votació, va ser aprovada per tretze vots a favor i quatre en contra⁷⁷.

Davant d'aquestes manifestacions i donat que Móra d'Ebre era un dels bastions liberals de la zona, assetjat en diverses ocasions per les forces carlines, cal pensar que les faltes imputades a la mestra devien estar relacionades amb qüestions ideològiques. Val a dir, però, que Francesca Rojals exercia a l'escola de Móra d'Ebre des del febrer de 1854, sense que haguem documentat, durant aquests vint anys de servei, cap queixa o expedient contra la seva actitud o activitat professional.

Un any després de la seva suspensió, durant els primers mesos del govern de Cánovas del Castillo, la Comissió Permanent de la Diputació va donar compte d'una resolució dictada per la Direcció General d'Instrucció Pública que

⁷⁶ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 6 de juny de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷⁷ Acta del Ple de la Diputació de 17 de juliol de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

ordenava la reposició de Francesca Rojals al capdavant de l'escola de Móra d'Ebre. La resolució fonamentava les raons d'aquesta decisió no en qüestions polítiques, si no en el fet que la corporació provincial no tenia facultats per prendre aquella decisió, pel que quedava totalment invalidada⁷⁸.

En el cas de la mestra Concepció Nadal, la Comissió Permanent va aprovar la seva destitució, després de la comunicació remesa per l'alcalde de Móra d'Ebre, el setembre de 1874⁷⁹, sense que consti cap indicació de les motivacions que van impulsar aquella decisió.

No és fins dos anys després, el maig de 1876, que tornem a trobar alguna informació al respecte. El 29 d'aquell mes la mestra, que signa l'escrit com a Sor Maria Concepció, deixant entreveure la seva condició de religiosa, va remetre des de Tortosa una instància a la Junta provincial d'Instrucció Pública sol·licitant li fos permès tornar a prendre possessió de l'escola de Móra d'Ebre. En el seu escrit indica que va deixar la població *por las circunstancias de la guerra, y por los muchos insultos que de gente mal educada recibía*, no sense sol·licitar prèviament l'autorització de l'alcalde. En aquest punt, cal assenyalar que la mestra confessa que aquesta petició no la feu personalment *por no ser decoroso presentarse la infraescrita al castillo donde dicho Sr. habitaba*, però que la persona a qui va encomanar fer-ho li va comunicar el permís de l'alcalde. En tot cas, es comprometia a tornar a la població tan bon punt es produís la pacificació de la zona.

Davant d'aquesta sol·licitud, abans de prendre cap decisió, la Junta provincial va acordar demanar un informe a l'ajuntament de Móra d'Ebre el 26 de juny. Quatre mesos després, a l'octubre, Sor Maria Concepció Nadal tornava a escriure a la Junta provincial demanat que es pronunciés sobre la seva petició. La Junta, que encara no havia rebut l'informe de l'ajuntament ebrenc el va tornar a reclamar el 22 de desembre.

Cinc dies després l'ajuntament de Móra d'Ebre remetia el seu informe, signat per l'alcalde de la població, Salvador Algueró. En ell s'indicava que la mestra havia abandonat la població l'abril de 1874 sense l'autorització de l'alcalde, donat que mai no la va sol·licitar. Respecte a la circumstàncies que la mestra

⁷⁸ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 23 d'abril de 1875. Actes de la Diputació. AHDT.

⁷⁹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació d'11 de setembre de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

al·legava per justificar l'abandonament del seu càrrec, l'informe municipal les negava en els següents termes: *Por lo demás me cumple decir que ningún insulto recibió dicha Sra. en esta población a pesar de lo crítico de las circunstancias de aquella época y que la autoridad la hubiera reprimido con mano fuerte si ella hubiese dado parte de cualquiera de los insultos que manifiesta haber recibido por lo que su marcha fue muy voluntaria la que efectuó como se ha dicho sin que la autoridad tuviera noticia anticipada de ella.* A més de l'informe de l'ajuntament, abans de prendre una decisió, la Junta provincial va sol·licitar un altre informe a l'inspector provincial. Aquest el va remetre el 17 de gener de 1877, confirmant que es tractava d'un abandonament voluntari de la seva destinació. Per fer-ho, l'inspector, a més de remetre's a la informació facilitada per l'alcalde de Móra d'Ebre, feia referència a la legislació vigent. D'una banda apuntava que la mestra no s'havia acollit al decret de 22 de setembre de 1873, que regulava les autoritzacions per abandonar les escoles amenaçades pels carlins, donat que mai va trametre la seva petició davant la Junta provincial. Val a dir, en aquest sentit, que probablement Concepció Nadal no ho fes per què les suposades amenaces i insults que van forçar la seva marxa no procedien dels carlins, donat que Móra d'Ebre va restar durant tota la guerra en mans dels liberals. Tot i això, l'inspector continuava indicant que, a més, un cop finalitzades les llicències concedides en virtut d'aquest decret, que la Junta va comunicar a través d'una circular el 24 d'agost de 1875, un cop la guerra ja havia acabat a la província, la mestra tampoc va comunicar la seva situació. Al seu parer, el fet que esperés fins gairebé un any per fer-ho corrobora que l'abandonament de destí fou voluntari.

Davant d'aquests informes la Junta provincial va acordar dictaminar que la marxa de Sor Maria Concepció Nadal de l'escola de Móra d'Ebre fou voluntària, pel que no tenia dret a retornar a la seva destinació. L'acord fou comunicat al rector de la Universitat de Barcelona el 13 de febrer de 1877⁸⁰.

Caldria suposar que, des de la seva marxa, l'abril de 1874, fins al seu cessament definitiu, sancionat per rectorat de la Universitat de Barcelona l'abril de 1877 en declarar l'escola vacant, aquesta escola de Móra d'Ebre fou atesa

⁸⁰ Expedient personal de Maria Concepció Nadal. Personal. Expedients de les mestres (1874-1919). Ll. 21/3/7/7. AHUB.

per alguna mestra substituïda. Malauradament, no hem pogut documentar la presència de cap mestra durant aquest període, pel que és possible que durant aquests anys l'escola romangués tancada.

La situació de les hisendes públiques durant el Sexenni

Com hem vist fins ara, la situació bèl·lica va provocar alguns problemes en les hisendes dels municipis del partit. Aquesta problemàtica no fou exclusiva dels municipis, de fet, la resposta negativa de la Diputació, davant les peticions d'ajuda per suportar les despeses derivades de la guerra, sempre va anar acompanyada de referències a la seva pròpia manca de fons.

La situació econòmica de l'ens provincial, doncs, tampoc era gaire afalagadora. Tan és així que el 27 de juliol de 1870 els diputats provincials van presentar la seva dimissió en bloc davant el Governador. Les raons adduïdes per justificar aquella decisió no eren altres que el fracàs en les negociacions amb el mateix Governador i amb el govern estatal per tal que aquest proveís la corporació dels fons necessaris per fer front a les seves obligacions.

L'amenaça dels diputats provincials va sorgir el seu efecte, donat que al dia següent el Governador va prometre l'arribada d'un fons de 20.000 ptes. i la liquidació dels deutes que el ministeri d'Hisenda tenia amb la corporació. Davant d'aquestes notícies, els diputats van acordar retirar la seva dimissió i continuar exercint els seus càrrecs⁸¹.

Malgrat aquesta injecció econòmica, tot apunta a que la situació de la hisenda provincial no va millorar excessivament. Gairebé dos anys després de la promesa del Governador la Comissió Permanent posava de relleu la difícil situació econòmica que s'estava patint pels dèbits que acumulaven amb la Diputació molts dels ajuntaments de la província. Per tal de acabar amb aquest deute, la Comissió va acordar publicar una circular al butlletí provincial atorgant un termini de trenta dies a tots els municipis que tenien deutes amb l'entitat provincial. Aquells que no els fessin efectius en el termini establert serien

⁸¹ Actes del Ple de la Diputació de 27 i 28 de juliol de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

considerats morosos i s'endegarien els processos de constrenyiment establerts per la llei per forçar el pagament⁸².

La informació recollida en les actes de la Diputació només ens permet afirmar que entre els municipis del partit de Gandesa, en aquells moments, l'únic deutor era el de Riba-roja d'Ebre. De fet, en la mateixa sessió en que s'acordà publicar la circular abans comentada, la Comissió va rebutjar aixecar el procés de constrenyiment iniciat contra aquell ajuntament per tal de forçar el pagament seu deute amb el contingent provincial.

Els orígens del deute, possiblement, caldria buscar-los en la delicada situació econòmica dels veïns de Riba-roja d'Ebre. Una situació que hauria dificultat, i força, la recaptació d'aquest impost entre els habitats de la població, tal i com es desprèn de les peticions que feu l'ajuntament a la Diputació el desembre de 1870 i l'octubre de 1871. En el primer cas es va sol·licitar la presència d'un comissionat d'hisenda per fer possible la recaptació del contingent provincial, sota l'amenaça per als morosos de l'inici d'expedients administratius per forçar el pagament. La resposta de la Diputació, en aquest cas, fou negativa, adduint que el cobrament dels impostos era una responsabilitat municipal que havia de dur a terme mitjançant el procediments que establia la llei⁸³.

En el segon cas, la petició de l'ajuntament fou més enllà, ja que demanà que li fos enviada una força armada per ajudar en la recaptació del contingent provincial. En aquest cas, la Comissió Permanent va estar d'acord amb la petició de l'alcalde, acordant elevar-la al Governador per tal que la traslladés al Capità General del Maestrat. Cal pensar que, si un any abans la Comissió havia rebutjat la proposta d'una coerció administrativa i ara optava per donar suport a una intervenció de l'exèrcit, la situació de la hisenda provincial era força greu⁸⁴.

A més de Riba-roja d'Ebre, durant aquests primers anys del Sexenni hi va haver, com a mínim, un altre ajuntament amb greus problemes econòmics. Es tracta de Caseres, que si bé havia complert amb la seva part del contingent

⁸² Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 25 de gener de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸³ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 14 de desembre de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁴ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 16 d'octubre de 1871. Actes de la Diputació. AHDT.

provincial, no disposava de prous recursos per fer el mateix amb els impostos estatals.

La primera informació al respecte és de l'octubre de 1869, quan el Ple de la Diputació va donar compte d'un ofici de l'administrador econòmic de la província, acompanyat d'un informe de l'ajuntament i dels seus majors contribuents, on es sol·licitava la concessió d'una pròrroga d'un any per al pagament de la contribució territorial. La petició es fonamentava en la delicada situació econòmica del veïnat després de dos anys d'intensa sequera que havia provocat la pèrdua de les collites del municipi, abocant als seus veïns a la misèria. Coneixedors de la delicada situació econòmica de Caseres, els diputats provincials van acordar elevar aquella petició al Governador per tal que la traslladés davant el Regent del Regne, el general Serrano⁸⁵.

Un any després d'haver formulat aquesta petició la situació municipal no devia haver millorat gaire, donat que es va tornar a demanar una nova moratòria per al pagament de la contribució rústica. En aquesta ocasió el Ple provincial va acordar el retorn de l'expedient per tal que l'ajuntament justificqués la pèrdua de les collites, necessària per acollir-se a les mesures aprovades pel govern en el decret de 12 de setembre de 1870⁸⁶.

L'informe sol·licitat va arribar a la Diputació tres mesos després. Un cop verificat que el municipi feia tres anys que veia malmeses les seves collites a causa de la sequera, els diputats van acordar elevar la petició de moratòria al Governador per tal que la traslladés davant el ministeri d'Hisenda⁸⁷. Al seu parer, el municipi era mereixedor d'una moratòria pel pagament de la contribució rústica de l'actual exercici econòmic i dels anys anteriors, donat que complia amb el prescrit a l'article 1r del decret de 12 de setembre⁸⁸.

No hem pogut documentar, però, si el ministeri va accedir a la petició de l'ajuntament de Caseres. L'absència de més reclamacions, o d'altres

⁸⁵ Acta del Ple de la Diputació de 27 d'octubre de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁶ Acta del Ple de la Diputació de 23 de novembre de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁷ Acta del Ple de la Diputació de 30 de gener de 1871. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸⁸ El decret fou publicat a la *Gaceta de Madrid* núm. 256 de 13 de setembre de 1870. En ell es dictaminaven les regles per la concessió de moratòries en el pagament de contribucions i altres deutes amb l'Estat. El primer article del decret establia quines havien de ser les condicions per poder accedir a aquestes moratòries: *A los pueblos que hayan perdido la cosecha de cereales durante el año económico y en el anterior, o que sufran alguna calamidad extraordinaria, se les podrá conceder la moratoria de un año para el pago de lo que deben satisfacer por la contribución territorial correspondiente al ejercicio vigente, y de lo que resulten adeudar de los anteriores por el mismo concepto.*

informacions sobre el deute del municipi amb l'Estat, ens fa pensar que la moratòria sol·licitada fou concedida, alleujant la delicada situació dels seus habitants.

Les males collites no eren, però, l'únic problema de les hisendes municipals. La greu situació de la hisenda de l'Estat, que s'arrossegava des d'abans de la revolució de setembre, va provocar que aquest no pogués fer front a les seves obligacions vers la resta d'administracions. Així, molts dels municipis que encara gaudien d'una hisenda sanejada i complien amb els seus deures fiscals, veien com les administracions no els reemborsaven la part dels impostos que els corresponia. D'aquesta manera, a poc a poc, la crisi de les economies municipals s'anava encomanant com si es tractés d'una malaltia.

Així es desprèn del prec elevat a la Comissió Permanent per l'ajuntament de Corbera d'Ebre el febrer de 1872. En el seu escrit l'alcalde demanava que es reclamés davant l'Administració Econòmica de l'Estat el pagament del crèdits que es devien als municipis. Davant la justícia d'aquesta reclamació el diputats van acordar elevar-la al Governador, afegint-hi que també es reclamés el pagament dels dèbits que l'Estat tenia amb la Diputació. En cas contrari la Diputació es veuria impossibilitada per complir amb les seves obligacions *produciéndose una gran perturbación en la marcha regular y ordenada de la administración*⁸⁹. Com veurem, sis mesos després d'aquesta petició, l'ajuntament de Corbera d'Ebre era amonestat pels seus deutes amb el contingent provincial.

El març de 1872, poques setmanes després que es complís el termini de trenta dies concedit als ajuntaments per fer efectius els seus deutes amb la Diputació, encara quedaven tretze municipis pendents de pagament, dels quals quatre pertanyien al partit de Gandesa⁹⁰. Els deutes corresponien al contingent provincial de l'any econòmic de 1870-1871, és a dir, que ja feia nou mesos des del seu tancament oficial. Malgrat tot, els membres de la Comissió Permanent va acordar concedir un termini de vint dies més al municipis deutors abans d'adoptar les mesures coercitives que establia la llei. Val a dir que, entre els

⁸⁹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 29 de febrer de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

⁹⁰ Els tretze municipis relacionats a l'acta eren: Cambrils, Caseres, la Fatarella, Figuerola, Flix, Horta de Sant Joan, Pradell, Reus, Riba-roja d'Ebre, Tarragona, Tortosa, Ulldecona i Vinebre. Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 18 de març de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

ajuntaments deutors, hi trobem alguns dels més importants de la província, destacant els de Tarragona, Reus o Tortosa, posant de manifest que la crisi econòmica municipal no només afectava a les petites economies agràries, si no que era d'àmbit general.

Mentre els grans municipis, incloent la capital de la província, es resistien a fer efectius els seus dèbits, d'altres, molt més modestos, com és el cas de Miravet, miraven d'eixugar-los. L'abril de 1872 la Comissió Permanent accedia a la petició d'aquest ajuntament per demorar el pagament del recàrrec de l'impost personal, després que s'haguessin ingressat a la caixa provincial 275 ptes. i amb la promesa que, al llarg del mes de juny, es farien efectives les 328,31 ptes. que faltaven per completar-lo⁹¹.

Finalitzat l'any econòmic de 1871-1872 la Diputació va endegar un seguit de mesures per pressionar als municipis que encara tenien deutes amb la corporació. Dels divuit municipis del partit de Gandesa, set van ser objecte de mesures coercitives per forçar el pagament dels deutes relacionats amb el contingent provincial.

El 29 de juliol la Comissió Permanent va acordar mesures contra els ajuntaments de la Pobla de Massaluca, Flix, Riba-roja d'Ebre i la Fatarella⁹². En el cas de la Pobla de Massaluca, la Comissió va rebutjar la retirada del comissionat de constrenyiment destacat en aquella població per cobrar els descoberts que tenia l'ajuntament amb el contingent provincial. Cal tenir en compte que la presència d'aquests comissionats, a més d'exercir una pressió administrativa sobre els deutors, implicava un seguit de despeses per als consistoris, donat que s'havien de fer càrrec de les seves dietes mentre durés la seva estada al municipi. No és d'estranyar, doncs, que una de les peticions més reiterades per part dels ajuntaments, que ja patien greus problemes econòmics, fos la retirada d'aquests representants de l'administració, donat que la seva presència suposava una nova despesa.

Pel que fa a Flix, Riba-roja d'Ebre i la Fatarella, la Comissió va acordar ordenar al comissionat de constrenyiment enviat a cadascuna de les poblacions, l'inici d'accions executives contra els responsables municipals dels consistoris que

⁹¹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 29 d'abril de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

⁹² Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 29 de juliol de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

governaven el municipi en els diferents anys en que no s'havia satisfet la totalitat del contingent provincial. Aquestes accions executives, per norma general, es traduïen en processos d'embargament dels béns dels regidors, que eren subhastats, fins a cobrir el total del deute acumulat.

Cal suposar que els responsables municipals de Riba-roja d'Ebre, davant la decisió adoptada per la Comissió, van presentar algun tipus de reclamació, donat que el 12 d'agost s'acordava ordenar al comissionat de constrenyiment que lliurés a l'ajuntament tota la documentació relacionada amb l'expedient d'aquest municipi. Si bé s'accedia a la que devia ser una de les peticions de l'ajuntament, es rebutjava la retirada del comissionat del municipi, que sembla ser també formava part de les peticions del consistori riberenc⁹³.

Pocs dies després, la Comissió tornava a tractar la situació de Riba-roja d'Ebre. En la sessió del 29 d'agost es va donar compte de dos escrits adreçats, d'una banda, per l'actual consistori i, de l'altra, pel que havia estat l'anterior alcalde del municipi, Jaume Arbolí. El primer tornava a demanar la retirada del comissionat de constrenyiment argumentant que el deute existent es devia a un descuit de l'anterior consistori, que no havia lliurat la documentació econòmica dels anys en que havia governat l'ajuntament. Sense aquesta documentació, havia estat impossible conèixer la existència del deute ni el seu abast, fent impossible el seu abonament. El segon escrit, però, negava aquests fets, declarant que els llibres i la documentació econòmica del període en que va presidir l'ajuntament foren lliurats en el seu moment al nou consistori. Per aquesta raó, demanava ser eximit de tota responsabilitat i de la part que li pertocaria pagar per la presència del comissionat de constrenyiment a la població, així com dels possibles processos d'embargament que s'haguessin iniciat sobre els seus béns.

Davant d'ambdues informacions contradictòries, la Comissió va optar per donar crèdit a l'anterior alcalde, deslliurant-lo de tota responsabilitat, a l'hora que confirmava que els actuals membres del consistori havien de fer-se càrrec de les dietes del comissionat i del pagament del deute existent⁹⁴.

⁹³ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 12 d'agost de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

⁹⁴ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 29 d'agost de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

Aquesta decisió, però, va ser corregida dos mesos després. El 10 d'octubre la Comissió tornava a estudiar l'expedient instruït contra Riba-roja d'Ebre, un cop s'havia demostrat que les declaracions fetes per Jaume Arbolí eren falses. Segons es desprèn de l'acta, l'anterior alcalde només va lliurar un part de la documentació econòmica dels seus anys de gestió, raó per la qual l'ajuntament entrant va rebutjar acceptar-la. Entenent que entre la paraula donada per un ciutadà, que actuava en defensa pròpia, i la d'un ajuntament, subjecte a les responsabilitats legals derivades de la falsedat documental, calia considerar com a més certa la del segon, la Comissió va acordar deslliurar l'actual consistori de tota responsabilitat sobre els processos de constrenyiment endegats a la població i traslladar-la als membres de l'anterior ajuntament, afegint-hi, a més, les despeses derivades de la formació de l'expedient⁹⁵.

Aquesta decisió va provocar les reclamacions dels membres de l'anterior consistori, de les quals la Comissió en va donar compte el 23 de desembre. Un cop analitzades les al·legacions presentades, es va acordar desestimar-les i ratificar l'acord pres el 10 d'octubre. Per fer-ho, els membres de la Comissió argumenten que les multes imposades per desatenció de les obligacions d'un càrrec públic no havien de recaure forçosament sobre els ajuntaments, si no sobre les persones que ocupaven aquests càrrecs en el moment en que es produí la desatenció⁹⁶.

La darrera informació sobre la situació a Riba-roja d'Ebre és del juny de 1873. El 30 d'aquell mes la Comissió va celebrar que l'ajuntament hagués abonat la major part del contingent provincial i la resta dels impostos de l'any econòmic en curs. Malauradament, però, encara es devien 1.183,96 ptes. del contingent de l'any 1870-1871 i els impostos personals dels anys 1868-1869 i 1869-1870, pel que es feia necessari ordenar al comissionat de constrenyiment que continués amb els procediments oberts contra els responsables municipals d'aquells anys fins aconseguir la liquidació del deute⁹⁷.

Per als responsables, l'única forma de posar fi a aquella situació era, sens dubte, fer-se càrrec del deute. Per fer-ho hi havia diferents vies. D'una banda hi

⁹⁵ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 10 d'octubre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

⁹⁶ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 23 de desembre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

⁹⁷ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 20 de juny de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

havia la via administrativa, que suposava l'embargament dels seus béns; també podien fer-se càrrec del deute amb els seus diners i, finalment, podien provar de recaptar la part del dèficit entre els veïns morosos que l'havien provocat. Aquesta, però, era la via més difícil i complicada, car, en no formar ja part de l'ajuntament, no disposaven de cap autoritat legal per forçar als morosos a fer-se càrrec dels endarreriments en el pagament d'impostos. No és d'estranyar que els consistoris de 1870 i 1871 adrecessin peticions de col·laboració a la Diputació per tal de facilitar el cobrament dels impostos evitant així les responsabilitats que, a nivell personal, podien derivar-se dels deutes de l'ajuntament amb les administracions superiors.

La Fatarella va ser el quart municipi afectat per les mesures de la Comissió provincial aprovades el març de 1872. En aquest cas, a més d'ordenar al comissionat de constrenyiment l'inici de les accions executives, l'acord incloïa l'advertiment a l'alcalde per tal que oferís tota la seva col·laboració per facilitar la recaptació del repartiment veïnal.

El contingut de les actes apunta a que l'amenaça de l'inici de les accions executives va provocar la reacció de l'ajuntament, que hauria arribat a algun acord amb la Diputació per fer efectius els seus deutes en terminis. L'ajuntament, però, no va respectar els termes de l'acord, donat que el gener de 1873 al Comissió s'adreçava al Governador per sol·licitar que fes ús de les seves atribucions legals per forçar el seu compliment⁹⁸.

Una intervenció que, de produir-se, no va tenir gaire efecte. El maig de 1873 la Comissió acordava advertir a l'ajuntament, per darrera vegada, que si no feia efectiu el pagament dels deutes en base a l'acord existent, traslladaria l'assumpte als tribunals ordinaris per tal que exigissin responsabilitats *por su punible y grave desobediencia*⁹⁹.

Les amenaces d'acudir a la via judicial tampoc tingueren gaire efecte. Dos mesos després del darrer advertiment, la Comissió donava compte d'una comunicació de l'alcalde de la Fatarella on informava de la impossibilitat de recaptar el repartiment veïnal per fer front a les obligacions del seu pressupost i, en especial, al pagament del contingent provincial. Apuntava que, només en

⁹⁸ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 4 de gener de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

⁹⁹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 19 de maig de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

aquest concepte, el deute de l'ajuntament ja ascendia a 6.947,78 ptes. L'acta, però, no recull quines eren les causes que impedièn dur a terme la recaptació. Possiblement la causa fos la resistència del veïnat a pagar els impostos, uns diners que, o bé no tenien o bé els eren imprescindibles per sobreviure.

La Comissió, però, va desestimar les excuses de l'ajuntament acordant prevenir l'alcalde per tal que endegués tots els mecanismes al seu abast per fer els cobraments. S'afegia, a més, que fins que no fos liquidat el deute existent, el comissionat de constrenyiment continuaria al municipi¹⁰⁰.

Un més després la Comissió, vistes les raons exposades per l'ajuntament, que no es feren constar a l'acta, va acordar suspendre el constrenyiment sobre els deutes de l'any 1872-1873, concedint un termini de trenta dies per fer-los efectius. Es ratificà, però, en el manteniment de les accions iniciades pel comissionat pels deutes d'altres anys econòmics¹⁰¹.

A les mesures aprovades el juliol de 1872 contra quatre municipis del partit, cal sumar-hi les acordades l'agost d'aquell mateix any. En aquest cas les poblacions afectades foren Horta de Sant Joan i Corbera d'Ebre. Pel que fa a aquest darrer municipi, a més de desestimar la retirada del comissionat de constrenyiment de la població, la Comissió, com ja havia fet al febrer, va demanar al Governador que pressionés a l'Administració Econòmica de l'Estat per tal que fes efectius els seus deutes amb l'ajuntament¹⁰².

És evident, doncs, que en el cas de Corbera d'Ebre, el deute adquirit amb la Diputació es devia, en bona part, a l'endarreriment amb que l'Estat feia efectius els seus propis deutes amb les administracions municipals. Aquesta població fou una de les víctimes del cercle viciós al que fèiem referència més amunt, fruit d'una hisenda estatal molt malmesa que, a més, havia de fer front a les despeses d'una nova guerra civil que, des de l'abril de 1872 assolava el regne. En el cas d'Horta de Sant Joan, la Comissió es va limitar a rebutjar la petició que demanava la retirada del comissionat de constrenyiment destacat a la població. Un més després, davant la instància presentada per Domènec Llovet i altres veïns de la població, tots ells membres del consistori que havia deixat el

¹⁰⁰ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 19 de juliol de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁰¹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 16 d'agost de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁰² Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 12 d'agost de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

govern municipal el febrer d'aquell any, la Comissió va reconsiderar la seva decisió.

Donat que l'anterior consistori es feia càrrec del deute existent, prometent fer-lo efectiu un cop es procedís al cobrament dels descoberts entre els veïns morosos, la Comissió va acordar la suspensió de la via de constrenyiment durant un període de deu dies. Si finalitzat aquest termini no s'havia ingressat a la caixa provincial el total del deute acumulat, es donaria inici a la via executiva amb l'embargament dels béns dels regidors d'aquella època considerats responsables del deute. Per facilitar la tasca dels regidor sortints, la Comissió advertia a l'actual alcalde per tal que col·laborés amb tots els seu mitjans per facilitar la recaptació entre els morosos, afegint que, com exemple, ell fos el primer en pagar les quantitats que devia dels exercicis anteriors¹⁰³.

Cal pensar, donat que les actes de la Comissió no tornen a fer cap referència sobre el deute d'Horta de Sant Joan, que els regidors de l'anterior consistori van aconseguir recaptar la quantitat que es devia del contingent provincial en el termini fixat.

El vuitè municipi que va ser amonestat pels seus deutes amb la Diputació fou Vilalba dels Arcs. El 10 d'octubre de 1872 la Comissió acordava iniciar el procés de constrenyiment contra aquest municipi, un cop finalitzat el termini que li havia estat concedit per fer efectius els seus dèbits sobre el contingent provincial. En la mateixa sessió, la Comissió va acordar prorrogar els terminis concedits a dos municipis més del partit, Benissanet i Bot, sense que a l'acta es faci esment de les raons que van exposar per fer-se mereixedors d'aquesta consideració¹⁰⁴. Com a mínim, doncs, deu dels divuit municipis que formaven el partit de Gandesa van contraure deutes amb la Diputació fins el 1872.

Malgrat la pressió exercida durant tot aquell any, la situació de la hisenda provincial no va millorar. El març de 1873 la Comissió Permanent donava compte d'un informe del comptador dels fons provincials on es detallava la precària situació econòmica de la corporació, que no podia fer front als pagament més immediats. Com a única solució per sortir del pas, els diputats

¹⁰³ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 19 de setembre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁰⁴ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 10 d'octubre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

van acordar demanar dos préstecs per tal de cobrir les necessitats més urgents¹⁰⁵.

Tot i aquest recurs d'urgència, la situació econòmica de la Diputació no va millorar. A finals d'any la Comissió tornava a informar dels endarreriments en el cobrament del contingent provincial, assenyalant que aquest era l'únic recurs de que disposava l'administració per fer front a les seves obligacions. Davant aquesta situació, es va acordar enviar comissionats de constrenyiment als principals deutors. Aquests no eren altres que els ajuntaments de Tarragona, Reus, Tortosa i Valls, que sumaven un deute amb el contingent provincial de 369.951,41 ptes. La mesura s'aplicava després de diverses amonestacions i apercebiments remesos als ajuntaments, que no n'havien fet cap cas.

A més d'aquesta acció immediata, la Comissió va acordar fer el mateix, de forma successiva, amb la resta d'ajuntaments deutors, seguint l'ordre de la quantia del deute¹⁰⁶.

Quatre mesos després d'aquesta decisió la situació dels principals municipis de la província no havia canviat, donat que la Comissió va tornar enviar comissions de constrenyiment a Tarragona, Reus, Tortosa i Valls per forçar el pagament dels seus deutes¹⁰⁷. Un més després d'aquest acord, a l'abril de 1874, el Ple de la Diputació constatava que els principals municipis de la província seguien sense cobrir les seves obligacions amb el contingent provincial. Sense aquests ingressos la caixa provincial tornava a estar buida, essent impossible fer front als pagaments més immediats¹⁰⁸.

La resistència dels principals ajuntaments a pagar els seus deutes degué continuar, donat que el setembre de 1874 la Comissió acordava, davant la greu situació de la hisenda provincial, advertir a l'ajuntament de Tarragona que disposava de tres dies per satisfer els seus deutes. En cas contrari, la Comissió aplicaria contra el consistori tarragoní les mesures més rigoroses que permetés la llei¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 26 de març de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁰⁶ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 13 de novembre de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁰⁷ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 9 de març de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁰⁸ Acta del Ple de la Diputació de 29 d'abril de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁰⁹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 29 de setembre de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

El cas de l'ajuntament de Batea

L'anàlisi de la situació econòmica de les hisendes públiques del partit i de la província, tot i la seva superficialitat, donat que no és pas l'objecte d'aquest treball, ens permet copsar la situació general de la majoria dels municipis del partit. Gairebé tots ells, en un moment o altre del Sexenni, van travessar dificultats econòmiques i van contraure deutes amb l'administració provincial. Com veurem més endavant, aquesta situació va tenir conseqüències directes en la instrucció primària, sobre tot en els mestres i, especialment, en la satisfacció dels seus honoraris.

Abans d'abordar aquesta qüestió, però, donat que la documentació utilitzada només ens ha permès aportar breus pinzellades sobre la situació d'alguns del municipis del partit de Gandesa, considerem que paga la pena aprofundir en l'anàlisi d'un cas concret, el de Batea, molt més documentat.

Les primeres referències a la situació econòmica d'aquesta població són de l'agost de 1869 quan, igual que ho feu Caseres, va sol·licitar a la Diputació la concessió d'una moratòria per al pagament de les contribucions territorials d'aquell any i dels endarreriments acumulats fins al moment. La petició es fonamentava en la imperiosa necessitat d'alleujar la situació econòmica del veïnat, deslliurant-lo d'unes despeses que difícilment podien assumir.

Donat que entre les atribucions de la Diputació no es comptava la intervenció en qüestions relacionades amb els impostos estatals, el Ple, tot i fer constar la seva solidaritat amb la petició de l'ajuntament de Batea, es va limitar a demanar-li un informe exposant la seva situació per tal d'eleva-lo al Govern¹¹⁰.

Desconeixem si l'ajuntament va seguir el consells de la Diputació i, en cas de fer-ho, si el govern va concedir la moratòria requerida. Fos com fos, un any després, a l'octubre de 1870, l'ajuntament va presentar els informes necessaris per acollir-se a la moratòria del pagament de les contribucions territorials establerta al decret de 12 de setembre. El principal argument per defensar aquella petició era *la afflictiva situación en que aquellos vecinos se encuentran por la sequía que han sufrido las propiedades*. Sabedors que la reclamació de

¹¹⁰ Acta del Ple de la Diputació de 12 d'agost de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

l'ajuntament era del tot justa, el Ple va acordar el seu trasllat davant el ministeri d'Hisenda¹¹¹.

Tres mesos després, el gener de 1871, el Ple informava de la concessió de la moratòria sol·licitada, establint com a termini de la mateixa el mes de setembre d'aquell any¹¹².

Un mes abans de conèixer la notícia, la greu situació que travessava el municipi els va obligar a sol·licitar una altra moratòria. En aquest cas per al pagament del contingent provincial. Conseqüents amb els acords adoptats en relació a les contribucions territorials, els diputats provincials van acceptar concedir una pròrroga, sense indicar, però, la seva durada¹¹³.

Malgrat aquestes concessions, la situació del municipi continuava sent molt crítica. Tan és així que el juny de 1871 van sol·licitar autorització per tancar una de les escoles de nenes, com a mesura d'estalvi. Els resultats d'aquesta petició s'analitzaran en un altre capítol, ara ens limitarem a reproduir els motius exposats per l'ajuntament davant el ministre de Foment per recolzar la seva petició:

Primero: fundados en la falta absoluta de fondos en que se encuentra el Municipio. Esta es tal que desde primero de Julio de 1870 hasta la fecha no ha podido satisfacer ninguna de sus obligaciones. Tiene desatendidas las de personal de Secretaria, Instrucción pública, guardas de campo, cárceles de partido, fondos provinciales, y en una palabra todas las consignadas en sus presupuestos. Hasta carece del metálico necesario para el material de oficina ¿Puede darse posición más angustiosa? Apelamos que no se encuentra en toda España otro Municipio en igual estado. Y si V.E. desea documentos que lo comprueben sin moverse de su sitial podrán facilitarlos: El Ministerio de Hacienda al concedernos la moratoria de seis Enero del año actual para el pago de la contribución territorial del mismo y atrasos. La Dirección general de Contribuciones al dictar la orden para suspender los procedimientos contra los deudores por igual concepto del año 1868-69 fecha 4 de Mayo del año anterior, suspensión motivada por el considerable numero de fincas embargadas, cuyo

¹¹¹ Acta del Ple de la Diputació de 19 d'octubre de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

¹¹² Acta del Ple de la Diputació de 25 de gener de 1871. Actes de la Diputació. AHDT.

¹¹³ Acta del Ple de la Diputació de 14 de desembre de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

número en más de 600 hizo elevar al Sr. Administrador Económico una consulta a la Dirección. La Excma. Diputación de esta provincia lo atestigua también al aplazar el cobro del cupo que por concepto de fondos provinciales tocaba a este pueblo, cupo que aun no ha podido ni podrá hacerse efectivo por mucho tiempo ... ¿A que más pruebas para dar a conocer nuestra pobreza cuando toda la provincia, toda Cataluña, lo sabe ya?

Cuando una cuarta parte de nuestro termino municipal ha pasado a manos de prestamistas. Cuando hay numerosas familias y propietarios que han estado ocho días o más sin comer un pedazo de pan. Los tres primeros contribuyentes llevan pérdidas en sus haciendas en los siete años últimos 29.491 pesetas.¹¹⁴

El llistat de motius continua fent esment del pressupost municipal de que es disposava per aquell exercici, que ascendia a només 299 escuts (748 ptes.)¹¹⁵, afegint que per al següent exercici encara s'hauria de reduir una mica més. En aquesta situació, sense l'ajuda de les administracions superiors, el consistori considerava que el municipi estava condemnat a desaparèixer.

Per tal de considerar la gravetat de la situació, només cal tenir en compte que el 1864 l'ajuntament destinava 9.800 reals (2.450 ptes.) del seu pressupost a pagar el sou dels tres mestres de la població. És a dir, que el pressupost municipal de 1871 era menys d'un terç de la quantitat que el 1864 es consignava a la partida destinada a pagar els salaris dels mestres.

La penúria del municipi va obligar l'ajuntament, l'octubre de 1871, a sol·licitar una nova moratòria sobre el pagament del contingent provincial. La petició fou atesa, i la Comissió va concedir com a termini la fi d'aquell any, és a dir, poc més de dos mesos¹¹⁶.

Tot i les moratòries concedides per l'Estat i la Diputació, l'ajuntament de Batea continuava sense poder fer front a les contribucions que li corresponia repartir entre el seu veïnat. El gener de 1872 l'ajuntament i els majors contribuents de la població sol·licitaven el perdó de la contribució territorial corresponent als

¹¹⁴ Expediente para la reducción de la categoría de escuelas. Dirección General de Enseñanza Primaria. Asuntos generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

¹¹⁵ La pesseta fou declarada unitat monetària oficial el 1868 pel Govern Provisional. Les equivalències amb la resta de monedes vigents fins al moment eren: 1 pesseta = 4 rals / 1 pesseta = 0'40 escuts.

¹¹⁶ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació d'11 d'octubre de 1871. Actes de la Diputació. AHDT.

anys 1870-1871 i 1871-1872. Cal tenir en compte, que la contribució del primer d'aquests dos anys s'havia beneficiat de la moratòria concedida el gener de 1871, posant de manifest que, ni tan sols amb aquesta concessió, havia estat possible recaptar les quantitats suficients.

Un cop debatuda la petició, donat que la Diputació no podia resoldre al respecte, es va acordar demanar a l'ajuntament un nou informe exposant la seva situació, per tal d'eleva-lo davant el Govern¹¹⁷.

Tres mesos després el Ple de la Diputació donava compte d'un informe emès per la secció econòmica on s'analitzava la petició de l'ajuntament per que li fos condonat una part del deute del contingent provincial. El total del deute ascendia a 14.165,80 ptes., corresponents als exercicis 1870-1871 i 1871-1872. Vist l'informe, els diputats va acordar condonar 4.165,80 ptes. del total, concedint una moratòria de 10 anys per pagar la resta, a raó de 1.000 ptes. cada any, que calia que l'ajuntament consignes al seu pressupost en concepte de crèdit a favor dels fons provincials¹¹⁸.

No cal dir que, si tenim en compte que el 1871 el pressupost municipal era de 748 ptes. i que es preveia reduir-lo en el següent exercici, tot i la bona intenció de la Diputació, la mesura era del tot insuficient. Així ho demostra el fet que el maig de 1873 la Comissió denunciés l'incompliment de l'acord aprovat l'abril anterior quan l'ajuntament no va fer el pagament anual que li corresponia¹¹⁹.

Dos mesos després, l'ajuntament encara no havia efectuat el pagament del primer termini de la moratòria i tampoc havia pagat la part del contingent corresponent a l'exercici en curs. En aquesta ocasió la Comissió no fou tan comprensiva, possiblement per la difícil situació econòmica que travessava la pròpia institució provincial, acordant demanar al Governador que fes ús de les seves atribucions per exigir el pagament, alhora que s'advertia a l'ajuntament que, de continuar igual, es revocaria la moratòria concedida l'abril de 1872¹²⁰.

Malgrat l'amenaça, la Comissió va demostrar un certa comprensió de les dificultats que travessava la població, donat que l'octubre d'aquell any encara va tornar a advertir l'ajuntament, sense aprovar, però, cap mesura coercitiva.

¹¹⁷ Acta del Ple de la Diputació de 18 de gener de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

¹¹⁸ Acta del Ple de la Diputació de 18 d'abril de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

¹¹⁹ Acta la Comissió Permanent de la Diputació de 19 de maig de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

¹²⁰ Acta la Comissió Permanent de la Diputació de 12 de juliol de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

Aquesta no va arribar fins el novembre. En la mateixa sessió en que es van aprovar les vies de constrenyiment contra els ajuntaments de Tarragona, Reus, Tortosa i Valls, davant la lamentable situació de la hisenda provincial, es va fer el mateix amb l'ajuntament de Batea. En el seu cas, a més, la Comissió va acordar traslladar al Ple una petició per tal que es deixés sense efecte la moratòria concedida a l'ajuntament¹²¹.

El Ple va tractar aquesta petició el març de 1874, acordant, malgrat el dictamen emès per la Comissió, mantenir la vigència de la moratòria concedida a l'ajuntament de Batea dos enrere. D'altra banda, en la mateixa sessió, els diputats va acordar sol·licitar la col·laboració de l'autoritat militar de València per fer efectiu el cobrament dels impostos en els municipis de la província que, essent morosos, pertanyien a aquell districte militar. La petició, a la que s'adjuntava la llista dels municipis amb dèbits pel contingent provincial, era que les columnes que recorrien el territori es fessin càrrec de cobrar el deute¹²².

El cas de Batea, tot i ser, possiblement, la població que va viure la situació més crítica, posa de manifest la precarietat de les hisendes municipals durant el Sexenni. Aquesta situació, que en major o menor grau va afectar a la major part dels municipis de la província de Tarragona, va tenir greus repercussions en el normal desenvolupament de l'ensenyament públic.

La qüestió del deute escolar

Dins de l'àmbit estrictament escolar, un cop solucionat el problema derivat de la proclamació de la llibertat d'ensenyament i de la seva lliure interpretació per part d'alguns ajuntaments, el govern va provar de posar remeï a altres qüestions que afectaven al magisteri. Una d'aquestes fou la del deute escolar, on destacava l'endarreriment crònic amb que molts mestres percebien els seus migrats sous.

Com hem anat veient fins ara, no es tractava d'una qüestió nova, si no d'un mal que s'arrossegava des dels inicis del sistema liberal. Després de tres dècades

¹²¹ Acta la Comissió Permanent de la Diputació de 13 de novembre de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

¹²² Acta del Ple de la Diputació de 6 de març de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

de deutes i de disposicions per evitar-los, els governs liberals, fos quina fos la seva tendència ideològica, continuaven provant de trobar solucions a la qüestió sense atacar el veritable problema de fons: l'adjudicació del desenvolupament efectiu del sistema educatiu públic primari als ajuntaments.

Res no havia canviat en aquest sentit, tot i que la desamortització de 1855 va deixar els municipis sense una de les seves principals fonts de recursos; i que la legislació revolucionària de 1868, amb la eradicació de l'impopular impost dels consums, va tornar a retallar els ingressos municipals. Els ajuntaments continuaven estant obligats a sostenir l'ensenyament primari, convertit en una càrrega econòmica que, difícilment, podia permetre als gestors municipals fixar-se en els lloats beneficis que l'educació havia d'atorgar als seus conciutadans. Com hem pogut veure fins ara, en el cas del partit de Gandesa i d'una part de la província de Tarragona, la majoria dels ajuntaments tenien altres problemes immediats més greus, com ara els efectes de la guerra civil que assolava el territori o la necessitat de cobrir el seu deute amb les administracions estatals.

La lluita del règim sorgit de la revolució per posar fi a aquesta situació, va començar ben aviat. El gener de 1869 el ministre de Foment, Ruiz Zorrilla, adreçava als governadors civils una circular¹²³ instant-los a pressionar els ajuntaments per tal que fessin efectius els seus dèbits en matèria d'ensenyament primari amb la major brevetat possible, sota l'amenaça de prendre cartes en l'assumpte si la situació es mantenia.

Cal suposar que aquest advertiment no va tenir l'efecte desitjat, car el 20 de març s'aprovava una ordre autoritzant els governadors civils per establir un termini màxim pel pagament dels dèbits a cada província. La mateixa ordre els autoritzava a utilitzar tots els recursos legals existents per fer-ho possible (art. 2), afegint que, als alcaldes que s'hi resistissin, els hi fossin aplicades totes les responsabilitats legals que establia la legislació vigent pels delictes de desobediència a l'autoritat.

No és fins dos dies abans d'aquesta nova ordre ministerial que trobem documentada la primera informació relacionada amb el deute escolar a la província d'aquest període. En aquest cas, el deutor no era altre que la pròpia Diputació.

¹²³ Comunicació de 20 de gener de 1869 publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 27, de 27 de gener de 1869.

En sessió plenària la Diputació va donar compte de dues comunicacions, una procedent d'un mestre de primària i l'altre remesa per la Junta provincial d'Instrucció Pública. Ambdues reclamaven que es fes efectiu el pagament de l'augment gradual del sou dels mestres dels darrers tres anys que, segons l'article 196 de la llei de 1857, s'havia de fer a través dels pressupostos provincials. Els diputats van expressar la seva voluntat de fer efectiu aquest pagament, acordant fer-ho tan bon punt es disposés dels fons necessaris¹²⁴.

Un mes després, s'aprovava una partida de 5.140 escuts (12.850 ptes.) al pressupost addicional de la Diputació destinada a pagar els endarreriments de l'augment gradual del sou dels mestres d'ambdós sexes que es devien des de 1866¹²⁵. El pagament efectiu, però, no es va iniciar fins el 16 d'agost, quan s'acordà abonar les quantitats corresponents a l'any econòmic 1866-1867¹²⁶. El fet que, entre la reclamació presentada i l'acord per fer efectiu el pagament del primer dels tres anys que es devien als mestres, passessin sis mesos, posa de manifest que el problema del deute escolar, més que ser fruit de la desídia o la manca de voluntat de les autoritats, era conseqüència directa de la fràgil situació econòmica de l'administració pública a tots els seus nivells.

A nivell local, en aquests primers mesos del Sexenni, es documenten dues reclamacions entre els municipis del partit de Gandesa. La primera procedent de la Fatarella, i la segona de Móra d'Ebre. Ambdues, però, feien referència a deutes adquirits abans de la revolució.

En el primer cas el reclamant era Josep Balsebre Llop, veí de la Fatarella i propietari de l'edifici que l'ajuntament utilitzava com a escola de nenes i casa de la mestra. El març de 1869 aquest propietari s'adreçà al Governador per tal de demanar que s'exigís a l'ajuntament que fes efectiu el lloguer d'aquesta casa, que es devia des de 1866¹²⁷. A finals d'aquell mes el Ple de la Diputació, davant del qual el Governador va traslladar la demanda de Josep Balsebre, va acordar ordenar a l'ajuntament que fes efectius aquests deutes¹²⁸. L'absència de noves reclamacions ens fa pensar que, després de tres anys, l'ajuntament, finalment, va fer-se càrrec del deute que tenia amb un dels seus veïns.

¹²⁴ Acta del Ple de la Diputació de 18 de març de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

¹²⁵ Acta del Ple de la Diputació de 22 de maig de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

¹²⁶ Acta del Ple de la Diputació de 12 d'agost de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

¹²⁷ Instància de José Balsebre Llop al Governador Civil, 1 de març de 1869. Instrucció Pública 1860-1869. Expedients. Cpq. 1. AHDT.

¹²⁸ Acta del Ple de la Diputació de 31 de març de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

En el segon cas el reclamant era el mestre Manel Miralles Castell, que en el moment de la reclamació exercia a l'escola d'Alió. El gener de 1869 la Diputació donava compte de la seva reclamació per tal que s'obligués a l'ajuntament de Móra d'Ebre a pagar-li 132'912 escuts (332'28 ptes.) que li devien en concepte de retribucions de l'exercici 1864-1865. Per tal que aquest pagament es pogués fer efectiu, el Ple va acordar ordenar a l'ajuntament que consignés aquesta quantitat als seus pressupostos¹²⁹.

Dos anys després, tornem a trobar una nova reclamació de Manel Miralles, aleshores mestre de Vilanova de Sau, sol·licitant s'ordini a l'ajuntament el pagament de 391,30 ptes. (156,52 escuts) que li deu en concepte de retribucions¹³⁰. Val a dir, que desconeixem els motius pels quals la quantitat reclamada el gener de 1869 és lleugerament inferior a la de l'abril de 1871, ni tampoc les causes que van motivar aquest augment. En tot cas, com veurem, aquest ball de xifres va continuar, sense que s'hagi pogut documentar la seva causa.

Aquesta nova reclamació va ser atesa per la Comissió Permanent de la Diputació amb els mateixos termes que la primera: ordenant a l'ajuntament que fes efectiu el deute¹³¹. El resultat també fou el mateix, donat que encara un any després, el febrer de 1872, va tornar a tractar aquest assumpte. En aquell cas, davant una nova reclamació de Manel Miralles, a instàncies de la Direcció General d'Instrucció Pública, la Comissió va sol·licitar un informe de la situació a l'ajuntament de Móra d'Ebre. Aquest va notificar que, tal i com li havia estat ordenat el 1869, havia consignat al pressupost de l'exercici 1869-1870 un partida de 128,519 escuts (321,30 ptes.) per pagar les contribucions endarrerides que se li devien al mestre¹³². Val a dir, però, que en l'informe no es feia esment sobre si aquest pagament s'havia fet efectiu. Cal pensar, davant les contínues reclamacions de Manel Miralles, que tot i consignar la quantitat al pressupost – quelcom inevitable, car per a la seva aprovació definitiva havia de ser inspeccionat prèviament per la Diputació – el pagament no s'havia efectuat.

¹²⁹ Acta del Ple de la Diputació de 8 de gener de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

¹³⁰ Instància de Manel Miralles a la Diputació de Tarragona, 28 d'abril de 1871. Instrucció Pública 1870-1872. Expedients. Cpq. 3. AHDT.

¹³¹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació d'1 de maig de 1871. Actes de la Diputació. AHDT.

¹³² Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 15 de febrer de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

Així ho va entendre també la Direcció General d'Instrucció Pública, donat que el 25 de febrer va tornar a ordenar a l'ajuntament que fes efectiu el pagament de les quantitats que li devien al mestre.

Un any després, però, la situació continuava igual. El 24 de gener de 1873 la Comissió donava compte d'una nova reclamació de Manel Miralles reclamant que es trobés una solució per forçar a l'ajuntament a pagar-li el que li devia en concepte de les retribucions de l'exercici de 1864-1865. Donat que les vies administratives utilitzades fins al moment no havien sorgit efecte, la Comissió va acordar elevar l'expedient al Governador per tal que, fent ús de les seves atribucions, posés fi a aquella situació¹³³. L'absència de noves reclamacions ens fa pensar que, nou anys després de produir-se el deute, finalment, l'ajuntament de Móra d'Ebre el va fer efectiu.

Tornant a les mesures impulsades pel govern per posar fi al problema del deute escolar, cal dir que, possiblement, l'ordre del 20 de març de 1869 no fou gaire efectiva. Quatre mesos després, el 7 de juliol, el ministeri tornava a dictar una ordre relacionada amb el pagament dels endarreriments. En el text s'afirmava que eren molts els mestres que tenien pendents els pagaments d'entre 10 i 12 mesos del seu salari. Per acabar amb aquesta situació, a més de les mesures indicades a l'ordre de 20 de març, s'afegia l'autorització d'imposar multes als ajuntaments que continuessin resistint-se a pagar els seus deutes, així com a l'enviament de comissions de constrenyiment a les poblacions més moroses, fins que es fes efectiu el pagament. Un procediment que, com hem vist, ja s'estava aplicant per forçar el pagament dels endarreriments en el contingent provincial. La via de la coerció, doncs, no semblava destinada a tenir gaire èxit, donat que el problema de fons, en la majoria dels casos, era la ruïna de les hisendes municipals.

En el cas de Tarragona, el primer intent de l'administració provincial per capgirar la situació del deute escolar és del setembre de 1869 amb la publicació d'una circular al butlletí. La circular, signada pel Governador, exhortava als ajuntaments a complir amb les seves obligacions vers l'ensenyament públic, exaltant la seva importància per assolir el camí de la llibertat amb un llenguatge força revolucionari, impregnat encara de l'esperit

¹³³ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 24 de gener de 1873. Actes de la Diputació. AHDT.

dels esdeveniments que, un any abans, havien transformat la situació política del regne. Conscient, però, de la realitat del territori, al costat de les exhortacions patriòtiques i revolucionàries, la circular incloïa la imposició de fortes multes i correctius exemplars a tots aquells ajuntaments que no presentessin davant la Diputació la documentació que certificava que s'havien efectuat els pagaments de les seves obligacions en matèria d'instrucció pública. Entre el llistat d'ajuntaments de la província que encara no havien remès aquesta informació, els relacionaven els de Batea, Benissanet, Caseres, Flix, Horta de Sant Joan i Móra d'Ebre¹³⁴.

Com a mínim, un d'aquests municipis va ser multat per no presentar la documentació que es reclamava. És el cas d'Horta de Sant Joan, que el novembre de 1869 fou sancionat amb 40 escuts (100 ptes.) per no haver presentat els rebuts que certificaven el pagament dels salaris dels mestres de la població del quart trimestre del darrer any econòmic (abril-juny 1869). En la sessió del Ple municipal es va acordar recórrer aquella sanció, adjuntat la documentació que certificava el pagament i que no s'havia remès pels problemes existents amb la comptabilitat municipal¹³⁵.

És possible que les mesures impulsades pel govern aconseguissin alleujar, temporalment, la crítica situació de molts mestres, però no van posar fi al problema, que continuava tenint la seva arrel en la pròpia concepció del sistema educatiu públic. Ho prova el fet que, un any i mig després de les darreres disposicions citades, el govern dictés un decret de 21 de gener de 1871, autoritzant al Tresor de l'Estat a fer-se càrrec dels endarreriments dels sous dels mestres corresponents al període d'octubre de 1868 fins al gener de 1871, a compte dels fons que s'havien de lliurar als ajuntaments.

Val a dir, que el preàmbul del decret posa de manifest, per primera vegada, que la resistència a fer efectives les obligacions de l'ensenyament primari no obeïen, únicament, a la desídia i el desinterès dels poders locals en aquesta matèria.

¹³⁴ Circular núm. 2594. BOPT núm. 118 de 20 de setembre de 1869.

¹³⁵ Aquests problemes, com hem vist en el capítol anterior, eren fruit de les desavinences amb l'ajuntament precedent, que no havia lliurat els llibres de comptabilitat. Sessió ordinària del Ple municipal de 15 de novembre de 1869. Llibres d'Actes municipals. C. 191. AMHSJ.

No puede decirse en general que haya resistencia por parte de los Ayuntamientos a cumplir con esta obligación de sus presupuestos; pero causas generales unas, y locales y muy complejas otras, han contribuido al resultado que todos lamentamos. A las repetidas órdenes del Ministerio de Fomento y a los esfuerzos de los Gobernadores contestan las corporaciones municipales, en gran número de casos, exponiendo la imposibilidad del pago por no haber realizado los créditos que poseen contra el Tesoro.

És a dir, que en molts casos, els endarreriments eren, bàsicament, fruit de la manca de líquides del ajuntaments, que no rebien de l'Estat la part proporcional que els corresponia dels impostos que estaven obligats a recaptar. En d'altres, com s'insinua en el text, es devien, senzillament, a la pobresa dels propis municipis i dels seus habitants, incapaços de fer front a la pressió fiscal que havia de dotar els ajuntaments dels recursos suficients per atendre les seves obligacions. Una situació que, com hem vist, es podia aplicar a la major part dels ajuntaments del partit de Gandesa.

Aquestes obligacions quedaven recollides en la nova llei municipal, aprovada el 20 d'agost de 1870, que en el seu article 68, entre d'altres, incloïa les de la instrucció primària.

La precarietat econòmica a que feia esment el decret de gener de 1871 no era exclusiva dels ajuntaments. Com ja hem vist, la situació de la Diputació de Tarragona tampoc era gaire afalagadora. Un nou exemple d'això fou l'acord aprovat en sessió plenària el 13 de febrer de 1871. A proposta d'un dels diputats, Josep Martí, es va aprovar tancar l'Escola Normal de Mestres de la província, al·legant que el seu reduït nombre d'alumnes, només vint-i-vuit, i les despeses que suposava eren excessives per a la Diputació. S'afegia, a més, que l'existència de centres similars a Barcelona, Lleida o Castelló, podia cobrir les necessitats de la província sense crear gaires problemes als aspirants a exercir el magisteri. El tancament va ser aprovat amb el vot unànim de tots els diputats presents¹³⁶.

Aquest criteri, el de reduir les despeses de la hisenda provincial defugint les seves obligacions en matèria d'instrucció pública, no va ser aplicat, però, als

¹³⁶ Acta del Ple de la Diputació de 13 de febrer de 1871. Actes de la Diputació. AHDT.

ajuntaments. El maig de 1872 el Governador tornava a publicar un circular al Butlletí provincial per reclamar als ajuntaments que fessin efectius els seus deutes. Entre els municipis relacionats a la circular n'hi havia la meitat dels que formaven el partit de Gandesa: Ascó, Benissanet, Caseres, la Fatarella, Flix, Gandesa, Horta de Sant Joan, Riba-roja d'Ebre i Vilalba dels Arcs¹³⁷.

Els efectes de la circular no degueren ser els esperats, donat que tres mesos després la Comissió Permanent, davant la relació de municipis adjuntada per la Junta provincial d'Instrucció Pública, va acordar concedir-los un termini de deu dies per fer efectiu el pagament del darrer trimestre de l'any econòmic de 1871-1872, amb l'amenaça d'imposar la màxima multa que establia a llei a aquells que no ho fessin¹³⁸. Dels cinquanta-un municipis relacionats al llistat, cinc eren del partit de Gandesa (Bot, la Fatarella, Miravet, Prat de Comte i Riba-roja d'Ebre)¹³⁹.

Un mes després, al setembre de 1872, sembla ser que la major part dels cinquanta-un ajuntaments inclosos en la circular emesa pel Governador no havia fet cas de les seves ordres. Per tal de posar fi a aquella situació, la Comissió Permanent va aprovar un seguit de mesures a aplicar a les diferents poblacions, segons cada cas¹⁴⁰. En vint-i-cinc d'ells, entre els que es comptaven Bot, la Fatarella i Prat de Comte, s'acordà atorgar un termini de deu

¹³⁷ Circular núm. 1341. BOPT núm. 122 de 21 de maig de 1872.

¹³⁸ La quantia de les multes que podien imposar els Governadors o les comissions provincials estava determinada a l'art. 175 de la Llei Municipal de 20 d'agost de 1870. Segons aquest article, el valor màxim de les multes s'establia en raó del nombre de regidors que tenia el municipi:

Nombre de regidors	A l'alcalde	Als regidors
de 6 a 9	15,50	7,50
de 10 a 16	37,50	20,00
de 17 a 24	125,00	50,00
de 24 a 32	175,00	75,00
de 33 a 40	250,00	100,00
de 41 a 50	375,00	125,00

¹³⁹ La resta dels municipis relacionats eren: Alcanar, Alcover, l'Aleixar, Banyeres del Penedès, Bellvei, la Bisbal de Falset, Blancafort, Bràfim, la Canonja, Capçanes, Castellvell del Camp, la Figuera, Figuerola del Camp, Garcia, la Guàrdia dels Prats, el Lloà, Masllorenc, Mont-roig del Camp, el Morell, la Morera de Montsant, Nulles, la Palma d'Ebre, Pla de Cabra, Prades, Prasdip, Puigpelat, Querol, Riudecanyes, Riudoms, Sant Carles de la Ràpita, Sant Jaume dels Domenys, Santa Coloma de Queralt, Santa Bàrbara, la Selva del Camp, Torredembarra, Ulldecona, Vallmoll, Valls, Vandellòs, el Vendrell, Vilabella, Vilanova de Prades, Vilaverd, Vimodí, Vinebre i Xerta. Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 22 d'agost de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁴⁰ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 30 de setembre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

dies per fer efectiva la multa que els havia estat imposada. Si finalitzat el termini encara no l'havien fet efectiva, se'ls aplicaria un recàrrec del 5% diari sobre el total de la multa fins que ho fessin. Si transcorreguts quaranta dies des de l'aplicació del recàrrec, continuaven sense fer efectiva la multa ni els deutes que tenien amb els mestres, es traslladaria l'assumpte a la justícia ordinària¹⁴¹. L'amenaça de la sanció econòmica va aconseguir els efectes desitjats, donat que el novembre de 1872, la Comissió va acordar deslliurar als vint-i-cinc municipis de la multa imposada. El motiu d'aquesta decisió no era altre que la demostració, per part dels ajuntaments, d'haver fet efectives les seves obligacions amb la instrucció pública corresponents als darrer trimestre de l'exercici de 1871-1872¹⁴².

D'altra banda, els ajuntaments de la Bisbal de Falset, Figuerola del Camp, Pratdip i Ulldecona, restaven subjectes al que es resolgués en els seus expedients particulars, sense que es faci cap menció al seu contingut. En el cas de Vinebre i Mont-roig del Camp, s'acordava exigir-los la multa que els havia estat imposada si no feien efectius els seus deutes amb els mestres en el termini fixat. En aquest cas, tampoc es fa cap esment a quin havia estat aquest termini.

En quart lloc, s'acordava retirar la multa imposada als ajuntaments de Banyeres del Penedès, la Figuera, Miravet, Prades, Riba-roja d'Ebre, el Vendrell i Vilanova de Prades, amb la condició que fessin efectius els seus deutes amb els mestres amb els primers fons que recaptessin entre el seu veïnat. Finalment, s'acordava deslliurar de la multa imposada als catorze municipis restants, alhora que es donaven per tancats els respectius expedients¹⁴³.

A més d'aquestes mesures, la Comissió va acordar publicar al Butlletí una circular per tal d'establir els mecanismes necessaris per controlar, de forma més efectiva, el problema del deute escolar. Els mestres esdevindrien la base

¹⁴¹ Els altres vint-i-dos ajuntaments afectats per aquesta mesura eren: Alcanar, Blancafort, Bràfim, la Canonja, Capçanes, Castellvell del Camp, Garcia, la Guàrdia dels Prats, la Morera de Montsant, la Palma d'Ebre, Prades, Riudecanyes, Riudoms, Sant Carles de la Ràpita, Sant Jaume dels Domenys, Santa Coloma de Queralt, Santa Bàrbara, Torredembarra, Valls, Vandellòs i Vilabella.

¹⁴² Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 28 de novembre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁴³ Els ajuntaments que van ser deslliurats de la multa imposada foren els d'Alcover, l'Aleixar, Bellvei, el Lloà, Masllorç, el Morell, Nulles, Pla de Cabra, Puigpelat, Querol, la Selva del Camp, Vallmoll, Vilaverd i Vimbodí.

d'aquest mecanisme, essent obligats, en el termini de quinze dies a partir de la publicació de la circular, a relacionar tots els deutes que l'ajuntament tenia amb ells fins al 30 de juny de 1872. Aquest document s'havia de lliurar a l'alcalde que, en el termini de cinc dies, reuniria a tot l'ajuntament per tal de reconèixer el deute o apuntar les possibles disconformitats amb els comptes presentats pels mestres. A més, caldria que es confeccionés un informe indicant de quins mitjans disposava el municipi per cobrir el deute, i si ho podia fer en l'exercici en curs o caldria consignar-los en el pressupost de l'any següent. Tota aquesta informació havia de ser remesa a la Comissió provincial, que adoptaria les mesures que considerés necessàries.

Preveient que alguns ajuntaments podien optar per obviar el contingut de la circular als seus mestres, inutilitzant tot el sistema, s'advertia que aquells que no ho comunicuessin de forma immediata incorrerien en un delictes de desobediència a l'autoritat i els serien exigides les responsabilitats que establia la llei.

Malgrat tots aquests advertiments, un mes després de la publicació la Comissió acordava concedir una pròrroga de quinze dies per tal que tots aquells ajuntaments que no havien presentat la documentació requerida, que eren molts, ho poguessin fer¹⁴⁴. La pròrroga anava acompanyada de l'amenaça de multes per aquells que incomplissin el nou termini, indicant que aquestes podien recaure en els alcaldes, els ajuntaments o els mestres, segons qui fos el responsable de l'endarreriment¹⁴⁵.

Aquest seguit de mesures, amb la constant amenaça de multes, va aconseguir un èxit parcial. Només la pressió exercida des de l'administració provincial, amb la reiterada publicació de circulars exigint el compliment de les obligacions en matèria d'instrucció pública, va fer possible que els mestres de la província anessin cobrant els seus sous amb una mínima regularitat. Fins el 1874, les autoritats del Sexenni van haver de repetir, cada trimestre, les mateixes circulars i amenaces per fer-ho possible.

¹⁴⁴ En un llistat confeccionat pel negociat d'Instrucció Pública de la Comissió Permanent, amb data de 30 d'octubre de 1872, es recollien els municipis que encara no havien adjuntat aquesta documentació. Del partit de Gandesa, només set ho havien fet, la resta (Arnes, Ascó, Benissanet, Caseres, la Fatarella, Flix, Gandesa, Horta de Sant Joan, Prat de Comte, Riba-roja d'Ebre i Vilalba dels Arcs) quedaven inclosos dins de la pròrroga atorgada per la Comissió. Instrucció Pública 1870-1872. Expedients. Cpq. 3. AHDT.

¹⁴⁵ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 31 d'octubre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT

Mancats d'estudis d'abast provincial, es fa difícil assegurar quina fou la causa d'aquests constants endarreriments en el pagament dels sous dels mestres i de la resta de despeses vinculades amb la instrucció primària. Si prenen com a referència les dades econòmiques dels municipis del partit de Gandesa, ens podem arrisgar a apuntar que, en la majoria dels casos, aquesta situació va ser conseqüència directa de la crisi que assolava les hisendes municipals. Les males collites i els efectes de la Tercera guerra carlina, que assolava la província, dificultaven la recaptació dels diferents impostos que nodrien les arques dels ajuntaments i, de retruc, de la Diputació i l'Estat. En aquest marc, sembla plausible que les autoritats municipals prioritzessin el pagament d'altres obligacions abans de fer front a les despeses derivades de la instrucció pública. Sense descartar que en alguns casos existís la voluntat de castigar els mestres o un veritable desinterès per l'ensenyament, considerem que en la majoria dels casos el deute escolar municipal fou fruit de la precària situació econòmica que travessaven la majoria de les administracions públiques de la província.

Els mecanismes de control del deute escolar endegats per la Comissió Permanent el setembre de 1872, ens permeten conèixer quina fou l'evolució del deute escolar a partir del darrer trimestre de l'exercici 1871-1872 (Taula 21).

Observant les quantitats consignades els diferents trimestres, sembla evident que les mesures coercitives impulsades per les autoritats provincials van aconseguir una certa millora de la situació. El canvi més substancial el trobem entre el juny i el desembre de 1872, amb una reducció considerable del deute que s'arrossegava de feia temps a molts dels ajuntaments del partit.

Les dades conviden a considerar que fins aquell moment havia existit una certa permissivitat, per part de les autoritats provincials, en la qüestió del deute escolar. Només la reacció del govern, amb els decrets i ordres dictats al llarg de 1870 i 1871, va esperonar la intervenció de les autoritats tarragonines per posar fi a la lamentable situació en que vivien molts mestres de la província.

A partir d'aquell moment, la insistència d'aquestes autoritats va aconseguir que la majoria dels ajuntaments es fes càrrec de les seves obligacions trimestrals en matèria d'instrucció pública, amb més o menys puntualitat. Les dades de la Taula 21 posen de manifest que el deute escolar arrossegat a partir d'aquella data procedia, fonamentalment, de trimestres anteriors al juny de 1872. Cal pensar que malgrat l'esforç de les hisendes municipals per fer-se càrrec de les

obligacions dels trimestres en curs, no es disposava de fons per cobrir els deutes anteriors, que es van continuar arrossegant durant tot aquest període.

21. EVOLUCIÓ DEL DEUTE ESCOLAR AL PARTIT DE GANDESA ENTRE 1872 I 1874

	ESTAT DEL DEUTE ESCOLAR						
	El 30 de juny de 1872	El 12 de desembre de 1872	El 18 de març de 1873	El 21 de maig de 1873	El 15 d'octubre de 1873	El 21 de gener de 1874	El 18 de març de 1874
Arnes						SD	SD
Ascó			SD	SD	556,25	556,25	566,25
Batea	13.687,00	651,86	1.363,75	621,87	621,88	621,87	SD
Benissanet		SD	SD	475,00	475,00	475,00	475,00
Bot	337,50		470,41		470,41	470,41	SD
Caseres	1.662,26	SD	SD	SD		SD	SD
Corbera d'Ebre	680,00	167,50	160,75		167,50	563,75	SD
la Fatarella	2.385,47	539,09	539,09	610,49	610,49	610,49	SD
Flix	2.679,08	SD	SD	155,60	155,60	SD	SD
Gandesa		SD	SD	SD		SD	SD
Horta de Sant Joan		SD	SD	520,24	264,00	250,00	SD
Miravet		94,45	218,75	537,50	35,25	75,00	75,50
Móra d'Ebre			SD				756,25
el Pinell de Brai							
la Pobla de Massaluca	120,00				46,87	346,25	436,25
Prat de Comte		SD		248,50	284,25	274,82	222,08
Riba-roja d'Ebre	575,00	593,75	593,75	593,75	218,75	593,75	593,75
Vilalba dels Arcs		SD	SD	SD		SD	SD

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes als expedients d'Instrucció Pública. Instrucció Pública. Cpq. 3, 4, i 5. AHDT.

Aquest seria el cas, probablement, de la Fatarella, que el juny de 1872 arrossegava un deute de 2.385,47 ptes. El setembre d'aquell any la Comissió Permanent va atorgar a l'ajuntament un termini de deu dies per liquidar els deutes que tenia amb els dos mestres que exercien a la població, Faustí Carceller i Josepa Damian, que ascendia a 1.799,39 ptes¹⁴⁶. L'amenaça de ser sancionats amb multes administratives si no es complia amb el termini establert va sorgir efecte, donat que el desembre d'aquell any el deute d'aquest municipi s'havia reduït fins a les 539,09 ptes.

Val a dir, però, que en d'altres casos es detecta una deliberada ocultació del volum real del deute escolar. Cal tenir en compte que el sistema de control

¹⁴⁶ Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 9 i 25 de setembre de 1872. Actes de la Diputació. AHDT.

ideat per la Comissió Permanent deixava en mans dels deutors, els ajuntaments, la responsabilitat d'informar sobre la seva quantia. La documentació consultada posa de relleu que, com a mínim en cinc ocasions, les dades proporcionades pels ajuntaments no coincidien amb els deutes reclamats pels mestres. Així doncs, les quantitats consignades a la Taula 21, sobre les que treballava la Comissió provincial, no es poden considerar com totalment certes, més aviat, cal entendre-les com una orientació o declaració de mínims. Més, si tenim en compte que, en el moment de confeccionar els informes trimestrals, molts dels ajuntaments no havien remés la seva documentació sobre el deute escolar (SD: sense dades), dificultant, encara més, el seguiment de la evolució del problema.

Els cinc casos on hem detectat una ocultació del veritable estat del deute escolar són els de Batea, Benissanet, Caseres, Horta de Sant Joan i Riba-roja d'Ebre.

Segons les dades remeses per l'ajuntament de Batea, l'octubre de 1873 el seu deute en matèria d'instrucció pública era de 621,88 ptes. Un mes després, dos dels mestres de la població, Joan Baptista Masià i Carme Busom, s'adreçaven a la Comissió per denunciar que duien quinze mesos sense cobrar el seu sou ni les retribucions dels alumnes i que, a més, des del gener de 1871 tampoc se'ls havia pagat la part corresponent al material escolar. Els dos docents afegien què, fins al moment, havien consentit aquella situació per les dificultats que travessava el municipi, afectat per anys de males collites, però que després de dos anys de bones collites la situació continuava igual i per això reclamaven la intervenció de l'autoritat provincial¹⁴⁷.

Si prenem com a base els sous establerts per la llei de 1857, només en un any el sou d'ambdós mestres sumava un total de 1.375 ptes.¹⁴⁸, a les que caldria afegir-hi un altre trimestre, a més de les retribucions i el material escolar. És a dir, una quantitat que superava amb escreix la declarada per l'ajuntament a l'octubre.

Malgrat aquesta ocultació, no hem documentat cap reacció per part de la Comissió per castigar-la. Únicament es va limitar a exigir a l'ajuntament el

¹⁴⁷ Instància de Joan Baptista Masià i Carme Busom a la Comissió Permanent de la Diputació, 21 de novembre de 1873. Instrucció Pública 1873. Cpq. 4. AHDT.

¹⁴⁸ La llei de 1857 establia, per als municipis d'entre 1.000 i 3.000 habitants, un sou mínim de 3.300 rals (825 ptes.) per als mestres, i de 2.200 rals (550 ptes.) per les mestres.

pagament del deute. Aquest va respondre, el desembre de 1873, que no disposava de fons per poder-ho fer, compromentent-se a complir amb les seves obligacions tan bon punt aconseguís els fons necessaris¹⁴⁹.

En el cas de l'ajuntament de Benissanet, que des del maig de 1873 només reconeixia un deute de 475 ptes., un escrit dels mestres de la població l'abril de 1874 posa de manifest que aquest era molt superior. El 14 d'abril Eusebi Grua i Marianna Pons s'adreçaven al president de la Diputació per demanar la seva intervenció davant l'ajuntament de Benissanet per tal que els abonés les 1.695 ptes. que els devia. Afegien que el deute era fruit de l'absència de l'alcalde de la població, que es trobava a Móra d'Ebre amb els voluntaris mobilitzats per causa de la guerra. Alhora, sol·licitaven permís per poder cobrar les retribucions directament als alumnes, per tal d'alleujar la seva crítica situació econòmica¹⁵⁰.

En el cas de Caseres sembla que el deute declarat el juny de 1872, que ascendia a 1.662,26 ptes., es va anar arrossegant durant els següents trimestres, tot i l'absència de dades en els informes confeccionats per la Comissió provincial.

Així es desprèn de la reclamació presentada per la mestra d'aquella població, Brígida Garcia, l'octubre de 1873, on reclamava la col·laboració de la Comissió per tal que li fossin abonats els endarreriments dels darrers tres anys en concepte de retribucions i material escolar¹⁵¹.

Quatre mesos després d'aquesta reclamació la situació no havia canviat, donat que la Comissió va amenaçar a l'ajuntament amb una multa administrativa i el trasllat de l'expedient del deute davant la justícia ordinària, si no el feia efectiu¹⁵². Aquestes amenaces van provocar un intent de l'ajuntament per deslliurar-se de les seves obligacions amb la mestra, acordant la suspensió de la partida consignada al seu pressupost per al sou d'aquesta.

Val a dir que, el gener de 1870, l'ajuntament ja havia posat de manifest la manca de recursos per fer front a les seves obligacions en matèria d'educació.

¹⁴⁹ Informe del vicepresident de la Comissió Permanent de la Diputació, 29 de desembre de 1873. Instrucció Pública 1873. Cpq. 4. AHDT.

¹⁵⁰ Instància d'Eusebi Grua Gendre i Marianna Pons Ripoll al president de la Diputació, 14 d'abril de 1874. Instrucció Pública 1874. Cpq. 5. AHDT.

¹⁵¹ Instància de Brígida Garcia al president de la Comissió Permanent de la Diputació, 20 d'octubre de 1873. Instrucció Pública 1874. Cpq. 5. AHDT.

¹⁵² Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 27 de febrer de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

Conscients que, efectivament, l'ajuntament no disposava dels recursos necessaris y *no hallando medio razonable para que se le obligue a sufrir una carga sin recursos para soportarla; tratándose pues, de un servicio privilegiado al que la Diputación viene dando toda la importancia que se merece*, es va acordar traslladar l'assumpte a la Junta provincial d'Instrucció Pública per tal dictaminés el que calia fer¹⁵³. Cal entendre que en el seu informe la Junta va dictaminar l'obligació legal de l'ajuntament d'assumir aquestes despeses, donat que la mestra va continuar exercint el seu càrrec, com corrobora el fet que la reclamació presentada l'octubre de 1873 fa referència als endarreriments dels darrers tres anys.

Malgrat tot, però, la decisió de suspendre una partida pressupostària per defugir una obligació ja adquirida era del tot il·legal, pel que la Comissió Permanent va invalidar l'acord municipal i va exigir que es fes càrrec del deute¹⁵⁴. Desconeixem, però, si finalment l'ajuntament el va fer efectiu o va continuar resistint-se a acatar les ordres de la superioritat.

En el cas d'Horta de Sant Joan, que el maig de 1873 havia declarat un deute de 520,24 ptes., un escrit del mateix mes dels dos mestres de la població ens indica que, realment, aquest era vuit vegades superior. Salvador Subirats i Catalina Garcia es van adreçar al president de la Diputació el 12 de maig per tal de reclamar que s'exigís a l'ajuntament el pagament de 3.969,66 ptes. que els devia l'ajuntament¹⁵⁵.

El cinquè exemple documentat d'ocultació del deute escolar és el de Riba-roja d'Ebre. Fins el maig de 1873 l'ajuntament havia declarat un deute de 593,75 ptes., però l'agost d'aquell any els dos mestres de la població va reclamar davant la Junta provincial d'Instrucció Pública un quantitat que quintuplicava aquesta xifra¹⁵⁶. Lleó Pascual i Marianna Roda reclamaven el pagament de 2.993,32 ptes., que foren reclamades a l'ajuntament per la Comissió provincial el 12 de setembre, sota l'amenaça de traslladar a la justícia ordinària el seu

¹⁵³ Acta del Ple de la Diputació de 20 de gener de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁵⁴ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 21 de març de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁵⁵ Instància de Salvador Subirats Rel i Catalina Garcia Corretja al president de la Diputació, 12 de maig de 1873. Instrucció Pública 1873. Cpq. 4. AHDT.

¹⁵⁶ Instància de Lleó Pascual i Marianna Roda a la Junta provincial d'Instrucció Pública, 31 d'agost de 1873. Instrucció Pública 1873. Cpq. 4. AHDT.

expedient si no efectuaven el pagament en el termini de deu dies¹⁵⁷. Cal afegir que, igual que havia fet l'ajuntament de Caseres, el consistori de Riba-roja d'Ebre va provar d'eludir la seva responsabilitat adduint, en aquest cas, que l'escola romania tancada a causa de la marxa dels dos mestres¹⁵⁸.

Possiblement aquesta declaració fou un intent desesperat per evitar les sancions administratives en una població que, com hem vist, també travessava greus dificultats econòmiques. Així es desprèn, si més no, de l'absència de cap informe referent a l'abandonament de destinació sense autorització d'aquests mestres, que hauria suposat la seva suspensió; més si tenim en compte que ambdós mestres van continuar exercint a la població durant més d'una dècada. Malgrat la lamentable situació que presentaven la majoria dels municipis del partit de Gandesa en relació al deute escolar, cal destacar que algunes excepcions notables, com son les d'Arnes, Gandesa, Pinell de Brai o Vilalba dels Arcs, que durant aquest període van complir puntualment amb les seves obligacions.

En el cas d'Arnes queda clar que, quan els mitjans econòmics ho feien possible, els consistoris podien anar més enllà de les obligacions establertes per la llei. L'octubre de 1870 el mestre de la població, Antoni Boix, va adreçar-se a la Junta provincial d'Instrucció Pública sol·licitant autorització per nomenar un substitut, fent-se ell càrrec del seu sou, per trobar-se *absolutamente imposibilitado de seguir en el servicio activo de la citada escuela sin esperanzas de poder alcanzar por ahora jubilación, y privado de toda clase de derechos pasivos, y de consiguiente en la más triste situación por carecer de otros medios de subsistencia*. El substitut proposat no era altre que el seu fill, Joan Antoni Boix, que disposava del títol de mestre.

La proposta del mestre, però, va ser rebutjada per l'ajuntament i la Junta local d'Instrucció Pública, al·legant que Joan Antoni Boix no disposava de les aptituds necessàries per mantenir el bon nivell educatiu que el seu pare havia proporcionat als nens de la població. Una decisió que fou acceptada per la Junta provincial i per la Direcció General d'Instrucció Pública.

¹⁵⁷ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 12 de setembre de 1874. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁵⁸ Ofici de l'alcaldia de Riba-roja d'Ebre a la Comissió Permanent de la Diputació, 19 d'agost de 1873. Instrucció Pública 1873. Cpq. 4. AHDT.

El que es podria haver convertit en un conflicte entre el mestre, l'ajuntament i les administracions superiors, es va acabar resolent de forma satisfactòria gràcies a la voluntat municipal. Tot i que Antoni Boix va haver de continuar al capdavant de l'escola durant gairebé dos anys més, el juliol de 1872 va poder dimitir del càrrec i acollir-se a una pensió vitalícia de 62 cèntims diaris que li fou concedida per l'ajuntament¹⁵⁹.

Aquests casos excepcionals no van sovintejar durant el Sexenni. El problema del deute escolar va continuar vigent, malgrat les mesures adoptades i la constant pressió de les administracions provincials sobre els consistoris morosos. Al final del període el govern del general Serrano va tornar a ocupar-se d'aquesta qüestió. En un decret de 24 de març de 1874 es reiterava l'ordre adreçada als governadors civils per tal que obliguessin als ajuntaments a fer efectius els seus dèbits amb la instrucció pública. En aquest cas, per tal de millorar el control sobre els ajuntaments, se'ls ordenava que ingressessin les quantitats consignades als seus pressupostos a la Hisenda de l'Estat, per tal que els responsables provincials les distribuïssin entre el professorat. Per assegurar el compliment d'aquest decret, s'autoritzava a les autoritats provincials a aplicar totes les mesures coercitives contemplades per la recaptació de les contribucions directes.

Com veurem, tot i aquestes mesures i el canvi de règim a partir del gener de 1875, el problema del deute escolar va continuar vigent fins a la creació del ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts el 1900.

Els centres escolars

Com ja apuntàvem en la primera part d'aquest capítol, un dels objectius dels ideòlegs de la revolució era aconseguir crear una societat on l'Estat no s'hagués de fer càrrec de l'ensenyament. Per fer-ho calia, entre d'altres, assegurar l'existència d'una xarxa d'escoles en condicions.

¹⁵⁹ Expedient personal d'Antoni Boix Bosque. Dirección General de Enseñanza Primaria. Personal. Expedientes personales y títulos (1850-1923). C. 31/17422. AGA.

Seguint el camí iniciat durant el Bienni Progressista i continuat durant els anys següents, el nou govern va preveure línies de subvenció per la construcció de noves escoles o per la millora de les ja existents. Un decret de 18 de gener de 1869 establia els mecanismes que havien de solucionar la lamentable situació de la majoria de les escoles espanyoles, descrita en el seu preàmbul en els següents termes:

Apenas hay un pueblo en España que tenga un edificio propio para Escuela: en algunas aldeas los padres no se atreven a enviar sus hijos a recibir la primera instrucción porque temen catástrofes como las de Ruzafa¹⁶⁰ y Albalate; en muchos puntos el Profesor da las lecciones casi a la intemperie, en patios y corrales, teniendo que suspenderlas los días de lluvia o de excesivo frío; en otros sirve de Escuela el portal de casa del Maestro, o alguna sala de las Casas Consistoriales, y en todos faltan absolutamente las condiciones propias de la enseñanza, los medios de darla con fruto, y aquellos auxilios materiales que son un aliciente para la juventud, un medio seguro de producir el estímulo, una garantía de progreso y una prueba del cuidado que las naciones ponen en la instrucción de sus hijos.

Deixant de banda la càrrega demagògica del text, destinat a demostrar la inoperància de l'anterior règim en aquesta matèria, el cert és que, com hem vist en el cas del partit de Gandesa, eren moltes les poblacions que no comptaven amb centres escolars adients. La causa principal no era altra que la manca de recursos propis per impulsar la seva construcció. Per resoldre el problema, la primera mesura contemplada al decret era la confecció d'una planimetria genèrica, adaptable a tots els pobles, per als diferents tipus d'escola, segons el nombre d'habitants de cada municipi (art. 1). Els edificis projectats haurien de comptar, a més de l'aula per les classes, amb una habitació per al mestre, una sala per la biblioteca i un jardí per a l'esbarjo (art. 2).

Es preveia que, amb aquesta nova mesura, en un termini de dos anys tots els municipis de l'estat havien d'haver construït escoles de nova planta o arranjat

¹⁶⁰ Es refereix a l'enfonsament de les escoles d'aquesta població valenciana el juny de 1863, a causa de les fortes pluges. L'edifici era de nova construcció però no va suportar la força de les aigües, enfonsant-se amb els alumnes a l'interior i causant 11 morts, entre ells el mestre, i més de 30 ferits.

les ja existents (art. 7). Per aconseguir aquest objectiu tan ambiciós, el decret establia la forma amb que s'havia de finançar la seva execució.

A més de les quantitats aportades per l'Estat, consignades als seus pressupostos generals, també s'hi podrien destinar el 10% de la venda dels propis desamortitzats que encara no s'haguessin liquidat. Una altre via de finançament podia ser la petició de crèdits, ja des dels ajuntaments o bé a través de les diputacions provincials. En quart lloc, s'indicava que es podia utilitzar el producte de la venda dels actuals edificis destinats a les escoles, quan fossin de titularitat municipal. També es podia avalar la construcció amb les quantitats consignades per al lloguer dels edificis escolars o de la casa del mestre i, finalment, es podien incloure les donacions de particulars (art. 6).

L'absència de qualsevol referència a la quantitat que havia d'aportar l'Estat, fa difícil preveure la viabilitat dels desitjos expressats en aquest decret. El cert és, que al preàmbul s'apunta que les aportacions del govern no serien molt superiors a les que ja s'estaven invertint en aquesta matèria. Quantitats del tot insuficients si atenem al que ja s'indicava el 1865 en la circular del Director General d'Instrucció Pública, comentada més amunt. La gran innovació, segons el decret, era la redistribució d'aquests fons per aconseguir-ne una major rendibilitat. En cap cas, però, s'indica com s'havia de fer aquesta redistribució per aconseguir que, amb els mateixos diners, es construïssin més i millors escoles que en el període anterior.

Un cop més, la voluntat dels legisladors topava amb la realitat econòmica, deixant que el pes de les reformes tornés a ser dipositat sobre les espatlles dels ajuntaments. De fet, dels vuit punts on es relacionen els recursos que s'utilitzaran per executar el pla de construccions escolars, només un inclou aportacions de l'Estat, la resta fan referència a aportacions municipals o privades. Aquesta era, possiblement, la gran esperança del nou govern, car l'art. 8 del decret establia la concessió de premis honorífics a tots aquells que col·laboressin en la construcció de noves escoles. Una idea que ja s'apuntava, com a via de finançament de l'ensenyament públic, en la circular de Manuel Silvela el 1865.

Pel que fa al partit de Gandesa, sembla que només un dels seus municipis va provar d'acollir-se a les ajudes del Govern. El setembre de 1871 l'ajuntament d'Arnes s'adreçava a la Direcció General d'Instrucció Pública per sol·licitar que

li fossin concedides 10.000 ptes. per poder reconstruir l'edifici de l'ajuntament i el de les escoles d'ambdós sexes de la població, que havien estat destruïts durant la darrera guerra civil¹⁶¹. En la instància es feu constar que aquests diners procedien de la venda dels béns desamortitzats del municipi, aollint-se així, a una de les vies de finançament que oferia el decret de 18 de gener de 1869. A més d'aquesta quantitat, l'ajuntament també demanava autorització per poder extraure, dels boscos del seu terme municipal, la fusta necessària per les obres, així com una subvenció directa, en la quantia que el govern considerés convenient.

Amb l'escrit s'adjuntava el pressupost de les obres, que ascendia a 5.630 escuts (14.075 ptes.) on no es contemplava, però, la contribució amb que s'havien compromès els veïns de la població. Aquesta consistia en els transport dels materials fins al peu de l'obra i en la participació de sis peons cada dia per treballar en la reconstrucció dels edificis. Aquesta col·laboració veïnal es faria de forma voluntària, sense cobrar cap retribució¹⁶².

Desconeixem quin fou el resultat final d'aquesta sol·licitud. La darrera informació documentada és del gener de 1872, quan la Direcció General d'Instrucció Pública va traslladar l'expedient al ministeri de la Governació, que era el responsable d'adjudicar les subvencions, per tal que resolgués al respecte¹⁶³.

Arnes no fou, però, l'únic municipi que impulsà l'execució d'obres per millorar els seus centres escolars. L'abril de 1869 el mestre de Pinell de Brai, Ramon Monner, s'adreçava a la Junta provincial d'Instrucció Pública per informar del lamentable estat de l'edifici de les escoles de nens, que havia estat declarat ruïnós per l'ajuntament. El problema era que el consistori no disposava de la consignació pressupostària necessària per poder executar les obres d'arranjament¹⁶⁴.

¹⁶¹ Donat que la Tercera guerra carlina no va començar fins l'abril de 1872, cal pensar que aquestes destruccions es van produir o bé durant el primer intent insurreccional de l'estiu de 1869 o bé en la darrera carlinada, la guerra dels Matiners, entre el 1846 i el 1849.

¹⁶² Instància de l'ajuntament d'Arnes a la Direcció General d'Instrucció Pública, 7 de setembre de 1871. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8864. AGA.

¹⁶³ Ofici de la Direcció General d'Instrucció Pública al ministeri de la Governació, 2 de gener de 1872. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8864. AGA.

¹⁶⁴ Instància de Ramon Monner a la Junta provincial d'Instrucció Pública, 29 d'abril de 1869. Instrucció Pública 1860-1869. Expedients. Cpq. 1. AHDT.

Pocs mesos després, la qüestió econòmica degué quedar resolta, donat que l'ajuntament va sol·licitar a la Diputació l'autorització necessària per poder dur a terme l'execució de les obres. El juliol d'aquell any, l'ajuntament va remetre el pressupost de les obres, que ascendia a 321,6 escuts (804 ptes.), per tal que el projecte fos aprovat¹⁶⁵. Abans de fer-ho, el Ple de la Diputació va sol·licitar un informe a l'arquitecte provincial, per tal que donés el seu vist i plau a les obres projectades. Finalment, l'octubre de 1869 la Ple va acordar autoritzar l'ajuntament a dur a terme les obres, que s'executarien per administració i sota el control d'una comissió municipal nomenada a tal efecte¹⁶⁶.

No sabem, però, si durant els sis mesos transcorreguts entre l'escrit del mestre Ramon Monner i l'autorització de la Diputació per executar les obres, l'escola de nens del Pinell de Brai va romandre tancada o si es va poder habilitar un altre espai per atendre els seus alumnes. És possible, donat que aquest no era el primer cas d'una escola considerada en estat ruïnós on s'impartien classes, que els alumnes hi continuessin assistint, tot i el perill que això suposava.

Un cop més, es posava de manifest la lentitud de la burocràcia establerta pels governs liberals, que prioritzaven un estret control de l'activitat municipal per damunt de les seves necessitats, per urgents que fossin.

A banda d'aquests projectes per millorar l'estat d'alguns dels centres del partit, durant aquest període Prat de Compte, l'única població del partit que encara no comptava amb una escola de nenes, va fer un primer intent per poder dotar-se'n d'una. Diem que fou un primer intent, donat que desconeixem si va acabar tenint èxit, donat que la primera mestra en exercici que em pogut documentar per aquesta població, va prendre possessió del seu càrrec el setembre de 1880.

El principal problema de l'ajuntament era econòmic. El gener de 1870 la Diputació ja tenia coneixement de la voluntat del municipi per crear aquesta nova escola i també de la manca de recursos per poder assumir les despeses que això suposava. Per aquesta raó, es va sol·licitar un informe a la Junta

¹⁶⁵ Instància de l'ajuntament de Pinell de Brai a la Diputació, 25 de juliol de 1869. Instrucció Pública 1860-1869. Expedients. Cpq. 1. AHDT.

¹⁶⁶ Acta del Ple de la Diputació de 21 d'octubre de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

provincial d'Instrucció Pública, per establir si existien mecanismes legals per poder ajudar a l'ajuntament¹⁶⁷.

En el seu informe la Junta va assenyalar l'obligació de l'ajuntament de dotar-se d'una escola de nenes, donat que tenia més de 500 habitants. Això implicava, que havia d'assumir les despeses derivades d'aquest centre. De fet, la Junta ja havia gestionat la seva inclusió al pressupost de Prat de Compte. Malgrat tot, l'informe conclouia que l'ajuntament no tenia recursos suficients per assumir aquestes despeses, aconsellant sol·licitar la col·laboració del Govern, prevista en l'article 97 de la llei d'Instrucció Pública¹⁶⁸. Amb aquesta informació, el Ple de la Diputació va acordar elevar l'expedient al Governador, per tal que sol·licités al Govern la seva col·laboració¹⁶⁹.

Pocs dies després el Governador traslladava al ministeri de Foment l'expedient de Prat de Compte, adjuntant un certificat del secretari de la Diputació on es constata que, sense incloure les despeses de la nova escola projectada, el pressupost municipal d'aquella població ja presentava un dèficit de 906 escuts (2.265 ptes.)¹⁷⁰.

Com ja apuntàvem més amunt, no hem pogut documentar la resposta del ministeri, essent impossible determinar si l'ajuntament de Prat de Compte, finalment, va poder obrir l'escola de nenes que, per llei, li pertocava tenir.

En l'extrem contrari al cas de Prat de Compte, durant aquest període dues de les poblacions del partit van provar de tancar una de les seves escoles de nenes.

La primera en intentar-ho fou Móra d'Ebre. El febrer de 1869 la Diputació es va adreçar a aquest ajuntament ebrenç per comunicar-li que s'havia desestimat la seva petició de suprimir una de les escoles de nenes a causa dels problemes econòmics del municipi. Tampoc s'acceptà que s'al·legués que el municipi ja comptava amb escoles suficients entre públiques i privades¹⁷¹.

¹⁶⁷ Ofici de la Diputació a la Junta provincial d'Instrucció Pública, 25 de gener de 1870. Instrucció Pública 1870-1872. Expedients. Cpq. 3. AHDT.

¹⁶⁸ L'article 97 establia l'obligació dels ajuntaments a sostenir les escoles públiques, consignat les seves despeses als pressupostos municipals. S'afegia, però, que cada any es consignaria un milió de rals als pressupostos generals de l'Estat per auxiliar a les poblacions que no disposaven de prou recursos per cobrir totes les seves obligacions en matèria educativa.

¹⁶⁹ Acta del Ple de la Diputació de 23 de març de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁷⁰ Certificat del secretari de la Diputació, Tomàs Larraz, 6 d'abril de 1870. Instrucció Pública 1870-1872. Expedients. Cpq. 3. AHDT.

¹⁷¹ Ofici de la Diputació a l'ajuntament de Móra d'Ebre, 24 de febrer de 1869. Instrucció Pública 1860-1869. Expedients. Cpq. 1. AHDT.

Val a dir, que tot i aquesta negativa, amb la llei a la mà, l'ajuntament podia clausurar l'escola de nenes. Al municipi existien tres escoles públiques, malgrat que la llei fixava en quatre el seu nombre, i una de privada, la regentada, des del novembre de 1866, per les monges de la Consolació establertes a la població¹⁷². Donat que l'article 101 de la llei de 1857 estableia que només un terç de les escoles d'una població havien de ser forçosament públiques, tot i tancar-ne una d'aquestes, l'ensenyament públic continuava representant dos terços del total, amb dues de les tres escoles que continuarien en funcionament.

No sabem si l'ajuntament va fer ús d'aquest argument per recolzar la seva negativa a acceptar la decisió de la Diputació. Aquesta s'hi va tornar a refermar l'abril¹⁷³ i, per tercera vegada, va haver de tornar-ho a fer el juliol, davant la insistència de l'ajuntament en la seva pretensió¹⁷⁴. Cal suposar que, donat que pocs anys després, com hem vist, el consistori va acordar la suspensió de les dos mestres de la població, tot i les resistències a acatar les disposicions de l'administració provincial, l'ajuntament va haver d'acabar cedint.

L'altre municipi que va provar de tancar una de les seves escoles fou Batea. Com hem vist, la població travessava greus dificultats econòmiques, que van dur l'ajuntament a sol·licitar pròrrogues i moratòries per al pagament de les seves obligacions fiscals amb l'Estat i la Diputació. No és d'estranyar, doncs, que provés de reduir les seves despeses, en aquest cas, a costa de la instrucció pública.

La primera informació en aquest sentit és del novembre de 1870, quan el Ple de la Diputació va donar compte de la petició de l'ajuntament per autoritzar el tancament d'una de les escoles de nenes o, en tot cas, ajornar la provisió de la plaça de mestra que havia quedat vacant en una d'elles. Conscients de la precària situació econòmica del municipi, els diputats van acordar consentir en l'ajornament sol·licitat¹⁷⁵.

Aquesta concessió, que devia suposar un cert alleujament en les obligacions municipals, va quedar en suspens vuit mesos després. El 7 de juny de 1871

¹⁷² SOLÉ ARNAL, Josep. *L'ensenyament privat abans de la Guerra Civil*. La Riuada núm. 10. Móra d'Ebre. Associació Cultural la Riuada, 1997, 20.

¹⁷³ Ofici de la Diputació a l'ajuntament de Móra d'Ebre, 22 d'abril de 1869. Instrucció Pública 1860-1869. Expedients. Cpq. 1. AHDT.

¹⁷⁴ Acta del Ple de la Diputació de 19 de juliol de 1869. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁷⁵ Acta del Ple de la Diputació de 14 de novembre de 1870. Actes de la Diputació. AHDT.

l'ajuntament rebia la notificació de la Junta provincial d'Instrucció Pública que informava de l'inici del tràmits per proveir la plaça vacant a partir de l'1 de juliol. Davant d'aquesta notificació el consistori, en sessió plenària celebrada el 18 de juny, va acordar sol·licitar la supressió d'aquesta escola, donat que durant els mesos en que la plaça havia restat vacant, l'única mestra del municipi s'havia pogut fer càrrec de totes les alumnes¹⁷⁶.

La petició fou remesa al ministeri de Foment una setmana després. En ella, a més d'exposar la delicada situació econòmica del municipi, que hem citat més amunt, es justificava la supressió de l'escola per considerar-la innecessària. Una afirmació que s'argumentava en el fet que, a causa de la misèria que assolava el municipi, moltes famílies s'havien vist obligades a marxar de la població. Aquesta migració havia provocat una reducció significativa del nombre d'alumnes, de manera que, en aquells moments, una sola mestra es podia fer càrrec de totes les nenes en edat escolar. De fet, així ho estava fent dels del novembre de 1870, quan s'acordà ajornar el proveïment de l'altre escola del municipi¹⁷⁷.

Poques setmanes després la Direcció General d'Instrucció Pública ordenava a la Junta provincial del ram de Tarragona que informés sobre la situació de les escoles de Batea, ordenant, alhora, la suspensió provisional dels tràmits iniciats per proveir l'escola que estava vacant, fins que es resolgués la qüestió¹⁷⁸.

Pocs dies després, el Ple de la Diputació, en vista del contingut de l'informe confeccionat per la Junta, va acordar desestimar la petició de l'ajuntament per clausurar una de les seves escoles. L'acord, que fou comunicat a la Direcció General d'Instrucció Pública, es basava en les prescripcions de la llei de 1857, que establien que els municipis de més de 2.000 habitants havien de comptar amb dues escoles de nens i dues de nenes. El cens de Batea, en aquells moments, era de 2.850 habitants¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Certificat del secretari municipal, Gabriel Altés Villagrasa, de la sessió ordinària del Ple municipal de 18 de juny de 1871, 19 de juny de 1871. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

¹⁷⁷ Instància de l'ajuntament de Batea al ministeri de Foment, 24 de juny de 1871. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

¹⁷⁸ Ofici de la Direcció General d'Instrucció Pública a la Junta provincial d'Instrucció Pública, 14 de juliol de 1871. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

¹⁷⁹ Acta del Ple de la Diputació de 22 de juliol de 1871. Actes de la Diputació. AHDT.

Dues setmanes després, l'agost de 1871, la Direcció General d'Instrucció Pública s'adreçava a la Junta provincial del ram ratificant l'acord de la Diputació i ordenant la represa dels tràmits per proveir l'escola que estava vacant des del novembre de 1870¹⁸⁰.

A diferència de l'ajuntament de Móra d'Ebre, el de Batea, segons es desprèn de la documentació, va acceptar la decisió de la superioritat. La nova mestra va prendre possessió del càrrec el novembre de 1871, de manera que, durant un any, el municipi va funcionar amb una única escola.

LA INSTRUCCIÓ PRIMÀRIA DURANT LA RESTAURACIÓ (1875-1900)

Després de sis anys d'instabilitat política, amb la successió d'una regència, un monarca, una república i una dictadura, el pronunciament del general Martínez-Campos a Sagunt, el 29 de desembre de 1874, va posar fi al Sexenni Democràtic.

La intervenció militar va propiciar el retorn de la corona espanyola a mans dels Borbó en la persona d'Alfons XII, i l'inici d'un període d'estabilitat política que s'allargaria durant prop de cinquanta anys. Aquesta estabilitat només fou possible gràcies al sistema polític ideat per Antonio Cánovas del Castillo, líder del partit Conservador, que aglutinà als liberals moderats.

Basant-se en el sistema britànic, Cánovas del Castillo va dissenyar una democràcia parlamentària amb voluntat bipartidista. Els dos partits cridats a alternar-se en el govern havien de ser el partit Conservador i el partit Liberal, aquest liderat per Práxedes Mateo Sagasta, aglutinant entre els seus rengles als liberals progressistes. Malgrat tot, el sistema de Cánovas va haver d'acceptar la realitat pluripartidista de l'estat espanyol, deixant una escletxa

¹⁸⁰ Ofici de la Direcció General d'Instrucció Pública a la Junta provincial d'Instrucció Pública, 3 d'agost de 1871. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

oberta a les forces minoritàries, i també més extremistes en els seus postulats polítics, com eren els carlins i les diverses faccions republicanes.

Conscient que el gran problema de la democràcia liberal espanyola fins al moment havia estat l'ús de la via militar per forçar l'alternança en el govern, Cánovas del Castillo va establir els mitjans necessaris per evitar-ho. En primer lloc ho feu amb la Constitució de 1876, aprovada el 30 de juny, que, contràriament al que havia succeït fins aleshores amb anteriors texts constitucionals, era un text molt obert, defugint la càrrega ideològica que moderats i progressistes havien conferit a les anteriors constitucions liberals. La majoria de l'articulat, a excepció feta dels dos pilars fonamentals del sistema, la monarquia parlamentària i la confessionalitat catòlica de l'estat¹⁸¹, restava obert a la confecció de futures lleis generals que havien d'aprovar les Corts.

Aquesta possibilitat d'intervenció política en la conformació de les regles del joc del sistema, evitava la necessitat de derogar els textos anteriors i aprovar-ne de nous cada cop que es produïa un canvi de règim, com havia passat fins al moment. És a dir, que l'oposició política tenia possibilitats de canviar la realitat social i econòmica del país a través del cos legislatiu, sense haver de transformar la legalitat constitucional.

En segon lloc, el sistema ideat per Cánovas del Castillo, preveia l'alternança en el govern dels dos grans partits que s'anaren format en els primers anys de la Restauració. Aquesta alternança, però, no vindria donada per la determinació de la durada de les legislatures, si no pel desgast del partit en el poder. Quan fos evident que la situació política del país exigia un canvi en el govern, aquest cediria l'executiu a l'oposició. Aquesta cessió es faria seguint les regles democràtiques, és a dir a través de les urnes, tot i que s'aplicarien els mecanismes necessaris per garantir el relleu.

Aquests mecanismes no eren altres que el frau electoral, que havia de garantir que el nou gabinet de govern, nomenat abans de les eleccions pel rei, comptés amb la majoria parlamentària necessària per desenvolupar el seu programa polític. Aquest frau es feia amb la connivència del ministeri de la Governació i

¹⁸¹ Art. 11. *La religión católica, apostólica, romana, es la del Estado. La Nación se obliga a mantener el culto y sus ministros. Nadie será molestado en el territorio español por sus opiniones religiosas ni por el ejercicio de su respectivo culto, salvo el respeto debido a la moral cristiana. No se permitirán, sin embargo, otras ceremonias ni manifestaciones públicas que las de la religión del Estado.*

els representants de l'estat al territori, tant el governador civil com els alcaldes. Ambdós partits van crear una xarxa de clients i partidaris per tota la geografia espanyola, que nodriren el que es coneix com caciquisme. Petits grups de poder que controlaven determinats territoris o poblacions, dispensant favors als amics i castigant als enemics polítics, van fer possible que els resultats electorals responguessin sempre a les necessitats del govern.

Aquestes foren les bases sobre les que es construí el sistema de la Restauració, que consolidà la concepció que el liberalisme moderat tenia de l'estat, i també de l'ensenyament.

En aquest camp les primeres notícies sobre els principis que l'havien de regir durant el nou règim que començava a dissenyar-se, les trobem en una circular del ministre de Foment, Manuel de Orovio, als rectors dels districtes universitaris dictada el 26 de febrer de 1875.

En ella, Orovio establí quins havien de ser els dos objectius prioritaris de l'educació: transmetre el respecte a la monarquia i als valors i principis de la religió catòlica. D'aquesta manera es desterrava de les aules qualsevol corrent pedagògic que s'apartés de la transmissió i perpetuació dels valors socials vigents, és a dir, de l'ordre social imperant. El mestre havia de limitar-se a explicar als seus alumnes els continguts dels programes oficials, assegurant-se que la disciplina, el respecte a l'autoritat i els valors morals formessin part de l'aprenentatge dels futurs ciutadans. Tal i com resumia el ministre al final de la circular, la seva publicació anava dirigida:

A evitar que en los establecimientos que sostiene el Gobierno se enseñen otras doctrinas religiosas que no sean las del Estado; a mandar que no se tolere explicación alguna que redunde en menoscabo de la persona del Rey o del régimen monárquico constitucional; y por último, a que se restablezcan con todo su vigor la disciplina y el orden en la enseñanza.

Malgrat aquesta declaració d'objectius, el nou règim no va aprovar cap nova llei sobre l'ensenyament primari, limitant-se a mantenir la de 1857. Possiblement aquesta mesura es degué al caràcter moderat i conservador d'aquesta llei, que garantia que l'ensenyament primari esdevingués la corretja de transmissió dels valors que conformen l'anomenat pensament tradicional. Un pensament

tradicional que tindria com a trets fonamentals: el control polític de la societat per part de les oligarquies locals, la inamobilitat de l'ordre establert, la submissió a l'autoritat, una estructura educativa jerarquitzada i burocratitzada, la total castellanització del procés educatiu i la despreocupació dels poders públics vers l'ensenyament¹⁸².

De fet, malgrat les veus discordants de la Institución Libre de Enseñanza i els Congressos Pedagògics organitzats a partir de 1882, molts dels docents i responsables del magisteri compartien aquesta visió del que havia de ser l'educació primària. Aquesta, després de cinquanta anys de governs liberals, encara mantenia el mateix esperit, descrit per Mariano Calderera, que havia estat director de les Escoles Normals d'Oasca i Barcelona, així com inspector general d'instrucció pública, en la seva obra *Diccionario de métodos de enseñanza*, publicada el 1884, adreçada als futurs mestres, que descrivia així quin havia de ser l'objectiu de la instrucció pública:

Debe acomodar [el mestre] sus enseñanzas a la posición social y providencial del discípulo, al papel que ha de ejercer éste en la sociedad; y no dar torpemente la misma cultura al literato que al obrero, al magistrado que al agricultor.

Desde este punto de vista hay también:

Educación popular para las clases obreras y agrícolas.

Educación intermedia, industrial, artística, comercial, para las clases medias.

*Educación superior literaria, para las clases elevadas de la sociedad*¹⁸³.

Malgrat tot, alguns autors consideren que l'estabilitat política aconseguida amb la Restauració, va permetre que l'educació a l'estat espanyol arribés a nivells similars als assolits a la resta d'Europa occidental. Val a dir, que aquesta equiparació només s'hauria produït a nivell teòric, legislatiu, amb l'aprovació de

¹⁸² MILÀ, Joan. *L'ensenyament a una vila rural: el cas de la Selva del Camp entre 1874-1900*, a Actes de les VII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans. Vic. Eumo Editorial, 1985, 404-504.

¹⁸³ Citat per MONÉS, Jordi. *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1833-1938)*. Barcelona. Edicions la Magrana, 1977, 96.

projectes, plans i decrets, però que fracassà en la seva aplicació pràctica a causa de la manca del suport material – dotació pressupostària – necessari¹⁸⁴. Així doncs, com veurem, a banda d'algunes reformes necessàries, com la llei d'anivellació salarial de 1883 o la llei de jubilacions de 1887, l'ensenyament primari durant la Restauració no va experimentar grans canvis, i va continuar patint els mateixos problemes que l'havien assetjat en períodes anteriors.

Les hisendes públiques al partit de Gandesa fins el 1900

Tal i com havia succeït fins al moment, el finançament de l'ensenyament primari va continuar en mans de les hisendes municipals que, com hem vist fins ara, vivien en una situació precària, agreujada per la guerra carlina, que no va finalitzar fins a mitjans de 1875.

El nou règim, tot i aconseguir l'estabilitat política de l'estat, no va ser capaç, però, de trobar solucions a la greu situació econòmica de la seva hisenda. Una situació que, en part, provenia de l'endeutament crònic dels ajuntaments i, per tant, de la pobresa en que vivia bona part de la població.

Malgrat què, com ja hem apuntat, l'objectiu d'aquest treball no és l'anàlisi de la situació econòmica del partit de Gandesa, cal que ens aturem breument en aquest aspecte per poder comprendre les raons que van motivar bona part dels problemes de l'ensenyament primari en aquest territori. Un cop més, les actes de la Diputació de Tarragona són una bona font per copsar com n'era de delicada la situació de les economies municipals del partit i, de retruc, de la pròpia Diputació.

El 2 de gener de 1875, en la mateixa sessió en que es constituïa la nova Diputació després del triomf del pronunciament del general Martínez-Campos, els diputats van acordar la suspensió de tots els pagaments i obligacions de l'administració provincial, a excepció dels sous de les dides que alletaven els nens orfes¹⁸⁵. La raó d'aquesta dràstica decisió no fou altra que la precària situació en que es trobava la caixa provincial, així com la necessitat de fer front

¹⁸⁴ CAPITÁN DÍAZ, Antonio. Historia de la educación en España. II Pedagogía contemporánea. Madrid. Editorial Dykinson, 1994, 220.

¹⁸⁵ Acta del Ple de la Diputació de 2 de gener de 1875. Actes de la Diputació. AHDT.

a les exigències del Govern Militar, necessitat de recursos per posar fi a la insurgència carlina.

Un mes després, en un intent de millorar la situació de la hisenda provincial, la Comissió Permanent acordava atorgar un termini de vuit dies als ajuntaments més morosos de la província, per tal que ingressessin en les arques provincials la major quantitat possible del total del seu deute. En cas contrari, s'endegarien les comissions de constrenyiment¹⁸⁶.

Cal suposar que aquest tímid intent, donat que tot i l'amenaça del constrenyiment es deixava en mans dels ajuntaments la decisió de les quantitats a abonar, responia al coneixement de la precària situació dels ajuntaments de la província. A més, el fet que l'acord s'adrecés als municipis més grans del territori (Tarragona, Reus, Tortosa i Valls, que tot sols acumulaven un deute de 531.343,50 ptes.), sembla apuntar a que la situació de la resta de les poblacions tarragonines encara devia ser més greu.

Aquesta política permissiva vers els deutes municipals va continuar fins el 1877. En un intent per regularitzar la situació econòmica dels municipis i, de retruc, assegurar el cobrament del deute que aquests tenien amb la caixa provincial, la Diputació va anar concedint moratòries als municipis morosos. En el cas del partit de Gandesa, entre l'agost i el novembre de 1876, es van atorgar moratòries a onze dels seus divuit municipis¹⁸⁷.

Aquestes consistien en el pagament aplaçat del deute, no pas en la seva condonació. Així doncs, el total del deute es dividia entre els anys concedits a la moratòria, i la quantitat resultat s'havia d'anar pagant trimestralment, sumada a la part que correspongués al contingent provincial de l'any en curs. Com veurem, aquestes mesures foren, en molts casos, del tot insuficients.

En el marc d'aquesta voluntat de facilitar el restabliment de la situació econòmica dels municipis de la província i dels seus habitants, cal destacar una altra iniciativa de la cambra provincial. El novembre de 1876, a proposta dels diputats Torroja i Rovira, s'acordava demanar al govern una moratòria d'un any,

¹⁸⁶ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 15 de febrer de 1875. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁸⁷ Els municipis beneficiats amb moratòries en el pagament dels seus deutes al contingent provincial foren Batea (15 anys), Benissanet (4 anys), Corbera d'Ebre (6 anys), Flix (8 anys), Gandesa (8 anys), Horta de Sant Joan (8 anys), Pinell de Brai (5 anys), la Pobla de Massaluça (5 anys), Prat de Comte (3 anys), Riba-roja d'Ebre (4 anys) i Vilalba dels Arcs (3 anys). Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 10 d'agost, 19 d'octubre i 9 de novembre de 1876. Actes de la Diputació. AHDT.

o més, per a que els municipis de la província poguessin pagar els seus deutes amb la hisenda estatal. Les raons en que fonamentaven la seva petició eren:

La extrema y apurada situación a que cuatro años de desoladora guerra civil redujo a la mayor parte de las poblaciones de esta provincia vino a hacerse más aflictiva y angustiosa con la privación de cosecha en el presente año, siendo por efecto de aquella doble calamidad tanta la penuria del esquilmo del agricultor que no alcanzando los productos de las últimas cosechas a cubrir los gastos ordinarios del cultivo, no le es posible atender al pago de los adeudos que tienen por contribuciones si desatendiendo su estado de insolvencia transitoria se aumenta su penuria con exacciones y apremios que no puede solventar.

Pretender cobrar de una vez lo que no es dable al contribuyente pagar por muchos que sean sus buenos deseos, aumentar sus apuros haciendo mayor el adeudo imponiéndole crecidos apremios en vez de dispensarle protección y ayuda son procedimientos antieconómicos que causan la ruina del labrador, ciegan una de las más seguras fuentes de producción, perjudican a la vez que a la agricultura, a la industria y al comercio, contribuyen a hacer decrecer la riqueza general de la Nación, al propio tiempo que cercenan los ingresos del Tesoro para lo futuro¹⁸⁸.

Per tal de donar exemple, la Diputació, a les moratòries ja concedides, va afegir-hi la condonació d'algunes exaccions, concretament aquella que gravava amb un recàrrec l'impost personal de l'exercici de 1868-1869. Al partit de Gandesa, els municipis beneficiats amb aquesta mesura foren, com a mínim, cinc¹⁸⁹. Alguns d'ells, com el de la Fatarella, només van aconseguir aquesta concessió després de fer efectiva la consignació corresponent als dèbit d'altres exercicis. Cal pensar, doncs, que es tractava d'una fórmula per procurar, a través del perdó d'una part, aconseguir ingressar la resta.

¹⁸⁸ Acta de la Diputació de 15 de novembre de 1876. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁸⁹ El 30 de novembre de 1876 es aprova la condonació d'aquesta part dels dèbits als ajuntaments de Batea, Caseres, Flix i Móra d'Ebre. En el cas de la Fatarella, la concessió fou aprovada el 8 de febrer de 1877. Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 30 de novembre de 1876 i 8 de febrer de 1877. Actes de la Diputació. AHDT.

Aquesta bona voluntat, però, va durar poc. L'incompliment dels terminis de pagament de les moratòries concedides, i la suma de nous dèbits en no abonar el contingent provincial dels exercicis en curs, va obligar la Diputació a tornar a les comissions de constrenyiment.

Al partit de Gandesa el primer acord per reprendre aquest vell sistema per forçar el pagament dels dèbits, es va prendre el 18 d'octubre de 1877. Els municipis sancionats amb aquesta mesura van ser Batea, Benissanet, Caseres, Flix i Riba-roja d'Ebre, així com altres cinc poblacions de la resta de la província¹⁹⁰. Tots cinc havien obtingut moratòries en el pagament dels seus dèbits un any abans, i, segons sembla, cap d'ells havia pogut complir amb el primer termini.

Un mes després, el Ple de la Diputació, va acordar que, un cop expedits els comissionats de constrenyiment, aquests no es retiressin fins que es fes efectiu, com a mínim, un terç del deute acumulat. A més, per evitar que es tornés a expedir als comissionats, els ajuntaments havien de comprometre's a pagar la resta en els següents dos mesos. Finalment, a proposta d'un dels diputats, el Ple va acordar reduir el mínim a pagar a una quarta part del total del deute, i ampliar el termini per fer efectiu la resta fins als tres mesos¹⁹¹.

Al dia següent d'aquest acord, la Diputació va aprovar aixecar la comissió de constrenyiment enviada a Flix, donat que aquest municipi ja havia abonat una quarta part del total del seu deute. En canvi, en la mateixa sessió, es va denegar la petició enviada per l'ajuntament de Caseres per tal que es retirés al comissionat enviat a aquella població, donat que no havia satisfet ni una cinquena part del deute adquirit¹⁹².

Tres mesos després d'aquesta negativa, dos dels municipis que patien la presència del comissionat de constrenyiment, Batea i Caseres, van sol·licitar auxili al govern per tal de millorar la delicada situació que ambdós travessaven. Tot i que no coneixem com va evolucionar la sol·licitud de Caseres, si que tenim algunes dades sobre la de Batea.

¹⁹⁰ Els altres municipis sancionats amb una comissió de constrenyiment pels seus dèbits van ser l'Albiol, Xerta, Reus, Valls i Tortosa. Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 18 d'octubre de 1877. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁹¹ Acta del Ple de la Diputació de 13 de novembre de 1877. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁹² Acta del Ple de la Diputació de 14 de novembre de 1877. Actes de la Diputació. AHDT.

L'abril de 1878, dos mesos després de presentar la seva petició, el Ple de la Diputació va accedir a avalar a l'ajuntament davant el govern en la seva demanda d'auxili¹⁹³. Per tal de fer-ho, es va requerir a l'ajuntament l'elaboració d'un informe que havia de d'incloure: quins eren els orígens de la seva precària situació, de quins recursos es disposava per fer front a les seves obligacions i quines havien estat les raons que l'havien forçat a deixar de pagar el contingent provincial des de 1876, així com les que havien motivat l'incompliment de la moratòria atorgada aquell mateix any. Per tal d'alleujar la situació de l'ajuntament mentre es redactava l'informe, el Ple també va acordar la retirada de la comissió de constrenyiment enviada l'octubre de 1877.

Vuit mesos després d'aquesta concessió, l'ajuntament encara no havia remès l'informe sol·licitat. Davant d'aquesta situació, el Ple va acordar atorgar un termini de quinze dies per tal que l'ajuntament ingressés a la caixa provincial la major quantitat possible. En cas contrari, s'endegarien els mecanismes del procediment executiu per fer efectius els seus dèbits¹⁹⁴.

Desconeixem quins foren els motius que van provocar que l'ajuntament de Batea, després de demanar l'auxili del govern, deixés d'emetre l'informe sol·licitat, imprescindible per comptar amb el recolzament de la Diputació en la seva petició. Sense més informació al respecte, només ens resta especular sobre aquestes raons, entre les que pren força la desídia municipal, donat que, tot i l'amenaça plantejada pel Ple provincial, res no apunta a una ràpida reacció de les autoritats de Batea per redactar l'informe que havia de d'endegar el camí per resoldre la seva situació econòmica.

Una hipòtesi que pren força si atenem a la imposició d'una nova comissió de constrenyiment, aprovada per la Diputació el gener de 1879¹⁹⁵, després de considerar insuficients les raons exposades per l'ajuntament per justificar la seva actitud. La manca de documentació municipal, però, fa impossible saber si aquesta fou realment la raó que va dur l'ajuntament a no confeccionar l'informe demanat.

Malgrat tot, però, l'ens provincial va seguir mostrant certa consideració amb aquest municipi, atorgant-li la condonació dels deutes de la contribució de l'any

¹⁹³ Acta del Ple de la Diputació de 29 d'abril de 1878. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁹⁴ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 27 de desembre de 1878. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁹⁵ Acta del Ple de la Diputació de 24 de gener de 1879. Actes de la Diputació. AHDT.

1879, basant-se en les pèrdues produïdes pels temporals que van afectar la província¹⁹⁶; així com la rebaixa de la quota del contingent provincial, que va passar de 7.501,06 a 5.946,88 ptes., per la disminució del nombre d'habitants patida pel municipi a causa de les dificultats econòmiques que travessava¹⁹⁷.

Al costat d'aquesta represa de la via dura per aconseguir acabar amb la morositat municipal, l'ens provincial va continuar atorgant facilitats a aquells ajuntaments que ho sol·licitaven. Així es desprèn de la moratòria de cinc anys concedida a l'ajuntament d'Ascó el febrer de 1878, que acumulava un deute de 4.557,75 ptes., seguint així amb la línia endegada el novembre de 1876¹⁹⁸.

Cal suposar que l'objectiu dels diputats provincials era aconseguir un cert equilibri entre les necessitats de la pròpia corporació, que es nodria dels contingents provincials, i la voluntat de facilitar la regeneració econòmica dels ajuntaments. Un equilibri força complicat d'assolir, donat que els municipis, mancats d'altres recursos que no fossin els seus propis ciutadans, difícilment podien recaptar els fons necessaris per cobrir les obligacions de l'exercici en curs i eixugar els deutes acumulats, sense abocar als seus veïns a la misèria.

Així sembla desprendre's de la successió de concessions de noves moratòries i enviaments de comissionats de constrenyiment a diferents poblacions del partit, i també de la resposta de la Comissió Permanent al prec de l'ajuntament d'Horta de Sant Joan per tal que rebaixés la pressió recaptadora que s'exercia sobre el municipi:

Contéstese a las razones expuestas por el Alcalde de Horta en su comunicación de 13 de los corrientes, manifestándole que si bien comprende esta Corporación las dificultades que algunos Ayuntamientos han de vencer para llenar sus obligaciones, y por ello se les han guardado cuantas consideraciones han estado en su mano, sin embargo, teniendo también que llenar por su parte otros sagrados deberes, no pude prescindir de utilizar todos los medios para realizar los débitos de los Ayuntamientos porque ellos están destinados a cubrir obligaciones imprescindibles, que han sido creadas a la sombra de aquellos, y por lo mismo esta Corporación excita una vez más a

¹⁹⁶ Acta del Ple de la Diputació de 19 de novembre de 1879. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁹⁷ Acta del Ple de la Diputació de 9 de desembre de 1882. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁹⁸ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 21 de febrer de 1878. Actes de la Diputació. AHDT.

*aquel Municipio, como a todos los que se hallen en su caso, a fin de que procuren ir aportando las mayores cantidades posibles, y de este modo es como evitarán al Cuerpo provincial el disgusto de tener que proponer la adopción de medidas de apremio y ejecución*¹⁹⁹.

Respecte a les comissions de constrenyiment, en són un exemple les enviades a onze municipis de la província, dos d'ells, Horta de Sant Joan i Vilalba dels Arcs, del partit de Gandesa, el juny de 1878²⁰⁰. Un mes després del seu enviament, la Comissió Permanent acordava la seva retirada davant les al·legacions presentades per ambdós ajuntaments²⁰¹. En tots dos casos, l'incompliment dels terminis de la moratòria concedida el 1876 es devia al mateix problema administratiu: en el moment de rebre la notificació de la moratòria ja s'havien confeccionat els pressupostos del següent exercici econòmic, en el qual no s'havia pogut consignar la quantitat destinada a pagar els endarreriments. Malgrat que l'ens provincial podria haver rebutjat les al·legacions, basant-se en la possibilitat, àmpliament utilitzada, d'incloure aquesta despesa en un pressupost addicional, va desestimar-ho, possiblement per ser conscients de les dificultats que la majoria de municipis tenien per augmentar la pressió fiscal sobre els seus veïns.

En el cas d'Horta de Sant Joan, no només s'acordà retirar la comissió de constrenyiment, si no que, quatre mesos després, li fou concedida una nova moratòria, en aquest cas de dos mesos, per fer efectius els seus debits amb la caixa provincial²⁰².

Set anys després de la fi de la tercera carlinada, que va agreujar la precària situació econòmica de molts dels ajuntaments tarragonins, el problema del deute municipal persistia. Així es desprèn de les dades recollides per una publicació tortosina sobre la situació del deute municipal sobre el contingent provincial a 31 de desembre de 1882²⁰³.

¹⁹⁹ Acta del Ple de la Diputació de 24 d'octubre de 1879. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁰⁰ Els altres nou municipis eren els de Reus, Tortosa, Valls, l'Albiol, Alcover, Arbolí, Cambrils i Vilaplana. Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 19 de juny de 1878. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁰¹ Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 4 i 18 de juliol de 1878. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁰² Acta del Ple de la Diputació de 29 de novembre de 1878. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁰³ *La Verdad*, de 12 de desembre de 1883.

El diari analitza les dades de quatre dels partits judicials de la província. Del de Falset, es diu que la meitat dels municipis tenen deutes amb la Diputació, essent el principal deutor l'ajuntament de la capital, amb 12.905,50 ptes.

La situació al partit de Tortosa és encara menys encoratjadora, donat que només nou dels seus vint-i-dos municipis estan lliures de deutes amb el contingent provincial. En total el partit deu 337.088,84 ptes., essent el principal deutor l'ajuntament de Tortosa, amb 286.205,43 ptes. Una situació similar es vivia a Reus, on la capital del partit acumulava un deute de 302.139,52 ptes., essent el total del deute acumulat al partit de 394.600,13 ptes.

Finalment, pel partit de Gandesa, les xifres no eren molt millors. Només sis dels seus divuit municipis no tenien deutes amb la caixa provincial²⁰⁴. De la resta, els principals deutors eren Batea, amb 72.507,82 ptes., Horta de Sant Joan, amb 42.891,21 ptes., i Riba-roja d'Ebre, amb 23.503,22 ptes.

El gener de 1883 el president de la Diputació, Lluís de Jover, destacava en un discurs davant el Ple de la corporació la necessitat imperiosa de resoldre la precària situació econòmica de l'ens, causada, en bona part, pels deutes que molts pobles tenien amb la caixa provincial. Per tal de posar fi a aquella situació va proposar confiar la recaptació del contingent provincial al Banc d'Espanya, a canvi d'una mòdica comissió, entenent que aquest comptava amb personal expert en aquesta qüestió. La seva proposta va ser aprovada per la unanimitat dels assistents a la sessió²⁰⁵. D'aquesta manera, el cobrament dels impostos provincials es privatitzava, deixant-la en mans de cobradors professionals, menys escrupolosos a l'hora d'exigir el pagament de les obligacions fiscals, en un darrer intent de posar fi al problema.

La situació, però, no va millorar. El juny de 1885 la Comissió Provincial, davant els informes sobre la situació dels ajuntaments més morosos de la província, que no havien fet cas de cap dels requeriments adreçats per reduir la quantia del seu deute, va aprovar traslladar l'assumpte al Governador, per tal que dictés l'ordre d'enviar-hi comissions de constrenyiment. La llista d'aquests

²⁰⁴ Els sis ajuntaments que no tenien dèbits amb la caixa provincial eren: Bot, Corbera d'Ebre, Flix, Pinell de Brai, Prat de Comte i Vilalba dels Arcs.

²⁰⁵ Acta del Ple de la Diputació de 4 de gener de 1883. Actes de la Diputació. AHDT.

ajuntaments sumava un total de quinze municipis, dels quals quatre eren del partit de Gandesa: Batea, Caseres, Riba-roja d'Ebre i la Fatarella²⁰⁶.

Un any i mig després, el novembre de 1886, el deute acumulat pels municipis tarragonins amb la Diputació ascendia a 1.774.958,14 ptes. Una quantitat més que considerable si tenim en compte que el pressupost ordinari de la corporació provincial per l'exercici de 1886-1887 era de 857.655,38 ptes., és a dir, que el deute el doblava. D'aquesta xifra la major part corresponia a exercicis econòmics ja tancats, amb un total de 1.264.417,10 ptes. La resta es dividia entre les 333.794,94 ptes. corresponents al deute del contingent provincial de l'exercici de 1885-1886, i les 176.746,10 que corresponien al primer trimestre de l'exercici en curs²⁰⁷.

Aquestes dades ens permeten afirmar que el problema del deute era crònic. No només s'arrossegaven les quantitats d'anys anteriors, davant la incapacitat, quan no manca de voluntat, dels ajuntaments per recaptar els impostos provincials endarrerits entre els seus veïns, si no que aquesta s'incrementava any rere any. Cal concloure, doncs, que la major part de la població de la província es trobava en una situació econòmica força precària, car no creiem que la capacitat d'ocultació fiscal fou tan elevada com per generar aquest deute sense una ferma reacció de les autoritats municipals i provincials.

Si fem cas de les dades publicades a la premsa de l'època, gairebé un 10% del deute municipal corresponia a l'ensenyament primari. El juliol de 1887 un dels diaris de Tortosa xifrava el total del deute municipal a la caixa provincial d'ensenyament primari en 174.514,55 ptes. Per partits, el més morós de la província era el de Tortosa (37.232,33 ptes.), seguit dels del Vendrell (28.938,44 ptes.), Montblanc (26.454,93 ptes.), Valls (23.673,16 ptes.), Falset (21.273,47 ptes.), Reus (17.447,35), Gandesa (15.325,26 ptes.) i Tarragona (5.124,31 ptes.)²⁰⁸. A la llum d'aquestes dades, sembla ser que, malgrat tot, els municipis del partit de Gandesa es trobaven entre els menys morosos de tota la província, si més no, en matèria d'ensenyament.

²⁰⁶ La resta dels municipis considerats com els més morosos de la província la formaven Tarragona, Tortosa, Reus, Valls, Cambrils, la Selva del Camp, l'Albiol, Almoster, l'Alforja, Altafulla i Vilaplana. Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 23 de juny de 1885. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁰⁷ Acta del Ple de la Diputació de 5 de novembre de 1886. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁰⁸ *La Verdad*, de 8 de juliol de 1887.

La precarietat de les hisendes municipals tarragonines no sembla que millorés d'un forma immediata. Així ho confirmarien les dades proporcionades per la memòria de la comptadoria de fons de la Diputació presentada davant el Ple de la corporació el febrer de 1889²⁰⁹.

En ella s'indica que el deute de la corporació pels serveis realitzats ascendia a 1.540.362,26 ptes. Una quantitat més que considerable, però molt inferior al total dels dèbits pendents de cobrament, que el 31 de desembre de 1888 ascendien a 2.838.882,61 ptes.

La memòria de la comptadoria analitzava, a més, les possibilitats reals d'eixugar el deute de la corporació d'una forma més o menys immediata. En aquest sentit, es destacava que la major part dels dèbits pendents de cobrament no es podien comptar, donat que calia esperar al venciment de les diferents moratòries concedides als ajuntaments deutors. La resta, 1.703.173,04 ptes., es considerava com de cobrament provable, donat que corresponia als dèbits no contemplats a les moratòries.

Cal destacar que la memòria assegurava que el 87% del dèbits pendents de cobrament corresponien a un cert nombre d'ajuntaments de la província, destacant per la seva morositat els de Tarragona, Valls, Reus, Batea, Caseres, Horta de Sant Joan, la Seva del Camp, Ribarroja d'Ebre i Flix. És a dir, que entre els nou ajuntaments més morosos de la província, cinc ho eren del partit de Gandesa. Una dada que ens duu a pensar que la situació econòmica d'aquell partit encara era més delicada que a la resta de la província, tot i que caldria disposar d'estudis més acurats per confirmar-ho.

Aquesta situació d'endeutament dels municipis no era, però, exclusiva de la província de Tarragona. L'abril de 1892 el Ple de la Diputació va desestimar una proposta de la Diputació de Castelló on es demanava suport per elevar al govern una petició per autoritzar els ajuntaments a liquidar els seus deutes amb el contingent provincial mitjançant un repartiment extraordinari entre els seus veïns. Només un diputat tarragoní, Antoni Magriñá (que ho era pel districte de Falset-Gandesa), va defensar la proposta, la resta s'hi van oposar²¹⁰.

Cal entendre, doncs, que malgrat la precària situació de la corporació provincial, posada de manifest en les dades de 1889, la majoria dels diputats

²⁰⁹ Acta del Ple de la Diputació de 23 de febrer de 1889. Actes de la Diputació. AHDT.

²¹⁰ Acta del Ple de la Diputació de 19 d'abril de 1892. Actes de la Diputació. AHDT.

consideraven la mesura proposada no era una bona solució. Possiblement per què la realitat econòmica de la província i dels seus habitants distava molt de ser bona, i la imposició de repartiments extraordinaris, a banda de les poques possibilitats de ser executats, hauria comportat la ruïna de moltes llars, quan no l'esclat d'aldarulls i protestes ciutadanes a molts indrets de la província.

Un any després de rebutjar aquesta proposta, el Ple de la Diputació tornava a tractar el problema de la seva delicada situació econòmica. Malgrat no aportar xifres, l'acta de la sessió si recull la persistència d'un grup d'ajuntaments morosos que acumulen la major part del deute amb el contingent provincial. Entre ells, a banda de les principals capitals de la província, Tarragona, Reus, Valls i Tortosa, hi continuen presents els cinc municipis del partit que ja en formaven part el febrer de 1889²¹¹.

L'abril de 1894, a proposta dels diputats Huguet, Querol, Valls, Orga i Magriñá, el Ple va aprovar la subhasta de l'arrendament dels cobraments del contingent provincial mitjançant recaptadors i agents executius, amb una comissió del 2% de la recaptació²¹². Es tractava del segon intent de privatitzar la recaptació fiscal de la província. En aquesta ocasió sembla ser que la mesura va assolir els seus objectius, reduir la morositat municipal, donat que a partir d'aquesta data les referències als deutes i la precària situació econòmica de la Diputació en les seves actes pràcticament desapareixen.

Tot i això el problema devia continuar existint, tot i que possiblement amb un menor grau, donat que el novembre de 1899 el Ple va aprovar, a proposta dels diputats Meroles, Barceló, Montaner i Ribas, la publicació al Butlletí d'una circular informat a tots els municipis amb dèbits al contingent provincial de la concessió de moratòries per fer-los efectius. La proposta indicava que caldria estudiar, en cada cas, els terminis i la manera de fer els pagaments²¹³.

Com veurem tot seguit, l'endeutament municipal no només va afectar directament la caixa provincial, també va tenir conseqüències directes sobre l'ensenyament primari, especialment sobre els mestres.

²¹¹ Acta del Ple de la Diputació de 30 de març de 1893. Actes de la Diputació. AHDT.

²¹² Acta del Ple de la Diputació de 14 d'abril de 1894. Actes de la Diputació. AHDT.

²¹³ Acta del Ple de la Diputació de 3 de novembre de 1899. Actes de la Diputació. AHDT.

El problema del deute escolar

Els artífexs de la Restauració van heretar, entre d'altres, el problema del deute escolar. No és, com va voler fer creure el nou règim, que aquest problema s'hagués originat durant el Sexenni, però el cert és que els diferents governs d'aquest període, tot i els intents legislatius que ja hem vist, no van poder, o no van saber, posar-hi remei.

La persistència d'aquest problema i la preocupació del nou govern quedà palesa ben aviat. El 3 de març de 1875 el nou Director General d'Instrucció Pública, Maldonado Macanás, va remetre als governadors provincials una circular instant-los a exigir als ajuntaments l'abonament dels endarreriments en matèria d'instrucció primària. Uns endarreriments que incloïen tant els sous dels mestres, com les despeses del lloguer de les seves llars o habitacions i el material escolar.

Dues setmanes després, en el decret que reorganitzava les juntes d'instrucció pública, el ministre de Foment tornava a fer referència explícita a la situació del deute escolar en el seu preàmbul. Deixant de banda la càrrega política del text, que responsabilitzava de la situació a l'anterior règim polític, les seves paraules eren un clar reflex de la realitat que vivia el professorat espanyol:

Árbitros los Ayuntamientos de crear o suprimir Escuelas, disminuidos sus recursos , e inspirados por último en el afán de innovar, que por entonces dominaba, los establecimientos de primera enseñanza se cerraron por millares, y los Profesores sometidos a las influencias políticas de las localidades de una parte, y víctimas por otra del estado precario o desordenado del presupuesto municipal, empezaron a sufrir muchos de ellos persecuciones injustificadas, y casi todos retraso en el percibo de sus haberes, ganados a costa de perseverancia y de trabajo. Todavía hoy, aun después de transcurridos algunos años, y a pesar de los laudables esfuerzos de los últimos Ministros de Fomento, hay que lamentar el abandono en que gran número de Municipios tienen el pago de la benemérita clase encargada de dar la primera enseñanza al pueblo²¹⁴.

²¹⁴ Decret de 19 de març de 1875.

Un exemple clar de la precària situació del professorat el trobem en la pròpia Diputació de Tarragona. Com hem vist, l'ens provincial patia els efectes de la ruïna de molts dels municipis de la província, encara en estat de guerra. La situació de la caixa provincial va suposar l'incompliment d'una de les seves obligacions vers els mestres: el pagament de l'augment gradual dels sous en base a la seva categoria. Així, el juny de 1875, la Comissió Permanent donava compte d'una comunicació de la Junta provincial de primer ensenyament on es sol·licitava que, tan aviat com fos possible, es fes efectiu el pagament d'aquests augments corresponent als exercicis de 1871-1872 i 1873-1874. Davant aquesta petició els membres de la Comissió van manifestar la seva voluntat de pagar, però donat que no es disposava dels fons necessaris, només podien oferir als mestres cartes de pagament contra els ajuntaments²¹⁵.

Aquesta mesura, que ja s'havia aplicat en anys anteriors, traslladava el problema del pagament als municipis. Si aquests no complien amb les seves obligacions amb el contingent provincial, difícilment ho farien davant de cartes de pagament presentades pels mestres que els forçava a assumir una obligació que no els pertocava. En realitat, doncs, aquesta mesura només dilatava el problema, sense posar-hi remei.

Un altre exemple de la difícil situació del professorat el trobem al municipi de Caseres. L'agost de 1875 el mestre Cristòfol Giménez s'adreçava al Governador de Tarragona per demanar la seva intervenció davant l'ajuntament. En la seva instància exposava que havia estat nomenat mestre d'aquella població el 13 de novembre de 1873, però que, des d'aleshores, la junta local s'havia negat a acceptar el seu nomenament²¹⁶. Els arguments de la junta per denegar-li la plaça es fonamentaven en el reduït nombre d'habitants de la població, que només els obligaria a tenir una escola, que en aquells moments no era altra que la de nenes.

En realitat, es tractava d'un intent, per part de l'ajuntament de Caseres, de reduir les seves despeses en matèria d'ensenyament. Aprofitant la vacant de l'escola de nens, l'ajuntament havia acordat tancar-la i agrupar tots els alumnes a l'escola de nenes.

²¹⁵ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 18 de juny de 1875. Actes de la Diputació. AHDT.

²¹⁶ Instància de Cristòfol Giménez al Governador de Tarragona, 21 d'agost de 1875. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8908. AGA.

La reclamació presentada per Cristòfol Giménez va endegar els mecanismes per establir quina era la seva situació. Després de consultar la Junta provincial i el rectorat de la Universitat de Barcelona, aquest va acabar ratificant el nomenament del mestre el setembre d'aquell any. Un cop assabentat, el Governador es va adreçar a l'ajuntament per exigir que es donés possessió del càrrec al mestre el 26 de novembre d'aquell any²¹⁷.

Dues setmanes després, la Junta provincial informava de la negativa de l'ajuntament a acatar l'ordre rebuda. Tal i com havia apuntat el propi mestre en la seva reclamació, l'ajuntament fonamentava la seva decisió en el reduït nombre de veïns que, en aquells moments, era inferior als 500, de manera que, segons la llei vigent, no estava obligat a sostenir més que una escola. Contra aquest argument la junta informava que, segons el cens de 1860, el que tenia vigència legal aleshores, el cens de Caseres era de 668 habitants, de manera que el municipi estava obligat a comptar amb dues escoles²¹⁸.

Novament, el Governador va tornar a transmetre les seves ordres a l'ajuntament, aquest cop acompanyades de l'amenaça d'emprendre mesures en cas d'una nova desobediència.

La resposta de l'ajuntament, que continuava resistint-se a obeir, va arribar el gener de 1876²¹⁹. De la mà del seu alcalde, Josep Vaquer Navarro, l'ajuntament va exposar els motius que l'impulsaven a desobeir les ordres de la superioritat. D'una banda s'indicava que el nombre real de veïns era de 477, xifra molt inferior a la que constava al cens de 1860. En aquest sentit, s'apel·lava al compliment del reial decret de 31 de juliol de 1875, que establia la formació del padró municipal cada cinc anys, per tal que a l'hora d'establir el còmput d'escoles que havia de mantenir el municipi es tingués en compte la població actual, enlloc del cens de 1860.

D'altra banda s'informava que l'ajuntament, en base a la població real del municipi, havia acordat el passat 3 de desembre, la reducció del nombre

²¹⁷ Ofici del Governador de Tarragona a l'alcalde de Caseres, 26 de novembre de 1875. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8908. AGA.

²¹⁸ Ofici de la Junta provincial d'Instrucció Pública de Tarragona al Governador, 13 de desembre de 1875. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8908. AGA.

²¹⁹ Instància de l'ajuntament de Caseres al Governador de Tarragona, 8 de gener de 1876. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8908. AGA.

d'escoles i la rebaixa de la seva categoria. Amb aquest acord municipal s'havia ofert al mestre la possessió del càrrec, amb una rebaixa, però, dels seus honoraris, d'acord amb la nova categoria conferida a l'escola. El mestre, però, havia rebutjat l'ofertament.

La resposta de l'ajuntament acabava amb les següents declaracions: *debiendo además hacer presente que a su entender no se conseguirán mejores resultados de la enseñanza aunque la escuela fuera completa, porque las angustiosas circunstancias de estos habitantes de este pueblo no les permiten utilizar los beneficios de la instrucción y les obligan a sacar de la escuela a sus hijos y emplearlos en las faenas del campo antes de poder obtener algún provecho de ella.*

D'aquestes paraules en podem extraure dues conclusions. D'una banda que el problema de fons no era altre que la precarietat econòmica que patia la població de Caseres i, de l'altre, que l'escola i els seus beneficis no eren una prioritat per a la majoria dels seus veïns. Aquest suposat desinterès per l'ensenyament primari ha estat utilitzat per alguns autors per reduir la responsabilitat de l'estat en la lenta alfabetització de la població espanyola al llarg de tot el segle XIX. Des d'aquesta perspectiva, el problema de l'ensenyament primari espanyol no hauria estat la manca d'inversions del l'estat en infraestructures escolars de qualitat, si no en la desídia de la població, que va prioritzar la explotació laboral dels seus fills per davant de la seva escolarització²²⁰.

Aquest anàlisi, però, no contempla la realitat legislativa del moment, que descarregava en els ajuntaments, mancats de recursos propis per les lleis de desamortització, el finançament del sistema escolar; ni tampoc la precària situació econòmica de la població rural, encara majoritària, que era, al cap i a la fi, l'encarregada de nodrir les arques municipals, provincials i estatals.

Tornant al cas de Caseres, l'acord municipal de reduir el nombre i la categoria de les escoles va ser declarat improcedent per les autoritats provincials el febrer de 1876, reiterant l'obligació de l'ajuntament de donar possessió del seu càrrec a Cristòfol Giménez²²¹.

²²⁰ NÚÑEZ, Clara Eugenia. Op. cit., 225.

²²¹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 18 de febrer de 1876. Actes de la Diputació. AHDT.

Un cop més, l'ajuntament es va resistir a obeir, presentant un recurs d'alçada contra l'acord de la Comissió Permanent, apuntant que la seva resolució era *gravosa y perjudicial a este Municipio*²²². Aquesta mesura va aconseguir dilatar l'acatament de les ordres superiors durant més d'un any. No fou fins el novembre de 1877 quan el ministeri va resoldre l'anul·lació del recurs, obligant a l'ajuntament a mantenir la categoria de les seves escoles i donar possessió del seu càrrec a Cristòfol Giménez²²³.

Malgrat aquesta realitat i el seu reconeixement, com hem vist en el preàmbul del decret del març de 1875, el govern va continuar fidel a la línia política seguida des de 1834. A nivell legislatiu, n'és un clar exemple la reial ordre de 10 de juliol de 1876, que establia les normes a seguir per fer efectius els pagaments dels mestres, en un intent per eradicar el problema crònic de l'endeutament escolar.

En el seu preàmbul, el legislador, tornava a fer esment de la precària situació en que es veien obligats a viure i treballar molts mestres, assenyalant als governs del Sexenni com a responsables d'aquesta realitat. El text, a més, apuntava un dels elements clau de l'interès de la burgesia liberal amb l'ensenyament primari: la relació intrínseca entre formació i progrés econòmic en el marc d'una societat en ple procés d'industrialització.

Por esta causa [el tancament d'escoles i la precària situació de molts mestres durant el Sexenni], de día en día, en vez de adelantar nuestra patria por medio de la generalización de la enseñanza, base precisa del progreso, ha ido sumiéndose en mayor ignorancia, que la conducirá natural y fatalmente, a la par que a un decaimiento moral e intelectual, al abatimiento preciso de todas sus fuerzas vivas de producción, que sólo pueden existir y desarrollarse al calor de la ciencia y de los conocimientos indispensables en todos los hombres del siglo XIX, por humilde que sea su condición.

²²² Recurs d'alçada presentat per l'ajuntament de Caseres davant el ministre de la Governació, 14 de març de 1876. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8908. AGA.

²²³ Real Ordre del ministeri de Foment, 27 de novembre de 1877. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8908. AGA.

Calia, doncs, posar remei a les mancances i dèficits de l'ensenyament primari, l'únic destinat a les classes treballadores, per tal de facilitar el progrés econòmic del país. Per fer-ho, un cop més, la solució plantejada era mantenir les càrregues de la instrucció primària sobre les espatlles dels municipis. Una decisió que es prenia tot i reconèixer la difícil situació que molts d'ells travessaven en aquells moments:

... a pesar de que comprende la triste situación de muchos Municipios que han sido víctimas de la guerra civil, y de escasas cosechas, ha creído [el govern] que era llegado el caso de atajar el mal en su curso, y de remediar sus efectos pasados de la mejor forma y manera que sea compatible con el estado de cada una de las provincias y de los pueblos, ...

Aquesta manera no fou altra que la imposició de mesures coercitives per forçar als ajuntaments a fer-se càrrec de les obligacions imposades per la superioritat. Així, s'establia que transcorreguts deu dies de la fi de cada trimestre, si els ajuntaments no havien satisfet les seves obligacions en matèria d'instrucció primària, s'imposaria, de forma automàtica, una comissió de constrenyiment, que no seria retirada fins que els pagaments es fessin efectius (art. 1).

A més, s'emplaçava als alcaldes, com a ordenadors dels pagaments municipals, que no es pagués el sou de cap treballador municipal si abans no havien cobrat els mestres. En cas d'incomplir aquesta ordre, respondrien amb els seus béns personals per cobrir els sous dels docents (art. 2). Aquesta amenaça es feia també extensiva als tesorers i dipositaris municipals (art. 3).

Establertes les bases per assegurar que els mestres cobraven els seus honoraris puntualment, el decret també feia esment al problema dels endarreriments acumulats fins al moment. En aquest sentit s'exhortava als governadors a pressionar els alcaldes per tal que intensifiquessin la pressió sobre els veïns més morosos, amb l'objectiu de recaptar els fons municipals endarrerits i fer front als deutes de l'ajuntament (art. 5). Alhora, un cop escoltats els mestres de cada localitat, els governadors havien d'imposar un calendari de pagaments per fer efectius els endarreriments, assegurant-se que els ajuntaments consignaven les quantitats pactades als pressupostos municipals (art. 6).

En darrera instància, els governadors havien d'informar al ministeri de Foment dels casos en que es desobeís l'establert en la reial ordre, per tal de dictaminar el que fos oportú en cada cas (art. 9).

Aquestes mesures lluny de resoldre el problema, es limitaven a traslladar-lo a d'altres àmbits de la vida municipal. Així, en prioritzar el pagament del sou dels mestres davant la resta del personal municipal, donat que els fons municipals no s'augmentaven, ni s'establí cap mesura per facilitar la sortida de la crisi econòmica que patien la majoria, només significava que aquells que es quedarien sense percebre els seus honoraris serien uns altres.

Aparentment, aquestes mesures van tenir els seus efectes positius, si més no al partit de Gandesa. Entre l'abril de 1876 i el febrer de 1878 el deute acumulat als municipis del partit per endarreriments en el pagament de sous, material escolar i retribucions dels alumnes, va passar de les 14.601 ptes. a les 6.229,35²²⁴. Pel que fa al nombre d'ajuntaments deutors, aquest també es va reduir, passant dels tretze als set en aquest període.

Entre els municipis que encara tenien deutes pels endarreriments el 1878, tres d'ells havien incrementat la quantitat deguda (Bot, Caseres i Móra d'Ebre) d'una forma considerable. Cal suposar que, en aquests casos, tot i les mesures coercitives establertes pel govern, els ajuntaments, en un moment o altre, no van poder atendre les seves obligacions vers l'ensenyament primari. No sabem, però, si aquesta desatenció va anar acompanyada de les comissions de constrenyiment que es contemplaven a la reial ordre del juliol de 1876.

D'altra banda, les dades localitzades a les actes municipals d'Horta de Sant Joan, un dels set municipis que encara tenien deutes pendents el 1878, ens duen a pensar que aquesta millora de la situació no seria del tot real. Mentre que les dades publicades al Butlletí provincial el febrer de 1878 establien l'endeutament de l'ajuntament d'Horta de Sant Joan en 113,75 ptes., totes elles corresponents a la mestra Catalina Garcia en concepte de material escolar, les actes d'aquest ajuntament del mes de gener rebel·len una situació molt

²²⁴ Les 14.601 ptes. que es devien l'abril de 1876 es repartien entre els següents pobles: Ascó (225), Batea (2.488), Benissanet (803), Bot (22), Caseres (318), Corbera d'Ebre (1.110), la Fatarella (1.715), Flix (1.239), Gandesa (2.737), Horta de Sant Joan (1.607), Móra d'Ebre (194), la Pobla de Massaluça (550) i Riba-roja d'Ebre (1.593). Els febrer de 1878 el municipis deutors eren Batea (1.504'44), Bot (429'26), Caseres (1.293'99), Corbera d'Ebre (335), Horta de Sant Joan (113'75), Móra d'Ebre (1.090'41) i Riba-roja d'Ebre (1.462'50). BOTP núm. 103, de 30 d'abril de 1876 i núm. 45, de 21 de febrer de 1878.

diferent. En la sessió de 7 de gener, els membres del consistori, davant la relació de dèbits presentada per la mestra, que sumava 1.919,06 ptes., va acordar pregar-li que no la presentés davant les autoritats provincials, per tal d'evitar els mals que suposaria per al municipi. En l'acta es constata que la mestra va acceptar aquesta petició a canvi de la consignació als pressupostos municipals de 195 ptes. en concepte de retribucions de les alumnes. Aquesta quantitat li seria abonada a la fi d'aquell semestre i també durant els dos propers, a partir dels quals la quantitat es reduiria a les 130 ptes. semestrals²²⁵. Així doncs, per tal d'assegurar-se un cobrament immediat, la mestra va renunciar a una quantitat que, tot i esser molt superior, probablement no hauria cobrat mai.

Aquesta entesa entre consistori i mestra va suposar, doncs, la ocultació de la situació real del deute escolar del municipi a les autoritats provincials. Cal pensar, doncs, que aquest exemple no fou exclusiu d'Horta de Sant Joan, i que, possiblement, es va repetir a d'altres poblacions. De fet, la publicació d'un nou reial decret l'agost de 1881, reiterant les mesures que s'havien d'aplicar per aconseguir el pagament efectiu dels sous dels mestres, sembla apuntar en aquesta direcció.

El text, que fou aprovat pel primer gabinet del partit Liberal de la Restauració, recuperava en el seu preàmbul els mateixos arguments que s'havien esgrimit des del 1834 per descarregar a l'Estat de la responsabilitat financera vers l'ensenyament primari.

Constituye, por consiguiente, la instrucción primaria una necesidad imperiosa, imprescindible, que arranca directamente del pueblo, y cuyo establecimiento y desarrollo corresponde por entero al Municipio como su inmediato y genuino representante.

No creiem que aquest recordatori fos gratuït. Més aviat sembla la constatació pública de la coincidència d'opinions de les dues grans famílies del liberalisme espanyol en aquest àmbit.

²²⁵ Acta de la Sessió Ordinària de l'Ajuntament d'Horta de Sant Joan. Llibres d'Actes municipals. C. 191. AMHSJ.

A banda d'aquesta declaració, el reial decret tornava a desenvolupar les mesures coercitives que havien de forçar als ajuntaments a complir amb les seves obligacions en matèria d'ensenyament primari. Aquest cop, però, s'introduïa una novetat destacable. Quan els ajuntaments faltessin a les seves obligacions, per tal d'evitar la misèria dels mestres, les corporacions provincials es farien càrrec del pagament dels seus sous. Aquest es faria a compte dels recàrrecs municipals imposats en les contribucions directes que els ajuntaments havien de percebre (art. 3).

Donat que en aquests casos els mestres, per tal d'evitar el seu desplaçament fins a la capital provincial, haurien de percebre els seus sous a través d'un habilitat, la norma establia que aquestes despeses recaiguessin en les autoritats locals. En cas que l'impagament fos conseqüència de la no inclusió dels salaris dels mestres en el repartiment de despeses que mensualment aprovaven els ajuntaments, la comissió dels habilitats es repartiria entre tots els regidors assistents a la sessió en que s'aprovà el repartiment. Si per contra, malgrat haver consignat aquesta despesa en els pagaments mensuals, no s'havia produït, el responsable de sufragar la comissió seria l'alcalde, entenent que, com a ordenador dels pagaments, havia incomplert l'acord municipal (art. 6).

L'objectiu doncs, més que eradicar el problema del deute municipal, que necessitava de mesures d'una major profunditat, era aconseguir que els mestres cobressin els seus honoraris, evitant la misèria de tota una classe professional.

La nova mesura tampoc no va acabar de funcionar, donat que el juny de 1882 es van dictaminar noves disposicions al respecte. La reial ordre de 15 de juny establia la creació de caixes especials per als fons de l'ensenyament primari a totes les províncies. Aquestes caixes serien les encarregades de distribuir entre els mestres els seus honoraris i la resta de gratificacions, assegurant així el seu pagament de forma puntual (art. 1).

Els fons per nodrir les caixes provincials els facilitarien els delegats i agents recaptadors del Banc d'Espanya. Trimestralment hi havien d'ingressar la quantitat necessària per cobrir les despeses d'ensenyament primari de cada municipi, descomptant-ho de les quantitats recaptades dels recàrrecs que els municipis podien establir sobre les contribucions (art. 2).

Val a dir que, fins al moment, la dedicació d'aquests recàrrecs al finançament de les despeses escolars no era obligatòria. Cada ajuntament podia decidir lliurement la destinació d'aquest fons, tot i que des de feia anys el govern recomanava destinar-los a la instrucció primària. Conscients d'aquest fet, el reial decret incloïa el compromís d'aprovar una llei que fes obligatòria la destinació dels fons recaptats amb els recàrrecs de les contribucions al sosteniment de la instrucció primària (art. 4). La llei en qüestió seria aprovada el 30 de juny de 1883. Finalment, la nova norma també establia que el pagament als mestres es faria mitjançant habilitats (art. 6).

El desplegament d'aquest reial decret es va fet mitjançant dues reials ordres, una de 15 de juny, la mateixa data que el reial decret, i l'altre de 8 de novembre. De al primera en destaquem l'establiment de les retribucions que havien de percebre els habilitats, que en cap cas podien superar l'1,5% de les quantitats que havien de distribuir. Aquesta comissió es descomptaria de la part corresponent al material escolar (art. 11).

La reial ordre de 8 de novembre aclaria alguns dels aspectes apuntats en el reial decret. D'una banda, donat que encara no era obligatòria la destinació dels recàrrecs municipals al sosteniment de l'ensenyament primari, es preveia que aquells ajuntaments que no utilitzessin aquest mecanisme havien d'ingressar directament a les caixes provincials els fons escolars cada trimestre (art. 14).

En tot cas, encara que els municipis no fessin els seus ingressos puntualment, la caixa provincial havia de lliurar el total de les quantitats consignades cada trimestre als habilitats de cada municipi (art. 21). La diferència s'havia de cobrir amb fons provincials.

Per tal de compensar aquests possibles avançaments, la norma preveia que a la fi de l'any econòmic, i transcorregut un període d'ampliació, les caixes provincials havien de passar comptes amb els ajuntaments. En cas de constatar algun saldo favorable als municipis, aquestes quantitats s'ingressarien a les arques municipals; mentre que en cas contrari s'endegarien els mecanismes per assegurar el pagament de les quantitats pendents (art. 25). En aquest sentit, si l'aplicació de constreyniments no aconseguia equilibrar el dèficit dels municipis morosos, calia que els governadors obliguessin als ajuntaments a formar un pressupost addicional on es consignessin les

quantitats pendents de pagament. S'afegia, a més, que els governadors s'havien d'assegurar que els fons proposats per cobrir aquest pressupost addicional fossin de cobrament segur (art. 30).

Amb aquestes mesures, que no eren pas una novetat, car l'assaig de les caixes provincials ja s'havia produït en el passat, el primer gabinet dels liberals va provar de posar fi, de manera definitiva, al problema del deute escolar. Malgrat continuar fidels a la filosofia política que convertia els municipis en responsables del desenvolupament i finançament de la instrucció primària, per primer cop un govern liberal establia mecanismes per assegurar la recaptació dels fons necessaris i el seu pagament puntual.

La nova legislació, però, no va ser del grat de tothom. El febrer de 1883, quan encara no s'havia aprovat la llei que havia de convertir en obligatòria la destinació dels recàrrecs municipals al finançament escolar, la Diputació de Tarragona va acordar elevar una queixa al ministeri de la Governació pel contingut de l'article 21 de la reial ordre del 8 de novembre anterior, entenent que s'imposaven a les diputacions unes despeses que no els corresponia²²⁶.

En el debat previ a l'acord, els diputats, després d'analitzar les diferents mesures aprovades des de 1874 per assegurar el pagament puntual dels mestres, consideraven que la darrera d'elles presentava tres inconvenients bàsics:

1º Que en muchas poblaciones no bastan los recargos que el Gobierno de SM reserva para el pago de las atenciones de primera enseñanza; 2º Que las cantidades para el material de escuelas quedan gravadas con el 1 y medio por 100 por premio de habilitación. Y 3º Que todos los Maestros cobrarán por habilitados, lo cual es un gravamen así para sus modestos sueldos como para el presupuesto provincial, ...

Per tot això, es reclamava al govern que es retornés a l'antic sistema, quan els ajuntaments pagaven directament als docents, o bé que s'ordenés als delegats i recaptadors del Banc d'Espanya que ho fessin ells directament, sense haver de passar per cap caixa provincial.

²²⁶ Acta del Ple de la Diputació de 23 de febrer de 1883. Actes de la Diputació. AHDT.

La protesta de la diputació tarragonina no va tenir cap efecte, i el projecte de les caixes provincials va continuar endavant, generant nous conflictes. Aquests es van derivar de la actitud d'alguns dels recaptadors del Banc d'Espanya. El febrer de 1886 la Comissió Permanent donava compte d'una instància presentada per l'ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, on es queixava dels retards en el pagament dels sous als mestres d'aquella població per què el recaptador del Banc d'Espanya retenia les quantitats del recàrrec municipal que havia d'ingressar a la caixa provincial. Coneixedors de que aquella situació es repetia a la majoria de les poblacions de la província, el membres de la Comissió van acordar demanar al Governador la seva intervenció per assegurar que els agents del banc fessin els seus ingressos a la caixa provincial puntualment²²⁷.

Abans de tornar a analitzar els efectes d'aquesta legislació en el cas concret dels municipis del partit de Gadesa, cal que ens aturem en una altra de les mesures aprovades pel primer govern liberal de la Restauració. Es tracta de la llei de 6 de juliol de 1883, per la qual s'equiparaven els sous dels mestres i de les mestres en escoles d'igual categoria, derogant així la diferencia salarial establerta per la llei Moyano el 1857.

L'origen d'aquesta llei cal buscar-lo en la pressió exercida pel col·lectiu femení dedicat a la docència, que havia crescut considerablement en les darreres dècades. Aquesta pressió es va iniciar al Congrés Pedagògic de 1882 on, en una intervenció força significativa, el propi Claudio Moyano va defensar la necessitat d'anivellar els sous dels professionals de la docència sense distinció del seu sexe.

Aquest primer pas va acabar concretant-se en la proposició de llei presentada al Congrés pel diputat valencià Enrique Villarroya el febrer de 1883. Entre els arguments utilitzats per aquest diputat per defensar la seva proposta, sembla ser que el més convincent fou el que va recordar a la resta dels diputats que aquest increment salarial no afectaria als pressupostos estatals, donat que havien de ser els ajuntaments els encarregats d'assumir-lo²²⁸.

²²⁷ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 25 de febrer de 1886. Actes de la Diputació. AHDT.

²²⁸ CORTADA ANDREU, Esther. Op. cit., 232 a 236.

Així doncs, tot i el valor netament positiu de la nova mesura, un cop més es posava de manifest que la responsabilitat que l'estat estava disposat a assumir en matèria d'ensenyament primari no passava de l'àmbit legislatiu.

La imposició de noves obligacions econòmiques als ajuntaments, que sembla ser no es va tenir en gaire consideració a l'hora d'aprovar la llei d'anivellament salarial, només es podia traduir en el seu incompliment, si més no de forma immediata. Així ho constaten les xifres d'un informe enviat per la Junta provincial de Tarragona al rectorat de la Universitat de Barcelona el setembre de 1884, a la fi del primer trimestre en que havia d'entrar en vigor la nova llei²²⁹. L'informe recollia la situació de cent quaranta-sis mestres de la província de Tarragona, cap de les quals cobrava el que li corresponia.

22. SITUACIÓ SALARIAL DE LES MESTRES DEL PARTIT DE GANDESA EL SETEMBRE DE 1884

	Salari real	Salari que hauria de cobrar	Diferència
Arnes	550,00	825,00	275,00
Ascó	650,00	825,00	175,00
Batea 1	700,00	825,00	125,00
Batea 2	700,00	825,00	125,00
Benissanet	585,00	825,00	240,00
Bot	567,50	825,00	257,50
Caseres	417,00	625,00	208,00
Corbera d'Ebre	600,00	825,00	225,00
la Fatarella	618,00	825,00	207,00
Flix	650,00	825,00	175,00
Gandesa 1	700,00	825,00	125,00
Gandesa 2	700,00	825,00	125,00
Horta de Sant Joan	650,00	825,00	175,00
Miravet	600,00	825,00	225,00
Pinell de Brai	567,50	825,00	257,50
la Pobla de Massaluca	485,00	625,00	140,00
Prat de Comte	416,50	625,00	208,50
Riba-roja d'Ebre	600,00	825,00	225,00
Vilalba dels Arcs	585,00	825,00	240,00

Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Documentos relativos a las Juntas Provinciales de Instrucción Pública. Tarragona, Lerida, Gerona y Baleares (1885-1888). C. 20/8/3/10. AHUB.

²²⁹ Document de 18 de setembre de 1884. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Documentos relativos a las Juntas Provinciales de Instrucción Pública. Tarragona, Lerida, Gerona y Baleares (1885-1888). C. 20/8/3/10. AHUB.

En el cas del partit de Gandesa, la taula 22 posa de manifest que en la majoria de casos, tot i que les mestres no cobraven el que establia la llei d'anivellament salarial, el seu salari era superior a l'establert per la llei anterior, que el fixava en dos terços del dels mestres. Només en tres municipis (Arnes, Caseres i Prat de Comte) es compleix aquesta diferència, a la resta, en major o menor mesura, els ajuntaments havia aprovant increments salarials que, tot i ser inferiors als que establia la nova legislació, milloraven els mínims fixats des de 1857. La inexistència de noves referències a aquest problema, ens fan pensar que en poc temps els municipis del partit es van adequar a la nova norma.

Aquesta adaptació, si més no a nivell teòric, és a dir, en la consignació pressupostària, no implica, però, que el problema del deute escolar hagués desaparegut al partit, ni tampoc a la resta de l'estat.

Pel que fa al partit, els exemples més clars de la persistència d'aquest problema els trobem en els municipis de Batea i Caseres, dos dels pobles més endeutats del partit, tal i com hem vist en l'apartat anterior.

En el cas de Batea, entre 1881 i 1886, hem documentat fins a tres casos que posen de manifest la precarietat laboral en que vivien els mestres de la població i els intents de l'ajuntament per reduir les seves obligacions en matèria d'ensenyament primari.

El primer cas el protagonitzen els quatre mestres de la població, Joan Baptista Macià, Maurici Santiuste, Carme Busom i Antònia Gili, que el novembre de 1881, després d'un any de bregar amb les administracions local i provincial, van elevar la seva queixa a la Direcció General d'Instrucció Pública²³⁰. En la seva instància els reclamants exposaven que des del setembre de 1880 només havien cobrat el sou d'un trimestre. Una situació que els sobtava, donat que des d'aleshores, tot i l'establert en la reial ordre de juliol de 1876, la resta dels treballadors municipals havien cobrat els seus honoraris puntualment.

Davant la ineficàcia de les diferents reclamacions presentades davant la Junta provincial, el responsable econòmic del Govern Civil i el propi governador provincial, la greu situació en que es trobaven els havia dut a adreçar-se directament a la Direcció General. Aquesta situació es resumia en el fet que,

²³⁰ Instància dels mestres de Batea a la Direcció General d'Instrucció Pública, 8 de novembre de 1881. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

davant la idea, estesa entre el veïnat de la població, que no cobrarien mai, havien perdut el recurs de les ajudes dels veïns i del préstec que, fins aleshores, els havia permès subsistir. Abocats a una misèria segura, sol·licitaven autorització per tancar les escoles i poder treballar lliurement per tal de guanyar-se la vida.

Cal suposar que el seu prec no fou atès, donat que cinc mesos després, tres d'aquests mestres, adreçaven una nova instància, aquest cop al ministre de Foment²³¹. En el seu escrit denunciaven que l'ajuntament els devia un total de 11.176,56 ptes., en concepte de salaris, material escolar i retribucions dels alumnes. En el cas dels salaris i les retribucions, la quantitat deguda, 7.654,70 ptes., corresponia a 30 mensualitats del mestre Joan Baptista Macià, i 33 mensualitats de les mestres Carme Busom i Antònia Gili. En el cas del material escolar, el deute corresponia a un total de 69 mensualitats. És a dir, que en el millor dels casos, el del mestre Macià, el deute equivalia a dos anys i mig del seu salari.

En el text es relaciona el total de les gestions realitzades des del desembre de 1880 davant les diverses autoritats provincials. La darrera d'aquestes, la queixa elevada el novembre de 1881 davant la Direcció General d'Instrucció Pública va facilitar una entrevista amb el Governador Civil, que va ordenar l'enviament d'un comissionat de constrenyiment a la població el 12 de gener de 1882. El comissionat, però, va marxar de la població després d'aconseguir que l'ajuntament les abonés poc més de vint pessetes, una quantitat ridícula en comparació amb el total del deute. Immediatament després de la seva marxa, els mestres van tornar a queixar-se davant el Governador el 14 de gener, aconseguint que aquest cridés a Tarragona a l'alcalde i el secretari municipal. Malgrat tot però, aquesta entrevista no es va traduir en cap canvi en la situació econòmica dels docents. Veient què:

... los resultados de la multiplicidad de gestiones son nulos, cuando por otra se hallan faltos de medios para cubrir las primeras necesidades de la vida que de día en día les son más apremiantes, cuando a pesar de su laboriosidad se ven

²³¹ Instància dels mestres de Batea al ministre de Foment, 16 d'abril de 1882. Fons: Educación. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

precisados al uso de alimentos groseros y escasos, pues hasta se ven privados de poder encontrar quien les favorezca por creer no podrán devolver lo prestado al observar el considerable atraso con que les son satisfechos sus haberes, por esto los exponentes haciendo un supremo esfuerzo no pueden por menos de elevarse directamente ante la muy digna autoridad de S.E. en fuerza de una necesidad perentoria a que les conducirá en breve una inanición inminente, si no estuvieran más que persuadidos de encontrar un pronto y favorable resultado.

Aquesta darrera petició, finalment, va provocar la reacció de les autoritats. En nota manuscrita en la primera pàgina de la instància, es pot llegir l'ordre del Director General Juan Facundo Riaño, expedida el 30 de juny de 1882:

Póngase orden al Gobernador de Tarragona para que en caso de ser cierta la existencia del debito que se reclama, dé las ordenes convenientes para que se proceda por la vía de apremio contra el Ayuntamiento de Batea; sin interrumpir los procedimientos ejecutivos hasta que queden solventados por completo estos alcances.

Un any després d'aquesta ordre, la autoritats provincials informaven al Director General que l'ajuntament de Batea s'havia compromès a liquidar el seu deute, que establien en 6.013,53 ptes., en sis terminis. El primer s'abonaria als mestres a la fi d'aquell més, i la resta es faria trimestralment²³².

Cal suposar, davant la xifra recollida en aquesta comunicació, que l'ajuntament va accedir a pagar la part corresponent als sous dels mestres, sense que ens consti cap informació respecte al que va passar amb la part que es corresponia amb el material escolar i les retribucions dels alumnes.

Un any i mig després de la resolució, més o menys parcial, d'aquest conflicte, en tornem a documentar un altre. El desembre de 1884 Carme Bes Roca, vídua del mestre Joan Chies, reclamava davant el ministre de Foment que

²³² Ofici del Negociat d'Instrucció Pública del Govern Civil de Tarragona al Director General d'Instrucció Pública, 6 de juny de 1883. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

s'obligués a l'ajuntament a abonar-li els deutes que aquest tenia amb el seu difunt marit²³³.

En aquesta ocasió la reacció de les autoritats estatals fou immediata, i el mateix dia de la recepció de la instància el Director General d'Instrucció Pública es va adreçar al Governador de Tarragona per ordenar-li que exigís a l'ajuntament de Batea el pagament dels deutes amb el mestre Chies als seus hereus²³⁴.

Malgrat aquesta ràpida reacció, els resultats no foren els esperats. Així es desprèn d'una nova instància de Carme Bes remesa a la Direcció General d'Instrucció Pública l'abril de 1885²³⁵. En ella indica que als seus trenta-tres anys, essent vídua del que fou mestre de pàrvuls de Batea, Joan Chies, les 1.115 ptes. que l'ajuntament li devia a aquest li són imprescindibles per poder subsistir. Per aquesta raó demana la seva intervenció davant les autoritats municipals.

Dos mesos després, les autoritats provincials s'adreçaven a la Direcció General traslladant la resposta rebuda des de l'ajuntament de Batea²³⁶. El consistori es defensava de la seva falta argumentant que el deute reclamat no s'havia pagat per dues raons: d'una banda per què es desconeixia la seva quantia, donat que no disposaven de cap document on constés aquest deute; i de l'altre, que no sabien a qui calia pagar-lo, car desconeixien qui eren els hereus del mestre difunt. Per tot això, les autoritats provincials demanaven a la superioritat que resolgués el problema.

La solució no va arribar, però, fins el maig de 1886, quan el ministeri de Foment va ordenar al Governador Civil que s'exigís, de forma immediata, a l'ajuntament de Batea el pagament dels deutes adquirits amb el mestre Joan Chies a la

²³³ Instància de Carme Bes Roca al ministre de Foment, 24 de desembre de 1884. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

²³⁴ Ofici de la Direcció General d'Instrucció Pública al Governador Civil de Tarragona, 24 de desembre de 1884. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

²³⁵ Instància de Carme Bes Roca a la Direcció General d'Instrucció Pública, 16 d'abril de 1885. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

²³⁶ Ofici del Negociat d'Instrucció Pública del Govern Civil de Tarragona al Director General d'Instrucció Pública, 13 de juny de 1885. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

seva vídua²³⁷. Cal suposar, davant la manca de noves reclamacions, que aquest cop, l'ajuntament va acabar complint amb l'ordre ministerial.

Els orígens d'aquestes dues situacions cal cercar-los en el lamentable estat de la hisenda municipal de Batea que, com hem vist, era considerat un dels pobles més morosos de tota la província. Una situació que ja es remuntava al període del Sexenni i que no havia millorat gens.

El tercer exemple de l'estat lamentable de la seva hisenda és l'intent de rebaixar el sou dels mestres del municipi, per tal d'estalviar-se una part de les despeses escolars. Es tracta doncs, d'una variant de la fórmula assajada el novembre de 1870, quan l'ajuntament va sol·licitar el tancament d'una de les escoles pels mateixos motius. En aquests cas però, la petició va reeixir donat que es fonamentava en un precepte contemplat per la legislació vigent.

En aquest cas la petició de rebaixa fou elevada per l'alcalde, Joaquim Vaquer Figueres, davant el Director General d'Instrucció Pública el novembre de 1885²³⁸. En concret, l'alcalde sol·licitava s'autoritzés la rebaixa de 500 ptes. del sou del mestre de pàrvuls, i de 250 ptes. dels sous dels altres tres mestres de la població, amb el que s'aconseguiria un estalvi de 1.250 ptes. anuals als pressupostos municipals. La seva petició es fonamentava en l'establert en la reial ordre de 4 de febrer de 1880, que establia la possibilitat de rebaixar la categoria de les escoles d'acord amb el nou cens oficial en vigor, que era el de 1877. Segons aquest cens, Batea tenia 2.447 habitants i, per tant, les seves escoles, segons la llei de 1857, tenien consignat un sou de 825 ptes.

Tal i com establia la reial ordre de 1880, la petició de l'ajuntament de Batea fou sotmesa a l'aprovació de la junta local (14 de novembre), la junta provincial (19 de desembre) i la Comissió Permanent de la Diputació (24 de desembre). Superats tots aquests tràmits, la petició fou remesa al rectorat de la Universitat de Barcelona, que el febrer de 1886 remetia el seu parer al ministeri de Foment²³⁹.

²³⁷ Ofici del ministeri de Foment al Governador Civil de Tarragona, 4 de maig de 1886. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

²³⁸ Instància de l'alcalde de Batea al Director General d'Instrucció Pública, 11 de novembre de 1885. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

²³⁹ Ofici del rectorat de la Universitat de Barcelona al Negociat de Primer Ensenyament del ministeri de Foment, 14 de febrer de 1886. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

En el seu informe el rectorat accedia a la rebaixa del salari del mestre de pàrvuls, que tenia una consignació inicial de 1.325 ptes., i també a la del de les dues mestres que tot i tenir un sou oficial de 825 ptes., n'estaven cobrant 1.050 per voluntat de l'ajuntament. No acceptava, però, la rebaixa proposada pel sou del mestre, que era de 1.050 ptes.

Vist l'informe del rectorat, les autoritats ministerials, abans de pronunciar-se definitivament, van acordar demanar un nou informe, aquest cop al Consell d'Instrucció Pública. Aquest es va pronunciar el 19 de març de 1886²⁴⁰, autoritzant la rebaixa sol·licitada pel al mestre de pàrvuls i el mestre de l'escola elemental, i circumscribint la de les dues mestres a la diferència entre el sou oficial i la quantitat que voluntàriament els hi estava pagant l'ajuntament, és a dir, 225 ptes. Finalment, l'aprovació definitiva va arribar el 7 d'abril de 1886 gràcies a la sanció atorgada per la reina regent.

Pel que fa a Caseres, l'exemple de la precarietat del seu personal docent ens el proporcionen els mestres Joaquim Benedicto i Brígida Garcia. En aquest cas, però, a la lamentable situació de la hisenda municipal, cal sumar-hi la mala fe de les autoritats locals, com van denunciar els mestres afectats. El març de 1882 cadascun d'ells s'adreçava al rector de la Universitat de Barcelona per demanar el seu auxili.

En paraules del primer, ho feia per denunciar *el comportamiento del Ayuntamiento de esta villa con el que suscribe porque van a terminar dos años, y no me han dado casa para vivir, ni un céntimo por ningún concepto. Afegia, que després presentar reclamacions davant les autoritats provincials i el ministeri, res no havia canviat, pregant es resolgués la seva situació porque si no se me paga, prefiero pedir limosna, que ver padecer a la familia, y ser la diversión del Ayuntamiento que se gloria de ver verificar sus malas ideas, que son las de no dar un céntimo a los Maestros y verles padecer.*

Pel que fa a l'escrit de Brígida Garcia, a més de denunciar que l'ajuntament li deu 2.810,05 ptes., sense que cap de les reclamacions presentades davant la superioritat hagués servit de res, també s'hi recullen les humiliacions a que la sotmetien les autoritats locals: *... estar sufriendo de haberseme desalojado por el Ayuntamiento, la mitad de la casa que además de ser muy cortísima, se*

²⁴⁰ Dictamen del Consell d'Instrucció Pública, 19 de març de 1886. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8876. AGA.

*atrevió el Alcalde, ha sacar de la expresada casa varios enseres y entre ellos, la paja larga para los jergones de la cama, la que para mayor burla, saco la misma fuera de la población, en donde se ha hechado a perder; además todavía existe en la entrada de la casa de la villa, algunos muebles a disposición de todo el mundo; porque no he querido reclamar ni quiero, porque lo puse en conocimiento del juzgado para la formación de causa, la que hoy no se sabe si se halla terminada, aunque sospecho lo estará, por cuanto este municipio tiene muchos protectores como se ve por lo que acontece a la que suscribe y al Profesor de la misma*²⁴¹.

Pel que fa a la queixa de la mestra, el juny de 1882 la Junta provincial d'Instrucció Pública va acordar ordenar a l'ajuntament que li fos retornada l'habitació que li havien pres²⁴². Cal pensar que així es feu, donat que no ens consta cap altre escrit o queixa de la mestra, ni en relació a l'habitació ni tampoc al deute econòmic.

En el cas de Joaquim Benedicto, el seu cúmul de greuges va continuar. El setembre d'aquell any tornava a dreçar-se al rectorat per denunciar que, complerts els vint-i-set mesos de servei en aquella població, encara no havia cobrat cap dels seus salaris. Aquesta situació havia provocat que, des de feia dos mesos, el propietari de la casa on residia l'hagués desnonat per manca de pagament. Sense disposar de l'habitació que li havia de proporcionar l'ajuntament, es trobava sense un lloc on viure²⁴³.

Malgrat la gravetat d'aquella situació, no hem documentat cap reacció oficial per posar-hi fi, fet que ens duu a pensar que la protecció oficial de que gaudia el consistori, denunciada per la mestra Brígida Garcia, era un fet real.

Les queixes de Joaquim Benedicto es tornen a repetir el març de 1883 i el maig de 1884, quan ja feia quatre anys que exercia a la població, sense haver cobrat ni un sol cop els seus honoraris.

Aquesta darrera queixa, però, va provocar la primera reacció documentada de les autoritats. El juliol de 1884 la Direcció General d'Instrucció Pública ordenava

²⁴¹ Instàncies de Joaquim Benedicto i Brígida Garcia al rector de la Universitat de Barcelona, 29 de març de 1882. Expedient de Joaquim Benedicto Monforte. Expedients personals dels mestres. Ll. 21/4/6/6. AHUB.

²⁴² Acta de la sessió de 19 de juny de 1882. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Junta de Instrucció Pública. Tarragona, Lérida y Gerona (1884-1889). Ll. 20/2/8/6. AHUB.

²⁴³ Instància de Joaquim Benedicto al restor de la Universitat de Barcelona, 10 de setembre de 1882. Expedient de Joaquim Benedicto Monforte. Expedients personals dels mestres. Ll. 21/4/6/6. AHUB.

al Governador Civil que exigís a l'ajuntament l'abonament dels deutes que tenia contrets amb el mestre, sota l'amenaça d'emprendre accions judicials si desobeïa l'ordre²⁴⁴.

El setembre d'aquell any l'ajuntament va remetre un certificat de l'acta de la sessió extraordinària celebrada el dia 8 d'aquell mes. En l'acta es recollia l'acord del consistori de no fer efectiu el deute contret amb el mestre per no disposar de fons suficients. Afegia que, en el passat, ja s'havia provat de liquidar el deute, però fou impossible per la incompareixença dels afectats (cal pensar que es tractava dels dos mestres). Davant l'actual situació de manca de fons, es demanava una pròrroga, fins a la fi de la collita de les olives, per aconseguir la recaptació dels diners necessaris per liquidar el deute²⁴⁵.

Malgrat aquesta disposició a complir amb les ordres de la superioritat, tot fa pensar que l'ajuntament no ho feu. Així es desprèn de les queixes presentades per Joaquim Benedicto l'octubre de 1884 i el gener de 1885. En aquest darrer escrit, el mestre fa palesa la desesperada situació en que es troba:

Enemigo acérrimo de molestar a mis superiores, me ha cavido la desgracia de tenerlo que hacer en esta villa desde que se me nombró Profesor de Instrucción primaria por V.E. el 24 de Mayo de 1880. Tan pronto como me presenté al Sr. Alcalde de esta villa para que me diese posesión, ya me la negó; por lo que ya me obligó a ponerlo en conocimiento de las Autoridades de esta provincia; y por fin, a fuerza de súplicas, se me dio posesión con la profecía de que no se me pagaría; lo que cumplió el Ayuntamiento como el no darme casa para vivir. (...)

No se me adeuda más que la suma de dos mil seiscientas sesenta y ocho pesetas; cuando con una asignación como la que tiene el desgraciado tan solamente puede mal sostener a su familia, más mal podría hacerlo tomando los alimentos prestados con utilidad de los préstamos. No puedo Excmo. Sr. continuar de este modo sin corresponder a las personas que me sostienen y por cortar más sofocaciones estoy ya decidido a pedir una limosna que ha

²⁴⁴ Ofici de la Direcció General d'Instrucció Pública al Governador Civil de Tarragona, 31 de juliol de 1884. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

²⁴⁵ Certificat de l'acta de la sessió extraordinària del Ple municipal de Caseres de 8 de setembre de 1884. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

*continuar desempeñando el cargo, por evitar mi perdición y la de la familia, a abandonar el cargo o sea la población y escuela*²⁴⁶.

Un cop més, la denúncia del mestre fou atesa per les autoritats escolars, sense que s'obtingués cap mena de resultat, tot i les amenaces de dur l'ajuntament als tribunals si continuava resistint-se a acatar les ordres de la superioritat.

El drama de Joaquim Benedicto, el més greu dels que hem pogut documentar al partit de Gandesa, no va acabar fins el febrer de 1888, quan va decidir tancar l'escola i abandonar la població. L'exposició dels motius que el van dur a prendre aquesta decisió, remesa al ministre de Foment, constata que, després de vuit anys de resistir, aquella era l'única alternativa:

*... he cerrado la escuela por carecer de recursos para alimentar a la familia; porque aunque trabajo, como no me pagan estoy desacreditado para las personas que me han prestado y auxiliado; y habiendo encontrado una persona caritativa que dará recursos para que no podamos morir de hambre toda la familia, ayudándole a trabajar, que es el Maestro de niños de Corbera, he resuelto el evitar de morir por la falta de alimentos*²⁴⁷.

Malgrat aquesta decisió, sembla ser, segons es desprèn del seu expedient personal, que les autoritats escolars el van obligar a tornar a Caseres. Va exercir en aquesta població fins al moment de la seva mort, el desembre de 1897. Vint-i-sis anys després, la seva filla, Joaquina Benedicto, va reclamar el deute que l'ajuntament encara tenia amb el seu pare. Aquest ascendia a 6.622,27 ptes²⁴⁸. En vista de la quantitat reclamada, tot sembla indicar que, en els nou anys en que va continuar exercint de mestre, el deute que l'ajuntament tenia amb ell, lluny de reduir-se, va continuar augmentant.

²⁴⁶ Instància de Joaquim Benedicto al rector de la Universitat de Barcelona, 19 de gener de 1885. Expedient de Joaquim Benedicto Monforte. Expedients personals dels mestres. LI. 21/4/6/6. AHUB.

²⁴⁷ Instància de Joaquim Benedicto al ministre de Foment, 9 de febrer de 1888. Direcció General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888. C. 32/8746. AGA.

²⁴⁸ Instància de Joaquina Benedicto al ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, 6 de febrer de 1923. Expedient de Joaquim Benedicto. Direcció General de Primera Enseñanza. Personal. Expedientes personales y títulos 1850-1923. C. 31/17360. AGA.

Com ja hem apuntat, els casos de Batea i de Caseres eren, possiblement, els més extrems del partit de Gandesa. El problema, però, no era exclusiu d'aquests municipis. El juny de 1887 el deute escolar del partit ascendia a 15.325,36 ptes., afectant a dotze dels seus divuit municipis²⁴⁹. Un any després, la xifra havia augmentat fins a les 22.136,96 ptes., i només Flix estava exempt de deutes amb els seus mestres²⁵⁰.

Sembla ser que, una dècada després de la rebaixa del deute experimentada el 1878, després de l'entrada en vigor de la reial ordre de 10 de juliol de 1876, la situació al partit havia tornat a complicar-se.

Aquestes xifres, però, semblen força ridícules si les comparem amb el total del deute escolar que es patia al conjunt de l'estat. El 1886 el ministre de Foment informava al Senat que aquest deute s'elevava fins als 2'8 milions de pessetes²⁵¹. Com veurem, aquesta xifra va continuar augmentant en els anys següents.

El segon torn dels membres del partit liberal al govern va comportar nous intents de posar fi a la situació del deute escolar. En dues ocasions, el 1885 i el 1888, els liberals van provar d'aprovar mesures per tal que el govern es fes càrrec dels sous dels mestres, sense arribar a aconseguir-ho.

El projecte de llei del 7 de setembre de 1888 defensava en el seu preàmbul la necessitat de canviar la concepció clàssica de l'educació pública que es tenia a Espanya, per adaptar-la a les noves corrents europees:

En nuestra patria existe legalmente la división de la instrucción pública en tres grados: haciéndola depender del Municipio, de la Provincia y del Estado, según una categoría adaptada a la clásica y tradicional importancia de los estudios teóricos, que va siendo olvidada en los pueblos que caminan a la cabeza de la civilización al variar el fondo y la forma de la enseñanza pública para

²⁴⁹ Els dotze municipis deutors eren: Arnes (618,75), Ascó (120,00), Batea (5.181,25), Benissanet (115,50), Bot (705,87), Caseres (5.963,78), Gandesa (18,96), Miravet (1.656,25), Móra d'Ebre (341,72), la Pobla de Massaluca (367,14), Prat de Comte (233,64) i Vilalba dels Arcs (2,50). BOPT núm. 144 de 21 de juny de 1887.

²⁵⁰ El deute acumulat es dividia entre Arnes (366,24), Ascó (224,93), Batea (5.186,73), Benissanet (724,85), Bot (1.402,09), Caseres (7.918,78), Corbera d'Ebre (340,66), la Fatarella (688,21), Gandesa (1.016,49), Miravet (1.581,25), Móra d'Ebre (181,99), Pinell de Brai (493,39), la Pobla de Massaluca (728,62), Prat de Comte (742,81), Riba-roja d'Ebre (500,09) i Vilalba dels Arcs (39,43). BOTP núm. 168 de 18 de juliol de 1888.

²⁵¹ NAVARRO, Ramon. Op. cit., 154.

armonizarla con las imperiosas necesidades de la vida moderna, fundada en nuevas direcciones de la ciencia y en una aplicación inmediata de los estudios desde las mismas escuelas de párvulos.

Sense pretendre transformar tota la organització del sistema de l'ensenyament primari, els liberals advocaven per la solució d'un dels seus problemes més greus: la manca de puntualitat en el pagament del sous dels mestres.

La proposta de llei contemplava que fos l'Estat qui es fes càrrec dels sous, ingressant, trimestralment, les quantitats consignades als pressupostos municipals a les caixes provincials (art. 1). Aquestes quantitats li serien reintegrades a través del cobrament als ajuntaments del recàrrec sobre les contribucions que, des de 1883, es destinaven obligatòriament a cobrir aquestes despeses (art. 2).

Així doncs, l'Estat es limitava a avançar els sous dels mestres, assegurant el seu pagament. Tot i que la proposta no suposava una increment de les seves despeses, car es preveia el mecanisme per recuperar els fons dedicats a l'ensenyament primari, les Corts la van rebutjar. Encara caldria esperar més d'una dècada per posar fi a aquest problema.

El fracàs d'aquesta iniciativa del segon gabinet liberal de la Restauració va ser compensat amb l'aprovació d'una altra llei: la de les jubilacions dels mestres. Aquesta mesura, reclamada pels sectors docents des de feia temps, va ser aprovada el 16 de juliol de 1887. D'aquesta manera es posava fi a un altre dels greus problemes de la docència, que obligava a molts mestres a continuar exercint fins al moment de la seva mort per evitar una vellesa marcada per la misèria, amb els greus perjudicis que això suposava per l'ensenyament. Eren nombrosos els casos de docents malalts, amb les facultats físiques malmeses, que continuaven al capdavant de classes amb més de cent alumnes perquè aquell era el seu únic mitjà de subsistència.

La nova llei establí la possibilitat d'accedir a la jubilació a tots els mestres titulats i també a aquells que, sense disposar de cap títol, acreditessin més de quinze anys de servei. La norma també contemplava pensions per a les vídues i els orfes dels mestres morts en actiu (art. 1).

Val a dir, però, que a l'hora d'establir els fons per proveir les futures pensions de jubilació, la participació de l'estat fou molt minsa. És possible que aquest fos

un argument necessari a l'hora de facilitar la seva aprovació. Així, l'Estat només havia d'aportar una subvenció anual de 125.000 ptes. La resta dels fons es cobriren amb el 10% de l'import de les quantitats destinades a material escolar (reduint així aquesta línia d'inversió, ja força precària), el 50% de la dotació de les escoles regentades per interins (que només tenien dret, per llei, a la meitat de la dotació d'un titular), la totalitat del sou de les escoles mentre aquestes estiguessin vacants i un 3% del salari dels mestres (art. 3).

De fet, doncs, els ajuntaments continuaven sent els principals responsables de nodrir els fons passius que havien de permetre als mestres accedir a la pensió de jubilació. Si fins aleshores la presència d'un mestre interí o la situació vacant d'una escola, havia suposat un estalvi econòmic per als municipis, des d'aleshores aquest desapareixia, havent de destinar-lo als fons passius de la instrucció pública.

Un cop més, malgrat la importància de la nova llei, l'estat es mantenia fidel a la seva concepció de l'ensenyament primari, que el convertia en una obligació municipal.

Nou anys després del darrer intent per regular el pagament puntual dels sous del mestres, el 16 juliol de 1889 es van aprovar dos nous reials decrets en aquest sentit. Un d'ells es centrava en la regulació del pagament dels honoraris dels docents, mentre que l'altre establia els mecanismes per l'abonament dels endarreriments.

El primer recollia, bàsicament, les mesures ja aprovades fins al moment, com eren l'ingrés trimestral de les quantitats consignades als pressupostos municipals a les caixes provincials i el seu pagament a través d'habilitats. L'única novetat eren els nous mecanismes de control i coerció per aconseguir el seu compliment.

Quan les juntes provincials detectessin retards en l'ingrés de les quantitats consignades, calia que informessin al governador civil per tal que aquest aprovés la intervenció del comptes municipals. Aquesta mesura implicava la intervenció de la recaptació de tots els fons municipals (arbitris, impostos, recàrrecs, repartiments veïnals, ...) per mitjà de delegats especials, fins a cobrir els dèbits del trimestre. A més, s'impulsaria l'obertura d'expedients informatius per establir si, en cas d'haver recaptat els recàrrecs de les contribucions destinats al finançament escolar, aquests fons s'havien destinat a altres

finalitats. En cas de demostrar-se aquesta desviació de fons, s'establia que els regidors que l'havien acordat, o l'ordenador de pagaments que l'havia autoritzat, responguessin amb els seus béns fins a cobrir les quantitats desviades (art. 5).

Pel que fa a l'abonament dels endarreriments, el preàmbul del reial decret era molt clar respecte a la complexitat de la situació:

Desgraciadamente las cantidades que han llegado a deber los Ayuntamientos por los conceptos de primera enseñanza forman una suma tan considerable, que no es posible exigir a estas Corporaciones su pago inmediato sin dejar desatendidas otras obligaciones, si no de tan elevada significación, tal vez más apremiantes para la vida ordinaria de la administración municipal.

Per trobar una solució, s'establia la imposició de pagaments periòdics, és a dir, de moratòries per tal que, a poc a poc, els ajuntaments poguessin liquidar els seus deutes. Cal destacar, en aquesta voluntat de posar fi al problema, que el govern reconeixia com a necessari que la Hisenda de l'Estat liquidés amb puntualitat els seus dèbits amb els municipis per fer-ho possible. Una dada que posa de manifest que, en algunes ocasions, la feble situació de la Hisenda estatal va agreujar la difícil situació que patien moltes administracions locals.

Pel que fa al seu articulat, el reial decret establia els mecanismes de reclamació del deute, on havien d'intervenir els mestres afectats, les juntes locals i provincials, i els ministeris de Foment i Hisenda. Una complicada xarxa d'informes i revisions que va necessitar d'una nova reial ordre, de 17 de juny de 1890, per unificar-la amb un model únic que facilités la tramitació del gran volum de reclamacions presentades pels docents d'arreu de l'estat.

La nova mesura, com havia passat fins aleshores, no va reportar els beneficis esperats. Si més no, així es dedueix de l'evolució del deute escolar reconegut pel govern durant els anys successius a la seva aprovació.

Davant d'aquestes dades, a més de constatar que el problema del deute escolar va continuar vigent, tot i que amb un lleuger descens, podem apuntar, a nivell català, una notable diferència entre les diferents províncies del país.

23. EVOLUCIÓ DEL DEUTE ESCOLAR ESTATAL ENTRE 1890-1895

	Deute acumulat el 30 de juny de 1890		Deute acumulat el 30 de juny de 1891		Deute acumulat el 30 de juny de 1893		Deute acumulat el 30 de juny de 1894		Deute acumulat el 30 de juny de 1895	
Espanya	9.108.837	100,00	8.107.976	100,00	7.315.338	100,00	8.986.649	100,00	7.762.753	100,00
Catalunya	1.258.202	13,81	1.129.229	13,93	1.155.343	15,79	1.363.165	15,17	1.141.281	14,70
Barcelona	167.930	1,84	49.551	0,61	0	0,00	216.631	2,41	0	0,00
Girona	183.313	2,01	90.436	1,12	57.554	0,79	172.425	1,92	61.958	0,80
Lleida	691.176	7,59	746.688	9,21	755.716	10,33	632.178	7,03	664.181	8,56
Tarragona	215.784	2,37	242.554	2,99	342.073	4,68	341.931	3,80	415.142	5,35

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a la *Gaceta de Madrid* núm. 313, de 9 de novembre de 1890; núm. 275, de 2 d'octubre de 1891; núm. 264, de 21 de setembre de 1893; núm. 256, de 13 de setembre de 1894; i núm. 293, de 20 d'octubre de 1895.

Barcelona representaria l'excepció a la norma, amb una taxa d'endeutament molt baixa i, possiblement, estacional. És a dir, que les xifres recollides a la *Gaceta de Madrid* es correspondrien, probablement, a endarreriments puntuals dins de cada anualitat, que serien corregides en els mesos subsegüents. El cas de Girona seria similar, tot i que devia existir un conjunt, més o menys consolidat, d'ajuntaments morosos que explicarien la presència d'un deute sostingut.

Totalment diferent és la situació que presenten les províncies de Lleida i Tarragona, on el problema del deute escolar era una constant. Si bé, en el primer cas sembla que, a poc a poc, el problema va entrar en vies de solució, tot i que la quantitat deguda continua sent la més alta de tot Catalunya; en el cas de Tarragona, lluny de solucionar-se, el deute escolar va continuar creixent.

Mancats d'estudis territorials més amplis i concrets, podem apuntar que, possiblement, el problema del deute escolar estava directament relacionat amb la mida dels municipis i la seva base econòmica. Quan més petites eren les poblacions i més arrelada estava la seva economia a l'agricultura, major era l'índex d'endeutament escolar. Una relació que caldria confirmar en futures investigacions que resten fora de l'abast d'aquest treball.

El problema del deute escolar, però, no era únicament municipal. L'abril de 1894 el Director General d'Instrucció Pública adreçava una circular als governadors de vint-i-quatre de les províncies espanyoles, incloent les de Girona i Tarragona, exigint que, amb la major brevetat possible, fessin efectius

els pagaments corresponents a l'augment gradual del sous dels mestres que els pertocaven²⁵².

Dos mesos després de la publicació d'aquesta circular, la *Gaceta de Madrid* tornava a reflectir aquesta qüestió, relacionant el nombre d'annualitats que es devien per aquest concepte a les diferents províncies espanyoles el 30 de juny de 1893²⁵³. En aquest cas el llistat tornava a incloure vint-i-quatre províncies, entre les que hi havia les de Girona i Lleida, amb un endeutament relativament petit, si el comparem amb les més moroses: Osca, on es devien als mestres vint anys de l'augment gradual del sou, o Màlaga, on eren divuit els anys pendents de pagament.

En el cas de la província de Tarragona, les actes de la Comissió Permanent, posen de manifest el retard amb que es pagaven aquestes obligacions. Així, l'agost de 1890 es va acordar l'abonament de l'augment gradual dels sous corresponents als exercicis 1888-1889 i 1889-1890. Aquest acord, però, només responia a les exigències marcades per la llei, no pas a la disposició de fons per fer-ho, de manera que el seu pagament es concretava en l'emissió de cartes de pagament contra els ajuntaments. Una operació que es va repetir el 1893, en aprovar el pagament dels dos exercicis anteriors, i el 1896²⁵⁴.

Tant els retards com la forma del pagament, que, novament, deixava en mans dels ajuntaments la seva efectivitat, va provocar la queixa d'alguns mestres. N'és un exemple la que presentà el mestre de Miravet, Bruno Bes, el març de 1895 davant la Direcció General d'Instrucció Pública²⁵⁵.

En aquest cas, el mestre reclamava el pagament de l'augment gradual de cinc anys, el temps que feia que havia accedit a la 3a classe de l'escala provincial de mestres, bonificada amb 50 ptes. anuals. Es tractava, doncs, d'una

²⁵² Les vint-i-quatre províncies afectades per aquesta situació eren: Alava, Albacete, Alacant, Almeria, Badajoz, Biscaia, Canàries, Castelló, la Corunya, Girona, Guipúscoa, Huelva, Màlaga, Navarra, Orense, Oviedo, Palència, Segovia, Tarragona, Terol, Toledo, València, Valladolid i Zamora. *Gaceta de Madrid* núm. 104 de 14 d'abril de 1894.

²⁵³ Les províncies deutes, i les anualitats pendents de pagament, eren: Albacete (7), Almeria (8), Àvila (8), Càceres (9), Cadis (5), Canàries (10), Castelló (4), Ciudad Real (3), Còrdova (4), Conca (6), Girona (2), Guadalajara (13), Osca (20'5), Jaen (2), Lleida (4), Màlaga (18), Múrcia (15), Oviedo (2), Santander (7), Saragossa (8), Soria (5), Terol (8), València (6) i Zamora (4). *Gaceta de Madrid* núm. 157 de 6 de juny de 1894.

²⁵⁴ Actes de la Comissió Permanent de la Diputació d' 11 d'agost de 1890, 30 de juny de 1893 i 10 de gener de 1896. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁵⁵ Instància de Bruno Bes al Director General d'Instrucció Pública, 15 de març de 1895. Expedient de Bruno Bes. Dirección General de Primera Enseñanza. Personal. Expedientes personales y títulos 1850-1923. C. 31/17389. AGA.

reclamació de 250 ptes. contra la que la Diputació només li responia amb evasives: *fundándose para no abonar la mencionada cantidad en que pertenece a ejercicios cerrados; como si no lo fueran los varios créditos que tiene pendientes de cobro de muchos pueblos de la provincia por contingente provincial, y sin embargo les obliga, mal que les pese, a ingresar los referidos débitos, podría haberlo incluido mil veces en sus respectivos adicionales, o echar mano del capítulo de imprevistos como ha hecho varias veces con otras obligaciones mucho menos sagradas que de las que se trata ...*

No hem aconseguit documentar si, finalment, el mestre va aconseguir cobrar la quantitat reclamada a la Diputació, però el seu exemple posa de manifest, un cop més, que la precària situació dels mestres era, en bona part, fruit de la situació econòmica que es vivia arreu de l'estat.

Una situació que no es podia superar amb mesures legislatives, per molt que aquestes anessin acompanyades d'amenaques de tota mena. Malauradament, però, els governs de la Restauració, si més no durant els seus primers vint-i-cinc anys de vigència, no van cercar cap altra via de solució que no fos aquesta. L'abril de 1896, tot i el fracàs de les mesures aprovades el 1876, el 1881 i 1889, es tornava a dictar una reial ordre per establir els mecanismes que havien de fer possible el pagament puntual dels sous dels mestres. Un cop més, les mesures recollides eren les que ja havien demostrat la seva ineficàcia en les tres ocasions anteriors.

Val a dir, però, que en el cas del partit de Gandesa, a partir d'aquesta darrera reial ordre, la situació del deute escolar va millorar considerablement. Se'ns fa difícil creure que la raó d'aquesta millora fos, única i exclusivament, aquesta mesures legislativa, donat que les anteriors no havien aconseguit els seus objectius. És possible que les raons que expliquen la millora de la situació dels docents del partit s'hagi de buscar en un redreçament de la economia del territori, tot i que, hores d'ara, no disposem de dades que ho puguin confirmar.

El cert, és que les dades oficials publicades al Butlletí provincial posen de manifest una notable millora per al conjunt dels municipis del partit. El deute reconegut, sembla respondre més a endarreriments puntuals, possible conseqüència de problemes en la recaptació dels recàrrecs municipals, que a l'acumulació de moltes anualitats, com passava fins aleshores.

24. EVOLUCIÓ DEL DEUTE ESCOLAR AL PARTIT DE GANDESA ENTRE 1896 I 1899

	ESTAT DEL DEUTE ESCOLAR			
	El maig de 1896	L'octubre de 1897	El juliol de 1898	El març de 1899
Arnes	604,12	447,28	99,62	324,75
Ascó			1.621,65	
Batea	801,90	1.500,13	359,73	637,87
Benissanet	122,71	198,96	522,48	
Bot	77,49		28,31	
Caseres	663,11	875,85	654,76	350,91
Corbera d'Ebre			394,65	
la Fatarella	116,92	909,91	225,26	
Flix				
Gandesa			1.177,48	228,22
Horta de Sant Joan				
Miravet	449,53	722,24	321,18	423,79
Móra d'Ebre	711,50	1.074,18	1.646,15	989,56
el Pinell de Brai	248,59		127,98	144,29
la Pobla de Massaluca		630,60		
Prat de Comte			286,62	18,49
Riba-roja d'Ebre	194,93	630,34	372,74	
Vilalba dels Arcs				
TOTAL	3.990,80	6.989,49	7.838,61	3.117,88

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes als BOPT de 19 de maig de 1896, 17 d'octubre de 1897, 15 de juliol de 1898 i 5 de març de 1899.

Tot i això, encara es vivien algunes situacions extremes per part d'alguns mestres del partit. Aquest era el cas de Agustina de Llamas, mestra de la Pobla de Massaluca. Casada amb un altre mestre, Froilan Viso, aquest escrivia al ministre de Foment l'abril de 1895 per denunciar la seva precària situació²⁵⁶.

El mestre escrivia des d'Alpens (Osona), on estava destinat, apuntant que es veia incapaç d'ajudar la seva esposa i els seus tres fills, donat que els separaven més de seixanta hores de viatge. Per aquesta raó, s'adreçava al ministre exposant la situació de la seva família:

... se encuentra reducida a la mayor miseria, hasta el punto de haber vendido sus prendas y alhajas para atender sus necesidades, por consecuencia de no haberle satisfecho sus justos y legales haberes hace algunos años, puesto que

²⁵⁶ Instància de Froilan Viso al ministre de Foment, 8 d'abril de 1895. Expedient de Froilan Viso. Dirección General de Primera Enseñanza. Personal. Expedientes personales y títulos 1850-1923. C. 32/6772. AGA.

aquel Ayuntamiento está adeudándole parte del año de 1890 a 1891, 1892 a 1893, 1893 a 1894, más de la mitad de lo vencido de 1894 a 1895, y sin esperanzas de cobro después de una serie de súplicas, ya particular ya oficialmente sin ningún tipo de resultado.

Dicha profesora se encuentra enferma hace más de tres meses, y sin recursos con que atender a sus más urgentes necesidades, sin que por ello haya dejado de cumplir su misión ni un solo día, recibiendo como premio a su constancia el hambre y la miseria.

Afegeix que, quan l'ajuntament li abona alguna quantitat, aquesta s'esvaeix ràpidament en el pagament dels deutes que ha contret amb els botiguers de la població que, per por a no cobrar, li apliquen interessos. Per tot això, suplica la intercessió del ministre per aconseguir que la seva esposa cobri allò que li deu l'ajuntament i, si és possible, que faciliti la reunió de la família en alguna altra població on existeixin dues escoles vacants.

Vint-i-cinc anys després de l'inici de la Restauració, malgrat les mesures aprovades per eradicar l'endeutament escolar i les noves lleis per millorar la subsistència dels docents, la realitat del professorat al partit de Gandesa, i a la resta de l'estat, continuava sent molt precària. Una precarietat que, sens dubte, malgrat la voluntat dels mestres i la seva professionalitat, havia d'afectar negativament als resultats de la seva feina.

Escoles, mestres i alumnes al partit de Gandesa

Al marge dels problemes econòmics derivats de l'endeutament escolar, que van condicionar la vida dels docents i, de retruc, la qualitat de l'ensenyament, hi ha d'altres aspectes que cal considerar a l'hora d'analitzar l'evolució de l'ensenyament públic. Tres d'aquests aspectes, que ja hem anat tractant fins al moment, són el nombre i l'estat dels centres escolars a cada població, la situació dels mestres al marge de la qüestió econòmica i el problema del l'absentisme escolar.

Els centres escolars

Pel que fa al nombre de centres escolars públics, el partit de Gandesa va experimentar molts pocs canvis al llarg de la Restauració. De fet, només va obrir les seves portes un nou centre escolar, el de l'escola de nenes de Prat de Comte, l'únic municipi del partit que no en tenia fins aleshores.

Després de l'intent no reeixit de 1870, quan l'ajuntament de Prat de Comte va provar de complir amb els preceptes de la llei de 1857, no hem documentat cap altra notícia al respecte fins el juny de 1878. Es tracta d'una circular publicada al Butlletí provincial ordenant el compliment de l'establert a la llei Moyano, pel que fa al nombre de centres escolars per municipi, a la província de Tarragona²⁵⁷. En la relació de pobles que encara no complien amb els mínims establerts a la llei, s'inclou Part de Comte, amb 559 habitants, i pel qual s'estableix la consignació, als seus pressupostos, de 416,50 ptes. en concepte de dotació de la mestra, i 104 per material escolar.

No hem documentat cap altra informació al respecte, però cal considerar que, en aquesta ocasió, l'ordre va ser complerta, tot i que amb un cert retard. Una afirmació que fonamentem en la primera mestra documentada a la població, Gerònima Catalán, que fou nomenada propietària d'aquesta escola el setembre de 1880.

La voluntat de les autoritats provincials per forçar als municipis a complir amb aquest àmbit de la llei va continuar durant algun temps. Així, el març de 1879 trobem una nova circular al Butlletí on s'estableixen les quantitats que cada ajuntament del partit havia de consignar al pressupost de l'exercici 1879-1880 per atendre les despeses escolars²⁵⁸.

La relació incloïa el nombre d'escoles de cada sexe que havien d'existir a cada municipi. Basant-se en el cens de població de 1860, donat que el de 1877 no es va considerar oficial en matèria d'instrucció pública fins el febrer de 1880, les poblacions que havien de comptar amb dues escoles per cada sexe al partit eren Ascó, Batea, Flix, Gandesa, Horta de Sant Joan i Móra d'Ebre. D'aquestes sis, només tres complien parcialment l'establert per la llei, donat que en tots

²⁵⁷ BOPT núm. 151 de 28 de juny de 1878.

²⁵⁸ BOTP núm. 62 de 14 de març de 1879.

tres casos (Batea, Gandesa i Móra d'Ebre) una de les escoles de nens s'havia transformat en escola de pàrvuls.

De les tres poblacions que havien de doblar el nombre de les seves escoles per complir amb la llei, només hem pogut documentar la reacció d'Horta de Sant Joan. Tres dies després de la publicació de la circular, el Ple municipal va tractar la qüestió²⁵⁹. Atenent a la delicada situació econòmica del municipi, de la qual n'hem vist alguna mostra en capítols precedents, els assistents van acordar sol·licitar al Governador que els eximis d'aquella obligació *atendiendo al lamentado estado del vecindario*, afegint que, tot i incloure l'augment de la consignació al pressupost, seria impossible donar-hi compliment, donat que aquella mesura havia de ser *únicamente un gravamen para el vecindario que se encuentra bastante agobiado con la penuria y estado de miseria*.

Cal suposar que el prec de l'ajuntament fou atès, i que els altres dos municipis afectats feren gestions similars, donat que el desembre d'aquell any, en la circular que establia les quantitats a consignar pel sosteniment de les escoles al pressupost de 1880-1881, només apareixien amb dos centres per cada sexe les tres poblacions que ja els tenien en funcionament de feia anys²⁶⁰.

Malgrat que en els censos posteriors, realitzats el 1887 i el 1897, el nombre de municipis del partit que superaven els 2.000 habitants va arribar fins als vuit, amb la incorporació de Corbera d'Ebre i la Fatarella, fins a la fi del segle el nombre de centres escolars públics va continuar invariable a tot el partit.

Un cop més, es posava de manifest que, davant la realitat econòmica d'aquestes poblacions, la majoria amb deutes considerables al contingent provincial i amb els propis mestres que ja hi exercien, la llei esdevenia paper mullat. La manca de noves informacions per insistir en el seu compliment, ens duu a pensar que les autoritats provincials, conscients que en la majoria d'aquests municipis la pressió fiscal sobre la població estava al seu límit, van deixar d'insistir en aquest aspecte, provant de resoldre qüestions més urgents, com aconseguir que els mestres en actiu cobressin puntualment el seus honoraris.

²⁵⁹ Acta de la sessió ordinària del Ple municipal de 17 de març de 1879. Llibres d'Actes municipals. C. 191. AMHSJ.

²⁶⁰ BOPT núm. 305 de 27 de desembre de 1879.

Si bé el nombre d'escoles va continuar invariable, amb l'excepció de Prat de Comte, al llarg de tot el període de la Restauració, l'estat dels centres escolars va experimentar algunes millores, tot i que insuficients en la majoria dels casos. La primera informació sobre l'estat de les escoles del partit és del 1877 i fa referència a l'escola de nenes de Vilalba dels Arcs. Segons feu constar l'inspector provincial en la visita girada a la població el maig d'aquell any:

... la de niñas carece completamente de menaje y el salón escuela no reúne ninguna condición aceptable motivo por el cual es indispensable que se trate de adquirir otra casa que reúna mejores condiciones²⁶¹.

Malgrat aquestes recomanacions, el febrer de 1879, la mestra de Vilalba dels Arcs tornava a presentar una queixa davant la junta local pel mal estat de l'escola que regentava²⁶². Dos anys després de la recomanació de l'inspector, la junta va cercar un nou local que reunís les condicions necessàries i es pogués llogar. Aquest cop la recerca va tenir èxit i a primers de març les nenes ja hi estaven instal·lades.

La primera informació més general sobre l'estat de les escoles del partit prové de la inspecció realitzada l'estiu de 1881. Malauradament, només es conserven els informes de tres dels municipis inspeccionats: Batea, Móra d'Ebre i Ribarroja d'Ebre²⁶³. Tots tres sumaven un total de deu centres escolars, quatre per les dues primeres poblacions i dos per la tercera. D'aquests, dos no van ser avaluats. Dels altres vuit, tres foren considerats en bon estat, dos regulars, un de dolent i els altres dos són qualificats com a molt dolents. Així doncs, cal considerar que la situació dels centres escolars no era gaire afalagadora.

En el cas del centre qualificat com a dolent, el de l'escola de nens de Batea, és possible que en el moment de la inspecció encara no s'hagués concretat el

²⁶¹ Acta de la sessió extraordinària de la Junta local d'Instrucció Pública de 25 de maig de 1877. Llibres d'Actes. C.327. AMV.

²⁶² Acta de la sessió ordinària de la Junta local d'Instrucció Pública d'1 de febrer de 1879. Llibres d'Actes. C.327. AMV.

²⁶³ Els informes de la inspecció de 1881 es troben repartits per diferents lligalls del fons d'Expedients del Rectorat del Districte Universitari. El de Batea és al de Visitas de inspectores a las escuelas de los pueblos de todo el Distrito 1876-1895, Ll. 19/3/7/7; el de Móra d'Ebre a Visitas de inspección a escuelas de primera enseñanza. Todo el Distrito. De Móra de Ebro a Nulles 1875-1897, Ll. 19/3/7/3; i el de Ribarroja d'Ebre a Visita de inspección a escuelas de pueblos de Cataluña de Ra a Ro 1876-1894, Ll. 19/4/1/3. AHUB.

canvi de local que l'ajuntament va provar d'impulsar el setembre de 1880²⁶⁴. Fou aleshores quan es sol·licità l'autorització de la Diputació per permutar l'edifici on s'estava l'escola de nens per la casa Abadia de la població. Tot i que l'acta no ho recull, cal suposar que la permuta incloïa el trasllat de les escoles al nou edifici. Estudiada l'expedient de sol·licitud, la Comissió Permanent va demanar un seguit de documentació a l'ajuntament abans d'accedir-hi. Entre d'altres, es demanava el conveni de permuta signat per ambdues parts, ajuntament i mossèn, així com una certificació del vist i plau del Bisbe, a més de les escriptures dels dos edificis i un informe peritat sobre el seu valor.

No hem documentat, però, cap més notícia al respecte. És possible que els tràmits s'allarguessin força temps, donat que a la inspecció de 1889 a l'hora de valorar l'estat de l'escola de nens de Batea únicament s'indica que aquesta no disposa de local.

Abans d'aquesta nova inspecció documentada, hem trobat diferents queixes relatives a l'estat de les escoles a quatre poblacions del partit. La primera d'elles fa referència a l'escola de nenes de Corbera d'Ebre. El maig de 1884 la Junta provincial acordava acceptar la petició de la mestra d'aquesta localitat per traslladar les classes a casa seva, davant el lamentable estat en que es trobava el local destinat a l'escola. La petició comptava amb el vist i plau de l'ajuntament i de la Junta local, i l'única condició establerta per la Junta provincial fou prohibir a la mestra el cobrament de qualsevol tipus de lloguer per la cessió de la seva llar com a escola²⁶⁵.

El segon cas és del setembre de 1884 i fa referència a l'escola de nens de Caseres, on els problemes entre el mestre i l'ajuntament eren força greus, com hem vist. En aquest cas la Junta provincial d'Instrucció Pública acordava ordenar a l'alcalde que proveís al mestre d'un local amb les condicions necessàries o, en tot cas, que obligués al propietari del local on estava instal·lada l'escola *a que les deje en quieta y pacífica posesión de la misma*²⁶⁶. Aquest breu comentari no ens permet deduir quins eren exactament els

²⁶⁴ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 17 de setembre de 1880. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁶⁵ Acta de la sessió de 15 de maig de 1884 de la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Junta de Instrucción Publica. Tarragona, Lérida y Gerona 1884-1889. LI. 20/2/8/6. AHUB.

²⁶⁶ Acta de la sessió de 27 de setembre de 1884 de la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Junta de Instrucción Publica. Tarragona, Lérida y Gerona 1884-1889. LI. 20/2/8/6. AHUB.

problemes amb el local de l'escola, però cal entendre que, a més de no complir les condicions mínimes, el mestre i els alumnes patien les molèsties del propietari del local.

El tercer cas documentat d'escoles en mal estat és el de la de pàrvuls de Batea. El novembre de 1885 la Junta provincial va exigir a l'alcalde l'inici immediat de les obres d'arranjament de l'escola o la seva instal·lació en un nou local. Sembla ser, però, que l'ajuntament no en feu cas, donat que la junta va haver de repetir la seva ordre en dues ocasions més, el desembre de 1885 i el febrer de 1886, arribant a acordar una visita extraordinària de l'inspector per verificar l'estat del local el març de 1886²⁶⁷.

No hem localitzat l'informe de l'inspector, però del darrer acord pres per la Junta en aquest assumpte, es desprèn que el problema principal del local era d'espai. Així ho indica el fet que el maig de 1886 s'ordenés a l'alcalde la recerca d'un nou local de major capacitat, prohibint, fins que aquest estès disponible, que assistissin a l'escola més de vint-i-cinc alumnes. La mateixa mesura també s'havia d'aplicar a l'escola de nenes²⁶⁸.

El darrer dels quatre casos documentats és del desembre de 1885, quan la Junta provincial va traslladar a l'ajuntament de Bot i a la seva junta local, per tal que l'informessin, una instància de la mestra de la població on es queixava de l'estat de la seva escola²⁶⁹. Desconeixem, però, quina fou la resposta de l'ajuntament ni quin era el veritable estat del centre escolar de la població.

Les últimes dades sobre l'estat de les escoles durant aquest període la proporcionen els informes de la inspecció realitzada la tardor de 1889. Com en el cas de 1881, la informació és molt parcial, amb dades de només sis dels

²⁶⁷ Actes de les sessions de 20 de novembre i 19 de desembre de 1885, i de 27 de febrer i 22 de març de 1886 de la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Junta de Instrucción Pública. Tarragona, Lérida y Gerona 1884-1889. LI. 20/2/8/6. AHUB.

²⁶⁸ Acta de la sessió d'11 de maig de 1886 de la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Documentos relativos a las Juntas Provinciales de Instrucción Pública. Tarragona, Lérida, Gerona y Baleares 1885-1888. LI. 20/8/3/10. AHUB.

²⁶⁹ Acta de la sessió de 19 de desembre de 1885 de la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Junta de Instrucción Pública. Tarragona, Lérida y Gerona 1884-1889. LI. 20/2/8/6. AHUB.

municipis del partit (Batea, Caseres, Corbera d'Ebre, Móra d'Ebre, Prat de Comte i Riba-roja d'Ebre)²⁷⁰.

En aquest cas el nombre d'escoles inspeccionades fou de setze, de les quals dues no van ser avaluades. De la resta vuit van ser considerades en bon estat, per una la qualificació fou de mitjà i dues van rebre la nota de regular. Per les altres quatre, les qualificacions de l'inspector foren diverses, però en tots els casos posava de manifest el seu mal estat:

- escola de nens de Batea: no disposa de local
- escola de nens de Corbera d'Ebre: el local és petit i poc higiènic
- escola de nenes de Móra d'Ebre: el local està desgavellat i és petit
- escola de nens de Riba-roja d'Ebre: en molt mal estat

Com passava el 1881, les poques dades que ens aporta aquesta inspecció, semblen apuntar que només la meitat dels centres escolars del partit es podien considerar en bon estat.

Aquesta aparent realitat es veu confirmada, alhora que compensada en certa mesura, per la voluntat de molts ajuntaments del partit d'impulsar la construcció d'edificis de nova planta per acollir les seves escoles.

Al llarg dels vint-i-cinc primers anys de la Restauració fins a vuit dels divuit municipis del partit van endegar els tràmits necessaris per construir noves escoles. Malauradament, no sabem en quants d'aquests casos els projectes es van convertir en realitat.

El primer municipi en projectar la construcció d'unes noves escoles fou el de Vilalba dels Arcs, que el 1879 ja disposava d'un projecte confeccionat per l'arquitecte provincial Ramon Salas Ricomà. En la seva memòria s'exposa que el motiu per impulsar aquesta obra era l'estalvi dels lloguers que s'estaven pagant per l'escola de nenes i per l'edifici que acollia la casa de la vila.

²⁷⁰ Els informes de la inspecció de 1889 es troben repartits per diferents lligalls del fons d'Expedients del Rectorat del Districte Universitari. El de Batea és al de Visitas de inspectores a las escuelas de los pueblos de todo el Distrito 1876-1895, LI. 19/3/7/7; el de Casera a Inspección, información y oficios de escuelas públicas elementales de niños 1878-1894, LI. 19/4/6/2; el de Corbera d'Ebre a Visita de los inspectores a las escuelas de Cataluña. Pueblos de Cervià a Corts 1879-1895, LI. 10/4/1/1; el de Móra d'Ebre a Visitas de inspección a escuelas de primera enseñanza. Todo el Distrito. De Móra de Ebro a Nulles 1875-1897, LI. 19/3/7/3; el de Prat de Comte a Visitas de inspección a escuelas del Distrito Universitario "Ponts-Prats" 1877-1895, LI. 19/2/1/5; i el de Riba-roja d'Ebre a Visita de inspección a escuelas de pueblos de Cataluña de Ra a Ro 1876-1894, LI. 19/4/1/3. AHUB.

La idea era aplegar ambdós serveis en un mateix edifici de titularitat municipal, establint l'ajuntament a la primera planta, i l'escola de nenes i l'habitació de la mestra a les dues superiors, deixant la planta baixa pels jutjats municipals i les dependències pels detinguts. Segons el projecte, la sala de l'escola tindria 62,24 m² i podria acollir 80 alumnes.

Malauradament, però, les dificultats econòmiques de la població i la manca de subvencions estatals va posposar l'inici de les obres durant onze anys. Finalment, es van començar el 1890 i, després d'algunes aturades, es van finalitzar el 1894²⁷¹.

En els anys posteriors a la confecció del projecte de Vilalba dels Arcs, altres poblacions del partit van sol·licitar a la Diputació el serveis del seu arquitecte per redactar altres projectes escolars. L'abril de 1880 ho feu Móra d'Ebre i el setembre de 1881 Riba-roja d'Ebre, sense que coneguem quin fou el final d'aquestes iniciatives²⁷². Disposem de més informació pel que fa als projectes impulsats pels ajuntaments de la Fatarella i d'Ascó.

En el cas de la Fatarella l'ajuntament va disposar del projecte confeccionat per l'arquitecte provincial Francesc Barba el març de 1881. En la seva memòria l'arquitecte indicava que les raons de l'obra eren, d'una banda, el mal estat de l'escola de nenes i, de l'altre, l'amenaça de ruïna de l'edifici que acollia les dependències municipals. Es pretenia, doncs, enderrocar aquest edifici i construir-ne un de nou, de quatre plantes, on instal·lar-hi l'escola de nenes (a la planta baixa), l'ajuntament, els jutjats municipals, la presó i les habitacions per la mestra i el secretari municipal. Abans, però, calia expropiar una part de l'edifici que era d'un veí de la població, Andreu Llop. El pressupost total del projecte era de 15.923,55 ptes²⁷³.

La quantia del projecte va obligar l'ajuntament a sol·licitar les subvencions que l'Estat ofería des de l'aprovació d'ajudes per les construccions escolars el 1856. La primera informació sobre aquesta petició és del juny de 1881, però no fou fins un any després, el juny de 1882 que la Diputació va accedir a elevar-la al

²⁷¹ TORMO BENAVENT, David. "L'ensenyament primari a Vilalba dels Arcs. Els centres escolars 1834-1959" a Dossiers d'Història Terratenca núm. 13. Calaceit. Patronat Pro-Batea, 2007, 20-21.

²⁷² Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 30 d'abril de 1880 i de 30 de setembre de 1881. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁷³ Proyecto de Casa consistorial escuela de niñas con habitaciones para el pueblo de Fatarella 1881. Obres públiques 1864-1900. Vies i Obres. Escoles projectes I. Cpf. 57. AHDT.

ministeri corresponent²⁷⁴. Les raons d'aquesta dilació les causà el retard de l'enviament de la documentació necessària per poder fer aquest pas, sense que en cap cas s'especifiqui de quina documentació es tracta. Al llarg d'aquest any, la Diputació va requerir en diverses ocasions aquests documents a l'ajuntament, sense obtenir cap resposta. És possible que el problema que provocà l'endarreriment en la presentació d'aquests documents fos l'assumpte de l'expropiació que es recollia en la memòria de l'arquitecte provincial. Cal suposar, que al final, aquest tràmit es va acabar resolent i l'ajuntament va poder presentar tots els documents necessaris.

Un cop més, però, la manca de noves informacions al respecte fan impossible establir si, finalment, la subvenció sol·licitada fou concedida, ni si el nou edifici s'arribà a construir en els anys següents.

En el cas d'Ascó, si que coneixem quin fou el final del seu projecte escolar. Aquest va començar la seva tramitació burocràtica el març de 1882, quan la Diputació va recomanar al Governador el trasllat de l'expedient al ministeri de Foment, per tal que li fos concedida la subvenció necessària per fer-lo realitat²⁷⁵.

Rebut al juliol al ministeri, aquest el traslladà al Consell d'Instrucció Pública, per tal que en dictaminés la correcta adequació a la llei, el mes de novembre. El Consell en tractà l'assumpte el 23 de novembre de 1882.

En el seu dictamen es recull que l'ajuntament d'Ascó sol·licitava una subvenció del 50% del pressupost de l'obra, que ascendia a 30.286,56 ptes., comproment-se a aportar l'altre meitat a través de prestacions personals, materials i el seu transport. Un compromís que estava avalat pels acords de la junta local d'instrucció pública i la dels majors contribuents de la població.

També s'apunta que, en el darrer quinquenni, el municipi havia complert puntualment amb les seves obligacions vers l'ensenyament primari, arribant a consignar als seus pressupostos quantitats lleugerament superiors a les mínimes establertes per la llei.

El que semblava un seguit d'avantatges, als que calia sumar l'informe favorable de la Diputació de Tarragona i de la Junta provincial d'Instrucció Pública, es

²⁷⁴ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació d'1 de juny de 1881 i acta del Ple de la Diputació de 21 de juny de 1882. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁷⁵ Acta del Ple de la Diputació de 14 de març de 1882. Actes de la Diputació. AHDT.

van esvair en l'anàlisi del projecte arquitectònic. Basant-se en la distribució de l'edifici projectat i la incidència de la llum natural, el Consell va acordar desestimar la petició de subvenció:

En los planos se designa la planta baja para los dos salones de escuela y sus dependencias, y se observa que cada sala de las destinadas a la enseñanza en forma de trapecio ...mamente [il·legible] rectangular, solo se dan luces por los lados menores del trapecio y aun estas recibidas de un patio por uno de los lados, teniendo como tienen 13'50 metros de longitud por 5'53 termino medio de latitud.

En vista de estos datos, y por más que el expediente se ha tramitado en debida forma el Consejo no encuentra aceptable la parte de los planos que corresponde a los salones de escuela atendida la falta de luces que se observa, además de la mala disposición en que se proyectan, pues que, según los buenos principios pedagógicos, que para nada ha tenido presente el Inspector en su informe, deben recibirse de los lados mayores de la sala, y cree que mientras los planos no se modifiquen en esta parte, no procede proponer resolución²⁷⁶.

Malgrat aquest cop, l'ajuntament no va defallir en la seva voluntat de dotar-se d'unes noves escoles, i el juny de 1888 sol·licitava a la Diputació la cessió d'uns terrenys de l'estat per destinar-los a aquesta finalitat. Un cop examinat l'expedient i davant els informes que indicaven que les actuals escoles no reunien les condicions necessàries, ni tenien prou capacitat pels alumnes assistents, la Comissió Permanent va acordar elevar la petició a la superioritat informant-la favorablement²⁷⁷. En aquest segons cas, però, no hem pogut documentar si, finalment, l'ajuntament va aconseguir el seu objectiu.

El sisè ajuntament que va promoure la construcció d'un edifici escolar de nova planta va ser el de Miravet. El juny de 1886 la Comissió Permanent autoritzava el trasllat de l'arquitecte provincial fins a aquell municipi per tal de confeccionar

²⁷⁶ Dictamen del Consejo de Instrucción Pública, 23 de novembre de 1882. Dirección General de Primera Enseñanza. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8866. AGA.

²⁷⁷ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 28 de juny de 1888. Actes de la Diputació. AHDT.

els plànols i el pressupost per la construcció d'unes noves escoles²⁷⁸. Possiblement aquest primer intent no arribés a prosperar, donat que dos anys després, l'octubre de 1888, el consistori miravetà va tornar a fer la mateixa petició, essent novament aprovat l'enviament de l'arquitecte provincial al municipi per la confecció dels plànols i pressupost d'un nou edifici per les escoles²⁷⁹.

És possible que aquesta segona petició estès relacionada amb la circular de 29 de setembre de 1888, remesa pel Director General d'Instrucció Pública a les Juntes provincials del ram, on es reeditaven les línies de subvenció que l'Estat ofería per a la construcció de nous centres escolars.

El contingut de la circular destil·la un triomfalisme infundat vers els guanys obtinguts pel govern en matèria d'instrucció pública. Segons el text, un cop solucionat el problema del deute escolar, que en aquells moments havia quedat reduït a alguns casos excepcionals; i després de l'aprovació de la llei de jubilacions, només restava posar fi a la precarietat i males condicions que patien molts dels centres escolars del país.

Com hem vist fins ara, tot i les paraules del Director General, el problema del deute escolar restava molt lluny de trobar-se resolt, i les millores assolides amb la llei de jubilacions, tot ser força importants, tampoc es poden considerar com una avenç revolucionari en la resolució del conjunt dels problemes que patia l'ensenyament primari.

Per acabar d'arrodonir la qüestió, la circular prometia l'aportació anual de 250.000 ptes. dels pressupostos de l'estat per la subvenció de la construcció de centres escolars. Una quantitat que era molt inferior a la que havia dedicat el govern a aquesta qüestió en èpoques tan remotes com les del Bienni Progressista, quan es superava el milió de pessetes.

Cal entendre, doncs, que malgrat la retòrica triomfalista, les mesures exposades en la circular de 1888 eren més un salt enrere en aquest àmbit, que un impuls decidit a solucionar el problema del mal estat dels edificis escolars, que era el que es pregonava en el seu text.

²⁷⁸ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 16 de juny de 1886. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁷⁹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 12 d'octubre de 1888. Actes de la Diputació. AHDT.

Els darrers ajuntaments en sol·licitar la col·laboració de l'arquitecte provincial per la construcció de nous edificis escolars al partit van ser els de Gandesa i Benissanet. En el primer cas, tot indica que l'ajuntament ja havia endegat les obres de construcció del nou edifici el desembre de 1895, quan va sol·licitar l'ajuda de l'arquitecte provincial per modificar els plànols de les escoles. La modificació havia de permetre que el nou edifici fos capaç d'acollir a 120 alumnes, que era el nombre d'infants que, en aquells moments, assistien a les escoles de Gandesa²⁸⁰.

Pel que fa a Benissanet, com en d'altres casos, només sabem que el gener de 1897 va demanar a la Diputació que s'enviés l'arquitecte provincial a la població per tal de confeccionar els plànols i pressupostos necessaris per construir unes noves escoles²⁸¹.

Els mestres

A més dels problemes econòmics que patien molts dels mestres que exercien al partit de Gandesa, durant aquest primer període de la Restauració hem començat a documentar altres tipus de conflictes amb les autoritats locals.

Al cas de Caseres, que ja hem comentat més amunt, on l'ajuntament i la junta local van desenvolupar diverses estratègies per provocar la marxa dels mestres de la localitat (impedir que prenguessin possessió del càrrec, no atorgar-los l'habitació que prescrivia la llei o fer-los fora de la mateixa sense cap motiu), cal sumar-hi els de Vilalba dels Arcs, Pinell de Brai, Corbera d'Ebre i la Fatarella.

Si bé en el cas de Caseres tot sembla indicar que els motius de l'actitud de les autoritats municipals eren bàsicament econòmics, cercant la marxa dels mestres per declarar vacants les escoles i estalviar-se els costos del seu manteniment, en els altres quatre casos les motivacions inclouen aspectes morals i polítics, a més dels econòmics.

Cronològicament el primer d'aquests conflictes el trobem a Vilalba dels Arcs el febrer de 1881. L'origen del problema eren les queixes presentades davant la Junta provincial per alguns pares de família de la població contra el mestre

²⁸⁰ Certificat de l'ajuntament de Gandesa, 2 de desembre de 1895. Instrucció Pública 1885-1900. Expedients. Cpq. 9. AHDT.

²⁸¹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 22 de gener de 1897. Actes de la Diputació. AHDT.

Carles Soler. Preguntada al respecte la Junta local, aquesta va emetre un informe recollint les diverses faltes que havia comès el mestre²⁸².

La primera d'elles era l'incompliment reiterat de la seva obligació d'acompanyar els alumnes a l'església els dies festius. Segons consta a l'informe, el mestre només va complir amb aquest deure moral durant les primeres setmanes del seu exercici a la població. Preguntat pels motius que havien provocat aquesta falta, segons l'informe, el mestre va excusar-se dient que el molestaven les burles que rebia per part d'alguns veïns, quan acompanyava als nens als oficis eclesiàstics. L'informe no aclareix, però, si després d'aquella resposta la junta havia insistit en obligar-lo a complir amb aquell deure, o havia donat per bones les seves explicacions.

Les queixes també devien fer referència a l'abandonament temporal de les seves obligacions docents, donat que l'informe indica que durant el novembre de 1880 el mestre no va fer classes per trobar-se malalt, i que al llarg del mes següent les havia impartit un substitut.

El tercer aspecte que es recollia a les queixes del veïns era el mal exemple que donava el mestre amb el seu costum de posar malnoms als seus alumnes. En aquest sentit, la junta exposava que el mestre ja havia estat amonestat per aquesta actitud, que pensaven havia deixat de practicar.

La darrera de les queixes devia fer referència als mals resultats obtinguts pels seus alumnes, donat que l'informe recull l'acceptació d'aquesta realitat pels membres de la junta, tot i que apunten que el motiu, més que en la feina del docent, calia buscar-los en la escassa assiduitat amb que els alumnes assistien a les seves classes.

Vist el contingut d'aquestes queixes, sobretot la que fa referència a la qüestió de l'educació religiosa, se'ns fa estranya la resposta de la junta local per la seva manca de contundència. Més aviat, del text de l'informe, es desprèn una certa voluntat en defensar les accions del mestre, tot i reconèixer les seves faltes. Si tenim en compte que amb la reorganització de les juntes d'instrucció pública establerta al decret de 19 de març de 1875, aquestes recuperaven el seu esperit centralista i jeràrquic, sembla difícil que la junta local de Vilalba dels Arcs estès integrada per persones poc afins a la política oficial. Més, quan les

²⁸² Acta de la sessió ordinària de la Junta local d'Instrucció Pública d'1 de febrer de 1881. Llibres d'Actes. C. 327. AMV.

juntes locals les havien d'integrar l'alcalde, un regidor, el mossèn local i tres pares de família, aquests darrers nomenats pel Governador a partir d'una terna de noms presentada per l'ajuntament.

És possible, doncs, que, en aquest cas, la junta considerés que les queixes, o la seva procedència, no tenien el crèdit necessari, optant per defensar, amb certa timidesa, la feina feta per Carles Soler.

Dels casos documentats, el succés més greu va tenir lloc al Pinell de Brai el gener de 1884. La primera notícia sobre el conflicte, però, la documentem el març d'aquell any, quan la Junta provincial va donar compte de la denuncia de l'ajuntament contra la mestra Filomena Tarragó, per haver abandonat l'escola de la població, acordant ordenar-li que, esgotada com estava la llicència que li havien concedit temps enrere, tornés a l'escola²⁸³.

Quinze dies després, l'ajuntament informava a la Junta que la mestra encara no havia tornat a fer-se càrrec de l'escola, i el 26 de març va sol·licitar que no s'abonés a la mestra la part del seu sou corresponent als dies en que havia deixat l'escola vacant, situació que encara es produïa²⁸⁴.

Cal suposar que la Junta provincial va amonestar l'afectada, donat que aquesta va reaccionar el juliol d'aquell any amb un ofici on justificava les seves accions²⁸⁵. Segons les seves explicacions, el 18 de gener, abans d'abandonar la població, va encomanar a la seva substituta, Raimunda Amposta, que lliurés les claus del centre a l'alcalde, que era coneixedor de la seva marxa. Així mateix, l'11 d'abril, per tal de deixar lligats tots els assumptes que tenia pendants amb l'ajuntament, va demanar a Raimunda Amposta que lliurés a un representant de l'ajuntament els comptes de material del centre, degudament justificats, així com les 55 ptes. que havien sobrat. Dit representant municipal, va lliurar el document i els diners a l'alcalde com a president de la junta local durant la primera sessió que aquesta va celebrar. Sembla ser, però, que l'alcalde es va negar a acceptar els comptes, exigint que fos la pròpia mestra

²⁸³ Acta de la sessió de la Junta provincial d'Instrucció Pública de 10 de març de 1884. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Junta de Instrucció Pública. Tarragona, Lérida y Gerona 1884-1889. LI. 20/2/8/6. AHUB.

²⁸⁴ Actes de la sessió de la Junta provincial d'Instrucció Pública de 26 de març i 15 de maig de 1884. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Junta de Instrucció Pública. Tarragona, Lérida y Gerona 1884-1889. LI. 20/2/8/6. AHUB.

²⁸⁵ Ofici de Filomena Tarragó a la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona, 23 de juliol de 1884. Expedient de Filomena Tarragó. Personal. Expedients de Personal de les mestres. LI. 21/4/3/9. AHUB.

qui els lliurés. En aquest sentit, Filomena Tarragó exposava que s'havia resistit a aquella exigència *porque teme recibir algún insulto, como los que recibió al verse obligada a abandonar su destino para conservar su existencia.*

No fou, però, fins al desembre d'aquell any que la mestra va exposar els motius que l'havien forçat a deixar el Pinell de Brai el gener de 1884. Segons un escrit presentat davant el rector de la Universitat de Barcelona²⁸⁶, els motius de la fugida van ser les agressions patides per una part del veïnat, davant la passivitat de les autoritats municipals:

... el Sr. Alcalde que hoy está continuamente oficiando a Tarragona para fastidiar a la interesada miró con la mayor indiferencia la noche del 17 al 18 de Enero de 1884 como un motín rompía a pedradas los cristales de la habitación de la maestra y le disparaba armas de fuego con el fin tal vez de asaltar su casa o hacerle morir de terror.

Per aquesta raó la mestra es negava a tornar a la població i pregava al rector que intercedís davant la Junta provincial per evitar les sancions que aquesta li estava imposant. La sanció no era altra que el retorn de la part del sou corresponent als dies que havia deixat l'escola sense autorització, és a dir, entre el 18 de gener fins a darrers de març. En aquest punt, cal afegir que, possiblement, la Junta provincial que ara li reclamava els honoraris ja cobrats, havia estat la mateixa que a primers d'abril li havia concedit el trasllat a una escola de Tortosa, declarant vacant la de Pinell de Brai. És a dir, que la Junta hauria acceptat la versió de la mestra, donat que en cas d'abandonament voluntari injustificat hauria aplicat la llei, excloent-la del sistema de l'ensenyament públic.

Tot i que la documentació no ens indica quins foren els motius del motí popular contra la mestra, cal pensar que aquests comptaven amb el vist i plau de l'ajuntament. És possible que existissin diferències entre el consistori i la mestra, potser de caire polític, que haurien esperonat els ànims populars contra ella per tal d'obligar-la a marxar de la població. Val a dir que, en aquest cas, el

²⁸⁶ Ofici de Filomena Tarragó al rector de la Universitat de Barcelona, 14 de desembre de 1884. Expedient de Filomena Tarragó. Personal. Expedients de Personal de les mestres. LI. 21/4/3/9. AHUB.

grau de violència exercida indica la clara voluntat dels manifestants de fer-la marxar per salvar la vida. En tot cas, vist el doble joc de la Junta provincial, reubicant la mestra per una banda i atenent les reclamacions econòmiques de l'ajuntament per l'altra, tot sembla indicar que aquest últim gaudia de cert pes polític a la província. Un possible reflex del pes del caciquisme local en el sistema de la Restauració; caciquisme que, com en d'altres zones rurals allunyades dels grans nuclis urbans, estava molt arrelat al partit de Gandesa.

El tercer cas també reflecteix un enfrontament directe entre un mestre i un alcalde, Ramon Monner i Pere Masot. Els fets es van produir a Corbera d'Ebre, essent una mostra clara del xoc d'interessos entre les dues parts que desembocaren en una mena de pols entre el mestre i les autoritats superiors.

L'esclat del conflicte sembla ser que el provocà una queixa del mestre formulada davant el Governador, el setembre de 1889, pel mal estat en que es trobava l'escola²⁸⁷. La reacció de la junta local, que presidia l'alcalde, fou la defensa de l'estat de l'escola, indicant que tenia prou ventilació i ordenant el tancament d'una porta oberta pel mestre als murs de l'edifici, per comunicar l'aula amb el pati on hi havia la comuna pels alumnes. Aclarit aquest punt, es va aprofitar per amonestar el mestre per la seva mala conducta, denunciada per diversos veïns, i per exigir-li que lliurés els comptes de l'escola, que feia alguns anys que no presentava²⁸⁸.

Cal suposar que el mestre va reiterar les seves queixes davant les autoritats provincials, donat que en la sessió celebrada una setmana després d'acordar la seva amonestació, la junta local va tornar a tractar la qüestió. En aquest cas, els assistents van acordar els següents punts en resposta a un ofici del Governador: en primer lloc volien desmentir el mestre, indicant que a l'escola no hi assistien entre 80 i 125 alumnes, com aquest deia, si no de 60 a 70; en segon lloc continuaven defensant les condicions higièniques de l'escola de nens, indicant que les males olors denunciades pel mestre provenien del pati de la comuna i es filtraven a través de la porta que aquest havia obert sense cap autorització i que, tot i l'ordre rebuda, encara no havia tapiat; finalment,

²⁸⁷ Ofici de Ramon Monner al Governador de Tarragona, 21 de setembre de 1889. Expedient de Ramon Monner. Personal. Expedients de Personal dels mestres. LI. 21/5/6/8. AHUB.

²⁸⁸ Certificat de l'acta de la sessió de la Junta local d'Instrucció Pública de 19 d'octubre de 1889. Expedient de Ramon Monner. Personal. Expedients de Personal dels mestres. LI. 21/5/6/8. AHUB.

respecte a la necessitat d'un ajudant per fer front al gran nombre d'alumnes, s'afirmava que aquest no havia de ser necessari, donat que el mestre disposava de prou temps per atendre els seus negocis, als que dedicava més hores que a la docència²⁸⁹.

És en aquest punt on, sembla ser, existia el veritable conflicte entre les autoritats locals i el mestre. Tan es així, que el 30 de desembre l'alcalde, Pere Masot, es va adreçar al Governador per informar-lo que Ramon Monner ocupava el pis superior de l'escola amb productes de comerç. El sobrepès que aquests materials suposaven podia provocar l'esfondrament del sostre de la sala de l'aula, posant en perill la vida dels alumnes, a més de suposar un risc per tota la població en cas d'incendi²⁹⁰.

Per provar de resoldre aquella disputa local, les autoritats provincials van enviar a l'inspector provincial a Corbera d'Ebre. El seu informe, de gener de 1890, deixa entreveure que ambdues parts tenien raó en les seves queixes. D'una banda s'aconsellava ordenar l'ajuntament que millorés les condicions higièniques de l'escola, que eren deficientes; mentre que de l'altra es prohibia al mestre que acceptés nens menors de sis anys a l'escola, per tal d'evitar la seva massificació, i que deixés d'utilitzar l'edifici escolar com a magatzem per als seus productes pel perill que això suposava²⁹¹.

Tot i que dos mesos després de l'informe, el mestre va notificar que havia desallotjat el segon pis de l'escola, una nova visita d'inspecció duta a terme el febrer de 1891, delatava que no ho havia fet. Davant la seva desobediència, considerada per l'inspector com una falta de respecte a l'autoritat de l'alcalde, recomanava que el mestre fos apercibut oficialment²⁹².

L'apercebiment, però, no va canviar l'actitud de Ramon Monner, donat que en la inspecció de l'any següent, es va constatar que el segon pis de l'escola seguia servint de magatzem pels productes comercials que, teòricament, venia

²⁸⁹ Certificat de l'acta de la sessió de la Junta local d'Instrucció Pública de 27 d'octubre de 1889. Expedient de Ramon Monner. Personal. Expedients de Personal dels mestres. Ll. 21/5/6/8. AHUB.

²⁹⁰ Ofici de l'alcalde de Corbera d'Ebre al Governador, 30 de desembre de 1889. Expedient de Ramon Monner. Personal. Expedients de Personal dels mestres. Ll. 21/5/6/8. AHUB.

²⁹¹ Informe de l'inspector provincial de gener de 1890. Expedient de Ramon Monner. Personal. Expedients de Personal dels mestres. Ll. 21/5/6/8. AHUB.

²⁹² Informe de l'inspector provincial de 28 de febrer de 1891. Expedient de Ramon Monner. Personal. Expedients de Personal dels mestres. Ll. 21/5/6/8. AHUB.

el seu fill. Per aquesta raó, davant la reincidència, es va castigar al mestre amb una nota negativa al seu expedient²⁹³.

La sanció administrativa no va posar fi a la resistència del mestre a obeir les autoritats local i provincial. L'enfrontament va continuar amb noves acusacions, que van suposar-li l'obertura d'un expedient per abandonament del seu càrrec. Aquest es va acabar resolent el juny de 1895, amb el sobreseïment del cas per la Direcció General d'Instrucció Pública, que no va excloure l'amonestació oficial al mestre per la seva manca de respecte per l'autoritat²⁹⁴.

A diferència del cas de Corbera d'Ebre, el documentat a la Fatarella té com a rerefons una qüestió moral o, si més no, la percepció que es tenia popularment sobre la conducta moral a molts pobles del país.

El desembre de 1897 l'alcalde de la Fatarella, Andreu Balsebre, adreçava a la Junta provincial d'Instrucció Pública el certificat d'una de les actes de la Junta local per demanar la seva intervenció. El problema amb el mestre de la població era el següent:

... que algunos vecinos de esta localidad le habían denunciado la mala costumbre que tiene este maestro interino Don Francisco Masó Parés, por las continuas riñas que tiene con la que dice es su esposa, escandalizando con las palabras obscenas que pronuncian delante de los niños y sus blasfemias en la escuela, motivando con tan censurable conducta que varios vecinos se han visto obligados de privar a sus hijos el que asistan a la escuela, por cuya razón atendido que ya algunas veces ha amonestado particularmente al dicho Francisco Masó Parés a fin de que hiciera cesar tan criminal y escandalosa conducta y no había podido conseguir se corrija, proponía a la junta se mande copia de esta acta al Excmo. Sr. Presidente de Junta de Instrucción de esta Provincia con el objeto de suplicar de dicho Excmo. Sr. se digne imponer un correctivo al precitado Sr. Maestro interino, y que llegado el caso de no querer

²⁹³ Informe de l'inspector provincial de setembre de 1892. Expedient de Ramon Monner. Personal. Expedients de Personal dels mestres. Ll. 21/5/6/8. AHUB.

²⁹⁴ Ofici del Director General d'Instrucció Pública al rector de la Universitat de Barcelona, 19 de juny de 1895. Expedient de Ramon Monner. Personal. Expedients de Personal dels mestres. Ll. 21/5/6/8. AHUB.

*obedecerle le destituya, pues de otra manera llegará el deplorable caso de quedar abandonada la instrucción primaria de la infancia*²⁹⁵.

La queixa fou traslladada al rector de la Universitat de Barcelona, que el 7 de febrer va acordar nomenar un nou mestre per la població. Pocs dies després, l'afectat, Francesc Masó, escrivia al rectorat per exposar la seva versió dels fets:

*Que habiendo sido declarado cesante del cargo de Maestro interino de la Escuela pública de niños de la Fatarella sin saber el motivo ni haber sido amonestado por la M.I. Junta Provincial de Instrucción pública de Tarragona ni haber faltado un sólo día en el desempeño de mi cargo, creemos que nos han puesto una gran calumnia, pues como a mi esposa le acometen a menudo ataques de nervios se pone a gritar pidiendo auxilio diciendo que la matan, y como tiene una hija de nueve años bastante traviesa por hallarse viuda mi esposa cuando me casé con ella, alguna vez tenemos querellas por su causa y sabemos que en la población nos han hecho pasar por herejes y a mi esposa que era una mujer de mundo y también que no estamos casados cuando pueden averiguarlo escribiendo al reverendo Mosén Joaquín Bartomeu Cura párroco de la parroquia de San Juan de Tarragona que nos casaron el día 25 septiembre próximo pasado; ...*²⁹⁶

Per tot l'exposat, demanava ser nomenat per una altra escola, afegint que gaudia de certes influències, donat que la seva esposa era neboda d'un apotecari de Tarragona i cosina d'Antoni Ferratges, senador i marquès de Mont-roig. Malgrat aquestes suposades influències, Francesc Masó no fou nomenat per una nova escola fins al setembre d'aquell any, essent destinat a Balenyà (Osona).

A la llum d'aquests casos, considerem que la seva existència, malgrat la gravetat dels fets del Pinell o de Caseres, fou quelcom extraordinari. És a dir,

²⁹⁵ Certificat de l'acta de la sessió de la Junta local d'Instrucció Pública de 28 de desembre de 1897. Expedient de Martí Torres. Personal. Expedients de Personal dels mestres. Ll. 21/6/4/8. AHUB.

²⁹⁶ Instància de Francesc Masó al rector de la Universitat de Barcelona, 19 de febrer de 1898. Expedient de Francesc Masó. Personal. Expedients de Personal dels mestres. Ll. 21/5/6/3. AHUB.

que a banda del problema econòmic, que era força greu, no es pot considerar que el partit de Gandesa, en general, experimentés un rebuig directe ni constant a l'ensenyament primari ni als seus mestres. És cert, però, que es pot entreveure que el caciquisme, la influència política d'alguns alcaldes, podia influir directament en la vida dels docents, obligant-los a reaccionar davant els abusos de poder segons el seu caràcter (resistir-se o marxar). Aquesta realitat, malauradament, devia formar part de la vida quotidiana de qualsevol mestre al llarg de la major part del període analitzat en aquest treball.

Els alumnes

Malgrat considerar que els alumnes són els altres grans protagonistes del sistema educatiu públic, a diferència del cas dels mestres, és molt poca la documentació que ens parla sobre ells. Tampoc tenen un excessiu protagonisme en la legislació, que es limita a establir les edats escolars i les matèries de l'ensenyament, sense anar molt més enllà.

La manca de documentació limita el nostre anàlisi a dos aspectes relacionats amb l'alumnat: l'absentisme escolar i, tot i que indirectament, les taxes d'alfabetització, que haurien de reflectir els resultats d'una part de l'educació rebuda.

En el primer cas, les informacions per aquest període són molt escasses i fragmentades. Les primeres dades documentades provenen de la inspecció de 1881, de la qual només s'han localitzat els informes de tres municipis del partit.

Si les comparem amb les dades de 1864 (veure Taules 11 i 12), que són les úniques de que disposem, observem que el problema de l'absentisme, gairebé dues dècades després, no havia canviat gaire. En el cas dels nens, cal destacar l'augment de l'absentisme a Batea, que passa del 7,15% al 31,82% entre ambdós moments. En els altres dos casos, Móra d'Ebre va rebaixar lleugerament el percentatge d'absentisme i Riba-roja el va augmentar en un punt.

En el cas de les noies, la taxa d'absentisme havia augmentat tant a Batea com a Móra d'Ebre en més de disset punts, tot i que a Riba-roja d'Ebre es reduís en la mateixa proporció.

25. ABSENTISME ESCOLAR A LES ESCOLES DE NENS EL 1881

	Alumnes matriculats	Menors de 6 anys	Entre 6 i 10 anys	Majors de 10 anys	Assistència regular	Taxa d'absentisme
Batea	88	0	58	30	60	31,82
Móra d'Ebre	144	0	82	62	125	13,20
Riba-roja d'Ebre¹	84	22	29	23	54	35,72

¹ En aquest cas, l'informe indica que la xifra de 54 alumnes com assistència regular només correspon a l'hivern, a l'estiu el nombre regular d'assistents es redueix fins als 20.

26. ABSENTISME ESCOLAR A LES ESCOLES DE NENES EL 1881

	Alumnes matriculats	Menors de 6 anys	Entre 6 i 10 anys	Majors de 10 anys	Assistència regular	Taxa d'absentisme
Batea	108	34	49	25	70	35,19
Móra d'Ebre 1	50	10	32	8	15	70,00
Móra d'Ebre 2	181	13	100	68	98	45,86
Riba-roja d'Ebre¹	91	24	48	19	70	23,08

¹ En aquest cas, l'informe indica que la xifra de 70 alumnes com assistència regular només correspon a l'hivern, a l'estiu el nombre regular d'assistents es redueix fins als 25.

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a la visita de l'inspecció d'ensenyament primari de juny de 1881. Fons: Ensenyament Primari. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visites de la inspecció LI. 19/3/7/7, 19/3/7/3 i 19/4/1/3. AHUB.

Malgrat la migradesa de les dades, ens inclinem a pensar que l'absentisme escolar continuava sent el principal problema en l'escolarització al partit de Gandesa. Un problema on la influència de l'estat de les escoles o de l'actitud dels docents, tot i tenir el seu paper, no era determinant. Si ho era, però, l'activitat econòmica predominant al partit: l'agricultura. Una agricultura, poc tecnificada, que en diversos moments de l'any requeria d'un gran nombre de mà d'obra que els petits propietaris, majoritaris en el règim d'explotació de la terra al partit, cobrien amb els seus propis fills.

Un exemple d'aquesta realitat ens la proporciona la documentació de l'ajuntament d'Horta de Sant Joan en relació a l'any 1883. L'octubre d'aquell any, la matrícula d'alumnes que aquell mes assistiren a les escoles públiques del municipi fou de 46 nens i 63 nenes d'entre 5 i 15 anys. Una xifra molt inferior al cens de nens i nenes en edat escolar, entre els 6 i 9 anys, del desembre d'aquell any, que recollia 79 nens i 108 nenes²⁹⁷.

²⁹⁷ Matrícules i assistència. Documentació escolar. C. 568 i 462. AMHSJ.

És a dir, que si tenim en compte que en la matrícula s'hi comptabilitzaven alumnes que no tenien, oficialment, edat escolar, cal considerar que ni la meitat dels nens i nenes d'Horta de Sant Joan en aquesta edat assistien a l'escola, si més no de forma regular.

Aquesta irregularitat en l'assistència, condicionada per l'estacionalitat dels treballs agraris, es posa de manifest en els censos trimestrals que es conserven a l'arxiu d'Horta de Sant Joan.

27. MATRÍCULA D'ASSISTÈNCIA SEMESTRAL A HORTA DE SANT JOAN 1883-1885

Escola de nens		Escola de nenes	
Semestre	Alumnes	Semestre	Alumnes
novembre 1883 - abril 1884	97	octubre 1883 - març 1884	76
maig 1884 - octubre 1884	109	abril 1884 - setembre 1884	80
novembre 1884 - abril 1885	66	octubre 1884 - març 1885	114

Elaboració pròpia a partir de les dades de Matricules i assistència. Documentació escolar. C. 568 i 462. AMHSJ.

Les dades proporcionades pels informes de la inspecció de la tardor de 1889, que inclouen sis dels divuit municipis del partit, ratifiquen la importància del problema de l'absentisme escolar.

En els tres casos en que podem establir comparacions amb les dades de 1881, observem alguns canvis, amb lleugers augments o disminucions en la taxa d'absentisme escolar. El més destacable és, sens dubte, el de les escoles de nenes de Móra d'Ebre, on l'absentisme va es reduir considerablement. Cal assenyalar, però, que aquesta reducció possiblement estigui directament relacionada amb la disminució de la matrícula d'alumnes, que en vuit anys va passar de 231 nenes a només 54, sense que haguem pogut documentar cap circumstància que ho justifiqui.

En els altres dos casos on la inspecció de 1889 va recollir les dades d'assistència i absentisme, els de Caseres i Corbera d'Ebre, les seves taxes són similars a les de la resta de poblacions, superant en més de deu punts les que tenien el 1864.

28. ABSENTISME ESCOLAR A LES ESCOLES DE NENS EL 1889

	Alumnes matriculats	Menors de 6 anys	Entre 6 i 10 anys	Majors de 10 anys	Assistència regular	Taxa d'absentisme
Batea	141	0	118	23	120	14,90
Caseres	118	118	0	0	80	32,21
Corbera d'Ebre	182	27	96	59	125	31,32
Móra d'Ebre	110	0	68	42	85	22,73
Prat de Comte	24	0	19	5	SD	SD
Riba-roja d'Ebre	96	SD	70	SD	75	21,88

29. ABSENTISME ESCOLAR A LES ESCOLES DE NENES EL 1889

	Alumnes matriculats	Menors de 6 anys	Entre 6 i 10 anys	Majors de 10 anys	Assistència regular	Taxa d'absentisme
Batea 1	110	18	56	36	80	27,28
Batea 2	125	12	51	62	80	36,00
Caseres	35	12	15	8	18	48,58
Corbera d'Ebre	132	28	68	46	90	31,82
Móra d'Ebre 1	14	3	8	3	14	0,00
Móra d'Ebre 2	40	4	15	21	30	25,00
Prat de Comte	28	0	21	7	SD	SD
Riba-roja d'Ebre	80	SD	30	SD	60	25,00

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a la visita de l'inspecció d'ensenyament primari de juny de 1881. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Visites de la inspecció LI. 19/3/7/7, 19/3/7/3 i 19/4/1/3. AHUB.

Val a dir, però, que aquest no era un problema exclusiu del partit de Gandesa, com ja hem apuntat en diverses ocasions. Les dades d'altres estudis de municipis de la província de Tarragona durant aquest període demostren que l'absentisme era una lacra que afectava el conjunt del sistema escolar primari. L'estudi de Joan Milà sobre la Selva del Camp (Baix Camp) ens aporta dades sobre la situació a les escoles del municipi el curs de 1882-1883²⁹⁸. En aquest curs el nombre de nens i nenes matriculades en els centres d'aquesta població era de 304, tot i que pel mateix any el cens local només recollia a 186 nens i nenes en edat escolar. És a dir, com en la majoria de les poblacions rurals, l'edat dels alumnes que assistien als centres públics d'ensenyament primari era superior a l'establert per la llei, afavorint la massificació de les aules. Com ja apuntaven en l'anàlisi de les dades de 1864, possiblement l'ampliació de l'edat escolar estigui relacionada amb el problema de l'absentisme. Així doncs, els llargs períodes en que els infants no assistien a les classes quan

²⁹⁸ MILÀ, Joan. Op. cit., 408 i 409.

tenien l'edat escolar legal, es suplia amb més anys d'assistència, amb l'objectiu d'assolir els mateixos coneixements, però amb més temps.

Pel que fa a l'assistència, les dades de la Selva del Camp, revelen que un 28,30% dels alumnes no assistien quasi mai a classe, i que només ho feien sovint el 25,00% dels matriculats. Unes dades que situarien la taxa d'absentisme per damunt del 30%, essent igual o superior a la dels municipis del partit de Gandesa.

No són gaire diferents les dades aportades per Ferran Grau en el seu estudi sobre una de les escoles de nens d'Ulldecona (Montsià)²⁹⁹. En aquest cas, l'any de referència és el 1887, durant el qual la mitjana de matriculats a l'escola és de 144 alumnes, fluctuant des dels 153 del mes de novembre, fins als 136 dels mesos de juliol i agost. Segons aquest estudi, l'assistència mitjana d'aquell any fou de 91 alumnes, situant la taxa d'absentisme en el 36,81% dels matriculats. Una taxa que s'eleva fins al 55,89% per al trimestre de juliol a setembre, on es concentren la majoria de les feines agràries relacionades amb la recol·lecció.

Pel que fa a l'alfabetització de la població, les dades existents per aquest període al partit de Gandesa, i també a nivell general, són molt escasses. De fet, pel que fa al partit, en aquests moments només comptem amb les dades d'Horta de Sant Joan de l'any 1889.

Com es pot observar a la Taula 30, la taxa d'alfabetització d'aquesta població, després de, com a mínim, mig segle de presència d'escoles públiques, és una mostra clara del fracàs del sistema escolar públic del liberalisme. Aquesta és, si més no, la conclusió immediata a que condueix la constatació que només un 11,41% de la població estava alfabetitzada. Un percentatge que s'eleva fins a poc més del 17% pel que fa a la població masculina, per descendir fins a un dramàtic 6% en el cas femení.

Una diferència que, en aquest cas, no es pot adjudicar a la lenta implantació de l'ensenyament femení públic, donat que, segons les dades proporcionades per Pascual Madoz, el 1842 Horta de Sant Joan ja disposava d'escoles per ambdós sexes, tot i que la primera mestra documentada en aquella població no ens apareix fins el 1853.

²⁹⁹ GRAU VERGE, Ferran. "L'ensenyament a la Ulldecona del segle XIX" a Raïls núm. 21. Ulldecona. Centre d'Estudis d'Ulldecona, 2005, 55.

30. TAXA D'ALFABETITZACIÓ A HORTA DE SANT JOAN EL 1889

	Total	Sap llegir i escriure	%	No sap llegir ni escriure	%
Població censada	2.313	264	11,41	2049	88,59
Homes	1.136	194	17,08	942	82,92
Dones	1.177	70	5,95	1107	94,05
Homes majors de 9 anys	774	185	23,90	589	76,10
Propietaris	15	13	86,67	2	13,33
Lauradors	764	139	18,19	625	81,81
Jornalers	44	4	9,09	40	90,91
Pastors	8	0	0,00	8	100,00
Menestrals i altres oficis	18	14	77,78	4	22,22
Professions liberals	6	6	100,00	0	0,00
Eclesiàstics	3	3	100,00	0	0,00
Estudiants	6	6	100,00	0	0,00
Servei domèstic	8	0	0,00	8	100,00
Dones majors de 9 anys	870	66	7,59	804	92,41
Propietàries	4	3	75,00	1	25,00
Mestresses de casa	854	61	7,14	793	92,86
Servei domèstic	11	1	9,09	10	90,91
Professions liberals	1	1	100,00	0	0,00

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes al padró municipal de 30 de juny de 1889. Padró d'habitants. C. 567. AMHSJ

Cal entendre, doncs, que tot i la igualtat d'oportunitats per als nens i nenes d'Horta de Sant Joan, els primers van treure'n un major profit, tot i el curt percentatge d'alfabetització de la població. Una hipòtesi que semblen confirmar les poques dades de que disposem relacionades amb l'absentisme escolar femení en aquesta població. El 1864 les taxes d'absentisme d'ambdós sexes eren similars, amb un lleuger increment de quatre punts en el cas dels nois (40,00% dels nois i 35,90% de les noies). Una dada a la que cal afegir que el nombre de noies matriculades aquell any era superior al dels nois (60 nois i 78 noies). Una situació que es tornava a repetir el 1883, amb 63 nenes matriculades per només 46 nens.

És a dir, que tot i que el nombre de noies matriculades podria haver estat al llarg del període més elevat que el de nois, i que aquestes s'absentaven menys de l'escola, els resultats del cens de 1889 deixen clar que el seu pas per l'escola no garantia la seva alfabetització.

En aquest cas, la diferència d'onze punts entre els dos sexes, caldria trobar-la en la possible pèrdua dels hàbits i coneixements adquirits al llarg del temps. En el cas de les dones, que en la immensa majoria són identificades al cens com a mestresses de casa, sembla difícil que la seva activitat diària, en un món marcadament rural i relativament aïllat, els permetés l'ús freqüent dels coneixements adquirits a l'escola, més enllà d'aquells relacionats amb les labors i altres feines domèstiques.

En el cas masculí, amb un nombre considerable de llauradors, és a dir, petits propietaris, era més probable que, en un moment o altre de la seva vida, es veiessin obligats a utilitzar els seus coneixements escolars, per rudimentaris que poguessin ser.

En tots dos casos, però, no cal oblidar que la pèrdua d'aquests coneixements també s'ha de relacionar directament amb la llengua emprada en el sistema educatiu públic: el castellà. En una societat plenament catalanitzada, on el castellà era només l'idioma de l'escola, el servei militar i els tractes amb les administracions, els coneixements adquirits en aquesta llengua, aliena al món social quotidià, s'havien de perdre, per força, amb molta més facilitat. Alhora, el seu aprenentatge, és a dir, l'obligació d'aprendre una llengua estranya al món familiar dels infants, ja era un obstacle a tenir en compte a l'hora de valorar el grau de coneixements que, en només tres anys, podien adquirir els alumnes.

Per tal de situar les dades d'Horta de Sant Joan cal comparar-les amb les que proporciona el cens de 1887. Segons l'estudi de Raquel de la Arada³⁰⁰, les dades d'aquest cens oferien una taxa d'alfabetització per Catalunya del 29,3%, és a dir, més del doble de la que tenia Horta de Sant Joan. Pel que fa a sexes, en el cas dels homes la mitja catalana era del 37,07%, i la de les dones del 17,38%. La primera doncs, duplica la taxa d'alfabetització masculina d'aquesta població del partit, mentre que en el cas de les dones gairebé la triplica.

Si traslладem aquesta comparació a les comarques que s'acabarien creant sobre l'antic territori del partit de Gadesa, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta, les diferències són molt menors. En el cas de la Ribera d'Ebre, en que només sis dels seus municipis formaven part del partit, la taxa de persones que no sabien

³⁰⁰ ARADA ACEBES, Raquel de la. Les dones a Catalunya en la transició de l'antic al nou règim: esferes públiques i privades. Tesis en xarxa. Universitat de Barcelona, defensada el 3 de març de 2006, 210-218.

llegir ni escriure, segons el cens de 1887, era del 83'68%, molt similar a la de la Terra Alta, que era del 83,08%. És a dir, que Horta de Sant Joan només superava lleugerament la mitjana del partit, en poc més de cinc punts.

Pel que fa a la distribució per sexes, les xifres d'Horta de Sant Joan també són lleugerament superiors a les de les dues comarques. La taxa d'homes analfabets a la Ribera d'Ebre era del 76,9%, mentre que per la Terra Alta era del 76,6%. La d'Horta de Sant Joan, en aquest cas, es situava sis punts per damunt de la mitjana. En el cas de les dones, les diferències entre les dades locals i comarcals són similars. A la Ribera d'Ebre el percentatge d'analfabetisme femení es situava en el 90,2%, i a la Terra Alta era del 89,5%; és a dir, quatre o cinc punts per sota del d'Horta de Sant Joan.

De fet, l'autora de l'estudi apunta que en el total de les comarques catalanes, les úniques quatre que tenien una taxa d'alfabetització inferior al 25% eren les ebrenques.

Cal assenyalar que totes aquestes dades contemplen el total de la població, incloent els menors de nou anys que, en teoria, encara es troben en ple procés d'escolarització. Si atenem a les xifres de la població major de nou anys, la taxa d'alfabetització d'Horta de Sant Joan s'eleva fins al 15,26%. En termes de gènere aquest augment es tradueix amb el 23,90% del homes i el 7,59% de les dones, és a dir, que el sector masculí experimenta un sensible creixement de gairebé set punts, mentre que el femení no arriba als dos.

Si considerem que després de passar més de tres anys, encara que no fossin complets, a les aules de l'escola, sembla poc probable que la majoria d'alumnes no haguessin assolit uns coneixements mínims en lectura, escriptura i àlgebra, aquesta diferència en l'alfabetització entre gèneres, reforçaria la hipòtesi de la influència del seu ús en la conservació dels mateixos que, recordem-ho, s'havien après en una llengua diferent a la d'ús quotidià.

En aquest sentit, sempre dins del gènere masculí, una altra dada a tenir en compte són els índex d'alfabetització en relació a la qualificació professional. Així ens trobem amb un elevat índex d'alfabetització entre els propietaris, que hauríem d'equiparar amb els terratinents d'altres zones, tot i que la extensió de les propietats seria sensiblement inferior, que arriba al 86,67%, seguint del dels menestrals, amb un 77,78%. Ambdues classes laborals es veien obligades a

utilitzar sovint els coneixements adquirits durant la seva escolarització per al normal desenvolupament de les seves activitats econòmiques.

Aquest ús descendiria en altres àmbits de la classificació laboral, reduint-se segons la necessitat de les mateixes. Així, l'índex d'alfabetització dels llauradors es redueix fins al 18,19% del total, sent encara més baixa entre els jornalers, amb un 9,09%, per acabar reduint-se a zero entre els pastors i els empleats en el servei domèstic.

Ens apareix així un factor que no hem trobat recollit en els diferents estudis publicats sobre l'escolarització, consultats per fer aquest treball, que és la incidència de l'ús dels coneixements adquirits a l'hora de valorar els resultats de l'escolarització. Com hem vist fins ara, en el cas del partit de Gandesa, la escolarització d'una part considerable de la població al llarg dels tres darrers quarts del segle XIX és un fet. Malgrat tot, però, les comarques del partit tenien el 1887 unes taxes d'alfabetització inferiors al 17%.

L'anàlisi d'aquest factor s'escapa als objectius d'aquest treball, però no podem deixar de considerar que la escolarització impulsada pels liberals, si més no a Catalunya, va obviar l'arrelament social de la llengua catalana i la realitat social del país, que encara era eminentment agrària. L'ús continuat, en els preàmbuls dels textos legislatius, de l'educació universal com a motor de la modernització de l'estat, no contemplava, però, que la major part d'aquell estat continuava aliè a la pretesa modernització, que no era altra cosa que la industrialització de certes àrees del territori.

El pes de l'Espanya agrària en el conjunt de la distribució demogràfica espanyola fins ben entrat el segle XX, podria explicar, si més no en part, la lentitud amb que es van anar assolint majors quotes d'alfabetització a l'estat.

Aquest factor, però, no menysté la desídia demostrada pels governs liberals a l'hora de solucionar els nombrosos problemes que afectaven a l'ensenyament primari, perpetuant, durant tot el segle XIX, la política de traslladar a les administracions locals la responsabilitat del seu desenvolupament i sosteniment econòmic.

**DEL MINISTERI D'INSTRUCCIÓ
PÚBLICA I BELLES ARTS A LA
SEGONA REPÚBLICA (1900-1931)**

L'ACCIÓ LEGISLATIVA DEL MINISTERI D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA I BELLES ARTS FINS EL 1931

La creació del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts fou fruit de la reacció que la desfeta de 1898 va provocar en la política espanyola. La derrota militar davant els Estats Units i la pèrdua de les darreres colònies d'ultramar va posar de manifest, a ulls dels seus contemporanis, totes les mancances i problemes no resolts d'un estat que, des de feia temps, havia perdut el seu lloc entre les principals potències mundials.

L'anàlisi crítica de la realitat espanyola es va canalitzar a través del regeneracionisme, postulat per diferents intel·lectuals i polítics, en un intent de redreçar una Espanya que, malgrat set dècades de governs liberals, continuava molt lluny dels models europeus que exemplificaven el món modern.

Entre les diferents raons i causes que, pels regeneracionistes, explicaven el desastre espanyol es comptava el fracàs del model escolar públic. Un fracàs que es constata en comprovar que les taxes d'analfabetisme vorejaven el 40% de la població espanyola, i en la persistència dels mateixos problemes amb que s'havien trobat els primers governs liberals el 1834: manca de centres escolars suficients, escassa formació dels docents, el deute escolar, ... Tot plegat, era considerat un dels factors que havien provocat la decadència de la que, encara no feia cent anys, era considerada una de les primeres potències mundials¹.

Per tal de reconduir la realitat educativa i regenerar-la, el govern conservador de Francisco Silvela va impulsar la reorganització del ministeri de Foment. Aquesta es va concretar en el reial decret de 18 d'abril de 1900, pel qual es suprimia aquest ministeri i se'n creaven dos de nous: el ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts i el d'Agricultura, Indústria, Comerç i Obres Públiques.

¹ GONZÁLEZ-AGAPITO, J., MARQUÉS, S., MAYORDOMO, A. I SUREDA, B. Tradició i renovació pedagògica 1898-1939. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, 97.

En el seu preàmbul, el reial decret exposava el motius per dur a terme aquesta reorganització, estretament vinculats a la voluntat de regeneració de la pàtria:

En la obra de reconstitución de los organismos por medio de los cuales el Estado ha de impulsar el desenvolvimiento de la Nación, dotándola de medios para afirmar y mantener su personalidad independiente, hay dos órdenes de instituciones que reclaman urgentes reformas y necesarias actividades; la instrucción general y los intereses materiales que responden a las dos grandes fuerzas generadoras del progreso y de la riqueza de un pueblo, su cultural moral y sus instrumentos de producción, de trabajo y de cambio.

S'endegava així una nova etapa en la història de l'educació espanyola, marcada per la voluntat de transformar la realitat escolar i educativa per tal d'equiparar-la amb la dels països occidentals més avançats. De fet, els primers anys d'existència del nou ministeri, com veurem, es van traduir en un seguit de reformes del vell sistema, ancorat en la llei de 1857, que van suposar avenços més que notables en la solució d'alguns dels seus problemes crònics.

Malgrat tot, però, la capacitat real d'aquesta voluntat reformista es va veure frenada per la realitat econòmica i social que viva Espanya. El primer problema va ser la manca de recursos financers per impulsar moltes de les mesures adoptades en aquests anys, en bona part per la incapacitat dels governs del torn per impulsar una reforma econòmica profunda de l'estat. En segon lloc, com havia passat en d'altres ocasions, els reformistes van impulsar mesures generalitzadores, sense parar esment en la diversitat de situacions que es vivia als diferents racons del regne. Un tercer escull cal trobar-lo en la realitat del cos docent, que havia de ser la punta de llança de la reforma del sistema, mancat de la formació necessària, i no sempre disposat a acceptar les noves disposicions legals; i en la de la societat espanyola, on encara existien amplis sectors refractaris a renunciar a la mà d'obra infantil, uns per pura necessitat i els altres per interès econòmic, per molts beneficis teòrics que pogués proporcionar la seva educació en un futur llunyà².

² CAPITÁN DÍAZ, Antonio. Historia de la educación en España. II Pedagogía contemporánea. Madrid. Editorial Dykinson, 1994, 235-236.

A tots aquests problemes cal afegir-ne encara un altre, fruit de l'enfrontament entre les noves corrents pedagògiques i l'anomenat pensament tradicional. Aquest darrer tenia els seus orígens en la simbiosi entre la concepció doctrinària que alimentava el liberalisme conservador i el dogmatisme catòlic. Segons Jordi Monés, els principis que van caracteritzar la concepció tradicional de l'ensenyament fins a la proclamació de la Segona República eren: la inamovibilitat de l'ordre establert, la immutabilitat dels valors tradicionals, la submissió a l'autoritat, la importància de la vocació magisterial, l'imperialisme d'Estat i el menyspreu, més o menys velat, de les ciències anomenades positives³.

Aquests valors xocaren frontalment amb la majoria dels avenços que postulaven els nous corrents pedagògics, que no van arribar a prosperar en els centres públics gràcies al recolzament que els dos partits dinàstics van donar al pensament tradicional.

No és estrany, doncs, que les reformes educatives impulsades des del nou ministeri fossin sempre parcials i limitades per la concepció tradicional de l'ensenyament i el model estatal del sistema educatiu imperant des de 1834. Cap dels intents per aprovar una nova llei d'instrucció pública que substituís la de 1857 va reeixir. Tot i el convenciment dels primers homes que es van fer càrrec de la nova cartera ministerial, de la necessitat de comptar amb una nova llei per fer possible la regeneració dels sistema educatiu públic, cap dels projectes confeccionats va superar l'examen de les Corts.

Prova clara d'aquest convenciment n'és el preàmbul del reial decret de 22 de març de 1905, que reformava alguns aspectes de l'ensenyament primari, essent ministre d'Instrucció Pública el conservador Juan de la Cierva.

La ley de Instrucción pública de 9 de Septiembre de 1857 organizó la instrucción primaria en nuestra Patria y dignificó el ejercicio del Magisterio de primera enseñanza, pero el concepto mezquino que entonces se tenía de este interesante servicio, la escasa o imperfecta preparación que los Maestros han recibido en la Escuelas Normales durante medio siglo, los vicios arraigados de la organización administrativa y pedagógica del Magisterio y la exigua

³ Monés, Jordi. El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1833-1938). Barcelona. Ed. La Magrana, 1977, 94.

remuneración del gran número de Maestros que residen en poblaciones de corto vecindario, han sido la causa de que una manifestación tan importante de la vida nacional haya producido el escaso resultado que revela la estadística de la cultura patria.

Encomendados a los Municipios el fomento y la organización de la primera enseñanza, advirtiéndose pronto que no acertaban a desarrollarla cuanto su influencia en el progreso nacional requería, y tuvo necesidad el Estado de intervenir con mayor eficacia en ella, a pesar de lo cual siguió desatendido el servicio, hasta el punto de ser motivo de descrédito para España la cuantía y persistencia de la deuda escolar.

Malgrat tot, però, les corrents regeneracionistes que van travessar el ministeri d'Instrucció Pública durant els seus primers anys d'existència van propiciar la solució d'alguns dels problemes més greus que patia l'ensenyament primari. Entre ells cal destacar la solució del problema salarial dels mestres, tant en quantia com seguretat, i la eradicació del deute escolar, sense oblidar la reforma de les Escoles Normals i les primeres passes per implantar l'ensenyament graduat.

La solució del deute escolar

Un dels primers aspectes que va abordar el nou ministeri va ser el problema del deute escolar i els endarreriments crònics que patien els mestres a l'hora de veure satisfets els seus honoraris. Després del fracàs dels intents impulsats pels governs liberals a la dècada de 1880, finalment fou un govern conservador qui aprovà que l'Estat es fes càrrec, directament, del pagament del sou dels docents.

El primer pas vers l'acceptació de l'Estat d'aquesta responsabilitat, dipositada durant dècades en les administracions locals, fou el reial decret de 21 de juliol de 1900. Aquest establia que, en endavant, l'Estat es faria càrrec del pagament dels sous dels mestres, previ ingrés a les seves arques de les quantitats que els ajuntaments tenien designades per aquesta finalitat (art. 1). Així doncs, la

mesura centralitzava els pagaments però mantenia la provisió dels seus fons a través dels ajuntaments.

En el seu articulat, el reial decret estableix quins havien de ser els recursos que els ajuntaments podien destinar al pagament de les atencions de l'ensenyament primari (art. 2)⁴, prioritzant, com s'havia establert el 1883, els recàrrecs municipals sobre les contribucions territorial i industrial.

Amb aquesta centralització es garantia el pagament puntual dels sous, donat que la recaptació dels recàrrecs, que fins aleshores s'havien d'ingressar a les caixes provincials, es feia directament al Tresor públic (art. 5). Aquest canvi també va suposar la dissolució i liquidació d'aquestes caixes provincials, així com la derogació de les mesures que convertiren als governadors civils en ordenadors de pagament en matèria d'ensenyament primari (art. 6).

Malgrat tot, però, el reial decret permetia als ajuntaments continuar pagant directament als mestres, sempre que presentessin davant les delegacions d'Hisenda els comprovants corresponents. Només així, aconseguirien que el Tresor els reintegrés aquestes quantitats, donat que la recaptació directa dels recàrrecs afectava a tots els municipis del regne (art. 3). Aquesta mesura, que mantenia dos sistemes de pagament simultanis, no fou derogada fins el 1911⁵.

Aquest primer pas va anar acompanyat, un any després, d'una de les reformes més importants en l'àmbit econòmic de l'ensenyament primari: la inclusió dels sous dels docents en els pressupostos de l'Estat. El reial decret de 26 d'octubre de 1901 autoritzava al ministeri d'Instrucció Pública a consignar als pressupostos generals les partides necessàries per fer front al pagament dels salaris dels mestres i del material de les escoles (art. 1). A partir d'aleshores, els ajuntaments només s'havien de fer càrrec de les despeses relacionades amb els centres escolars i les cases dels mestres (art. 12), que incloïen el pagament de lloguers, les despeses dels arranjaments o les noves construccions.

⁴ Art. 2 *Constituyen recursos para el pago de las atenciones de cada Ayuntamiento:*

- A. *Los recargos municipales sobre las contribuciones territorial e industrial que tengan establecidos.*
- B. *Los intereses de sus inscripciones intransferibles y los de los depósitos por la tercera parte del 80 por 100 de sus bienes de Propios.*
- C. *El producto de los aprovechamientos forestales concedidos al pueblo; y*
- D. *Cualquiera otra renta o recargo municipal que tenga carácter general; dando preferencia a los que se obtengan por arrendamiento.*

⁵ Reial Decret de 30 de març de 1911.

La norma, que havia d'entrar en vigència amb els pressupostos de 1902, va suposar una important reducció en el capítol pressupostari destinat al sosteniment de la instrucció pública dels municipis.

31. DESPESES D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA DE VILALBA DELS ARCS 1901-1904

Exercici	Pressupost municipal	Despeses d'Instrucció Pública	%	Sous	Material	Lloguer i arranjaments	Retribucions	Premis	Gratificacions escola adults
1901	14.933,57	2.849,75	19,08	1.700,00	425,00	50,00	436,00	20,00	218,75
1902	15.316,58	2.859,75	18,67	1.700,00	425,00	60,00	436,00	20,00	218,75
1903	14.942,24	80,00	0,54			60,00		20,00	
1904	11.569,19	80,00	0,69			60,00		20,00	

Elaboració pròpia a partir de les dades consignades al pressupostos municipals. Documents del pressupost ordinari 1901-1904. C. 113. AMV.

En el cas de Vilalba dels Arcs, l'aplicació de les noves mesures, que no es van reflectir als seus pressupostos fins el 1903, va suposar una reducció més que considerable de la despesa municipal en ensenyament primari. Gràcies a la nova norma, l'ajuntament va poder tornar a disposar de gairebé un 20% dels seus fons per atendre altres necessitats. Uns fons que amb el sistema imperant fins aleshores, s'havien de dedicar exclusivament a complir amb les obligacions imposades pel sosteniment de l'ensenyament primari.

Malgrat que els municipis, a través dels seus contribuents, van continuar sufragant les despeses de la instrucció pública, com ho feien amb la resta de serveis estatals, aquests fons ja no s'havien de descomptar dels migrats pressupostos municipals, donat que ni tan sols en formaven part gràcies a la recaptació directa que en feia l'Estat.

Per tal d'uniformitzar aquesta recaptació, la Llei de Pressupostos de desembre de 1901 va establir la desaparició dels recàrrecs municipals sobre les contribucions estatals, el percentatge dels quals era una potestat municipal i variava d'un municipi a un altre (art. 23). El mateix article de la llei pressupostària va fixar aquest recàrrec en un 16%, establint la seva recaptació directa per part del Tresor.

Gràcies a aquest conjunt de mesures, a partir de 1902, el govern va aconseguir l'eradicació d'un dels problemes endèmics de l'ensenyament primari públic: l'endeutament escolar.

Malgrat tot, però, la situació econòmica dels mestres va continuar marcada per la desigualtat. S'havia assegurat la centralització dels pagaments i la seva puntualitat, però la migradesa dels sous obligava al sistema a mantenir obertes altres vies d'ingressos que variaven segons les poblacions. Aquesta situació es va mantenir durant força temps. Així ho reconeixia el propi ministeri el juny de 1910, quan es van revisar els salaris mínims dels docents, que encara es regien per les quantitats fixades a la llei de 1857.

A l'hora d'afrontar la reforma salarial de l'ensenyament primari, el ministre d'Instrucció Pública, el comte de Romanones, en el preàmbul del reial decret de 8 de juny de 1910, reconeixia les dificultats existents per establir una base salarial comuna a partir de la realitat existent. Una dificultat que romania en el fet que els mestres, a banda del sou oficial, percebien tot un seguit d'ingressos que variaven considerablement d'una població a una altra. Una ingressos que provenien de les retribucions dels alumnes (fixades per les juntes locals d'instrucció pública), els augments voluntaris consignats pels ajuntaments, els augments graduals que pagaven les diputacions provincials, i les remuneracions per les classes nocturnes d'adults (tot i que aquest darrer ingrés només beneficiava al sector masculí de la professió).

És en un d'aquests sistemes alternatius, on hem documentat les dues úniques referències a l'endeutament escolar al partit de Gandesa per aquest període. En tots dos casos, es tracta de denúncies per l'endarreriment en el pagament dels augments graduals que havia de satisfer la Diputació de Tarragona.

El primer d'ells és del maig de 1908, quan un dels diputats pel districte de Falset-Gandesa, Joaquim Monteverde, va demanar al president de la Diputació que ordenés el pagament d'aquesta bonificació, doncs feia ja alguns anys que no es feia efectiva. En resposta al seu prec, el president va aclarir que l'endarreriment en el compliment d'aquelles obligacions no era fruit de la manca de voluntat, si no de la inexistència de fons per poder-ho fer. Tot i això, es comprometia a cercar els mitjans per complir amb les obligacions de l'ens provincial en aquesta matèria⁶.

Cal suposar que malgrat la difícil situació econòmica de la Diputació, de la que tractarem tot seguit, es va trobar la manera de fer front al pagament de

⁶ Acta del Ple de la Diputació de 25 de maig de 1908. Actes de la Diputació. AHDT.

l'augment gradual dels mestres. Si més no, així sembla indicar-ho l'absència d'altres referències a aquest assumpte fins el juliol de 1921. En aquest cas, el Ple provincial va tractar la queixa presentada per la mestra Josepa Damian, ja jubilada, que reclamava el pagament dels endarreriments dels increments graduals que li devien⁷.

L'absència d'altres documents relatius al deute escolar, ens duen a creure que, realment, les mesures aprovades pel ministeri d'Instrucció Pública en els seus primers anys d'existència van aconseguir eradicar, definitivament, aquest problema.

Les hisendes municipals i el seu endeutament

Malgrat la desaparició del deute escolar, la situació dels municipis del partit de Gandesa, i els de la resta de la província, no va millorar substancialment. Ja hem apuntat que la pràctica desaparició de les despeses en matèria d'ensenyament primari va significar un alleujament, gens menyspreable, dels fons municipals. Les informacions documentades a les actes de la Diputació, però, indiquen clarament que malgrat aquesta millora la situació de les hisendes municipals continuava sent força precària.

Si tenim en compte que tot el relacionat amb el manteniment i millora dels centres escolars continuava sent una obligació municipal, cal que, un cop més, parem esment a la situació de les hisendes del partit de Gandesa abans de tractar aquest aspecte.

La primera dada significativa sobre la precària situació econòmica de les administracions públiques de la província de Tarragona ens la proporciona la Diputació provincial. El febrer de 1901 els seus membres es lamentaven de les dificultats econòmiques de l'ens arran de l'embargament del 66% de les seves rendes i ingressos per part de la Delegació d'Hisenda a causa dels seus dèbits en matèria d'ensenyament secundari⁸.

Per tal de trobar una sortida a aquesta solució, el Ple va acordar enviar una delegació per tractar l'assumpte amb el Delegat d'Hisenda de la província. Els

⁷ Acta del Ple de la Diputació de 5 de juliol de 1921. Actes de la Diputació. AHDT.

⁸ Acta del Ple de la Diputació de 21 de febrer de 1901. Actes de la Diputació. AHDT.

resultats de les seves gestions es van tractar dos mesos després, constatant el seu fracàs, degut, en part, al canvi de govern produït el març d'aquell any. En l'acta es fa constar que els representants del govern sortint s'havien compromès a aixecar l'embargament, però el canvi de gabinet tornava a deixar les coses com estaven. Davant el perill de col·lapsar la vida administrativa de l'ens per manca de fons, el diputat Meroles va proposar, com a mesura de pressió, amenaçar al nou govern amb la dimissió en massa de tots els diputats si no s'arribava a un acord favorable per l'ens provincial.

Finalment, però, els diputats van optar per provar d'endegar noves converses amb la Delegació d'Hisenda abans de prendre mesures tan dràstiques, nomenant una nova comissió per tractar l'assumpte, encapçalada pel president de la Diputació⁹.

Dos mesos després el Ple donava compte d'una reial ordre del ministeri d'Hisenda per la qual es rebaixava el percentatge dels fons embargats a la Diputació, passant del 66% al 15%¹⁰. Cal suposar que aquesta mesura, tot i mantenir una part dels fons provincials embargats, fou considerada favorablement, donat que l'assumpte no torna a aparèixer a les actes.

El problema de fons de la Diputació, i l'origen de la seva precarietat econòmica, era, com havia estat en el passat, l'endarreriment crònic en el pagament del contingent provincial per part de la majoria dels municipis de la província. Prova d'aquesta realitat és la satisfacció manifestada pels diputats, el mateix dia en que es donava a conèixer la rebaixa de l'embargament dels seus fons, per què disset municipis de la província havien satisfet el contingent provincial i no tenien cap deute amb la Diputació¹¹. Felicitar-se per què una petita part del total dels municipis de la província havia satisfet les seves obligacions amb el contingent provincial, ens sembla una clara mostra de la realitat, és a dir, que la majoria de les poblacions no complien amb aquest pagament.

En el cas del partit de Gandesa, no és fins uns anys més tard que comencem a documentar dades sobre la seva situació respecte al problema de

⁹ Acta del Ple de la Diputació de 26 d'abril de 1901. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁰ Acta del Ple de la Diputació de 28 de juny de 1901. Actes de la Diputació. AHDT.

¹¹ D'aquests disset municipis un d'ells formava part del partit de Gandesa, Pinell de Brai, la resta eren: Amposta, Banyeres del Penedès, Benifallet, Calafell, la Canonja, Castellví, la Sènia, els Freginals, Llorach, Masdenverge, la Masó, les Piles, Rasquera, Santa Coloma de Queralt, Tivenys i Tivissa. Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 28 de juny de 1901. Actes de la Diputació. AHDT.

l'endeutament municipal. El primer cas és el de la capital del partit, que el novembre de 1905 va obtenir una moratòria de deu anys per pagar els seus deutes amb el contingent, que ascendien a 6.593,91 ptes. La concessió anava acompanyada de l'advertiment que en cas de faltar al pagament d'algun dels terminis, l'acord es suspendria immediatament i es procediria de la forma que es considerés més convenient¹².

Dos anys després trobem dues peticions d'ajuntaments del partit per cercar solucions al seu endeutament i les conseqüències que se'n derivaven. El primer d'ells és el d'Arnes, que el setembre de 1907 demanava ser dispensat del pagament del contingent provincial, compromentent-se a destinar el seu import a l'arranjament dels camins veïnals del seu terme. Aquesta petició s'acompanyava d'una segona demanda, la rebaixa de la quota designada per al municipi en el contingent del següent exercici. Debatuda la demanda, el Ple va acordar desestimar-la sota la premissa que una concessió tan extraordinària només es podria concedir a municipis al corrent de pagament, i aquest no era el cas d'Arnes¹³.

En la mateixa sessió també es va tractar la petició dels regidors de l'ajuntament d'Ascó per tal que s'ordenés la suspensió de la comissió de constrenyiment imposada a la població. Aquesta havia endegat la via executiva dels deutes contra els béns dels regidors, que es defensaven denunciant que l'endeutament del municipi era fruit de la mala gestió de consistoris anteriors, essent injust carregar-los amb totes les responsabilitats a ells tot sols.

Tenint en compte que l'ajuntament es trobava en litigi amb l'antic recaptador municipal per no haver presentat els comptes municipals degudament, la Comissió va acordar reduir l'activitat de la comissió de constrenyiment als deutes del darrer exercici econòmic (1.022,47 ptes.), a l'espera de l'aclariment dels comptes dels exercicis anteriors. A més, respecte als deutes del contingent de l'exercici econòmic en curs, s'acordà la designació d'una nova comissió de constrenyiment que procedís a l'embargament del 25% de les rendes i ingressos del municipi per tal de fer-los efectius.

¹² Acta del Ple de la Diputació de 14 de novembre de 1905. Actes de la Diputació. AHDT.

¹³ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 13 de setembre de 1907. Actes de la Diputació. AHDT.

Les dificultats dels ajuntaments per complir amb les seves obligacions amb el contingent provincial, tot i la millora de les seves hisendes gràcies a l'assumpció de les despeses escolars pels pressupostos generals de l'Estat, es fonamentava, com en el passat, en la precària situació econòmica dels seus veïns. En són una clara mostra els avalots i les resistències de la població contra els recaptadors i els agents executius.

El primer exemple d'aquestes resistències populars el trobem el maig de 1904 a Vilalba dels Arcs, quan un grup de dones i nens van intimidar al recaptador d'impostos fins obligar-lo a cercar refugi a la Casa de la Vila, espantant per la possibilitat de ser linxat¹⁴.

Tres anys després, trobem nous enfrontaments, aquest cop a Miravet. El 21 d'octubre quinze veïns, entre ells un regidor de l'ajuntament, van ser detinguts per haver amenaçat a un agent executiu desplaçat a la població per embargar els béns d'alguns deutors, fins obligar-lo a fugir del municipi. Afortunadament, l'acció d'aquests veïns no va suposar el seu empresonament, essent absolts dels càrrecs dos anys després dels fets¹⁵.

Pocs mesos després del motí de Miravet, la situació es reproduïa a Ascó, on l'abril de 1908 els veïns es van enfrontar al cobrador dels consums, arribant a apedregar l'ajuntament i disparar contra els agents de la Guàrdia Civil, sense que es produïssin víctimes personals¹⁶.

No es d'estranyar, davant d'aquests exemples, que altres poblacions, preveient possibles aldarulls, sol·licitessin la presència d'efectius de la Guàrdia Civil durant els períodes de cobrament dels impostos. Un cop més la premsa ens proporciona alguns exemples del partit de Gandesa. El 1912 la presència d'agents de la benemèrita va ser requerida pels ajuntaments de Batea, Vilalba dels Arcs, on s'enviaren quatre parelles del cos, i Miravet¹⁷.

La gravetat de la situació, que amenaçava tant la estabilitat social del territori, com la pròpia supervivència econòmica dels municipis, queda palesa en la petició elevada a la Diputació de Tarragona l'agost de 1913 pels alcaldes de la província. Les demandes presentades havien estat aprovades el 29 de juliol en

¹⁴ SÀNCHEZ CERVELLÓ, Josep. "Conflictivitat social i associacionisme agrari a la Terra Alta" a Actes de les Segones Jornades d'Estudi de la Terra Alta. Calaceit. Patronat Pro-Batea, 1998, 227.

¹⁵ *Diario de Tortosa* de 29 de març de 1909.

¹⁶ *Diario de Tortosa* de 29 d'abril de 1908.

¹⁷ *Diario de Tortosa* de 11 de gener, 3 de febrer i 13 de setembre de 1912.

l'assemblea d'alcaldes, regidors i secretaris de la província, celebrada al Teatre Principal de Tarragona.

Els dos punts principals de les demandes feien referència a les mesures coercitives endegades per l'arrendatari del cobrament del contingent provincial per aconseguir cobrar els deutes municipals. En aquest sentit es demanava la suspensió dels procediments executius endegats contra els ajuntaments amb dèbits al contingent provincial; i la revisió dels expedients incoats per aquest arrendatari contra els regidors dels municipis deutors, responsabilitzant-los amb els seus béns dels deutes, per tal que en declararessin la seva nul·litat per ser abusius i il·legals.

Debatuda la proposta, davant la seva importància, es va acordar tramitar-la per via d'urgència i votar-la en la mateixa sessió. Els resultats d'aquella votació, però, van ser contraris als interessos dels municipis, donat que per 9 vots contra 2, es va acordar rebutjar els dos punts que acabem d'exposar. Les raons exposades per defensar aquesta decisió no eren altres que les repercussions negatives que la seva aprovació tindria per a la pròpia Diputació, concretament per a la caixa provincial¹⁸.

Rebutjada aquesta proposta, les actes reflecteixen un degoteig d'acords executius contra els ajuntaments morosos a mesura que els seus expedients s'anaven tramitant. Al partit de Gandesa el primers afectats foren els ajuntaments de Flix, Móra d'Ebre i Riba-roja d'Ebre. El novembre de 1913, la Comissió, vistos els informes dels seus expedients, va acordar atorgar un termini d'un mes als municipis afectats per demostrar que havien esgotat tots els mitjans legals per fer efectiu el cobrament dels impostos municipals, que era l'argument que justificava el seu endeutament. En cas contrari, els seus membres serien declarats responsables del deute¹⁹.

Davant d'aquesta amenaça, que suposem es podia fer extensiva a altres ajuntaments, alguns d'ells van optar per cercar vies alternatives, com és el cas de Benissanet. El desembre de 1913 el Ple acordava traslladar a la Comissió d'Hisenda una instància de l'ajuntament sol·licitant la condonació d'un 25% del seu deute al contingent provincial, una moratòria de deu anys per fer efectiva la

¹⁸ Acta del Ple de la Diputació d'11 d'agost de 1913. Actes de la Diputació. AHDT.

¹⁹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 17 de novembre de 1913. Actes de la Diputació. AHDT.

resta i la suspensió del procediment de constrenyiment endegat contra el municipi. Val a dir, que aquesta era la segona ocasió en que es sol·licitava aquesta gràcia, que ja havia estat demanada quatre mesos abans²⁰.

Finalment, la Comissió Hisenda va emetre el seu dictamen i la Diputació va accedir a algunes de les peticions plantejades per l'ajuntament de Benissanet, concretament la que feia referència a la concessió d'una moratòria²¹.

Al llarg de 1914 es documenta un increment de les mesures coercitives endegades contra els ajuntaments per tal de forçar-los al pagament dels seus deutes. Els dos mecanismes utilitzats per fer-ho possible van ser la declaració dels membres del consistori com a responsables dels dèbits, i l'embargament del 25% de les rendes municipals. En alguns municipis del partit de Gandesa ambdues mesures es van aplicar de forma simultània.

Els membres de deu dels divuit ajuntaments del partit van ser responsabilitzats amb els seus béns dels dèbits al contingent provincial al llarg d'aquest any²². Pel que fa als embargaments, aquests van afectar a vuit dels ajuntaments del partit²³. En quatre casos (Ascó, Bot, Horta de Sant Joan i Móra d'Ebre) es van aplicar ambdues mesures.

Aquests mecanismes, però, no degueren tenir els efectes desitjats, si més no de forma immediata, donat que el 1915 trobem nous acords responsabilitzant a regidors del partit de Gandesa dels deutes dels seus municipis. En aquest cas els afectats van ser vuit dels ajuntaments del partit, dels quals sis ja ho havien estat el 1914²⁴. No hem documentat, però, cap disposició per l'embargament de

²⁰ Actes del Ple de la Diputació d'11 d'agost i 12 de desembre de 1913. Actes de la Diputació. AHDT.

²¹ Acta del Ple de la Diputació de 16 de juny de 1914. Actes de la Diputació. AHDT.

²² El gener de 1914 es dictaminava la responsabilitat pel dèbits al contingent provincial dels regidors d'Ascó, Flix i Riba-roja d'Ebre. El juliol aquesta mesura es feia extensiva als regidors d'Arnes, Caseres, Horta de Sant Joan, Móra d'Ebre i Miravet. Al novembre els regidors de Bot s'incorporaven a aquesta llista i, finalment, al desembre ho feien els de la Fatarella. Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 29 de gener, 7 de juliol, 13 de novembre i 30 de desembre de 1914. AHDT.

²³ El setembre s'acordava l'embargament del 25% de les rendes municipals d'Arnes, Benissanet, Bot, Corbera d'Ebre, Horta de Sant Joan i Móra d'Ebre. El desembre aquesta mesura s'estenia als ajuntaments d'Ascó, la Pobla de Massaluca i Vilalba dels Arcs. Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 3 de setembre i 15 de desembre de 1914. AHDT.

²⁴ Els sis consistoris que reincidien eren els d'Ascó, Bot, Flix, Miravet, Móra d'Ebre i Riba-roja d'Ebre, als que s'afegien els de Corbera d'Ebre i Vilalba dels Arcs. Actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 16 i 28 d'abril de 1915. Actes de la Diputació. AHDT.

les rendes municipals durant aquest any, tot i que tornem a documentar-ne el 1916, essent nou els ajuntaments afectats per aquesta mesura²⁵.

A partir de finals de 1916 es documenta un canvi en l'actitud de les autoritats provincials a l'hora de tractar el problema de l'endeutament municipal. Com ja havia passat en períodes anteriors, les mesures coercitives van ser substituïdes per l'entesa amb els ajuntaments i la concessió de moratòries i condonacions.

Es fa difícil saber quins van ser els motius d'aquest canvi d'actitud vers els municipis morosos. El més plausible a l'hora d'explicar aquest canvi, a banda de la possible millora de l'economia provincial fruit de la neutralitat espanyola durant la Primera Guerra Mundial, seria el sanejament dels comptes provincials endegat el 1917.

L'octubre d'aquell any el Ple acordava sol·licitar al govern la condonació del 25% dels seus deutes amb l'Estat, corresponents als exercicis de 1902 a 1916, i una moratòria de cinquanta anys per pagar la resta. El total del deute de l'ens provincial amb l'Estat per aquest període era de 470.568,51 ptes., a les que calia afegir-hi 434.439,33 ptes. més, corresponents a dèbits d'exercicis anteriors a 1902²⁶.

Amb la perspectiva de sanejar els seus comptes, la Diputació va encarregar la revisió dels seus pressupostos des del 1871, per tal de copsar quina era la seva realitat econòmica. D'aquesta anàlisi va resultar que l'ens provincial tenia un saldo positiu de gairebé sis milions de pessetes, que alleujava notablement la seva situació²⁷. Una nova realitat que, com dèiem, va influir en l'estil adoptat a l'hora de tractar el deute municipal.

Les bases d'aquesta nova política van ser aprovades l'octubre de 1917, quan el Ple de la Diputació va acordar la concessió de moratòries en el pagament dels deutes pel contingent provincial, així com la condonació del 25% d'aquest

²⁵ Els nou ajuntaments que tenien el 25% de les seves rendes embargades eren els de Batea, Bot, Caseres, Corbera d'Ebre, Miravet, Móra d'Ebre, la Pobla de Massalua, Vilalba dels Arcs i Riba-roja d'Ebre. Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 26 d'abril de 1916. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁶ Acta del Ple de la Diputació d'1 d'octubre de 1917. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁷ Els comptes presentats pel Ple de la Diputació establien el seu deute en 6.778.233,53 ptes., que un cop depurats els pressupostos, sumant els comptes pendents i les assignacions pressupostàries que no s'havien aplicat, es reduïa fins als 2.595.102,68 ptes. Per contra, la Diputació tenia pendent de cobrament un total de 8.504.510,15 ptes., la major part procedent dels dèbits dels ajuntaments, que es pensaven cobrar a través de la concessió de moratòries. Acta del Ple de la Diputació de 23 de novembre de 1917. Actes de la Diputació. AHDT.

deute a tots els municipis que ho sol·licitessin. En aquella mateixa sessió ja es va atorgar aquesta concessió a vint-i-un municipis de la província, entre els que s'hi comptaven els de Batea, Móra d'Ebre i la Pobla de Massaluca, que van obtenir la condonació del 25% del deute i una moratòria de cinquanta anys per pagar-ne la resta, i els de Gandesa i Flix, que obtenien la condonació²⁸, donat que ja se'ls havien concedit moratòries en els mesos anteriors²⁹.

Un mes després la mesura beneficiava a trenta-quatre ajuntaments més de la província, entre els quals n'hi havia cinc més del partit: Arnes, Ascó, Caseres, la Fatarella i Vilalba dels Arcs. Tots ells es van beneficiar de la condonació del 25% del deute i d'una moratòria de cinquanta anys per pagar-ne la resta, a excepció de Vilalba dels Arcs, que obtingué una moratòria de quaranta anys³⁰.

El juny de 1918 dos municipis més del partit s'acollien als beneficis oferts per la Diputació, els de Riba-roja d'Ebre i Benissanet, tot i que aquest darrer només obtenia la condonació del 25% del deute, possiblement per què ja gaudia d'una moratòria concedida el 1914³¹.

La llista de les poblacions del partit que es van acollir a les mesures conciliadores de l'ens provincial es va completar el 1919 amb Bot, que va sumar a la moratòria concedida el 1916 la condonació del 25% del deute, i Horta de Sant Joan³².

Així doncs, entre 1916 i 1919 setze dels divuit municipis del partit de Gandesa es van beneficiar de les concessions fetes per la Diputació per acabar amb l'endeutament crònic dels ajuntaments amb el contingent provincial. Només el Pinell de Brai i Prat de Comte van deixar d'acollir-se als beneficis d'aquestes mesures, potser per què eren els únics que estaven al corrent del pagament de les seves obligacions amb el contingent provincial.

La benevolència de la Diputació encara anà més enllà, i el novembre de 1918 aprovava la concessió d'una subvenció del 50% dels deutes que els ajuntaments tenien amb l'ens, amb la condició que destinessin aquests fons al finançament d'obres públiques locals o millores municipals de reconeguda

²⁸ Acta del Ple de la Diputació d'1 d'octubre de 1917. Actes de la Diputació. AHDT.

²⁹ En el cas de Gandesa la moratòria concedida era de trenta anys. No sabem, però, quin fou el termini de la concessió feta a Flix. Actes del Ple de la Diputació de 3 d'abril i 29 de maig de 1917. Actes de la Diputació. AHDT.

³⁰ Acta del Ple de la Diputació de 23 de novembre de 1917. Actes de la Diputació. AHDT.

³¹ Acta del Ple de la Diputació de 18 de juny de 1918. Actes de la Diputació. AHDT.

³² Actes del Ple de la Diputació de 4 de febrer i 7 de novembre de 1919. Actes de la Diputació. AHDT.

utilitat. La mesura s'estengué, com a mínim, a quaranta-tres municipis de la província, entre ells vuit del partit de Gandesa: Arnes, Benissanet, la Fatarella, Flix, Gandesa, la Pobla de Massaluca, Riba-roja d'Ebre i Vilalba dels Arcs³³.

Malgrat totes aquestes ajudes per sanejar les hisendes municipals, la situació econòmica del partit no va millorar. La seva economia, fonamentada en una agricultura de secà on el minifundi era el sistema majoritari, va continuar sent eminentment d'autoconsum i, per tant, de subsistència. La fi de la Primera Guerra Mundial i el retorn dels mercats nacionals a la normalitat, van acabar amb el curt període de prosperitat econòmica que, tot i la manca de dades pel territori, suposem que també el va beneficiar.

El 1924, en les primeries de la Dictadura de Primo de Rivera, el diputat provincial Foguet descrivia amb els següents termes la situació que es vivia al partit:

... en tonos sombríos expone la situación del Distrito de Gandesa, del que se ven obligados a emigrar muchos de sus habitantes por la ruina en que se encuentra todo él por la pertinaz sequía que agosta sus fértiles campos. Entiende que la única manera de solucionar tan gravísimo conflicto es apoyando las gestiones que viene realizando el Delegado gubernativo de aquel Distrito, quien con una tenacidad digna de toda loa procura que el Gobierno lleve a cabo en aquellas comarcas, obras públicas en la mayor extensión que permita el Erario nacional, único medio de evitar tanta miseria³⁴.

Un cop més, la misèria econòmica del territori es va traduir en l'endeutament dels ajuntaments amb l'ens provincial. Així es desprèn, si més no, del seguit de convenis que la Diputació va signar amb setze dels municipis del partit al llarg de 1927 per tal d'aconseguir la liquidació dels seus deutes. Les condicions d'aquests convenis i els terminis de pagament, recollits en la Taula 32, deixen clar que, a excepció d'Ascó i Corbera d'Ebre, exclosos d'aquestes mesures, i del Pinell de Brai, que havia de pagar el seu deute en un únic termini, la resta dels municipis del partit no havien aconseguit millorar la seva situació econòmica malgrat les ajudes concedides per l'administració.

³³ Acta del Ple de la Diputació de 22 de novembre de 1918. Actes de la Diputació. AHDT.

³⁴ Acta del Ple de la Diputació de 15 de maig de 1924. Actes de la Diputació. AHDT.

32. CONVENIS PER LA LIQUIDACIÓ DEL DEUTE MUNICIPAL 1927

	Deute acumulat	Termini del pagament (en anys)	Quantitat a abonar anualment
Arnes	10.151,24	15	676,75
Batea	54.451,05	15	3.630,07
Benissanet	1.347,22	6	224,54
Bot	5.568,30	15	371,22
Caseres	17.811,75	15	1.187,45
la Fatarella	3.036,88	5	607,37
Flix	24.196,33	15	1.613,08
Gandesa	9.751,91	10	975,20
Horta de Sant Joan	44.346,63	15	2.956,44
Miravet	11.861,70	15	371,22
Móra d'Ebre	10.636,03	10	1.063,60
el Pinell de Brai	271,27	1	271,27
la Pobla de Massaluca	6.955,23	15	473,68
Prat de Comte	583,07	5	116,00
Riba-roja d'Ebre	16.587,30	15	1.105,82
Vilalba dels Arcs	5.473,04	10	556,30

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a les actes de la Comissió Permanent de la Diputació de 19 de maig, 7 de juny, 21 de juny, 7 de juliol i 27 d'octubre de 1927. Actes de la Diputació. AHDT.

Tot i que algunes quantitats semblen força minses com per necessitar de mesures excepcionals com aquestes, un cop d'ull als pressupostos municipals d'una d'aquestes poblacions posa de manifest aquest error d'apreciació. En el cas de Vilalba dels Arcs, el pressupost municipal ordinari de 1927 era de 22.000 ptes.³⁵, és a dir, que el seu deute amb el contingent provincial equivalia gairebé a la quarta part del pressupost. Gràcies a la moratòria concedida, l'ajuntament només hauria de destinar un 2,5% del seu pressupost anual a la liquidació del deute amb el contingent provincial.

Aquesta realitat, la precarietat econòmica dels municipis, fruit de la misèria de la major part de la seva població, es va traduir en l'endarreriment crònic d'aquest territori, incapaç d'endegar projectes de gran envergadura, ni tan sols de promoure la construcció de centres escolars amb condicions, sense la col·laboració de les administracions estatal o provincial.

³⁵ Pressupost Ordinari de l'ajuntament de Vilalba dels Arcs. Llibres. C. 119. AMV.

El mite dels burgesos de la Terra Alta, creat durant els obscurs anys de la Guerra Civil per justificar la cruesa de la repressió revolucionària en la majoria dels seus pobles, s'esvaeix davant la realitat econòmica del territori, sempre endeutat, incapaç d'incorporar-se a l'economia de mercat només amb els seus propis mitjans.

Els centres escolars

Com hem vist fins ara, la quantitat i la qualitat dels centres escolars era un altre dels problemes crònics que arrossegava el sistema escolar públic espanyol. En aquest cas, però, les solucions eren molt més complexes i oneroses per l'erari públic que les aprovades per resoldre la qüestió de l'endeutament escolar. Una complexitat que, en bona part, es devia a l'estancament que, durant dècades, havia predominat en la política de construccions escolars a causa de la migradesa dels recursos estatals destinats per aquest fi. Les subvencions concedides per l'Estat per ajudar als ajuntaments a dotar-se d'infraestructures escolars en condicions, mai no havien estat suficients per cobrir la demanda real del país.

Una clara mostra d'aquesta realitat la trobem al partit de Gandesa, on el nombre de centres escolars pràcticament no havia variat durant les darreres quatre dècades. De fet, en el moment de la creació del ministeri d'Instrucció Pública cap dels municipis del partit complia amb els mínims establerts a la llei de 1857.

El 1900 el partit comptava amb vuit poblacions que superaven els 2.000 habitants i una que estava per damunt dels 4.000³⁶. Les primeres havien de comptar, doncs, amb dos centres escolars per cada sexe, realitat que només es complia, parcialment, a Gandesa i Batea, on existien dues escoles de nenes i una de nens. En el segon cas, el de Móra d'Ebre, el municipi havia de comptar amb tres escoles per cada sexe, en realitat, però, només n'hi havia dues per a les nenes i una per als nens. Val a dir, però, que no hem comptabilitzat els

³⁶ Els municipis que segons el cens de 1900 tenien més de 2.000 habitants eren Ascó, Batea, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Flix, Gandesa, Horta de Sant Joan i Riba-roja d'Ebre. Segons aquest cens, Móra d'Ebre ja superava els 4.000 habitants.

centres privats que existien en alguns d'aquests municipis, donat que no sempre gaudiren d'una continuïtat regular, sotmesos com estaven a la voluntat dels progenitors a pagar per un ensenyament que, d'altra banda, podien obtenir de forma gairebé gratuïta als centres públics.

Com hem vist en el capítol anterior, després dels tímids intents dels primers anys de la Restauració per normalitzar aquesta situació, les administracions educatives van desistir de la seva obligació de fer complir la llei. El cert és, que davant la realitat econòmica del territori, ja era prou complicat procurar que es mantinguessin obertes les escoles existents i que els seus mestres cobressin puntualment els seus honoraris.

Malgrat tot, però, el reformisme que impregnà el ministeri durant els seus primers anys d'existència també es va preocupar per aquest assumpte. Sobta, però, que el primer intent d'una reforma profunda del sistema educatiu primari públic, el projecte de Llei de Bases de l'ensenyament primari d'octubre de 1902, abordés la qüestió amb una perspectiva reduccionista. El projecte, que no va prosperar, establia, per a les grans ciutats i capitals de província, l'obligació de comptar amb una escola – de cada sexe – per cada 1.000 habitants. En el cas dels pobles, el nombre de centres obligatoris era només d'un.

Tot i que ho podem considerar com un intent de reflectir la realitat escolar del país en la legislació, el cert és que aquesta mesura, d'haver prosperat, es podria haver traduït en el tancament de moltes de les escoles ja existents, a més d'esdevenir un veritable fre al creixement escolar.

Un any després, el nou projecte de llei de Bases de la instrucció pública, que tampoc va reeixir, renunciava a la reforma plantejada el 1902 per restablir els mínims fixats a la llei de 1857³⁷.

Una solució que es tornava a repetir en el darrer intent de reforma global de l'ensenyament, recollit en el Projecte de Llei Orgànica de la Instrucció Primària presentat a les Corts el juny de 1905. Com en els casos anteriors, la mesura tampoc no va prosperar.

Tres mesos abans de la presentació d'aquest darrer projecte per dotar el país d'una nova llei d'instrucció pública que substituís la de 1857, el ministre Juan

³⁷ Art. 14 del Projecte de Llei de Bases de l'ensenyament general i reorganització de la primària de 29 de maig de 1903.

de la Cierva, en el si d'un gabinet conservador, va aconseguir l'aprovació d'una mesura que, indirectament, havia d'impulsar l'augment del nombre de centres escolars per càpita. Es tracta del reial decret de 22 de març de 1905 pel qual, entre d'altres mesures, s'establia la implantació obligatòria del sistema d'ensenyament graduat a les escoles públiques espanyoles (art. 27).

Es tractava del desenvolupament de la iniciativa endegada el 1898 amb el reial decret de 23 de març que reformava les Escoles Normals. En el seu articulat, aquesta reforma incloïa la transformació en escoles graduades de les escoles unitàries adscrites a les diferents Escoles Normals com a centres de pràctiques.

Aquesta transformació, aplicada a nivell general, significava el desdoblament de les escoles existents, on un sol mestre atenia a tots els alumnes alhora, sense distincions d'edat, en diferents aules per cada grup d'edat, establint diferents graus en el sistema educatiu. És a dir, que es passava d'una única aula a tenir-ne vàries, el nombre de les quals no es determinava en el reial decret, una per cada grau. Això també significava un augment del nombre de mestres, donat que cada classe havia de comptar amb el seu propi docent.

Aquest darrer punt fou però la causa de la escassa aplicació real d'aquesta mesura. La precària situació de la Hisenda pública, que des de 1902 s'havia de fer càrrec dels sous dels mestres, fou un clar impediment a l'hora d'impulsar la implantació del sistema graduat.

Una situació agreujada per la lamentable situació de moltes de les hisendes locals que, d'acord amb el reial decret de 26 d'octubre de 1901, el mateix que traslladava la consignació dels sous als pressupostos generals de l'Estat, havien de continuar fent-se càrrec de les despeses relacionades amb els centres escolars. És a dir, que ni l'Estat podia pagar els mestres necessaris per aplicar la graduació de les escoles, ni els ajuntaments les reformes necessàries per dotar-se de centres amb diverses aules per acollir els diferents graus.

De fet, cinc anys després de l'aprovació de la instauració del sistema graduat, el ministre d'Instrucció Pública, Alvaro Figueroa, va posar la primera pedra per provar d'impulsar la seva aplicació. Ho feu amb el reial decret de 6 de maig de 1910, on s'aprovà la reassignació dels fons pressupostaris dedicats a la construcció de centres escolars. Segons el preàmbul del reial decret, les 200.000 ptes. consignades per aquesta finalitat, no s'havien pogut aplicar a

causa de *la lentitud y los muchos trámites que se necesitan* per la seva adjudicació als municipis que ho havien sol·licitat. En paraules del ministre,

Cuando faltan en España cerca de 10.000 escuelas públicas para llegar al modesto límite que señaló la Ley de 9 de septiembre de 1857; cuando padecemos un analfabetismo tan elevado que no tiene igual en los pueblos cultos; cuando existen millares de niños y niñas que no hallan acomodo en las Escuelas públicas por falta absoluta de lugar donde colocarlos; cuando todo esto ocurre no es lícito a un Ministro celoso de sus deberes y de sus funciones, mirar impasible que los créditos votados por las Cortes para remediar, aunque sea en pequeña medida, estos males, queden sin aplicación.

Per això, proposava destinar aquests fons a subvencionar la creació de escoles graduades, dotant a les seves seccions dels mestres necessaris. Per poder accedir a aquestes ajudes (art. 1), els sol·licitants havien de comptar amb centres amb una matrícula superior als setanta alumnes. A més, havien de demostrar que l'escola era incapaç d'acollir a tots els infants en edat escolar, excloent una part de la població infantil de l'escolarització. Finalment, calia que el municipi comptés amb el nombre d'escoles que establia la llei.

Si prenem com a referència les dades del partit de Gandesa, on cap dels seus municipis comptava amb el nombre mínim d'escoles fixat per la llei, podem considerar que aquesta mesura d'urgència era més un gest, que no pas una solució al problema.

Com hem apuntat, però, aquest gest va anar acompanyat de noves mesures per provar d'impulsar de forma efectiva la implantació del sistema graduat. Un mes després, el ministre Figueroa aconseguia l'aprovació d'un nou reial decret que ho havia de fer possible. Aprovat el 8 de juny de 1910, preveient l'inici de la seva aplicació a partir de l'1 de gener de 1911, el reial decret, entre d'altres, començava a perfilar com havia de ser l'escola graduada.

En primer lloc, per tal d'unificar tot el sistema escolar, es decretava un canvi en el nom dels centres, que deixaven de ser elementals, complets o incomplets, per passar a ser, en tots els casos, Escuelas Nacionales de Enseñanza (art 1). En la pràctica, aquesta canvi nominal, suposava la unificació dels programes

educatius de tots els centres que, fins aleshores, variava en funció de la categoria de l'escola, reduint els continguts quan menor era la categoria.

Aquest cop d'efecte, que tenia la seva importància pedagògica, va anar acompanyat d'una lectura realista de la situació del país. En el seu art. 2, el reial decret limitava la transformació dels centres unitaris en escoles graduades als centres de poblacions amb més de 2.000 habitants, deixant per a futurs reglaments les solucions per graduar els centres de les poblacions més petites. La norma també establí el nombre de seccions de cada escola graduada, tot i que ho feia en base a criteris numèrics, no pas per edats o nivells de comprensió. Segons l'art. 4, cada centre havia de comptar amb tantes seccions com fossin necessàries fins aconseguir que la mitjana d'alumnes en cada secció no fos superior als seixanta.

Si prenem com a referència la matrícula de les escoles de Corbera d'Ebre de 1889, amb 182 nois i 132 noies, tenint en compte que el municipi superava els 2.000 habitants, li correspondrien tres seccions de nois i dues de noies. La realitat, però, era que Corbera d'Ebre només comptava amb una escola per cada sexe i, difícilment, podia emprendre les obres necessàries per dotar-se de locals on instal·lar les seccions que marcava la llei. Més, si tenim en compte, que poc abans de la promulgació d'aquest reial decret, el municipi s'havia dotat d'un nou edifici escolar per a les seves escoles, projectat en base al sistema unitari.

Sense tenir en compte aquesta realitat, però si valorant les dificultats que el 1905 ja havien limitat l'aplicació del sistema graduat al camp legislatiu, la reial ordre establí una aplicació progressiva. El ritme d'aplicació de la mesura l'establirien les vacants que s'anessin produint. Només quan una escola d'una població de més de 2.000 habitants quedés vacant es convertiria en graduada, aspecte que es tindria en compte a l'hora de dotar-la amb els nous mestres necessaris (art. 16).

Un altre aspecte a destacar d'aquest reial decret, és l'expansió de les escoles de pàrvuls, adscriuint-les a les escoles de nenes i obligant a que cada escola de nenes comptés amb la seva secció de pàrvuls.

Vuit mesos després de l'aprovació d'aquestes mesures, un nou ministre d'Instrucció Pública, Amós Salvador, va complementar-les amb el reial decret de 25 de febrer de 1911. A banda dels centres existents als municipis de més

de 2.000 habitants, també s'havien de graduar totes aquelles escoles unitàries que comptessin amb una auxiliaria. És a dir, aquells centres que, pel gran nombre de matriculats, comptaven amb dos mestres a l'aula, un de titular i el seu auxiliar o ajudant (art. 1). En el fons, aquesta mesura no suposava cap nova despesa pel govern, donat que el centre ja comptava amb dos mestres. No passava, però, el mateix amb els ajuntaments, que s'havien de dotar d'un nou espai escolar per desdoblar l'existent.

Conscients d'aquesta realitat, l'aplicació d'aquesta mesura quedava en suspens fins que els ajuntaments fossin capaços de trobar els locals adients per fer-ho possible, ja fos llogant-los, reformant els existents o construint-los de nova planta. Per evitar que la solució a aquest problema es dilatés eternament, s'encomanava als inspectors esperonar als ajuntaments per trobar solucions el més aviat possible (art. 3).

Fent una lectura més propera a la realitat existent, la nova norma renunciava al criteri numèric en la creació de les seccions establert al reial decret de juny de 1910. Aquestes s'organitzarien en grups d'edat, que en serien tants com escoles tingués el municipi, sempre que fos més d'una. Així, en cas de comptar amb dues escoles de nens, o de nenes, es formarien dos graus, repartint els alumnes, per grups d'edat, entre els dos centres, i així successivament (art. 4). Aquest plantejament simplificava en gran mesura l'aplicació de la norma, donat que no suposava la contractació de nous docents, ni tampoc requeria l'adquisició de nous locals.

Finalment, el reial decret establí les vies per aplicar el sistema graduat als municipis amb un únic centre escolar per cada sexe (art. 5). Per aquests casos es preveien dues alternatives, a escollir entre la junta local, l'inspector i el mestre afectat. La primera plantejava la divisió dels alumnes en dos grups d'edat, que assistirien a l'escola un al matí i l'altre a la tarda. La segona, era l'adopció del sistema mixt, barrejant nois i noies a la mateixa aula, que també es repartirien en dos grups d'edat (un entre els 6 i els 9 anys, i l'altre entre els 9 i els 12) , un sota la tutela de cada mestre. Com en els anteriors casos, la seva aplicació tampoc no suposava un increment de les despeses per cap de les administracions implicades.

Els terminis per aplicar aquest següent de mesures es recollia a l'art. 7, segons el qual, els desdoblament dels alumnes en grups d'edat per crear seccions,

s'havia d'aplicar de forma immediata a les capitals de província. Sis mesos després de l'aprovació del reial decret, la seva aplicació s'estendria als municipis de més de 10.000 habitants i, tres mesos després d'aquesta fase, a la resta de les escoles de l'estat.

En el cas del partit de Gandesa, on la majoria de les poblacions només comptaven amb un centre escolar per cada sexe, la norma de 1911, a més d'estalviar-los la creació de les escoles que els exigia la llei (que continuava regint-se pels articles 100 i 101 de la llei de 1857), els va permetre graduar els seus centres sense haver de fer front a cap despesa extraordinària.

D'aquesta manera, tot i aconseguir la implantació del sistema graduat, amb les millores pedagògiques que suposava, es va congelar la qüestió del necessari increment del nombre de centre escolars, o la millora dels ja existents. Amb la llei a la mà, aquesta era una qüestió estrictament local, de manera que l'Estat podia limitar-se a continuar oferint la seva col·laboració en forma de subvencions, felicitant-se pel triomf assolit amb la graduació de les escoles.

Fins a la proclamació de la Segona República, diversos ajuntaments del partit, van provar d'assumir la seva responsabilitat, provant d'impulsar la construcció de nous centres escolars, alguns encara dissenyats sota la concepció de l'escola unitària.

Aquest és el cas de Corbera d'Ebre, que el juliol de 1900 va sol·licitar el concurs de l'arquitecte provincial, Ramon Salas, per confeccionar els plànols d'unes noves escoles³⁸. En la memòria del projecte, l'arquitecte descrivia la precarietat en que es trobaven els centres escolars existents a la població, que feien imperiosa la necessitat de dotar-la amb un nou edifici:

Los locales que actualmente dedica el pueblo para Escuelas de instrucción primaria son insuficientes para contener el número que asisten a las mismas. El local de la escuela de los niños es una antigua iglesia y el solar de las niñas actualmente es un edificio alquilado y por consiguiente de propiedad particular. Ambos edificios son de mala distribución y carecen de ventilación y la correspondiente salubridad, muy especialmente en los retretes.

³⁸ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 19 de juliol de 1900. Actes de la Diputació. AHDT.

El nou edifici, que s'havia de construir sobre el solar resultant de l'enderroc de l'actual escola de nens, comptaria amb quatre plantes, dues per les escoles i dues més per les cases dels mestres³⁹. El pressupost del projecte era de 14.398,54 ptes., i tot i que no disposem de les dades concretes, sabem que es va acabar construint i va complir amb la seva funció fins el 1938, quan fou destruït en el transcurs de la batalla de l'Ebre, com la major part dels edificis del municipi.

No sabem, però, si Corbera d'Ebre va haver de travessar als mateixos periples que Riba-roja d'Ebre per aconseguir que el seu projecte escolar fos executat. En aquest cas, l'aventura per aconseguir la construcció d'unes noves escoles va començar l'agost de 1904, quan l'ajuntament va sol·licitar la col·laboració de l'arquitecte provincial per confeccionar els plànols⁴⁰.

Tres anys després, suposem que disposant ja del projecte arquitectònic, l'ajuntament es va adreçar a la Diputació per tal que autoritzés la compra d'un solar, valorat en 2.000 ptes., destinat a la construcció de les noves escoles. Vist l'expedient, que complia tots els requisits legals, donat que la legislació vigent en matèria de béns mobles municipals necessitava de l'aprovació del ministre de la Governació per qualsevol contracte, com ho era una compra-venda, es va acordar elevar la petició a la superioritat⁴¹.

Un mes després de l'acceptació a tràmit de la demanda de l'ajuntament, aquest es va assabentar de la concessió de la subvenció que havia sol·licitat per finançar l'obra. Malauradament, però, la quantitat sol·licitada per l'ajuntament, que equivalia al 60% del pressupost, es va veure reduïda fins al 25%. Malgrat tot, tal i com exposava l'alcalde de Riba-roja d'Ebre el setembre de 1915:

... pero no obstante lo cual, con mejores deseos que elementos y en vista de carecer de locales actualmente, se emprendió la obra con gran interés, pero a pesar de los esfuerzos de los vecinos todos, aun imponiéndose los mayores sacrificios, hayan podido darla remate por haberse agotado todos los recursos,

³⁹ CLUA MICOLA, Pere; SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; MARGALEF FANECA, Ma Cinta. Corbera d'Ebre. 200 anys d'història 1800-2007. Tarragona. Ajuntament de Corbera d'Ebre, 2007, 238 a 240.

⁴⁰ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 8 d'agost de 1904. Actes de la Diputació. AHDT.

⁴¹ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 15 de novembre de 1907. Actes de la Diputació. AHDT.

perpetuando esta situación la perdida continuada de las cosechas a causa de la sequía que azota continuamente en este término municipal.

Per aquesta raó, considerant que amb 25.000 ptes. més es podria posar fi a l'obra, l'alcalde s'adreçava al rector de la Universitat de Barcelona per demanar la seva col·laboració davant el ministeri, que fins al moment havia desoït tots els seus precs⁴². Un mes després, el rector va demanar a l'ajuntament que li remetés tota la documentació relacionada amb el projecte, i el gener de 1916 va escriure l'alcalde per informar-lo que recolzaria la seva proposta tramitat des del rectorat la instància de sol·licitud de l'ajuntament⁴³.

Cal suposar, però, que la implicació del rector no fou suficient per aconseguir del ministeri els fons necessaris per poder finalitzar l'obra. Així ens ho fa pensar el fet que, cinc anys després, el maig de 1921, la Comissió Permanent de la Diputació informés favorablement l'expedient instruït per l'ajuntament per que li fos autoritzada la venda de dos immobles municipals per poder finançar la fi de les obres de les escoles. Els edificis que havien de proporcionar els fons necessaris per la fi de les obres eren les antigues escoles de nenes, clausurades per ordre governativa per amenaçar ruïna, i l'antic hospital, també en estat ruïnós⁴⁴.

No hem pogut documentar com, ni quan, va aconseguir l'ajuntament de Riba-roja d'Ebre posar fi a les obres que havien de dotar el municipi d'unes noves escoles. Com hem vist, després de disset anys, l'ajuntament encara continuava batallant per aconseguir-ho.

Altres municipis del partit van ser més afortunats en aquest aspecte, bàsicament per què van evitar el recurs a les ajudes governamentals, optant pel finançament privat. Aquest fou el cas de Flix, que el juny de 1915 s'adreçava al ministeri d'Instrucció Pública per demanar la creació de quatre escoles graduades de nens, entenent que aquesta sol·licitud es limitava al nomenament dels mestres necessaris per cobrir-les:

⁴² Ofici de l'alcalde de Riba-roja d'Ebre, Pasqual Castellví, al rector de la Universitat de Barcelona, 28 de setembre de 1915. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Construcciones escolares 1911-1919. LI. 20/2/4/1. AHUB.

⁴³ Ofici de l'alcalde de Riba-roja d'Ebre, Josep Vidal, al rector de la Universitat de Barcelona, 31 de gener de 1916. Expedients del Rectorat del Districte Universitari. Construcciones escolares 1911-1919. LI. 20/2/4/1. AHUB.

⁴⁴ Acta de la Comissió Permanent de la Diputació de 10 de maig de 1921. Actes de la Diputació. AHDT.

Si a este efecto hubiera de solicitarse del Gobierno, subvención, no se ocultan al exponente las dificultades que opondrían las circunstancias porque actualmente atraviesa la Nación con motivo del conflicto Europeo, pero se limita nuestra labor a que se nos apruebe la conversión en cuatro grados, de nuestra escuela unitaria de niños y se designen los señores profesores correspondientes, con cargo al Estado.

L'edifici que les havia d'acollir ja s'estava construint gràcies a la col·laboració de la Societat Electroquímica de Flix i del seu director, Guillermo Müller⁴⁵. La mateixa empresa, divuit anys després, també es va fer càrrec d'una part del finançament de la construcció de l'escola unitària de nenes de la població⁴⁶.

El nou edifici comptaria amb dues plantes, amb la instal·lació de dues aules a cada planta. Com a elements destacats pels representats municipals en els seus escrits a l'administració, citem la presència de lavabos a cada planta, equipats amb tasses de vàter, que venien a substituir les clàssiques latrines; així com l'existència de guarda-robes pels alumnes i un espai destinat a l'arxiu del centre. Tot un prodigi arquitectònic que havia d'acollir els 305 nens inclosos en el cens escolar de la població, tot i que per les seves dimensions, les aules s'havien plantejat per una capacitat mitjana de 60 alumnes, inferior a la necessària en aquells moments. Val a dir que les nenes, amb un cens escolar de 267 alumnes, es van haver de conformar, durant gairebé dues dècades més, amb assistir a una escola unitària⁴⁷.

Tots dos casos, tant el de nens com el de nenes, posen de manifest que la voluntat legislativa del ministre Amós Salvador, exposada a la reial ordre de 1911, no va passar, un cop més, del plantejament teòric. Quatre anys després de la seva aprovació, els nens de Flix continuaven assistint a una escola unitària, que, segons la llei, s'havia d'haver transformat en graduada a les darreries de 1911. No cal dir que el cas de les nenes és encara més

⁴⁵ Certificat de l'acta del Ple municipal de l'ajuntament de Flix de 5 de juny de 1915. Direcció General de Enseñanza Primaria. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8940. AGA.

⁴⁶ Sessió ordinària del Ple municipal de l'ajuntament de Flix de 24 de febrer de 1933. Llibres d'Actes municipals. Sig. Temp. 1.211. AMF.

⁴⁷ Certificat del secretari municipal de Flix donant fe del cens escolar de la població, 16 de juny de 1915. Direcció General de Enseñanza Primaria. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8940. AGA.

escandalós en aquest sentit, donat que el centre femení d'aquesta població continuà immers en el sistema unitari fins, com a mínim, el 1933.

El problema, com ho havia estat sempre a l'hora d'aplicar la legislació educativa, no era altre que la manca dels fons públics necessaris per dotar els nous centres del nombre de mestres que establia la pròpia llei. Quatre mesos després d'haver tramés la seva petició, que recordem només demanava el compliment de la llei per part del ministeri, dotant a les noves escoles dels mestres necessaris, la Direcció General de Primer Ensenyament es va pronunciar al respecte.

En una nota interna, s'acordava, un cop inspeccionada tota la documentació, accedir a la petició de Flix i dotar al municipi amb quatre mestres, amb un sou de 1.000 ptes. cadascun. Aquest acord, però, restava supeditat al lliurament, per part de l'ajuntament, d'un informe on es detallés els material i el mobiliari adquirit per les noves escoles, per tal d'avaluar-ne la seva validesa⁴⁸. És a dir, un nou subterfugi, molt tècnic i lloable en aquest cas, per provar d'evitar que el govern complís amb els preceptes legals que ell mateix havia aprovat.

Pocs dies després, s'aprovava una reial ordre sancionant el contingut de la nota anterior, tot i que, en aquest cas, el nombre de seccions que es dotarien amb un nou mestre es reduïa fins a tres⁴⁹. Aquest canvi posa de manifest el conflicte permanent entre la realitat pressupostària del govern en matèria educativa i les mesures legislatives que ell mateix aprovava. En el cas de Flix, la graduació de la seva escola de nens, tot i la millora pedagògica que havia de suposar, mantenia el problema de la massificació, donat que si amb quatre seccions, la mitjana d'alumnes per cadascuna havia de ser de 76 (superior a la seixantena, prescrita com la mitja desitjable per la llei), amb tres passava a ser de 102, una quantitat força excessiva per garantir la qualitat educativa que es pretenia assolir amb el sistema graduat.

No és fins una dècada més tard, ja en plena Dictadura, que tornem a documentar projectes de construcció de nous centres escolars al partit de Gandesa. El primer d'ells va ser promogut per l'ajuntament de la capital del partit, que el maig de 1926 presentava el projecte d'un nou grup escolar amb

⁴⁸ Nota interna de la Direcció General de Primer Ensenyament, 26 d'octubre de 1915. Direcció General de Enseñanza Primaria. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8940. AGA.

⁴⁹ Reial Ordre de 2 de novembre de 1915. Direcció General de Enseñanza Primaria. Asuntos Generales de escuelas rurales. C. 32/8940. AGA.

un pressupost de 125.000 ptes. Per tal de fer front a l'execució de l'obra, l'ajuntament va negociar la concessió d'una subvenció del ministeri d'Instrucció Pública, que es va acabar formalitzant el març de 1927 quan les obres ja es trobaven en un estadi força avançat, amb un total de 60.000 ptes⁵⁰. Mesos abans, el setembre de 1926 es posava la primera pedra de l'edifici, que va ser inaugurat un any després, coincidint amb les festes majors de la població.

El nou edifici, que encara es conserva, comptava amb set aules, una biblioteca, lavabos i dues sales per als professors. La nova construcció havia d'acollir bona part dels 850 nens i nenes en edat escolar de la població, donat que al municipi també existia un centre privat regentat per les germanes de la Consolació⁵¹.

La resta de projectes documentats són de 1928, emparats en les noves mesures aprovades pel govern de la Dictadura, que el setembre de 1927 va decretar la creació d'una Secció de Construccions Escolars dins de la Direcció General de Primer Ensenyament, per tal d'impulsar i accelerar la creació de nous centres. La nova secció administrativa va gestionar les línies de subvenció consignades als pressupostos generals de l'Estat. Aquestes ajudes foren difoses des de les diputacions provincials amb diferents circulars informatives per assabentar als ajuntaments.

A Tarragona aquesta circular es va publicar el 6 d'octubre de 1928, i poques setmanes després es produïren les primeres respostes. Al partit de Gandesa el primer ajuntament en reaccionar fou el de Pinell de Brai, que el mateix mes d'octubre va presentar el seu projecte escolar per accedir a les subvencions estatals. L'ajuntament sol·licitava el 40% del pressupost de l'obra, compromentent-se a aportar la resta en forma del solar, els materials i els jornals – aquests a través de la prestació obligatòria del veïnat, l'anomenat jornal de vila –, i, només en cas de no ser suficient per cobrir la part que els pertocava, amb l'aportació en metàl·lic de la resta⁵².

⁵⁰ *El Correo de Tortosa* de 23 de març de 1927.

⁵¹ PRADES TENA, Jordi. Gandesa. Valls. Editorial Cossetania, 2002, 63.

⁵² Acta del Ple municipal de l'ajuntament de Pinell de Brai de 21 d'octubre de 1928. Obres Públiques 1925-1929. Construccions Civils. Escoles expedients constitució. Cpf. 107. AHDT.

Un mes després la Diputació acceptava a tràmit la petició de l'ajuntament, traslladant-la a la superioritat per a la seva aprovació definitiva⁵³. Malauradament, però, no hem pogut documentar quin fou el resultat final d'aquesta tramitació.

Un cas similar fou el de Batea, que el novembre de 1928 va elevar a la Diputació la seva petició per tal que l'Estat es fes càrrec de la construcció d'uns nous edificis escolars. En aquest cas, la petició també incloïa la creació d'una nova escola unitària de nens, donat que l'existent acollia 120 alumnes, una xifra que es considerava molt excessiva⁵⁴. Com en el cas del Pinell de Brai, no sabem si la petició de l'ajuntament va acabar prosperant.

Si sabem, però, que aquesta iniciativa ja s'havia endegat deu anys abans, quan l'ajuntament va provar d'impulsar la graduació de les seves escoles. El desembre de 1918, la premsa tortosina, recollia la visita del rector de la Universitat de Barcelona a Batea per tractar amb l'ajuntament la construcció d'uns nous centres escolars que permetessin graduar els centres existents a la població. Dos mesos després, l'arquitecte i l'inspector provincial es traslladaven al municipi per posar fil a l'agulla del nou projecte⁵⁵. Vista la petició de 1928, cal pensar que aquesta iniciativa, com moltes altres, no va reeixir.

Aquest apunt, la petició d'una nova escola unitària, il·lustra com els esforços legislatius impulsats el 1911 van quedar en paper mullat. Disset anys després, Batea continuava sense haver graduat la seva única escola de nens, tot i que des de 1857 la llei establia que n'havia de tenir, com a mínim, dues. La política estatal de promoció dels sistema graduat i d'increment dels centres escolars, com moltes altres mesures, no va anar més enllà de la teoria legislativa. No és estrany, doncs, que el primer govern republicà xifres els dèficit escolar espanyol en més de 27.000 escoles.

Al costat d'aquests ajuntaments que, tot i mancats dels mitjans necessaris, cercaven solucions per millorar els seus edificis escolars, en trobem d'altres que, tot i la lamentable situació de les seves escoles, preferiren deixar passar l'oportunitat brindada pel govern. Aquest és el cas de Vilalba dels Arcs. El març

⁵³ Acta de la sessió d'1 de desembre de 1928 de la Comissió de Construccions Civils de la Diputació. Obres Públiques 1925-1929. Construccions Civils. Escoles expedients constitució. Cpf. 107. AHDT.

⁵⁴ Acta del Ple municipal de l'ajuntament de Batea de 12 de novembre de 1928. Obres Públiques 1925-1929. Construccions Civils. Escoles expedients constitució. Cpf. 107. AHDT.

⁵⁵ *El Restaurador* de 9 de desembre de 1918 i 19 de febrer de 1919.

de 1927 els dos mestres de la població, el matrimoni format per Ramon Bailina i Carme Romeu, adreçaren un escrit a l'ajuntament denunciant les males condicions dels centres que regentaven, acompanyat d'un pla d'acció per poder acollir-se a les subvencions ofertes pel govern per dotar el municipi de nous edificis escolars⁵⁶. En el seu escrit, els mestres denunciaven la presència de gotelleres, de bigues en mal estat, rajoles caigudes i murs enfonsats que calia arranjar amb urgència, en cas que es desestimés l'opció de recórrer a la col·laboració de l'Estat per construir unes noves escoles.

Les demandes dels mestres van ser tractades pel Ple municipal al juliol d'aquell any, acordant acollir-se a les ajudes del govern, amb una aportació municipal del 60% del pressupost, en les mateixes condicions que hem exposat pel cas de Pinell de Brai⁵⁷.

A l'hora de la veritat, però, davant la circular de la Diputació de 6 d'octubre de 1928, l'ajuntament es limità a remetre un informe on es defensaven les excel·lències de les escoles municipals, desistint d'acollir-se a les ajudes estatals. L'informe, signat pels membres d'una comissió especial designada per l'ajuntament, descrivia les escoles en els següents termes:

... que el local Escuela de niños situado en la calle Abajo nº 2 es de inmejorables condiciones es de obra sólida se conserva en buen estado grande de cabida mucha luz, sol, y ventilación contiene un patio jardín es decir reúne todas las condiciones higiénicas.

El local de la escuela de niñas situado en el segundo piso de la Casa Consistorial también es obra sólida y esta en muy buen estado penetra muchísima luz y da todo el día el sol además tiene el máximo de ventilación por los dos extremos del edificio, la cabida es ajustada para el número de niñas de esta población⁵⁸.

Com hem apuntat, amb la fi de la Dictadura i la proclamació de la Segona República, la política escolar va experimentar un important salt qualitatiu. En

⁵⁶ Informe dels mestres Nacionals a l'ajuntament de Vilalba dels Arcs. Escoles de Vilalba 1919-1936. C. 247. AMV.

⁵⁷ Acta de la sessió extraordinària del Ple municipal de 22 de juliol de 1927. Llibres d'Actes municipals. C. 599. AMV.

⁵⁸ Informe escolar, 31 d'octubre de 1928. Escoles de Vilalba 1919-1936. C. 247. AMV.

matèria de construccions escolars el ministeri dirigit per Marcel·lí Domingo va impulsar un ambiciós programa per cobrir el dèficit detectat (xifrat en 27.151 escoles) en cinc anys. Al partit de Gandesa el programa de construccions escolars de la República es va traduir en la construcció d'un nou grup escolar a Ascó el 1932, i en la confecció del projecte arquitectònic pel grup de Benissanet, que el 1935 encara no havia començat a executar-se.

Els mestres

Amb el reial decret de 26 d'octubre de 1901 el govern posava fi al problema dels endarreriments salarials i, de retruc, també limitava el poder dels ajuntaments sobre els mestres, sempre dependents de la voluntat municipal, que podia utilitzar els salaris com a mecanisme de pressió sobre els docents. Solucionada aquesta qüestió, el nou ministeri va centrar part dels seus esforços en la resolució d'altres problemes que afectaven als professionals de la docència.

Aquests, principalment, tenien a veure amb dues qüestions: la millora i unificació dels honoraris dels mestres, en un intent de dignificar econòmicament la professió i finançar el seu prestigi social; i la reestructuració dels mecanismes de control estatal sobre els docents, per tal d'assegurar-se que complissin amb el seu rol de transmissors de l'ordre social establert.

El primer plantejament relacionat amb l'assumpte de les millores salarials va quedar recollit en el projecte de Llei de Bases, que havia de reformar la instrucció pública, de 29 de maig de 1903.

La qüestió s'abordava en la quarta de les bases del projecte, on es regulaven els nous sous dels mestres, seguint el model establert a la llei de 1857, és a dir, segons el nombre d'habitants de la població on estaven destinats.

Tal i com es pot observar en la Taula 33, la proposta de millora salarial, tenint en compte les cinc dècades transcorregudes des de l'aprovació de la llei Moyano, era del tot insuficient per aconseguir els objectius de dignificació i prestigi que es volien assolir. Malgrat tot, però, era el primer intent de regular una pujada salarial, amb el valor afegit que aquesta es feia en base als pressuposts de l'Estat, i no pas sobre els municipals.

Tot i la migradesa d'aquestes propostes, el rebuig parlamentari del projecte de llei va impedir la seva aplicació. Finalment la reforma dels salaris del magisteri va arribar el 1905 de la mà del ministre Juan de la Cierva. En el preàmbul del reial decret de 22 de març, el ministre exposava quin havia de ser l'objectiu de les reformes plantejades en el seu articulat:

El aumento de haberes para que el sueldo mínimo sea el de 1.000 pesetas anuales, y la creación de nuevas escuelas en sucesivos presupuestos, hasta llegar a 30.000, que por hoy parecen suficientes, aunque a muchas más habrá que aspirar en lo porvenir, constituirá la subvención del Estado para la mejora y desarrollo de la instrucción primaria. Dotado así el Maestro; prohibiendo las retribuciones de los niños pudientes, a fin de que la enseñanza se de lo mismo a estos que a los pobres; procurando con el escalafón y los ascensos en la misma escuela evitar los continuos traslados, y con el Cuerpo de aspirantes, formados en todas las provincias, la rápida provisión de las vacantes; exigiendo para ascender y para desempeñar el cargo pruebas constantes de aptitud, a fin de que estudie y trabaje el Maestro y no caiga en abandono; estableciendo la enseñanza graduada; organizando la de adultos, que es tan importante, y que hoy tiene más de aparente que de real; administrando cuidadosamente los créditos para material de las escuelas; con todas estas medidas, que la reorganización de las Normales y de la Inspección completarán, cree el Gobierno que se conseguirá un progreso importantísimo en la cultura del país.

Per aconseguir-ho, el reial decret establia que l'augment salarial proposat es completaria amb fons aportats directament per l'Estat en forma de subvenció, de manera que la provisió dels sous seria mixta (art. 1). Cal recordar, que la reforma de 1901 establia que els sous dels mestres, tot i ser consignats als pressupostos generals, es nodririen dels impostos directes recaptats entre els ciutadans de cada municipi, que van quedar establerts en la llei de pressupostos d'aquell mateix any. És a dir, que l'increment salarial decretat no afectaria al ciutadans, que no patirien un augment fiscal per tal de cobrir les noves despeses.

Aclarit aquest punt, l'article 2 establia el nou sistema salarial, que en teoria havia d'abandonar la classificació dels salaris en base a criteris demogràfics,

per crear un seguit de categories per classificar les escoles existents. A l'hora de la veritat, però, al prendre com a referència el model preexistent, el mateix article equiparava les noves categories als tipus salarials fixats per la llei de 1857.

Així, les escoles dotades amb sous d'entre 500 i 625 ptes., és a dir, les escoles de municipis de menys de mil habitants, estarien dotades a partir d'aleshores amb 1.000 ptes., passant a constituir la primera de les categories salarials previstes. Aquesta equiparació continuava fins a completar les vuit categories, tal i com es pot veure a la Taula 33.

33. EVOLUCIÓ DELS SALARIS MÍNIMS A L'ENSENYAMENT PRIMARI

Habitants	Llei 1857	Projecte de Llei de Bases 1903	Reial Decret 22 març 1905
<500	<625	500	1.000
500 - 1000	625	750	1.000
1.000 - 3.000	825	1.000	1.100
3.000 - 10.000	1.100	1.500	1.400
10.000 - 20.000	1.375	1.750	1.750
20.000 - 40.000	1.650	2.000	2.100
> 40.000	2.000	2.500	2.500
Madrid	2.250	3.000	2.750

Com a complement a aquest increment, i per tal de posar fre a les nombroses peticions de trasllat, únic sistema de millora salarial existent fins aleshores, el decret replantejava el sistema d'ascensos i oposicions existent fins al moment. Fins aleshores, per aconseguir un millor sou els mestres havien de concursar a una plaça més remunerada, és a dir, a una escola ubicada en una població amb més habitants, el que implicava, forçosament, un canvi de destinació. El nou sistema proposava que els ascensos estiguessin lligats directament als mestres, que d'acord amb la demostració dels seus coneixements podrien anar ascendint de categoria i, amb ella, de sou (art 7).

Per tal de facilitar l'accés dels mestres a les proves d'oposició o als concursos d'ascens, la norma també modificava la ubicació dels tribunals examinadors. Fins aquell moment, totes les proves d'oposició i concursos es celebraven a

Madrid, obligant als mestres a sol·licitar llicències de trasllat per desplaçar-se a la capital, amb les despeses que això ocasionava. En el nou sistema les proves per ascendir fins a la cinquena categoria es celebrarien a les capitals de província (art. 13 i 14); aquelles que servissin per ascendir fins a la segona categoria tindrien lloc a les capitals del districte universitari (art. 15 i 16); i només les d'ascens fins a la primera categoria es celebrarien a Madrid (art. 17). Per tal d'incentivar als mestres a millorar la seva formació, única via per ascendir, el reial decret va suprimir el principal complement salarial dels docents: les retribucions dels alumnes (art. 5). Aquesta mesura, a més, pretenia eradicar una de les causes de la massificació consentida dels centres, donat que a més alumnes, més retribucions.

La reforma, però, mantenia l'aportació econòmica dels anomenats *niños pudientes*, establint el pagament d'una matrícula escolar, els fons de la qual passarien a nodrir la caixa de drets passius de les jubilacions dels mestres.

En aquest sentit, també cal destacar l'establiment d'una edat màxima per l'exercici de la docència, fixant la jubilació forçosa als setanta anys (art. 25).

Cinc anys després de l'aprovació d'aquestes mesures, un nou reial decret, aquest de 8 de juny de 1910, va tornar a reformar el sistema salarial dels docents. Del text del seu preàmbul s'extreu que la reforma de 1905 no va passar de la teorització, donat que, segons el ministre Alvaro Figueroa, els problemes dels docents per assolir millores salarials eren els mateixos:

El Profesor primario no cobra, pues, en proporción a sus títulos ni a sus méritos, ni a su antigüedad, ni a su trabajo, cobra según el pueblo en que sirve. De este principio se han derivado los sueldos irrisorios que han existido y aún existen, porque a un pueblo, con reducido número de contribuyentes, era imposible exigirle una dotación decorosa; de ese mismo principio se ha derivado la existencia de las retribuciones que han de pagar los niños no pobres, y de ahí, finalmente, ha venido el estímulo a cambiar de pueblo para obtener ascensos insignificantes, porque sin ese mudar de Escuelas todo avance en la carrera es imposible, y aunque tales ascensos no compensan muchas veces ni los gastos de viajes, gracias a ellos puede mejorarse algo el haber pasivo que el Maestro aspira justamente a gozar en su vejez.

La nova norma, amb algunes excepcions, recollia els mateixos preceptes inclosos en el reial decret de 1905, com la desaparició de les retribucions dels alumnes (aquest cop en considerar-les una de les causes de l'absentisme escolar) o la divisió del cos docent en categories que volien defugir el criteri demogràfic com a marc de referència.

En aquest sentit, i directament relacionat amb la voluntat de millorar els honoraris dels mestres, el principal problema era, al parer del ministre, la diversitat de les fonts d'ingressos que permetien la supervivència dels mestres. Aquest comptaven, a més dels seus sous oficials, amb les millores voluntàries dels ajuntaments, les retribucions dels alumnes, els augments graduals de les diputacions i, en el cas dels homes, amb les gratificacions de les escoles nocturnes d'adults.

Aquesta disparitat d'ingressos, molts d'ells variables, feia impossible establir una escala salarial homogènia en base a la realitat preexistent. Per aquesta raó, la nova escala s'establiria en relació a les existents per la resta dels funcionaris públics, amb l'objectiu d'anar incrementant-la amb el temps.

La definició d'aquesta escala ja s'havia concretat en el reial decret de 7 de gener de 1910 amb l'establiment de vuit categories professionals. El problema, igual que havia passat en la reforma de 1905, era que, per simplificar la transició d'un sistema a l'altre, a l'hora de repartir als docents entre les vuit categories es prenia com a referència el seu salari que, com ja hem apuntat, estava condicionat pel nombre d'habitants de les poblacions on exercien (art. 3). Així doncs, inicialment, el criteri demogràfic va continuar condicionant la nova organització de l'escalafó professional del magisteri.

Un cop classificats dins de la seva categoria, es formaria l'escalafó corresponent a cadascuna d'elles, aplicant aleshores criteris d'ordre professional basats en l'antiguitat i la titulació (art. 4). Per ordre d'importància, els criteris a tenir en compte serien: els anys de servei com a mestre en propietat, els anys de servei com interí, el tipus de titulació, la nota obtinguda en la prova d'obtenció del títol i, finalment, altres títols d'ensenyament oficial.

Aquesta organització de l'escalafó, així com el sistema de provisió de les places i l'organització dels tribunals i els exàmens d'ascens i oposició va tornar a ser reorganitzada el maig de 1923 amb l'aprovació del Estatuto General del Magisterio de Primera Enseñanza.

Preveient les dificultats que plantejaria l'aplicació immediata d'aquesta reforma, que possiblement fou una de les causes del fracàs de la impulsada el 1905, el preàmbul establí la seva aplicació a les escoles que fossin proveïdes de nou després de quedar vacants. Aquest sistema progressiu, es basava en dos principis. D'una banda, es considerava que una part del professorat, content amb els seus ingressos, romandria a les escoles on estava destinat, postergant la seva inclusió en el nou sistema. D'altra banda, la resta dels docents, provarien de concursar per aconseguir les vacants on s'apliqués la reforma, deixant, alhora, vacants les escoles on estaven destinats, iniciant així un efecte dominó que, de forma lenta però segura, acabaria facilitant la implantació de la reforma a totes les escoles de l'estat.

Un altre aspecte a destacar és l'estructuració dels nous sous sobre la premissa del sistema d'escoles graduades. Així, la norma preveia dos categories salarials, una adreçada als directors dels centres i una altra pels mestres de secció.

Malauradament, però, un cop més l'aplicació pràctica de la teoria legislativa no fou tan àgil ni efectiva com calia esperar. Si el 1900 municipis com Vilalba dels Arcs reclamaven la provisió d'una de les seves escoles, vacant des de ja feia set mesos⁵⁹, el 1914 trobem una situació similar a Caseres. En aquest cas, la plaça de la mestra local restava vacant des de feia tres mesos a causa de la mort de la mestra titular⁶⁰. Per tal d'esperonar la provisió de la plaça, l'alcalde de Caseres descrivia la situació d'aquesta manera:

... vagando en la actualidad por las calles las niñas en edad escolar, en perjuicio de la enseñanza, suplico a V. que para bien de dichas niñas a fin de evitar que sufran retraso en la enseñanza se servirá cuando con mayor urgencia posible en nombrarse Maestra de niñas en esta localidad con carácter de interina.

⁵⁹ Acta de la sessió ordinària de la Junta local d'Instrucció Pública d'1 de març de 1900. Llibres d'Actes. C. 327. AMV.

⁶⁰ Instància de l'ajuntament de Caseres al rector de la Universitat de Barcelona, 21 de setembre de 1914. Expedient de Manela Amposta. Personal. Expedients dels mestres (1874-1919). LI. 21/3/1/3. AHUB.

La lentitud en la provisió de les places vacants es devia, en bona part, a l'excessiva burocratització del sistema, implícita en un estat centralitzat que pretenia controlar tots els aspectes de la vida administrativa. Un clar exemple d'aquesta complexitat burocràtica el trobem a l'escola de Batea. L'octubre de 1914 la Junta provincial d'Instrucció Pública s'adreçava a la Direcció General del ram per exigir la provisió de l'escola de nens d'aquesta població que feia anys que estava vacant⁶¹. El problema residia en el fet que el novembre de 1910 s'havia adjudicat la plaça a Benet España, però aquest mestre, que havia optat a diverses places en el concurs d'oposició, va decidir-se per una altra escola. Des d'aleshores, donat que a l'administració central constava que l'escola estava proveïda, no s'havia nomenat cap altre mestre.

La reforma tampoc va aconseguir una altra de les seves aspiracions: esperonar la formació continuada dels docents, necessària per revitalitzar el sistema educatiu que, en el fons, restava a les seves mans. Val a dir, que en aquest cas la voluntat legislativa poc podia contra la desídia professional d'alguns docents, a excepció d'aplicar les mesures sancionadores a partir de la tasca dels inspectors.

Al partit de Gandesa només hem documentat un cas on la manca d'interès professional del docent acabés desembocant en una sanció. Aquest es va produir en la persona d'Encarnació Bes, mestra d'Ascó el 1924. El juny d'aquell any l'inspector en cap de la província, després de visitar la seva escola, va remetre un informe a la mestra per tal que justificués les faltes que s'hi recollien:

1º Que el grado de instrucción de las niñas es muy deficiente.

2º Que no se habían llevado a la práctica las instrucciones, que ya en vista del estado de la enseñanza, dejó consignadas esta Inspección en la anterior visita.

3º Que la documentación de las niñas matriculadas acusaba deficiencias importantes.

⁶¹ Ofici de la Junta provincial d'Instrucció Pública de Tarragona a la Direcció General d'Instrucció Pública, 2 d'octubre de 1912. Fons: Educació. Direcció General de Enseñanza Primaria. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1889-1917. C. 32/8747. AGA.

*Los precedentes cargos deberá V. contestarlos en un plazo que no exceda de ocho días, en pliego aparte acompañando su hoja de servicios legalizada, con devolución de este escrito*⁶².

Pocs dies després la mestra enviava la seva resposta a l'inspector, justificant les faltes que se li atribuïen en els següents termes:

1º Que si bien en la visita extraordinaria practicada en esta Escuela encontró V.S. que el grado de instrucción era deficiente, es debido en gran parte a que las niñas se impresionan en extremo al recibir visitas y además que, a las mayorcitas las dedican sus padres a las tareas agrícolas y domésticas, estando ocupadas actualmente en la recolección de las mieses y trilla, no siéndoles posible asistir a la Escuela con la debida regularidad.

2º La maestra ha procurado en cuanto le ha sido posible cumplimentar las instrucciones que se le consignaron en la visita anterior haciendo leer y comentar a las niñas el Catecismo del Ciudadano. Se ha hecho el horario escolar y los programas a base de tres grados o secciones. Se ha puesto en el balcón de la Escuela la Bandera nacional todos los días durante las horas de clase y se dieron de baja a las niñas menores de seis años.

*3º Las papeletas de las niñas que faltaron por haber venido de otra Escuela fueron pedidas a la Secretaria*⁶³.

Els arguments exposats per la mestra no foren suficients, car l'inspector va elevar una queixa a la Direcció General del ram, basant-se en que després de sis anys al capdavant de l'escola l'única explicació possible pel baix nivell de les alumnes era la manca d'interès de la docent. Com a mesura sancionadora, l'inspector proposava un mes de suspensió de sou. Examinat l'expedient, la

⁶² Informes de l'inspector en cap de la província, Salvador Grau Martí, de 26 de juny de 1924. Expedient d'Encarnació Bes. Dirección General de Enseñanza Primaria. Personal. Oposiciones y concursos. C. 32/6874. AGA.

⁶³ Instància d'Encarnació Bes a l'Inspector en cap de Tarragona, 5 de juliol de 1924. Expedient d'Encarnació Bes. Dirección General de Enseñanza Primaria. Personal. Oposiciones y concursos. C. 32/6874. AGA.

Direcció General va accedir a sancionar la mestra, rebaixant però la sanció a una amonestació pública⁶⁴.

Com ja hem apuntat, el sistema sancionador i els mecanismes de control sobre els docents fou un altre dels aspectes on el ministeri va introduir reformes legislatives.

El reial decret de 26 d'octubre de 1901 recollia les primeres reformes en aquest àmbit en el seu article 18. En ell es relacionaven les sancions disciplinàries que es podrien aplicar als mestres que no obeïssin els preceptes i ordres governatives o *a quienes se atribuyan hechos abiertamente contrarios a su buena reputación moral o profesional*. Els principals responsables d'efectuar el control sobre els docents, no eren altres que els inspectors.

Segons la falta comesa, l'article preveia les següents sancions, de més lleu a més greu: la censura (que era l'anotació de la falta a l'expedient personal i al full de serveis, afectant als ascensos en l'escalafó); la translació disciplinària (el trasllat a un altre centre escolar); la suspensió de feina (implicava també la suspensió del sou, i podia ser d'entre 15 dies i 3 mesos, temps que no es computaria en els anys de servei); separació del càrrec (que podia durar entre sis mesos i dos anys) i interdicció escolar (que afegia a la separació del càrrec la pèrdua de tots els drets adquirits, i que podia ser perpètua o temporal, cas en que no seria inferior als tres anys).

Aquest sistema sancionador va estar vigent fins el maig de 1923, quan l'Estatut del Magisteri en va reformar les sancions, que passaven a ser, ordenades de menor a major gravetat: l'amonestació privada, l'amonestació pública, la reprensió pública amb nota a l'expedient personal, la suspensió de sou entre cinc i quinze dies, la suspensió de la meitat del sou entre un i deu mesos, la separació del servei durant un any, amb pèrdua de l'escola, i la separació definitiva (art. 161).

L'Estatut també va fixar qui tenia potestat per aplicar les diverses sancions, deixant en mans de l'inspector la primera d'elles, i traslladant a la Direcció General del ram l'aplicació de la resta, a excepció de la darrera que era potestat del ministre d'Instrucció Pública (art. 162).

⁶⁴ Ofici de la Direcció General d'Instrucció Pública a l'Inspector en cap de Tarragona, 9 d'agost de 1924. Expedient d'Encarnació Bes. Dirección General de Enseñanza Primaria. Personal. Oposiciones y concursos. C. 32/6874. AGA.

Al costat d'aquest sistema formal, l'aplicació del qual al partit de Gandesa només l'hem documentat en el cas d'Encarnació Bes, el govern va anar desenvolupant altres mecanismes de control, amb especial incidència en la qüestió lingüística.

La preocupació per aquest aspecte, que no és exclusiva d'aquest període, es deu, en bona part, a l'impuls de les corrents nacionalistes, especialment a Catalunya, on la Renaixença cultural i el catalanisme polític van generar un nou escenari, molt més reivindicatiu que en períodes precedents. La recuperació del català com a llengua culta i literària, sumada a l'activitat política de l'anomenat regionalisme, va posar en perill l'hegemonia del castellà a l'escola i les autoritats governamentals van actuar en conseqüència.

La primera demostració d'aquesta voluntat homogeneïtzadora la trobem en el projecte de Llei de Bases d'octubre de 1902. En la seva base segona, la norma establí:

Todas las enseñanzas orales de la Escuela se darán en lengua castellana, debiendo estar escritos también en lengua castellana todos los libros que sirvan de texto para la primera enseñanza.

Malgrat que el projecte de llei no va prosperar, el seu esperit en aquest àmbit el va sobreviure. La eradicació del català de les aules fou una font de preocupació per les autoritats educatives, tot i els problemes que això havia de suposar per molts alumnes, que vivien i es socialitzaven en espais on el català era la única llengua social. De fet, per a molts d'ells, com ja senyalàvem en l'apartat anterior, l'escola era el primer espai on es descobria el castellà, que no tornaria a ser utilitzat fins al moment del servei militar o en els tractes amb l'administració.

L'obsessió per vetar el català a les aules queda reflectida en el reial decret de 21 de novembre de 1902, que obligava a l'ensenyament de la doctrina cristiana en castellà. Segons el preàmbul del text, aquesta mesura responia als nombrosos avisos remesos pels inspectors sobre l'ensenyament d'aquesta matèria en una altra llengua, aprofitant algunes escletxes legislatives.

Aquestes escletxes no eren altres que els articles 87 i 92 de la llei de 1857, que determinaven que la doctrina cristiana s'havia d'estudiar amb els catecismes

que assenyalés el prelat de la diòcesi, que era l'únic que podia aprovar els textos després d'examinar que els seus continguts no atemptessin contra la puresa de la doctrina cristiana. El problema era que alguns d'aquests prelats, adduint la inexistència a la seva diòcesi d'obres en castellà, permetien l'ús de llibres en una altra llengua. Per posar-hi remei, el reial decret establí que allí on no es disposessin de llibres en castellà, s'haurien d'utilitzar els títols en aquesta llengua aprovats per l'Arquebisbe Primat d'Espanya (art. 3).

Per evitar que cap mestre es prengués aquestes mesures a la lleugera, el reial decret establí sancions exemplars:

Art 2. Los Maestros y Maestras de instrucción primaria que enseñasen a sus discípulos la doctrina cristiana u otra cualquiera materia en un idioma o dialecto que no sea la lengua castellana, serán castigados por primera vez con amonestación por parte del Inspector provincial de primera enseñanza, quien dará cuenta del hecho al Ministerio del ramo; y si reincidiesen, después de haber sufrido una amonestación, serán separados del Magisterio oficial, perdiendo cuantos derechos les reconoce la ley.

Poques setmanes després de la seva aprovació, però, el ministeri va haver de matisar les mesures endegades per garantir el monopoli del castellà a l'escola a través d'un nou reial decret, aprovat el 10 de desembre de 1902. Les raons d'aquesta rectificació no foren altres que la necessitat d'adaptar-se a la realitat d'algunes zones de l'estat, com era el cas de Catalunya, on el castellà no era precisament la llengua d'ús comú de la majoria de la població.

Sense renunciar a la voluntat d'imposar la llengua castellana per damunt de les de la resta de l'estat, el nou reial decret matisava les raons que l'impulsaven a fer-ho:

Ha de hacerse constar, ante todo, que es el primer deber de los Maestros de instrucción primaria la enseñanza de la lengua castellana, y singularmente en aquellas provincias de la Monarquía que conservan idiomas o dialectos locales, a los que sus naturales profesan justo y legítimo cariño; pues si en todos es de capital interés el perfecto conocimiento del idioma patrio, lo es mucho más en aquellas comarcas en las que si no fuera por el perseverante esfuerzo del

Maestro quedarían los nacidos en ellas en lamentable incomunicación intelectual con la mayor parte de sus compatriotas.

Aquesta rebaixa en el to imperatiu que destil·lava la reial ordre precedent, també es va reflectir en les mesures repressives que s'havien previst per castigar els mestres que l'incomplissin:

Art. 3 Que cuando un Maestro se dirija a niños que todavía ignoran el castellano, no incurrirá en responsabilidad, si se sirve como instrumento o vehículo para su enseñanza, de un idioma que no sea el oficial; y

Art. 4 Que las responsabilidades a que el art. 2 del Real decreto de 22 de Noviembre último se refiere, sólo serán exigibles en el caso de que el Maestro emplee idioma distinto del oficial, dirigiéndose a alumnos que sepan el castellano.

Al costat de l'inspector, convertit en guardià dels preceptes legals i morals contemplats a la llei, l'altre mecanisme de control dels docents eren les juntes locals d'instrucció pública. La seva composició va ser reformada el febrer de 1908, incloent, per primera vegada, als mestres en el seu si.

D'acord amb la nova legislació, per als municipis amb menys de 10.000 habitants, les juntes locals havien d'estar formades per l'alcalde, dos regidors, l'inspector de sanitat municipal, dos pares i dues mares de família (nomenats pel Governador a partir d'una terna presentada per l'ajuntament), el capellà, un farmacèutic i un dels mestres de les escoles públiques (art. 4).

Pel que fa a les seves funcions, la reforma mantenia totes aquelles relacionades amb el control del bon funcionament de l'escola (art. 11), incloent les visites periòdiques i els exàmens per avaluar el nivell dels alumnes, i continuava vetant la seva intromissió en aspectes pedagògics (art. 19), que eren potestat de l'inspector.

Malgrat la seva presència al si de les juntes escolars, els conflictes entre els mestres i les autoritats municipals van continuar sovintejant durant aquest període. En moltes ocasions es tractava d'aspectes poc rellevants, fruit de malentesos o enfrontaments personals, molts d'ells causats per diferències de caràcter. En alguns casos, però, l'arrel del problema era molt més complexa,

arribant a extrems com el succeït a Vilalba dels Arcs amb el mestre Joaquim Paloma.

Aquest mestre fou nomenat propietari de l'escola de Vilalba dels Arcs l'abril de 1908. Un mes després del seu nomenament, arran de la visita de l'inspector provincial, la Junta local recollia en les seves actes l'avaluació de la feina feta pel docent a l'escola:

... hallando en ella numerosa concurrencia y en buen estado de limpieza y disciplina y a pesar de los pocos días que la tiene a su cargo demostró que con su celo, actividad, conocimiento y laudables deseos, conseguirá hacer de los niños los dignos ciudadanos del porvenir; puesto que al procurar el desarrollo de la educación física e intelectual y moral, lo hace sin que el niño se de cuenta, deleitando y así no se hace pesada ni aburrida la instrucción por lo que a los niños les es agradable la estancia en la Escuela⁶⁵.

Dos mesos després, en la visita rutinària girada a les escoles pels membres de la Junta local, els comentaris favorables al mestre respecte a l'estat de l'escola i l'educació dels nens, eren igual de bons:

(...) hallando en ella concurrencia numerosa, limpieza y disciplina y los niños muy animados y gustosos de recibir de su Maestro el pan de la educación e instrucción que con mano generosa les prodiga, saliéndose la Junta más que complacida de la visita⁶⁶.

Cal dir que en aquells moments, l'ajuntament de Vilalba dels Arcs estava governat per les forces republicanes de la població, amb les que, sembla ser, el mestre coincidia ideològicament. Aquesta situació va canviar el gener de 1910, quan l'ajuntament vilalbí va tornar a mans de les forces properes als partits dinàstics, que a la població comptaven amb el recolzament dels partidaris del carlisme.

⁶⁵ Acta de la sessió extraordinària de la Junta local d'Instrucció Pública de 15 de maig de 1908. Llibres d'Actes. C. 603. AMV.

⁶⁶ Acta de la sessió ordinària de la Junta local d'Instrucció Pública de 17 de juliol de 1908. Llibres d'Actes. C. 603. AMV.

El canvi de govern municipal va donar pas als primers enfrontaments entre el mestre i les autoritats públiques. En primera instància, però, els conflictes van arribar a través de la seva esposa, Agustina Soley, que exercia com a mestra interina a la població des del març de 1909.

El novembre de 1910, un dels regidors del sector republicà va presentar davant el Ple municipal una instància de la mestra reclamant el pagament del lloguer de la casa on residia, que no li havia estat abonat des del gener d'aquell any⁶⁷. Segons es desprèn de l'acta, aquella no era la primera vegada que la mestra reclamava aquest deute, tot i que fins aleshores no havia rebut cap resposta del consistori.

Debatuda la demanda, a proposta d'un dels regidors de l'equip de govern, es va acordar desestimar-la emparant-se en el fet que compartia la casa de propietat municipal on residia el seu espòs, el mestre Joaquim Paloma.

Cal suposar que davant la negativa municipal, la mestra va recórrer a l'auxili de la Junta provincial d'Instrucció Pública, que el desembre d'aquell any informava a l'ajuntament de l'obligació de pagar-li a la mestra els onze mesos del lloguer que aquesta reclamava. Malgrat aquesta ordre, l'ajuntament es va refermar en la seva decisió, negant-se a obeir a la superioritat⁶⁸.

Un cop més la manca de documentació ens duu a pensar que la negativa de l'ajuntament fou defensada davant la Junta provincial, donat que el gener de 1911 el Ple donava compte d'una nova comunicació d'aquest ens. En aquesta ocasió, la Junta reconeixia el dret de l'ajuntament a negar-se a pagar el deute reclamat per la mestra, recomanant, però, que li atorgués alguna mena de remuneració econòmica donat que el sou dels mestres interins era molt petit (en realitat era la meitat del sou dels mestres titulars per la mateixa plaça). Els quatre regidors de la minoria, de filiació republicana, van sol·licitar fer cas d'aquesta recomanació. La seva petició fou rebutjada per la majoria, al·legant que la mestra no n'era mereixedora i apuntant l'arrel política del problema:

... extrañándose mucho que los señores de la minoría que no asistiendo a casi ninguna de las sesiones en que se tratan asuntos que puedan afectar a los

⁶⁷ Acta de la sessió ordinària del Ple municipal de 13 de novembre de 1910. Llibres d'Actes municipals. C. 598. AMV.

⁶⁸ Acta de la sessió ordinària del Ple municipal d'11 de desembre de 1910. Llibres d'Actes municipals. C. 598. AMV.

*intereses generales del vecindario, lo hagan con tanta puntualidad cuando se trata de uno que pueda interesar a algún individuo afiliado al bando político local a que pertenecen dichos señores*⁶⁹.

Aquell mateix mes Agustina Soley va cessar com a mestra interina, fet que no va impedir que continués reclamant a l'ajuntament el seu deute. Malauradament, però, la situació política del municipi es va complicar molt el 19 de març de 1912, quan un grup de veïns, possiblement de filiació republicana, va assassinar al sereno de la població, nomenat pocs dies abans per un ajuntament dominat per regidors propers al carlisme.

La gravetat del succés va provocar la reacció de les autoritats locals que, entre d'altres accions, van impulsar la persecució del mestre, de coneguda filiació republicana i membre actiu del Centre Agrícola de recent creació, que aplegava als veïns propers a aquesta ideologia.

En aquest cas, el mecanisme utilitzat fou la queixa formal davant les autoritats educatives de la província per l'activitat política del mestre, que van enviar a l'inspector en visita extraordinària que va durar tres dies. En el darrer dia d'aquesta visita, la Junta local es va reunir per plantejar les seves denúncies i escoltar l'informe de l'inspector⁷⁰.

En la primera part de la sessió, la Junta va exposar les seves queixes, formulades pel seu president, l'alcalde Pau Ferrer:

... que ve con disgusto que el Sr. Maestro D. Joaquín Paloma, en vez de guardar la neutralidad que su cargo requiere, se halle al frente y dirección del bando local llamado del Centro, que se distinguen una buena parte de los individuos que lo componen, por ser desobedientes a la Autoridad, y cuyo proceder lo atribuyen la mayoría de estos habitantes a las predicaciones y consejos del Sr. Maestro, quien por su parte ha demostrado en varias ocasiones y hasta delante de los niños esa falta de obediencia y respeto.

Por su comportamiento y modo de ser se ha hecho dicho Sr. Maestro incompatible con las autoridades y con la mayoría de vecindario, cuyo concepto

⁶⁹ Acta de la sessió ordinària del Ple municipal de 22 de gener de 1911. Llibres d'Actes municipals. C. 598. AMV.

⁷⁰ Acta de la sessió extraordinària de la Junta local d'Instrucció Pública de 3 de maig de 1912. Llibres d'Actes. C. 603. AMV.

que este ha formado del repetido Sr. Maestro lo atestigua el haber sacado, con sentimiento, los niños de la escuela.

Además acredita el carácter de dicho señor el haberse repartido por los pueblos de este partido una hoja suelta que por la redacción y escrito casi podría asegurarse, teniendo presente que el Sr. Maestro es el Secretario del Centro, estaba escrito por él.

Finalitzada la exposició de l'alcalde, l'inspector, Josep Puig, va comunicar als membres de la Junta què, pel que feia a l'ensenyament, el nivell dels nens era molt bo. Pel que feia a la seva relació amb el veïnat, l'inspector es va limitar a recomanar al mestre la neutralitat política per tal de poder millorar-les. Així doncs, tot i que el reial decret de 26 d'octubre de 1910, preveia les sancions pels mestres *a quienes se atribuyan hechos abiertamente contrarios a su buena reputación moral o profesional*, les faltes que li havien estat imputades a Joaquím Paloma no van ser objecte de cap mesura disciplinària. Aquesta laxitud bé es podria deure al fet que, en aquells moments, la Diputació de Tarragona comptés amb una majoria republicana, que reforçava l'ascendència que tenia sobre el partit el seu diputat a Corts, també republicà, Joan Caballé. Davant la passivitat oficial, el partit carlí, a través dels seus òrgans de premsa, va desencadenar una campanya contra el mestre de Vilalba dels Arcs, acusant-lo d'haver instigat l'assassinat del sereno:

*... constituyen mesnada inconsciente [els republicans de Vilalba dels Arcs], capitaneada por un maestrillo ambicioso, vividor, charlatán y dotado de desmesurado orgullo, que arenga a sus acéfalos oyentes en charlas insubstanciales, induciéndoles hasta el desacato a las autoridades ...*⁷¹

Aquesta no era, però, la primera ocasió en que la premsa propera al carlisme carregava contra el mestre de Vilalba dels Arcs, responsabilitzant-lo del malestar social que regnava a la població. El febrer d'aquell any, dues publicacions tortosines, *El Restaurador* i *El Tiempo*, ja l'havien acusat d'acabdillar les protestes ciutadanes d'una part de la població contra el

⁷¹ "Desde Gandesa. Cuenta política" a *La Tradición* de 24 d'agost de 1912.

cobrament de l'impost dels consums⁷². Unes protestes que havien obligat a l'ajuntament a reclamar la presència de la Guàrdia Civil per garantir la seguretat del responsable dels cobraments.

Un mes després de l'assassinat del sereno el corresponsal a la població de *El Restaurador* publicava un article denunciant la impunitat amb que els republicans actuaven al municipi, atemptant contra l'ordre social. Un cop més, s'assenyalava com a màxim responsable d'aquella situació al mestre Joaquim Paloma. En aquest cas, a més, el redactor atacava la tasca docent del mestre, denunciant que després de tres anys al capdavant de l'escola la taxa d'alfabetització de la població s'havia reduït del 50% a només el 2%, reclamant la intervenció immediata dels responsables provincials de la Instrucció Pública⁷³. Cal entendre que aquesta reclamació estava directament relacionada amb el fracàs, impulsat per les autoritats municipals, d'aconseguir una sanció governativa del mestre a través de la visita de la inspecció que hem comentat més amunt.

Un any després, la premsa carlina encara continuava atacant al mestre, arribant a citar-lo pel seu nom, fet que podia suposar una querrela davant els tribunals i que no s'estilava a la premsa política de l'època, en el títol de l'article "De Villalba, señores. Lo Sinyó Paloma", on se l'acusava de ser el cap del republicanisme d'aquella població:

*Ell se pensaba que a cap puesto li veurien lo joch! Se creia que avivant les passions i aguantant frescos los odis de classe, figuraría com a redentor de certa genteta, i ell faria d'esta genteta tot lo que'n voldria ...*⁷⁴

Pocs dies després d'aquesta acusació directa, formulada per un diari de Tortosa, el portaveu provincial del carlisme, *La Tradición*, reprenia les acusacions que l'apuntaven com instigador de l'assassinat reclamant, davant la passivitat de la Junta provincial d'Instrucció Pública, que fossin els carlins de la població els que li apliquessin un sever correctiu⁷⁵.

⁷² *El Restaurador* de 3 de febrer de 1912, i *El Tiempo* de la mateixa data.

⁷³ "Desde Villalba" a *El Restaurador* de 23 d'abril de 1912.

⁷⁴ "De Villalba, señores. Lo Sinyó Paloma" a *El Radical* de Tortosa de 4 d'octubre de 1913.

⁷⁵ "Desde Gandesa" a *La Tradición* d'11 d'octubre de 1913.

Afortunadament, tot sembla indicar que les crides a la revenja de la publicació carlina no van trobar ressò entre els seus partidaris a la població. Malgrat les tensions d'aquells primers anys, el temps acabà calmant els ànims. Així ho sembla indicar el fet que quan Joaquim Paloma va deixar l'escola per traslladar-se a un altre centre a Pollença, l'abril de 1916, l'ajuntament d'aquell moment va acabar pagant el deute del lloguer que tenia amb la seva esposa des de 1910⁷⁶.

Els alumnes: alfabetització i absentisme escolar

El reformisme impulsat des del ministeri d'Instrucció Pública durant els primers anys de la seva existència, també va provar de trobar solucions a un dels problemes que havien provocat el fracàs dels esforços esmerçats per aconseguir l'alfabetització a Espanya: l'absentisme escolar.

En aquest sentit, la legislació va actuar en dos direccions, d'una banda amb l'ampliació del període d'escolarització obligatòria i, de l'altra, amb l'establiment de mesures disciplinàries per als pares o tutors que consentissin l'absència dels seus fills a l'escola.

A l'hora d'analitzar la primera d'aquestes polítiques, vistes les dades que hem anat apuntant al llarg de tot aquest treball, cal entendre l'ampliació de l'edat d'escolarització com una adaptació de la llei a la realitat quotidiana. L'assistència a les aules de nens i nenes que ja havien superat els nou anys, edat màxima per l'escolarització obligatòria, era una fet a la majoria dels centres rurals, si més no, al partit de Gadesa. Aquest fenomen era fruit de dues realitats amb interessos coincidents. D'una banda, els mestres acceptaven aquesta subversió de la legalitat vigent per augmentar les retribucions que complementaven el seu salari. De l'altra, els pares i els alumnes, disposaven de la possibilitat de completar la seva formació, malmesa per les freqüents absències durant l'edat escolar reglamentària a causa de la seva participació en les tasques agràries familiars.

⁷⁶ Acta de la sessió ordinària del Ple municipal de 2 d'abril de 1916. Llibres d'Actes municipals. C. 599. AMV.

Aquesta adaptació a la realitat es va concretar en el reial decret de 26 d'octubre de 1901, que fixava l'edat d'escolarització obligatòria entre els 6 i els 12 anys. Aquesta reforma es va mantenir fins al 1923, quan l'Estatut del Magisteri va elevar l'edat d'escolarització obligatòria de l'ensenyament primari fins als 14 anys, alhora que establia l'inici del procés escolar als 3 anys a través de les escoles de pàrvuls (art. 5).

Pel que fa a la lluita contra l'absentisme escolar, el primer intent d'aprovar mesures disciplinàries per castigar als tutors dels alumnes infractors la trobem en el projecte de Llei de Bases per la reorganització de l'ensenyament d'octubre de 1902, que en la seva base segona establia:

La enseñanza primaria es completa, gratuita y obligatoria, debiendo imponerse correcciones, multas y penas temporales, hasta de quince días de arresto, a los padres que no cumplan el deber de mandar a sus hijos a la Escuela. Estas penas se impondrán, mediante denuncia hecha a la Autoridad judicial, por el Inspector de primera enseñanza, informado por el Maestro o Maestra.

A banda d'aquestes mesures, d'abast estatal, les autoritats provincials de Tarragona també provaven d'establir mecanismes per poder controlar i eradicar el problema de l'absentisme. El novembre de 1902, un mes després que el projecte de llei que acabem d'esmentar fos presentat, el Butlletí de la província publicava una circular on es recomanava als mestres dur un registre de matrícula i un altre d'assistència diària per tal de poder facilitar dades a les autoritats superiors quan ho requerissin⁷⁷.

El segon intent, tampoc reeixit, de dotar l'ensenyament públic d'una nova llei de Bases, impulsat el maig de 1903, tornava a recollir la proposta d'establir sancions econòmiques i penes d'arrest als tutors que consentissin l'absentisme escolar. En aquest cas, però, la concreció de les mesures correctives s'havia de regular en les futures normes que havien de desenvolupar la llei de Bases (art. 8).

Dos anys després, el juny de 1905, el govern aprovava un reial decret per dur a les Corts un nou projecte de Llei Orgànica de la Instrucció Primària. Com en els

⁷⁷ BOPT núm. 266 de 8 de novembre de 1902.

casos anteriors el projecte, que tampoc va prosperar, tornava a incloure mesures per combatre l'absentisme escolar. En aquesta ocasió es plantejaven dues formules, la primera de caire sancionador, i la segona d'adaptació a la realitat existent.

En l'àmbit de les sancions l'art. 20 del projecte de llei preveia la imposició de multes per als tutors dels infants que no assistissin a l'escola. El seu import aniria augmentant de les 5 a les 20 ptes. si existia reincidència, contemplant, fins i tot, la denúncia dels infractors davant la justícia ordinària.

Pel que fa a l'adaptació a la realitat, que no era altra que la necessitat de moltes famílies de la mà d'obra infantil per garantir la seva subsistència econòmica, el projecte establia la regulació de l'absentisme. Així, per als majors de deu anys establia un mínim d'assistència a l'escola de sis mesos l'any, entre els mesos de març i octubre; que es reduïa fins als tres mesos (entre el novembre i el gener) per als nois i noies d'entre onze i dotze anys (art. 26). Amb aquesta mesura es pretenia normalitzar una situació que de fet ja existia, garantint, alhora, un període mínim d'escolarització obligatòria per aquells alumnes que ja havien passat, en bona teoria, tres anys a les aules.

Ens tornem a trobar, doncs, amb una nova concessió de les autoritats educatives a l'hora d'imposar l'escolarització obligatòria. Un gest que denota clarament la incapacitat del sistema per fer complir les seves pròpies lleis, tot i l'amenaça de mesures sancionadores. Aquesta via política reforça la hipòtesi defensada per alguns autors, segons la qual l'anàlisi del problema escolar espanyol no radica tant en la feblesa del sistema escolar públic, fruit de la inhibició pràctica de l'Estat durant les primeres set dècades de governs liberals, si no en la manca d'interès de bona part de la societat espanyola pels beneficis que podia reportar-li l'educació⁷⁸.

El problema d'aquesta hipòtesi rau, al nostre parer, en la seva voluntat d'exculpar l'administració estatal del fracàs del sistema educatiu públic, dissolent les responsabilitats entre la massa ciutadana. És a dir, que el poble espanyol, i també el català, va continuar sumit en la ignorància i l'analfabetisme per voluntat pròpia.

⁷⁸ NÚÑEZ, Clara Eugenia. La fuente de riqueza. Educación y desarrollo económico en la España contemporánea. Madrid. Alianza Editorial, 1992, 225.

Una afirmació que tot i comptar amb una certa base, innegable davant les taxes d'absentisme escolar que es registren durant tot el període analitzat en aquest treball, obvia la manca de voluntat política dels diferents governs liberals per responsabilitzar-se de l'execució d'un sistema educatiu dissenyat des de les Corts. Possiblement, tot i el risc de l'especulació, si l'estat liberal hagués abocat en la implantació del sistema educatiu els mateixos recursos que va destinar a la implementació d'altres reformes administratives (judicials, fiscals o d'ordre públic), enlloc de traslladar les responsabilitats a les autoritats i les hisendes municipals, els resultats hagueren estat uns altres.

Un clar exemple d'aquesta realitat ens l'aporta l'anàlisi de l'endeutament municipal que hem exposant al llarg d'aquest treball. Tot i les dificultats per aconseguir que els ajuntaments assumissin les seves responsabilitats en aquesta àmbit, les administracions estatal i provincial van continuar pressionant-los, amb l'ús reiterat de comissions de constrenyiment i les amenaces d'intervenció de la justícia ordinària, per forçar el compliment de la llei. Uns esforços que, en cap cas, hem documentat en relació a l'ensenyament i, més concretament, en la qüestió de l'absentisme escolar.

De fet, fins l'aprovació de la Llei de 23 de juny de 1909, que modificava dos articles de la Llei de 1857, no es van establir els mecanismes reals per possibilitar l'aplicació de les mesures sancionadores que ja preveia la norma impulsada per Claudio Moyano.

Els articles reformats eren els relacionats amb l'edat escolar i l'assistència obligatòria a l'escola. Pel que al primer d'ells, l'art. 7, la reforma es limitava a augmentar els límits de l'edat escolar, elevant a la categoria de llei els aprovats al reial decret d'octubre de 1901.

Més destacables són les reformes plantejades per l'art. 8⁷⁹, que a banda d'incrementar el valor de les multes, calcant la proposta de 1905, establia els mecanismes per fer possible la imposició d'aquestes sancions. Així doncs, el nou redactat, establia l'obligació de crear un registre escolar a tots els municipis, on calia inscriure als nens i nenes matriculats als centres escolars.

⁷⁹ Art. 8 *Los que no cumplieren con este deber [l'escolarització obligatòria dels nens i les nenes d'entre 6 i 9 anys], habiendo escuela en el pueblo o a distancia tal que puedan los niños concurrir a ella cómodamente, serán amonestados con la multa de 2 hasta 20 reales.*

En aquest registre, que havien de complimentar els pares o tutors, a més del nom i l'edat de l'alumne, també hi havia de constar el nom dels seus tutors.

A banda d'aquest registre, els ajuntaments també havien de confeccionar un cens de la seva població en edat escolar. Aquestes dues eines permetrien el control dels infants no escolaritzats, facilitant l'aplicació de mesures correctives per forçar als seus tutors a dur-los a l'escola.

Per aquells que, tot i haver inscrit els seus fills al registre, permetessin la seva absència a l'escola, el nou redactat establia amonestacions públiques, seguides de multes econòmiques en cas de reincidència, que podia acabar amb el trasllat de la falta davant els tribunals.

El text encara anava més enllà, establint multes d'entre cinquanta cèntims i una pesseta per als tutors dels alumnes que no poguessin justificar la falta d'assistència a l'escola, si aquesta es produïa, o pels d'aquells nens i nenes que, en edat escolar, fossin trobats pels carrers en hores lectives.

Per tal d'apropar aquestes mesures a la realitat del país, la reforma també incloïa la delimitació de períodes d'absència consentida per als alumnes de més de deu anys que poguessin demostrar que assistien a l'escola des dels sis. Calcant les mesures projectades el 1905, el nou redactat establia un mínim d'assistència obligatòria de sis mesos per als alumnes d'entre deu i onze anys, i de tres per als d'onze i dotze anys. L'únic canvi fou el deixar en mans de les juntes provincials la determinació dels mesos d'escolarització obligatòria, que s'establiria en base a cicles agraris de cada província.

Malauradament, com en d'altres mesures legislatives, la voluntat del govern no anà més enllà de la teorització. Si més no, així es desprèn de les escasses dades que hem pogut documentar sobre assistència escolar per aquest període al partit de Gandesa.

Les dades d'Horta de Sant Joan, tot i que incompletes, ens permeten afirmar que en els anys posteriors a la reforma de l'articulat de la llei de 1857, la situació no havia canviat gaire. Tot i el consentiment legal d'uns períodes d'absència per poder col·laborar en els treballs agraris, aquests es limitaven a un determinat nombre d'alumnes que, en cap cas, creiem que pogués suposar la meitat dels matriculats, com hauria de ser el cas del mes de maig de 1914 a l'escola de nens d'Horta de Sant Joan.

33. MATRÍCULA ESCOLAR I ASSISTÈNCIA DE L'ESCOLA DE NENS D'HORTA DE SANT JOAN 1913-1917

Any	Matrícula				Assistència		
	Mesos registrats	Mitjana de matriculats	Màxim	Mínim	Mesos registrats	Mitjana de matriculats	Mitjana d'assistència
1913	6	70	100 (abril)	54 (setembre)	3	67	44
1914	10	77	92 (gener)	57 (maig)	6	80	58
1915	10	81	84 (juny)	71 (setembre)	1	82	67
1916	11	83	91 (març i desembre)	61 (maig)			
1917	8	92	98 (maig)	74 (setembre)			

Elaboració pròpia a partir de les dades del llibre de Registro diario y resumen mensual de faltas de asistencia de l'escola de nens d'Horta de Sant Joan. C. 462. AMHSJ

Tenint en compte que els registres escolars eren anuals, no pas mensuals, la diferència d'alumnes matriculats que es recull en el registre mensual d'aquesta escola és, en realitat, una clara mostra d'absentisme encobert.

De fet, els pocs mesos en que el mestre va enregistrar les faltes diàries d'assistència, posen de manifest que l'absentisme va continuar essent superior al 20%, atenant-nos no al registre escolar si no a les matriculacions mensuals.

Tot i els perills de generalitzar amb un únic cas com exemple, és fa difícil creure que Horta de Sant Joan fos una excepció a la norma general, on les mesures legislatives haurien aconseguit eradicar el problema de l'absentisme escolar. Sembla més provable considerar que les dades d'aquest registre, malgrat la seva parcialitat, reflectien una realitat que es continuava donant a la majoria de les escoles espanyoles.

Malgrat tot, però, les mesures aprovades pel ministeri d'Instrucció Pública per trobar solucions als diversos problemes que havien llastrat el sistema educatiu públic, van anar donant els seus fruits. Així es desprèn de la reducció, lenta però continuada, de les taxes d'analfabetisme.

A nivell estatal, entre el 1900 i el 1930 es va reduir la taxa d'analfabetisme del 45,3% al 25,9%⁸⁰. Pel que fa a Catalunya, les dades recollides per Raquel de la Arada del cens de 1900 indiquen que el país estava molt per sobre de la mitjana espanyola, amb uns índex d'analfabetisme que afectaven gairebé al

⁸⁰ DD.AA. Estudios sociológicos sobre la situación social en España: 1975. Madrid. Fundación Foessa, 1976, 121.

62% de la població⁸¹. Una situació que s'hauria invertit el 1930, quan la mitjana catalana es situaria prop del 20%, gairebé sis punts per sota de l'espanyola⁸². Pel que fa al partit de Gandesa, a nivell general, només disposem de les dades proporcionades per Arada pel cens de 1900, recollides en base a l'actual divisió comarcal. A la Ribera d'Ebre la taxa d'analfabetisme es situaria en el 74,6%, una mica per sota de la de la Terra Alta, que arribava al 76,2%⁸³. En tots dos casos s'havia produït una millora relativa respecte a les dades del cens de 1887, amb una reducció de la taxa d'analfabetisme de nou punts a la Ribera d'Ebre i de prop de set a la Terra Alta. Ambdues comarques, però, es situarien molt per damunt de la mitjana catalana, posant de manifest la escassa efectivitat del sistema escolar entre una població rural basada en una economia agrícola de subsistència, que va veure com els responsables de garantir el funcionament del sistema, els ajuntaments, no disposaven dels mitjans necessaris per fer front a les obligacions imposades.

Pel que fa a la divisió entre homes i dones, les xifres de 1900 continuen reflectint la diferència existent entre ambdós sexes. Així, per la Ribera d'Ebre, la taxa masculina d'analfabets és del 67,7%, nou punts menys que el 1887, mentre que en el cas de les dones s'enfila fins al 81,6%, rebaixant en més de vuit punts les del cens anterior. En el cas de la Terra Alta, aquestes xifres s'eleven fins el 70,4% de la població masculina, reduint en sis punts la taxa del cens de 1887, i el 82,2% de la femenina, amb una reducció lleugerament superior a l'experimentada pels homes d'aquesta comarca, de poc més de set punts.

Pel que fa a dades locals, malauradament només hem pogut documentar les Horta de Sant Joan corresponents al cens de 1911, onze anys després del cens analitzat per Raquel de la Arada, recollides a la Taula 34.

Del seu anàlisi es desprèn un greu retard en aquesta població respecte a la resta de la comarca i el partit en el procés d'alfabetització dels seus habitants. Onze anys després de les dades proporcionades pel treball d'Arada, Horta de Sant Joan encara mantenia unes taxes d'analfabetisme 6,5 punts superiors a

⁸¹ ARADA ACEBES, Raquel de la. Les dones a Catalunya en la transició de l'antic al nou règim: esferes públiques i privades. Tesis en xarxa. Universitat de Barcelona, defensada el 3 de març de 2006, 245.

⁸² GONZÁLEZ-AGAPITO, J., MARQUÉS, S., MAYORDOMO, A. i SUREDA, B. Op. cit., 109.

⁸³ ARADA ACEBES, Raquel de la. Op. cit., 247 i 248.

les de la comarca pel 1900. Unes diferències que, a nivell de gènere, són de cinc punts per als homes i més de nou punts per les dones.

Si prenem com a referència les dades del cens de 1889, analitzades en el capítol precedent (Taula 30), veiem com, vint-i-dos anys després, la taxa d'alfabetització només s'ha incrementat en poc més d'un punt a nivell absolut. En el cas dels homes aquesta augment voreja els dos punts, mentre que en les dones és de només set dècimes.

34. TAXA D'ALFABETITZACIÓ A HORTA DE SANT JOAN EL 1911

	Total	Sap llegir i escriure	%	No sap llegir ni escriure	%
Població censada	2.477	311	12,56	2.166	87,44
Homes	1.181	225	19,05	956	80,95
Dones	1.296	86	6,64	1.210	93,36
Homes majors de 9 anys	895	221	24,69	674	75,31
Propietaris	5	5	100,00	0	0,00
Llauradors	802	152	18,95	650	81,05
Pastors	7	0	0,00	7	100,00
Menestrals i altres oficis	37	29	78,38	8	21,62
Serveis	19	17	89,47	2	10,53
Professions liberals	5	5	100,00	0	0,00
Eclesiàstics	3	2	66,67	1	33,33
Estudiants	1	1	100,00	0	0,00
Servei domèstic	10	4	40,00	6	60,00
Guàrdia Civil	6	6	100,00	0	0,00
Dones majors de 9 anys	1.007	84	8,34	923	91,66
Mestresses de casa	1.002	82	8,18	920	91,82
Servei domèstic	2	0	0,00	2	100,00
Professions liberals	1	1	100,00	0	0,00
Menestrals i altres oficis	2	1	50,00	1	50,00

Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes al padró municipal d'1 de gener de 1911. Padró d'habitants. C. 205. AMHSJ

La situació és encara més dramàtica si analitzem les taxes d'alfabetització netes, aquelles que no inclouen la població en edat escolar. En les dues dècades transcorregudes l'augment per ambdós sexes és de poc més de set dècimes, és a dir, gairebé insignificant.

Davant la parcialitat de les dades existents per analitzar el cas d'Horta de Sant Joan, es fa difícil establir quines foren les causes d'aquest endarreriment. Si

tenim en compte que les dades d'absentisme del període immediat al cens de 1911 (recollides a la Taula 33) el situen en prop del 20% dels alumnes matriculats, sembla difícil considerar que aquesta fos l'única explicació possible. Tampoc sembla provable que ens trobem davant l'omissió de les obligacions establertes amb la llei de 1909, que establí el registre escolar i l'obligació de matricular a tots els nois i noies en edat escolar als centres públics o privats de la població. Així caldria entendre-ho si es considera, a nivell teòric, que un terç dels menors de 9 anys censats el 1911 es trobaria en edat escolar, és a dir, que 191 dels 573 infants de la població tindria entre 6 i 9 anys. Una xifra que, tot i el risc que suposa treballar amb dades parcials, sembla coincidir amb el nombre màxim d'alumnes matriculats a l'escola de nens (suposant que aquests constituïssin la meitat de la població infantil) en el període de 1913-1917, que és l'únic marc de referència de que disposem.

Descartat l'absentisme escolar com a única causa possible d'aquesta lenta millora de l'alfabetització, resten dos factors a tenir en compte. D'una banda el relacionat amb els mestres i la seva tasca professional. En aquesta sentit, hi ha dos elements que ens fan desestimar aquest factor com a determinant. En primer lloc la manca de documentació que reculli conflictes entre els mestres, l'administració local i la població, ni tampoc amb la inspecció provincial. Una mancança que ens duu a pensar que la feina dels docents i els resultats obtinguts es trobaven dins dels paràmetres considerats com acceptables en aquells moments. En segon lloc, entre el 1889 i el 1911 les dues escoles públiques de la població, la de nens i la de nenes, van gaudir d'una certa estabilitat pel que respecta als seus docents, donat que en tots dos casos, al llarg d'aquests vint-i-dos anys, només es van succeir tres mestres al capdavant de les escoles.

D'altra banda, el darrer factor que cal considerar a l'hora de valorar l'escassa progressió de l'alfabetització a Horta de Sant Joan és, com ja apuntàvem en el capítol anterior, la pèrdua dels hàbits de llegir i escriure durant la vida adulta de bona part de la població. Una pèrdua que, cal matisar, no només estaria condicionada per l'ocupació laboral desenvolupada després del període escolar, també estaria relacionada per factors com la curta durada de l'escolarització obligatòria, l'absentisme escolar o la llengua emprada a l'escola.

Així semblen indicar-ho les dades recollides al cens de 1911. En el cas dels homes, els majors índex d'alfabetització els trobem en aquelles ocupacions que podien requerir d'un major ús dels coneixements adquirits a l'escola, com són els propietaris, els professionals liberals o els membres de la Guàrdia Civil destacats a la població; i, en menor mesura, aquells que es dedicaven a ocupacions relacionades amb el comerç, la menestralia i altres oficis. Uns índex que descendeixen considerablement en el cas dels llauradors, el servei domèstic o els pastors.

En els cas de les dones, la gairebé totalitat de les quals són considerades al cens com a mestresses de casa (obviant que aquesta dedicació incloïa la participació activa en els treballs agraris, al costat dels seus pares o marits), les dades són encara més reveladores, donat que tot i suposar el 99% de la població femenina, la seva taxa d'alfabetització supera per molt poc el 8%. En un món marcadament masculí, on les dones difícilment tenien l'oportunitat de relacionar-se amb les administracions públiques o dur negocies propis, tasques que restaven reservades als caps de família, la necessitat dels ensenyaments adquirits a l'escola era gairebé inexistent. Aquestes, en tot cas, es limitarien a l'ús personal, allò que podríem anomenar la voluntat de cultivar les seves mentes a través de la lectura; una afició que, en una societat agrària marcada per una economia de subsistència, difícilment podria tenir-hi cabuda.

Un cop més, la realitat social i econòmica del país s'imposaria als models utòpics dibuixats per intel·lectuals i polítics, que veien en l'ensenyament i la cultura la via per alliberar els esperits i les persones. La duresa de les condicions de vida al món rural, i també al món urbà, de pagesos i obrers, no permetia, en la majoria dels casos, gaires estones per activitats de caire intel·lectual. Unes activitats que, d'altra banda, en el si d'una societat marcadament classista, amb un sistema educatiu organitzat per perpetuar l'ordre social imperant, difícilment podien ser contemplades per bona part de la població com una eina per millorar la seva condició.

Aquesta realitat, poc afalagadora, dubtem que hagués canviat excessivament el 1931, quan el nou règim republicà va emprendre una nova reforma del sistema educatiu, estroncada el juliol de 1936 per l'alçament militar i la Guerra Civil. Una guerra que als municipis de l'antic partit de Gandesa, distribuïts entre dues comarques des de 1936, fou especialment cruenta pel que fa a la

repressió física dels enemics polítics. Sense menystenir altres aspectes fonamentals per explicar la virulència d'aquesta repressió, com la misèria econòmica, els odis personals i ancestrals i les raons de classe, és possible que l'escassa alfabetització de la població d'aquestes comarques s'hagi de tenir en compte a l'hora del seu anàlisi. Sense saber llegir ni escriure, força aïllats dels grans centres urbans – eixos de la cultura oficial i la política – els habitants de l'antic partit de Gadesa, com el de moltes altres comarques catalanes, van quedar subjectes a la retòrica dels poders fàctics, ja fossin els sermons dels capellans o les arengues dels sindicalistes.

CONCLUSIONS

CONCLUSIONS

La construcció de l'Estat liberal a Espanya fou un procés llarg i complex. Tanmateix, però, fou en les seves primeries quan es definí la línia ideològica que en marcaria el camí. En el cas de la instrucció pública, la visió idíl·lica, quan no utòpica, que es dibuixà en el text constitucional de 1812 aviat fou substituïda per una altra de més pragmàtica, carregada d'interessos de classe. La pretesa revolució liberal fou substituïda per la burgesa, emmirallada en el doctrinarisme francès, que va suposar, en l'àmbit del magisteri, la construcció d'un sistema educatiu fonamentat en el model estatal.

Si el 1812 els diputats gaditans pretenien que les llums conduïssin al poble fins a la llibertat, proporcionant-los els coneixements necessaris per trencar les cadenes de l'Antic Règim; per als liberals moderats de 1834 l'educació havia de permetre dotar al país d'una massa mínimament instruïda que els proporcionés la mà d'obra necessària per impulsar el salt vers el liberalisme econòmic. Un matis prou significatiu, car va suposar sotmetre l'educació, especialment la primària, al servei dels interessos de la classe dominant, que no era altra que la burgesia incipient.

L'escola esdevindria, al llarg dels cent anys que seguiren a l'ascens al poder dels liberals moderats, un espai d'adoctrinament, on s'havien de formar ciutadans respectuosos amb els valors del nou règim. Uns valors que, a excepció dels curts períodes de governs progressistes, es fonamentaven en l'amor a la pàtria i la religió catòlica, l'obediència a l'autoritat i el respecte a l'ordre social establert.

Deixant de banda qualsevol anàlisi crítica d'aquesta opció política, més pròpia de la filosofia política, el principal problema del projecte educatiu impulsat pels governs liberals espanyols fins el 1900 fou la inhibició de l'Estat en la seva execució pràctica.

Totes les lleis d'instrucció pública que van entrar en vigor (el Pla Rivas de 1836, la llei Someruelos de 1838, la llei Moyano de 1857 i la llei Catalina de 1868) compartien una mateixa concepció de l'ensenyament: la divisió en compartiments estancs dels seus diferents graus (primari, secundari i universitari). El primer d'ells, el més universal de tots, fou concebut com l'instrument que havia de permetre alfabetitzar a tota la població del país, dotant-la dels coneixements imprescindibles per ser útil al nou sistema econòmic i social. Un cop transcorreguts els tres anys d'escolarització obligatòria, es considerava preferible que la immensa majoria dels espanyols posessin fi a la seva instrucció, deixant per a una minoria l'adquisició de majors coneixements, reservats a les classes dirigents.

A l'hora de la veritat, doncs, després d'haver concebut i planificat un sistema educatiu marcadament classista, que havia de permetre la perpetuació en el poder de les noves classes dominants, els governs liberals es van desentendre de la seva execució. Enlloc de dotar el nou sistema educatiu dels mitjans econòmics necessaris per al seu desenvolupament, que havia de permetre assolir els objectius polítics que l'inspiraven, el liberalisme el va deixar en mans de les autoritats municipals.

Aquesta decisió es va basar en un apriorisme d'una simplicitat extraordinària: donat que els principals beneficiaris de la instrucció primària serien els veïns de cada poble, havien de ser les autoritats municipals qui la financessin i l'impulsessin. Amb aquest sil·logisme l'Estat es desentenia de les seves obligacions en matèria d'instrucció primària, que restaven circumscrites a l'aspecte legislatiu i de control jeràrquic propi d'un model centralista. Aquest fou també el model aplicat a l'ensenyament secundari o als estudis del magisteri, traslladats a l'administració provincial.

Així doncs, en l'àmbit educatiu, el liberalisme espanyol va construir un sistema educatiu econòmicament descentralitzat, tot i que políticament controlat per l'Estat, que es dedicà a emetre una ingent quantitat de normes per regular i redreçar els greus problemes que l'afectaren durant tot aquest període. Uns problemes que, en la majoria dels casos, tenien la seva arrel en la pròpia concepció del sistema.

La imposició del desenvolupament i sosteniment econòmic de l'ensenyament primari a les administracions locals va ser, sens dubte, l'origen de bona part

dels problemes que el van afectar fins a la creació del ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts el 1900.

Seguint la lògica del liberalisme polític, els primers governs liberals van impulsar un seguit de mesures per consolidar i protegir la propietat privada, destruint els models jurisdiccionals de l'Antic Règim. Entre d'altres, les desamortitzacions van afectar als béns dels municipis, desproveint-los d'una de les poques fonts d'ingressos independents de que disposaven. A partir de 1855 els ajuntaments d'arreu de l'estat es van veure abocats a dependre de les càrregues impositives sobre els seus veïns com única font per proveir els seus pressupostos.

Aquesta dependència, en el marc d'una societat encara eminentment agrària i, en molts casos, allunyada de l'economia de mercat, va suposar, a la llarga, la crisi de la majoria de les hisendes municipals. Una crisi que es va veure agreujada per d'altres factors, com les oscil·lacions dels preus agraris i els efectes, en determinats territoris, de les tres guerres civils que van sacsejar el país fins a la Restauració.

Tot plegat, va acabar afectant directament al desenvolupament del sistema educatiu primari.

No és d'estranyar, doncs, que entre els principals problemes que van afectar l'ensenyament primari destaqués el del deute escolar. Mancats dels fons necessaris per cobrir les obligacions en aquesta matèria, imposades per la legislació liberal, foren molts els ajuntaments que van deixar de satisfer-les. Si ens atenem al cas dels municipis del partit de Gandesa, en la majoria de casos, amb la notable excepció de Caseres durant la dècada de 1880, el deute escolar no fou fruit de la desídia municipal vers l'ensenyament primari. La seva causa principal fou, com ja apuntàvem, la greu crisi econòmica que afectà les seves hisendes, obligant-los a incomplir amb moltes de les seves obligacions, entre les que es comptava l'educativa.

Aquesta situació va afectar directament als mestres, que patiren un endarreriment crònic en el pagament dels seus sous, obligant-los a sobreviure, en molts casos, de les retribucions dels alumnes i, quan aquestes eren insuficients o tampoc s'abonaven (per existir convenis amb els ajuntaments que els feien responsables del seu pagament), de la caritat del veïns. Al partit de Gandesa aquesta situació fou freqüent, arribant a casos extrems on els mestres van estar fins a tres o quatre anys sense percebre els seus honoraris.

Davant d'aquesta greu situació, que devia afectar directament a la qualitat de l'ensenyament, l'Estat, lluny de corregir el problema de fons, que no era altre que el traspàs de les obligacions en aquesta matèria a uns ajuntaments als que havia desproveït de la seva principal font d'ingressos, es va limitar a emetre un seguit de mesures coercitives que pretenien forçar als ajuntaments a complir amb la llei, malgrat no disposar dels mitjans econòmics per fer-ho.

Fins el 1901, quan els corrents regeneracionistes sorgits a ran de la crisi de 1898 van forçar un canvi d'orientació en aquesta política, els governs liberals van fer cas omís de la realitat econòmica dels municipis, entossudits a imposar un model escolar que durant setanta anys va demostrar que no funcionava.

La crisi econòmica dels municipis també va afectar als centres escolars, tant pel que fa al seu nombre, com a la qualitat de les seves instal·lacions. La solució d'aquest problema necessitava d'importantes inversions estatals, que mai no es van produir. Les subvencions aprovades a les darreries del Trienni Liberal eren insuficients per assolir els objectius que els legisladors pregonaven en cada nova mesura legislativa: dotar a Espanya del nombre d'escoles necessari per acollir a tota la població en edat escolar. Ni tan sols el nou ministeri d'Instrucció Pública fou capaç de posar remei a aquesta qüestió, arribant a la Segona República amb un dèficit de més de 27.000 escoles a tot l'estat.

L'exemple del partit de Gandesa ens permet afirmar, contràriament al que apunten alguns autors, que la majoria d'ajuntaments van fer veritables esforços, en un moment o altre del període, per dotar-se d'uns centres escolars en condicions. La desídia que Ramon Navarro atribueix als ajuntaments, argumentant que amb prestacions com el jornal de vila s'hauria pogut resoldre aquesta qüestió, queda desmentida pels diversos exemples recollits en aquest treball. En la majoria de casos, aquesta prestació, així com l'aportació dels solars necessaris, formava part dels mitjans oferts pels municipis a l'hora de sol·licitar les ajudes de l'Estat. Aquestes aportacions, però, eren insuficients, donat que no es disposava dels diners necessaris per adquirir els materials d'obra, que es pretenien cobrir amb les subvencions estatals. Unes subvencions, però, que en la majoria de casos foren denegades emparant-se en l'endeutament escolar dels sol·licitants, provocat per la pròpia concepció del sistema. Es creava així un cercle viciós que feia gairebé impossible als

ajuntaments executar els desitjos del govern, mancats com estaven dels mitjans econòmics que ho havien de permetre.

Aquesta situació va desembocar en uns centres escolars d'escassa qualitat, quan no en un estat ruïnós, que suposava un greu perill per als alumnes i el mestre, com testimonien les dades facilitades per la inspecció escolar.

Val a dir, que aquesta situació, igual que la resta de les problemàtiques que afectaven a l'ensenyament primari, es va donar d'igual manera als municipis més grans del partit (Gandesa, Móra d'Ebre i, especialment, Batea), com als més petits (Prat de Comte, la Pobla de Massaluca o Caseres). Es tractava doncs d'un problema d'àmbit general on el nombre d'habitants, en casos com el de Batea, més que ser una avantatge, va esdevenir un element agreujant de la difícil situació de l'ensenyament primari.

A la precarietat de la majoria de les construccions escolars cal afegir-hi el seu reduït nombre. Tot i que, com hem anat constatant al llarg del treball, la majoria dels municipis del partit de Gandesa complia amb la llei de 1857, pel que fa al nombre d'escoles que estaven obligats a sostenir, aquestes eren insuficients per acollir a tots els infants en edat escolar. Aquesta situació es va traduir en un nou problema que afectava directament a la qualitat educativa: la massificació dels centres escolars, amb ràtios d'alumnes que en molts casos eren superiors al centenar.

A l'hora de valorar aquest problema, el de la massificació, cal tenir en compte dos aspectes. D'una banda el fet que, en la majoria dels casos, una part d'aquest excés d'alumnes es devia a l'assistència de nois i noies que havien superat l'edat escolar (entre els 6 i els 9 anys). Al nostre parer, aquesta prolongació de l'estada als centres escolars està directament relacionada amb un altre dels grans problemes de l'ensenyament primari durant aquest període, el de l'absentisme escolar. És a dir, que els llargs períodes en que els alumnes faltaven a classe a causa de la seva dedicació a les feines agràries estacionals, durant els tres anys d'escolarització obligatòria, els recuperaven en els anys subsegüents.

Aquesta hipòtesi sembla confirmar-se amb les mesures legislatives aprovades durant el primer decenni de funcionament del ministeri d'Instrucció Pública, que va ampliar l'edat escolar fins als dotze anys, introduint, però, períodes d'absència consentida per als alumnes majors de deu anys. Es tractaria doncs,

d'una adaptació de la llei a la realitat vigent, que donaria cobertura legal a una pràctica comú arreu de l'estat que permetia als alumnes completar la seva formació, malmesa per les llargues absències derivades de la seva participació en els treballs agraris, necessària per garantir la subsistència econòmica familiar.

El segon aspecte d'aquest problema a tenir en compte, si més no fins el 1902, és el consentiment d'aquesta pràctica, l'ampliació de l'edat escolar fora del termini establert per la llei, per part dels docents. Un consentiment que estaria directament relacionat amb la seva pròpia subsistència econòmica. En el marc d'una situació de creixent endeutament escolar en molts municipis, amb importants endarreriments en el pagament d'uns sous que no eren, precisament, excessivament elevats, un increment en el nombre d'alumnes matriculats també suposava majors ingressos per al mestre en forma de retribucions. No és d'estranyar, doncs, que una de les mesures impulsades a partir de 1905 fos l'eliminació de les retribucions escolars, sense les quals els mestres, que ja no hi tenien res a guanyar, es sumarien als esforços de les autoritats per limitar l'assistència a l'escola dels alumnes en edat escolar, reduint així un dels factors que expliquen la massificació de les aules.

Val a dir, però, que els arguments exposats pels legisladors a l'hora d'aprovar aquesta mesura, estaven relacionats amb l'absentisme. Es considerava que el cost econòmic de les retribucions era un dels factors que movia moltes famílies a no dur els seus fills a l'escola. La seva derogació havia de permetre corregir aquesta situació.

Aquesta solució, però, només era parcial. L'arrel del problema no era altre que la pròpia legislació que, per no ofegar als ajuntaments amb més obligacions vers l'ensenyament primari, va mantenir els paràmetres fixats per la llei de 1857 pel que fa al nombre d'escoles per municipi. Uns paràmetres que no es van establir en base al cens escolar, la creació del qual no va ser obligatòria fins a les primeries del segle XX, si no en el nombre d'habitants de cada municipi.

En el marc d'un país en constant creixement demogràfic, els preceptes establerts el 1857, que en molts casos ja eren insuficients per cobrir el total de la demanda escolar, van quedar totalment desfasats. L'intent, esgrimit ja des de la llei Someruelos de 1838, de cobrir aquest dèficit amb l'ensenyament privat

no va prosperar en els àmbits rurals, tot i que, possiblement, tingués més ressò en el món urbà.

En aquest sentit, i pel que fa al partit de Gandesa, cal apuntar que les greus dificultats que la majoria dels seus municipis tenien per cobrir les seves obligacions en matèria d'ensenyament primari, semblen ser la causa de la laxitud de les administracions superiors per forçar el compliment dels mínims legals en aquelles poblacions que no ho feien, que, com hem apuntat, eren una minoria. Aquest era el cas dels pobles amb més de 2.000 habitants, el nombre dels quals va anar creixent al llarg del període, dels que només una part, i de forma parcial, complia amb el precepte que establí que havien de dotar-se de dues escoles per cada sexe. Els únics intents documentats per forçar aquestes poblacions a complir amb la llei són dels primers anys de la Restauració. Aviat, però, les autoritats provincials i estatals van desistir-hi, davant la gravetat d'altres problemes no resolts que afectaven l'ensenyament primari, com el de l'endeutament escolar.

Així doncs, podem afirmar que en les set primeres dècades d'implantació del model escolar públic, els diferents governs que es van succeir van ser incapaçs de trobar solucions a tres dels greus problemes que l'afectaven: l'endeutament escolar, la insuficiència i precarietat de les escoles i la seva massificació. Uns problemes que s'haurien subsanat si els diferents gabinets liberals haguessin modificat la concepció que tenien de l'ensenyament primari, vist com una qüestió d'àmbit local, aportant-hi els mitjans econòmics necessaris per al seu normal desenvolupament. Malauradament, però, fins a la crisi de 1898 el liberalisme espanyol es va limitar a mantenir-se ferm en la seva concepció de l'ensenyament primari públic, dictant una successió de normes, en la majoria de casos d'esperit coercitiu, per forçar als ajuntaments a fer-se càrrec d'unes despeses que els havien estat imposades i a les quals, en la majoria de casos, no podien fer front per la precarietat de les seves hisendes.

A banda dels problemes directament derivats de la concepció del sistema educatiu, en l'anàlisi del fracàs de la implantació de l'ensenyament primari o, si més no, dels resultats que s'esperava obtenir, cal tenir en compte la qüestió de l'absentisme escolar.

Aquest fenomen, com ja hem apuntat, està estretament relacionat amb les condicions econòmiques de les classes treballadores, tant les rurals com les

urbanes. La necessitat de la mà d'obra infantil per assegurar el sosteniment econòmic de les unitats familiars, fou una constant al llarg de tot el període estudiat. Una necessitat que alguns estudis, recollint un argument que ja esgrimien alguns coetanis del problema, interpreten com a desídia dels pares o tutors, que preferien renunciar als guanys que podia reportar l'educació per als seus fills, a canvi dels beneficis econòmics que procurava la seva explotació laboral.

Segons aquests estudis, aquest desinterès pels beneficis de l'educació explicaria el fracàs del sistema educatiu espanyol, que no aconseguí, al llarg de més de cent anys de vigència, la completa alfabetització de la població estatal. Val a dir que aquest fou un problema real i força greu, però es fa difícil creure, vist el model educatiu desenvolupat pels governs liberals i les seves mancances, que aquest sigui l'únic factor que determinés el fracàs del sistema educatiu liberal.

Sense menystenir la importància que l'absentisme escolar va jugar en l'extensió de l'alfabetització entre la població espanyola i catalana, aquesta teoria, que exculpa a l'Estat de la desatenció manifesta de les seves obligacions en matèria d'ensenyament primari, no té en compte altres factors que, considerem, foren determinants.

En primer lloc, no es considera la precarietat laboral a que es van veure sotmesos la majoria dels docents que exerciren durant el període. Amb uns salaris força migrats, sempre condicionats per la disponibilitat de les economies municipals, els mestres i les mestres del segle XIX es van veure obligats a treballar en escoles sense les mínimes condicions pedagògiques (ja fossin higièniques, estructurals o de material escolar), que a més, en molts casos, patien d'una massificació crònica. Sobrevivint al llindar de la pobresa, sense la possibilitat d'una jubilació, inexistent fins el 1887, els professionals del magisteri es veieren forçats a treballar fins a edats molt avançades, pràcticament fins al moment de la seva mort, per poder subsistir.

En aquestes condicions, es fa difícil considerar que la seva tasca docent, per molt professional que fos, pogués aconseguir els resultats desitjats. De fet, malgrat que l'absentisme escolar fou considerat pels seus contemporanis com un dels principals problemes del sistema educatiu, també reconeixien que el

seu fracàs es devia a d'altres factors, la majoria dels quals hem anat enumerant fins al moment.

En segon lloc, la desídia o el desinterès adjudicat als pares o tutors com a factor per explicar les causes de l'absentisme escolar, obvia la realitat socioeconòmica de la majoria de les famílies del país durant el període estudiat. La seva aplicació a l'hora d'analitzar el problema adoleix d'una excessiva contemporaneïtat, traslladant la concepció que actualment es té de l'ensenyament a la majoria de les societats occidentals (on el convenciment dels guanys que aporta l'ensenyament reglat és gairebé unànime) a la societat decimonònica espanyola.

Malgrat que els sectors intel·lectuals i polítics del país creguessin fermament en els seus beneficis (fos quin fos l'origen d'aquesta creença), no es pot considerar que aquest convenciment s'hagués estès a la resta dels estrats de la societat. Sembla més plausible considerar què, a ulls dels pares i tutors dels infants que no assistien a l'escola, els suposats beneficis de la seva escolarització no podien competir amb les necessitats més immediates, que no eren altres que la subsistència del grup familiar. Aquesta necessitat, imperiosa en molts casos, es va anteposar, per força, als beneficis escolars. Així doncs, més que parlar de desídia o desinterès, caldria fer-ho de pragmatisme imposat per la situació econòmica en que vivien la majoria de les llars pageses o dels treballadors industrials.

Finalment, la hipòtesi del cost d'oportunitat i l'absentisme escolar com a explicació del fracàs del projecte educatiu liberal, no té en compte la pròpia concepció que es tenia del sistema. Un sistema estructurat sobre una ordenació social concreta, que establí un sistema escolar classista què, malgrat algunes excepcions, limitava l'accés educatiu de les classes treballadores a la primària.

Si els propis ideòlegs del sistema consideraven que els fills i filles d'un pagès o d'un obrer no necessitaven de majors coneixements que els aportats per l'ensenyament primari (llegir, escriure i les quatre regles), donat que difícilment sortirien dels seus pobles i es dedicarien a una altra tasca que no fos la dels seus pares – o la que corresponia al seu estatus social –; pretendre que els seus progenitors tenien una visió diferent de la seva realitat és, novament, aplicar valors i conceptes contemporanis a la societat decimonònica. Sembla

més lògic considerar que uns progenitors analfabets, que no havien necessitat els coneixements escolars per conrear la terra que els alimentava, o treballar al taller i a la fàbrica, convençuts que l'únic destí dels seus fills era seguir les seves passes, prioritzessin les necessitats econòmiques del nucli familiar davant els possibles beneficis de l'escolarització.

El problema de l'absentisme escolar fou un factor més en el conjunt d'elements que expliquen el fracàs del sistema educatiu primari fins el 1931. Com els altres, la seva arrel cal buscar-la en la difícil situació econòmica que travessaven bona part de les llars del país. Una situació que es va traduir en la ruïna de moltes hisendes municipals, dependents per al seu finançament de la capacitat dels seus veïns per fer front a les obligacions fiscals que nodrien les seves arques, i també les de les províncies i l'Estat.

Malgrat els beneficis que van reportar al Tresor els diferents processos de desamortització, com apunta Ramon Navarro, els governs liberals, tot i la retòrica emprada per defensar els beneficis de l'educació universal, van mesurar la modernització del país en quilòmetres de línia fèrria, i no pas en el nombre de centres escolars i el prestigi – social i econòmic – dels professionals de la docència.

L'exemple del partit de Gandesa n'és una clara mostra, en posar de manifest que malgrat els esforços i sacrificis de la majoria dels governs municipals, fou impossible dotar-se d'unes escoles de qualitat, amb uns mestres degudament remunerats, que fessin possible la docència en òptimes condicions.

ANNEX 1

1. RELACIÓ DELS MESTRES DEL PARTIT DE GANDESA PER MUNICIPIS

En cursiva les dates en que s'ha documentat per primera o darrera vegada la presència dels docents, quan no ha estat possible establir la data de nomenament o cessament.

ARNES

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Boix Bosque, Antonio	Propietari	novembre 1848	juliol 1872	23	9
Sastre Esteller, Gil	Propietari	agost 1873	agost 1877	4	1
Adell Pepió, Luís		setembre 1887	juliol 1889	1	11
Gisbert Queralt, Miguel	Propietari	juliol 1889	<i>juliol 1914</i>		
Lasierra, José Maria	Interí		març 1917		
Seró Vidal, José	Interí	març 1917			

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Bayod Sabater, Rosa	Interina	novembre 1857	<i>novembre 1860</i>		
Gili Borràs, Magdalena	Propietària	abril 1876	novembre 1876		8
Illa Navarro, Francisca	Propietària	novembre 1876			
Centó Esperanzí, Carolina	Propietària	febrer 1877	juny 1877		5
Peirats Gonzalvo, Carmen	Propietària	octubre 1878	novembre 1880	2	2
Sanromà Puvill, Lucia	Propietària	setembre 1882	<i>juliol 1914</i>		

ASCÓ

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Viñes Abella, Pedro	Propietari	maig 1857	<i>abril 1876</i>		
Ribera Bru, José Maria	Propietari	maig 1878	setembre 1904	27	7
Aubà Echave, Pío	Interí		abril 1905		
Xandri Pich, José Maria	Propietari	març 1905			
Torrent Sala, José Montserrat	Propietari	maig 1908	abril 1913	5	
Bargalló Peso, Francisco	Interí		abril 1914		

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Betria Pallàs, Francisca	Propietària	<i>febrer 1858</i>			
Gili Sedó, Pascuala	Propietària	març 1863	<i>novembre 1864</i>		
Jacobosky Verderol, Maria Ana	Propietària	abril 1872	<i>abril 1875</i>		
Gili Sedó, Pascuala	Propietària	maig 1876	desembre 1902	27	8
Font Font, Catalina	Propietària	febrer 1905	febrer 1910	5	1
Cluet Santiveri, Manuela	Propietària	juny 1910	desembre 1913	3	7
Bes Ribera, Encarnación	Propietària	setembre 1917	<i>juliol 1924</i>		

BATEA

Escola pública elemental de nens A

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Pérez Sancho, José	Propietari	setembre 1842	<i>febrer 1858</i>		
Andreu Ribas, José	Interí	febrer 1859	setembre 1859		8
Carceller López, Juan	Propietari	novembre 1859	<i>juny 1864</i>		
Masià Ferrer, Juan Bautista	Propietari	maig 1866	gener 1891	24	9
Vives Teixidó, Isidro	Interí	febrer 1891	setembre 1891		8
Anglada Artigas, José		setembre 1891	setembre 1893	2	
Tomàs, Antonio	Interí	octubre 1893			
Barrachina Benages, Esteban	Propietari	febrer 1894	agost 1906	12	7
Capella Casas, Pedro	Propietari	gener 1908	<i>novembre 1910</i>		
España Puigdemont, Benito (1)	Propietari	desembre 1911	<i>octubre 1912</i>		

(1) Malgrat el seu nomenament com a propietari, aquest mestre mai no va prendre possessió del seu càrrec. Desconeixem qui, o com, es va cobrir la seva plaça en aquesta escola durant aquest període.

Escola pública elemental de nens B

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Meix Domènech, Jaime		<i>juliol 1865</i>	<i>agost 1872</i>		
Santiuste Bonticho, Mauricio	Propietari	desembre 1876	<i>setembre 1881</i>		

Escola pública elemental de nenes A

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Pérez Gil, Narcisa	Interina	novembre 1857	març 1859	1	5
Pérez Gil, Narcisa	Propietària	desembre 1859	octubre 1870	10	11
Gili Sedó, Antonia	Propietària	novembre 1871	juny 1892	21	8
Mañà Soler, Consuelo	Interina	agost 1892	desembre 1892		5
Richard Sardà, Josefa	Propietària	gener 1893	setembre 1897	4	9
Roca Navarro, Maria Rosa	Interina	octubre 1897			
Boj Garcia, Juana	Propietària	agost 1899	juliol 1904	5	
Bonet Banús, Maria	Propietària	març 1906			
Carbonell Pila, Joaquina	Propietària	febrer 1908	gener 1909	1	
Forgàs Romani, Mercedes	Propietària	gener 1911	<i>abril 1913</i>		
Plaromani Elena, Catalina		<i>octubre 1916</i>			

Escola pública elemental de nenes B

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Busom Fontanilles, Carmen	Propietària	octubre 1861	agost 1892	30	11
Solé Murria, Mariana	Interina	agost 1892	juliol 1893	1	
Paz Vernís, Teresa	Propietària	juliol 1893	<i>desembre 1904</i>		
Navarro, Maria Rosa	Interina	setembre 1906			

Escola pública de pàrvuls

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Tomàs Pegueroles, Juan	Propietari	desembre 1883			
Chies Bobé, Juan		<i>desembre 1884</i>			
Masià Porret, Enrique	Interí	febrer 1885	octubre 1885		9
Ventosa Mercadé, Domingo	Propietari	octubre 1885	octubre 1886	1	1
Guardia Boix, José Maria	Interí	novembre 1886	agost 1887		10
Masià Porret, Enrique	Propietari	gener 1888	gener 1891	3	1
Mañá Soler, Consuelo	Interina	gener 1891	gener 1892	1	1
Bordas Piferrer, Emilia		gener 1892	octubre 1892		10
Berenguer de Ossó, Dolores (1)	Interina	març 1893			
Segura Baringó, Francisca	Propietària	juliol 1893	desembre 1897	4	6
Berga Torrents, Benita	Interina	abril 1898	setembre 1899	1	6
Adsera Vives, Rosa	Interina	abril 1900	juny 1900		3
Carbonell Pila, Elvira	Propietària	setembre 1900	març 1906	5	7

(1) Possiblement no va arribar a prendre possessió del seu càrrec.

BENISSANET

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Grua Gendre, Eusebio	Interí	març 1858	febrer 1859		11
Llarch Sans, Esteban	Interí	desembre 1859	juny 1860		7
Grua Gendre, Eusebio	Propietari	març 1860	setembre 1896	36	7
Teigell Peyri, Francisco	Propietari	novembre 1896			
Martí Balcells, Juan	Propietari	març 1905	febrer 1910	5	
Nat Escolà, Antonio	Propietari	agost 1910	<i>maig 1916</i>		

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Pons, Rosa		<i>agost 1856</i>			
Montlleó Segrià, Úrsula		<i>febrer 1858</i>			
Pons Ripoll, Mariana	Propietària	febrer 1859	novembre 1897	39	10
Sarra Robert, Elisa	Interina	desembre 1897			
Iglesias Boix, Serafina	Propietària	agost 1899			
Loza Ruiz, Felipa	Propietària	<i>juliol 1912</i>			

BOT

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Costo Terraza, Vicente	Propietari	febrer 1852	<i>novembre 1860</i>		
Bes Salvadó, Bruno	Interí	agost 1862	octubre 1862		3
Cugat Serrano, Ramon	Propietari	novembre 1862	octubre 1905	43	11
Albert Vilanova, Enrique		1913	1914		

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Buera Montlleó, Maria Cinta	Propietària	juny 1853	<i>gener 1854</i>		
Rabal Aguerri, Maria	Propietària	octubre 1859	maig 1880	21	8
Ribera Macip, Teresa	Interina	juliol 1881			
Alaix Sedó, Filomena	Interina	setembre 1883	juny 1885	1	10
Caballer Pallarès, Rafaela	Propietària	juny 1885	<i>maig 1897</i>		
Soler Aragó, Maria	Interina	gener 1904	abril 1904		4
Salvà Gustà, Carmen	Propietària	abril 1905	<i>febrer 1907</i>		

CASERES

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Batiste Boter, José	Propietari	setembre 1856	<i>novembre 1860</i>		
Grau Pallarès, Mariano	Propietari	maig 1863	<i>maig 1864</i>		
Boix Gil, Juan Antonio	Propietari	setembre 1865	novembre 1865		3
Ortí, Victoriano	Propietari	juny 1867			
Girona Vergé, Rafael	Interí	febrer 1868			
Gimenez Garriga, Cristobal	Propietari	setembre 1875	<i>maig 1877</i>		
Benedicto Monforte, Joaquin	Propietari	maig 1880	desembre 1897	17	8
Royo Comas, José Maria	Propietari	juliol 1908	abril 1913	4	10
Esteve Badet, Àngel	Propietari	abril 1913			
López Alcaide, Mercedes		<i>maig 1917</i>			
Majoral, Juan		<i>juliol 1917</i>			

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Garcia Royo, Brígida	Propietària	maig 1862	abril 1907	45	
Amposta, Manuela	Propietària	octubre 1914			
Soler Igual, Margarita (1)	Propietària	<i>agost 1915</i>	<i>febrer 1916</i>		

(1) Durant aquest període, malgrat ser la titular de l'escola, aquesta va estar en mans d'una substituta, donat que Margarita Soler era inspectora a València.

CORBERA D'EBRE

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Viñes Abella, Lorenzo	Propietari	maig 1857	<i>octubre 1870</i>		
Monner Hurtado, Ramón	Propietari	setembre 1872	<i>octubre 1893</i>		
Royo, Domingo		<i>octubre 1894</i>			
Aubà Echave, Pío	Interí	gener 1901	juny 1902	1	5
Fortuño Rosas, José	Propietari	març 1905	agost 1910	5	5
Boncompte, José Maria		<i>setembre 1922</i>			
Comey Delgado, Claudio		<i>maig 1923</i>			

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Soler, Carmen	Propietària	setembre 1857	novembre 1860	3	3
Boix Simó, Dolores	Interina	maig 1862	juliol 1864	2	3
Olari Borràs, Antonia	Propietària	juliol 1864	maig 1897	32	11
Aubà Echave, Ramona	Interina	setembre 1897	setembre 1899	2	1
Sorolla Castel, Silvestra	Propietària	<i>setembre 1912</i>	<i>juliol 1914</i>		

LA FATARELLA

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Carceller Cardona, Faustino	Propietari	març 1843	juliol 1896	53	5
Gasol Alasa, Antonio	Interí	novembre 1896	desembre 1896		2
Masó Parès, Francisco	Interí	setembre 1897	febrer 1898		6
Torres Mateos, Martín	Interí	febrer 1898	setembre 1898		8
Busquets Montané, Sebastian	Interí	gener 1899			
Roigé Gibert, José	Propietari	febrer 1903			

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Barderís Balsebre, Ramona	Propietària	febrer 1856	<i>febrer 1858</i>		
Aguilar, Josefa de	Propietària	maig 1861	<i>juny 1864</i>		
Damian Subirats, Josefa	Propietària	maig 1870	abril 1885	15	
Marfull Martí, Dolores	Interina	juliol 1885	setembre 1886	1	3
Marot Pons, Ma Carmen (1)	Propietària	desembre 1886			
Gil Tusón, Rosario	Interina	gener 1887			
Ciurana Majó, Teresa	Propietària	febrer 1888	novembre 1889	1	10
Bes Ribera, Encarnación	Propietària	novembre 1889	setembre 1917	27	11

(1) Malgrat ser nomenada propietària, aquesta mestra mai no va prendre possessió del seu càrrec.

FLIX

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Domingo, Agustín		<i>maig 1842</i>			
Cabré Pagès, Ramón	Propietari	setembre 1845	<i>març 1873</i>		
Cugat Serrano, Juan Bautista	Propietari	setembre 1876	novembre 1880	4	2
Cugat Serrano, Isidro	Interí	gener 1881			
Victoria Lucia, Francisco	Propietari	juny 1884	agost 1896	13	3
Bages Galcerán, Benito	Interí	setembre 1896	juliol 1897		11
Grau Fontseré, Enrique	Propietari	agost 1897	<i>octubre 1917</i>		
Coll Mas, José	Propietari	<i>novembre 1917</i>			

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Segarra, Francisca		<i>febrer 1858</i>			
Girón López, Antonia	Propietària	agost 1859	maig 1901	42	10
Aubà Echave, Ramona	Interina	juny 1901			
Baiges Miró, Olimpia	Propietària	setembre 1902	<i>abril 1913</i>		
Balaguer Palacian, Feliciano	Propietària	<i>desembre 1915</i>	<i>febrer 1919</i>		

GANDESA

Escola pública elemental de nens A

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Gerona López, Germán	Propietari	octubre 1851	<i>octubre 1870</i>		
Pepió Melich, Domingo	Propietari	desembre 1883	<i>agost 1887</i>		
Sánchez Sierra, Julio	Propietari	abril 1890	juliol 1891	1	4
Estivill Juncosa, José	Interí	juny 1891	octubre 1891		5
Saperas Garriga, Francisco	Interí	octubre 1891	desembre 1891		3
Ribera Macip, Pedro	Propietari	desembre 1891	abril 1895	3	7
Ayuela Montes, Cecilio	Propietari	setembre 1896			
Abril Vesa, Salvador	Interí	febrer 1897	abril 1897		3
Gamundi Palos, Juan	Propietari	juliol 1897			
Aubà Echave, Pío	Interí	juliol 1902			
Losa Herrán, Juan	Propietari	<i>octubre 1904</i>	<i>juliol 1905</i>		

Escola pública elemental de nens B

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Bargalló Pellicer, Miguel	Interí	maig 1860	maig 1861	1	
Estebanell, Jaime	Propietari	maig 1861	abril 1863	1	11
Ferrando Martín, Agustín	Propietari	abril 1863	febrer 1890	26	10

Escola pública elemental de nenes A

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Boix Simó, Francisca de Paula	Propietària	febrer 1863	agost 1889	27	7
Gloria Ossó, Maria	Propietària	desembre 1899			
Adsera Vives, Rosa	Interina	<i>setembre 1904</i>			

Escola pública elemental de nenes B

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Rovira Mulleras, Joaquina	Propietària	agost 1859	desembre 1862	3	5
Boix Simó, Dolores	Propietària	febrer 1868	maig 1868		4
Pérez Gil, Narcisa	Propietària	novembre 1870	juliol 1907		
Vidal Llaveria, Leonor	Propietària	juny 1909			

Escola pública de pàrvuls

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Cortiella Pascual, Martín	Propietari	octubre 1870	juny 1876	5	9
Loza Nanclares, Atanasio	Propietari	octubre 1876	abril 1882	5	7
Torres Pérez, Rita	Interina	octubre 1882	<i>abril 1884</i>		
Pepió Melich, Jaime			desembre 1888		
Mañà Soler, Consuelo	Interina	gener 1889	gener 1891	2	1
Masià Porret, Enrique	Propietari	gener 1891	gener 1901	10	1
Monteverde Ayet, Sofia	Propietària	setembre 1901	1911		

HORTA DE SANT JOAN

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Subirats Rel, Salvador	Propietari	setembre 1845	juny 1882	37	10
Masià Porret, Enrique	Interí	juliol 1882	agost 1883	1	2
Llorach Sabaté, Laureano	Propietari	agost 1883	febrer 1886	2	7
Pujol Fortuño, Juan	Interí	febrer 1886	agost 1886		7
Marsal Audinis, José	Propietari	agost 1886			
Raves Aleixandre, Blas	Interí	novembre 1886	maig 1887		7
Guardia Boix, José Maria	Propietari	agost 1887	gener 1908	21	6
Rebullida Latorre, Benigno	Propietari	febrer 1909	setembre 1909		8
Cremades Gimeno, Antonio	Propietari	juny 1910	juliol 1914	4	1

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Castañé Mompell, Teresa	Propietària	maig 1853	març 1867	14	11
Boix Simó, Dolores	Interina	maig 1867	febrer 1868		10
Tiñena Monllao, Raimunda	Interina	febrer 1868	juny 1868		5
Balagué Teneses, Joaquina		juny 1868			
Garcia Corretja, Catalina	Propietària	maig 1869	juliol 1903	35	3
Olivé Claravalls, Carmen	Interina		octubre 1904		
Iturricha Company, Carmen	Propietària	juny 1905	gener 1911		

MIRAVET

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Codorniu Abarcat, Bienvenido	Interí	desembre 1829	setembre 1834	4	10
Pons, Manuel		<i>maig 1836</i>			
Codorniu Abarcat, Bienvenido	Propietari	setembre 1851	gener 1874	22	10
Fabregat Vernet, Jaime	Propietari	octubre 1875	octubre 1876	1	
Fabregat Cot, Jaime	Interí	febrer 1877			
Ardévol Aleustià, Juan	Propietari	setembre 1877	juliol 1880	2	11
Reixach Mas, Eduardo (1)	Propietari	gener 1881	juliol 1881		
Ventosa Mercadé, Domingo	Propietari	desembre 1881	agost 1882		9
Fabregat Vernet, Jaime	Propietari	agost 1882	setembre 1882		2
Bes Salvadó, Bruno	Propietari	juliol 1883	març 1901	17	9
Perelló, Luís	Interí		octubre 1902		
Gimeno Palomar, Francisco	Propietari	febrer 1906	gener 1917	10	11
Ardévol Mallat, José	Interí	juny 1917	novembre 1917		6

(1) Malgrat haver estat nomenat mestre propietari, mai no va arribar a prendre possessió del seu càrrec, sense que es conegui qui va cobrir la seva vacant a l'escola.

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Cot, Rosa		<i>febrer 1858</i>			
Gili Sedó, Antonia	Propietària	gener 1861	<i>juny 1864</i>		
Ribas Grao, Bàrbara Carmen	Propietària	abril 1877	abril 1898	21	1
Olivé Claravalls, Carmen	Interina	maig 1898	desembre 1898		8
Planells Torres, Esperanza	Interina	març 1899	abril 1900	1	2
Pedrol Castella, Maria Ventura	Propietària	abril 1900	juny 1904	4	3
Margarit Raventós, Mercedes	Propietària	juny 1904			
Sabaté Montané, Concepción	Propietària	<i>febrer 1923</i>			

MÓRA D'EBRE

Escola pública elemental de nens A

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Domingo Castelló, Pedro		<i>novembre 1831</i>			
Suñé Piza, Ramón	Propietari	juliol 1833	octubre 1879	47	4
Guerguer Llot, Ramón	Interí	març 1881	octubre 1881		8
Andreu Ribas, José	Propietari	juny 1884	juny 1889	4	
Serra Estivill, Vicente	Interí	juliol 1889			
Viñas Viñoles, Luís	Propietari	març 1890	<i>maig 1897</i>		

Escola pública elemental de nens B

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Masià, Martín	Propietari	juny 1859	<i>novembre 1860</i>		
Miralles Castell, Manuel		<i>juliol 1865</i>			
Fortuny Homdedeu, Luís	Interí	març 1884			

Escola pública elemental de nenes A

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Rojals Piqué, Francisca (1)	Propietària	desembre 1854	febrer 1888	33	3
Alaix Sedó, Filomena	Interina	abril 1888			
Chovar Nieto, Isolina	Propietària	juliol 1888	gener 1892	3	5
Monteverde Ayet, Sofia	Interina	març 1892	agost 1892		6
Zaragoza Ferré, Consuelo	Propietària	agost 1892	<i>maig 1897</i>		

(1) Des del juny de 1880, malgrat continuar com a titular de l'escola, la seva tasca docent va quedar en mans de mestres substitutes fins el febrer de 1888.

Escola pública elemental de nenes B

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Ferrer, Eusebia	Propietària	juny 1859	<i>novembre 1864</i>		
Nadal, Maria Concepció (1)	Propietària	març 1870	abril 1877	7	2
Centó Esperanzí, Carolina (2)	Propietària	novembre 1879	març 1884	4	5
Damian Subirats, Josefa	Propietària	abril 1885	setembre 1888	3	6
Moreno de Tores, Dolores	Interina	octubre 1888	juny 1889		9
Ferraté Llaveria, Josefa	Propietària	octubre 1889	gener 1892	2	4
Ferraté Llaveria, Doroles	Propietària	gener 1892	abril 1892		4
Simó Gibert, Josefa	Interina	abril 1892	abril 1893	1	1
Torné Cartès, Regina	Propietària	abril 1893	<i>maig 1897</i>		

(1) Malgrat ser la propietària de la plaça fins l'abril de 1877, des de l'abril de 1874 aquesta mestra havia abandonat la població.

(2) Entre el gener de 1882 i el març de 1884, malgrat ser la titular de l'escola, aquesta mestra va estar absent per motius de salut, deixant al seu lloc una substituta.

Escola pública de pàrvuls

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Damian Subirats, Antonio	Propietari	juny 1876	gener 1881	4	7
Damian Subirats, Manuel	Interí	març 1881			
Ferraté Llaveria, Antonio	Propietari	octubre 1881	octubre 1884	3	1
Bes Ribera, Encarnación	Interina	setembre 1884	novembre 1885	1	3
Ribas Cots, Antonio	Propietari	novembre 1885	agost 1893	7	10
Simó Givert, Josefa	Interina	setembre 1893	abril 1894		8
Durà Benavent, Salvadora	Propietària	març 1894	abril 1902	8	2
Aubà Echave, Ramona	Interina	juny 1902			
Cabrol Nadal, Rosa	Propietària	març 1906	maig 1910	4	3

EL PINELL DE BRAI

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Segura Vallès, Higinio	Propietari	abril 1831	<i>novembre 1860</i>		
Monner Hurtado, Ramón	Interí	abril 1869			
Vall Macip, Agustín Esteban	Propietari	agost 1877	abril 1884	6	9
Cohí Audí, Agustín	Interí	juny 1884			
Ribera Bru, Víctor	Propietari	octubre 1884	març 1905	20	7
Aloguín Benedicto, Narciso	Propietari	abril 1908	agost 1913	5	5

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Martí, Josefa		<i>febrer 1858</i>			
Ferrer, Petra	Propietària	gener 1860			
Ribas Grao, Bàrbara Carmen	Propietària	juny 1870	abril 1877	6	11
Blay Sabaté, Josefa	Interina	juny 1877			
Blay Sabaté, Josefa	Interina	març 1878			
Ribot Serra, Maria del Viñet (1)	Propietària	octubre 1878	agost 1879		11
Blay Sabaté, Josefa	Interina	octubre 1879			
Montserrat Freixa, Maria	Propietària	setembre 1880	setembre 1882	2	1
Tarragó Sanz, Filomena	Interina	novembre 1882	abril 1884	1	6
Nogués Solé, Teresa	Propietària	juny 1884	novembre 1884		6
Teca Exposita, Maria Dolores	Interina	desembre 1884			
Borràs Gasparín, Dolores	Propietària	desembre 1885	agost 1889	3	9
Guardia Boix, Dolores	Propietària	agost 1889	octubre 1889		3
Monteverde Ayet, Sofia	Interina	novembre 1889	juny 1890		8
Roda Llopis, Enriqueta	Propietària	agost 1890	octubre 1891	1	3
Llopis Llopis, Josefa Maria	Propietària	octubre 1891	juny 1892		9
Rebull Arredondo, Ernestina	Interina	agost 1892	desembre 1892		5
Domènech Mas, Petra	Propietària	gener 1893	desembre 1909	17	
González Tangís, Emilia	Propietària	febrer 1911	agost 1917	6	7

(1) Va prendre possessió del càrrec i va marxar de la població, deixant l'escola en mans de Josefa Blay Sabaté. Les queixes de l'ajuntament van forçar el seu cessament l'agost de 1879.

LA POBLA DE MASSALUCA

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Soler Armengol, Juan	Interí	juny 1856	desembre 1856		7
Pastor Armengol, Pedro	Propietari	agost 1857	<i>novembre 1860</i>		
Guarch Lacueva, Pedro	Propietari	juny 1863	<i>juny 1864</i>		
Soler Armengol, Carlos	Propietari	octubre 1871	febrer 1876	4	5
Espina Virgili, Salvador	Propietari	maig 1876	setembre 1876		5
Sansano Brusca, Juan Bautista	Propietari	setembre 1877	gener 1882	4	5
Gallinat Roca, Manuel	Interí	juny 1882	juny 1884	2	
Maimó Anguera, Juan	Propietari	juliol 1884	gener 1885		7
Llorach Sabaté, Pedro	Interí	maig 1885	febrer 1886		10
Casellas Cuyás, Antonio	Propietari	febrer 1886	setembre 1888	2	8
Serra Estivill, Vicente	Interí	desembre 1888	juliol 1889		8
Serra Monreal, Ildefonso	Propietari	juliol 1889	gener 1892	2	7
Viso Vizcaino, Froilan	Interí	febrer 1892	febrer 1893	1	1
Solé Brunet, Gumersindo	Propietari	febrer 1893	novembre 1895	2	10
Serra Monreal, Ildefonso	Propietari	novembre 1895			

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Domènech, Maria	Interina	desembre 1858	<i>novembre 1860</i>		
Pujol Guiamet, Antonia	Propietària	setembre 1871	gener 1878	6	5
Centol Pallès, Vicenta Casimira	Propietària	octubre 1878	novembre 1879	1	2
Boix Simó, Dolores	Propietària	juny 1881	maig 1883	2	
Baldrís Romeu, Maria	Interina	juny 1883	abril 1884		11
Gou Seguí, Josefa	Propietària	maig 1884	setembre 1887	3	5
Sàñez Fonrodona, Clara	Interina	novembre 1887			
Llamas de Acha, Agustina	Propietària	gener 1888	novembre 1895	7	11
Álvarez Martí, Teresa	Propietària	novembre 1895			

PRAT DE COMTE

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Miralles Ripoll, Miguel	Propietari	desembre 1854	<i>novembre 1860</i>		
Llarch Sans, Esteban	Propietari	gener 1861	març 1906	45	3
Timoneda Elvira, Gabriel H.	Propietari	<i>maig 1911</i>			

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Catalán Guia, Gerònima	Propietària	setembre 1880	<i>setembre 1889</i>		
Rebull Arredondo, Ernestina	Interina	gener 1896	agost 1896		8
Fabra Fabregat, Fidela	Propietària	agost 1896	octubre 1910	15	3
Sabaté Montané, Concepción	Propietària	abril 1911	maig 1915	4	2

RIBA-ROJA D'EBRE

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Castellví, José		<i>gener 1850</i>			
Codorniu Abarcat, José		<i>febrer 1858</i>			
Masià Ferrer, Juan Bautista	Propietari	febrer 1859	maig 1866	7	4
Pascual Barberà, León	Propietari	novembre 1869	octubre 1888	19	
Arbonés Ballesté, José	Interí	febrer 1889	agost 1889		7
Pastor Romero, Francisco	Propietari	juliol 1889	agost 1891	2	2
Portalès Ribelles, Enrique	Propietari	agost 1891	abril 1895	3	9
Foguet Arbolí, Pedro	Interí	març 1895			
Llach Carreras, Juan	Propietari	gener 1896	març 1900	4	3
Montserrat Freixa, José	Propietari	març 1900	juny 1916	16	4

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Gendre Antó, Rosa	Propietària	abril 1862	<i>juny 1864</i>		
Roda Albiol, Maria	Propietària	maig 1865	juliol 1889	25	3
Tosca Gavaldà, Maria Juana	Interina	juliol 1889	novembre 1889		5
Pi Madir, Victòria	Propietària	desembre 1889	març 1900	10	4
Torrallas Tondo, Antonia	Propietària	abril 1900	febrer 1908	7	11
Estellé Boix, Maria Teresa	Propietària	març 1909	març 1916	7	1
Hidalgo Torres, Maria Dolores	Propietària	febrer 1917			

VILALBA DELS ARCS

Escola pública elemental de nens

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Meix Álvarez, Jaime		<i>octubre 1839</i>			
Blasco Riera, Miguel	Propietari	juliol 1840	<i>setembre 1875</i>		
Soler Armengol, Carlos	Propietari	febrer 1876	octubre 1902	26	9
Cabré Pallarès, Isidro	Interí	març 1903	juny 1905	2	3
Gómez Pastor, Eugenio	Interí	setembre 1905	maig 1907	1	9
Guasch Espina, José	Interí	juny 1907	setembre 1907		4
Paloma Jorba, Joaquin	Propietari	abril 1908	abril 1916	8	1
Torroella Junqueras, Eusebio	Interí	abril 1916	agost 1917	1	5
Bailina Soler, Ramon	Propietari	agost 1917	<i>març 1934</i>		

Escola pública elemental de nenes

Nom	Situació	Nomenament o Possessió	Cessament	Temps de servei	
				Anys	Mesos
Blasco Puey, Ramona	Propietària	agost 1857			
Blasco Puey, Tomasa	Propietària	gener 1859	maig 1862	3	5
Piñol Roig, Josefa	Propietària	setembre 1863	gener 1876	12	5
Gili Borràs, Magdalena	Interina	gener 1876			
Salart Pons, Genoveva	Propietària	octubre 1876	maig 1877		8
Centó Esperanzí, Carolina	Propietària	juny 1877	novembre 1879	2	6
Blay Sabaté, Josefa	Interina	març 1880	novembre 1880		9
Solé Arandes, Maria Rosario (1)	Propietària	novembre 1880	octubre 1898	18	
Gili Borràs, Magdalena	Interina	octubre 1898	abril 1899		7
Rodón Arenys, Maria Asunción	Interina	abril 1899	agost 1899		5
Adsera Vives, Rosa	Interina	juliol 1900	juliol 1902	2	1
Estellé Boix, Maria Teresa	Propietària	juliol 1902	març 1909	6	9
Soley Ventura, Agustina	Interina	març 1909	gener 1911	1	11
Hidalgo Torres, Maria Dolores	Propietària	febrer 1911	febrer 1917	6	1
Montagut Borràs, Maria Rosa		març 1917			
Romeu Boixadós, Carmen	Propietària	octubre 1917	octubre 1934	17	1

(1) Entre el novembre de 1880 i el juny de 1885 va exercir com interina, des d'aleshores va continuar a la mateixa escola, però com a propietària.

ANNEX 2

2. APUNTS BIOGRÀFICS DELS MESTRES DEL PARTIT DE GANDESA

La confecció d'aquests apunts biogràfics s'ha dut a terme, principalment, a partir dels expedients de personal conservats als arxius de la Universitat de Barcelona, la Universitat Rovira i Virgili i l'Archivo General de la Administración.

Abril Vesa, Salvador

Va néixer a la Seu d'Urgell (Alt Urgell), possiblement el 1879. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Lleida entre 1891 i 1893, obtenint el títol de mestre elemental.

El 20 de febrer de 1897 va prendre possessió, com a mestre interí, de l'escola de Gandesa (Terra Alta), on exercir fins l'1 d'abril d'aquell mateix any. El gener de 1898 prenia possessió, com interí, de l'escola de la Morera de Montsant (Priorat), on s'hi va estar fins el maig d'aquell any.

La darrera informació documentada és el seu nomenament com interí, el novembre de 1898, de l'escola de Passanant (Passanant i Belltall, Conca de Barberà), on encara exercia l'abril de 1900.

Adell Pepió, Luís

Va néixer a Flix (Ribera d'Ebre) el 25 de gener de 1846. No es disposa de gaire informació respecte a la seva formació professional. Només saben que l'octubre de 1886, quan ja havia complert els quaranta anys, va aprovar l'examen per obtenir el certificat d'aptitud que li permetia regentar escoles incompletes a la província de Tarragona.

Del seu historial professional, només sabem que va exercir la docència a l'escola d'Arnes (Terra Alta) entre el setembre de 1887 i el juliol de 1889.

Albert Vilanova, Enrique

Va néixer a la ciutat de Girona (Gironès) el 22 d'octubre de 1881. De la seva formació professional, només sabem que el 1903, quan tenia vint-i-dos anys, va obtenir el títol de mestre superior.

Pel que fa al seu historial professional, només hem documentat que entre 1913 i 1914 va exercir de mestre a l'escola de Bot (Terra Alta).

Aloguín Benedicto, Narciso

Nascut a la ciutat de Barcelona (Barcelonès) el 18 de gener de 1884. Després d'obtenir el títol de batxiller, l'abril de 1908 va obtenir el títol de mestre elemental a l'Escola Normal de Tarragona.

Com altres mestres, va continuar la seva formació mentre exercia com a mestre. Sabem que, entre 1914 i 1917, li foren concedits diversos permisos per

traslladar-se a l'Escola Superior de Magisteri de Madrid, on va obtenir el títol de mestre superior el juliol de 1918.

Del seu full de serveis es desprèn que la seva primera destinació fou l'escola del Pinell de Brai (Terra Alta), on exercí, com a mestre propietari, entre el 16 d'abril de 1908 i el 31 d'agost de 1913.

L'1 de setembre de 1913 va prendre possessió, com a propietari, de l'escola de la Galera (Montsià), on va exercir, com a mínim, fins l'agost de 1915.

El novembre de 1917 exercia com a docent a l'escola de Vizcaínos (Burgos). Des d'allí fou traslladat a l'Escola Normal de les Illes Canàries el novembre de 1918, on exercí com a mestre numerari de física, química, història natural i agricultura.

Andreu Ribas, José

Nascut a Valls (Alt Camp), va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1846 i 1848, obtenint el títol de mestre superior.

Segons el seu full de serveis, va exercir com a mestre d'una escola privada de Torredembarra (Tarragonès) entre l'1 de gener de 1849 i el 31 de gener de 1852.

Entre el 2 de juny de 1852 i el 20 de febrer de 1859 va exercir a l'escola pública de Poboleda (Priorat). Des d'allí fou traslladat a una de les escoles de Batea (Terra Alta), on exercí entre el 23 de febrer i el 7 de setembre de 1859.

El 8 de setembre d'aquell any va passar a l'escola de Falset (Priorat), on exercí fins al maig de 1884. El 4 de juny d'aquell mateix any va prendre possessió de l'escola de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on exercí com a mestre fins a la seva jubilació, aprovada per la Direcció General d'Instrucció Pública l'11 de juny de 1889.

Anglada Artigas, José

D'aquest mestre només sabem que va exercir com a docent a una de les escoles de Batea entre el setembre de 1891 i el setembre de 1893.

Arbonés Ballesté, José

Nascut a Almatret (Segrià) el 8 de gener de 1869, va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Lleida, on va obtenir el títol de mestre elemental, entre 1885 i 1887.

Segons es desprèn de la documentació consultada, no va aconseguir cap plaça en propietat, exercint com a interí en diverses escoles:

- El 4 d'abril de 1888 era nomenat mestre de l'escola d'ambdós sexes d'Altet (Tàrrrega, Urgell).
- El 28 d'agost de 1888, fou nomenat mestre de l'escola de Granyena de les Garrigues (Garrigues).
- El 13 de febrer de 1889, fou nomenat mestre de l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre), on va exercir fins el 23 d'agost d'aquell any.

- El 3 d'abril de 1889, fou nomenat mestre de l'escola de Prats del Rei (Anoia), on possiblement no s'incorporà fins al mes de setembre.
- El 8 d'agost de 1890, fou nomenat mestre de l'escola de Gósol (Berguedà).
- L'abril de 1891 estava exercint com a mestre a l'escola de Torà (Segarra).
- El 19 de gener de 1892, fou nomenat mestre de l'escola de la Granja d'Escarp (Segrià).
- El 16 de novembre de 1893, fou nomenat mestre de l'escola de la Pobra de Segur (Pallars Jussà).

Ardévol Aleustiá, Juan

Va néixer a Porrera (Priorat), possiblement el 1824. El 1845 va obtenir el títol de mestre elemental, després de superar els exàmens a l'Escola Normal de Tarragona.

La seva primera destinació com a docent fou l'escola de Pont d'Armentera (Alt Camp), entre l'1 de juliol de 1846 i el 12 de juliol de 1848. Des d'allí va passar a l'escola de Cambrils (Baix Camp), on fou mestre durant més d'onze anys, entre el 12 de juliol de 1848 i el 30 de març de 1860.

L'1 d'abril de 1860 va prendre possessió de l'escola de l'Alforja (Baix Camp), on va exercir fins el 21 de setembre de 1875. L'amenaça de les partides carlines, en plena guerra, el va obligar a deixar aquesta escola, després de sol·licitar el permís corresponent a la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona, per tal de no perdre els seus drets ni l'antiguitat acumulada fins al moment.

Allunyat de la zona de conflicte, va continuar exercint com a mestre en una escola privada, el col·legi de Sant Bartomeu de Sitges (Garraf), fins l'agost de 1877.

El gener d'aquell mateix any ja havia sol·licitat al ministeri de Foment la seva reincorporació a la docència pública. Admesa la seva petició, fou destinat com a mestre a l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), on va prendre possessió del càrrec l'1 de setembre de 1877, exercint en aquest municipi fins al 3 de juliol de 1880, quan fou traslladat, novament, a l'escola de Cambrils.

Va continuar com a docent a Cambrils fins el 25 d'octubre de 1884, quan li fou notificat el trasllat a l'escola de Gualba (Vallès Oriental). Amb 61 anys d'edat, va renunciar al trasllat, per ocupar una plaça d'escrivent a l'ajuntament de Cambrils.

Quatre anys després, el febrer de 1888, va sol·licitar ser readmès al cos docent, per tal de poder subsistir econòmicament. Estudiada la seva petició, la Direcció General d'Instrucció Pública va admetre la seva reincorporació el desembre d'aquell any, destinant-lo a l'escola de la Pobra de Mafument (Tarragonès), on va prendre possessió del càrrec el 13 de juliol de 1889.

El setembre d'aquell any, amb 65 anys complerts i després de més de 38 anys de serveis a la docència, va sol·licitar la seva jubilació per raons d'edat. Jubilació que li fou concedida el novembre d'aquell mateix any.

Ardévol Mallat, José

Va néixer a la Fuliola (Urgell) el 23 de desembre de 1897. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Lleida, on va obtenir el títol de mestre el setembre de 1916.

Fins al maig de 1920 va exercir com a interí a diverses escoles del país, sense que s'hagi pogut documentar si, posteriorment, va obtenir alguna plaça en propietat.

- El 25 de juny de 1917 va prendre possessió de l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), on va exercir fins al 22 de novembre d'aquell mateix any.
- El 10 d'abril de 1918 va prendre possessió de l'escola de Bitem (Tortosa, Baix Ebre), on s'estigué fins l'1 de setembre de 1919.
- L'1 de setembre de 1919 prenia possessió de l'escola de Tortosa, on va continuar fins al 31 d'octubre d'aquell any.
- El 28 de gener de 1920 va prendre possessió de l'escola de Tivissa (Ribera d'Ebre), on encara exercia el maig d'aquell any.

Aubá Echave, Pío

Va néixer a Girona (Gironès) el 20 de juliol de 1872. Era fill del tinent d'infanteria Ramon Aubà, natural de Gandesa, que estava destinat en aquella capital. La seva germana petita, Ramon, també es va dedicar a la docència.

Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1887 i 1892, sense obtenir cap títol oficial. Set anys després, el 1899, va tornar a reprendre els estudis, obtenint el títol de mestre elemental l'abril de 1900.

Fins a l'obtenció d'una plaça en propietat el març de 1905, va exercir com interí a diverses escoles:

- El 2 de juliol de 1900 va prendre possessió de l'escola incompleta de les Irlles (Riudecols, Baix Camp), on va exercir fins el 18 de gener de 1901.
- El 23 de gener de 1901 prenia possessió de l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta), on s'hi va estar fins el 30 de juny de 1902.
- El 7 de juliol de 1902 va prendre possessió de l'escola de Gandesa (Terra Alta), sense que haguem documentat el moment del seu cessament.

Sabem, però, que l'abril de 1905 la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona informava del seu cessament com interí de l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre), després de ser-li adjudicada, en propietat, l'escola d'ambdós sexes de Navès (Solsonès). L'octubre d'aquell mateix any li era notificat el seu nomenament com a mestre propietari de l'escola incompleta de Talamanca (Bages).

Ayuela Montes, Cecilio

D'aquest mestre només sabem que el 17 de setembre de 1896 el rectorat de la Universitat de Barcelona li va notificar el seu nomenament com a mestre propietari de l'escola de Gandesa (Terra Alta).

Bages Galcerán, Benito

Va néixer a Flix (Ribera d'Ebre), possiblement el 1870. Va iniciar la seva formació a l'Escola Normal de València 1889 com alumne lliure, traslladant-se després a la de Tarragona on va estudiar entre 1892 i 1893, obtenint el títol de mestre superior.

La seva primera destinació fou l'escola del seu poble natal, Flix, on des de l'octubre de 1895 va exercir com a substitut del seu titular Francisco Victòria, que tenia llicència per ampliar els seus estudis. No fou, però, fins al setembre de 1896, després que Francisco Victòria marxés a una altra escola, que fou nomenat mestre interí. Va estar-se a l'escola de Flix fins el juliol de 1897.

El desembre d'aquell any prenia possessió, com interí, de l'escola de Vilanova d'Alpicat (Segrià), on encara exercia el juny de 1899. El setembre d'aquell any fou nomenat per l'escola de Centelles (Osona), on va exercir com interí, com a mínim, fins l'agost de 1900.

La següent informació documentada és del maig de 1910, quan fou nomenat mestre propietari de l'escola d'Agramunt (Urgell). La darrera informació és de l'agost de 1915, quan estava exercint a l'escola de Sant Pere de Torelló (Osona), on encara estava destinat el novembre de 1919.

Bailina Soler, Ramón

Nascut a Santpedor (Bages) el 4 de febrer de 1883, va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona. Després d'obtenir el títol de mestre elemental el juny de 1908, va començar a exercir com a mestre interí a diferents escoles:

- Entre l'1 de novembre de 1908 i el 31 de març de 1909 fou mestre de l'escola de Bagà (Berguedà).
- Entre el 25 de maig i el 31 d'agost de 1909 va exercir a l'escola mixta de can Bros (Martorell, Baix Llobregat).
- Entre el 3 d'octubre de 1909 i el 31 d'agost de 1910 va estar destinat a l'escola de Gaià (Bages).
- Entre el 7 de setembre de 1910 i el 8 de gener de 1911 va exercir a l'escola de Cànoves (Cànoves i Salamús, Vallès Oriental).
- Entre el 22 de gener i l'11 d'agost de 1911 fou mestre de l'escola de Sant Martí de Tous (Anoia).
- Entre el 4 de setembre de 1911 i el 29 de febrer de 1913 va estar destinat a l'escola de Sant Salvador de Guardiola (Bages).
- Entre el 16 de març i el 20 d'abril de 1912 va ser mestre de l'escola de Cornellà de Llobregat (Baix Llobregat)
- Entre el 4 de juny i el 15 de setembre de 1912 va exercir a l'escola de Lavit (Torrelavit, Alt Penedès).

Possiblement va deixar la docència temporalment per tal de poder guanyar una plaça com a propietari, donat que no s'ha documentat cap destinació entre el setembre de 1912 i juliol de 1916. El 9 de juliol d'aquell any, prenia possessió, com a propietari, de l'escola de Govezanes (Oviedo).

L'agost de 1917 va presentar la seva dimissió de l'escola de Govezanes després d'haver obtingut, per concurs extraordinari, la plaça de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta). Va exercir en aquesta escola, com a mínim, fins el març de 1934.

Fou possiblement durant la seva estada en aquesta població que va contraure matrimoni amb Carmen Romeu Boixadós, mestra que fou destinada a Vilalba l'octubre de 1917.

Bargalló Pellicer, Miguel

Va néixer a Porrera (Priorat), possiblement el 1837. Va començar la seva formació docent sota la tutela del mestre de la seva població, fent pràctiques a l'escola de Porrera entre 1850 i 1853. El curs 1853-1854 va exercir com a passant d'una escola de Reus (Baix Camp); no fou fins l'any següent que ingressà a l'Escola Normal de Barcelona per seguir l'ensenyament reglat del magisteri. Va estudiar-hi fins el 1858, obtenint el títol de mestre elemental.

La primera destinació que consta al seu full de serveis és una de les escoles de Gandesa (Terra Alta), on exercí com a mestre propietari entre el 21 de maig de 1860 i el 29 de maig de 1861.

Va deixar l'escola de Gandesa per marxar a la seva població natal, Porrera, on regentà una escola privada entre el juliol de 1861 i el desembre de 1864. El febrer de 1865 va retornar a l'ensenyament públic, fent-se càrrec, com a propietari, de l'escola de Duesaigües (Baix Camp) fins l'abril de 1869.

No va reprendre l'activitat docent fins l'octubre de 1870, quan va prendre possessió de l'escola de Pratedip (Baix Camp), on va treballar fins el febrer de 1871. El març d'aquell any es traslladava a l'escola d'Alió (Alt Camp), on va estar-s'hi fins el maig de 1876, quan va es va fer càrrec de l'escola d'Aldover (Baix Ebre).

La darrera informació sobre la seva carrera professional és del setembre de 1883, quan li fou notificat el seu nomenament per l'escola d'Ulldemolins (Priorat). Va exercir en aquesta escola fins a la seva jubilació, que li fou concedida el novembre de 1910.

Bargalló Peso, Francisco

D'aquest mestre només sabem que en el moment de la seva mort, l'abril de 1914, estava exercint com a interí a l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre).

Barrachina Benages, Esteban

Nascut a Rubielos de Mora (Terol) el 26 de desembre de 1853. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de València entre 1879 i 1881, on va obtenir el títol de mestre elemental.

El 25 de febrer de 1882 va prendre possessió, com a propietari, de l'escola de Villafranca del Campo (Terol), on exercí durant gairebé dotze anys, fins el febrer de 1894.

El 5 de febrer d'aquell any va prendre possessió d'una de les escoles de Batea (Terra Alta), exercint en aquell municipi fins a l'agost de 1906. Fou aleshores quan, després d'haver-ho sol·licitat en diverses ocasions al llarg dels dotze anys que duia a la població, li fou concedit el trasllat a una altra escola.

El 21 d'agost de 1906 prenia possessió de l'escola de Sitges (Garraf), on va sol·licitar la jubilació el gener de 1914. Aquesta li fou concedida un més després. Tot i això, el setembre de 1914 l'ajuntament de Sitges informava al rectorat de la Universitat de Barcelona que, donat que encara no s'havia proveït la plaça que havia deixat vacant Esteban Barrachina, l'havien tornat a contractar a l'espera que arribés el seu substitut.

Batiste Boter, José

D'aquest mestres només sabem el setembre de 1856 fou nomenat per l'escola de Caseres (Terra Alta), on encara continuava exercint el novembre de 1860.

Benedicto Monforte, Joaquín

D'aquest mestre només sabem que el maig de 1880 fou nomenat mestre propietari de l'escola de Caseres (Terra Alta). Hi exercí fins al moment de la seva mort, l'1 de desembre de 1897.

Al llarg dels seus disset anys de servei a Caseres, Joaquín Benedicto es va haver d'enfrontar amb les autoritats locals, decidides a tancar les escoles municipals en no disposar de fons per mantenir-les.

Les súpliques a la Junta provincial d'Instrucció Pública, al rectorat de la Universitat de Barcelona i al ministeri de Foment per tal de cobrar el seu sou van començar el març de 1882. Aleshores, dos anys després d'haver pres possessió del seu càrrec, encara no havia rebut cap pagament de l'ajuntament, ni tampoc aquest li havia proporcionat una casa per viure.

Aquesta situació, que va obligar al mestre a viure del préstec dels veïns i comerciants del municipi, es va allargar, com a mínim fins al 1888, quan el mestre es va veure obligat a tancar l'escola per cercar una altra manera de guanyar-se la vida.

És possible que, a partir d'aquella data, l'ajuntament comencés a fer efectius alguns dels pagaments del sou del mestre i dels endarreriments que li devien.

Tot i això, el deute entre l'ajuntament i el mestre es va mantenir al llarg de tot el seu exercici professional. Tant és així que, més de vint-i-cinc anys després de la seva mort, la seva filla i hereva encara reclamava, el febrer de 1923, que l'ajuntament li fes efectives les 6.622'27 pts. que se li devien al seu pare.

Bes Salvadó, Bruno

Nascut a Bot (Terra Alta) el 17 de març de 1838, va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1860 i 1862, obtenint el títol de mestre elemental.

Va contraure matrimoni amb una altra mestra, Teresa Ribera Macip, amb la que va tenir, com a mínim, una filla, Encarnación Bes Ribera, que va seguir les passes dels seus pares a la docència.

La seva primera destinació professional fou com interí al seu municipi, Bot, entre el 13 d'agost i el 31 d'octubre de 1862. Poc després va guanyar la plaça

com a mestre titular a l'escola de la Figuera (Priorat), on va exercir entre el 15 de maig de 1863 i l'1 de setembre de 1866.

Des de la Figuera passà a l'escola de Canyelles (Garraf) on va estar fins al 17 de desembre de 1867, quan fou traslladat a l'escola de Santa Margarida i els Monjos (Alt Penedès), on romangué fins el 9 de novembre de 1868.

El març de 1869 fou designat novament com a mestre de l'escola de la Figuera, on va exercir fins el 10 de desembre de 1876. La seva següent destinació fou l'escola de Paüls (Baix Ebre), on s'estigué fins el 24 d'octubre de 1882, per marxar a l'escola de Cabacés (Priorat), un cop fou aprovat l'expedient de permuta amb el mestre d'aquella població. Va estar-se a Cabacés fins a l'1 de juliol de 1883.

En aquella mateixa data va prendre possessió del seu càrrec a l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), on va exercir fins al moment de la seva jubilació, aprovada el 23 de març de 1901, quan ja comptava 63 anys.

Blasco Riera, Miguel

D'aquest mestre només sabem que va ser nomenat propietari de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta) el juliol de 1840. Malgrat no haver pogut documentar quan va deixar el seu càrrec, sabem que el setembre de 1875 encara exercia de mestre a Vilalba. Possiblement, va continuar fent-ho fins al moment de la seva mort o jubilació.

La presència del seu fill, Juan Blasco, com a Secretari de l'ajuntament d'aquesta població entre 1868 i 1897, sembla sustentar la possibilitat que Miguel Blasco s'establís definitivament a Vilalba dels Arcs.

Boix Gil, Juan Antonio

Possiblement es tracti del fill del mestre Antonio Boix Bosque. D'ell només sabem que el setembre de 1865 fou nomenat propietari de l'escola de Caseres (Terra Alta). Dos mesos després, el novembre d'aquell any, va presentar la seva dimissió.

Boix Bosque, Antonio

Va néixer a la Ginebrosa (Terol), possiblement l'any 1809. L'octubre de 1830 va obtenir el títol de mestre de 3a i 4a classes després de superar els exàmens davant la Junta d'Instrucció de Saragossa.

Més tard, l'abril de 1851, aprovada la reforma de les titulacions docents, va obtenir el títol de mestre elemental.

La seva primera destinació fou l'escola de la Sénia (Montsià), on exercí entre l'1 de setembre de 1830 i el 4 de gener de 1836. Des d'allí va marxar a l'escola de Vinaròs (Castelló), on va estar-se fins el 15 de juny de 1840, quan va tornar a ser enviat a l'escola de la Sénia.

La seva segona estada a la Sénia es va allargar fins a l'1 de maig de 1847, quan fou traslladat a l'escola de Benifallet (Baix Ebre), on s'estigué fins al

novembre de 1848. El primer de desembre d'aquell any va prendre possessió de l'escola d'Arnes (Terra Alta).

L'octubre de 1870, quan ja duia quaranta anys al magisteri, trenta-un dels quals a Arnes, va sol·licitar que, per raons d'edat, li fos permès deixar les classes en mans del seu fill, Juan Antonio Boix Gil, que disposava del títol de mestre elemental. La negativa de les autoritats d'aquell municipi a ser substituït pel seu fill, feu que, dos anys després de creuar documentació amb la Junta d'Instrucció Pública de la província, presentés la seva dimissió del càrrec el 4 de juliol de 1872.

Sense que li fos concedida la jubilació per l'administració de l'Estat, Antonio Boix va aconseguir que el propi ajuntament d'Arnes li concedís una pensió vitalícia de 62 cèntims diaris per assegurar la seva subsistència.

Boncompte, José Maria

D'aquest mestre només sabem que estava exercint com a docent a Corbera d'Ebre (Terra Alta) el setembre de 1922.

Busquets Montané, Sebastian

Va néixer a Belltall (Passanant i Belltall, Conca de Barberà), possiblement el 1878. Va començar els seus estudis a l'Escola Normal de Lleida, on va estudiar entre 1892 i 1894, on va obtenir el títol de mestre elemental. Entre 1894 i 1896 es va matricular a l'Escola Normal de Tarragona per obtenir el títol de mestre superior, sense arribar, però, a obtenir-lo.

De la seva carrera professional només hem pogut documentar les seves primeres destinacions com a mestre interí a diferents poblacions.

La primera fou a l'escola de Lladorre (Pallars Sobirà), on exercir entre el novembre de 1894 i el setembre de 1895. Des d'allí fou destinat a l'escola de l'Aranyó (Segarra), on s'estigué fins el juliol de 1896.

El setembre d'aquell any va ser destinat a Passanant, prop del seu poble natal, on va treballar fins a l'octubre de 1897. De Passanant va marxar a Ciutadilla (Urgell), on va exercir fins el desembre de 1898. El gener de 1899 va ser nomenat per l'escola de la Fatarella (Terra Alta).

Cabré Pagés, Ramón

D'aquest mestre només sabem que el setembre de 1845 fou nomenat propietari de l'escola de Flix (Ribera d'Ebre), on romangué, com a mínim, fins al mes d'agost de 1873.

Cabré Pallarés, Isidro

Nascut a Bonastre (Baix Penedès) el 5 de juliol de 1879, va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, on va obtenir el títol de mestre superior el setembre de 1899.

Fins l'obtenció d'una escola en propietat, el juny de 1905, va exercir com interí a l'escola de Vallmoll (Alt Camp), per la que fou nomenat el 21 de novembre de 1902, i la de Vilalba dels Arcs (Terra Alta). En aquesta darrera s'hi va estar entre el març de 1903 i el juny de 1905, quan es va traslladar, ja com a mestre propietari, a l'escola incompleta dels Guiamets (Priorat).

La seva estada en aquella escola degué ser curta, o bé no va arribar a prendre'n possessió, donat que l'1 de juliol de 1905 començava la seva tasca a l'escola de l'Hospitalet de l'Infant (Baix Camp), on romangué fins al 30 de juny de 1907.

El 14 de juliol d'aquell any prenia possessió de l'escola del Milà (Alt Camp), on exercí fins el 31 de març de 1908, data en la que fou traslladat a l'escola d'Almoster (Baix Camp). Allí treballà fins el 31 d'octubre de 1910 quan va tornar a ser traslladat, en aquesta ocasió a l'escola de l'Aleixar (Baix Camp), on encara s'estava el març de 1914, data de la darrera notícia documentada d'aquest mestre.

Capella Casas, Pedro

Va néixer a Riudoms (Baix Camp), el 15 d'abril de 1845, essent fill d'un Mosso d'Esquadra destinat a la població de Botarell. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1864 i 1866, obtenint, al juny de 1866, el títol de mestre elemental.

Va guanyar una plaça en propietat ben aviat, prenent possessió de l'escola incompleta de l'Argentera (Baix Camp) el 28 de juny de 1867, on va estar-se fins al 10 de novembre d'aquell mateix any. El 12 de novembre prenia possessió de l'escola de Sant Jaume dels Domenys (Baix Penedès), on exercí fins el 14 de juliol de 1868.

El 17 de juliol de 1868 es traslladava a l'escola de l'Aleixar (Baix Camp). Durant la seva estada en aquesta escola va ampliar els seus estudis, tornant-se a matricular a l'Escola Normal de Tarragona el curs 1871-1872, obtenint aleshores el títol de mestre superior. Sis anys després, el març de 1878, va presentar la seva dimissió per motius de salut.

Recuperat de la seva malaltia, el 1880 va sol·licitar el retorn a la docència i es va tornar a presentar a un dels concursos per proveir escoles vacants. Va guanyar la plaça de l'escola de Benifallet (Baix Ebre), prenent possessió del càrrec el 17 de juny de 1880.

Va exercir a Benifallet fins el gener de 1908, quan es traslladà a una de les escoles de Batea (Terra Alta) on va treballar fins al moment de la seva jubilació, que li fou concedida per reial ordre l'11 de maig de 1910.

Sis mesos després, el novembre d'aquell any, encara continuava exercint com a propietari de l'escola de Batea pendent de l'aprovació definitiva del seu expedient de jubilació per part de la Junta del Drets Passius del Magisteri de Primer Ensenyament. Per tal de completar l'expedient, va necessitar que el ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts acredités el seu retorn a la docència el 1880, després de la seva dimissió el 1878. Tot fa pensar que el problema es va acabar solucionant.

Carceller López, Juan

D'aquest mestre només sabem que fou nomenat propietari per una de les escoles de Batea (Terra Alta) el novembre de 1859. El juny de 1864 encara hi estava exercint. Quan va marxar de Batea va ser destinat a l'escola de Maella (Saragossa).

Carceller Cardona, Faustino

Va néixer a Castellote (Terol), possiblement l'any 1820. El juliol de 1833 va superar els exàmens de la Junta Inspectorada d'escoles de Primera Educació de Saragossa, obtenint el títol de passant per escoles de 2a classe.

Abans d'obtenir aquesta titulació, però, ja exercia com a passant de l'escola de Casp (Saragossa), on va començar el gener de 1832. Va continuar en aquesta escola fins al 31 de desembre de 1838.

Quatre anys després, l'octubre de 1842, va obtenir el títol de mestre elemental, superant els exàmens de la Direcció General d'Estudis de Saragossa.

El març de 1843 prenia possessió, com a mestre propietari, de l'escola de la Fatarella (Terra Alta), on va exercir durant més de cinquanta-tres anys, fins a la seva jubilació. Aquesta li fou concedida, per motius d'edat, el juliol de 1896, quan ja tenia setanta-cinc anys.

Casellas Cuyás, Antonio

Nascut a Vilobí del Penedès (Alt Penedès) el 4 de febrer de 1864, era fill del mestre Juan Casellas. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestre superior el setembre de 1882.

Abans, però, de poder exercir la seva professió, va haver d'aconseguir una dispensa de la Direcció General d'Instrucció Pública. El motiu de la dispensa era un defecte físic, concretament un escurçament de la cama esquerra, que no havia d'afectar a l'exercici de la seva feina. En l'escrit adreçat a la Direcció General des de l'Escola Normal de Barcelona per sol·licitar la dispensa, afegia, entre els arguments presentats, que "*el Claustro de la Escuela Normal de Maestros de esta provincia, donde el recurrente hizo sus estudios, opina que el defecto físico que padece el Sr. Casellas no se presta al ridículo*".

El març de 1884 li era concedida la dispensa pel seu defecte físic, autoritzant-lo a exercir la professió docent. Segons el seu full de serveis, va endegar la seva carrera professional com a mestre propietari de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta) el febrer de 1886. El 30 de setembre de 1888 va deixar aquest centre per traslladar-se a l'escola de Vilanova del Camí (Anoia), on va exercir fins el 23 de novembre de 1889.

Des d'allí es traslladà a l'escola de Sant Cugat del Vallès (Vallès Occidental), on s'estigué fins el 24 de maig de 1907. Entre el 25 de maig i el 16 de juliol d'aquell any estigué destinat a l'escola de Gaserans (Sant Feliu de Buixalleu, la Selva).

El 17 de juliol de 1907 prenia possessió de l'escola de la Sellera (Sant Julià del Llor i Bonmatí, la Selva), on s'estigué fins el 22 de gener de 1908. Entre el 24 de gener i el 10 de febrer de 1908 exercí fora de Catalunya, concretament a

Menasalbas (Toledo). El 13 de febrer finalitzava la seva estada fora del país, tornant a prendre possessió de l'escola de la Sellera, on encara exercia el novembre de 1910.

Castellví, José

D'aquest mestre només hem pogut documentar que es trobava exercint a Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre) el gener de 1850. En aquella data, la Diputació de Tarragona autoritzava al jutge de primer instància de Gandesa a actuar contra l'alcalde de Riba-roja d'Ebre, Ramon Arbolí, per haver arrestat al mestre sense cap motiu aparent.

Chies Bobé, Juan

D'aquest mestre només hem pogut documentar que fou mestre de l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta) abans del desembre de 1884. En aquella data la seva esposa, Carmen Bes Roca, sol·licitava al ministeri de Foment que obligués a l'ajuntament de Batea a pagar-li els deutes que tenia amb el seu difunt marit. Unes reclamacions que, com a mínim, s'allargarien fins el maig de 1886, davant la resistència de l'ajuntament a fer efectives les ordres de la superioritat.

Codorniu Abarcat, Bienvenido

Va néixer a Tortosa (Baix Ebre), possiblement el desembre de 1808. La seva formació en el món de la docència va començar l'abril de 1827, quan només comptava quinze anys, com a passant d'una escola privada de Tortosa, regentada pel mestre Valentín García. Va treballar-hi fins el desembre 1829, adquirint els coneixements necessaris per obtenir el títol de mestre de 3a i 4a classe, després de superar els exàmens davant la Junta d'Inspecció d'Escoles de Barcelona el juny de 1832.

Sense disposar encara de cap titulació, el desembre de 1829, després de deixar l'escola de Valentín García, començà la seva carrera com a mestre a Miravet (Ribera d'Ebre). Va restar al capdavant d'aquesta escola fins el setembre de 1834, quan va passar a l'escola de Gratallops (Priorat). Allí exercí fins l'agost de 1849.

Es possible que els canvis en la reglamentació relacionats amb els títols de magisteri, l'obliguessin a deixar l'ensenyament públic en aquells moments. Va continuar, però, exercint la docència de forma privada, possiblement a Miravet, on sabem que l'abril de 1850 regentava un centre privat. Aquell mes va sol·licitar la convalidació dels títols assolits el 1832, pel títol de mestre elemental.

Cal suposar que la convalidació li fou concedida, donat que l'1 de setembre de 1851 prenia possessió, com a mestre titular, de l'escola pública de Miravet. Hi va exercir com a mestre fins al gener de 1874. És possible que la seva marxa de la població estigués motivada per la situació del municipi durant la Tercera guerra carlina, tot i que no s'ha pogut documentar.

No va retornar a la docència fins a l'abril de 1876, com a mestre de l'escola de l'Ametlla de Mar (Baix Ebre). El setembre de 1878, amb gairebé setanta anys d'edat, va sol·licitar li fos permès nomenar un substitut per l'escola, mantenint ell la titularitat, a causa del deteriorament del seu estat físic. D'aquesta manera, podia continuar cobrant, com a mínim, la meitat del sou. La seva petició fou acceptada per la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona el juliol de 1879.

Codorniu Abarcat, José

D'aquest mestre només hem pogut documentar que el febrer de 1858 estava exercint a l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Cohí Audí, Agustín

D'aquest mestre només sabem que el juny de 1884 fou nomenat per l'escola del Pinell de Brai (Terra Alta), i que disposava d'un certificat d'aptitud com a titulació professional.

Coll Mas, José

D'aquest mestre sabem que va néixer a Montbrió del Camp (Baix Camp), possiblement el 1892. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona a partir de 1913, sense que tinguem constància de quina fou la seva titulació.

De la seva carrera professional només sabem que el novembre de 1917 era mestre propietari de l'escola de Flix (Ribera d'Ebre).

Comey Delgado, Claudio

D'aquest mestre només hem documentat que estava exercint la docència a Corbera d'Ebre (Terra Alta) el maig de 1923.

Cortiella Pascual, Martín

Nascut a Xerta (Baix Ebre) el 23 d'octubre de 1848, va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1865 i 1867, obtenint el títol de mestre elemental el juny d'aquest darrer any.

La seva primera destinació, com a mestre interí, fou l'escola de la seva localitat, Xerta, on exercí entre l'1 d'abril i el 30 de juny de 1868.

Fins l'octubre de 1870 no s'ha documentat cap activitat en el món de la docència, possiblement per haver-se dedicat a preparar les oposicions per obtenir una plaça en propietat.

Plaça que obtingué a l'escola de pàrvuls de Gandesa (Terra Alta), on exercí entre el 5 d'octubre de 1870 i el juny 1876. Fou aleshores quan es va traslladar,

novament, a la seva població natal com a mestre de pàrvuls. Va exercir allí fins al moment de la seva jubilació, que li fou concedida el febrer de 1909.

Costo Terraza, Vicente

D'aquest mestre només sabem que el febrer de 1852 fou nomenat per l'escola de Bot (Terra Alta), on encara hi exercia el novembre de 1860.

Cremades Gimeno, Antonio

Nascut a Asp (Alacant) l'1 de novembre de 1884, va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona. En aquest centre va obtenir el títol de mestre elemental el gener de 1906.

La seva primera destinació, com a mestre interí, fou l'escola de Sant Vicenç de Torelló (Osona), per la qual fou nomenat el març de 1906.

El juny de 1910 va prendre possessió, com a mestre propietari, de l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta), on exercí fins el juliol de 1914.

La darrera notícia sobre la seva carrera professional és del gener de 1923, quan exercia com a mestre a l'escola de Ponts (Noguera).

Cugat Serrano, Isidro

Es tracta d'un dels fills del mestre Ramón Cugat Monreal que va seguir les passes del seu pare.

D'ell, només hem pogut documentar que el gener de 1881 el rector de Universitat de Barcelona el nomenà mestre interí de l'escola de Flix (Ribera d'Ebre), possiblement substituint el seu germà Juan Bautista Cugat Serrano, que exercí com titular d'aquell centre fins novembre de 1880.

Cugat Serrano, Juan Bautista

Va néixer a la Fatarella (Terra Alta), essent fill del mestre Ramón Cugat Monreal. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona entre 1867 i 1869, obtenint el títol de mestre superior.

Abans d'obtenir aquest títol va exercir com a mestre auxiliar a l'escola de Bot (Terra Alta), entre el març de 1864 i el març de 1866. Val a dir que, en aquells moments, el mestre titular de l'escola de Bot era el seu germà Ramón Cugat Serrano.

Ja en possessió del títol oficial fou nomenat mestre en propietat de l'escola del Bruc (Anoia) l'abril de 1871. Hi va exercir fins l'agost de 1876, quan fou traslladat a l'escola de Flix (Ribera d'Ebre), on va prendre possessió del càrrec l'1 de setembre de 1876.

El 30 de novembre de 1880 va deixar l'escola de Flix per marxar a la de Tivissa (Ribera d'Ebre), on va exercir, com a mínim, fins el febrer de 1884.

Cugat Serrano, Ramón

Nascut a la Fatarella (Terra Alta) l'11 de gener de 1837, possiblement es tracti del més gran dels tres germans Cugat Serrano que es van dedicar a l'ensenyament. El seu pare era el mestre Ramon Cugat Monreal, i la seva mare Josefa Serrano, nascuda a la veïna població de Vilalba dels Arcs.

Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, obtenint el títol de mestre elemental, possiblement el 1857.

El 15 de març de 1859 va prendre possessió de l'escola de Súria (Bages), on va exercir fins el 31 d'octubre de 1862. Des d'allí fou traslladat a l'escola de Bot (Terra Alta), on va exercir fins al moment de la seva jubilació.

De la documentació es desprèn que va sol·licitar la jubilació el setembre de 1903. Per motius que desconeixem, el ministeri d'Instrucció Pública no la va aprovar fins al desembre de 1904 i, segons el Butlletí Oficial de la Província de Tarragona, no va cessar en el càrrec fins a l'octubre de 1905.

Damian Subirats, Antonio

Va néixer a Masdenverge (Montsià) el 16 d'octubre de 1847. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1866 i 1868, on va obtenir el títol de mestre elemental el juliol de 1868.

De la seva carrera professional només en coneixem algunes dades. Entre elles, que abans de 1870 va exercir en una escola de Tortosa (Baix Ebre).

El juny de 1876 fou nomenat per una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on exercí fins el gener de 1881. Des de Móra d'Ebre va marxar a l'escola de pàrvuls de Roquetes (Baix Ebre) on, com a mínim, va exercir fins el novembre de 1891.

En aquesta data, el ministeri de Foment, a petició de la junta local d'instrucció pública de la població, li va concedir la Creu d'Isabel la Catòlica, pels seus mèrits al capdavant de l'escola.

L'abril de 1898 va ser nomenat per fer-se càrrec de l'escola de Terrassa (Vallès Occidental), d'on va cessar el gener de 1905.

La seva germana Josefa Damian Subirats també va exercir com a mestra i, possiblement, també era germà d'un altre mestre, Manuel Damian Subirats.

Damian Subirats, Manuel

D'aquest mestre només sabem que el març de 1881 va ser nomenat mestre interí de l'escola de pàrvuls de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Possiblement era germà dels mestres Antonio i Josefa Damian Subirats.

Domingo Castelló, Pedro

D'aquest mestre sabem que, com a mínim, va exercir en una escola de Tortosa (Baix Ebre) entre l'agost de 1828 i l'octubre de 1829. El novembre de 1831, però, estava exercint a una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Domingo, Agustín

D'aquest mestre sabem, mitjançant les actes de la Diputació de Tarragona, que el maig de 1842 es va aprovar el contracte celebrat entre ell i l'ajuntament de Flix (Ribera d'Ebre), per exercir a les escoles d'aquesta població.

Espina Virgili, Salvador

Va néixer a la Riera de Gaià (Tarragonès), el 4 de gener de 1849. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1869 i 1871, on va obtenir el títol de mestre elemental.

Abans d'incorporar-se a l'ensenyament públic, es va estar dos anys i quatre mesos treballant al Col·legi Carreras de Sant Gervasi de Cassoles (Barcelona, Barcelonès), aleshores municipi independent.

La seva primera destinació a l'ensenyament públic fou l'escola de Bràfim (Alt Camp), on exercí com interí entre l'octubre de 1875 i el maig de 1876. El 23 de maig d'aquell any va prendre possessió, com a propietari, de l'escola de la Poble de Massaluca (Terra Alta), on va exercir fins al 30 de setembre.

L'1 d'octubre de 1876 prenia possessió de l'escola de Salomó (Tarragonès), on s'estigué fins el desembre de 1893. Des d'allí es traslladà a l'escola de Vila-rodon (Alt Camp).

La darrera informació documentada és del gener de 1908, quan va prendre possessió de l'escola de Vilassar de Dalt (Maresme).

España Puigdemont, Benito

Va néixer a Olot (Garrotxa), possiblement el 1871. Sabem que disposava del títol de mestre elemental, sense poder establir on, ni quan, el va obtenir.

Segons el seu full de serveis, la seva primera destinació com a mestre propietari fou l'escola d'Os de Balaguer (Noguera), on exercir entre el 9 de gener de 1890 i el 31 de gener de 1891.

Des d'allí va passar a l'escola de Balenyà (Osona), on s'hi va estar fins el 13 de maig de 1898. Al dia següent, prenia possessió de l'escola d'Abrera (Baix Llobregat), on va exercir fins el 27 de gener de 1908.

El 28 de gener de 1908 prenia possessió, com auxiliar propietari, de l'escola de Valdepeñas (Ciudad Real). Desconeixem durant quant de temps va exercir en aquella escola. El cert és què, el desembre de 1911, quan la Direcció General de Primer Ensenyament el va nomenar com a mestre propietari d'una de les escoles de Batea (Terra Alta), es feia constar que amb el seu trasllat deixava vacant l'escola d'Abrera.

Tanmateix, sembla ser que Benito España mai no va prendre possessió de l'escola de Batea, tot i ser-ne el titular, sense que consti el nomenament de cap substituït per cobrir la seva absència. De fet, l'octubre de 1912, gairebé un any després del nomenament, la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona reclamava a la Direcció General de Primer Ensenyament, el nomenament d'un nou mestre que cobris la plaça que Benito España mai no havia ocupat.

D'altra banda, segons un escrit de l'ajuntament d'Abrera al rector de la Universitat de Barcelona, Espuña no va abandonar aquesta població fins el setembre de 1913, quan va marxar a l'escola de la Figuera (Priorat).

Estebanell, Jaime

D'aquest mestre només sabem que el maig de 1861 fou nomenat propietari d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta), on va exercir fins l'abril de 1863, quan va marxar a l'escola de Cornudella de Montsant (Priorat).

Esteve Badet, Ángel

Va néixer a Calaceit (Terol) el 19 de febrer de 1886. No hem pogut documentar on va cursar els seus estudis de magisteri, però disposava del títol de mestre elemental.

De la seva carrera professional, només sabem que l'1 d'abril de 1913 va prendre possessió de l'escola de Farena (Mont-ral, Alt Camp). El dia 24 d'aquell mateix mes li fou concedida la permuta sol·licitada amb el mestre de Caseres (Terra Alta), José Maria Royo.

Estivill Juncosa, José

D'aquest mestre sabem que va néixer a Prades (Baix Camp) i que era fill d'un matrimoni de mestres. Va començar la seva formació com a docent de la mà dels seus pares, matriculant-se a l'Escola Normal de Tarragona entre 1888 i 1890, el primer curs com alumne lliure i el segon com oficial. No s'ha pogut documentar, però, quina fou la titulació que va assolir.

De la seva carrera professional sabem que el 26 de juny de 1891 fou nomenat mestre interí de l'escola de Gandesa (Terra Alta), per substituir el seu titular, Julio Sánchez Sierra, que havia mort recentment.

L'octubre de 1891 va abandonar aquella escola, per marxar, també com interí, a l'escola de Mont-ral (Alt Camp).

Fabregat Cot, Jaime

Va néixer a Miravet (Ribera d'Ebre), possiblement el 1850. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, on es va matricular el 1881. Al seu expedient, però, no consta quina titulació va obtenir, ni quan va finalitzar els estudis.

De la seva carrera docent només hem pogut documentar que el febrer de 1877, abans de matricular-se a l'Escola Normal, fou nomenat mestre interí de l'escola del seu poble natal, Miravet (Ribera d'Ebre). En aquells moments només disposava, com a títol professional, del batxillerat.

La següent notícia és del maig de 1910, quan fou nomenat mestre propietari de l'escola de Mas de Barberans (Montsià).

Fabregat Vernet, Jaime

Va néixer a Gratallops (Priorat), possiblement el 1845. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona entre 1863 i 1866, on va obtenir el títol de mestre elemental.

Les seves primeres destinacions com a mestre interí foren les escoles de la Figuera (Priorat) i Nulles (Alt Camp), sense que haguem pogut documentar quan de temps s'hi va estar.

El desembre de 1867 va prendre possessió, com interí, de l'escola de Blancafort (Conca de Barberà), on exercí fins el febrer de 1869. El setembre d'aquell any prenia possessió de l'escola de Riudecols (Baix Camp), on treballà com interí fins l'octubre de 1870.

Aquell mateix mes va ser nomenat propietari de l'escola d'Alió (Alt Camp), on va estar fins el març de 1871, quan va ser destinat a l'escola de la Vilella Alta (Priorat). Va cessar d'aquest centre el juliol del mateix any.

Un any després, el juny de 1872, es feia càrrec de l'escola de Paüls (Baix Ebre), d'on va marxar el novembre d'aquell any per prendre possessió de l'escola de Bràfim (Alt Camp).

L'octubre de 1875 va deixar l'escola de Bràfim per marxar a la de Miravet (Ribera d'Ebre), on va exercir fins l'octubre de 1876. Des d'allí es va traslladar a l'escola de Vila-rodona (Alt Camp), d'on va cessar l'agost de 1882 després de ser-li concedida la permuta sol·licitada amb el mestre de Miravet, Domingo Ventosa.

Encara no duia un mes a l'escola de Miravet quan, el 9 de setembre, prenia possessió de l'escola de la Riba (Alt Camp). Va exercir en aquesta població fins el maig de 1887, quan li fou concedida la permuta sol·licitada amb el mestre de Garcia (Ribera d'Ebre).

Ferrando Martí, Agustín

D'aquest mestre sabem que l'abril de 1859 estava exercint a l'escola de Cornudella de Montsant (Priorat).

L'abril de 1863 fou nomenat mestre propietari d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta), on va exercir fins el febrer de 1890.

Va continuar residint en aquella població fins a la seva mort, l'abril de 1898.

Ferraté Llaveria, Antonio

Va néixer a Riudecanyes (Baix Camp), el 25 de juny de 1838. El seu pare era José Ferraté i treballava de flequer a Riudecanyes, i la seva mare era Maria Llaveria, natural de Reus. Desconeixem quants fills va tenir aquest matrimoni, però el cert és que tres d'ells es van dedicar a la docència. Antonio Ferraté va tenir dues germanes que foren mestres, Josefa i Dolores.

Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1861 i 1864, obtenint el títol de mestre superior.

La seva primera destinació documentada fou com a mestre propietari de l'escola de pàrvuls de Roquetes (Baix Ebre), entre el juny de 1869 i el

novembre de 1878. Des d'allí fou traslladat a l'escola de pàrvuls de Balaguer (Noguera), on exercí fins a l'octubre de 1881.

El 17 d'octubre de 1881 va prendre possessió de l'escola de pàrvuls de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on s'estigué fins el 9 d'octubre de 1884. No va arribar a coincidir, però, amb les seves germanes, que exercirien de mestres en aquesta població a partir de 1889.

Des de Móra d'Ebre va marxar a l'escola de pàrvuls de l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà), on va estar-s'hi fins el 5 de gener de 1891.

El 14 de gener prenia possessió de l'escola de pàrvuls de Segovia, on va treballar fins al novembre de 1895, quan va ser traslladat a l'escola de pàrvuls de Reus (Baix Camp). Va continuar al capdavant d'aquesta escola fins al moment de la seva mort, el 30 d'abril de 1906.

Foguet Arbolí, Pedro

Va néixer a Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre), el 6 d'abril de 1867. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1885 i 1888, on va obtenir el títol de mestre elemental l'abril de 1889.

De la seva carrera professional només sabem que el març de 1895 va prendre possessió, com a mestre interí, de l'escola del seu poble natal, Riba-roja d'Ebre.

Fortuño Rosas, José

Nascut a Tortosa (Baix Ebre) el 3 d'abril de 1875, va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1890 i 1893, obtenint el títol de mestre elemental el setembre de 1893.

La seva primera destinació documentada com a docent fou la d'auxiliar interí d'una de les escoles de Tortosa, entre l'1 de maig i el 17 de desembre de 1896.

Fins al juny de 1900 no consta cap altra destinació al magisteri públic. En aquella data fou nomenat mestre interí de l'escola de Vilaverd (Conca de Barberà), on treballà fins el 5 de desembre d'aquell mateix any.

Fou aleshores quan reprengué, com alumne lliure, els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, obtenint el títol de mestre superior el juny de 1901.

Fins el març de 1905 no es documenta una nova destinació docent, aquest cop com a mestre propietari de l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta). Allí va exercir fins el 31 d'agost de 1910, quan fou traslladat a l'escola del Morell (Tarragonès).

El juliol de 1915, un cop aprovada la sol·licitud de permuta amb el mestre d'Aldover (Baix Ebre), va deixar l'escola del Morell per traslladar-se a la seva nova destinació.

Fortuny Homdedeu, Luís

Va néixer a Vinebre (Ribera d'Ebre) el 27 d'abril de 1865, on el seu pare exercia com a metge. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de

Tarragona entre 1881 i 1883, on va obtenir el títol de mestre elemental el desembre de 1883.

A nivell professional només sabem que el març de 1884 fou nomenat mestre interí d'una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Gallinat Roca, Manuel

D'aquest mestre només hem pogut documentar el seu nomenament, com a mestre interí, de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), el juny de 1882. Dos anys després, el juny de 1884, va presentar la seva dimissió del càrrec.

Possiblement el motiu d'aquesta dimissió fou la pèrdua gairebé completa de la vista. Així es desprèn de l'ofici de la Direcció General d'Instrucció Pública adreçat al rector de la Universitat de Barcelona l'octubre de 1884, denegant la dispensa sol·licitada per aquest mestre per un defecte físic. Les raons exposades per denegar aquesta petició es fonamenten en el fet que el mestre només conservava la visibilitat de l'ull esquerra, amb el qual, però, no distingia objectes d'una mida mitjana més enllà dels cinc metres.

Cal pensar, doncs, que després de deixar l'escola de la Pobla de Massaluca, Manuel Gallinat va haver d'abandonar la docència.

Gamundi Palos, Juan

Va néixer a Morella (Castelló), el 24 de juny de 1843. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de València, obtenint el títol de mestre elemental el febrer de 1866.

El 9 de febrer de 1868 va prendre possessió de l'escola de la Pobla de Benifassà (Castelló), on va exercir fins el 2 de gener de 1869. Aleshores va passar, com ajudant, a l'escola de la seva població natal, on va estar fins el 18 d'octubre de 1870.

El 20 d'octubre de 1870 va prendre possessió de l'escola de Vilafranca del Cid (Castelló), on va romandre fins el 30 de juny de 1897. L'1 de juliol es va traslladar a una de les escoles de Gandesa (Terra Alta).

Gasol Alasa, Antonio

Va néixer a Puigdelfí (Perafort, Tarragonès), possiblement el 1871. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1886 i 1888, obtenint el títol de mestre elemental l'abril de 1889.

El 25 de maig de 1889 va prendre possessió, com a mestre interí, de l'escola d'Almoster (Baix Camp), on va estar fins el 8 de novembre del mateix any.

La següent destinació, com a mestre interí, fou a l'escola dels Pallaresos (Tarragonès), entre el 21 d'abril i el 23 d'octubre de 1890.

L'abril de 1891 era nomenat ajudant de l'escola de Picamoixons (Valls, Alt Camp), on exercí fins al desembre de 1895.

Sembla ser que fou aleshores quan reprengué els estudis a l'Escola Normal de Tarragona per obtenir el títol de mestre superior, que li fou expedit el juny de 1896.

El 10 de novembre d'aquell any, el rectorat de la Universitat de Barcelona el nomenà mestre interí de l'escola de la Fatarella (Terra Alta). Va presentar la seva dimissió d'aquesta escola el desembre del mateix any.

Gerona López, German

D'aquest mestre només hem pogut documentar que l'octubre de 1851 fou nomenat mestre d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta), on encara exercia l'octubre de 1870.

Gimenez Garriga, Cristobal

D'aquest mestre només sabem que el 13 de setembre de 1875 fou nomenat mestre propietari de l'escola de Caseres (Terra Alta), on encara hi exercia el maig de 1877.

Gimeno Palomar, Francisco

Nascut a València, disposava del títol de mestre superior, expedit l'abril de 1905.

El 21 de febrer de 1906 va prendre possessió de l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), on va exercir fins el 26 de gener de 1917. Des d'allí fou traslladat a l'escola graduada d'Amposta (Montsià), on ocupà el càrrec de director.

El 23 de desembre de 1916, mentre exercia a l'escola de Miravet, va contraure matrimoni amb la mestra Emilia González Tangís, que en aquells moments s'estava a l'escola del Pinell de Brai (Terra Alta).

Girona Vergé, Rafael

D'aquest mestre només sabem que el 13 de febrer de 1868, fou nomenat com a mestre interí de l'escola de Caseres (Terra Alta).

Gisbert Queralt, Miguel

Va néixer a Alcanar (Montsià), el 15 d'octubre de 1866. Va obtenir el títol de mestre elemental a l'Escola Normal de Barcelona l'abril de 1887.

El 18 de juliol de 1889 va prendre possessió de l'escola d'Arnes (Terra Alta), on va exercir fins, com a mínim, el juliol de 1914, quan va sol·licitar el seu trasllat a l'escola d'Alcanar. Desconeixem si la seva petició fou atesa.

El novembre de 1891, mentre era a Arnes, va contraure matrimoni amb la mestra d'aquella població, Maria Lucia Sanromà Povill. En el certificat de

matrimoni s'indica que Miguel Gisbert, de 25 anys d'edat, ja era vidu, i que Lucia Sanromà era natural de Valls i de 30 anys d'edat.

Gómez Pastor, Eugenio

Va néixer a Torre Baixa (València), el 14 de novembre de 1877. Va obtenir el títol de mestre elemental a l'Escola Normal de Terol el maig de 1897.

De la seva activitat professional només hem trobat informació a partir de l'agost de 1903, quan fou nomenat mestre interí de l'escola de Guiamets (Priorat). És possible que, fins aquell moment, exercís al País Valencià.

El setembre de 1905 fou nomenat mestre interí de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta), on romangué fins el maig de 1907.

La següent informació documentada correspon a l'octubre de 1913, essent aleshores mestre propietari de l'escola de Quintanas Rubias de Abajo (Soria). Com a mínim va exercir en aquella població fins a l'octubre de 1920, quan li fou concedida la permuta sol·licitada amb el mestre de Valdemaluque (Soria).

Grau Fontseré, Enrique

D'aquest mestre sabem que va néixer a Reus (Baix Camp) i que disposava del títol superior.

El 13 de gener de 1894 fou nomenat mestre interí de la Casa de Beneficència de la seva ciutat natal.

Tres anys després, l'agost de 1897, fou nomenat mestre propietari de l'escola de Flix (Ribera d'Ebre). Va restar en aquesta escola, com a mínim, fins l'octubre de 1917, quan el centre ja s'havia transformat en escola graduada.

Grau Pallarès, Mariano

D'aquest mestre només hem pogut documentar que el maig de 1863 fou nomenat per l'escola de Caseres (Terra Alta), on encara exercia el maig de 1864.

Grua Gendre, Eusebio

Va néixer a Tortosa (Baix Ebre), possiblement el 1822. Va cursar el seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona entre 1851 i 1854. Va obtenir el títol de mestre elemental el juliol de 1857.

El 12 de març de 1858 fou nomenat mestre interí de l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre), on exercí fins l'1 de febrer de 1859. Pocs dies després, prenia possessió, també com interí, de l'escola de Xerta (Baix Ebre), on romangué fins a l'11 d'octubre del mateix any.

El 15 d'octubre de 1859 va prendre possessió, com a mestre propietari, de l'escola de Poboleda (Priorat), on exercí fins el 16 de març de 1860. Una setmana després es traslladava, novament, a l'escola de Benissanet, aquest cop com a propietari. Va exercir en aquesta escola fins el setembre de 1896.

Mentre exercia com a mestre a Benissanet, va continuar els seus estudis, obtenint el títol de mestre superior el juliol de 1868.

Guarch Lacueva, Pedro

D'aquest mestre només sabem que el juny de 1863 fou nomenat per l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on encara exercia el juny de 1864.

Guardia Boix, José Maria

Nascut a Alcanar (Montsià), el 20 de juliol de 1860, és fill del matrimoni de mestres format per José Guardia Arin i Francisca de Paula Boix Simó. La seva germana, Dolores Guardia Boix, també es va dedicar a la docència. Possiblement, també fos nebot d'una altra mestra, Dolores Boix Simó. Formant part, doncs, del que podríem considerar com una nissaga de mestres.

Va cursar el seu estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1883 i 1885, obtenint el títol de mestre elemental el juny de 1885.

La primera destinació documentada fou l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta), on exercí com a mestre interí entre el 3 de novembre de 1886 i l'1 d'agost de 1887. En aquella mateixa data va prendre possessió, com a mestre propietari, de l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta), on va exercir fins el 19 de gener de 1908.

Des d'allí fou traslladat a una escola de Reus (Baix Camp), on exercí d'auxiliar, com a mínim, fins al desembre de 1916.

Guasch Espina, José

Va néixer a Vilanova d'Escornalbou (Baix Camp), el 31 d'octubre de 1882. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1899 i 1901, obtenint el títol de mestre superior el setembre de 1902.

Va començar la seva carrera docent com a mestre interí de la Morera de Montsant (Priorat), entre el 4 de juliol de 1903 i el 9 de juliol de 1904. El 12 de novembre d'aquell any, prenia possessió, com interí, de l'escola de Riudoms (Baix Camp), on exercí fins el 12 de març de 1906.

El 4 de novembre de 1906 es va traslladar a l'escola de la Jonquera (Alt Empordà), on exercís fins l'1 de maig de 1907. El juny de 1907 fou nomenat mestre interí de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta), on s'estigué fins el setembre d'aquell mateix any.

Segons el seu full de serveis, la seva primera destinació, com a mestre propietari, fou l'escola mixta d'Egozkue (Navarra), entre el 29 de juliol de 1908 i el 21 de juny de 1909.

Des d'allí es traslladà a l'escola de Suelves (Osca), on va exercir fins el 31 de gener de 1910. El 16 de març d'aquell any prenia possessió de l'escola graduada de Sant Joan de les Abadesses (Ripollès), on va romandre fins el 19 d'agost de 1913.

Entre el 20 d'agost de 1913 i el 7 de març de 1914 estigué destinat a l'escola mixta de les Irlles (Riudecols, Baix Camp). El 8 de març de 1914 va tornar a l'escola graduada de Sant Joan de les Abadesses.

Guerguer Llot, Ramon

Va néixer a Girona (Gironès), possiblement el 1861. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Girona entre 1875 i 1878, on va obtenir el títol de mestre superior.

La seva primera destinació documentada fou una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on va exercir com a interí, entre el 20 de març i el 23 d'octubre de 1881.

Aquell mateix mes va prendre possessió, com a propietari, de l'escola de Fogars de Montclús (Mosqueroles, Vallès Oriental). L'abril de 1882 va dimitir d'aquesta escola per la manca d'alumnes i les desavinences amb l'alcalde de la població.

El maig va ser nomenat interí de l'escola de Calders (Bages), on exercí fins a l'octubre, quan fou nomenat propietari de l'escola de la Nou de Berguedà (Berguedà). Va deixar aquesta escola el març de 1883, per prendre possessió de la de Rocafort (el Pont de Vilomara i Rocafort, Bages).

Lasierra, José Maria

D'aquest mestre només hem documentat que el març de 1917 va haver d'abandonar el seu càrrec a l'escola d'Arnes (Terra Alta), per anar a fer el servei militar a Lleida.

Llach Carreras, Juan

Va néixer a Girona (Gironès), el 21 de juny de 1875. Després de cursar els seus estudis per obtenir el títol de mestre elemental, els va reprendre el 1899 a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestre superior.

El 17 de gener de 1896 va prendre possessió, com a mestre propietari, de l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre). Va exercir en aquest centre fins el març de 1900, quan li fou concedida la permuta amb el mestre de Cabra del Camp (Alt Camp).

Llarch Sans, Esteban

Va néixer a Benissanet (Ribera d'Ebre), possiblement el 1838. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona entre 1855 i 1858, obtenint el títol de mestre elemental.

El 22 de desembre de 1859 va prendre possessió, com a mestre interí, de l'escola del seu poble natal, Benissanet, on exercí fins el 12 de juny de 1860.

El gener de 1861 fou nomenat mestre propietari de l'escola de Prat de Comte (Terra Alta). La documentació consultada fa pensar que es va casar en aquella

població, donat que el juny de 1872, va renunciar al trasllat que havia sol·licitat per l'escola de la Figuera (Priorat). El motius exposats en la seva renúncia feien referència a l'obligació de fer-se càrrec de les propietats de la seva família a Prat de Comte després de la mort del seu pare, la seva sogra i un germà. Va continuar exercint de mestre a Prat de Comte fins al moment de la seva jubilació, que li fou concedida el 23 de març de 1906.

Llorach Sabaté, Laureano

Va néixer al Masroig (Priorat), possiblement el 1861. Va començar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona el 1877, per continuar-los a l'Escola Normal de Tarragona, on el juny de 1880 va obtenir el títol de mestre superior. El novembre de 1880 fou nomenat mestre interí de l'escola del Morell (Tarragonès). El 15 de juliol de 1881 va prendre possessió, com a mestre propietari, de l'escola del la Bisbal del Penedès (Baix Penedès), on va exercir fins el 15 d'agost de 1883.

Des d'allí es va traslladar a l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta), on va exercir entre el 16 d'agost de 1883 i el 14 de febrer de 1886. En aquella data va marxar a l'escola de la Sénia (Montsià), on va treballar fins el 5 d'abril de 1891. El 6 d'abril de 1891 prenia possessió de l'escola superior de Mataró (Maresme), on va estar-se fins al gener de 1908, quan va marxar a una escola de Salamanca.

Llorach Sabaté, Pedro

Va néixer a Paüls (Baix Ebre), el 18 de febrer de 1863. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1880 i 1882, on va obtenir el títol de mestre elemental.

La seva primera destinació com a mestre interí fou l'escola d'Alfara de Carles (Baix Ebre), on treballà els mesos de gener i febrer de 1883. El maig d'aquell any fou destinat a l'escola de la Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre), on exercí fins el juliol de 1884.

El novembre d'aquell any va prendre possessió com a propietari de l'escola de Sant Vicenç de Calders (el Vendrell, Baix Penedès), d'on va cessar el març de 1885.

El maig d'aquell any va prendre possessió, de forma interina, de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on va exercir fins el febrer de 1886.

Losa Herrán, Juan

D'aquest mestre només sabem que l'octubre de 1904 exercia com a propietari d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta), on encara continuava el juliol de 1905.

Loza Nanclares, Atanasio

D'aquest mestre només hem pogut documentar que l'octubre de 1876 fou nomenat propietari de l'escola de pàrvuls de Gandesa (Terra Alta). Va exercir en aquesta escola fins l'abril de 1882, quan va dimitir per fer-se càrrec d'una escola de pàrvuls a Madrid.

Maimó Anguera, Juan

Va néixer a la Figuera (Priorat), possiblement el 1862. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1879 i 1881, on va obtenir el títol de mestre elemental.

La seva primera destinació fou, com a mestre interí, l'escola de la Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre), on exercí els mesos de novembre i desembre de 1881.

El març de 1882 va prendre possessió de l'escola de Constantí (Tarragonès), on treballà interinament fins el juny de 1884. L'1 de juliol prenia possessió, com a propietari, de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta). El 26 de gener de 1885 va deixar aquesta escola per traslladar-se a la de Prasdip (Baix Camp). Va deixar l'escola de Prasdip el novembre de 1899, quan li fou concedida la permuta sol·licitada amb el mestre de l'escola de Calafell (Baix Penedès).

El novembre de 1902, mentre encara exercia en aquesta escola, la junta local d'instrucció pública va sol·licitar al rectorat de la Universitat de Barcelona el nomenament d'un mestre substitut. Els motius al·legats per fer-ho eren que Juan Maimó patia episodis d'alienació mental que impossibilitaven que desenvolupés la seva feina amb normalitat. El rectorat va nomenar un substitut per l'escola de Calafell aquell mateix mes.

Majoral, Juan

D'aquest mestre només sabem que el juliol de 1917 estava exercint a l'escola de Caseres (Terra Alta).

Marsal Audinis, José

Va néixer a Sant Hipòlit de Voltregà (Osona), possiblement el 1856. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona entre 1878 i 1881, on va obtenir el títol de mestre superior el juny de 1881.

Segons el seu full de serveis, la seva primera destinació fou l'escola superior d'Igualada (Anoia), on exercí com interí entre el juliol i el desembre de 1881.

Entre el gener i el maig de 1882 va estar destinat, també de forma interina, a l'escola superior de Vic (Osona). Va deixar l'escola de Vic per prendre possessió, com a propietari, de la de Prats de Lluçanès (Osona), on va exercir fins l'agost de 1885.

Aquell mateix mes va prendre possessió de l'escola d'Alaior (Illes Balears), on va exercir fins l'agost de 1886, quan es va traslladar a la d'Horta de Sant Joan (Terra Alta).

La darrera informació documentada és del novembre de 1887, quan fou nomenat per l'escola de l'aleshores municipi independent de Sant Andreu de Palomar (Barcelona, Barcelonès). El febrer de 1901 encara exercia en aquest centre.

Martí Balcells, Juan

Va néixer a Tarragona (Tarragonès), possiblement el 1878. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, entre 1892 i 1894, obtenint el títol de mestre superior als exàmens de 1897.

Les seves primeres experiències docents van ser com interí a diverses escoles:

- Entre el 16 de novembre de 1897 i el 17 de juliol de 1899 fou interí a l'escola de Santa Bàrbara (Montsià)
- Entre el 17 de setembre de 1900 i el 15 de gener de 1901 fou interí a l'escola de la Pobla de Montornès (Tarragonès)
- Entre l'1 d'abril i el 28 d'octubre de 1901 estigué destinat a l'escola de Santes Creus (Alt Camp)
- Entre el 27 d'octubre de 1901 i el 14 de setembre de 1902 fou interí a l'escola de l'Alforja (Baix Camp)
- Entre el 31 d'octubre de 1902 i el 30 de juny de 1904 estigué exercint a l'escola de Manresa (Bages).

El març de 1905 li fou notificat el seu nomenament com a mestre propietari de l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre), on va exercir fins el febrer de 1910, quan fou traslladat a l'escola de Castellet i la Gornal (Alt Penedès).

Masiá Ferrer, Juan Bautista

D'aquest mestre, que possiblement va néixer a Batea, només hem pogut documentar que el febrer de 1859 va prendre possessió de l'escola de Ribarroja d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Durant la seva estada en aquesta població, va néixer el seu fill, Enrique Masiá Porret, que també es va dedicar a l'ensenyament. Possiblement fou fruit del seu matrimoni amb Liberata Porret, mestra destinada en aquella població l'octubre de 1860.

Dos anys després, el maig de 1866, deixava l'escola de Ribarroja d'Ebre per prendre possessió d'una de les escoles de Batea (Terra Alta), on va exercir fins el gener de 1891.

Masiá Porret, Enrique

Nascut a Ribarroja d'Ebre (Ribera d'Ebre) el 18 de maig de 1862, era fill del mestre d'aquella població, Juan Bautista Masiá Ferrer, i possiblement de la també mestra Liberata Porret. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Saragossa entre 1879 i 1882, obtenint el títol de mestre superior.

La seva primera destinació, com a mestre interí, fou l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta), entre el 15 de juliol de 1882 i el 15 d'agost de 1883. Fins el 13 de febrer de 1885 no va tornar a exercir de mestre, essent nomenat, en

aquella ocasió, mestre interí de l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta), on s'hi va estar fins el 19 d'octubre del mateix any.

L'1 de juliol de 1886 va prendre possessió, com a mestre propietari, de l'escola incompleta de l'Ampolla (Baix Ebre), on exercí fins a l'1 de gener de 1888. Des d'allí va tornar a ser traslladat a l'escola de pàrvuls de Batea, on va estar-s'hi fins el gener de 1891.

Val a dir que, durant aquest període, va coincidir a la mateixa població amb el seu pare, i que tots dos va deixar les seves places en les mateixes dates.

Des de Batea fou traslladat a l'escola de pàrvuls de Gandesa (Terra Alta), on va prendre possessió el 31 de gener de 1891. Va romandre en aquesta escola, possiblement, fins el gener de 1901, quan li fou notificat el seu nomenament com a mestre de l'escola de l'Hospici provincial de Girona.

Masiá, Martín

D'aquest mestre només sabem que el juny de 1859 fou nomenat propietari d'una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on encara hi exercia el novembre de 1860.

Masó Parès, Francisco

Va néixer a Banyoles (Pla de l'Estany), possiblement el 1858. No hem pogut documentar on va cursar els seus estudis, però sí que disposava del títol de mestre elemental.

La primera dada sobre la seva carrera professional és del desembre de 1886, quan fou nomenat mestre interí de l'escola d'ambdós sexes de Medinyà (Sant Julià de Ramis, Gironès). La següent informació és de l'abril de 1889, quan li fou notificat el nomenament com a mestre interí de l'escola de Perafita (Osona). L'octubre de 1891, quan ja feia alguns anys que exercia la docència, li fou concedida la dispensa de defecte físic per al magisteri, sense que consti de quin tipus de defecte es tractava.

El maig de 1892 va prendre possessió, com interí, de l'auxiliar de l'escola de Sant Feliu de Codines (Vallès Oriental), on va exercir fins el maig de 1893.

El setembre d'aquell any fou nomenat interí de l'escola d'Oristà (Osona), on treballà fins el gener de 1894. El maig d'aquell any fou destinat a l'escola de Gaià (Bages), on s'estigué fins el desembre de 1895.

El juny de 1896 li fou adjudicada, de forma interina, l'escola de Rasquera (Ribera d'Ebre), on treballà fins el setembre de 1897. El novembre d'aquell any fou destinat a l'escola de la Fatarella (Terra Alta), d'on va ser cessat el febrer de 1898. Els motius d'aquest cessament foren les queixes elevades des de l'ajuntament al rectorat de la Universitat de Barcelona per les contínues baralles públiques amb la seva esposa. Malgrat defensar-se d'aquestes acusacions, el rectorat va acabar cedint a les peticions de l'ajuntament.

Fins el setembre de 1898 no fou destinat a una nova escola, en aquesta cas la de Balenyà (Osona), on exercí com interí fins el febrer de 1899, quan fou traslladat a l'escola de Súria (Bages).

El novembre de 1900 fou nomenat auxiliar interí de l'escola de Sant Joan de les Abadesses (Ripollès). La següent informació documentada és de l'octubre de

1903, quan fou nomenat propietari de l'escola d'ambdós sexes de Sant Pau de Seguries (Ripollès).

El gener de 1905 va prendre possessió de l'escola incompleta de l'Estany (Bages), on va exercir fins l'abril d'aquell any, quan fou traslladat a l'escola incompleta d'Olivella (Garraf). Un mes després, al maig, va cessar de l'escola d'Olivella per tornar a la de l'Estany. Va restar en aquesta escola fins el març de 1907, quan li fou notificat el seu trasllat a l'escola de Taús (Valls d'Aguilar, Alt Urgell).

Quatre mesos després, el juliol de 1907, li fou notificat un nou trasllat, aquest cop a l'escola de Bossòst (Vall d'Aran), on encara hi exercia el gener de 1910.

Meix Álvarez, Jaime

D'aquest mestre, sabem que va néixer a Corbera d'Ebre (Terra Alta) i que l'octubre de 1839 exercia a Vilalba dels Arcs (Terra Alta). Durant la seva estada en aquell municipi va contraure matrimoni amb Ana María Domènech Ferré, filla d'aquella població. Del matrimoni va néixer Jaime Meix Domènech, que també es dedicaria a l'ensenyament.

El setembre de 1860 es trobava fent de mestre a l'escola de Pradell de la Teixeta (Priorat).

Meix Domènech, Jaime

Va néixer a Vilalba dels Arcs (Terra Alta), el 22 d'octubre de 1839, essent fill del mestre d'aquella població, Jaime Meix Álvarez. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1860 i 1862, sense que s'hagi pogut constatar quin títol va obtenir.

Possiblement, fou mestre de l'escola de Batea (Terra Alta), com a mínim, entre el juliol de 1865 i l'agost de 1872.

Miralles Castell, Manuel

Va néixer a Ulldecona (Montsià), el 5 de desembre de 1844. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1861 i 1863, obtenint el títol de mestre elemental.

De la seva carrera professional, sabem que el juliol de 1865 estava exercint a una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre). La següent informació documentada és del gener de 1896, quan exercia de mestre a l'escola de Sant Quintí de Mediona (Alt Penedès).

Miralles Ripoll, Miguel

D'aquest mestre només sabem que fou nomenat per l'escola de Prat de Comte (Terra Alta) el desembre de 1854; on encara exercia el novembre de 1860.

Monner Hurtado, Ramon

Va néixer a Benissanet (Ribera d'Ebre), el 29 d'agost de 1840. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1865 i 1868, obtenint el títol de mestre superior el juliol de 1868.

Possiblement la seva primera destinació, com a mestre interí, fou l'escola del Pinell de Brai (Terra Alta), on exercia l'abril de 1869.

El setembre de 1872 fou nomenat mestre propietari de l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta), on exercí, com a mínim, fins l'octubre de 1893.

Montserrat Freixa, José

Va néixer a Solivella (Conca de Barberà), possiblement el 1866. És probable que fos germà d'una altra mestra, Maria Montserrat Freixa. Va cursar el seus estudis entre 1879 i 1883, obtenint el títol de mestre elemental.

La seva primera destinació, com a mestre propietari, fou l'escola de Bonastre (Baix Penedès), entre l'1 de febrer de 1885 i el 9 de desembre de 1887. Des d'allí va passar a l'escola de Pradell de la Teixeta (Priorat), on romangué fins el 10 d'octubre de 1890.

Aquell mateix dia va prendre possessió de l'escola de Cabra del Camp (Alt Camp), on va exercir fins el març de 1900, quan li fou concedida la permuta sol·licitada amb el mestre de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Va estar-se en aquesta escola fins el juny de 1916, quan fou nomenat per l'escola de la Barceloneta (Barcelona, Barcelonès).

Nat Escolà, Antonio

Va néixer a Sorpe (Alta Àneu, Pallars Sobirà), possiblement el 1885. No hem pogut documentar on va cursar els seus estudis ni quina era la seva titulació.

L'abril de 1907 estava exercint com a mestre interí a les l'escola de les Borges Blanques (Garrigues), d'on va dimitir al·legant que li era impossible viure amb el seu sou, que era de 312'50 pta. anuals.

El maig de 1910 li fou notificat el seu nomenament com a mestre propietari de l'escola de Golmés (Pla d'Urgell), declarant vacant l'escola d'Ibars d'Urgell (Pla d'Urgell), on sembla que estava com interí.

Tres mesos després, l'agost de 1910, rebia una nova notificació, nomenant-lo mestre propietari de l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre) on, com a mínim, va exercir fins el maig de 1916.

Ortí, Victoriano

D'aquest mestre només hem pogut documentar que fou nomenat propietari de l'escola de Caseres (Terra Alta) el juny de 1867.

Paloma Jorba, Joaquín

D'aquest mestre només sabem que el gener de 1894 fou nomenat interí de l'escola d'Esparraguera (Baix Llogregat).

La següent dada documentada és el seu nomenament, com a mestre propietari, de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta), l'abril de 1908. Va exercir en aquella escola fins l'abril de 1916, participant activament amb els sectors republicans de la població en l'organització del Centre Agrícola Republicà, fet que li va suposar alguns enfrontaments amb els partidaris del carlisme locals que forem recollits per la premsa de l'època.

Durant la seva estada a Vilalba dels Arcs, va compartir la docència amb la seva esposa, Agustina Soley, que hi exercí temporalment com interina.

Des de l'escola de Vilalba dels Arcs va marxar a la de Pollença (Illes Balears).

Pascual Barberà, León

Va néixer a Xerta (Baix Ebre), el 30 de gener de 1846. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1866 i 1869, obtenint el títol de mestre superior el juny de 1869.

El novembre de 1869 fou nomenat mestre de l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre), on romangué fins l'octubre de 1888. En aquesta data es traslladà a l'escola del seu poble natal, Xerta, on exercí fins al moment de la seva jubilació, que li fou concedida el juny de 1908.

Pastor Armengol, Pedro

D'aquest mestre només sabem que fou nomenat per l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), l'agost de 1857. Encara hi exercia el novembre de 1860.

Pastor Romero, Francisco

D'aquest mestre només hem pogut documentar que va ser nomenat propietari de l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre) el juliol de 1889. Hi va exercir fins l'agost de 1891, quan va marxar destinat a l'escola de Tivenys (Baix Ebre).

Pepió Melich, Domingo

D'aquest mestre només hem pogut documentar que fou nomenat propietari d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta) el desembre de 1883. L'agost de 1887 encara estava exercint a mateixa escola.

Pepió Melich, Jaime

D'aquest mestre només sabem que va morir el desembre de 1888 mentre exercia la docència a l'escola de pàrvuls de Gandesa (Terra Alta).

Perelló, Luís

D'aquest mestre només sabem que l'octubre de 1902 va presentar, per raons familiars, la seva dimissió com a mestre interí de l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre).

Pérez Sancho, José

D'aquest mestre només hem documentat que fou nomenat per l'escola de Batea (Terra Alta), el setembre de 1842. Encara hi estava exercint el febrer de 1858.

Pons, Manuel

D'aquest mestre només sabem que el maig de 1836 estava exercint a l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre). Segons les actes de la Diputació de Tarragona, en aquells moments es trobava refugiat al castell de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre) a causa de la guerra, essent membre de la Milícia Nacional de Benissanet, mentre continuava donant classes als nens que hi havia al castell.

Portalés Ribelles, Enrique

D'aquest mestre només hem pogut documentar que l'agost de 1891 fou nomenat per ocupar l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre), on va exercir fins al moment de la seva mort, l'abril de 1895.

Pujol Fortuño, Juan

D'aquest mestre només sabem que, possiblement era fill d'Horta de Sant Joan (Terra Alta), essent nomenat per l'ajuntament el febrer de 1886 per cobrir la marxa del mestre titular. Possiblement es va fer càrrec de l'escola fins l'agost d'aquell any.

Raves Alexandre, Blas

Va néixer a la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre), l'1 de setembre de 1845. Va emprendre el camí de la docència quan ja comptava quaranta anys, estudiant a l'Escola Normal de Tarragona entre 1883 i 1885, on va obtenir el títol de mestre elemental l'octubre de 1885.

Entre el maig i el setembre de 1885 va exercir com a mestre interí a l'escola de Selma (Aiguamúrcia, Alt Camp). Des d'allí, també com interí, fou destinat a l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta), on va treballar entre el 24 de novembre de 1886 i el 10 de maig de 1887.

El juliol de 1888 prenia possessió, com interí, de l'escola incompleta de Rojals (Montblanc, Conca de Barberà). La darrera informació sobre aquest mestre és el seu nomenament, com a propietari, de l'escola de Masdenverge (Montsià) l'octubre de 1891.

Rebullida Latorre, Benigno

Va néixer a Ginebrosa (Terol), el 9 de novembre de 1876. Va obtenir el títol de mestre elemental a l'Escola Normal de Saragossa el desembre de 1894.

La seva primera destinació documentada fou, com interí, a l'escola de la seva població natal, on exercí entre el novembre de 1899 i l'abril de 1902.

El març de 1905 fou nomenat, en propietat, auxiliar de l'escola de Tortosa (Baix Ebre), on exercí, com a mínim, fins el juny de 1908.

El desembre d'aquell any fou nomenat per l'escola de Belmonte de San José (Terol). El febrer de 1909 fou traslladat a l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta), on s'estigué fins al desembre, quan, novament, fou traslladat a l'escola de Belmonte de San José. L'octubre de 1919 encara exercia en aquest centre.

El febrer de 1923, però, ja estava treballant a l'escola d'Almassora (Castelló).

Reixach Mas, Eduardo

D'aquest mestre només sabem que el gener de 1881 va ser nomenat propietari de l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), de la qual no va prendre mai possessió, tornant a ser declarada vacant el juliol d'aquell any.

Ribas Cots, Antonio

Nascut a Tortosa (Baix Ebre), el 19 de gener de 1852, va cursar els seus estudis, com alumne lliure, a l'Escola Normal de Tarragona. Possiblement obtingué el títol de mestre elemental el setembre de 1872.

De la seva carrera professional sabem que el juny de 1880 estava exercint, com a mestre propietari, a l'escola de Tivenys (Baix Ebre), on encara continuava el gener de 1882. Durant aquest període, va reprendre els seus estudis obtenint el títol de mestre superior.

El novembre de 1885 va ser nomenat per l'escola de pàrvuls de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on va exercir fins al moment de la seva mort, l'agost de 1893, quan només comptava quaranta-un anys.

Ribera Bru, José Maria

Va néixer a Aldover (Baix Ebre), possiblement el 1857. Probablement fou germà d'un altre mestre, Víctor Ribera Bru, nascut a Aldover el 1862. Va cursar

els seus estudis a l'Escola Normal Superior de Barcelona, obtenint el títol de mestre elemental el setembre de 1875.

El 26 de maig de 1878 va prendre possessió, com a mestre propietari, de l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre), on va exercir fins el 6 de setembre de 1904.

Des d'allí es va traslladar a l'escola d'Eivissa (Illes Balears), on s'estigué, com a mínim, fins el maig de 1908. En aquesta data li fou comunicat el seu nomenament per l'escola de l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà).

Ribera Bru, Víctor

Va néixer a Aldover (Baix Ebre), possiblement el 1862. Es provable que fos el germà petit d'un altre mestre, José Maria Ribera Bru, nascut a la mateixa població cinc anys abans. Va obtenir el títol de mestre elemental el maig de 1881.

De la seva activitat docent, sabem que fou nomenat interí de l'escola de la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre) l'octubre de 1879. La següent notícia documentada és la presa de possessió de l'escola d'Oristà (Osona) el 27 de setembre de 1882. S'hi va estar fins a l'octubre de 1884, quan es traslladà a l'escola del Pinell de Brai (Terra Alta). Va exercir en aquest centre fins el 21 de març de 1905, quan va marxar a l'escola de Sant Pere de Riudebitlles (Alt Penedès).

El 31 de gener de 1909 va deixar aquesta escola per marxar a ocupar la plaça de la Dénia (Alacant).

Ribera Macip, Pedro

D'aquest mestre només sabem que l'octubre de 1891 fou nomenat propietari d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta), tot i que no en va prendre possessió fins el desembre. Hi va exercir fins el moment de la seva jubilació, l'abril de 1895.

Roigé Gibert, José

Va néixer a Margalef (Priorat), el 19 de desembre de 1866. Va estudiar, com alumne lliure, a l'Escola Normal de Tarragona entre 1886 i 1888, quan es va traslladar, com alumne oficial, a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestre elemental l'abril de 1890.

La primera destinació documentada fou a l'escola de Borges del Camp (Baix Camp), on exercí com a mestre interí entre el juliol de 1893 i el febrer de 1895. El setembre de 1896 li fou notificat el nomenament com a mestre interí de l'escola de la Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre).

Durant la seva estada en aquesta escola on, com a mínim, exercí fins el maig de 1898, va sol·licitar en diverses ocasions que li fos concedida, en propietat, la plaça de l'escola de la Fatarella (Terra Alta), en virtut d'unes oposicions celebrades el 1897.

La seva insistència per aconseguir aquest nomenament va arribar a mobilitzar l'ajuntament d'aquesta població. Així, el juliol de 1901, davant el degoteig

constant de mestres interins a la població, l'ajuntament va sol·licitar al ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts el nomenament de José Roigé per posar fi a aquella situació.

Finalment, la seva insistència va donar fruit i el febrer de 1903 es notificava el seu nomenament, fora de concurs, de l'escola de la Fatarella.

Royo Comas, José Maria

Va néixer a Fuendejalón (Saragossa), el 29 de març de 1874. Era fill d'un mestre nascut a Casp, Pedro Royo Zarquié. No hem pogut documentar on va cursar els seus estudis, amb els quals va obtenir el títol de mestre elemental.

La primera destinació que consta al seu full de serveis, possiblement com a mestre propietari, és l'escola de Latorrecilla (Osca), on va exercir entre el maig de 1903 i el febrer de 1905.

Des de Latorrecilla fou traslladat a l'escola de Mipanas (Osca), on va estar fins el gener de 1906, quan fou destinat a l'escola de las Planas de Castellote (Terol). Va treballar en aquesta escola fins el juliol de 1908, quan fou destinat a la de Caseres (Terra Alta).

Va exercir com a mestre de Caseres fins l'abril de 1913, quan li fou concedida la permuta amb el mestre de Fareña (Mont-ral, Alt Camp), Àngel Esteve Badet.

La darrera informació sobre la seva carrera professional és del maig de 1915, quan va deixar l'escola de Jesús i Maria (Deltebre, Baix Ebre) per marxar a la de la Vall de Tormo (Terol).

Royo, Domingo

D'aquest mestre només hem pogut documentar que l'octubre de 1894 estava exercint a l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta)

Sánchez Sierra, Julio

D'aquest mestre només sabem que entre l'abril de 1890 va ser nomenat propietari de l'escola de Gandesa (Terra Alta), on va exercir fins al moment de la seva mort, el juliol de 1891.

Sansano Brusca, Juan Bautista

Va néixer a Ulldecona (Montsià) l'11 de març de 1850. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1871 i 1874, on va obtenir el títol de mestre elemental.

La primera informació sobre la seva carrera docent és d'abans que acabés els seus estudis, quan feu de substitut del titular de l'escola de Sarral (Conca de Barberà) el mesos de juny i juliol de 1873.

Entre el març i juliol de 1874 va exercir a l'escola superior preparatòria del col·legi d'interns de l'institut provincial de Tarragona. El novembre d'aquell any fou destinat, com a interí, a l'escola de Cabacés (Priorat), on exercí fins l'abril

de 1876. El 29 d'aquell mes va prendre possessió, com a propietari, de l'escola de Freginals (Montsià), on va treballar fins el setembre de 1877.

Dels Freginals va ser traslladat a l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on va exercir fins el gener de 1882, quan fou destinat a l'escola de la Seu d'Urgell (Alt Urgell). El juliol d'aquell any va deixar la Seu d'Urgell per fer-se càrrec de l'escola de Sarroca de Lleida (Segrià), on possiblement s'estigué fins al seu trasllat a l'escola de la Roca del Vallès (Vallès Oriental) que li fou notificat l'abril de 1884.

La darrera informació documentada és del juliol de 1902, quan va prendre possessió de l'escola de Castellterçol (Vallès Oriental).

Santiuste Bonticho, Mauricio

D'aquest mestre només hem pogut documentar el seu nomenament per una de les escoles de Batea (Terra Alta), el desembre de 1876. El setembre de 1881 encara hi continuava exercint.

Saperas Garriga, Francisco

Nascut a Duesaigües (Baix Camp), el 12 d'octubre de 1869, era fill del matrimoni de mestres format per Francisco Saperas i Maria Garriga. No s'ha documentat cap dada respecte a la seva titulació.

La primera notícia sobre la seva activitat docent és la presa de possessió, com interí, de l'escola de Blancafort (Conca de Barberà), el 12 de febrer de 1890, on va exercir fins el 14 de setembre de 1891.

L'1 d'octubre d'aquell any va prendre possessió, també com interí, a una de les escoles de Gandesa (Terra Alta), on s'hi va estar fins a l'1 de desembre.

La següent destinació anotada al seu full de serveis és la presa de possessió, com a propietari, de l'escola de la Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre), on va exercir fins el novembre de 1907. Aquell mes li fou notificada la concessió de permuta amb el mestre de l'escola de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà).

Sastre Esteller, Gil

D'aquest mestre només sabem que va ser nomenat propietari de l'escola d'Arnes (Terra Alta) l'agost de 1873. Hi va exercir fins a l'agost de 1877, quan va presentar la seva dimissió.

Segura Vallès, Higinio

D'aquest mestre només hem pogut documentar que fou nomenat per l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta) l'abril de 1831. El novembre de 1860 encara hi estava exercint.

Seró Vidal, José

Va néixer a la Figuera (Priorat), possiblement el 1898. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1914 i 1916, on va obtenir el títol de mestre elemental.

De la seva activitat professional només sabem que el març de 1917 fou nomenat mestre interí de l'escola d'Arnes (Terra Alta).

Serra Estivill, Vicente

Va néixer a Falset (Priorat), el 20 de febrer de 1865. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1883 i 1885, on va obtenir el títol de mestre elemental el juny de 1885.

De la seva carrera professional només hem pogut documentar el seu nomenament com a mestre interí de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta) el desembre de 1888. Va exercir en aquest centre fins al seu trasllat, també com interí, a una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), el juliol de 1889.

Serrano Monreal, Ildefonso

Va néixer a Calaceit (Terol), el 23 de gener de 1866. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, obtenint el títol de mestre superior el juny de 1884.

La seva primera destinació fou com interí a l'escola de Mas de Barberans (Montsià), entre el setembre de 1888 i el juliol de 1889. El 23 de juliol de 1889 prenia possessió, com a propietari, de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on va exercir fins el 27 de gener de 1892.

Des d'allí es traslladà a l'escola de Poboleda (Priorat). El juny de 1894, mentre encara exercia en aquest municipi, va obtenir el títol de mestre de primer ensenyament normal, que li permetria accedir a les Escoles Normals.

El novembre de 1895 li fou concedida la permuta sol·licitada amb el mestre de la seva anterior escola, Gumersindo Solé, traslladant-se novament a la Pobla de Massaluca.

Solé Brunet, Gumersindo

Va néixer a Reus (Baix Camp), el 8 d'agost de 1869. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, com alumne lliure, entre 1890 i 1892, on va obtenir el títol de mestre superior el setembre de 1892.

El 10 de febrer de 1893 prenia possessió, com a propietari, de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on va exercir fins el 28 de novembre de 1895. Durant la seva estada en aquesta escola, va continuar la seva formació, obtenint el títol de mestre de primer ensenyament normal l'octubre de 1894.

De la Pobla de Massaluca es va traslladar a l'escola de Poboleda (Priorat), un cop aprovada la permuta amb el mestre d'aquella població, Ildefonso Serrano,

el novembre de 1895. Va exercir en aquest centre fins el novembre de 1897, quan fou nomenat auxiliar d'una escola de Barcelona (Barcelonès).

La darrera informació documentada és el seu nomenament com a mestre de l'escola de Badalona (Barcelonès), l'abril de 1900. Malauradament, va morir abans de poder prendre possessió d'aquest centre, quan només comptava trenta anys.

Soler Armengol, Carlos

Va néixer a Garcia (Ribera d'Ebre), el 25 d'abril de 1844. Possiblement, en el camp de la docència, va seguir les passes del seu germà gran, Juan Soler.

Va iniciar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona el 1867. L'any següent es traslladà a l'Escola Normal de Tarragona, on va obtenir el títol elemental el juny de 1869.

El 30 de novembre de 1869 va prendre possessió, com a interí, de l'escola de Tivissa (Ribera d'Ebre), on exercí fins el 31 d'octubre de 1870. Un anys després, el 9 d'octubre de 1871, prenia possessió, com a propietari, de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on va exercir fins el febrer de 1876.

Des de la Pobla de Massaluca es traslladà a la població veïna de Vilalba dels Arcs (Terra Alta), on exercí fins al moment de la seva mort, l'octubre de 1902.

Soler Armengol, Juan

Va néixer a Garcia (Ribera d'Ebre), el 26 de desembre de 1833. Va obtenir el títol de mestre elemental a l'Escola Normal de Barcelona, on va estudiar entre 1852 i 1855.

La seva primera destinació documentada fou com interí de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), entre l'1 de juny i el 5 de desembre de 1856. El gener de 1859 prenia possessió, també com a interí, de l'escola de Mont-roig del Camp (Baix Camp), on va estar-s'hi fins l'agost d'aquell mateix any.

El juny de 1860 prenia possessió, com a propietari, de l'escola de Vandellòs (Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Baix Camp), on va exercir fins el febrer de 1864. Des de Vandellòs es traslladà a l'escola d'Amposta (Montsià), on va treballar fins el novembre de 1873.

Per problemes de salut, va abandonar la docència pública per regentar un centre privat a Tortosa (Ribera d'Ebre). El setembre de 1879, restablert de la seva malaltia i en possessió del títol de mestre superior, obtingut durant aquest període, va sol·licitar el seu reingrés al magisteri públic. Aquesta és, però, la darrera notícia documentada d'aquest mestre.

Subirats Rel, Salvador

D'aquest mestre només sabem que el setembre de 1845 va ser nomenat propietari de l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta). Hi va romandre durant més de vint-i-tres anys, fins el juny de 1882.

Suñé Piza, Ramon

Va néixer a Es Castell, a l'illa de Menorca (Illas Balears), on estava destinat el seu pare, Ramon Suñé, tinent de l'exèrcit i fill de la Fatarella (Terra Alta), el 17 d'agost de 1808. Va passar part de la seva joventut en aquesta població, traslladant-se a Tortosa (Ribera d'Ebre) per iniciar la seva formació en la docència.

Els seus estudis els va realitzar de la mà de Pedro Domingo Castelló, mestre a Tortosa, on feu de deixeble i de passant entre l'agost de 1828 i l'octubre de 1829. Possiblement fou en aquestes dates que va obtenir el títol de mestre de primeres lletres.

Ja amb el títol, va continuar com auxiliar de l'escola de Tortosa fins el maig de 1832, quan va començar a treballar en una escola privada d'aquella mateixa localitat.

El juliol de 1832 va sol·licitar una millora del seu títol que només li permetia optar a escoles de 1a classe, acreditant la seva experiència i la desvinculació de qualsevol fet relacionat amb el Trienni Liberal. L'abril de 1833 fou atesa la seva petició, obtenint el títol de mestre de 2a classe.

El juliol de 1833 va deixar l'ensenyament privat per prendre possessió de l'escola de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on va exercir fins a la seva jubilació, aprovada l'octubre de 1879.

Durant els primers anys de servei a Móra d'Ebre, la primera guerra carlina el va obligar a deixar la població i marxar a Móra la Nova (Ribera d'Ebre). En aquest municipi es va fer càrrec de l'escola entre el febrer de 1841 i l'agost de 1842, quan es va designar un mestre per aquella població.

Teigell Peyri, Francisco

Va néixer a Riudecanyes (Baix Camp), el 6 de març de 1851. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1869 i 1872, obtenint el títol de mestre superior.

El 25 d'abril de 1873 va prendre possessió, com a mestre propietari, de l'escola de Cabacés (Priorat), on va exercir fins el 22 d'octubre de 1874. Des de Cabacés fou traslladat a l'escola del Catllar (Tarragonès), on s'estigué fins el gener de 1893.

La següent destinació fou l'escola d'Altafulla (Tarragonès), on va prendre possessió el 13 de gener de 1893. Tres anys després, l'octubre de 1896, escrivia a la Direcció General d'Instrucció Pública sol·licitant el seu trasllat a l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre). Els motius d'aquesta petició no eren altres que el gran deute que tenia amb ell l'ajuntament d'aquella població, fent impossible el manteniment de la seva família.

El 16 de novembre la seva petició era atesa i era destinat a l'escola de Benissanet, tot lamentant que els ajuntaments no fessin cas dels requeriments de la superioritat per fer efectius els seus deutes amb els mestres.

Timoneda Elvira, Gabriel Heriberto

Va néixer a Calaceit (Terol), el 30 de gener de 1880. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Saragossa, on el juny de 1899 va obtenir el títol de mestre superior.

De la seva carrera professional, només sabem que el maig de 1911 estava exercint, com a mestre propietari, a l'escola de Prat de Comte (Terra Alta). Abans d'ocupar aquesta plaça havia estat destinat a l'escola d'Ameskoabarren (Navarra).

Tomàs Pegueroles, Juan

Va néixer a Xerta (Baix Ebre) el 28 d'agost de 1850. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1872 i 1874, on va obtenir el títol de mestre elemental.

De la seva carrera professional només sabem que el desembre de 1883 fou nomenat per a l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta).

Tomàs, Antonio

D'aquest mestre només hem documentat que l'octubre de 1893 fou nomenat interí d'una de les escoles de Batea (Terra Alta).

Torrent Sala, José Montserrat

Va néixer a Banyoles (Pla de l'Estany), el 24 de febrer de 1876. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, obtenint el títol de mestre superior el setembre de 1907.

La seva primera destinació fou l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre), on va prendre possessió de càrrec el 6 de maig de 1908. Va treballar-hi fins el 7 d'abril de 1913.

Durant la seva estada a Ascó, va continuar els seus estudis a l'Escola d'Estudis Superiors del Magisteri de Madrid, on el 1912 va obtenir el títol de mestre de primer ensenyament normal, quedant el 9è de la seva promoció.

L'abril de 1913 va deixar l'escola d'Ascó per convertir-se en inspector auxiliar de primer ensenyament de la província de Lleida. Va exercir en aquesta província fins el mes de juliol, quan es va traslladar, amb el mateix càrrec, a la província de Girona.

Torres Mateos, Martín

D'aquest mestre, nascut a Jumilla (Múrcia), només hem documentat algunes dades sobre la seva carrera professional.

La primera informació és del març de 1887, quan fou nomenat mestre interí de l'escola de Vilanova i la Geltrú (Garraf). Set anys després, el gener de 1894, fou nomenat, també de forma interina, per l'escola de Santpedor (Bages).

El març de 1896 li era notificat un nou nomenament com a mestre interí, destinant-lo a l'escola de l'aleshores municipi independent de Sant Martí de Provençals (Barcelona, Barcelonès).

El juliol de 1897 es va adreçar al rector de la Universitat de Barcelona sol·licitant li fos adjudicada alguna escola de forma interina, car es trobava sense cap destinació. La seva petició no fou atesa fins el febrer de 1898, quan li fou adjudicada l'escola de la Fatarella (Terra Alta). No va prendre possessió del seu càrrec fins el 18 d'abril, després que li fou concedida una llicència per recuperar-se de les ferides patides al cap durant un temporal de vent que patí la ciutat de Barcelona. Va deixar aquesta escola el setembre de 1898.

El gener de 1899 va tornar a sol·licitar que li fos assignada una nova escola, essent destinat, el juliol d'aquell any, a la de la Vileta (Illes Balears).

Torroella Junqueras, Eusebio

Va néixer a Vilabertran (Alt Empordà), el 20 de gener de 1892. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Girona, on va obtenir el títol de mestre elemental l'any 1913.

Abans de poder incorporar-se a la docència, va haver d'aconseguir una dispensa de la Direcció General de Primer Ensenyament a causa d'un defecte físic que l'afectava. El maig de 1915 li fou atorgada la dispensa per l'atrofia muscular que afectava la seva cama esquerra i l'impedia realitzar els exercicis de gimnàstica.

De la seva carrera professional només hem pogut documentar la seva estada, com a mestre interí, a l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta), entre el 15 d'abril de 1916 i el 31 d'agost de 1917.

Vall Macip, Agustín Esteban

Va néixer a Gratallops (Priorat), possiblement el 1848. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Lleida entre 1866 i 1868, on va obtenir el títol de mestre elemental.

La seva primera destinació fou l'escola de la Vilella Baixa (Priorat), on exercí com interí entre el novembre de 1868 i l'agost de 1869. Gairebé un any després, el setembre de 1870, fou nomenat propietari d'aquesta mateixa escola, ocupant el càrrec fins el setembre de 1874, quan va presentar la seva dimissió. Tot i que no s'ha pogut documentar, és possible que aquesta decisió pogués estar relacionada amb els esdeveniments bèl·lics i polítics de la Tercera guerra carlina.

No va tornar a la docència fins l'agost de 1877, quan fou nomenat mestre interí de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta). Un mes després del seu nomenament com interí, li fou confirmada aquella plaça en propietat, exercint en aquesta escola fins l'abril de 1884. Aleshores fou destinat a l'escola d'Aldover (Baix Ebre), on va treballar fins el setembre de 1887.

Des d'Aldover es va traslladar a l'escola de la Bisbal del Penedès (Baix Penedès), on exercí, com a mínim, fins l'octubre de 1894.

La darrera informació documentada és del juny de 1910, quan fou nomenat per l'escola del Vendrell (Baix Penedès). En l'ofici de notificació d'aquest

nomenament, s'indica que deixava vacant l'escola de Mequinensa (Saragossa). Segons la documentació consultada, el gener de 1916 encara exercia com a mestre al Vendrell.

Ventosa Mercadé, Domingo

Va néixer a Roda de Barà (Tarragonès), possiblement el 1854. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1876 i 1879, on va obtenir el títol de mestre superior el juny de 1879.

La seva primera destinació fou l'escola de pàrvuls d'Alcover (Alt Camp), on exercí com interí entre el setembre de 1879 i el febrer de 1880. Aquell mateix mes va prendre possessió, com a propietari, de l'escola de Masllorenç (Baix Penedès), on va treballar fins el desembre de 1881.

Aquell mateix mes va ser destinat a l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), d'on va marxar l'agost de 1882, quan li fou concedida la permuta amb el mestre de Vila-rodona (Alta Camp), Jaime Fabregat.

Va estar-se a l'escola de Vila-rodona fins l'octubre de 1885, quan fou destinat a l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta). Un any després, el 3 d'octubre de 1886, deixava aquesta escola per prendre possessió de l'escola de pàrvuls de Vila-seca (Tarragonès), on va exercir fins l'agost de 1888.

La darrera destinació documentada fou l'escola de pàrvuls de Valls (Alt Camp), on va començar a treballar l'agost de 1888. Segons la documentació, el maig de 1901 encara hi estava exercint.

Victòria Lucia, Francisco

Va néixer a Sagunt (València), el 25 d'abril de 1857. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de València, on va obtenir el títol de mestre elemental el juny de 1880.

El 15 d'octubre de 1880 prenia possessió, com a mestre interí, de l'escola de pàrvuls de la seva població natal, Sagunt. Hi va exercir fins el juny de 1884, quan fou traslladat, com a mestre propietari, a l'escola de Flix (Ribera d'Ebre), on va treballar fins el 31 d'agost de 1896.

Mentre va estar-se en aquesta escola va reprendre els estudis, obtenint el títol de mestre superior a l'Escola Normal de València el 1895.

Des de Flix es va traslladar a l'escola de Sant Pere de Ribes (Garraf), on va exercir fins l'agost de 1901. L'1 de setembre d'aquell any prenia possessió de l'escola de Santa Magdalena de Polpís (Castelló), on romangué fins el març de 1906. Des d'allí es va traslladar, com auxiliar, a una de les escoles de Castelló de la Plana (Castelló), on encara exercia el desembre de 1910.

Viñas Viñoles, Luís

D'aquest mestre només sabem que el març de 1890 va prendre possessió d'una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre). El maig de 1897 encara hi estava exercint.

El 1894 va contraure matrimoni amb una altra mestra, Consuelo Zaragoza Ferré, que també estava exercia en una de les escoles de Móra d'Ebre.

Viñes Abella, Lorenzo

D'aquest mestre només hem documentat el seu nomenament per l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta), el maig de 1857. Encara hi estava exercint l'octubre de 1870.

Viñes Abella, Pedro

Va néixer a Corbera d'Ebre (Terra Alta), l'1 de juliol de 1829. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, on va obtenir el títol de mestre superior el setembre de 1849.

De la seva activitat professional només hem documentat que el maig de 1853 fou nomenat per l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre), on encara exercia l'abril de 1876.

Viso Vizcaino, Froilan

Va néixer a la parròquia de Filgueira (Lugo), el 12 d'octubre de 1850. Abans de dedicar-se a la docència, va ingressar a la Guàrdia Civil, d'on es va llicenciar abans de 1880.

Possiblement, durant la seva estada en terres gallegues, va contraure matrimoni amb la mestra Agustina Llamas de Acha, traslladant-se amb ella a Catalunya cap al 1885.

Fou aleshores quan va optar per l'ensenyament, cursant els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona. Primer ho feu com alumne lliure entre 1886 i 1887, per matricular-se com alumne oficial entre 1888 i 1890, quan, possiblement, ja residia a la Pobla de Massaluca (Terra Alta). El juny de 1890, quan ja comptava quaranta anys, va obtenir el títol de mestre elemental.

Abans d'aconseguir una plaça en propietat va exercir com a mestre interí en diverses escoles:

- Entre l'1 d'abril i el 23 de setembre de 1891 va estar destinat a l'escola de Begues (Baix Llobregat).
- Entre el 24 de setembre i el 10 d'octubre de 1891 la seva destinació fou l'escola de la Pobla de Lillet (Berguedà).
- Entre el 6 de febrer de 1892 i el 9 de febrer de 1893 va estar destinat a l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on va coincidir amb la seva esposa, Agustina Llamas.
- Entre el 22 de febrer i juny de 1893 fou mestre d'una escola de l'encara municipi independent de Sants, avui barri de la ciutat de Barcelona (Barcelonès).

Finalment, l'1 de juliol de 1893 prenia possessió, com a mestre propietari, de l'escola d'Alpens (Osona), on va exercir fins el desembre de 1896. Durant la seva estada en aquesta escola, l'abril de 1895, va reclamar davant el ministeri

de Foment que li fos adjudicada una destinació que li permetés estar més a prop de la seva esposa.

En l'escrit exposava que Agustina Llamas, mestra de la Poble de Massaluca, s'havia de fer càrrec dels seus tres fills, amb l'agreujant que feia cinc anys que l'ajuntament d'aquella població no li feia efectiu la totalitat del sou. Amb la seva dona malalta i vivint de la caritat dels veïns, ell no hi podia fer res per trobar-se a no menys de seixanta hores de viatge.

Tot i que no hem pogut documentar la resposta del ministeri, el cert és que el desembre de 1896 fou destinat a l'escola de Vinyols i els Arcs (Baix Camp), població veïna de Montbrió del Camp (Baix Camp) on s'havia traslladat Agustina Llamas el novembre de 1895.

Va exercir a l'escola de Vinyols i els Arcs fins el novembre de 1906. Durant la seva estada en aquesta escola va escriure un llibre de text titulat *Resumen ortogràfico*, que fou publicat a Reus el 1905.

L'1 de desembre de 1906 va prendre possessió de l'escola de Llorenç del Penedès (Baix Penedès), on encara hi exercia l'abril de 1917. Durant la seva estada en aquest centre va continuar escrivint llibres de text. El 1911 publicava a Barcelona *Lo más práctico de la Aritmética. Para uso de los principiantes de las escuelas de ambos sexos*, que va dedicar als seus fill Fèlix i Enrique Viso Llamas.

Vives Teixidó, Isidro

Va néixer a Bràfim (Alt Camp), el 18 de desembre de 1865. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, on va obtenir el títol de mestre elemental el març de 1890.

De la seva carrera professional només hem pogut documentar la seva etapa com a mestre interí de diferents centres:

- L'octubre de 1890 fou nomenat per l'escola de la Galera (Montsià).
- Entre el febrer i el setembre de 1891 va estar destinat una de les escoles de Batea (Terra Alta).
- El setembre de 1892 fou destinat a l'escola de Vinebre (Ribera d'Ebre).

Xandri Pich, José Maria

D'aquest mestre només sabem que fou nomenat mestre en propietat de l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre) el 29 de març de 1905.

ANNEX 3

3. APUNTS BIOGRÀFICS DE LES MESTRES DELS PARTIT DE GANDESA

La confecció d'aquests apunts biogràfics s'ha dut a terme, principalment, a partir dels expedients de personal conservats als arxius de la Universitat de Barcelona, la Universitat Rovira i Virgili i l'Archivo General de la Administración.

Adsera Vives, Rosa

Va néixer a Cabra del Camp (Alt Camp), el 22 de novembre de 1868. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, primer com alumne lliure, entre 1886 i 1888, i després com alumne oficial entre 1888 i 1890. Va obtenir el títol de mestra elemental el juny de 1890.

Com alumna lliure va fer les seves pràctiques a l'escola de Prades (Baix Camp), on estava exercint la seva germana, Maria Adsera Vives, que van finalitzar el maig de 1888.

La seva primera destinació documentada fou com a mestra interina de l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta), entre l'1 d'abril i el 30 de juny de 1900. Des d'allí es traslladà a la veïna població de Vilalba dels Arcs (Terra Alta), on exercí, també com a interina, entre l'1 de juliol de 1900 i el 16 de juliol de 1902.

La següent notícia de la seva carrera professional és del setembre de 1904, quan estava exercint com interina a l'escola de Gandesa (Terra Alta).

Deu anys després, l'octubre de 1914, sabem que estava exercint a l'escola d'Olesa de Montserrat (Baix Llobregat).

Aguilar, Josefa de

D'aquesta mestra només hem documentat el seu nomenament per l'escola de la Fatarella (Terra Alta) el maig de 1861. El juny de 1864 encara hi estava exercint.

Alaix Sedó, Filomena

Va néixer a Falset (Priorat), el 29 d'abril de 1862. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1880 i 1882, el títol de mestra elemental, però, el va obtenir a l'Escola Normal d'Osca el juliol de 1882.

Possiblement, fou germana d'un altre mestre, Ramon Alaix Sedó, que cap al 1890 va fundar el centre privat Nuestra Señora de la Fontcalda a la població de Gandesa (Terra Alta).

La seva primera destinació documentada fou com a mestra interina de l'escola de Bot (Terra Alta), entre el 9 de setembre de 1883 i el 30 de juny de 1885. El juliol de 1886 va prendre possessió, com a interina, de l'escola de Cabacés (Priorat), on romangué fins l'octubre de 1887.

L'abril de 1888 era nomenada, de forma interina, per una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre). Un any després, l'abril de 1889, prenia possessió, també com a interina, de l'altre escola de Móra d'Ebre, on s'estigué fins a l'octubre d'aquell mateix any.

El març de 1890 li fou notificat el seu nomenament, com a mestra propietària, de l'escola de Corçà (Àger, Noguera).

Álvarez Martí, Teresa

Va néixer a la Pobla de Massaluca (Terra Alta), el 3 de febrer de 1871. Va cursar els seus estudis a l'escola Normal de Tarragona entre 1886 i 1889, obtenint el títol de mestra superior l'agost de 1889.

De la seva carrera professional, només hem documentat que el novembre de 1895 va prendre possessió de l'escola de la seva població natal, la Pobla de Massaluca.

Amposta, Manuela

D'aquesta mestra només sabem que el 15 d'octubre de 1914 va prendre possessió de l'escola de Caseres (Terra Alta).

Aubà Echave, Ramona

Va néixer a Tortosa (Baix Ebre), el 12 de març de 1874. Possiblement era la germana petita del mestre Pío Aubà Echave, filla d'un militar nascut a Gandesa (Terra Alta). De fet, en el moment de matricular-se a l'Escola Normal de Tarragona, residia en aquella població. Va cursar els seus estudis com alumna lliure, obtenint el títol de mestra superior el desembre de 1896.

Fins al seu nomenament d'una plaça en propietat, va fer de mestra interina a diverses poblacions:

- Entre l'1 de setembre de 1897 i l'1 de setembre de 1899 estigué destinada a l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta).
- Entre el 13 de desembre de 1899 i el 24 de gener de 1901 exercí a l'escola de Masriudoms (Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Baix Camp).
- Entre el maig i el juny de 1901 fou interina a l'escola de Blancafort (Conca de Barberà)
- El juny de 1901 fou nomenada per l'escola de Flix (Ribera d'Ebre)
- El juny de 1902 li van notificar el nomenament per l'escola de pàrvuls Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre)

El 6 de juliol de 1903 fou nomenada propietària de l'escola d'ambdós sexes de Navès (Solsonès), des d'on fou traslladada, el juny de 1904, a l'escola d'ambdós sexes de Suterranya (Tremp, Pallars Jussà).

Pocs mesos després, el gener de 1905, era destinada a l'escola incompleta de Pradell (Preixens, Noguera). El novembre d'aquell mateix any va tornar a ser trasllada, retornant a l'escola de Navès, on va exercir fins el febrer de 1908.

Aleshores va tornar a ser destinada a l'escola de Masriudoms, on ja havia exercit com a interina. S'estigué a Masriudoms fins al febrer de 1910, quan tornà a ser traslladada, en aquesta ocasió a l'escola de Riudoms (Baix Camp).

El juliol d'aquell mateix any li fou comunicat el darrer trasllat que hem pogut documentar, destinant-la a l'escola de l'Aleixar (Baix Camp).

Baiges Miró, Olímpia

Va néixer a Mont-roig del Camp (Baix Camp), el 12 de novembre de 1879. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona entre 1893 i 1896, obtenint el títol de mestra superior el març de 1897.

La seva primera destinació documentada fou, com interina, a l'escola de pàrvuls de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà), on exercí entre el 28 d'abril de 1898 i el 10 de setembre de 1900.

Cinc dies després prenia possessió, també com a interina, de l'escola d'ambdós sexes de Sant Vicenç de Calders (el Vendrell, Baix Penedès), on s'estigué fins el 30 de juny de 1901. Des d'allí fou traslladada a l'escola de Marçà (Priorat), on exercí entre l'1 de juliol de 1901 i l'1 d'agost de 1902.

El 10 de setembre de 1902 prengué possessió de l'escola de Flix (Ribera d'Ebre). Malgrat haver estat destinada en aquella població com interina, un mes després, el 24 de novembre, li fou concedida la mateixa plaça en propietat. La darrera notícia documentada, de l'abril de 1913, indica que encara estava exercint en aquesta població.

Balagué Teneses, Joaquina

D'aquesta mestra només sabem que el juny de 1868 va prendre possessió de l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta).

Balaguer Palacian, Felician

Va néixer a la ciutat de Saragossa el 9 de juny de 1876. Va cursar els seus estudis entre 1892 i 1894, a les Escoles Normals d'Àvila i Saragossa, obtenint el títol de mestra superior el novembre de 1894.

La primera informació de la seva carrera professional és de l'1 d'agost de 1900, quan va prendre possessió com a propietària de l'escola de Castillo de Garcimuñoz (Conca), on va exercir fins el 23 de gener de 1906.

El febrer d'aquell any es traslladava a l'escola d'Embid de la Ribera (Saragossa), va treballar fins el març de 1910. El 13 d'aquell mes va prendre possessió de l'escola de Dolors (Alacant). Va restar al capdavant d'aquesta escola, com a mínim, fins l'abril de 1913.

El juliol de 1914 exercia a l'escola d'Escatrón (Saragossa), on s'estigué, com a mínim, fins el febrer de 1915. El desembre d'aquell any, però, ja exercia a l'escola de Flix (Ribera d'Ebre). La darrera informació documentada d'aquesta mestra és de febrer de 1919, quan encara exercia a l'escola de Flix.

Baldrís Romeu, Maria

Va néixer al Vendrell (Baix Penedès), possiblement el 1841. La seva vocació pel magisteri li va arribar quan ja tenia quaranta anys i vivia a Sant Martí de Provençals (Barcelona, Barcelonès). La seva formació la feu com alumna lliure, examinant-se dels diferents cursos a l'Escola Normal de Tarragona, on el setembre de 1880 va obtenir el títol de mestra elemental.

Segons el seu full de serveis, la seva primera destinació fou com interina a l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on va prendre possessió el 15 de juny de 1883. Va deixar aquesta escola l'abril de 1884, per marxar a la de la Morera de Montsant (Priorat), on va treballar fins el setembre d'aquell any.

El gener de 1885 prenia possessió, com a propietària, de l'escola de la Nou de Berguedà (Berguedà), on va treballar fins el juliol de 1886, quan fou destinada a l'escola de Vilanova d'Escornalbou (Baix Camp). Va exercir en aquest centre fins el novembre de 1894, quan va presentar la seva dimissió, indicant que havia de renunciar al magisteri, sense exposar, però, els motius la impulsaven a fer-ho.

Barderís Balsebre, Ramona

D'aquesta mestra només sabem que fou nomenada per l'escola de la Fatarella (Terra Alta), el febrer de 1856. Dos anys després, el febrer de 1858, encara hi estava exercint.

Batiste Boter, Leonor

D'aquesta mestra només hem documentat que fou nomenada per l'escola de Gandesa (Terra Alta) l'octubre de 1852. El juny de 1864 encara hi estava exercint.

Bayod Sabater, Rosa

D'aquesta mestra només sabem que fou nomenada per l'escola d'Arnes (Terra Alta), el novembre de 1857. Tres anys després, el novembre de 1860, encara hi estava destinada.

Berenguer de Ossó, Dolores

Va néixer a Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre), el 8 de maig de 1868. Va cursar els seus estudis com alumna lliure, sota la tutela dels mestres de Tarragona Antonio Ramon i Adelaida Falcó, entre 1882 i 1883. El juny de 1885 es va examinar a l'Escola Normal de Tarragona, aconseguint el títol de mestra elemental.

La primera destinació documentada fou l'escola de Blancafort (Conca de Barberà), on exercí entre el novembre de 1891 i el gener de 1893.

El març d'aquell any li fou notificat el seu nomenament per l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta), després que Antonia Solé Solé hagués renunciat al càrrec sense prendre possessió del mateix. És possible que Dolores Berenguer tampoc prengués possessió del càrrec, donat que, possiblement, es trobava cursant els seus estudis per obtenir el títol de mestra superior, que va aconseguir a l'Escola Normal de Tarragona el febrer de 1894.

El març de 1894, fou nomenada propietària de l'escola d'ambdós sexes de Montagut (Querol, Alt Camp). Uns mesos després, el setembre d'aquell any, era nomenada per l'escola d'Aiguaviva (el Montmell, Baix Penedès).

El gener de 1904 li fou notificat el nomenament com a mestra de l'escola de Cabacés (Priorat), on exercí fins el febrer de 1907, quan fou destinada a la de Rodonyà (Alt Camp).

Berga Torrents, Benita

Va néixer a Tarragona (Tarragonès), el 9 d'agost de 1878. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1893 i 1897, obtenint el títol de mestra superior el desembre de 1897.

La seva primera destinació, com a interina, fou l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta), entre el 25 d'abril de 1898 i el 2 de setembre de 1899. De Batea fou traslladada a l'escola de Prenafeta (Montblanc, Conca de Barberà), on va exercir, com a mínim fins el juliol de 1900.

El novembre d'aquell any fou nomenada interina de l'escola d'ambdós sexes dels Garidells (Alt Camp).

El 27 de juliol de 1904 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola d'ambdós sexes de la Febró (Baix Camp), on s'estigué fins a l'abril de 1911. Aleshores fou destinada a l'escola del Molà (Priorat), exercint en aquella població fins a l'abril de 1912.

L'1 de maig de 1912 prenia possessió de l'escola de Pont d'Armentera (Alt Camp). El setembre d'aquell mateix any va presentar la seva dimissió per tal de poder marxar a viure a Alcover (Alt Camp), on el seu marit exercia com a secretari municipal.

Bes Ribera, Encarnación

Va néixer a la Figuera (Priorat), el 14 de febrer de 1866. Era filla del matrimoni de mestres format per Bruno Bes Salvadó i Teresa Ribera Macip. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, possiblement entre 1882 i 1884. En aquest centre va obtenir el títol de mestra elemental el setembre de 1884.

La seva primera destinació documentada fou com a interina de l'escola de pàrvuls de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), entre el 21 de desembre de 1884 i el 3 de novembre de 1885.

L'1 de febrer de 1886 va prendre possessió, com a propietària, de la auxiliaria de l'escola de Riudoms (Baix Camp), on va exercir fins el 6 de juliol d'aquell mateix any. Des d'aquest centre retornà a Móra d'Ebre, en aquesta ocasió com a propietària substituïda de la titular Francisca Rojals Piqué, en una de les escoles de nenes de la població. Va ocupar el càrrec fins el 29 de febrer de 1888.

De Mora d'Ebre va marxar a Reus (Baix Camp), per ocupar l'auxiliaria d'aquella escola fins el novembre de 1889. El 3 de novembre d'aquell any va prendre possessió de l'escola de la Fatarella (Terra Alta), on va exercir fins el setembre de 1917.

Després de diverses sol·licituds de trasllat, les seves peticions foren ateses i aquell mateix setembre va prendre possessió de l'escola de la població veïna

d'Ascó (Ribera d'Ebre). La darrera informació documentada indica que el juliol de 1924 encara exercia en aquesta població.

Betria Pallàs, Francisca

D'aquesta mestra només sabem que el febrer de 1858 estava exercint a l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre).

Blasco Puey, Ramona

D'aquesta mestra només hem documentat el seu nomenament per l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta) l'agost de 1857. El febrer de 1858 encara exercia en aquesta escola.

Blasco Puey, Tomasa

D'aquesta mestra només sabem que fou nomenada propietària de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta) el gener de 1859. Hi va exercir fins el juny de 1862, quan va renunciar a la plaça.

Blay Sabaté, Josefa

D'aquesta mestra només coneixem algunes dades de la seva carrera professional.

El juny de 1877 va ser nomenada mestra interina de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta). Una destinació per la qual tornaria a ser designada en dues ocasions, el març de 1878 i l'octubre de 1879.

El març de 1880 va ser nomenada mestra interina de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta), on va exercir fins el mes de novembre d'aquell any.

Entre 1880 i 1885 va substituir en tres ocasions a la mestra d'una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre) Francisca Rojals Piqué. Segons els nomenaments documentats, ho feu el novembre de 1880, l'agost de 1881 i el febrer de 1885.

Boix Simó, Dolores

Va néixer als Freginals (Montsià), el 16 d'abril de 1841. Va obtenir el títol de mestra elemental el juliol de 1860 a Castelló de la Plana. Possiblement, a l'hora de triar el magisteri, va seguir les passes de la seva germana gran, Francisca de Paula Boix Simó.

La seva primera destinació fou l'escola de la Bisbal del Penedès (Baix Penedès), entre l'octubre de 1861 i el maig de 1862. Des d'allí es traslladà a l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta), on s'estigué entre el 5 de maig de 1862 i el 16 de juliol de 1864.

De Corbera d'Ebre va marxar a l'escola del Masroig (Priorat), on exercí entre el juliol de 1864 i el novembre de 1866.

Cal suposar que durant tot aquest període va exercir com a interina, donat que en el nomenament de la següent destinació apareix amb aquesta categoria. La destinació fou l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta), on va prendre possessió l'1 de maig de 1867, exercint fins el 9 de febrer de 1868.

Dos dies després de cessar a Horta de Sant Joan, prenia possessió, sembla que com a propietària, d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta). Va restar en aquesta escola durant tres mesos, fins l'11 de maig d'aquell any.

La següent dada documentada la situa en una escola particular de Borriana (Castelló) entre el 23 d'abril de 1869 i el 25 de juliol de 1871. No ha estat possible establir els motius pels quals va abandonar la plaça de Gandesa i la docència pública.

Un any després de deixar l'escola particular de Burriana, el juliol de 1872, trobem a aquesta mestra novament a l'ensenyament públic. L'1 de juliol prenia possessió de l'escola de Ludient (Castelló), on va exercir fins el 21 de desembre de 1875.

En aquella data es va veure obligada a abandonar la població després que l'exèrcit transformés les escoles en un magatzem de subministraments, possiblement per fer front a les partides carlistes durant la tercera guerra.

Va tornar a exercir la docència l'octubre de 1876, essent destinada a l'escola de la Sénia (Montsià), on va estar-s'hi fins el juny de 1880. Entre el juny d'aquell any i el juny de 1881 va ocupar la plaça de l'escola de Mas de Barberans (Montsià).

El 24 de juny de 1881 va prendre possessió de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on hi va estar fins el 12 de maig de 1883. Aleshores es traslladà a l'escola de Masdenverge (Montsià), de la que va marxar el març de 1885 per retornar a Mas de Barberans.

Va exercir a l'escola de Mas de Barberans fins al juliol de 1904, quan li fou concedida l'escola d'Alcalà de Xivert (Castelló). Va continuar exercint en aquesta escola fins al moment de la seva jubilació a finals de 1911.

Boix Simó, Francisca de Paula

Va néixer a Ulldecona (Montsià), el 16 de febrer de 1837. Va obtenir el títol de mestra elemental el 1857, després de superar les proves corresponents davant la Comissió Auxiliar d'Instrucció Pública de Castelló.

Malgrat no haver documentat antecedents familiars al món de la docència, la seva germana petita, Dolores Boix Simó, també va triar el camí del magisteri. A més de la seva germana, també era mestre el seu marit, José Guardia Arín, com també ho foren els seus fills José Maria i Dolores Guardia Boix.

La seva primera destinació documentada és l'escola de Santa Bàrbara (Montsià), on exercí entre el gener de 1859 i el març de 1860. L'abril d'aquell any prenia possessió de l'escola d'Alcanar (Montsià), on va estar-s'hi fins el gener de 1863.

L'1 de febrer d'aquell any va prendre possessió d'una de les escoles de Gandesa. Hi va exercir fins al moment de la seva jubilació, que li fou concedida l'agost de 1889.

Boj Garcia, Juana

Nascuda a Osca, va cursar els seus estudis a les Escoles Normals d'Osca i Lleida entre 1894 i 1896, obtenint el títol de mestra superior.

La seva primera destinació fou com interina de l'escola de Llardecans (Segrià) entre el 17 i el 29 de setembre de 1896. Després d'aquesta curta experiència docent, no hem documentat cap altra destinació fins el 30 de setembre de 1898, quan fou designada com interina de l'escola de pàrvuls d'Alguaire (Segrià), on s'estigué durant quatre dies, fins el 3 d'octubre.

Amb aquesta minsa experiència, el 12 d'agost de 1899 va prendre possessió, com a propietària, d'una de les escoles de Batea (Terra Alta). Va exercir en aquesta població fins el 7 de juliol de 1904. Des de Batea es traslladà a l'escola de Balaguer (Noguera) on s'estigué, com a mínim, fins el maig de 1909.

De fet, la següent informació documentada és la presa de possessió de l'escola de pàrvuls de Vic (Osona) el 8 de juliol de 1915. Hi treballà fins el maig de 1916, quan es traslladà a l'escola de pàrvuls de Sabadell (Vallès Occidental), on va continuar fins l'abril de 1921. D'aquesta data és la darrera notícia documentada, quan li fou notificada la concessió de la permuta sol·licitada amb la mestra d'una escola de Reus (Baix Camp), on suposem es va traslladar poc després.

Bonet Banús, Maria

Va néixer a Reus (Baix Camp), el 26 de febrer de 1849, filla d'un pentinador de seda. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, on va obtenir el títol de mestra superior el desembre de 1876.

La seva primera destinació fou com ajudant d'una de les escoles privades de la seva ciutat natal, Reus, on exercí entre l'abril de 1876, quan ja comptava amb el títol de mestra elemental, i l'octubre de 1878.

De Reus va marxar fins a Rasquera (Ribera d'Ebre), on exercí entre l'octubre de 1878 i l'octubre de 1880, possiblement com a mestra interina. En aquesta darrera data es traslladà, com a propietària, a l'escola de Santa Bàrbara (Montsià), on s'estigué durant dos anys, fins a l'octubre de 1882.

En aquella data es traslladà a l'escola de la Canonja (Tarragonès), on va treballar fins el setembre de 1888, quan fou traslladada a l'escola de Santa Maria de Palautordera (Vallès Oriental).

La seva estada en aquest centre s'allargà fins el gener de 1903, quan va marxar per prendre possessió de l'escola de la Granada (Alt Penedès). El març de 1906 li fou notificat el seu trasllat a una de les escoles de Batea (Terra Alta).

Bordas Piferrer, Emilia

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que va exercir a l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta) entre el gener i l'octubre de 1892.

Borràs Gasparín, Dolores

Va néixer a Sant Carles de la Ràpita (Montsià), el 8 de febrer de 1867, essent filla de l'administrador del pas de barca d'Amposta. Va cursar els seus estudis com alumna lliure sota la tutela dels mestres de l'escola d'Alcanar (Montsià) Francisco Codorniu Torné i Dolores Asencio Vilarosal el 1883, obtenint el títol de mestra elemental. Per obtenir el títol de mestra superior es va matricular a l'Escola Normal de Tarragona, aprovant els exàmens corresponents el juny de 1885.

La única notícia documentada de la seva carrera professional és l'exercici com a mestra propietària de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta), on va prendre possessió el 15 de desembre de 1885. Va estar-se en aquesta escola fins l'agost de 1889, quan li fou concedida la permuta de la seva plaça amb Dolores Guardia, mestra d'una escola de Reus (Baix Camp). Segons es desprèn de la documentació, no va arribar a prendre possessió de l'escola de Reus, ni va retornar a la de Pinell de Brai.

Buera Montlleó, Maria Cinta

D'aquesta mestra només sabem que el juny de 1853 fou nomenada per l'escola de Bot (Terra Alta), on encara exercia el gener de 1854.

Busom Fontanilles, Carmen

D'aquesta mestra només hem documentat que el 21 d'octubre de 1861 va prendre possessió d'una de les escoles de Batea (Terra Alta), on va exercir la docència durant més de trenta anys. L'agost de 1892 es va traslladar a l'escola de Roquetes (Baix Ebre), on encara exercia el maig de 1894.

Caballer Pallarès, Rafaela

Va néixer a Vinaròs (Castelló) el 23 de juny de 1866. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1881 i 1884, obtenint el títol de mestra superior el juny de 1884.

De la seva carrera professional, només sabem que el juny de 1885 va ser nomenada propietària l'escola de Bot (Terra Alta), on encara continuava el maig de 1897.

Cabrol Nadal, Rosa

Va néixer a Barcelona (Barcelonès) el 22 de febrer de 1878. El juliol de 1894 va obtenir el títol de mestra elemental a l'Escola Normal de Barcelona.

La seva primera destinació documentada és a l'escola de Santa Maria de Corcó (Osona), on exercí com a propietària entre el setembre de 1897 i el setembre de 1900. Des d'allí es traslladà a l'escola de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà), on s'estigué fins el març de 1906.

El 20 de març de 1906 va prendre possessió de l'escola de pàrvuls de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on exercí fins el maig de 1910, quan fou traslladada a l'escola de pàrvuls de Malgrat de Mar (Maresme).

Carbonell Pila, Elvira

Va néixer a Sant Pere de Ribes (Garraf) el 3 de maig de 1875. És possible que fos germana d'una altra mestra nascuda a la mateixa localitat, Joaquina Carbonell Pila.

L'octubre de 1896 va aprovar els exàmens per l'obtenció del títol de mestra elemental, sense que consti el centre on va cursar els seus estudis.

La primera destinació documentada fou a l'escola de pàrvuls de Canet de Mar (Maresme), on exercí com interina entre el setembre de 1897 i el juliol de 1899.

El 15 de setembre de 1900 prenia possessió, com a propietària, de l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta), on exercí fins el 30 de març de 1906.

Des de Batea es traslladà a Barcelona, on exercí com a mestra propietària en diverses escoles, com a mínim, fins el gener de 1913.

Carbonell Pila, Joaquina

Va néixer a Sant Pere de Ribes (Garraf), possiblement el 1859. Possiblement era germana d'una altra mestra d'aquesta població, Elvira Carbonell Pila. Va obtenir el títol de mestra superior a l'Escola Normal de Barcelona.

La primera dada sobre la seva experiència docent és del 20 d'agost de 1881, quan va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Montmajor (Berguedà). Va exercir en aquest centre fins l'octubre de 1882, quan va ser traslladada a l'escola de Corbera de Llobregat (Baix Llobregat), on va estar treballant fins el febrer de 1908.

El 18 de febrer d'aquell any prenia possessió de l'escola de Batea (Terra Alta), on exercí fins el gener de 1909, quan li fou notificat el trasllat a l'escola de Sentmenat (Vallès Occidental).

Castañé Mompell, Teresa

Va néixer a Beseit (Terol) el 14 de març de 1816. Va obtenir el títol de mestra elemental el 1852 a l'Escola Normal de Tarragona.

Segons les dades de que disposem, va prendre possessió de l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta) el maig de 1853, tot i que és provable que ja exercís des d'alguns anys abans. Si més no, així es desprèn d'un certificat de l'alcalde d'aquella població del 13 de juny de 1852 on, a més d'indicar que estava casada amb un tal Antonio Carceller, es diu que "*hace varios años que se dedica a la enseñanza de niñas de esta población; y como tal maestra ha observado una conducta irreprochable en todas sus partes, sin que haya faltado en lo más mínimo a la moral y a la religión*".

Va exercir com a mestra d'Horta de Sant Joan fins el març de 1867, sense que s'hagin documentat els motius de la seva marxa ni la seva destinació.

Catalán Guia, Gerónima

Va néixer a Xerta (Baix Ebre), el 27 d'abril de 1852. Va obtenir el títol de mestra elemental el febrer de 1869 després de superar els exàmens celebrats a la ciutat de Castelló de la Plana.

De la seva experiència professional, només sabem que el setembre de 1880 fou nomenada per l'escola de Prat de Comte (Terra Alta), on encara estava exercint el setembre de 1889.

Centó Esperanzí, Carolina

Va néixer a Gandesa (Terra Alta) el 17 d'octubre de 1855. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1873 i 1876, obtenint el títol de mestra superior el setembre de 1876.

La primera destinació documentada fou l'escola d'Arnes (Terra Alta), on va prendre possessió, com a propietària, el 14 de febrer de 1877. Hi va exercir fins el 8 de juny d'aquell mateix any, quan es traslladà a l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta). Va romandre en aquest centre fins el novembre de 1879, quan li fou notificat el seu trasllat a una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Va exercir la docència a Móra d'Ebre fins el gener de 1882, quan li fou concedida la llicència sol·licitada per tal de refer-se d'una laringitis i faringitis granulosa que afectava la seva salut. Al seu lloc va deixar com a substituïda a Josefa Vives, que disposava de la titulació necessària.

Dos anys després, el gener de 1884, després d'haver prorrogat la seva llicència, escrivia des de Terol a la Direcció General d'Instrucció Pública informant que encara no s'havia recuperat de les seves afeccions. Per tal d'evitar possibles sancions administratives per no poder tornar al seu lloc de treball, sol·licitava li fos admesa la seva dimissió. El març d'aquell any s'acceptava la seva dimissió i es declarava vacant l'escola de Móra d'Ebre.

Centol Pallès, Vicenta Casimira

Va néixer a Maella (Saragossa), possiblement el 1867. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Saragossa entre 1874 i 1876, on va obtenir el títol de mestra superior.

La seva primera destinació fou com interina de l'escola de Nonasp (Baix Aragó-Casp, Saragossa), on exercí entre el novembre de 1876 i el setembre de 1877. Aleshores abandonà l'ensenyament públic per dirigir una escola privada de nenes a Casp (Saragossa). Un any després, l'octubre de 1878, tornava a l'ensenyament públic fent-se càrrec, com a propietària, de l'escola de la Poble de Massaluca (Terra Alta).

El 30 de novembre de 1879 va presentar la seva dimissió de l'escola de la Poble de Massaluca per tal de solucionar algunes qüestions personals i preparar oposicions per millorar la seva situació laboral.

No es va reincorporar a la docència fins el febrer de 1880, quan va prendre possessió, com a interina, de l'escola de Remolinos (Saragossa), on exercí fins el

setembre d'aquell any. A l'octubre prenia possessió de l'escola de Torralba de Ribota (Saragossa), on s'estigué fins l'abril de 1881.

El juliol de 1882 tornava a ocupar una escola com a propietària, la de Sestrica (Saragossa), on exercí fins el desembre de 1884. El 28 d'aquell mes va prendre possessió de l'escola de Castell de l'Areny (Berguedà), on encara exercia el maig de 1889.

Chovar Nieto, Isolina

Va néixer a Barcelona (Barcelonès), possiblement el 1855. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestra elemental, possiblement abans de la fi de 1882.

El novembre de 1882 fou nomenada mestra interina de l'escola de Manresa (Bages), d'on va dimitir el juliol de 1883.

El setembre de 1884 li fou notificat el nomenament com a mestra propietària de l'escola de Castellet i la Gornal (Alt Penedès), on, possiblement, va romandre fins el juliol de 1888, quan fou nomenada mestra d'una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Pocs mesos després de prendre possessió del càrrec, el setembre de 1888, va sol·licitar a la Junta d'Instrucció Pública de Tarragona permís per cursar els estudis de mestra superior a la ciutat de Barcelona, on tenia tota la seva família. Un mes després la seva petició era atesa, atorgant-li permís per assistir al curs 1888-1889, deixant com a substituta a Filomena Alaix Sedó, que ja havia exercit anteriorment en aquella escola.

L'abril de 1891, mentre es trobava a Barcelona amb autorització de l'alcalde de Móra d'Ebre, va escriure al rectorat de la Universitat de Barcelona sol·licitant una llicència d'un mes per recuperar-se d'una cefalalgia aguda, complicada amb palpitations. Esgotat el període de llicència, va sol·licitar una pròrroga d'un altre mes per acabar de recuperar-se.

Cal suposar que, finalitzada la pròrroga que li fou concedida, Isolina Chovar es va reincorporar a la seva escola de Móra d'Ebre, tot i que per poc temps. El desembre de 1891 presentava la seva dimissió per haver estat nomenada per l'ajuntament de l'encara municipi independent de Sants (Barcelona, Barcelonès) com a mestra d'una escola de tall i confecció oberta en aquella població. El gener de 1892 li fou comunicada l'acceptació de la seva dimissió, declarant l'escola de Móra d'Ebre vacant.

Ciurana Majó, Teresa

Va néixer a Torroja del Priorat (Priorat), el 27 de maig de 1865. Era filla del matrimoni de mestres format per Juan Ciurana i Teresa Majó.

Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1884 i 1887, obtenint el títol de mestra superior el setembre de 1887.

De la seva activitat docent, sabem que el 3 de febrer de 1888 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de la Fatarella (Terra Alta), on va exercir fins el 3 de novembre de 1889. Des d'allí es traslladà, com auxiliar, a una de les escoles de Reus (Baix Camp).

Cluet Santiveri, Manuela

Va néixer a la Granadella (Garrigues) el 6 de desembre de 1884, essent filla del mestre Ramon Cluet. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, primer com alumna lliure i després de forma oficial entre 1900 i 1902. Va obtenir el títol de mestra elemental el setembre de 1902.

Des de Tarragona es va traslladar a l'Escola Normal de Barcelona, on obtingué el títol de mestra superior com alumna lliure el curs 1902-1903.

La seva primera destinació, com interina, fou a l'escola del Lloar (Priorat), on exercí entre el gener de 1904 i el novembre de 1905. El març de 1908 fou destinada, també com interina, a l'escola de Marçà (Priorat), on s'estigué fins l'agost de 1909.

L'1 de setembre de 1909 prenia possessió, possiblement com a mestra propietària, de l'escola d'Arcos de Jalón (Soria), on va exercir fins el maig de 1910. Des de Soria es va traslladar a l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre), on va prendre possessió del càrrec l'1 de juny de 1910. Va estar-se en aquesta escola fins el 13 de desembre de 1913, quan es va traslladar, com auxiliar, a l'Escola Normal de Tarragona.

Va exercir com auxiliar de la Secció de Ciències de l'Escola Normal de Tarragona fins l'abril de 1916, quan es va traslladar a l'Escola Normal de Zamora, on exercí, com a professora numerària de geografia, fins el juny de 1920.

De Zamora va passar a l'Escola Normal d'Avila el juliol de 1920, exercint com a professora numerària de gramàtica i literatura. L'agost de 1925 deixava aquest centre per traslladar-se a l'Escola Normal de Lugo, on exercí com a professora numerària d'història a partir de l'1 de setembre de 1925.

Cot, Rosa

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que el febrer de 1858 estava exercint a l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre).

Damian Subirats, Josefa

Va néixer a Masdenverge (Montsià), possiblement el 1850. Va cursar els seus estudis sota la tutela del seu germà, Antonio Damian Subirats, que era mestre d'una escola de Tortosa (Baix Ebre), obtenint el títol de mestra elemental després d'examinar-se a l'Escola Normal de Tarragona el 1869.

La seva primera destinació fou com a propietària de l'escola de la Fatarella (Terra Alta), on va exercir entre el 5 de maig de 1870 i l'1 d'abril de 1885. Vuit dies després prenia possessió d'una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on va estar-se fins el setembre de 1888.

L'1 d'octubre d'aquell any prenia possessió de l'escola d'Uldecona (Montsià), on va exercir, com a mínim, fins l'abril de 1910. La darrera notícia documentada la situa a l'escola de Villena (Alacant), el setembre de 1912.

Domènech Mas, Petra

Va néixer a Tortosa (Baix Ebre) el 16 de juny de 1870. Va obtenir el títol de mestra elemental el juliol de 1889 a l'Escola Normal de Barcelona.

La seva primera destinació documentada fou l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta), on va prendre possessió del càrrec el 31 de desembre de 1892. Va exercir en aquesta població fins el desembre de 1909, quan li fou notificat el seu trasllat a l'escola de Mojacar (Almeria). Va estar-se en aquella escola, com a mínim, fins l'abril de 1913.

La següent informació documentada és del juliol de 1914, quan estava exercint a l'escola d'Ulldecona (Montsià), on encara hi era el maig de 1917. El gener de 1918, era mestra a la població de Palou, a la província de Barcelona.

Domènech, Maria

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que el desembre de 1858 fou nomenada interina a l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta). El novembre de 1860 encara hi estava exercint.

Durà Benavent, Salvadora

Va néixer a Alberic (València), el 16 d'abril de 1840. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de València, obtenint el títol de mestra elemental el juliol de 1865.

La seva primera experiència docent fou a la seva població natal, on va dirigir una escola privada entre el juliol de 1866 i el juliol de 1875. La primera destinació documentada en l'ensenyament públic fou com interina a l'escola de Millars (València), entre el gener i el setembre de 1878.

De Millars va passar a l'escola de Massalavés (València), on exercí com interina entre el març de 1879 i el març de 1880.

L'agost de 1880 prenia possessió, com interina, de l'escola d'Aiora (València), on s'estigué fins el maig de 1882. Durant aquest període va reprendre els seus estudis a l'Escola Normal Superior de València, obtenint el títol de mestra superior el setembre de 1880.

El 6 de maig de 1882 prenia possessió, com a mestra propietària, de l'escola de Zarra (València), on exercí fins el gener de 1886. Des d'allí es traslladà a l'escola de Torres Torres (València), on s'estigué fins el març de 1894.

El 3 de març d'aquell any prenia possessió de l'escola de pàrvuls de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on va treballar fins el 7 d'abril de 1902, quan va marxar a l'escola de pàrvuls de Cullera (València). La darrera informació és del maig de 1907, quan encara exercia en aquesta escola.

Estellé Boix, Maria Teresa

Va néixer a la Pobla de Massaluca (Terra Alta) el 8 de juny de 1879. El seu pare era Geronimo Estellé, veterinari del municipi, nascut a Ulldecona (Montsià), i la seva mare Joaquina Boix, natural de Miravet (Ribera d'Ebre).

Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1893 i 1896, obtenint el títol de mestra superior el juny de 1896.

La primera destinació documentada fou l'escola del Perelló (Baix Ebre), on exercí com interina entre l'abril de 1900 i l'abril de 1901. El maig d'aquell any fou destinada, també de forma interina, a l'escola de Vila-seca (Tarragonès), on s'estigué fins el juliol de 1902.

El 17 de juliol d'aquell any va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta). Va exercir en aquesta escola fins l'1 de març de 1909, quan fou traslladada a l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre), on romangué fins el 31 de març de 1916.

De l'escola de Riba-roja d'Ebre va marxar a la d'Alcanar (Montsià), on va prendre possessió l'1 d'abril de 1916. L'agost d'aquell mateix any li fou concedida la seva petició per traslladar-se a l'escola d'Ulldecona (Montsià), per tal de poder reunir-se amb el seu marit, José Maria Navarro Roig, amb qui s'havia casat el febrer de 1909, que treballava a l'ajuntament d'aquella localitat.

Fabra Fabregat, Fidela

Va néixer a Benissanet (Ribera d'Ebre) el 19 de febrer de 1868. Va cursar els seus estudis com alumna lliure a l'Escola Normal de Tarragona. L'abril de 1884 va obtenir el certificat d'aptitud per exercir a les escoles incompletes. Entre el maig de 1884 i el juny de 1887 va continuar els seus estudis sota la tutela de Francisca Sangenís Pellicer, mestra d'una de les escoles de Reus (Baix Camp), examinant-se a l'Escola Normal de Tarragona per obtenir els títols oficials. El desembre de 1887 va finalitzar la seva formació en obtenir el títol de mestra superior.

La primera destinació recollida al seu full de serveis fou l'escola mixta de Farena (Mont-ral, Alt Camp), on exercí com a propietària entre l'abril de 1890 i el juliol de 1893. Des de Farena es traslladà a l'escola mixta de Colldejou (Baix Camp), on s'estigué fins el març de 1894.

El 30 d'abril d'aquell any prenia possessió de l'escola mixta de l'Argentera (Baix Camp), on va treballar fins l'agost de 1896, quan va marxar a l'escola de Prat de Comte (Terra Alta). A Prat de Comte exercí fins l'1 d'octubre de 1910, quan va deixar l'ensenyament públic per marxar a Cadis, on havia estat destinat el seu marit.

El novembre de 1916 va retornar a l'ensenyament, essent destinada a l'escola mixta de Ceresola (Osca), on va exercir fins el setembre de 1917, quan fou destinada a l'escola de los Barrios (Cadis). Va treballar en aquella escola fins el juny de 1918, quan li fou concedida la substitució per una altra mestra per impossibilitat física per continuar exercint la docència.

Ferraté Llaveria, Dolores

Va néixer a Riudecanyes (Baix Camp) el 27 de febrer de 1836. Filla d'un flequer, possiblement fou ella la que encetà el camí del magisteri, que van seguir dos dels seus germans, Antonio i Josefa Ferraté Llaveria. Va obtenir el títol de mestra elemental abans de 1857.

Segons el seu full de serveis, la seva primera destinació com a mestra propietària fou l'escola de Montbrió del Camp (Baix Camp), on exercí entre l'octubre de 1857 i l'octubre de 1888. El dia 29 d'aquell mes va prendre possessió de l'escola de la seva població natal, Riudecanyes, d'on va marxar el desembre d'aquell mateix any.

De Riudecanyes es traslladà a l'escola de Banyoles (Pla de l'Estany), on s'estigué fins el maig de 1891. El 21 d'aquell mes va tornar a les comarques tarragonines, prenent possessió de l'escola de Vila-seca (Tarragonès), on va exercir fins el gener de 1892.

De Vila-seca va marxar a una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), després d'haver estat acceptada la permuta amb la seva germana Josefa, que exercia en aquella població. A Móra d'Ebre va treballar entre el 27 de gener i l'11 d'abril de 1892. Des d'allí fou destinada a l'escola d'Olot (Garrotxa), on exercí fins el març de 1893.

Va deixar l'escola d'Olot per traslladar-se a la de Girona (Gironès), on va exercir fins el desembre de 1895. El dia 4 d'aquell mes li fou concedida la jubilació per invalidesa física a causa dels freqüents atacs de vertigen, acompanyats de vòmits i dolors intestinals, que li feien impossible exercir la docència amb normalitat. Segons el certificat mèdic enviat en la seva sol·licitud de jubilació, la seva patologia es podia deure als diferents avortaments que va patir durant els primers anys del seu matrimoni.

Ferraté Llaveria, Josefa

Va néixer a Reus (Baix Camp) el 8 de març de 1842. Era filla de José Ferraté, flequer de Riudecanyes, i germana dels mestres Antonio i Dolores Ferraté Llaveria. Va obtenir el títol de mestra elemental el juliol de 1861 després de superar els exàmens davant la Comissió Auxiliar de Primer Ensenyament de Tarragona.

La primera destinació que consta al seu full de serveis és l'escola d'Albinyana (Baix Penedès), on exercí com a propietària entre el març de 1863 i el desembre de 1871. D'Albinyana es va traslladar a l'escola de l'Aleixar (Baix Camp), on va treballar fins l'abril de 1880.

Aleshores passà, com a substituta, a una de les escoles de Reus (Baix Camp), on s'estigué fins el juliol de 1888. De Reus va marxar a l'escola de Riudecanyes (Baix Camp), on exercí entre el juliol i l'octubre d'aquell mateix any, per traslladar-se a l'escola de Montbrió del Camp (Baix Camp), on s'estigué fins al setembre de 1889.

L'1 d'octubre d'aquell any prenia possessió d'una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on exercí fins el 27 de gener de 1892, quan li fou concedida la permuta sol·licitada amb la seva germana, que exercia a l'escola de Vila-seca (Tarragonès).

Va treballar a Vila-seca fins el gener de 1893, quan fou traslladada, com auxiliar, a una escola de Reus (Baix Camp). Va exercir en aquest centre fins el març de 1903, quan li fou concedida la jubilació per raons d'edat.

Ferrer, Eusebia

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que fou nomenada per una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre) el juny de 1859, i que encara hi exercia el novembre de 1864.

Ferrer, Petra

D'aquesta mestra només sabem que el gener de 1860 va ser nomenada propietària per l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta).

Font Font, Catalina

Va néixer a la Bisbal d'Empordà (Baix Empordà) el 22 d'abril de 1864. El desembre de 1880 va obtenir el títol de mestra elemental a l'Escola Normal de Barcelona.

Va començar la seva carrera docent com interina a l'escola de Palau-sator (Baix Empordà), on exercí entre el febrer i l'abril de 1882. Entre l'abril i el juliol d'aquell mateix any va treballar, també de forma interina, a l'escola d'Ullastret (Baix Empordà). El gener de 1883 va tornar a ser nomenada, com interina, per l'escola de Palau-sator, on romangué fins el setembre de 1885, quan va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Madremanya (Gironès).

Va estar-se a Madremanya fins el febrer de 1905, quan fou destinada a l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre), on exercí fins el febrer de 1910, quan fou traslladada a l'escola de Teià (Maresme). La darrera informació documentada, de desembre de 1915, indica que encara exercia en aquella escola.

Forgàs Romani, Mercedes

Va néixer a Vilafranca del Penedès (Alt Penedès) el 8 d'octubre de 1867. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestra superior el setembre de 1888.

La seva primera destinació documentada fou l'escola de Solivella (Conca de Barberà), on exercí, com a propietària, entre el desembre de 1889 i l'abril de 1901. Aleshores fou destinada a l'escola de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà), on va treballar fins el març de 1905.

Entre l'abril de 1905 i el desembre de 1910 va exercir a l'escola del Pla del Penedès (Alt Penedès). L'1 de gener de 1911 prenia possessió d'una de les escoles de Batea (Terra Alta), on encara exercia l'abril de 1913.

La darrera informació documentada indica que el juliol de 1914 estava exercint a l'escola de Cassà de la Selva (Gironès).

Garcia Corretja, Catalina

Va néixer a Horta de Sant Joan (Terra Alta) el 31 de maig de 1844. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1864 i 1866, obtenint el títol de mestra elemental el juny de 1866.

La seva primera destinació documentada com a docent fou l'escola del Masroig (Priorat), on exercí entre el gener de 1868 i el maig de 1869. El 18 de maig d'aquell any va prendre possessió de l'escola de la seva població natal, Horta de Sant Joan, on va exercir fins el 9 de juliol de 1903, durant més de trenta-quatre anys.

Des d'Horta de Sant Joan fou traslladada a l'escola de Vila-seca (Tarragonès), on va treballar fins al moment de la seva jubilació, concedida l'abril de 1907.

Garcia Royo, Brígida

Va néixer a la Portellada (Terol) el 23 de juliol de 1837. Es va formar com alumna lliure, assistint d'oient a les classes de l'Escola Normal de Saragossa, alhora que feia d'auxiliar de la mestra de l'escola de Maella (Saragossa), regentada per Margarita Lanolas, fins el juny de 1861. El novembre d'aquell mateix any va obtenir el títol de mestra elemental davant la Comissió de Saragossa.

Segons el seu full de serveis, la seva primera destinació, com a mestra propietària, fou l'escola de Caseres (Terra Alta), on va prendre possessió del càrrec el 27 de maig de 1862.

Sembla provable, però, que abans d'aquesta data ja hagués exercit com interina a la mateixa població. Així es desprèn d'un certificat emès per l'ajuntament de Caseres el juny de 1861 on s'afirma que durant vuit mesos havia fet de mestra interina d'aquella població, destacant per la seva conducta i feina ben feta. És possible, doncs, que entre el novembre de 1860 i el juny de 1861 ja hagués exercit d'interina a Caseres.

El cert és que, després del seu nomenament oficial el maig de 1862, Brígida Garcia va romandre a l'escola de Caseres fins al moment de la seva jubilació, aprovada l'abril de 1907, després de quaranta-sis anys exercint al mateix centre.

Gendre Anto, Rosa

D'aquesta mestra només sabem que l'abril de 1862 fou nomenada per l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre), on encara estava exercint el juny de 1864.

Gil Tusón, Rosario

Va néixer a Vilanova de la Reina (Castelló). De la seva formació com a docent, sabem que va cursar els seus primers estudis a l'Escola Normal de Terol, des d'on es va traslladar a l'Escola Normal de Tarragona el 1886.

Possiblement, a Terol obtingués el títol de mestra elemental, car el gener de 1887 fou nomenada mestra interina per l'escola de la Fatarella (Terra Alta).

Gili Borràs, Magdalena

D'aquesta mestra només hem pogut documentar, parcialment, part de la seva carrera professional.

La primera dada correspon al gener de 1876, quan va prendre possessió de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta). La següent informació és de l'abril d'aquell any, quan fou nomenada propietària de l'escola d'Arnes (Terra Alta). Possiblement va exercir en aquest centre fins al seu trasllat a l'escola de la Secuita (Tarragonès), el novembre d'aquell mateix any.

La següent dada documentada és d'octubre de 1898, quan tornem a trobar-la a Vilalba dels Arcs. Fou aleshores quan, davant les dificultats de la mestra titular, Maria Solé Arandes, per exercir la docència, fou nomenada per l'ajuntament per fer-se càrrec de les escoles.

Sembla ser que malgrat sol·licitar que aquestes escoles li fossin adjudicades de forma oficial, donat que actuava com a suplent de Maria Solé, el rectorat va acabar nomenat per al càrrec Maria Asunción Rodón Arenys l'abril de 1899. Així doncs, després de set mesos d'exercir a les escoles de Vilalba dels Arcs, va haver de deixar-les, essent aquesta la darrera notícia que hem pogut documentar.

Gili Sedó, Antonia

D'aquesta mestra només sabem que el gener de 1861 fou nomenada per l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), on encara exercia el juny de 1864.

La següent informació és del novembre de 1871, quan fou nomenada per una de les escoles de Batea (Terra Alta). Va estar-se en aquesta escola durant més de vint anys, fins el juny de 1892.

Possiblement, fos germana d'una altra mestra, Pascuala Gili Sedó.

Gili Sedó, Pascuala

La primera informació documentada d'aquesta mestra és el seu nomenament per l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre) el març de 1863, on, com a mínim, va exercir fins el novembre de 1864.

En algun moment, fou trasllada a algun altre centre, car l'abril de 1876 va tornar a ser nomenada per l'escola d'Ascó, on, possiblement, va exercir fins al moment de la seva jubilació, aprovada el desembre de 1902.

És possible que fos germana d'una altra mestra, Antonia Gili Sedó.

Girón López, Antonia

D'aquesta mestra només sabem que fou nomenada per l'escola de Flix (Ribera d'Ebre) l'agost de 1859. Possiblement va exercir en aquesta localitat fins el moment de la seva jubilació, el maig de 1901, després de més de quaranta-un anys de serveis a l'escola de Flix.

Gloria Ossó, Maria

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que el desembre de 1884 estava exercint a l'escola de Poboleda (Priorat).

La següent informació que costa al seu expedient és que el desembre de 1899 fou nomenada mestra propietària d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta).

González Tangís, Emilia

Va néixer a la Pobla de Segur (Pallars Jussà) el 8 de juliol de 1887. El setembre de 1906 va obtenir el títol de mestra superior a l'Escola Normal de Barcelona.

De la seva carrera docent només hem documentat que l'1 de febrer de 1911 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta). Va exercir en aquesta població fins l'agost de 1917, quan, possiblement, li fou concedida la petició de trasllat a l'escola graduada d'Amposta (Montsià). La raó argumentada a la seva sol·licitud de trasllat era poder reunir-se amb el seu marit, Francisco Gimeno Palomar, amb qui es va casar el desembre de 1916, que estava destinat, com a director, en aquella escola.

Gou Seguí, Josefa

Va néixer als Garidells (Alt Camp) el 28 de febrer de 1857. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1872 i 1874, obtenint el títol de mestra elemental.

El desembre de 1875 fou nomenada mestra interina de l'escola de Vilanova de Prades (Conca de Barberà), on exercí fins el maig de 1876.

La següent dada correspon al març de 1878, quan va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Santa Oliva (Baix Penedès), on va exercir fins el març de 1879.

Al seu full de serveis no apareix cap altra destinació fins el 2 de maig de 1884, quan va prendre possessió de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta). Va exercir en aquesta població fins el 27 de setembre de 1887, quan es va traslladar a l'escola de Canyelles (Garraf). Va treballar en aquesta escola fins al moment de la seva jubilació, que fou aprovada l'octubre de 1922.

Guardia Boix, Dolores

Va néixer a Gandesa (Terra Alta), el 25 de gener de 1865. Els seus pares eren els mestres José Guardia Arin i Francisca de Paula Boix Simó, destinats en aquella població. També fou mestre el seu germà gran, José Maria Guardia Boix.

Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1883 i 1886, on va obtenir el títol de mestra superior als exàmens de setembre de 1886.

La seva primera destinació fou l'escola d'Altafulla (Tarragonès), on exercí com interina entre el febrer i el març de 1887. Des d'Altafulla es va traslladar a una

de les escoles de Reus (Baix Camp), on treballà com auxiliar, entre el març de 1887 i el gener de 1893.

En aquests sis anys de servei a Reus es va produir un breu parèntesi de tres mesos, durant els quals exercí com a propietària de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta), concretament entre l'agost i l'octubre de 1889. Segons es desprèn de la documentació, Dolores Guardia va sol·licitar la permuta de la seva plaça amb Dolores Borràs, que era mestra al Pinell de Brai. La permuta fou concedida i Dolores Guardia va prendre possessió de la nova escola el 13 d'agost. Dos mesos després, el rector de la Universitat de Barcelona li comunicava el seu retorn a l'escola de Reus, després que Dolores Borràs hagués renunciat a la nova escola.

Des de Reus va ser traslladada a l'escola de Vila-seca (Tarragonès), on va exercir fins l'abril de 1901, quan va retornar a una de les escoles de Reus. La darrera notícia documentada, de l'agost de 1916, indica que continuava exercint a la capital del Baix Camp.

Hidalgo Torres, Maria Dolores

Va néixer a Calanda (Terol), possiblement el 1875. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Lleida entre 1893 i 1896, on va obtenir el títol de mestra superior.

La seva primera destinació fou l'escola de Sant Antolí i Vilanova (Segarra), on exercí d'interina des de l'abril de 1897, fins, com a mínim, el setembre de 1898. El febrer de 1899 fou nomenada interina de l'escola de Pradell (Preixens, Noguera), i l'octubre de 1900 ho fou per l'escola de Santa Maria d'Oló (Bages). Res no fa pensar que no prenguéssin possessió d'ambdues escoles, sense que haguem documentat, però, quant temps hi va exercir.

La següent notícia sobre la seva carrera professional és del març de 1905, quan va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Pineda, a la província de Barcelona.

El novembre d'aquell any li era notificat el seu trasllat a l'escola d'ambdós sexes de Montpol (Lladurs, Solsonès). Un any després, el novembre de 1906, li fou comunicat el trasllat a l'escola d'ambdós sexes de Sant Bernabé de les Tenes (Ripoll, Ripollès).

La següent notícia documentada és de febrer de 1911, quan va prendre possessió de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta). Va exercir en aquella escola fins el febrer de 1917, quan fou destinada a l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre).

Iglesias Boix, Serafina

D'aquesta mestra sabem que va néixer a Barcelona (Barcelonès), possiblement el 1868.

De la seva carrera professional només hem pogut documentar el seu nomenament, com a mestra propietària, de l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre), l'agost de 1899.

Illa Navarro, Francisca

Va néixer a l'Arboç (Baix Penedès) el 6 de febrer de 1854. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, on va obtenir el títol de mestra superior el juny de 1873.

De la seva carrera docent sabem que el novembre de 1876 fou nomenada propietària de l'escola d'Arnes (Terra Alta). Uns mesos després, l'abril de 1877, li fou notificat el seu nomenament per l'escola de Riudoms (Baix Camp).

La darrera informació documentada és de l'abril de 1880, quan fou nomenada pe una de les escoles de Reus (Baix Camp), on encara exercia el desembre de 1911.

Iturricha Company, Carmen

D'aquesta mestra només sabem que el juny de 1905 fou nomenada mestra propietària de l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta). Durant la seva estada en aquesta població, on encara exercia el gener de 1911, va contraure matrimoni amb l'advocat d'Horta José Terrats Rel.

Jacobosky Verderol, Maria Ana

Va néixer a Tarragona (Tarragonès), el 24 de gener de 1841. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1868 i 1870, on va obtenir el títol de mestra superior.

De la seva carrera professional, només hem pogut documentar que el 16 d'abril de 1872 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola d'Ascó (Ribera d'Ebre), on encara exercia l'abril de 1875.

Llamas de Acha, Agustina

Va néixer a Manganeses (Zamora), possiblement el 1855. De la seva formació com a docent, només sabem que disposava del títol de mestra superior.

La primera destinació documentada és l'escola de Piedrafita do Cebreiro (Lugo), on exercí com a propietària entre el novembre de 1883 i el juny de 1884. Al juliol es traslladava a l'escola de Guntín (Lugo), on treballà fins el novembre de 1885.

Fou possiblement durant aquest període que va contraure matrimoni amb Froilán Viso Vizcaino, que cursaria els seus estudis de magisteri a Catalunya a partir de 1886.

El desembre de 1886 Agustina Llamas ja s'havia traslladat a terres catalanes, exercint com a mestra interina de l'escola de Font-rubí (Alt Penedès), on exercí fins el març de 1887.

Des de Font-rubí es traslladà a l'escola d'ambdós sexes de Sant Feliu del Racó (Castellar del Vallès, Vallès Occidental) on exercí com a propietària fins el gener de 1888. Aquell mateix mes, va prendre possessió de l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), on va exercir fins el novembre de 1895.

Durant la seva estada en aquella escola va coincidir, durant un any, amb el seu marit, Froilan Viso, que hi exercí entre 1892 i 1893. Les males condicions en que vivia a la Pobla de Massaluca, on durant cinc anys no va cobrar de forma íntegra el seu sou, i el fet d'haver de tenir cura dels tres fills del matrimoni separada del seu marit, va dur el matrimoni a sol·licitar un canvi de destinació que permetés la seva aproximació.

Els seus precs van ser atesos el novembre de 1895, quan li fou concedida la permuta sol·licitada amb Teresa Álvarez Martí, mestra a Montbrió del Camp (Baix Camp). En aquells moments, el seu marit exercia a la població veïna de Vinyols i els Arcs (Baix Camp).

Llopis Llopis, Josefa Maria

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que fins l'octubre de 1891 va estar exercint a l'escola de la Galera (Montsià). Aquell mes li fou concedida la permuta amb la mestra de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta), Enriqueta Roda. Va exercir en aquesta població fins el juny de 1892, quan li fou concedida la jubilació.

López Alcaide, Mercedes

D'aquesta mestra només sabem que el maig de 1917 estava exercint la docència a l'escola de Caseres (Terra Alta).

Loza Ruiz, Felipa

Va néixer a Navarrete (Àlaba), possiblement el 1876. De la seva formació docent, només sabem que disposava del títol de mestra superior.

La primera destinació que consta al seu full de serveis és l'escola d'Okariz (Àlaba), on exercí com a propietària entre l'agost de 1896 i l'agost de 1897. D'es d'allí fou destinada a l'escola d'Ocón (la Rioja), on treballà fins el novembre de 1898.

Des d'Ocón va ser traslladada a l'escola d'Aldealcardo (Soria), on va exercir fins el juliol de 1899. L'agost d'aquell any tornava a exercir a l'escola d'Ocón, on treballà fins el novembre de 1901.

El 30 de novembre de 1901 ja estava a Catalunya, prenent possessió de l'escola de Granera (Vallès Oriental), on s'estigué fins l'agost de 1903. Des de Granera es va traslladar a l'escola d'ambdós sexes de Canovelles (Vallès Oriental), on treballà fins l'abril de 1905.

Aleshores fou destinada a l'escola d'Olesa de Montserrat (Baix Llobregat), on exercí entre l'abril i l'octubre d'aquell mateix any, abans de ser traslladada a Monistrol de Calders (Bages). Va estar-se a l'escola de Monistrol fins el febrer de 1907, quan es va traslladar a l'escola de Montnegre (Sant Celoni, Vallès Oriental). A Montnegre només hi va estar quatre mesos, fins el juliol, quan va ser destinada a l'escola de Sant Esteve Sesrovires (Baix Llobregat).

El setembre de 1910 va deixar aquella escola per tornar a la seva terra natal essent destinada a l'escola de Lantziego (Àlaba).

Desconeixem quan de temps va exercir a Lantziego, el cert, però, és que el juliol de 1912 ja tornava a ser a Catalunya, exercint a l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre).

Mañà Soler, Consuelo

Va néixer a Gandesa (Terra Alta) el 24 de febrer de 1866. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1885 i 1888, obtenint el títol de mestre elemental el juny de 1888.

La seva primera destinació fou l'escola de pàrvuls de la seva població natal, Gandesa, on exercí com interina entre el gener de 1889 i el gener de 1891. Aleshores fou destinada, també de forma interina, a l'escola de pàrvuls de la veïna població de Batea (Terra Alta), on exercí fins el gener de 1892.

Pocs mesos després, a l'agost, li fou assignada l'escola de nenes d'aquella població, on va estar-se fins el desembre d'aquell any.

La darrera notícia documentada és el seu nomenament, com a mestra propietària, d'una escola de nova creació a Mataró (Maresme), el setembre de 1893.

Marfull Martí, Dolores

Va néixer a Riudecols (Baix Camp) el 8 d'abril de 1865. Era filla del mestre Antonio Marfull Tarragó i de Mercedes Martí Llagostera. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1880 i 1883, on va obtenir el títol de mestra elemental el juny de 1884.

Segons el seu full de serveis, la seva primera destinació fou com a mestra interina de l'escola de la Fatarella (Terra Alta), on exercí entre el 16 de juliol de 1885 i el 18 de setembre de 1886.

De l'escola de la Fatarella va marxar a la de Vallespinosa (Pontils, Conca de Barberà), on fou destinada com a propietària. Va estar en aquesta escola entre el setembre de 1886 i el març de 1887, quan va marxar a l'escola de la Nou de Berguedà (Berguedà), on s'estigué fins el gener de 1888.

Entre el gener de 1888 i l'octubre de 1891 va ser la titular de l'escola de Querol (Alt Camp). Aleshores fou destinada a l'escola de Masdenverge (Montsià), on va exercir fins l'agost de 1910, quan li fou acceptada la seva dimissió. Els motius exposats a la seva dimissió no eren altres que l'haver de reunir-se amb el seu marit, Ramon Grua Gendre, amb qui s'havia casat el juliol de 1898, que havia estat destinat a Tortosa.

Margarit Raventós, Mercedes

Va néixer a Gelida (Alt Penedès) el 19 d'octubre de 1878. De la seva formació docent, només sabem que disposava del títol de mestra superior.

Al seu full de serveis apareix, com a primera destinació, l'escola de Torres de Segre (Segrià), on va prendre possessió, com a propietària, el setembre de 1897. Va romandre en aquella escola fins el juny de 1904, quan li fou

concedida la permuta sol·licitada amb la mestra de Miravet (Ribera d'Ebre), Maria Ventura Pedrol.

Marot Pons, Maria del Carmen

Va néixer a Tarragona (Tarragonès) el 22 d'octubre de 1864. La seva formació docent la feu com alumna lliure, sota la tutela del mestre de Reus (Baix Camp) Antonio Baró, entre 1881 i 1884. El juny de 1885 va obtenir, a l'Escola Normal de Tarragona, el títol de mestra superior.

De la seva carrera professional sabem que el desembre de 1886 fou nomenada propietària de l'escola de la Fatarella (Terra Alta). Sis mesos després, el maig de 1887, renunciava a aquesta escola des de Reus, fet que fa pensar que mai no va arribar a prendre possessió del seu càrrec.

La darrera informació sobre aquesta mestra és del juliol de 1889, quan va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de la Pobla de Montornès (Tarragonès), on encara exercia l'abril de 1892.

Martí, Josefa

D'aquesta mestra només sabem que el febrer de 1858 estava exercint a l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta).

Montserrat Freixa, Maria

Va néixer a Solivella (Conca de Barberà), possiblement el 1863. Era filla del matrimoni de mestres format per José Montserrat Queralt i Maria Freixa. És probable que fos germana d'un altre mestre, José Montserrat Freixa, nascut a Solivella el 1866.

Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1876 i 1879, on va obtenir el títol de mestra superior en els exàmens del juny de 1880.

De la seva carrera al magisteri, sabem que el setembre de 1880 li fou notificat el seu nomenament com a propietària de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta).

Dos anys després, li era notificat el nomenament per una nova escola, la de Constantí (Tarragonès), on, com a mínim, s'estigué fins el desembre de 1885.

No és fins vint-i-cinc anys després, el febrer de 1910, que tornem a trobar informació sobre la seva carrera docent. Aleshores estava exercint a l'escola de Moixent (València).

El desembre de 1911 li fou notificat el nomenament com a mestra de l'escola de Roquetes (Baix Ebre), deixant vacant la de Moixent.

Montagut Borràs, Maria Rosa

D'aquesta mestra només sabem que el març de 1917 va prendre possessió de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta).

Monteverde Ayet, Sofia

Va néixer a Benissanet (Ribera d'Ebre) el 10 de gener de 1867. El seus pares eren Francisco Monteverde, fill de Maella (Saragossa), i Magdalena Ayet, nascuda a Benissanet. Possiblement fos germana de l'advocat i diputat provincial Joaquín Monteverde Ayet, afincat a Gandesa (Terra Alta).

Va cursar els seus estudis com alumne lliure entre 1887 i 1889, obtenint el títol de mestra elemental a l'Escola Normal de Tarragona en els exàmens de juny de 1889.

La primera destinació documentada fou l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta), on exercí com interina entre el novembre de 1889 i el juny de 1890.

Fins el març de 1892 no tenim notícia de cap altre nomenament. Aleshores fou destinada, també com interina, a una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on exercí fins l'agost d'aquell any.

Entre 1893 i 1894 es documenta un degoteig de nomenaments com interina de diverses escoles. L'abril de 1893 era destinada a l'escola d'ambdós sexes de Botarell (Baix Camp); el setembre d'aquell any era nomenada per l'escola de Vila-rodona (Alt Camp). El febrer de 1894 era enviada a l'escola de Santa Creu d'Olorda, municipi independent fins el 1916, el terme del qual fou disgregat entre Sant Feliu de Llobregat, Molins de Rei i Barcelona. Finalment, el juny de 1894 li fou adjudicada l'escola d'Alfara de Carles (Baix Ebre).

És possible que durant tot aquest periple, d'escola en escola, continués la seva formació de forma autodidacta. De fet, l'agost de 1894, mentre era a Gandesa, va sol·licitar autorització per presentar-se als exàmens per obtenir el títol de mestra superior. Unes proves que va superar l'octubre d'aquell any a l'Escola Normal de Tarragona.

Pocs mesos després, el gener de 1895, prenia possessió, com a propietària, de l'escola de pàrvuls del Perelló (Baix Ebre), on exercí fins el seu trasllat a l'escola de pàrvuls de Gandesa el setembre de 1901. La darrera informació documentada és de 1911, quan encara exercia en aquesta darrera escola.

Montlleó Segrià, Úrsula

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que el febrer de 1858 estava exercint la docència a l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre).

Moreno de Torres, Dolores

Va néixer a Morella (Castelló), possiblement el 1862. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, on va obtenir el títol de mestra elemental.

La seva primera destinació documentada és l'escola d'Ulldecona (Montsià), on exercí com interina entre el juliol de 1882 i l'octubre de 1888. Des d'Ulldecona fou destinada a una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on ocupa la plaça, interinament, entre l'octubre de 1888 i el juny de 1889.

Aquell mateix mes va prendre possessió, com a propietària, de l'escola del barri de Remolins de Tortosa (Baix Ebre), on treballà fins el novembre de 1891. Des de Remolins es va traslladar, en ser-li concedida la permuta sol·licitada, a l'escola de Vinallop (Tortosa, Baix Ebre), on continuà fins el desembre de 1892.

El 22 d'aquell mes li fou notificat el seu nomenament per l'escola de Masllorç (Baix Penedès).

La següent notícia documentada és del gener de 1904, quan li fou notificat el seu nomenament per l'escola de Sant Oliva (Baix Penedès). La darrera informació no apareix fins deu anys després, el juny de 1914, quan li fou notificat el seu nomenament per l'escola de Bellvei (Baix Penedès).

Nadal, Maria Concepción

D'aquesta mestra només sabem que va ser nomenada per una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre) el març de 1870. De la documentació consultada es desprèn, pel tractament rebut, que era monja, car apareix com Sor Maria Concepción.

El març de 1874, a causa dels efectes de la Tercera guerra carlina, es va veure obligada a abandonar l'escola i la població de Móra d'Ebre, refugiant-se, possiblement, a Tortosa (Baix Ebre).

La seva marxa, aparentment sense el permís de l'alcaldia ni de la Junta provincial d'Instrucció Pública, va provocar, acabada la guerra, la instrucció d'un expedient per aclarir els fets. Així, entre el maig de 1876 i l'abril de 1877, es van investigar els motius pels quals va deixar l'escola.

De la documentació que consta a l'expedient, s'extreu que Sor Maria Concepción va haver de marxar davant els insults i amenaces que rebia de la gent de la població. Cal recordar que Móra d'Ebre fou un dels bastions liberals en mig d'un territori dominat pels carlins, i que els religiosos eren vistos, generalment, com agents del carlisme.

Malgrat exposar que la seva marxa de la població es va fer amb el consentiment de l'alcalde del moment, la inexistència de documents que ho corroborassin i les declaracions de l'alcalde, negant-ho, van provocar la seva destitució l'abril de 1877.

Desconeixem si, durant tot aquest procés, Sor Maria Concepción va seguir exercint a l'escola de Móra d'Ebre, si ho feu una substituïda o si l'escola va romandre tancada durant tot aquest període.

Navarro, Maria Rosa

D'aquesta mestra només sabem que el setembre de 1906 li fou notificat el seu nomenament com interina d'una de les escoles de Batea (Terra Alta).

Nogués Soler, Teresa

Va néixer a Tarragona (Tarragonès) l'11 d'octubre de 1866. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1880 i 1883, on va obtenir el títol de mestra superior.

La primera informació sobre la seva carrera professional és del juny de 1884, quan fou nomenada mestra propietària de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta). Va exercir en aquesta població fins el novembre d'aquell any, quan va presentar la seva dimissió per motius de salut.

Pocs mesos després, el febrer de 1885, li fou notificat el seu nomenament, com a mestra interina, per una de les escoles de Reus (Baix Camp), on va exercir fins el juny de 1886, quan va presentar la seva dimissió.

Olarí Borràs, Antonia

D'aquesta mestra només sabem que el juliol de 1864 fou nomenada mestra propietària de l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta). El maig de 1897, després de gairebé trenta-tres anys exercint en aquell centre, li fou concedida la jubilació per raons d'edat.

Olivé Claravalls, Carmen

Va néixer a Tarragona (Tarragonès), el 22 d'agost de 1873. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1894 i 1897, on va obtenir el títol de mestra superior el juny de 1897.

De la seva carrera professional sabem que el maig de 1898 fou nomenada mestra interina de l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre). Després de set mesos en aquella escola, el desembre d'aquell any, va presentar la seva dimissió per motius de salut, que li fou acceptada el gener de 1899.

La següent notícia correspon al setembre d'aquell any, quan estava exercint a l'escola de Siurana (Cornudella de Montsant, Priorat).

Cinc anys després, l'octubre de 1904, era mestra interina de l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta). El 31 d'aquell mes el rector de la Universitat de Barcelona la va cessar del càrrec arran de les denúncies de l'ajuntament. Segons un informe de l'alcaldia i la junta local d'instrucció pública, la mestra mantenia l'escola tancada de feia mesos, apuntant que, possiblement, tenia pertorbades les seves facultats mentals.

Paz Vernís, Teresa

Va néixer a Tarragona (Tarragonès), possiblement el 1870. De la seva formació docent, només sabem que disposava del títol de mestra superior.

La seva primera destinació, segons el seu full de serveis, fou l'escola d'Albinyana (Baix Penedès), on exercí com interina entre els mesos de març i maig de 1887.

Fins a l'agost de 1888 no va tornar a ser destinada a una nova escola, la d'Alcalnar (Montsià), on exercí com interina fins el gener de 1889.

El juliol de 1892 li fou notificat el nomenament com a mestra propietària de l'escola incompleta de Masriudoms (Vandellòs i Hospitalet de l'Infant, Baix Camp).

Un any després, el juliol de 1893, fou nomenada propietària d'una de les escoles de Batea (Terra Alta). La darrera informació, de desembre de 1904, indica que encara exercia en aquest centre.

Pedrol Castellà, Maria Ventura

Va néixer a Montblanc (Conca de Barberà) el 29 d'octubre de 1876. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Lleida entre 1888 i 1891, on va obtenir el títol de mestra superior.

El juny de 1893 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola d'ambdós sexes de la Valldan (Odèn, Solsonès), on exercí fins l'octubre d'aquell any. Des de la Valldan es va traslladar a l'escola d'ambdós sexes de Pontils (Conca de Barberà), on va treballar fins l'abril de 1900.

El 7 d'abril d'aquell any prenia possessió de l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), on va exercir fins el juliol de 1904, quan li fou concedida la permuta amb la mestra de Torres de Segre (Segrià), Mercedes Margarit.

Peirats Gonzalvo, Carmen

Va néixer a la Vall d'Uixó (Castelló), possiblement el 1854. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, on el juny de 1874 va obtenir el títol de mestra superior.

Entre el gener de 1876 i el desembre de 1877 va exercir en una escola privada de nens a Móra la Nova (Ribera d'Ebre). La seva primera destinació en l'ensenyament públic va ser l'escola de Rasquera (Ribera d'Ebre), on va exercir entre el juliol i l'octubre de 1878.

Des de Rasquera va marxar a l'escola d'Arnes (Terra Alta), on va prendre possessió com a propietària el 20 d'octubre de 1878. Hi va treballar fins el 17 de novembre de 1880, quan es va traslladar a l'escola de Garcia (Ribera d'Ebre).

Pérez Gil, Narcisa

Va néixer a Tauste (Saragossa), possiblement el 1834. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, on va obtenir el títol de mestra elemental el febrer de 1854.

Entre el juliol de 1854 i el novembre de 1857 va exercir en una escola privada a Batea (Terra Alta). El 15 de novembre deixava l'escola privada per prendre possessió, com interina, d'una de les escoles públiques d'aquesta població. Hi va exercir fins el 13 de març de 1859, quan va marxar, com a propietària, a l'escola de Vinebre (Ribera d'Ebre).

El desembre d'aquell any, però, tornava a prendre possessió, aquest cop com a propietària, de l'escola de Batea. Hi va treballar fins el 30 d'octubre de 1870. Al dia següent, prenia possessió d'una de les escoles de la població veïna de Gandesa (Terra Alta). Va treballar en aquesta escola fins al moment de la seva jubilació, que li fou concedida el juliol de 1907, quan comptava prop de setanta-tres anys.

Pi Madir, Victòria

Va néixer a Palafrugell (Baix Empordà) el 23 de març de 1871. No hem pogut documentar on va cursar els seus estudis ni quina era la seva titulació professional.

Respecte a la seva carrera professional, la primera dada documentada és el seu nomenament, com a propietària, de l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre) el desembre de 1889. Va exercir en aquesta escola fins el març de 1900, quan li fou concedida la permuta sol·licitada amb la mestra de l'escola de Cabra del Camp (Alt Camp).

Piñol Roig, Josefa

D'aquesta mestra només sabem que fou nomenada propietària l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta) el setembre de 1863, on encara hi exercia el febrer de 1876.

Planells Torres, Esperanza

Va néixer a Eivissa (Illes Balears), possiblement el 1869. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de les Balears, on va obtenir el títol de mestra elemental el maig de 1887.

La seva primera destinació documentada no és però, de fins set anys després. Entre el desembre de 1894 i el setembre de 1895 va exercir, com interina, a l'escola de Randa (Illes Balears).

Un any després, el setembre de 1896, prenia possessió, també de forma interina, de l'escola del Lloar (Priorat), on va exercir fins el març de 1899. Des del Lloar es va traslladar fins a l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre), on va treballar fins l'abril de 1900.

L'escola de Pontils (Conca de Barberà) fou la seva següent destinació com interina. Hi va estar fins el gener de 1901, quan fou destinada a l'escola d'ambdós sexes de Botarell (Baix Camp). L'abril d'aquell any li fou notificada una nova destinació, l'escola de Riudoms (Baix Camp), on va treballar fins l'abril de 1902, quan li fou acceptada la seva dimissió.

No hem trobat cap altra informació fins el maig de 1916, quan li fou notificat el nomenament com a mestra propietària de l'escola de l'aleshores municipi independent de Sapeira (Tremp, Pallars Jussà).

Plarromaní Elena, Catalina

D'aquesta mestra, nascuda a Sabadell (Vallès Occidental), només sabem que l'octubre de 1916 estava exercint en una de les escoles de Batea (Terra Alta).

Pons Ripoll, Mariana

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que el febrer de 1859 fou nomenada per l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre), on va exercir fins el novembre de 1897.

Pons, Rosa

D'aquesta mestra només sabem que l'agost de 1856 estava exercint a l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre).

Pujol Guiamet, Antonia

D'aquesta mestra només hem documentat el seu exercici a l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta), entre el setembre de 1871 i el gener de 1878, quan fou nomenada propietària de l'escola de Vilanova de Prades (Conca de Barberà). Va exercir en aquesta escola fins al moment de la seva jubilació, que li fou concedida el gener de 1910.

Rabal Aguerri, Maria

Va néixer a Maella (Saragossa) el 8 d'agost de 1820. Va obtenir el títol de mestra elemental el 1853 davant la Comissió d'Instrucció Pública de Saragossa.

L'octubre de 1859 fou nomenada propietària de l'escola de Bot (Terra Alta), on va exercir durant vint anys, fins al seu trasllat a l'escola de Xerta (Baix Ebre) el maig de 1880. La darrera informació documentada, de maig de 1885, indica que encara exercia en aquella escola.

Rebull Arredondo, Ernestina

Va néixer a Holguin, a l'illa de Cuba, el 12 de juny de 1871. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1886 i 1890, on va obtenir el títol de mestra elemental el setembre de 1889.

Durant vint-i-quatre anys, amb alguns parèntesis, va estar exercint com interina en onze escoles del país:

- Riudecanyes (Baix Camp), entre el novembre de 1890 i el juny de 1891
- Roquetes (Baix Ebre), entre l'octubre de 1891 i el juliol de 1892
- Pinell de Brai (Terra Alta), entre l'agost i el desembre de 1892
- Prat de Comte (Terra Alta), entre el gener i l'agost de 1896
- Sant Fost de Campsentelles (Vallès Oriental), entre el juny de 1899 i el maig de 1900
- Sant Agustí de Lluçanès (Osona), entre el maig i l'agost de 1909
- Vallcebre (Berguedà), entre el maig i el setembre de 1911
- Torrelles de Llobregat (Baix Llobregat), entre l'octubre de 1911 i el febrer de 1912

- Lavit (Alt Penedès), entre l'abril i el juliol de 1912
- Sallent (Bages), entre el setembre de 1912 i l'agost de 1913
- Santa Coloma de Cervelló (Baix Llobregat), entre el novembre de 1913 i l'agost de 1914

Finalment, l'1 de novembre de 1914 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Santa Maria de Merlès (Berguedà), on encara exercia el desembre de 1920.

Ribas Grao, Bàrbara Carmen

Va néixer a Alcorisa (Terol), possiblement el 1846. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Terol, on a obtenir el títol de mestra superior.

La primera destinació que consta al seu full de serveis fou a l'escola d'Ariño (Terol), on va exercir entre el juny de 1868 i el febrer de 1870.

El 21 de juny de 1870 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta), on va exercir fins l'abril de 1877. El 12 d'aquell mes li fou notificat el seu nomenament per l'escola de la veïna població de Miravet (Ribera d'Ebre), on va treballar fins l'abril de 1898, quan va marxar a l'escola de Balaguer (Noguera).

Ribera Macip, Teresa

D'aquesta mestra sabem que va contraure matrimoni amb un altre mestre, Bruno Bes Salvador, amb qui va tenir una filla el 1866 mentre eren a la Figuera. La seva filla, Encarnación Bes Ribera, també es va dedicar a la docència.

No és fins catorze anys després del naixement de la seva filla que hem localitzat alguna informació sobre la seva carrera docent. En tots els casos, els seus nomenaments foren com a mestra interina.

L'abril de 1880 fou nomenada per l'escola de Paüls (Baix Ebre), on també exercia el seu marit. El juliol de 1881 va ser nomenada per l'escola de Bot (Terra Alta). El gener de 1882 li fou notificat el nomenament per l'escola de la Bisbal de Falset (Priorat) i el març de 1883 el de l'escola de Cabacés (Priorat) on va tornar a coincidir amb el seu marit.

Ribot Serra, Maria del Viñet

Va néixer a Vilanova i la Geltrú (Garraf) el 14 de gener de 1860. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1876 i 1878, on va obtenir el títol de mestra superior.

El 25 d'octubre de 1878 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta). Segons es desprèn de la documentació consultada, immediatament després de prendre possessió del seu càrrec, va deixar l'escola sota la direcció de Josefa Blay i va marxar de la població. El juny de 1879, davant els requeriments del rectorat de la Universitat de Barcelona per establir els motius del seu abandonament de destí, el president de la Junta Provincial d'Instrucció Pública de Tarragona sol·licitava indulgència per aquesta mestra,

al·legant que la seva extremada joventut, només dinou anys, una salut delicada i la llunyania de la seva família l'havien dut a prendre aquella determinació.

Al seu expedient no consta cap tipus d'amonestació per haver abandonat l'escola de Pinell de Brai, de la qual va cessar el 28 d'agost de 1879 per marxar a l'escola de Sant Cugat Sesgarrigues (Alt Penedès). Va exercir com a propietària d'aquesta escola fins el juny de 1883, quan li fou notificat el seu trasllat a l'escola de Sant Quintí de Mediona (Alt Penedès). L'abril de 1892 va presentar la seva dimissió d'aquesta escola per motius de salut.

Richard Sardà, Josefa

D'aquesta mestra només coneixem algunes dades referents a la seva carrera docent. La primera d'elles correspon a l'abril de 1891, quan fou nomenada mestra interina d'una escola de Barcelona (Barcelonès).

El gener de 1893 prenia possessió, com a propietària, d'una de les escoles de Batea (Terra Alta), on va exercir fins el setembre de 1897, quan fou trasllada a l'escola d'Anglès (la Selva).

Roca Navarro, Maria Rosa

Va néixer a Batea (Terra Alta), possiblement el 1868. D'ella sabem que disposava del títol de mestra superior, i que l'octubre de 1897 fou nomenada interina d'una de les escoles de la seva població natal.

Roda Albiol, Maria

D'aquesta mestra només sabem que fou nomenada per l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre) el maig de 1865. Va exercir en aquesta població fins al moment de la seva mort, el juliol de 1889.

Roda Llopis, Enriqueta

Va néixer a Mas de Barberans (Montsià) el 15 de desembre de 1866. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1881 i 1884, on va obtenir el títol de mestra superior l'octubre de 1884.

És possible que fos germana d'una altra mestra, Maria Encarnación Roda Llopis, nascuda a Mas de Barberans el juliol de 1864.

La primera dada documentada de la seva trajectòria professional és de l'escola de Bonastre (Baix Penedès), on va exercir com a propietària entre el gener i l'agost de 1890.

El 6 d'agost d'aquell any va prendre possessió de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta), on va exercir fins l'octubre de 1891, quan li fou concedida la permuta amb la mestra de la Galera (Montsià), Josefa Llopis.

Rodón Arenys, Maria Asunción

Va néixer a Barcelona (Barcelonès) el 8 de gener de 1877. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestra superior el novembre de 1898.

De la seva carrera docent només sabem que l'abril de 1899 fou nomenada mestra interina de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta), d'on va dimitir l'agost del mateix any.

La darrera informació documentada és del gener de 1918, quan estava exercint a l'escola d'Olius (el Pi de Sant Just, Solsonès).

Rojals Piqué, Francisca

Va néixer a Tortosa (Baix Ebre) el 4 de juny de 1832. Va fer els seus estudis de magisteri sota la tutela de dos mestres de Tarragona, Antonio Fontiva i Gertrudis Vilanova, entre 1852 i 1853, car en aquells moments l'Escola Normal de la ciutat romania tancada. El febrer de 1854 es va examinar davant la Comissió d'Instrucció Pública de Tarragona, obtenint el títol de mestra elemental.

Professionalment, Francisca Rojals va exercir durant tota la seva vida en una de les escoles de Móra d'Ebre. Va prendre possessió del seu càrrec el 20 de desembre de 1854 com a propietària.

Després de vint anys de servei a l'escola, el maig de 1874, l'ajuntament de Móra d'Ebre la va destituir del seu càrrec al·legant motivacions de tipus polític. Una decisió que fou ratificada al juliol per la Diputació de Tarragona.

La documentació consultada no permet establir les raons concretes que van motivar aquesta decisió. Malgrat tot, la situació del territori, afectat per la Tercera guerra carlina, ens fa pensar que la decisió podria estar relacionada amb qüestions ideològiques.

Fos com fos, un any després, l'abril de 1875, la Direcció General d'Instrucció Pública va ordenar la reposició de Francisca Rojals al seu càrrec. Una ordre que es fonamentava en el fet que ni l'ajuntament ni la Diputació de Tarragona tenien potestat per prendre aquests tipus d'acords.

Quatre anys després de la seva reposició al càrrec, l'octubre de 1879, Francisca Rojals va sol·licitar li fos permès nomenar una substituta. Entre les raons adduïdes en la seva petició hi destaca la pèrdua d'oïda i de vista, que li impossibilitaven continuar donant classes.

El juny de 1880 la Direcció General d'Instrucció Pública acceptava la seva petició, de manera que la mestra continuaria cobrant la meitat del seu sou i una substituta es faria càrrec de les classes.

Aquesta situació es va mantenir, com a mínim, fins el febrer de 1888, quan, possiblement, Francisca Rojals aconseguí la jubilació. Durant aquests vuit anys, van passar per la seva escola diferents substitutes, entre elles Josefa Blay Sabaté, Agustina Vidal Aixa, Rosenda Longas Millé, Consuelo Zaragoza Ferré o Encarnación Bes Ribera.

Romeu Boixadós, Carmen

Va néixer a l'aleshores població independent de Gràcia (Barcelona, Barcelonès) el 14 de juliol de 1886. Va obtenir el títol de mestra superior a l'Escola Normal de Barcelona el febrer de 1908.

Abans d'obtenir el títol va treballar, de forma gratuïta, com auxiliar d'una de les escoles graduades de Barcelona entre l'octubre de 1907 i el desembre de 1909.

El febrer de 1910 prenia possessió, com interina, de l'escola de Blancafort (Conca de Barberà), on exercí fins al mes de maig. Fins al novembre de 1912 no consta cap altra destinació al seu full de serveis. Aleshores fou nomenada mestra interina d'una escola de Barcelona, on va treballar fins el març de 1915.

El 10 de març d'aquell any prenia possessió, com a propietària, de l'escola d'Odèn (Solsonès), on va exercir fins el març de 1916.

Des d'Odèn es va traslladar a l'escola de Garcia (Ribera d'Ebre), on va exercir entre l'abril de 1916 i l'octubre de 1917.

L'agost d'aquell any va contraure matrimoni amb el mestre Ramon Bailina Soler, sol·licitant ser traslladada a Vilalba dels Arcs (Terra Alta), on exercia el seu marit. La seva petició fou atesa l'octubre d'aquell any, prenent possessió de l'escola de Vilalba dels Arcs l'1 de novembre. Va treballar en aquest centre fins l'octubre de 1934.

Rovira Mulleras, Joaquina

D'aquesta mestra només sabem que l'agost de 1859 fou nomenada propietària d'una de les escoles de Gandesa (Terra Alta). Hi va treballar fins el desembre de 1862.

Sabaté Montané, Concepción

Va néixer a la Vilella Baixa (Priorat) el 28 de desembre de 1872. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Lleida, on va obtenir el títol de mestra elemental l'octubre de 1892.

Abans d'aconseguir una plaça com a propietària, va estar exercint com interina durant deu anys a diferents escoles:

- Cunit (Baix Penedès) entre el setembre de 1893 i el gener de 1894
- L'Albiol (Baix Camp) entre el gener de 1894 i l'agost de 1896
- Banyeres del Penedès (Baix Penedès) entre el maig de 1898 i l'octubre de 1899
- Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà) entre el maig de 1900 i l'abril de 1901
- Les Piles (Conca de Barberà) entre el juny de 1901 i el juny de 1903

El juliol de 1903 prenia possessió com a propietària de l'escola mixta de Fígols (Berguedà), on exercí fins el maig de 1904. Des d'allí es traslladà l'escola mixta de Cabrera d'Igualada (Anoia), on va treballar fins l'agost de 1907.

De Cabrera d'Igualada va passar a l'escola mixta de Santa Fe del Penedès (Alt Penedès), on s'estigué fins el març de 1909, quan fou traslladada a l'escola de Sant Aniol de Finestres (Garrotxa).

El setembre de 1909 va deixar l'escola de la Garrotxa per tornar a la de Cunit, on exercí fins l'abril de 1911. El dia 12 d'aquell mes va prendre possessió de l'escola de Prat de Comte (Terra Alta), on va exercir fins el 31 de maig de 1915. Des de Prat de Comte va marxar a l'escola mixta de Masriudoms (Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Baix Camp), on s'estigué fins el setembre de 1919, quan li fou concedida la permuta amb la mestra de l'escola de Torre de las Arcas (Terol).

La darrera informació documentada sobre la seva carrera professional és del febrer de 1923, moment en que exercia com a propietària a l'escola de Miravet (Ribera d'Ebre).

Salart Ports, Genoveva

D'aquesta mestra només sabem que entre l'octubre de 1876 i el maig de 1877 va estar exercint a l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta).

Salvà Gustà, Carmen

Va néixer a Bàscara (Alt Empordà) el 27 d'octubre de 1866. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestra elemental l'octubre de 1885.

La seva primera destinació documentada fou l'escola de Ribes de Freser (Ripollès), on va prendre possessió, com a mestra propietària, l'1 de maig de 1886. Hi va exercir fins el juny de 1890, quan es va traslladar a l'escola de Vilallonga de Ter (Ripollès).

L'abril de 1905, després d'un seguit de queixes presentades contra la mestra per l'ajuntament i un bon nombre de veïns de la població, el rector de la Universitat de Barcelona li notificà el seu trasllat forçós a l'escola de Bot (Terra Alta). La darrera informació documentada, de febrer de 1907, indica que encara exercia en aquesta escola.

Sáñez Fonrodona, Clara

D'aquesta mestra sabem que va néixer a Palma de Mallorca (Illes Balears) i que disposava del títol de mestra elemental.

Abans d'obtenir una plaça en propietat, va exercir com interina en diverses escoles:

- Entre el febrer de 1879 i el gener de 1880 exercí a l'escola de Valls (Alt Camp)
- El novembre de 1887 fou nomenada per l'escola de la Pobla de Massaluca (Terra Alta)
- Entre el juny de 1899 i el juny de 1900 ho feu a l'escola de Muntanyola (Osona)
- Entre el setembre de 1900 i l'octubre de 1901 estigué destinada a l'escola de Vidrà (Osona)
- Entre l'octubre i el novembre de 1901 va exercir a l'escola de la Guàrdia dels Prats (Montblanc, Conca de Barberà)

- El gener de 1902 fou destinada a l'escola de Prenafeta (Montblanc, Conca de Barberà)

L'octubre de 1903 li fou notificat el seu nomenament com a mestra propietària de l'escola d'ambdós sexes de Sant Julià de Cerdanyola (Berguedà). Pocs mesos després, el juny de 1904, fou destinada a l'escola d'ambdós sexes de Viladasens (Gironès), on possiblement va exercir fins el 1907, quan li fou obert un expedient per diverses denúncies presentades des de l'ajuntament de la població.

L'agost de 1907 fou destinada a l'escola de l'Espà (Saldes, Berguedà), d'on va dimitir el novembre de 1908, després de tenir abandonada l'escola durant més d'un any.

Sanromà Puvill, Lucia

Va néixer a Valls (Alt Camp), possiblement el 1863. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1878 i 1881, on va obtenir el títol de mestra superior.

De la seva carrera professional, sabem que el 29 de setembre de 1882 va prendre possessió de l'escola d'Arnes (Terra Alta). La darrera informació documentada, del juliol de 1914, indica que encara exercia en aquesta escola.

El novembre de 1891 va contraure matrimoni amb el mestre Miguel Gisbert Queralt. Ambdós van exercir en aquesta població, com a mínim, fins el juliol de 1914.

Sarra Robert, Elisa

Va néixer a Perafort (Tarragonès) el 29 de juliol de 1877. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1893 i 1896, on va obtenir el títol de mestra superior el juny de 1896.

De la seva carrera professional només tenim algunes notícies dels seus primers anys com interina. Entre el setembre de 1896 i el desembre de 1897 va exercir a l'escola d'Altafulla (Tarragonès). Aquell més de desembre fou nomenada per l'escola de Benissanet (Ribera d'Ebre).

La darrera informació documentada és del novembre de 1899, quan li fou acceptada la seva dimissió de l'escola de Vespella de Gaià (Tarragonès).

Segarra, Francisca

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que el febrer de 1858 estava exercint a l'escola de Flix (Ribera d'Ebre).

Segura Baringó, Francisca

Va néixer a Binacet (Osca) el 22 de febrer de 1871. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal d'Osca, on va obtenir el títol de mestra superior el juny de 1890.

La primera destinació que consta al seu full de serveis és l'escola de pàrvuls de Batea (Terra Alta), on va prendre possessió, com a propietària, el 26 de juliol de 1893. Va exercir en aquesta escola fins el desembre de 1897, quan li fou notificat el seu trasllat a l'escola de pàrvuls de Villanueva de Còrdova (Còrdova).

Simó Gibert, Josefa

Va néixer a Tarragona (Tarragonès) el 31 d'octubre de 1863. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1882 i 1884, obtenint el títol de mestra elemental el desembre de 1884.

Segons el seu full de serveis, durant els seus primers disset anys de carrera va exercir com a mestra interina a diverses escoles:

- Cambrils (Baix Camp) entre el maig de 1886 i el maig de 1887
- Vilallonga del Camp (Tarragonès) entre el maig i el desembre de 1887
- La Pobla de Montornès (Tarragonès) entre el setembre de 1888 i el juliol de 1889
- Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre) entre l'abril de 1892 i l'abril de 1893
- Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), a l'escola de pàrvuls, entre el setembre de 1893 i l'abril de 1894
- La Riba (Alt Camp) entre l'octubre de 1894 i el desembre de 1895
- Monistrol de Montserrat (Bages), on fou nomenada el març de 1898
- Sant Llorenç de Morunys (Solsonès), on exercia el juny de 1903

El 16 de juliol de 1903 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de la Nou de Gaià (Tarragonès), on exercí fins el novembre de 1906. Des d'allí es va traslladar a l'escola de Castellví de Rosanes (Baix Llobregat), on va treballar fins el juliol de 1912, quan es va traslladar a l'escola de la Torre de Claramunt (Anoia). La darrera informació documentada, de l'any 1918, indica que encara exercia en aquella escola.

Solé Arandes, Maria Rosario

Va néixer a Reus (Baix Camp) el 16 de juny de 1858. El juny de 1877 va obtenir el títol de mestra elemental a l'Escola Normal de Tarragona.

De la seva carrera professional només sabem que el novembre de 1880 va prendre possessió de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta). Possiblement ho feu com interina, donat que el juny de 1885 el rectorat de la Universitat de Barcelona li notificava el nomenament com a propietària d'aquella mateixa escola. Hi va continuar exercint fins l'octubre de 1898.

Solé Murria, Mariana

Va néixer a Pinell de Brai (Terra Alta) el 14 de març de 1865, essent filla de José Solé Papaseit, ferrer d'ofici, i Josefa Murria Montagut. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1888 i 1890, on va obtenir el títol de mestra elemental el juny de 1890.

La seva primera destinació, com a mestra interina, fou l'escola de Rojals (Conca de Barberà), on va exercir entre el novembre de 1890 i l'abril de 1892. L'agost d'aquell any prenia possessió, també de forma interina, d'una de les escoles de Batea (Terra Alta), on exercí fins el 13 de juliol de 1893.

La següent destinació com interina fou l'escola de Masriudoms (Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Baix Camp), on treballà entre el setembre i el desembre de 1893. L'abril de 1894 prenia possessió de l'escola de Cabacés (Priorat), on exercí, com a mínim, fins l'abril de 1894.

El 16 de juny d'aquell any va prendre possessió, com a propietària, de l'escola d'ambdós sexes de Sant Andreu Salou (Gironès), on treballà fins el setembre de 1895. Aleshores marxà a l'escola d'ambdós sexes de Vilalba Sasserra (Vallès Oriental).

El juny de 1903 li fou notificat el nomenament per l'escola d'ambdós sexes de Vilalleons (Sant Julià de Vilatorrada, Osona); i el novembre de 1906 per l'escola de Forès (Conca de Barberà).

Soler Aragó, Maria

Va néixer a l'aleshores municipi independent de Russafa (València) el 10 de novembre de 1872. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de València, on va obtenir el títol de mestra superior l'octubre de 1898.

La seva primera destinació fou l'escola de Benigànim (València), on feu d'interina entre l'octubre de 1900 i l'abril de 1902.

Entre el gener i l'abril de 1904 va exercir, també com interina, a l'escola de Bot (Terra Alta). El setembre d'aquell mateix any era destinada a l'escola de pàrvuls de Roquetes (Baix Ebre), on exercí fins el gener de 1907, quan fou destinada a l'escola del Vendrell (Baix Penedès).

El febrer de 1910 fou nomenada propietària de l'escola de Sant Martí de Centelles (Osona). De la documentació consultada, es desprèn que abans de fer-se càrrec d'aquesta escola, estava exercint en alguna població de la província de Soria.

L'octubre d'aquell any, va ser traslladada a l'escola mixta de Móró (Castelló).

Soler Igual, Margarita

D'aquesta mestra, que possiblement va néixer el 1893, només sabem que l'agost de 1915, mentre exercia a l'escola de Caseres (Terra Alta), va prendre possessió del càrrec d'auxiliar de la Inspecció escolar, deixant al capdavant de l'escola una substituta.

La darrera dada, de febrer de 1916, indica que s'havia traslladat a València, però que encara constava com a titular de l'escola de Caseres, on, probablement, exercia una substituta.

Soler, Carmen

D'aquesta mestra només sabem que el setembre de 1857 fou nomenada per l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta), on encara exercia el novembre de 1860.

Soley Ventura, Agustina

Va néixer a la Garriga (Vallès Oriental) el 15 d'abril de 1863. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestra elemental l'octubre de 1880.

De la seva carrera professional, només sabem que el maig de 1885 va ser nomenada interina de l'escola de Torroella de Montgrí (Baix Empordà), d'on dimití el juliol de 1888.

La següent informació documentada és el seu nomenament, també com interina, de l'escola de Vilalba dels Arcs (Terra Alta) el març de 1909. Va exercir en aquesta escola fins el gener de 1911. Exercint en aquesta població va coincidir amb el seu marit, també mestre, Joaquín Paloma.

Sorolla Castel, Silvestra

Va néixer a Cantavieja (Terol) el 29 de maig de 1872. L'octubre de 1896 va obtenir el títol de mestra superior a l'Escola Normal de València.

La seva primera destinació fou, com interina, l'escola mixta de la Torre d'en Besora (Castelló), on exercí entre el febrer i el setembre de 1898. Aquell mateix mes prenia possessió, de forma interina, de l'escola de Vilafermosa (Castelló), on va treballar fins el gener de 1901.

Aleshores fou destinada a l'escola de pàrvuls de Lliria (València), on va continuar fins el juny de 1902.

El juliol d'aquell any va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de la Pobla d'Arenós (Castelló), on encara exercia l'abril de 1909.

La següent informació documentada, de setembre de 1912, ens indica que exercia a l'escola de Corbera d'Ebre (Terra Alta), on, com a mínim, s'estigué fins el juliol de 1914.

La darrera informació sobre la carrera professional d'aquesta mestra és del gener de 1918, quan exercia a l'escola de Bitem (Tortosa, Baix Ebre).

Tarragó Sanz, Filomena

Va néixer a Arenys de Lledó (Terol), possiblement el 1853. La seva formació com a docent la feu sota la tutela d'una mestra de Tortosa, Maria Ana Ramona, obtenint el títol de mestra elemental a l'Escola Normal d'Osca el gener de 1880. La seva primera destinació fou l'escola del Lloar (Priorat), on exercí com interina entre el desembre de 1881 i el juliol de 1882. Aquell mateix mes va ser destinada a l'escola de la Secuita (Tarragonès), on s'estigué fins al mes d'octubre.

El 5 de novembre de 1882 prenia possessió, de forma interina, de l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta). Va abandonar aquesta escola el gener de 1884, després que una part de la població assaltes la seva residència, trencat els vidres amb pedres i disparant trets a l'aire, sense que les autoritats municipals fessin res per evitar-ho.

Fins a l'abril d'aquell any, però, va continuar com a titular de l'escola, havent de defensar-se de les reclamacions que li va fer l'ajuntament que pretenia que retornés el sou cobrat entre el gener i l'abril d'aquell any.

L'abril de 1884 va ser nomenada propietària de l'escola del Raval de la Creu de Tortosa (Baix Ebre), on encara exercia el 1904.

Teca Exposita, Maria Dolores

D'aquesta mestra només sabem que el desembre de 1884 fou nomenada, com interina, per l'escola de Pinell de Brai (Terra Alta). Abans de ser destinada al Pinell de Brai havia estat exercint, també com interina, a l'escola de Rojals (Conca de Barberà), des del l'agost de 1882.

Tiñena Monllao, Raimunda

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que entre el febrer i el juny de 1868 va estar exercint a l'escola d'Horta de Sant Joan (Terra Alta).

Torrallas Tondo, Antonia

Va néixer a Tarragona (Tarragonès) el 28 de desembre de 1878. Va començar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona, per continuar-los a la d'Alacant, on va obtenir el títol de mestra superior el juny de 1895.

L'octubre de 1897 va prendre possessió, com a propietària, de l'escola de Cabra del Camp (Alt Camp), on va exercir fins el març de 1900. Aquell mes li fou concedida la permuta sol·licitada amb la mestra de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre), on va prendre possessió del càrrec el 4 d'abril. Va exercir en aquella escola fins el 7 de febrer de 1908, quan va presentar la seva dimissió per poder marxar amb el seu marit.

Segons la documentació consultada, no va tornar a l'ensenyament públic dins el juliol de 1923, sense que consti a quines escoles va ser destinada.

Torné Cartès, Regina

Va néixer a Sant Carles de la Ràpita (Montsià) el 2 de desembre de 1866. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1882 i 1885, on va obtenir el títol de mestra superior el juny de 1885.

De la seva carrera professional, sabem que entre el desembre de 1887 i, com a mínim, el juliol de 1892 va exercir com auxiliar en una de les escoles de Reus (Baix Camp).

L'abril de 1893 va prendre possessió, com a propietària, d'una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre), on encara exercia el maig de 1897.

Torres Pérez, Rita

D'aquesta mestra només hem pogut documentar que el gener de 1882 fou nomenada mestra interina de l'escola de Masllorenç (Baix Penedès). Nou mesos després, l'octubre d'aquell any, fou destinada, com interina, a l'escola de pàrvuls de Gandesa (Terra Alta), on exercí, com a mínim, fins el febrer de 1884.

Tosca Gavaldà, Maria Juana

Va néixer a la Pobla de Massaluca (Terra Alta) el 26 de setembre de 1851. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1884 i 1886, on va obtenir el títol de mestra elemental el juny de 1886.

De la seva carrera professional només sabem que va exercir, com interina, a l'escola de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre) entre el juliol i el novembre de 1889.

Vidal Llaveria, Leonor

Va néixer a Escala Dei (la Morera de Montsant, Priorat) el 19 de març de 1858. Va cursar els seus estudis a l'Escola Normal de Tarragona entre 1873 i 1876, on va obtenir el títol de mestra superior.

Des del novembre de 1877 fins, com a mínim, el juliol de 1878, va exercir com interina a l'escola de Blancafort (Conca de Barberà). L'octubre d'aquell any fou nomenada propietària de l'escola de la Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre).

La següent informació documentada és del juny de 1909, quan fou nomenada per una de les escoles de Gandesa (Terra Alta), deixant vacant la plaça d'auxiliar d'una de les escoles de Reus (Baix Camp).

Zaragoza Ferré, Consuelo

Va néixer a Tortosa (Baix Ebre) el 28 de desembre de 1868. Va cursar els estudis a l'Escola Normal de Barcelona, on va obtenir el títol de mestra superior l'octubre de 1892. Un anys abans, l'octubre de 1891, havia aconseguit el títol elemental, que li va permetre començar a treballar.

La primera destinació documentada fou l'escola de Sant Hipòlit de Voltregà (Osona), on va prendre possessió, com a propietària, el gener de 1892. Hi va exercir, possiblement, fins l'agost d'aquell any, quan fou traslladada a una de les escoles de Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre). La darrera informació documentada, del maig de 1897, indica que encara exercia en aquest centre.

El 1894 va contraure matrimoni amb el mestre Lluís Viñas Viñolas, que també exercia en una de les escoles de la població riberenca.

FONTS DOCUMENTALS

ARXIUS

ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACIÓN (AGA)

Fons: Educación – Dirección General de Enseñanza Primaria

- Acta de la Comisión Permanente del Consejo de Instrucción Pública (1874-1882)
- Asuntos generales de escuelas rurales
- Asuntos generales de Primera Enseñanza (1859-1919)
- Personal. Expedientes personales y títulos (1850-1923)
- Personal. Oposiciones y concursos
- Subvenciones a centros de enseñanza privada
- Subvenciones para la construcción de escuelas públicas

ARXIU HISTÒRIC DE LA DIPUTACIÓ DE TARRAGONA (AHDT)

Fons: Secció Cultura

- Instrucció Pública. Expedients (1860-1900)

Fons: Secció Obres Públiques

- Obres públiques. Vies i Obres. Escoles projectes (1864-1900)
- Obres públiques. Construccions civils. Escoles expedients constitució (1925-1929)

Fons: Secció Actes

- Actes de la Diputació (1836-1931)

ARXIU HISTÒRIC DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA (AHUB)

Fons: Ensenyament primari

- Expedients del Rectorat del Districte Universitari (1858-1919)
- Personal. Expedients dels mestres (1874-1919)
- Personal. Expedients de les mestres (1874-1919)

ARXIU DE LA UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI (AURV)

Fons. Escoles Normals de Tarragona

- Expedients de personal – alumnes. Dones
- Expedients de personal – alumnes. Homes

ARXIU MUNICIPAL DE FLIX (AMF)

- Actes municipal 1932-1933

ARXIU MUNICIPAL D'HORTA DE SANT JOAN (AMHSJ)

- Actes municipals 1867-1910
- Junta local d'ensenyament primari – actes 1860-1895
- Junta local d'ensenyament primari – documentació 1852- 1917
- Junta local d'ensenyament primari – pressupostos escolars 1859-1901
- Pressupostos municipals 1888-1936

ARXIU MUNICIPAL DE VILALBA DELS ARCS (AMV)

- Actes municipals 1860-1931
- Actes de la Junta local d'instrucció pública 1860-1932
- Actes de les mutualitats escolars *La virtud del ahorro* i *El provenir escolar* 1921-1931
- Expedients de les escoles 1879-1933
- Pressupostos municipals 1860-1935

HEMEROTECA

La Gaceta de Madrid

Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona

El Llamp (Gandesa)

El Radical (Reus)

La Lucha (Reus)

La Idea (Tarragona)

La Veu de Tarragona (Tarragona)

El Diario de Tarragona (Tarragona)

La Tradición (Tortosa)

El Radical (Tortosa)

El Pueblo (Tortosa)

Diario de Tortosa (Tortosa)

La Verdad (Tortosa)

Correo de Tortosa (Tortosa)

El Restaurador (Tortosa)

El Nuevo Diario (Tortosa)

El Tiempo (Tortosa)

BIBLIOGRAFIA

- ANGUERA, Pere, A bodes em convides. Estudis d'història social. Reus. Centre de Lectura de Reus, 1987.
- ARADA ACEBES, Raquel de la. Les dones a Catalunya en la transició de l'antic al nou règim: esferes públiques i privades. Tesis en xarxa. Universitat de Barcelona, defensada el 3 de març de 2006.
- ARNAU FERNÁNDEZ, Olga, BALAGUER RIMBAU, Jaume, "Aspectes de l'educació a l'escola de nenes d'Altafulla: "El libro de visitas de Inspección" (1860-1911)", a Estudis Altafullencs núm. 29. Tarragona. Centre d'Estudis d'Altafulla, 2005.
- AUDÍ FERRER, Pere, Quan a Falset es construïen les escoles. Falset. Centre d'Estudis Falsetans, 2007.
- BARRERO GUERRERO, Antonio, "Vuitanta anys d'escola a Roda de Berà. Evolució de l'ensenyament de 1900 a 1980", a Boi Miscel·lània del Centre d'Estudis Rodencs núm. 8. Tarragona. les Monges Associació Cultural, 2002.
- BELVIS COSTES, Francesc Xavier, GRAU FOLCH, Josep Joan, "Notes per a una història econòmica de la Terra Alta al segle XIX i XX (1787-1920)", a Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta. Calaceit. Patronat Pro-Batea, 1998.
- BLADÉ DESUMVILA, Artur. Els setges de Gandesa i del castell de Móra d'Ebre (1834-1838). Barcelona. Rafael Dalmau Editor, 1992
- BOFARULL MALAPEIRA, Robert, "L'escola pública a la Canonja 1845-1992", a Treballs Canongins núm. 9. La Canonja. Centre d'Estudis Canongins, 1992.
- CAPEL, Rosa Ma, El trabajo y la educación de la mujer en España (1900 – 1930). Madrid. Ministerio de Cultura Instituto de la Mujer, 1986.
- CAPITÁN DÍAZ, Antonio, Historia de la educación en España. II Pedagogía contemporánea. Madrid. Editorial Dykinson, 1994.
- CARBÓ SABATÉ, Salvador, Guia d'Horta de Sant Joan. Tarragona. Diputació de Tarragona, 2007
- CARR, Raymont, España 1808-1975. Barcelona. Ed. Ariel, 1992
- CAVALLÉ BUSQUETS, Joan, "Teoria i realitat en el Pla d'extensió de l'ensenyament primari de 1847 a la comarca del Baix Camp", a Penell. Revista d'Història núm. 1. Reus. Centre d'Estudis de la Comarca de Reus, 1984.
- "L'impuls de l'ensenyament al Camp de Tarragona a mitjan S. XIX", Quaderns d'Història Tarraconense IV. Tarragona. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1987.
 - "La Canonja i el pla d'ensenyament primari de 1847", a Treballs Canongins núm. 7. La Canonja. Centre d'Estudis Canongins, 1990.
- CLUA MICOLA, Pere, SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep, MARGALEF FANECA, Ma Cinta, Corbera d'Ebre. 200 anys d'història 1800-2007. Tarragona. Ajuntament de Corbera d'Ebre, 2007.
- COLOMER VIADEL, Antonio, "La convocatoria de las Cortes Constituyentes de 1836: la ocasión histórica de los liberales" a Cuadernos Constitucionales de la Càtedra Fadrique Furió Ceriol num.1, 1992
- CORBALAN GIL, Joan, "L'escola pública primària de Mollet del Vallès en el segle XIX", a Notes volum 4t. Mollet del Vallès. Centre d'Estudis Molletans, 1990.

- CORTADA ANDREU, Esther, *Ser mestra a la Catalunya del segle XIX*. Lleida. Pagès Editors, 2006.
- CORTÉS MANYÀ, Antoni, *Notes sobre Bot. Calaceit*. Coedició de l'autor i del Centre d'Estudis de la Terra Alta, 2006
- CORTS SALVAT, Joan R., "*L'educació a Riudoms a les acaballes de l'Antic Règim (1790-1847)*", a *Actes de les XI Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Reus. Centre de Lectura de Reus, 1992.
- COTS MIRÓ, Artur, "*Notes històriques de l'ensenyament a Móra d'Ebre fins a la tercera carlinada (1876)*", a *La Riuada* núm. 10. Móra d'Ebre. Associació Cultural la Riuada, 1997.
- DUCH PLANAS, Montserrat, "*L'educació en el medi rural durant la Restauració: Constantí 1874-1924*", a *Estudis de Constantí* núm. 1. Constantí. Institut d'Estudis de Constantí, 1985.
- DD.AA., *258 anys d'escola pública a Figuerola*. Valls. CEIP Mare de Déu de l'Esperança i Ajuntament de Figuerola del Camp, 2006.
- DD.AA., *Estudios sociológicos sobre la situación social en España: 1975*. Madrid. Fundación Foessa, 1976.
- EMBED IRUJO, Antonio, *Ordenanzas y reglamentos municipales en el reino español*. Madrid. Instituto de Estudios de la Administración Local, 1978.
- FIGUERES SERRANO, M.J., TEIXIDÓ RIBERA, J., *Aspectes significatius de la història de l'educació al primer terç del s. XX a Tarragona*. Tarragona. Departament d'Ensenyament Serveis Territorials de Tarragona, 1987.
- GAVALDÀ TORRENTS, Antoni, "*La història de l'educació a la província de Tarragona. Possibilitats d'estudi a partir del fons del Govern Civil de l'Arxiu Històric de Tarragona*", a *Comunicació educativa. Revista d'ensenyament de les comarques meridionals de Catalunya* núm. 16. Tarragona. Àrees de Didàctiques Específiques de la Universitat Rovira i Virgili, 2003.
- GONZÁLEZ-AGAPITO, J., "*La construcció d'una història de l'educació espanyola. Apunts per a un debat*", a *Educació i Història: revista d'història de l'educació* núm. 4. Barcelona. Institut d'Estudis Catalans, 2000.
- GONZÁLEZ-AGAPITO, J., MARQUÉS, S., MAYORDOMO, A., SUREDA, B., *Tradicció i renovació pedagògica 1898-1939*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- GRAU FOLCH, Josep Joan (Coord.), *La Terra Alta. Estructures productives i evolució social*. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1993.
- GRAU VERGE, Ferran, "*L'ensenyament a la Ulldecona del segle XIX*", a *Rails* núm. 21. Ulldecona. Centre d'Estudis d'Ulldecona, 2005.
- GRAU VERGE, Ferran, VISCARRO GAUXACHS, Ma Cinta, "*L'ensenyament a Ulldecona: de la crisi del 98 a la Guerra Civil*", a *Rails* núm. 8. Ulldecona. Centre d'Estudis d'Ulldecona, 1996.
- GUAITA, Aurelio, *El ministerio de Fomento 1832-1931*. Madrid. Instituto de Estudios de la Administración Local, 1984.
- JULIANO CORREGIDO, Dolors, "*L'escolarització a Barberà de la Conca entre 1860 i 1936*", a *Aplec de Treballs* núm. 4. Montblanc. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1982.

- LÁZARO LORENTE, Luís Miguel, *“La Història de l’Educació com a eina de comprensió del present”*, a *Educació i Història: revista d’història de l’educació* núm 4. Barcelona. Institut d’Estudis Catalans, 2000.
- MAYAYO ARTAL, Andreu, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya 1893-1994*. Catarroja. Afers, 1995.
- MADOZ, Pascual, *Catalunya al Diccionario Geográfico de Pascual Madoz* (2 vol.). Barcelona. Curial, 1985.
- MILÀ, Joan, *“L’ensenyament a una vila rural: el cas de la Selva del Camp entre 1874-1900”*, a *Actes de les VII Jornades d’Història de l’Educació als Països Catalans*. Vic. Eumo Editorial, 1985.
- MONÉS, Jordi, *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1833 – 1938)*. Barcelona. Ed. La Magrana, 1977.
- MONLLEÓ GALCERÀ, Àngel, *La Terra Alta a la premsa no diària de l’Arxiu Municipal de Tortosa*. Tarragona. Institut d’Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1993.
- NAVARRO, Ramon, *La escuela y el maestro en la España contemporánea (1810 – 1939)*. Lleida. Textos universitaris Sant Jordi, 1998.
- NOGUERA ARROM, J., *L’Escola Normal de Tarragona (1843-1931)*. Barcelona. Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1984.
- NÚÑEZ, Clara Eugènia, *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España contemporánea*. Madrid. Alianza Editorial, 1992.
- ORDUÑA REBOLLO, Enrique, *Historia del municipalismo español*. Madrid. Iustel, 2005.
- PÉREZ NÚÑEZ, Javier, *“Los debates parlamentarios de la Ley municipal de 1840”* a *Revista de Estudios Políticos* núm. 93, Juliol-setembre 1996
- PESET, José Luís (et al), *Ciencias y enseñanza en la revolución burguesa*. Madrid. Ed. Siglo XXI, 1978.
- PRADES TENA, Jordi, *Gandesa. Valls*. Ed. Cossetania, 2002.
- PUELLES BENÍTEZ, Manuel de, *Estado y educación en la España liberal (1809-1857). Un sistema educativo nacional frustrado*. Barcelona. Ed. Pomares, 2004.
- PUYOL TORRES, Carme, *“L’ensenyament primari a Salou: notícia de la primera escola 1888-1911”*, a *Recull: Estudis de Salou* núm. 1. Salou. Ajuntament de Salou, 1996.
- ROVIRA GÓMEZ, Salvador J., *“Les desamortitzacions vuitcentistes a la Terra Alta”*, a *Actes de les Segones Jornades d’Estudia a la Terra Alta*. Calaceit. Patronat Pro-Batea, 1998.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (Coord), *El carlisme al territori de l’antiga Diòcesi de Tortosa* (3 vol.). Tarragona. Arola Editors, 2004.
- *Conflicte i violència a l’Ebre. De Napoleó a Franco*. Barcelona. Flor del Vent Edicions, 2001.
 - *“La vertebració territorial a les Terres de l’Ebre”*, a *Plecs d’Història Local* núm. 96. L’Avenç núm. 263. Barcelona, novembre 2001.
 - *“Conflictivitat social i associacionisme agrari a la Terra Alta”* a *Actes de les Segones Jornades d’Estudi de la Terra Alta*. Calaceit. Patronat Pro-Batea, 1998.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; SOLÉ ARNAL, Josep, *Móra d’Ebre 1875-1936. Economia, societat i política*. Móra d’Ebre. Ajuntament de Móra d’Ebre, 1997.

- SAUCH CRUZ, Núria, Guerrillers i bàndols civils entre l'Ebre i el Maestrat: la formació d'un país carlista (1808-1844). Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- SOLÉ ARNAL, Josep, "L'ensenyament privat abans de la Guerra Civil", a La Riuada núm. 10. Móra d'Ebre. Associació Cultural la Riuada, 1997.
- SOLÉ, Josep, MARTÍNEZ, Joan A., VENTURA, Joan S., "L'ensenyament públic a Móra d'Ebre (1875-1939)", a La Riuada núm. 10. Móra d'Ebre. Associació Cultural la Riuada, 1997.
- SORRIBES MONTSERRAT, Jesús, GRAU FOLCH, Josep Joan, La Ribera d'Ebre. Transformacions socio-econòmiques i perspectives de futur. Barcelona. Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1989.
- TORMO BENAVENT, David, "La instrucció primària durant el Sexenni Democràtic al districte de Gandesa (1868-1874)", a Plecs d'Història Local núm. 132. L'Avenç núm. 343. Barcelona, febrer 2009.
- "L'ensenyament primari a Vilalba dels Arcs. Els centres escolars 1834-1959", a Dossiers d'Història Terraltenca núm. 13. Calceit. Patronat Pro-Batea, 2007.
- TUSELL GOMEZ, Javier, CHACÓN ORTIZ, Diego, La reforma de la administració local en España (1900-1936). Alcala de Henares. Instituto Nacional de la Administración Pública, 1987.
- VALLVERDÚ MARTÍ, Robert, El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya 1872-1876. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- VERNET BORRÀS, Joan, Anar a escola i a soldat a Reus i al Baix Camp durant el Sexenni Democràtic (1868-1874). Reus. Edicions del Centre de Lectura de Reus, 2002.
- VIDAL FONT, Joaquim, Reculls històrics de la ciutat de Gandesa. Tortosa. Ajuntament de Gandesa, 1989.
- VILANO, Conrad, El Noucentisme: construir un país a través de l'educació. Barcelona. Fundació Jaume I, 1999.
- VINAIXA MIRÓ, Joan R. Set anys de guerra civil (Ribera d'Ebre, 1833-1840). Valls. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, 2006.

